

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum
Erdővidéki Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului
Muzeul Bazinului Baraolt

ACTA - 1996

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum
Erdővidéki Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului
Muzeul Bazinului Baraolt

ACTA 1996

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy — Sf. Gheorghe
1997

ACTA - 1996

(ALUTA - XX, ACTA HARGITENSIA III)
A Székely Nemzeti Múzeum, a Csíki Székely
Múzeum és az Erdővidéki Múzeum Évkönyve

Sepsiszentgyörgy - Csíkszereda

Felelős szerkesztő KÓNYA Ádám
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, CSEREY Zoltán,
KOCIS Irén, RÁKÓCZY Rozália,
TÜDŐS S. Kinga, DÉNES István

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Grafikai szerkesztő ÜTŐ Gusztáv

T3 Kiadó - Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent
a MAGYAR MŰVELŐDÉSI
ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM és a
KOVÁSZNA MEGYEI MŰVELŐDÉSI
FELÜGYELŐSÉG,
a CONSIG Rt. (Sepsiszentgyörgy),
valamint
a S.C. CONFECTIA M. Ciuc Rt.,
a PRODIMPEX CONTACT Kft.,
(Csíkszereda),
a SPIRT OZUN Rt. (Uzon),
a PECO Rt.,
GOCZ József (Sepsiszentgyörgy),
a SERVER Kft. (Gyergyószentmiklós)
és a COMIND CIUC Rt. (Csíkszereda)
támogatásával

72877

© Székely Nemzeti Múzeum, Csíki Székely Múzeum, 1996

ISBN-973-97932-0-7

ISBN-973-97932-1-5

ISSN-1224-7901

A Nemes Székely Nemzet
borítólapon szereplő címere
KEÖPECZI Sebestyén József munkája (1943)

ELSŐ KÖTET - VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY - ŞTIINŢELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt	9
LÁSZLÓ Attila, DÉNES István, Szerkezeti adatok a Baróti-medence fejlődéstörténeti modeljéhez (Kivonat)	15
LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, Structural Data Concerning the Model of the Geological Evolution of the Baraolt Basin (Abstract) ...	15
LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PÜSPÖKI Zoltán, Szerkezeti, vulkanológiai és magmás közettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén.....	17
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PÜSPÖKI, Zoltán, Cercetări structurale, vulcanologice şi petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt (Rezumat)	24
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PÜSPÖKI, Zoltán, Structural, Volcanological and Magmatic Petrological Investigations in the Eastern Part of the Baraolt Basin (Abstract)	25
GHIURCA, Virgil; DÉNES, István; BOÉR, Hunor, Contribuţii la studiul silicolitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt	33
GHIURCA, Virgil; DÉNES István; BOÉR Hunor, Adalékok az észak-erdővidéki opálelőfordulások ismeretéhez (Kivonat)	40
GHIURCA, Virgil; DÉNES, István; BOÉR, Hunor, Data Concerning the Silicolithes in the Northern Part of the Baraolt Basin (Erdővidék) (Abstract)	40
KOCS Irén, Kiegészítés Kovászna megye Curculionoidea faunájához az 1995-96-os év gyűjtései alapján	43
KOCS, Irén, Date suplimentare privind cunoaşterea Curculionoidelor din j. Covasna pe baza cercetărilor efectuate între anii 1995-96 (Rezumat)	47
KOCS, Irén, Supplementary Data Concerning the Curculionoidea of the County Covasna on the Basis of the Collections from 1995-96 (Abstract)	47
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, Răspândirea amfibienilor din partea centrală şi estică a Depresiunii Braşov	49
CSATA Edith, CSATA Zoltán, A Brassói-medence középső és keleti részének kétéltségi (Kivonat)	56
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, The Spread of Amphibians in the Central and Eastern Part of the Braşov Depression (Abstract) ..	56
Id. MÁTHÉ János, A magyarhermányi vasgyártás története	61
MÁTHÉ, János, sen., Istoria valorificării minerului de fier în zona Herculian (j. Covasna) (Despre lucrare)	68
MÁTHÉ, János, sen., The History of Iron-Ore Manufacturing in the Magyarhermány (Herculian, Covasna County) Zone (About the paper).....	69
DÉNES István, Barlangtani adatok ORBÁN Balázs műveiben.....	73
DÉNES, István, Date speologice în opera lui Balázs ORBÁN (Rezumat)	77
DÉNES, István, Speological Data in the Works of Balázs ORBÁN (Abstract)	77
ZSIGMOND Enikő, Kutatás- és ipartörténeti adatok a kászoni borvizek hasznosításáról	83
ZSIGMOND, Enikő, Date privind istoria cercetării şi valorificării apelor minerale din Bazinul Caşin (Rezumat)	95
ZSIGMOND, Enikő, Data Concerning the History of Research and Industry: the Use of Mineral Waters in the Kászón (Caşin) Basin (Abstract)	96

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM - ARHEOLOGIE, ISTORIE

SZÉKELY, Zsolt, Aşezarea şi necropola de incinerare în urne de la Ozun-Lisnău (j. Covasna)	101
SZÉKELY Zsolt, Az uzon-lisznyói (Kovácsna megye) bronzkori település és urnasíros temető (Kivonat)	102
SZÉKELY, Zsolt, The Settlement and Cremated Urns Necropolis from Ozun-Lisnău (Uzun-Lisznyó), Covasna County (Abstract) ...	103
SZÉKELY Zoltán, Az árkosí éremlelet.....	107
SZÉKELY, Zoltán, Tezaurul monetar de la Arcuş (j. Covasna) (Rezumat)	114
SZÉKELY, Zoltán, The Monetary Treasure of Árkos (Arcuş, Covasna County) (Abstract)	114

BARTÓK, Botond, Cercetări arheologice în aşezarea de sec. IV. d. Chr. de la Chileni (j. Covasna), campania din 1993	123
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1993-as ásatások (Jelentés)	124
BARTÓK, Botond, The 4 th Century Settlement at Chileni (Kilyén), Covasna County. The 1993 Campaign (Report)	125
BARTÓK, Botond, Cercetări arheologice în aşezarea de sec. IV. d. Chr. de la Chileni (j. Covasna), campania din 1995	127
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1995-ös ásatások (Jelentés)	127
BARTÓK, Botond, The 4 th Century Settlement at Chileni (Kilyén), Covasna County. The 1995 Campaign (Report)	128
SZÉKELY Zoltán, Árpád-kori rovásjelek a Székelyföldről	171
SZÉKELY, Zoltán, Inscriptii runice din perioada arpadiană, în Secuime (Rezumat)	172
SZÉKELY, Zoltán, Runic Inscriptions of the Árpád-Period in Székelyföld (Abstract)	172
BARTÓK, Botond, Ruinele bisericilor romanice și gotice târzii de la Vârghiș (j. Covasna)	175
BARTÓK Botond, A Kovászna megyei Vargyas községbeli román kori és késő gótikus templomok romjai (Jelentés)	176
BARTÓK, Botond, The Ruins of the Romanesque and Gothic Period at Vârghiș (Vargyas), Covasna County (Report)	178
PAP, Francisc; BARTÓK, Botond, Tezaurul monetar de la Vârghiș, j. Covasna (sec. XV.)	181
PAP Ferenc, BARTÓK Botond, A vargyasi (Kovászna megye) 15. századi éremlelet (Jelentés)	184
PAP, Ferenc; BARTÓK, Botond, The Monetary Treasure from the 15 th Century at Vârghiș (Vargyas), Covasna County (Abstract)	185
DÉNES István, Olasztekei temető a fejedelemség korából	203
DÉNES, István, Cimitirul de la Tâlișoara (j. Covasna) din timpul principatului (Rezumat)	204
DÉNES, István, The Cemetery at Olasztelek (Tâlișoara, Covasna County) from the Period of the Principality (Abstract)	205
FERENCZI István, Barót nevéről s az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről	133
FERENCZI, István, Despre toponimul Barót (Baraolt) și despre rolul istoric al grupului peceneg din Bazinul Baraolt și din Țara Bârsiei (Rezumat)	148
FERENCZI, István, Some Thoughts about the Geographical Name of Barót and about the Historical Role of the Pecheneg Group in Erdővidék-Barcaság (Baraolt Basin-Brașov Basin) (Abstract)	148
FERENCZI István, Az erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről (JANITSEK Jenő bevezető hozzászólásával)	151
FERENCZI, István, Despre toponimele Galat=Galats (Galați) din Transilvania (Rezumat)	168
FERENCZI, István, A Few Questions Concerning the Geographical Name Galat=Galats (Galac/Galați) in Transylvania (Abstract)	169
BÁLINTH, Gyula, Populația de pe teritoriul j. Covasna la mijlocul sec. XVI.	197
BÁLINTH Gyula, Kovászna megye népessége a 16. század közepén (Kivonat)	201
BÁLINTH, Gyula, The Population of the County Covasna at the Middle of the 16 th Century (Abstract)	201
SZŐCS János, ZÖLD Péter élete és munkássága (1727-1795)	209
SZŐCS, János, Viața și opera lui Péter ZÖLD (1727-1795) (Rezumat)	233
SZŐCS, János, The Live and Work of Péter ZÖLD (1727-1795) (Abstract)	224
ALBERT Ernő, Adatok az 1849. július-december időszak háromszéki eseményeinek ismeretéhez	227
ALBERT, Ernő, Date privind perioada iulie-decembrie 1849 în Trei Scaune (Rezumat)	233
ALBERT, Ernő, Data Concerning the Events in July-December 1849 in Háromszék (Abstract)	233
CSEREY Zoltán, A megtorlás évei Háromszéken (1849-1852)	235
CSEREY, Zoltán, Anii repressiunii în Trei Scaune (1849-1852) (Rezumat)	240
CSEREY, Zoltán, The Years of Repression in Háromszék (1849-1852) (Abstract)	240
PÁL Judit, Az 1863-64-es választások a székelyföldi városokban	241
PÁL, Judit, Alegerile din 1863-64 în orașele din Secuime (Rezumat)	244
PÁL, Judit, The Elections of 1863-64 in the Towns of Székelyföld (Abstract)	245
Id. MÁTHÉ János, Magyarhermányi katonák, 1562-1945	247
MÁTHÉ, János, sen., Date privind istoria militară a unui sat din Secuime, 1562-1945 (Despre lucrare)	263
MÁTHÉ, János, sen., Data Concerning the Military History of a Village in Székelyföld between 1562-1945 (About the paper)	264
RAVASZ István, Székelyföldi harci események, 1944. augusztus vége - szeptember közepe	267
RAVASZ, István, Lupte în Secuime, între sfârșitul lui august și mijlocul lui septembrie 1944 (Despre lucrare)	299
RAVASZ, István, The 2 nd World War in Székelyföld between the End of August and the Middle of September 1944 (About the paper)	299

DOKUMENTUM - DOCUMENTE

***IN MEMORIAM, KÁSZONI Gáspár (1896-1989), MÁTHÉ János, id. (1898-1986).....	303
***IN MEMORIAM, Gáspár KÁSZONI (1896-1989), János MÁTHÉ, sen. (1898-1986)	304
BALASSA Iván, Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947-1950 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez)	305
BALASSA, IVÁN, Muzeul Secuiesc din Bonyhád (R. Ungară, j. Tolna), 1947-1950 (Contribuții la istoria postbelică a Muzeului Național Secuiesc) (Rezumat)	314
BALASSA, Iván, The Székely Museum in Bonyhád (Hungary, Tolna County) (Data Concerning the History of the Székely National Museum after the 2 nd World War) (Abstract)	314
PATAKY Iván, Zalai léghelyzet, 1944-45 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháborús történetéhez) ...	317
PATAKY, Iván, Situația aeriană din Zala, 1944-1945 (Contribuții la istoria Muzeului Național Secuiesc în timpul celui de-al doilea război mondial) (Rezumat)	320
PATAKY, Iván, The Air-Raids in Zala between 1944-1945 (Data Concerning the History of the Székely National Museum during the 2 nd World War) (Abstract)	320
HERMANN Róbert (közlő), ZATHURECZKY István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856).....	303
HERMANN, Róbert (editor), Memoriile lui István ZATHURECZKY, 1849-1856 (Despre memorii, rezumat)	340
HERMANN, Róbert (publisher), The Memories of István ZATHURECZKY, 1849-1856 (About the memories)	340

MÁSODIK KÖTET - VOLUMUL AL DOILEA**DOKUMENTUM - DOCUMENTE (folytatás - continuare)**

SZŰCS, Jenő, Schiță privind cele trei regiuni istorice ale Europei II.	9
SZŰCS Jenő, Vázlat Európa három történeti régiójáról (II.) (A fordításról)	32
SZŰCS, Jenő's Essay on the Three Historical Regions of Europe (II.) (About the translation)	32
BINDER, Paul, Antecedente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV.) II. 33	
BINDER Pál, Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13-14. század) II. (A szerző összefoglalásának vonatkozó részlete)	45
BINDER, Pál, The South-Transylvanian Historical Antecedents and Consequences of the Formation of Wallachia (in the 13-14 th Centuries) II. (From the summary written by the author).....	45

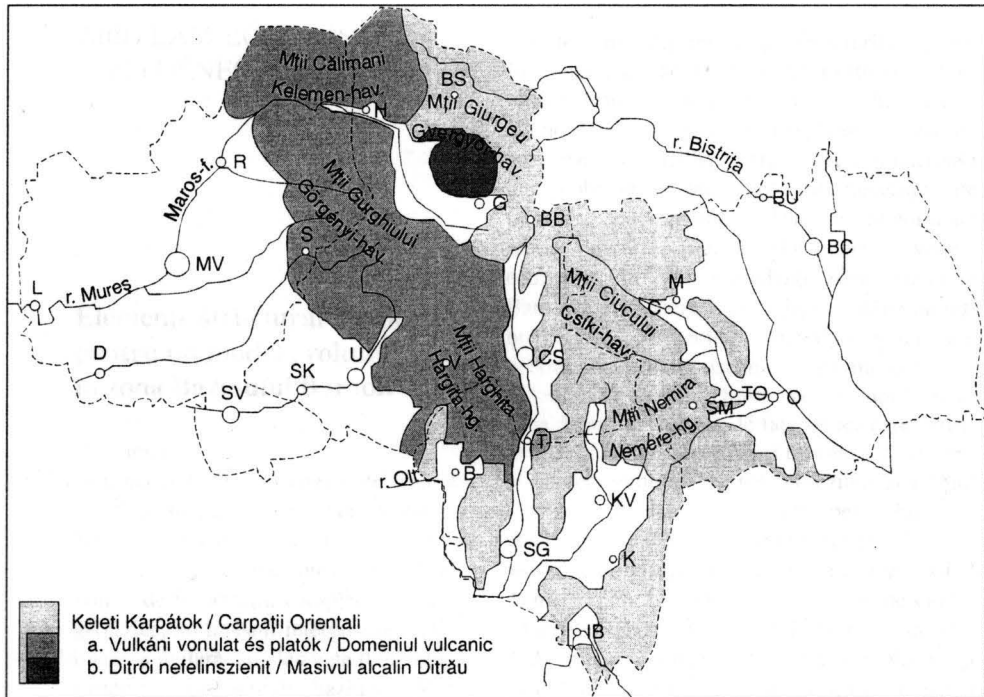
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

JÁNÓ Mihály, A Székelyföld középkori (13-15. század) falképeinek kutatástörténete (Vázlat).....	49
JÁNÓ, Mihály, Despre istoria cercetării picturilor murale medievale (sec. XIII-XV.) din Secuime (Rezumat).....	57
JÁNÓ, Mihály, On the History of the Research of the Medieval Mural Paintings (13-15 th Centuries) in Székelyföld (Abstract). 57	
FERENCZI Géza, A székelyudvarhelyi UGRON-kúria	59
FERENCZI, Géza, Conacul UGRON din Odorheiu Secuiesc (Rezumat)	64
FERENCZI, Géza, The UGRON-Manor of Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) (Abstract)	64
MIHÁLY Zita, A csíkszentgyörgyi Nagyboldogasszony-kápolna	65
MIHÁLY, Zita, Capela Sfânta Maria Mare (Înălțarea Maicii Domnului) din Ciucsângeorgiu, j. Harghita	68
MIHÁLY, Zita, The Chapel of Blessed Mary in Csíkszentgyörgy (Ciucsângeorgiu, Harghita County).....	68
RÁKÓCZY Rozália (közlő), 17-18. századi kisnyomtatványok a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában I.	73
RÁKÓCZY, Rozália (editor), Tipărituri mici din sec. XVII-XVIII. în biblioteca Muzeului Național Secuiesc I. (Rezumat)	97
RÁKÓCZY, Rozália (publisher), Small Printings from the 17-18 th Centuries in the Library of the Székely National Museum I. (Abstract)	98
BARBU, Violeta, Glosarul latino-român al lui József BENKŐ	103
BARBU, Violeta, BENKŐ József latin-román szójegyzéke (Kivonat).....	111
BARBU, Violeta, The Latin-Romanian Glossary of József BENKŐ (Abstract).....	112

CSEREY Zoltán, Az oktatás helyzete Háromszékben a székelyhadkorában (1764-1848)	113
CSEREY, Zoltán, Starea învățământului în Trei Scaune, în timpul regimentelor grănicerești (1764-1848) (Rezumat)	117
CSEREY, Zoltán, Education in Háromszék during the Period of the Székely Frontier Guards (1764-1848) (Abstract)	118
SARUDI SEBESTYÉN József, Magyar diákok emléke (műemléki vonatkozásokkal) a frízlandi Franekerben. 119	
SARUDI SEBESTYÉN, József, Monumente istorice și memoria unor studenți maghiari în Franeker (Olanda) (Rezumat)	125
SARUDI SEBESTYÉN, József, Historical Monuments and the Memory of Hungarian Students in Franeker (Holland) (Abstract) ..	126
DEMETER Lajos, A sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető sírköveiről	137
DEMETER, Lajos, Despre pietrele funerare din vechiul cimitir evreiesc de la Sf. Gheorghe (Rezumat)	139
DEMETER, Lajos, On the Funeral Monuments of the Old Jewish Cemetery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)	139
DEMETER László, A baróti régi-, avagy ZATHURECZKY-temető leírása	147
DEMETER, László, Despre cimitirul vechi (ZATHURECZKY) de la Baraolt (Rezumat)	150
DEMETER, László, On the Old (ZATHURECZKY) Cemetery in Barót (Baraolt) (Abstract)	150

MÚZEUM - MUZEUL

BALASSA, Iván, Despre cimitirele din Bazinul Baraolt (Erdővidék)	159
BALASSA Iván, A székelyföldi Erdővidék temetőiről (A dolgozatról)	175
BALASSA, Iván, On the Cemeteries of the Baraolt Basin (Erdővidék) (About the paper)	176
DIMÉNY Attila, Padmalycos temetkezés Kézdivásárhelyen	183
DIMÉNY, Attila, Înhumare cu firidă la Tg. Secuiesc (Rezumat)	185
DIMÉNY, Attila, Burial in Graves with Side-Lashes in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) (Abstract)	185
FARKAS Irén, „Szép butella” a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében	189
FARKAS, Irén, „Butelă frumoasă” în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	190
FARKAS, Irén, A „Beautiful Butella” in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract)	191
V. RANGYÁK József, Egy jellegzetes székelyföldi edénytípus: a pálinkamelegítő	195
V. RANGYÁK, József, Un vas caracteristic pentru Secuime: încălzitorul de pălincă (Rezumat)	202
V. RANGYÁK, József, A Vessel Typical to Székelyföld: the Brandy-Heater (Abstract)	202
ZSIGMOND Győző, Az erdélyi magyarság csillagnévhasználatáról	215
ZSIGMOND, Győző, Despre numele astrale maghiare din Transilvania (Rezumat)	231
ZSIGMOND, Győző, On the Hungarian Astral Names in Transylvania (Abstract)	232
FOSZTÓ László, Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány-magyar egymás mellett élés	233
FOSZTÓ, László, Relațiile interetnice la Doboșeni (j. Covasna). Conviețuire între maghiari și romi (Rezumat)	249
FOSZTÓ, László, Hungarian-Gipsy Interethnic Relations in Székelyszáldobos (Doboșeni, Covasna County) (Abstract)	249
NAGY István, Egy 19. század eleji keleti puska restaurálása	251
NAGY, István, Restaurarea unei puști orientale din sec. XIX. (Rezumat)	255
NAGY, István, The Restoration of an Oriental Gun from the 19 th Century (Abstract)	255
BENEDEK Éva, Egy 1933-as kiskászoni búcsús zászló konzerválása és restaurálása	269
BENEDEK, Éva, Conservarea și restaurarea unui steag de pelerinaj din Cașinu Mic (j. Covasna), din 1933 (Rezumat)	271
BENEDEK, Éva, The Conservation and Restoration of a Church Flag from 1933 at Kiskászón (Cașinu Mic, Covasna County) (Abstract)	271
SZABÓ András, A Sepsiszentgyörgyi Képtár (Székely Nemzeti Múzeum) tulajdonában levő NAGY Imre-alkotások katalógusa	275
SZABÓ, András, Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Galeriei de Artă din Sf. Gheorghe (Muzeul Național Secuiesc) (Despre catalog)	283
SZABÓ, András, The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Székely National Museum (About the catalogue)	283
SZERZŐK - AUTORI	284

Harta județelor Bacău, Covasna, Harghita și Mureș, cu specificarea principalelor masive muntoase și unități structurale în discuție / Bákó, Hargita, Kovászna és Maros megye térképe, a tárgyalt főbb hegyvonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével. Prescurtările utilizate pentru orașele din cele patru județe / A városok nevének rövidítése: B-Baraol/Barót, BB-Bălan/Balánbánya, BC-Bacău/Bákó, BS-Borsec/Borszék, BU-Buhuși, C-Comănești, CS-Miercurea-Ciuc/Csíkcszereda, D-Tárnăveni/Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O-Onesti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița/Maroshévíz, IB-Întorsura Buzăului/Bodzaforulok, K-Covasna/Kovászna, KV-Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L-Luduș/Marosludas, M-Moinești, MV-Tg. Mureș/Marosvásárhely, R-Reghin/Szászrégen (Reen), S-Sovata/Szováta, SG-Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T-Tuşnad-Băi/Tusnádfürdő, TO-Tg. Ocna, U-Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V-Vlăhija/Szentegyháza.

TERMÉSZETTUDOMÁNY - SZTIINTELE NATURII

ACTA 1996

Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt

(Rezumat)

În urma activității geologice desfășurate în ultimii ani pe aria Bazinului Baraolt, s-a acumulat un volum mare de date, care vizează structura și tectonica zonei. Acest volum de informații, completate cu cele geofizice, au înlesnit interpretarea într-o imagine unitară, cu elemente de finete, a structurii subasementului bazinului. Veridicitatea imaginii structural-tectonice obținute pe această cale, materializată prin harta structurală la fundamentul bazinului este argumentată prin rezultatele obținute pe baza interpretării fotografiei de satelit aferente zonei studiate, care prezintă o imagine structural-tectonică similară. Pe această cale se poate elimina în mare măsură subiectivitatea ce intervine în cazul rezultatelor obținute de pe urma interpretării datelor survenite din lucrări.

Introducere

În desfășurarea evenimentelor geotectonice cu rol în formarea și evoluția Bazinului Baraolt, și în punerea în loc a edificii vulcanice sud-harghitean, pe de o parte, cât și în definitivarea alurii geomorfologice a sectorului intern sudic al Carpaților Orientali pe de altă parte, o importanță primordială a avut evoluția elementelor tectonice de natură rupturală din perioada pliocen-pleistocenă. Deslușirea evoluției elemen-

telor tectonice disjunctive și a structurii din zonă, în corelație cu datele existente privitoare la evoluția vulcanismului din sectorul imediat învecinat nord-estic, are șansa de a ne furniza o serie de date, care pot facilita interpretarea a numeroase alte probleme de ordin geologic, nedefinite până în acest moment. Datorită importanței mărite pe care-o prezintă din punct de vedere economic, în anii precedenți zona bazinului Baraolt a atras atenția specialiștilor, dând un impuls cercetărilor geologice din acest sector, ce a condus în ultimele decenii la acumularea unui volum mare de date. Dintre acestea sunt luate în considerare în lucrarea de față acelea care vizează în primul rând structura și tectonica de ansamblu a sectorului și acestea reprezintă în primul rând baza de date cu care am operat. Ele sunt completate cu date de natură geofizică și cu date survenite cu ocazia prospecțiilor de teren, fiind de mare ajutor în interpretarea imaginii de satelit. Obiectivul principal urmărit în lucrare este studiul critic, cu o tentativă de prelucrare selectivă a fondului de date existente și publicate, corelarea cu cele obținute de noi, concluzionându-le într-o imagine structural-tectonică unitară, cu menirea de a întregi imaginea geologică existentă, care ar putea constitui baza unui model evolutiv coerent al zonei Baraolt-Ciuc.

Elemente structural-tectonice ale Bazinului Baraolt

Unitatea structurală cunoscută prin termenul de „Bazinul Baraolt”, din fața sud-vestică a aliniamentului vulcanic Harghita de Sud, reprezintă prelungirea nord-vestică a Depresiunii Bârsei, care la rândul ei face parte integrantă din sistemul de depresiuni intramontane din aria Carpaților Orientali. Din cadrul numeroaselor lucrări care vizează geologia Bazinului Baraolt, cu referiri asupra structurii și tectonicii acestuia, amintim cele ale lui: R. HAUER și G. STACHE (1863), A. KOCH (1900), J. BÁNYAI (1913), E. JEKELIUS (1923, 1932), M. KRETZOI (1954-1956), Ioana DUMITRU (1955), Viorica POPOVICI (1959), E. LITEANU (1962, 1966),

T. BANDRABUR (1964), D. RĂDULESCU et al. (1965, 1975), C. GHENEA (1966, 1971), M. ȘTEFĂNESCU (1968), S. PELTZ (1971), M. Gh. SAVU (1971, 1980, 1984), I. PETRESCU (1978, 1986, 1987, 1988), M. KUSKO (1974-1995), I. CASTA (1980), M. SĂNDULESCU (1984), PÉCSKAY Z. et al. (1992), Al. SZAKÁCS et al. (1993), A. LÁSZLÓ et al. (1995), I. BALINTONI (1995). Peste depozitele strâns cutate ale flișului cretacic, aparținătoare pânzei de Ceahlău, stau discordant depozitele de molasă pliocen-pleistocene și interstratificațiile de depozite vulcanogen-sedimentare, care formează în exclusivitate umplutura bazinului. Depozitele sedimentare s-au dezvoltat în grabenul format în compartimentul ridicat al metamorfitelor aparținătoare segmentului sudic al Unității central-est-carpatică (Mții Perșani), respectiv blocul elevat al Munților Baraolt, ce-l delimitează dinspre est și sud-est. În cadrul bazinului se definesc pe diferite criterii, de autorii care au efectuat cercetări în această zonă, o serie de subunități mai mici. Imaginea hărții structurale la fundamentul bazinului (Fig. 1.), întocmită pe baza a peste 280 de foraje, date completate cu cele survenite din lucrări miniere și prospecțiunile de teren, prezintă o imagine detaliată a tectonicii bazinului, fiind în concordanță în mare măsură cu rezultatele lui M. Ștefănescu (1968). Delimităm pe baze structural-tectonice două bazine distincte, separate prin pragul vf. Bucfei - vf. Cetății - vf. Tirco - vf. Dealului, împărțire ce corespunde în linii generale cu cea bazată pe criterii orohidrografice. Pragul este format din depozite de fliș în poziție de horst, cu o tendință de plonjare din sud înspre nord, de la altitudini de 800 m ajungând la cote de 350-400 m, prezentând o slabă flexură înspre NE. În această ordine de idei se poate delimita în sectorul vestic bazinul principal, care cuprinde actualmente aria hidrografică a pârâului Cormoș, Vârghiș (în aval de defileul Vârghișului), al pârâului Baraolt (în aval de sectorul de îngustare de la Biborțeni și este delimitat convențional în sud de v. Olului și pârâul Căpeni. Bazinetul estic, cu o extindere areală mai mică și o poziție mai elevată față de

prima, se întinde la est de creasta înălțimilor cretacice din fața localității Biborțeni (vf. Cetății - vf. Bucfei) și versantul vestic al munților Baraolt și cuprinde aria hidrografică a p. Baraolt (sectorul superior) și a p. Ozunca (Bățani). Din punct de vedere geologic se constată deosebiri în succesiunea litologo-stratigrafică a umpluturii bazinetelor, evoluând în perioada de formare, ca două entități bine conturate, favorizate de pragul în continuă ridicare, care se interpunea în toată această perioadă.

Alura fundamentului din bazinetul principal al Baraoltului se prezintă diferențiat, fiind influențat în principal de natura sa litologică, de evoluția sa tectonică din perioada antedepresionară, cât și de tectonica disjunctivă, sinorogenă cu evoluția ca arie depresionară. Aria aflată la vest de linia Cormoșului reprezintă compartimentele elevate ale flișului din fața aliniamentului rigid al metamorfitelor aparținătoare Unității Central-est-carpatică, care a fost probabil angrenate într-o mișcare simultană și sincronă cu aceasta. Prin relieful pe care-l prezintă, cu văi late, respectiv culmi line, are aspectul unui peneplen erodat, cu forme rotunjite, văile fiind direcționate NV-SE, perpendicular pe structurile principale est-carpatică. Văile Rica, Capelei, Stejarului, respectiv golful Vârghiș sunt consecințele fracturilor generate de compresiunea pe direcția NV-SE, ce a generat de șărierea metamorficului peste fliș în perioada cretacică, mișcările de basculare au fost vizibil reactivate în perioada următoare și în intervalul de evoluție al zonei Baraolt, ca arie depresionară, văile amintite devenind linii directoare ale reliefului în acest sector. Aria central-nordică a fundamentului bazinului se prezintă ca un relief constituit din creste și văi paralele, direcționate pe aliniamente N-S, NNE-SSV paralele cu structurile principale est-carpatică din această zonă, caracteristice zonei flișului, având altitudini de până la 400 m, rămânând ecranate sub depozitele pliocen-pleistocene la 150-300 m sub acestea. De la nivelul localității Tălișoara, respectiv Herculan în sud, alura consecventă și caracteristică a morfologiei fundamentului se schimbă brusc, ca efect al

aparitiei în acest sector al sistemului de fracturi cu direcția preferențială E-V, având rol esențial în decroșarea dextră a structurilor existente. În zona sudică se evidențiază pregnant pragul principal, ce separă cele două bazinete una de alta, fiind consecința conjugată a elementelor plicative ale pânzei de Ceahlău (digației) și a celor disjunctive N-S, din perioada de formare a Bazinului Baraolt. Bazinetul principal, în general se prezintă unitar și de o extindere areală mare față de restul bazinului, fiind o consecință a sistemelor de fracturi pliocen-pleistocene, care concurează în acest sector. Deschiderea maximă o prezintă în zona localităților Tălișoara-Baraolt-Căpeni-Racoșul de Sus, din care se dezvoltă cele două golfuri principale: Racoșul de Sus (consecința evoluției sistemului de decroșări E-V) și Vârghiș (consecința reactivării faliilor de direcția NV-SE). Sectorul Căpeni separat de restul bazinului prin pragul aflat la V, NV de acesta (rezultat al compresiunii locale dezvoltate de sistemul de decroșare E-V), se prezintă ca un compartiment suspendat, lipit de marginea bazinului, imagine similar interpretată de Viorica POPOVICI (1959). Formarea pragului pe care-l prezintă fundamentul separă într-o oarecare măsură bazinul principal de golful Racoșul de Sus, are la baza formării sale mișcări de compresiune E-V, de durată relativ scurtă, ce au acționat imediat după formarea zonei depresionare. Existența lui nu se poate argumenta pe deplin morfologia preexistentă a fundamentului flișoid. În bazinetul estic se reliefează prezența a două sectoare distincte. Primul, cel SV-ic dezvoltat la SE de localitatea Biborțeni, cunoscut sub numele de „cuveta Bodoș”, se prezintă cu axa pe direcția NE-SW, formând un unghi de 20-25 față de aliniamentele principale ale flișului din zona central nordică a bazinului, această deviere fiind o consecință a decroșării dextre favorizate de sistemul de falii E-V, care-o afectează din plin. În formarea cuvetei rolul principal l-a avut tectonica rupturală, cu o oarecare compresiune E-V inițiată de sistemul de decroșări mai sus amintite. Sectorul principal cu afundarea maximă în zona localității Bătani (250 m), se prezintă cu axa deviată față de

structurile flișului și fiind paralelă cu ale cuvetei Bodoș. Devierea este atribuit deasemenea decroșării sistemului de falii E-V ce îl afectează sectorul din plin. Înspre sud prezintă două ramificații alungite, sub forma a două golfuri prima în dreptul pârâului Besenyő, care se închide la V de localitatea Aita Seacă, cealaltă cu o direcție paralelă cu prima, și care se întinde la vest de localitatea Aita Seacă și a facilitat formarea depozitelor pliocene înspre bazinul Aita Medie, actual reprezentat prin petice de sedimentar suspendat. Înspre nord, sectorul amintit se continuă pe direcția localității Herculan, cu tendințe de îngustare. Versantul estic al bazinului, foarte abrupt, cu o imagine haotică la prima vedere, este rezultatul conjugat al sistemelor de falii de margine de bazin, cu sistemul E-V. Elementele structural-tectonice care au favorizat în principal formarea bazinului și au înlesnit evoluția sa ca o arie depresionară, sunt dislocațiile adânci rupturale, care au definit raporturile spațiale existente dintre unitățile structurale majore din substratul bazinului și al vulcanitelor neogene. În formarea bazinului o importanță primordială o prezintă expresia la suprafață a dislocației majore a Carpaților Orientali, element structural ce se materializează în teren prin „sistemul fractural al Cormoșului”, ce reprezintă limita de labilitate maximă, concretizată în etajul structural superior, al limitei dintre zona cristalino-mezozoică și zona flișului. Pe acest aliniament se situează zona de maximă adâncime a bazinetului principal al Baraoltului între localitățile Doboșeni și Baraolt, fiind situat la cota de 50-100 m deasupra nivelului mării, iar înspre N de Filia prezintă o închidere periclinală locală. Acest sistem fractural se continuă spre S pe aliniamentul văii Oltului, iar spre N. pe sub vulcanitele Harghitei de Sud și reprezintă zonele cele mai coborâte din jumătatea sudică a bazinului Ciucului de Mijloc (cota acestuia fiind atestată prin foraje de asemenea la 50-100 m, deasupra nivelului mării). Ca sistem de fracturi, paralel cu aceasta și posibilă replică a acestuia, având de asemenea aceeași vârstă și fiind activ în aceeași perioadă, este sistemul de fracturi N-S de pe aliniamentul Bătani-Hercu-

lian, în lungul căruia s-a format bazinetul estic. Acest sistem de falii se poate considera ca cel mai vechi din cortegiul de discordanțe disjunctive care au inițiat și au favorizat formarea ariei depresionare Baraolt, fiind afectat de restul sistemelor de fracturi ce concură la edificarea bazinului. Acest sistem fractural prezintă deasemenea elementul inițial și de bază în formarea bazinelor mijlociu și inferior ale Ciucului.

O importanță mărită în tectonica bazinului Baraolt prezintă sistemul de fracturi paralele, cu o remarcabilă ritmicitate, dispuse la distanțe comensurabile și care afectează întreaga suprafață a ariei depresionare scufundate, dispuse pe direcția NE-SV. Acest sistem de fracturi este direct legat de câmpul de fracturi principal, răspunzător de evoluția vulcanismului sud-harghitean, față de care se află într-o poziție perpendiculară. În evoluția acestui sistem de fracturi se constată o oarecare departajare în timp dinspre NV, înspre SE a faliilor componente și o simultaneitate cu evoluția vulcanismului în spațiu, argumentat mai nou și prin datările de vârstă radiometrică ale vulcanitelor, dezvoltate pe aceste aliniamente (Vlăhița-Chirui, Racu, Jigodin-Miercurea Ciuc, Tirco, Murgul Mare). Această departajare în timp, în evoluția acestui sistem de fracturi este sesizabil și în micile diferențe existente în succesiunea litologică a celor două bazinete, datorate în bună parte retardeității în evoluția sectorului estic. În același timp afectează sistemul de fracturi N-S decroșându-l într-o mică măsură și decalând fundamentul ariei depresionare cu salturi pe verticală de 10-40 m. Datorită comportamentului tectonic diferit al compartimentului ridicat, rigid al metamorfitelor, acest tip de dislocații prezintă o arcuire în fața acestuia, ajungând în poziție paralelă cu el, continuându-se în fața Unității Central-est-carpătice, pe direcția NNE-SSV și se racordează la "sistemul fractural al Cormoșului", sau cu o nouă flexură inversă celui precedent, se aliniază sistemului fractural E-V.

Segmentul structural E-V, ce face parte dintr-un sistem crustal (Șt. AIRINEI, A. PRICĂJAN, 1972) și afectează imaginea tectonică a Bazinului Baraolt, trece prin dreptul locali-

tăților Augustin, Baraolt, Biborțeni, Bățani și se continuă către E spre localitatea Bicsad. Acest sistem cu rol evident perturbator în imaginea tectonică, de altfel unitară a bazinului, prezintă o flexură în dreptul localităților Baraolt-Biborțeni-Bățani. Sectorul principal al acestui sistem are o lățime de desfășurare impozantă de 1500-2000 m, prezentând decroșări de 700-1200 m și dislocații verticale cumulate de 500-550 m. Acest sistem fractural a avut un rol hotărâtor în modelarea părții sudice a bazinului Baraolt, prin prăbușirea, iar mai târziu prin elevarea compartimentelor din acest sector. Pe aria sa de dezvoltare, datorită decroșării remarcabile pe care-l prezintă și cu interferența sistemului fractural NE-SV, formează arii cu distensiuni și de compresiuni locale, favorizând apariția micilor corpuri magmatice pe flancul nordic al acestuia, totodată a avut rol și în strangularea activității magmatice înspre SV, aliniamentul general pe care se dispun micile corpuri magmatice formate din andezite piroxenice de tip „Tirco” (LÁSZLÓ A. et al. 1996, ACTA).

Cu rol scăzut în modelarea fundamentului bazinului, cu extindere limitată în NV-ul bazinului, trebuiesc amintite și faliile dispuse pe direcția NV-SE, care reprezintă un sistem structural vechi, reactivat în faza incipientă de formare a bazinului, având o mică anvergură în general, care nu modelează hotărâtor alura morfologică a zonei din fața metamorfitelor, însă facilitează într-o oarecare măsură dezvoltarea golfului Vârghiș pe o paleaovală deja existentă. Fracturile ce afectează marginea bazinului, cu importanță în evoluția ariei depresionare, reprezintă în general un sistem de fracturi paralele cu pasul faliei ce nu depășesc 5-10 m. Ele nu sunt figurate la scara la care apare harta structurală din figura 1.

Argumente în favoarea imaginii structural-tectonice

Datele survenite din măsurătorile geofizice, care vizează aria studiată, sau prezintă informații importante asupra acesteia, au fost prezentate în numeroase lucrări, semnate de I.

GAVĂT (1963, 1968), Șt. AIRINEI et colab. (1965, 1972, 1980), R. BOTEZATU (1965, 1982), M. SOCOLESCU (1975), Gr. MOȚOI (1972), T. CRISTESCU (1977), F. IONESCU (1984). Lucrările amintite, dintre care mai ales cele gravimetrice evidențiază în principal elementele structurale majore care concură la evoluția ariei cercetate, reliefând în principal accidentele tectonice majore cum sunt versantul estic al Perșanilor ce reprezintă afundarea fundamentului sub depozitele de umplutură ale bazinului, aliniamentele tectonice NE-SV, cât și sistemul de fracturi E-V, la nivelul localităților Căpeni-Biborțeni. Se reliefează minimele gravimetrice, pentru zonele de maximă afundare în zona Tălișoara și Herculian, cât și zonele de creste paralele din zona central-nordică a perimetrului prin maximele gravimetrice suprapuse, argumentând în mare măsură elementele majore, componente ale zonei și care reprezintă părțile componente principale din imaginea obținută în harta structurală din fig. 1. Pe baza lucrărilor apărute de Șt. AIRINEI și A. PRICĂJAN (1972), se subliniază ansamblul dislocațiilor crustale, regionale și locale, ce stabilesc raporturile majore ale maselor geologice adânci din aria vulcanitilor neogene și a depresiunilor intramontane limitrofe și corelația dintre structura geologică, aureola mofetică și aparițiile de ape minerale. Cartările de teren efectuate în ultima perioadă argumentează în mod cert apariția izvoarelor minerale carbogazoase și a degajărilor de CO_2 pe aliniamente bine definite, din bazinul Baraolt, dispuse pe direcția NE-SV, preluate lateral de sistemul de fracturi N-S, ca și în cazul văilor Baraolt, Agreș, Herculian, Borviz. În același timp imagine similară prezintă și aparițiile de izvoare de apă dulce dispuse în majoritatea cazurilor pe aliniamente ce definesc fracturi de multe ori mascate la suprafața de depozitele mai noi neafectate tectonic, ca și în cazul v. Cormoșului, p. Bükkös. În aceeași ordine de idei, direcția principalelor pârauri din rețeaua hidrografică a bazinului Baraolt, prin aliniamentele rectilinii, cu orientări preferențiale, sunt argumente directe pentru principalele sisteme de fracturi ce au afectat depresiunea. În majoritatea

cazurilor pe aceste văi se pot observa relații directe dintre depozitele umpluturii bazinului, ce în coloana stratigrafică se află în superpoziție, cazuri foarte evidente în sectorul dintre Baraolt și Biborțeni, unde în flancul nordic apar în relații directe depozitele vulcanogen-sedimentare cu depozitele de terasă. Aceași imagine se reliefează și în cazul v. Agreș, v. Dungo, v. Cosa, v. Gherend, v. Hosu, și . Șugo. Pe baza prospecțiunii de teren se poate preciza existența a două sisteme de falii: unul mai vechi, cu orientare N-S, și unul NE-SV mai nou, cu fracturi care le decroșează pe cele precedente. Prezența sistemului de falii E-V ce afectează de altfel și zona minieră Căpeni, Baraolt, Bodoș, este de asemenea evidentă. Interpretări similare sunt reliefate și de Viorica POPOVICI (1959), M.Gh. SAVU (1981), și M. KUSKO (1983). Aceste date stau la baza interpretării imaginii de satelit LANDSAT (Fig.2.), prin analiza fiecărei liniații (posibile fracturi), ce apar pe imaginea fotografică, s-a studiat în direcția corelare cu datele survenite din teren. În realizarea imaginii interpretate, pe baza fotografiei de satelit am considerat necesară localizarea cât mai exactă a fracturilor și a elementelor structurale, astfel încât imaginea obținută să întregască pe cea obținută din diferitele interpretări realizate din datele cartărilor de suprafață, ale lucrărilor miniere, lucrărilor de foraj cât și din datele survenite din prospecțiunile geofizice. Astfel ne oferă o serie de informații noi ce îmbogățesc imaginea structural-tectonică de suprafață. Pe imaginea de satelit se pot urmări în bune condiții aliniamentele tectonice acoperite de depozite recente, care cu ocazia cartărilor de suprafață nu erau vizibile, totodată se reliefează sectoarele intens fracturate ce se desfășoară pe lățimi considerabile (sistemul de fracturi E-V pe intervalul Augustin-Baraolt-Biborțeni-Bățani-Bicsad), care pe segmentul acoperit de depozitele de umplutură ale bazinului nu este sesizabil în cartările de suprafață, fiind detectate în corelările dintre lucrările miniere și foraj. Imaginea de satelit în multe situații oferă informații asupra relațiilor tectonice existente dintre două compartimente de-a lungul unei linii tectonice sau decroșări, fa-

cilitând astfel interpretarea și corelarea datelor survenite din lucrări (în cazul sistemului de falii E-V decroșare, compartiment coborât, în cazul flancului SE-ic din fața localităților Căpeni-Baraolt, sau flancul V-ic al bazinului căzături de falie). Pe baza interpretării imaginii satelitare se pot decela linii tectonice pe care dinainte nu le-am cunoscut (din cadrul fracturilor NE-SV, sau în cadrul bazinetului Aita Seacă), sau care sugerează eventuale distensiuni sau compresii de-a lungul decroșărilor. În același timp imaginea de satelit facilitează plasarea rezultatelor obținute într-un context al imaginii structural-tectonice regionale de ansamblu.

Concluzii

Schița structural-tectonică obținută pe baza interpretării imaginii de satelit prezintă o similitudine remarcabilă cu harta structurală executată la fundamentul depozitelor pliocene. Aceasta argumentează veridicitatea hărții structurale întocmite și exclude în mare măsură subiectivitatea interpretatorului în cazul ralierei la una din stilurile tectonice neadevate, abordabile în cazul întocmirii imaginii structurale la fundamentul depozitelor de umplură ale bazinului.

Schița obținută de pe urma interpretării fotografiei de satelit prezintă o imagine structural-tectonică, ce reprezintă preludivul la suprafață a sistemelor de falii care au afectat fundamentul Bazinului Baraolt, subliniind perioada lor activă în tot decursul de formării bazinului.

Harta structurală la fundamentul bazinului ne dezvăluie o imagine unitară și specifică zonei, cu o serie de elemente structurale de finețe, din fața SV-ică a vulcanitelor neogene sub care se continuă păstrând același stil tectonic de ansamblu și în subsasamentul bazinului Ciucului de Mijloc și Inferior.

Relieful acoperit de depozitele de umplură ale Bazinului Baraolt este consecința și efectul conjugat al structurilor și reliefului preexistent al flișului est-carpatic, cu și mai ales al sistemelor de fracturi care l-au afectat, acționând fie

separat, fie concomitent în timp, în toată perioada de evoluție a bazinului.

Bibliografie

- AIRINEI, Șt., PRICĂJAN A. - 1972 - Corelații între structura geologică adâncă și aureola morfetică din jud. Harghita, cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase. Șt. Cerc. G.G.G., Seria geol. Tom. 17, nr. 2, București.
- AIRINEI, Șt., PRICĂJAN A. - 1972 - Corelații între structura geologică profundă și aureola morfetică din jud. Covasna, cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase. Aluta p. 181-195, Sf. Gheorghe.
- BALINTONI, I., SEGHEDI, I., SZAKÁCS, A. - 1995 - Geotectonic Framework of the Neogene Volcanism in Romania. X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept. 1995, D.S. Sed. Inst. Geol. Geof., vol. 76, Supplement Nr. 7, p. 7-10.
- BRUCE, E. H., WINTHROP, D.M., PAUL, F.W. - 1988 - Principii de geologie structurală. Ed. Șt. Enc. București.
- CASTA, I. - 1980 - Les formations quaternaires de la Depression de Brasov, Roumanie. These dr.vol. 2, Marseille.
- DUMITRU, Ioana - 1955 - Contribuții la cunoașterea Pliocenului din Bazinul Baraolt. Rev. Univ. I.C.P. si Politehn., Ser. Șt. Nat. vol. 8, București.
- JEKELIUS, E. - 1923 - Zăcămintele de lignit din bazinele pliocene de pe valea superioară a Oltului. D.S. Inst. Geol. vol. XI, București.
- KRISTÓ, A. - 1980 - Csíkszereda környékének geomorfológiája. Acta Harghiteniensi, p. 273-298, Miercurea Ciuc.
- KUSKO, M. et al. - 1983 - Zăcămintele de lignit de la Sf. Gheorghe și poziția lui stratigrafică în suita depozitelor pliocene ale bazinului intramontan al Tării Biseri. Stud. Cerc. Geol. Geof. Geogr., 28, p. 125-131, București.
- PELTZ, S. - 1971 - Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt. D.S. Inst. Geol. Geof., vol. LVI/5, p. 173-189, București.
- PETRESCU, I., NICORICI, E., et al. - 1987 - Geologia zăcămintelor de cărbuni. Ed. Tehn., București.
- PETRESCU, I., BUDA, A., BOÉR, H., - 1988 - Contributions to the knowledge of lignite formation palaeoenvironment in the Baraolt Basin (Eastern Carpathians). Studia Univ. Babeș-Bolyai Geologica-Geographia, XXXIII, 2, Cluj.
- POPOVICI, Viorica - 1959 - Explorări geologice în Bazinul Baraolt- Virghiș-Căpeni-Buduș-Aita-Seacă. Com. Geol. Stud. Teh. Ec., Seria A/5, București.
- RAMSAY, J. G., HUBER, M.I. - 1992 - Modern Structural Geology. vol 1,2, Academic Press, London, San Diego, New York.
- SAVU, M. Gh. - 1981 - Grupul lacustru-vulcanogen de Baraolt. D.S. Inst. Geol. Geof., vol. LXVI/4, București.
- SAVU, M. Gh. - 1984 - Studiiu geologic al regiunii cuprinse între localitățile Filia-Virghiș-Baraolt-Aita-Mare-Malnaș-Băi-Bicsad-Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit. Teza de doctorat, Fac. Geol. Geogr. Univ. București.

ȘTEFĂNESCU, M. - 1969 - Pînza de Baraolt. D.S.Inst. Geol. Geogr., LV/5, p. 107-124, București.

ȘTEFĂNESCU, M., ȘTEFĂNESCU, Mariana - 1981 - Date tectonice de detaliu privind sectorul dintre valea Covasău și valea Virghișului și implicațiile lor regionale. D.S. Inst. Geol. Geof., vol. LXVL5, București.

TÖVISSI, I. - 1974 - Morfogeneza văii Oltului superior. Stud. Univ. "Babes-Bolyai", Ser. Geographica, 2, Cluj.

Szerkezeti adatok a Baróti-medence fejlődéstörténeti modeljéhez (Kivonat)

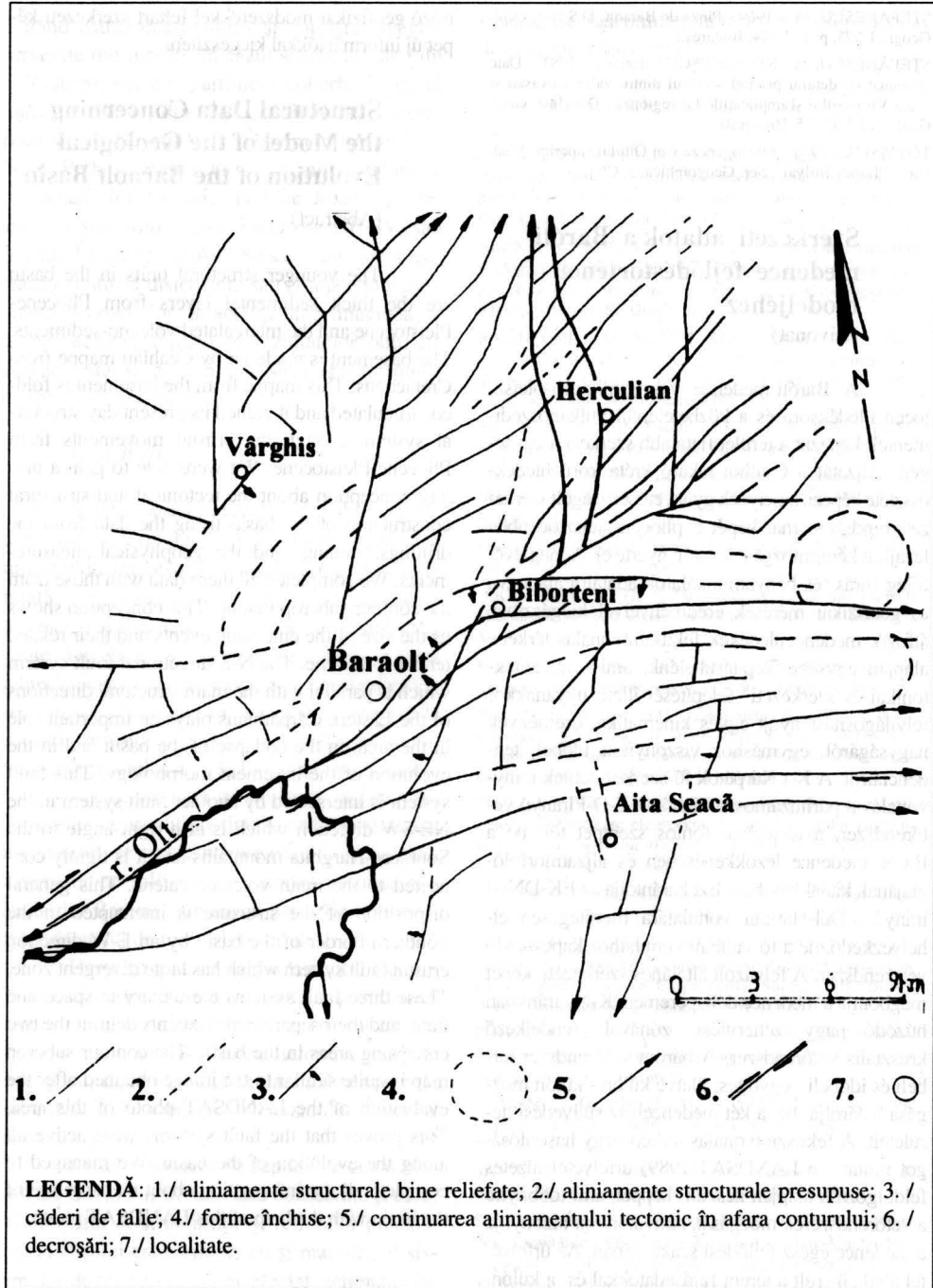
A Baróti-medence vastag pliocén-pleisztocén üledéksora és a közbetelepült vulkanoszédimentek képezik a terület fiatalabb szerkezeti egységeit. Aljzatát a Csalhói takaró kréta korú üledék-összlete képezi, amelynek gyűrt, erősen tagolt szerkezeti rendszere mai képét a pliocén-pleisztocénben lezajlott kéregmozgások során nyerte el. A meglévő, főleg fűrés- és bányamunkálatok adataira alapozva és geofizikai mérések eredményeivel kiegészítve, átfogó, medenceüledékek fekvésintvonalas térképe alapján egységes kép tárul elénk, ami az aljzat tektonikai és szerkezeti felépítését illeti, ugyanakkor felvilágosítást nyújt egyes kinematikai események nagyságáról, egymáshoz viszonyított időbeli tendenciáiról. A K-i Kárpátok fő szerkezeteinek irányvonalával párhuzamosan kialakult É-D-i irányú vetőrendszer, a térségben fontos szerepet tölt be a Baróti-medence lezökkenésében és aljzatmorfológiájának kialakításában. Ezt harántolja az ÉK-DNy-i irányú, a Dél-Hargita vonulatára merőlegesen elhelyezkedő, de a fő vulkáni vonulathoz kapcsolódó vetőrendszer. A felvázolt általános szerkezeti képet megbontja a medence déli peremén, K-Ny irányban húzódó, nagy szétterülési zónával rendelkező krusztális vetőrendszer. A három vetőrendszer térbeli és időbeli együttes, illetve külön - külön mozgása határolja be a két medencerész sülyedési területeit. A fekvésintvonalas térkép úrfelvétel tüzetes feldolgozása alapján készült képpel, ami többnyire a vetőrendszerek mozgását, aktiválódását bizonyítja a medence egész fejlődési szakaszában. Az úrfelvétel által sikerült a terepi fűrésadatokkal és a külön-

böző geofizikai módszerekkel feltárt szerkezeti képet új információkkal kiegészíteni.

Structural Data Concerning the Model of the Geological Evolution of the Baraolt Basin

(Abstract)

The younger structural units in the basin are the thick sedimental layers from Pliocene-Pleistocene and the intercalated volcano-sediments. The basement is made up by Ceahlău mappe from Cretaceous. This mappe from the basement is folded, articulated and it gained its present day structural system through the crustal movements from Pliocene-Pleistocene. We were able to gain a unitary conception about the tectonical and structural construction of the basin using the data from the drillings, mining, and the geophysical measurements. We completed all these data with those from the contour subcrop mappe. This conception shows us the size of the cinematic events and their related tendency in time. The N-S directional fault system which is parallel with the main structural directions of the Eastern Carpathians plays an important role in the area, in the collapse of the basin and in the evolution of the basement morphology. This fault system is intersected by another fault system in the NE-SW direction which is at a right angle to the Southern-Harghita mountains and it is tightly connected to the main volcanic catena. This general disposition of the structure is interrupted in the Southern border of the basin by an E-W direction crustal fault system which has large divergent zone. These three fault systems are unitary in space and time, and their separate movements delimit the two collapsing areas in the basin. The contour subcrop map is quite similar to the image obtained after the evaluation of the LANDSAT photo of this area. This proves that the fault systems were active all along the evolution of the basin. We managed to complete all the information about the structure of the basin with the help of this LANDSAT photo.

Szerkezeti, vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén

(Kivonat)

A Baróti-medence pliocén-pleisztocén üledéksora a Dél-Hargita vulkáni szerkezeteihez kapcsolódó kisebb magmás testeket rejt. Palástolt és perifériális helyzetük miatt nagyrészt ismeretlenek, ebből kifolyólag kiestek a kutatások hatóköréből. A dolgozat ezek tér- és időbeli helyzetét, fejlődését, a Hargita vulkáni lánc fő vonulatával való kapcsolatát vizsgálja.

Bevezetés

A belső-kárpáti neogén vulkáni öv utolsó tagjának (Hargita) DNy-i előterében, a Csalhói takaró - kréta flis tömegének szerkezetileg bezökkent felszínén alakult ki a Baróti-medence pliocén-pleisztocén rétegsora. A 300-600 m vastag homokos, agyagos, márgás molasz üledék-összlet közbülső, márgás és felső szintjében agyagosodott vulkáni tufák, tufitok, áthalmazott lapillik, agglomerátumok, ill. lávafolyások közbetelepülései jelzik a térség pliocén vulkáni aktivitását. Több évtizedes kutatómunka árán sikerült csak a Dél-Hargita bonyolult vulkáni szerkezeteinek arculatát feltárni és fejlődéstörténetének hiteles képét rekonstruálni. A Baróti-medence felé eső lejtőin a pliocén üledékekkel összefogazó-

dott vulkanitok tekintélyes része ma is sok megoldatlan kérdést tartogat. Ehhez a területhez tartozik a Bibarcfalvától É-ra fekvő, igen kis mértékben tanulmányozott Tirko, amely többnyire kiesett a kutatások hatóköréből. A viszonylag kis, magmás eredetű test, amely a medence üledéksorából emelkedik ki, a Hargita fő vonulatához viszonyítva perifériális helyzetű. A felszínen ismert legközelebbi vulkáni kitörésektől légvonalban mintegy 6-8 km távolságra fekszik. Közvetlen közelében a kutatófúrások és geofizikai szelvényezések segítségével az üledékes rétegsorba települve, az aljzat fő törésvonalai mentén hasonló, elszigetelt andezites szubvulkáni-vulkáni testeket tártunk fel. Ezek tér- és időbeli helyzetét, fejlődését, a Hargita fő vonulatával való kapcsolatát vizsgáltuk, mivel központi helyzetük miatt jelentős szerepet töltenek be a Baróti-medence geológiai fejlődésében.

A térség földtani viszonyai

A vidék vertikálisan jól tagolt rétegsorának felépítésében a kárpáti kréta flis bezökkent felszíne képezi a fiatalabb összlet medencealjzatát (1.ábra). A Baróti-medence vastag pliocén-pleisztocén homokos, agyagos, márgás molasz üledéksora és a vele határos, részben közbetelepült Dél-Hargitai vulkanitok adják a változatos terület fiatalabb szerkezeti egységeit. A Csalhói takaró alsó szintjeit képező Szinajai (titon-) alsókréta, ill. a Bisztrai barremi - apti egységekből álló flis üledékösszlete - e területen - nagyobb kőzettani változatosságot mutat, mint az ismert belső flis sorozatok nagyobb része. Az egység peremvidékére jellemző, hogy lokális kifejlődésű üledékek sorozata gazdagítja. Képviselői márga, meszes márga, a finomszemcséstől a durvábbig változó meszes, csillámos homokkövek, konglomerátumok, agyagpala típusok ritmikusan változó rétegsorai. Alárendelten jelennek meg durvább mikrobrecsák és breccsák beékelődései, kristályos-mezozóos szirtöbveli mészkőtömbök olisztolitjai. A flis cm-től 1-2 m-ig terjedő vastagságú rétegeinek antiklinális-szinklinális redőkbe gyűrűt, erősen tagolt szerkezeti rendszere

mai pozícióját a miocén-pleisztocénben végbe-
ment kéregmozgások során nyerte el.

A flis tömeg szerkezetileg árkosan be-
zökkent felszínén, a pliocén-pleisztocén folya-
mán molasz fáciesű, helyenként 300-600 m vas-
tagságot elérő medencekitöltő üledéksor fejlő-
dött ki. Belső konvergenciával rendelkező réte-
gei magukba foglalják a zöldesszürke, agyagos
aljzatabreccsát, majd a vastag szénbetelepülé-
s agyagos, márgás, homokos összletet, amely köz-
beretegzett vulkáni, vulkanoszediment szintek-
kel tagolt. E fiatal fedő üledéksor felső része dur-
vatörmelékes jellegű. A medence egykori szélé-
ről a korábbi rétegek gyors lepusztulása útján ke-
rült mai környezetébe. A kiemelkedésekkel
szinkron történő folyóvízi eróziós felszabdalódás
fluviális teraszrendszert hozott létre a medence-
fejlődés utolsó szakaszában. Az üledéksor bio- és
litosztratigráfiai adatokon nyugvó kronosztrati-
gráfiai tagolása a mai napig vitatott, a medence
zártága, endemikus jellege miatt. Ebből kifolyó-
lag a pliocén és pleisztocén rétegek elhatárolása,
ill. az üledéksor alsó határának pontos rétegtani
definíálása ma sem tekinthető lezártnak.

A medencét ÉK-en a Dél-Hargita kom-
plexum határolja, amely a K-i Kárpátok belső ívén
lezajlott nagyméretű mészkáli vulkanizmus be-
fejező szakaszát képezi. Rădulescu, D. et al.
(1964) modellje e vulkáni tömeget két egységbe
sorolja, melyektől elhatárolódik a délebbi hely-
zetű, különálló Csomád. A Hargita komplexum
alsó részét túlnyomóan explóziós vulkanoszedi-
mentekből származtatják, melynek erodált felszí-
nére települt a felső összlet uralkodóan effuzív-
extruzív rétegvulkáni sorozata. Az újabb adatok
(Schreiber W. E. 1980, Szakács S. és Seghedi I.
1991-1993) viszont a folyamatos, de több mikro-
ritmusban zajló rétegvulkáni evolúció modelljét
támasztják alá. Részünkről az utóbbi feltevést
látjuk megalapozottnak.

É-ről D felé haladva a Dél-Hargita kő-
zettani, vulkanológiai, morfostrukturális válto-
zások látványos sorozata. Félíg egymásra települ-
dő, D felé fiatalodó 5 fő szerkezetmorfológiai-
vulkanotektonikai részegysége kitűnően elkülö-
nül. Az 1. táblázat és az ennek adataiból szer-

kesztett 7. ábra 66 kőzetelemzés alapján tájékoz-
tat a régió vulkanitjainak geokémiai és nevezék-
tani kérdéseiről, a korszerű, nemzetközileg aján-
lott normák alapján (Le Bas et al. 1986,
Wallacher, L. 1993). A legészakabbra levő Luc
egységet túlnyomó részt normál mészkáli
piroxénandezitek alkotják. A délebbre rákövet-
kező Kakukkhegy szerkezet normál-andezites és
korlátozottabban kálidús trachandezites jellegű
(6. ábra). Utóbbiak metasomatikus eredetét a
kőzetelváltozások és hasznos ásványdúsulások
paragenetikai-geokémiai kifejlődése bizonyítja.
Modális szempontból a vulkáni tömeg olivin tar-
talmú amfibolpiroxénandezittől-amfibolbiotit-
dácitig terjedő differenciátumokból épül fel. A
DK-ebre fekvő Piliske egység két különböző ko-
rú, egymásra épülő alegységre bontható. Az idő-
sebb piroxénandezitekre amfibolandezitek és
dácitok települtek. Ezek geokémiai karakterük
alapján (1. táblázat és 7. ábra) a bazaltos trachi-
andezittől a normál andeziteken át az alkálikus-
hoz közel álló dácitokig terjedő, kontaminációt
is jelző differenciációs sort alkotnak. Az Olt-
völgy K-i oldalára eső, megjelenésében is látvá-
nyos Csomád szerkezetét geokémiailag a trachi-
andezitestől a dácitokig terjedő differenciációs
sor képezi, amelyben modálisan az amfibolbiotit-
andezitek és dácitok dominálnak. A Piliske
szerkezetétől D-re az Olt völgye mentén a
Bükszád-Málnás csoport szétszórt, különálló
szerkezetű helyenként olivint és kvarcot tartal-
mazó keverékkőzetek építik fel, melyek között
geokémiailag (7. ábra) a trachandezites jelleg
mutatkozik mértékadóan. A hegyvonulat alj-
zatszerkezetek szerint csoportosított vulkáni tö-
megeinek változatosságát a kőzetkémiai elemzé-
sek jól tükrözik. A Luctól a Bükszád-Málnás
szerkezetig egyre inkább kálidús kőzetek jelen-
nek meg, a vonulat jellegzetes mészkáli össze-
tételét, magas káliumtartalmú mészkáli, majd
shoshonitos kőzetek váltják fel. Említést érde-
mel a piroxénandezitekből felépülő Mitács
effuzív tömege, amely a Kakukkhegy és a
Piliske szerkezetek közé ékelődött és a Tirko ma-
gaslatához legközelebb eső, felszínén levő
vulkanitok csoportját foglalja magába.

A Hargita-hegységtől Ny és K felé eső peremvidéken kisebb-nagyobb magmás testek alakultak ki a plio-pleisztocén folyamán. Többségüket SZÁDECZKY Gy. (1928) vulkáni dómként, "vulkáni embrió"-ként említi, BÁNYAI J. (1927, 1957) apró, parazitikus kitérésekként írja le, majd elsőként TÖRÖK Z. (1961, 1965) emeli ki intruzív jellegüket, később a Csíkszereda környékén elterülő "zsögödi csoportot" dyke fáciesként határozza meg. További értékeléseket főleg a K-i és DK-i csoportokra JUGOVICS L. (1950), SZŐKE Amália (1963-64), LAZAR Aurelia és Adela ARGHIR (1964), AIRINEI, Șt. (1965), SCHREIBER W. E. (1980, 1994), SEGHEDI, I. et al. (1983) munkáiban találhatunk. A peremvidéki szerkezetek jelentős része nehezen felismerhető, gyakran csak fúrásból, vagy törmelékből ismert, ill. még nem exhumálódott. Ezidáig közéjük sorolhattuk a Tirko magvaslatot és környezetét alkotó magmás testek csoportját is.

A gazdag vulkáni utóműködés ezt a területet sem kerülte el, nagyszámú nyomai mai napig jól felismerhetők, kovás, agyagos zónák, metasomatizált vulkanoszedimentek, érces, limonitos kiválások formájában. Közülük néhányat már a 19. sz. elejétől haszonanyagként (vas, festék, agyag) bányásztak pl. Bibarcfalva, Bodvaj, Magyarhermány stb. környékén. A törésvonalak metszéspontjaiban sok helyen feltörő szén-savas, vasas, szulfátos, karbonátos, alkálikus ásványvizek jellege és elrendeződése indikátor értékű. Jelzi a vulkanotektonikus depresszió törési zónáit és a szubvulkáni aktivitás ismert és eltemetett centrumainak elhelyezkedési irányait. A posztvulkáni tevékenység közvetett hatása az egykori élővizek kovasavdúsulását és ennek következtében közvetve kovaföldtelepek kialakulását eredményezte. A jelentősebb diatomit előfordulások Magyarhermány, Bodvaj, újabban Bodos és Szarazajta környékén ismeretesek. A bodosi ozokerit (földi viasz) képződésében is közrejátszhatott a környezet geotermális aktivitása és a felszínig hatoló, migrációt segítő termogravitatív vízcirkuláció.

Szerkezeti-vulkanotektonikai és morfogenetikai összefüggések a Tirko csoport környezetében

A fiatal vulkáni komplexumok tér-idő-és vulkanogenetikai értelmezése céljából több száz fúrás információit dolgoztuk fel. Ennek egyik eredménye a mezozoos alaphegységi felszín, azaz a kréta-pliocén határt bemutató pliocén feküszíntvonalas térkép, melynek egy részletét a 2. ábra tartalmazza.

Ennek e felszínnel való összevetése (izovastagsági értékek) és az aljzatmorfológia együttes értékelése felvilágosítást nyújt a plio-pleisztocén kinematikai események irányáról, nagyságáról. A rétegtani-paleontológiai és radiometrikus koradatok felhasználásával pedig kronológizálhatók a mozgásintenzitások időbeli tendenciái.

A K-i Kárpátok fő szerkezeteinek irányvonalával párhuzamosan kialakult É-D irányú vetőrendszer a térségben nagy szerepet játszott, főleg a Baróti-medence kialakulása és vulkanizmus előtti időszakban. Elősegítette a preneogén szerkezetek kezdetleges sasbérc-árokrendszerre való fejlődését, a pliocén kezdetén lejátszódó tárgulási folyamatok során. A 4. ábrán megfigyelhető aljzat-domborzat többnyire ebben az irányban orientált, a medencévé válás előtt már aktív paleo-völgyhálózat lefutási irányait határozhatta meg.

A Hargita vulkáni centrumainak orientációját a belső-kárpáti vonulat K-i zónájában uralkodó ÉNy-DK-i csapású fő szerkezeti törések orientálták. A működés korábban már feltételezett DK felé történő szakaszos fiatalodását a K/Ar radiometrikus korvizsgálatok az utóbbi évtizedben megerősítették. A nagyobb centrumok helyét a haránttörések átmetsződési pontjai jelölték ki, az aktivitási göcök vándorlását a globálkinematikus mozgások helyi mikrorotációkat kiváltó hatása okozta. Ebben nagy szerepet kapott az ÉK felé irányuló torlómozgások ismétlődése, a Dél-Erdélyi és a Déli-Kárpátokbeli ellentétes eltolódások távolhatásai. Ezek együttes követ-

kezménye, hogy a vulkanizmus lecsengő szakaszában a fő vulkáni vonulatok belső, előtéri medencesüllyedékeiben, így a Baróti-medencében is az ÉK-DNy-i törések mentén disztenziós felnyílásokat okoztak a mozaikosan tördelt aljzat egyes vonalaihoz igazodva.

A Déli-Kárpátok északi szegélyén húzódó K-Ny-i irányú, szétágazó krusztális vetőrendszer egyik leágazása területünket szeli át. Míg a Déli-Kárpátok északi peremvidékén fontos szerepet tölt be, nagy mértékben elősegítve a metamorf aljzatkomplexumok lezökkenését az Erdélyi-medence irányában, addig a Kárpát-kanyar belső peremvidékein mérsékeltébb módon, de még szerepet játszik a Barcasági-, Háromszéki- és Baróti-medence kialakulásában is. Területünkön a szétterülési zónája meghaladja a kb. 1500-2000 m-t, látványos függőleges (500-550 m-es) és vízszintes (700-800 m-es) elmozdulásokat okozva. E töréses sáv a Baróti-medence kialakulása során főleg a D-i peremvidék lezökkenésében, majd kiemelkedésében játszott fontos szerepet. Feltehetően jelentősége volt a Dél-Hargita vulkanizmusának szabályozásában is. Így az ÉK-DNy-i vonal mentén kifejlődött Tirkói csoportot DNy-i irányban lehatárolta. A Tirko csoport vulkáni termékei a vetőrendszer északi pereméig terjednek, ahol dimenzionálisan lecsengenek és a fúrásokban tovább nem követhetők. A Ny-K-i irányú vetőrendszer jobbos eltolódása és ÉK-DNy-i rendszerrel konjugált mozgása kisebb húzásos szétnyílások és lokálisan kisebb kompressziós szerkezetek létrejöttét eredményezte. Ez döntően befolyásolta az átmetesződő vetőrendszer É-i peremén fejlődő Tirko csoport térbeli szerkezetfejlődését.

A három vetőrendszer térbeli és időbeli együttes és külön-külön mozgása előidézte a terület általános kinetikus extenzióját és behatárolta a medence fő süllyedési egységeit. A disztenziós kéregmozgások esetünkben csak a pliocén folyamán alakultak ki, sajátos, helyi, ékszerű táglulási rendszert alkotva, a Kárpát-kanyar tektonogén eseményeivel egyidejűleg. A petrogeokémiai eredmények eltéréseinek csupán egy része korrelál a globális szerkezetfejlődés eseményei-

vel, nagyobb részt lokális okokban keresendők (pl. kéregösszetétel, aljzat közelsége, mellékközetek víztartalma, magmatömeg nagysága, hőértéke stb.).

A jelenkori völgyalakulatok jelzik a medence aktuál morfostrukturális alapját adó kéregmozgások fő irányvonalait, melyek jól egyeznek az É-D-i irányú vetőrendszer csapásával. Valószínű tehát, hogy e főirány mentén újraaktiválódott a terület a pleisztocén elején. Az ÉK-DNy-i törések mobilitása viszont a medence D-i peremét érintette inkább, miközben a Dél-Erdélyi vetőzóna újra mozgásba lendült. Utóbbi számottevő függőleges elmozdulása erre a periódusra tehető.

A medence K-i részén folytatott kutatások, a nyert fúrásadatok és a körzetben végzett bányamunkálatok földtani eredményeit egyesítve valószínűsítjük a Tirko-Várhegy sasbércecs szerkezeti pásztlájának kiemelkedését a pliocén-pleisztocén határán (3. ábra). Ez indította el az üledékes burok lepusztulását. Az eróziós folyamatoktól védett területeken, a gerinctől K-re és Ny-felé a pliocén üledékek vastagsága fokozatosan nő, hamarosan eléri a 300-350 m-t, magába foglalva három, rétegtanilag jól elkülöníthető szintet. Az utolsó két szint közé települt - a Dél-Hargitából származó -, részben áthalmazott vulkáni törmelékek jelzik a működési periódus időbeni egybeesését a Baróti-medence fejlődési fázisaival. E periódus vulkáni paroxizmusa jellegzetes komplexumot hozott létre, amely a közbülső márgás összlet középső részén települ. A kutatófúrásokkal feltárt rétegsort az aljzat fő törésvonalai mentén hasadékvulkáni jelleggel feltört andezitek járták át. Izolált szubvulkáni testjei egymástól néhány kilométerre a vulkanoklasztos összlet alsó részében, főleg a Hargitától DNy-i irányban, fúrásokban nyomozhatók (4. ábra). Jelzik az egykori, több mint 3 millió éves őstérszín relatív helyzetét. Az elmondottakat nem támasztják alá egyértelműen az 1:50.000-es léptékben 1983-ban a Hargita és környékére készített gravimetriás felvételek, ugyanis a kis magmás szerkezetek anomáliái nagy mértékben hatástalanítja a feletük elterülő vulkanoszedimentek vastag össze-

A terület a vulkanizmust követően nagyrészt szedimentekkel fedődött be, majd a pliocén végétől felgyorsuló kéregmozgások miatt regionálisan emelkedett, tagolódott és erodálódott. Az itt húzódó vulkáni csoport központi helyzetű, felszínen hozzáférhető, kevéssé megkutatott tagja a Tirko. Kőzetföldtani és vulkanológiai vizsgálatait azért ítéltük fontosnak, mivel a medence fejlődésének rekonstrukciójához kulcsfontosságú helyzetű.

A sekélyextrúziós-effúziós magmás kőzettest ma dómszerű csúcsa közelében feltételezhető az egykori centrum. A belőle felszínre tört 0,5-2 km hosszú, kis vastagságú lávaárak lefutását egykor szűk völgyrendszer kanalizálta. A központi rész eróziósan exhumált tömegének mélyebb szintjei a felszíni és szöveti vizsgálatok alapján már a szubvulkáni zónát képviselik. Ennek anyaga Bibarcfalvától keletre, vagyis a Tirko csúcsától mintegy 1 km-re eső volt kőfejtőben tanulmányozható. A fejtés alsó szintjeiben aránylag üde kőzet jelenik meg, amely rendszerint meredeken dőlő litoklázis síkokkal határolt, uralkodóan intruzív testekre jellemző tömbös elválással. Fölötté elhelyezkedő szinten kb. 2-3 m vastag, üreges, részben mállott, vékonypados andezitlávafolyás maradványa bukkan elő. Erre egy agglomerátumos, lapillis, tufitos vulkanoklasztikus összlet települ, amely a vulkáni szerkezet rövid, robbanásos aktivitását jelzi. Az aránylag csendes, extruzív-effúzív lávafelnyomulást rövid időtartamú robbanásos folyamat zárta le.

A Tirko magaslat korábban feltételezett dóm jellege nem rajzolódik ki (5. ábra). Formája hosszúkás, inkább téglalap alakú. A Pat-patak (Borvíz p.) felé eső Ny-i pereme jóval meredekebb a DK-i oldal lejtőivel szemben, amely inkább és többnyire a lávapakok jelenlegi dőlésszögével egyezik meg. A hegy jelenkorig kiperarálódott alakjához utólagos töréses tagolódás is lényegesen hozzájárult, K-felé billentve meg a szerkezetet és ezáltal kiemelve Ny-i peremét (3. ábra). A LANDSAT (1989) űrfelvétel értékelése során tapasztalt alaktani kép sem mutat dómokra utaló sajátosságokat (6. ábra). Hiányoznak az olyan gyűrűs és sugaras elrendeződésű vonalak,

amelyek a centrális típusú vulkáni kúpok jellemzői. Az ide közel eső Murgó dómszerkezete ennek megítéléséhez kitűnő összehasonlítási alapul szolgál.

A vulkáni összlet kronosztratigráfiai helyzete a Tirko környékén ma még tisztázatlan, ill. az összehasonlító paleomágneses adatok (C. GHENEA 1981, I. ANDREESCU 1987) és az eddigi K/Ar radiometrikus adatok (PÉCSKAY Z. szóbeli közlés) ellentmondó értelmezéshez vezetnek. Nagyobb számú ismételt elemzés a vulkáni komplexum korát várhatóan a felsőpliocén alsó határának idejére fogja rögzíteni. Ez egyben támpontot adhat majd a változékony és nagyrészt endemikus faunaelemeknek a Külső-Paratethys faunaegyüttesével való sztratigráfiai párhuzamosításához is.

Kőzettani vizsgálatok

A Tirko kőzete makroszkóposan gyakran vörhenyes árnyalatú, üdének látszó sötétszürkefekete színű fenoandezit. A mikroporózus és transzaporizált részekben színe fakó középszürke, sőt néhol alárendelten világosszürke.

A központi rész eróziósan feltárt (exhumálódott), tömegének mélyebb szintjei a szöveti vizsgálatok alapján már a szubvulkáni zónát képviselik. Az uralkodó mikroholokristályos porfirós szövet a csúcsrégióban és a lávaárak anyagában átmenetet mutat a pilotaxitos felé. A vulkáni szint anyagában gyenge-közepes irányítottág ismerhető fel, ami az illózárványok párhuzamos helyzetű, orientált elkenődésével hozható összefüggésbe.

A kőzet uralkodó fenokristálya a 2-3 mm-t is elérő, nyújtott táblás alkatú, andezin-labradoritis összetételű, zónás-ikerlemeztes plagioklász, s a valamivel ritkább, hasonló méretű, bronzitosba hajló oszlopos hipersztén. Augit ritkábban fordul elő, kristályai idiomorfok. Egyes hiperszténeket apró augitszemcsék koszorúja vesz körül. Néhol alárendelten a hipersztén augitosodása és amfibolosodása ismerhető fel. Néhány idiomorf példány bázismetszetén (100) szerinti augit ikerösszenövés látható. A piroxének

kisebb, glomeroporfirós agglomerációs ritkák. A három generációban megjelenő, uralkodóan oszlopos táblás plagioklászok általában poliszintetikus ikerlemezések, alárendelten zónások vagy ezek kombinációját mutatják.

A barnás, limonitos elszíneződésű, mikrolitos alapanyag igen apró, nehezen azonosítható járulékos opak szemcséket (magnetit) ágyaz magába. A fő alkotók három generációban fejlődtek ki. Gyakori töréses eldarabolódásuk, mozaikos megjelenésük a láva megszilárdulása közben történt, újramozgatásra utal. Az extrúziós szint szabálytalanul tömbös, blokkos elválása ezt megerősíti.

Az ásványok egymás mikrolitjait gyakran zárványként tartalmazzák. Néhány továbbnövekedési szegély, a földpátok zónássága és a többgenerációs megjelenés pulzáló felnyomulása és több szakaszú kristályosodásra utal.

A kőzetbe az aljzat finomszemű, néhol agyagos, meszes homokkővének, homokos márgának változó méretű, leggyakrabban 1-3 cm-es exogén zárványai ágyazódnak be. Szegélyükön visszaoldásos, korróziós nyomok, fragmentálódások és csekély autohidratációs hatások jelentkeznek.

A vizsgált tirkói hiperszténandezit kémiai összetétele a nemzetközileg elfogadott Total Alkali Silica (TAS) diagram alapján bazaltos andezitnek minősül (7. ábra). A helyenként magas CO_2 tartalom az aljzat, ill. az exogén zárványok lokális kontaminációs hatását jelzi. A környező területek andezites-dácitos vulkanitjaival való összehasonlításához nagyszámú minta főelem elemzési adatát használtuk fel (1. táblázat). IRVINE-BARAGAR (1971), valamint KUNO (1968) felosztása szerint valamennyi minta mészkalkáli jellegű (8. ábra). A TAS diagram azonban jelzi, hogy egy részük már a trachitos (alkalikus) mezőbe esik. A régió vulkanitjainak összetétele a kontamináció helyi hatásai, az exogén zárványok asszimilációja és a változó felnyomulási sebesség miatt a bazaltos andezitestől a dácitosig terjed, esetenként fokozott CO_2 ill. K_2O dúsulásokkal. Ez utóbbi azonban már egy posztgenetikus, hidrotermális kálimetaszomató-

zis hatására utal. A Tirko kőzete mind szerkezeti helyzete, mind kora, mind pedig petrogenetikai és geokémiai jellege alapján a Piliske Ny-i részével (Mitács) mutat szoros hasonlóságot.

Konklúzió

A Baróti-medence fiatal izolált szubvulkáni-vulkáni komplexumai a belső kárpáti vulkáni ív DK-i elvégződéséhez (Hargita) szorosan kapcsolódnak. Leginkább a Piliske egységén belüli Mitács vulkáni szerkezettel mutathatók ki genetikai hasonlóságok. Ezt mind a medence-fejlődés szerkezeti viszonyainak időbeli tendenciái, mind a petrogenetikai jellegek alátámasztják.

A térség uralkodóan neutrális vulkáni tömegei pontus-pleisztocén időszakban jutottak felszínközelbe. Viszonylagos heterogenitásuk (lásd 1. táblázat, 6. ábra) elsősorban a lokálisnak nevezhető differenciációs és kontaminációs eseményekre, valamint a befogadó környezet helyi egyediségeire vezethető vissza. Ha e másodlagos jelektől (pl. frakcionáció, metasomatózis stb.) eltekintünk, egy hasonló magmagenerálódási környezetből származó, egymásból levezethető differenciációs sort ismerhetünk fel. Ennek összetételében a bazaltos andezittől a dácitosig terjedő derivátumok jelennek meg. A Tirko részben exhumálódott vulkáni-szubvulkáni komplexuma jól illeszkedik a térség említett genetikai együttesébe. A Mitáccsal való szorosabb hasonlóság feltételezését a tektogenetika orientálta magmamozgás idő- és térbeli egybeesése indokolja leginkább. A kemizmusban mutatkozó hasonlóságot mérsékelten felülbélyegzik az aljzatról származó exogén zárványok hatása, ill. a magmafelnyomulások sebességértékei.

Rekonstrukciós vizsgálataink tisztázták a korábbi közlésekben vitatott kihűlési szerkezetet. A fő tömeget adó effuzív lávatömeg mellett megjelenik feltárásban a sekélyszubvulkáni szint is. A mélyfúrások szerint a Tirko környezetében kisebb, hasonló, de eltemetett testek sorakoznak az aljzat szerkezete szerint orientált, lineáris ill. centrolabiális elrendeződésben.

- AIRINEI, Șt., PRICĂJAN, A. - 1972 - Corelații între structura geologică adâncă și aureola morfetică din jud. Harghita, cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase. St. Cerc. G.G.G., Seria geol. Tom. 17, Nr. 2, București.
- AIRINEI, Șt., PRICĂJAN, A. - 1972 - Corelații între structura geologică profundă și aureola morfetică din jud. Covasna. Cu privire la zonele de apariție a apelor minerale carbogazoase. Aluta p. 181 - 195, Sf. Gheorghe.
- ANDREESCU, I., RADAN, S., RADAN, M. - 1987 - Magnetobiostratigraphy of the middle-upper Neogene and Pleistocene deposits of Romania. Ann. Inst. Geol. Hung., vol. LXX, Budapest.
- BALINTONI, I., SEGHEDI, I., SZAKÁCS, A. - 1995 - Geotectonic Framework of the Neogene Volcanism in Romania. X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept. 1995, D.S. Sed. Inst. Geol. Geof., vol. 76, Supplement Nr. 7, p. 7-10.
- BÁNYAI, J. - 1922 - Studiul geologic asupra flancului de vest-mijlociu al munților Harghita. D. S. Inst. Geol. Rom. vol. X, București.
- BÁNYAI J. - 1957 - A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest.
- BRUCE, E., HOBBS et colab. - 1988 - Principii de geologie structurală. Ed. șt. și encicl. București.
- GHENEA, C., et al. - 1981 - Bio- and Magnetostratigraphic Correlations on the Pliocene and Lower Pleistocene formations of the Dacic Basin and Brasov Depression East Carpathians. D. S. Inst. Geol., vol. LXV/4 p. 139. București
- IRVINE, T. N. - BARAGAR, W. R. A. - 1971 - A guide to the chemical classification of the common volcanic rocks - Can. J. Earth Sci. 8. pp. 523-548.
- KARÁTSON D., PÉCSKAY Z., SZAKÁCS S., SEGHEDI I. - 1992 - Kialudt tűzhányók a Harghítában: a Kakukkhegy. (An extinct volcano in the Harghita Mts.: Mt. Cucu). Tudomány, no. 1, p. 70-79, Budapest.
- KUNO, H. - 1968 - Differentiation of basalt magmas. In: HESS, H. H. (ed.) Basalts, Vol II. New York. Interscience, pp. 623-688.
- LÁSZLÓ, A., KOZÁK, M., PÉCSKAY, Z. - 1995 - Cercetări preliminare, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din partea estică a Bazinului Baraolt. Preliminary volcanological and magmatic petrological investigations in the eastern part of the Baraolt Basin. Symposium on Petro-metallogeny, „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, 21-23 august.
- LAZĂR, A., ARGHIR, A. - 1964 - Studiul geologic și petrografic al eruptivului neogen din partea de sud a Munților Harghita. D. S. Com. Geol., vol. L/2, p. 87-101, București.
- LE BAS, M. J., LE MAITRE, R. W., STRECKEISEN, A., ZANETTIN, B. - 1986 - A Chemical Classification of Volcanic Rocks Based on the Total Alkali-Silica Diagram - Journ. of Petrology, vol. 27/3, p. 745-750.
- LITEANU, E., MIHĂILĂ, N., BRANDRABUR T. - 1962 - Contribuții la studiul stratigrafic al Cuaternarului din bazinul mijlociu al Olului (Bazinul Baraolt). - Academia R.P.R., Studii și Cerc. Geol., vol. VII/34, p. 480-511, București.
- PANAIOȚU, C., PANAIOTU, C.E., PĂTRASCU, Șt., VOINEA, S., SZAKÁCS, A., SEGHEDI, I., PÉCSKAY, Z. - 1995 - Correlation between K-AR Data and the Magnetic Polarity along the Călimani-Gurghiu-Harghita Chain (East Carpathians). X-th R.C.M.N.S. Congress, Bucharest, Sept., 1995, D.S. Sed.
- PÉCSKAY Z., SZAKÁCS S., SEGHEDI I., KARÁTSON D. - 1992 - Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Harghita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez. Contributions to the geochronology of Mt. Cucu volcano and the South Harghita (East Carpathians, Romania). Földtani Közlemény, 122/2-4, p. 265-286, Budapest.
- PELTZ, S. - 1971 - Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul Bazinului Baraolt. D. S. Inst. Geol. LVII/5, p. 173-189, București.
- PELTZ, S., VAJDEA, E., BALOGH, K., PÉCSKAY, Z. - 1987 - Contributions to the chronological study of the volcanic processes in the Călimani and Harghita Mountains. (East Carpathians, Romania). D. S. Inst. Geol. Geof. vol., 72-73/1 p. 323-338, București.
- RĂDULESCU, D., VASILESCU, A., PELTZ, S. - 1964 - Contribuții la cunoașterea structurii geologice a Munților Gurghiu. An. Com. Geol. vol. XXXIII, p. 87-151. București.
- RĂDULESCU, D., PĂTRASCU, S., BELLON, H. - 1973 - Considerații asupra cronologiei proceselor vulcanice neogene din munții Călimani, Gurghiu și Harghita. D. S. Inst. Geol. vol. LIX/4, București
- RĂDULESCU, D. - 1973 - Le volcanisme explosive dans la partie de sud-est de Monts Harghita. Anal. Univ. București. XXII, 11-15.
- SAVU, M. Gh. - 1984 - Studiul geologic al regiunii cuprinse între localitățile Filia-Vîrghiș-Baraolt-Aita-Marc-Malnaș-Băi-Bicsad-Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit. Teză de doctorat, Fac. Geol. Geogr. Univ. București
- SCHREIBER, W. E. - 1980 - Geomorfologie a munților Harghita. Teză de doctorat. Universitatea Cluj-Napoca, 180 p.
- SCHREIBER, W. E. - 1994 -
- SZAKÁCS, AI., SEGHEDI, I., PÉCSKAY, Z. - 1993 - Peculiarities of South Harghita Mts. as terminal segment of the Carpathian Neogene to Quaternary Volcanic Chain. Rev. Roum. Geologie, Tom. 377, pp. 21-36, București.
- SZAKÁCS, AI., SEGHEDI, I., PÉCSKAY, Z. - 1995 - Genetic types and Age of Volcanoclastics in the Călimani-Gurghiu-Harghita Volcanic Chain (East Carpathians): Towards a new Volcanological Model. X-th R. C. M. N. S. Congress Bucharest, Sept. 1995, D. S. Sed. Inst. Geol. Geof. vol. 76, Nr. 7, pp. 53-54.
- SZÁDECZKY, Gy. - 1925 - Munții vulcanici Harghita-Călimani. Dări de Seamă ale Inst. Geol. al României. vol. XV. București.
- SEGHEDI, I., SZAKÁCS, A., KOVÁCS, M., ROSU, E., PÉCSKAY, Z. - 1995 - Geochronology of Neogene-Quaternary Volcanic Rocks in Romania X-th R. C. M. N. S. Congress, Bucharest, Sept. 1995, D. S. Sed. Inst. Geol. Geof. vol. 76, Nr. 7, pp. 49-50.
- TÖRÖK Z. - 1956 - A Kelemen-havasokban, valamint a Görgényi-Harghita vulkáni lánc területén található fiatal erup-

tívum geológiai kutatásának módszertani kérdései. Kolozsvári Bolyai Tud. Egyet. Emlékkönyve, Kolozsvár.

TREIBER, I. - 1974 - Contribuții la studiul petrografic și petrochimic al rocilor din Harghita de Sud. Studia Univ. "Babeș-Bolyai". Ser. Geo. Mineral. , f. 2. Cluj.

Wallacher L - 1993 - Magmás és metamorf kőzetek (I)-II. pp. 54-85, Miskolc.

Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt

(Rezumat)

Pe aria tectonic scufundată a flișului crețacic (Pânza de Ceahlău), din fața sud-vestică a segmentului vulcanic Harghita de Sud, în depozitele de tip molasic pliocen-pleistocene ale Bazinului Baraolt, am identificat structuri magmatice izolate, care se află într-o poziție periferică față de aliniamentul principal vulcanic (Fig. 1.). În lucrarea de față am propus studiul vulcanologic, structural și al evoluției lor în timp și spațiu, dat fiind importanța pe care le prezintă în interpretarea veridică a evoluției vulcanismului, ce încheie întreg cortegiul de activități magmatice din sudul celui mai impozant aliniament (Călimani-Gurghiu-Harghita). Aceste date îmbogățesc în același timp spectrul de trăsături particulare al vulcanitelor din Harghita de Sud, conferite în principal de efectele regionale, dar mai ales de cele particulare ale zonei, care au jucat un rol hotărâtor în edificarea acestui edificiu. În același timp furnizează date, care întregesc imaginea geocronologică a depozitelor sedimentare din Bazinul Baraolt, dat fiind poziția lor bine determinată în cadrul acestor succesiuni litologice.

Structurile rupturale principale ale fundamentului, active în perioada pliocen-pleistocenă, identificate pe baza numeroaselor foraje, lucrări miniere și pe baza măsurătorilor geofizice, prin evoluția lor conjugată au înlesnit în zonele de intersecție, evoluția magmei la suprafață, formându-se corpuri izolate subvulcanice, parțial vulcanice, de mici dimensiuni aliniate pe direcția

preferențială NE-SV, dispuse la câțiva kilometri unele față de altele (Fig. 2, 4). Rețeaua deasă a forajelor executate în zonă, ne-a ajutat la determinarea areală a efuziunilor, pe care le prezintă unele dintre aceste corpuri.

Stiva de depozite vulcano-sedimentare și de molasă din Bazinul Baraolt, ce acoperă aceste structuri, ulterior au fost supuse mișcărilor tectonice de ridicare și de balansare, foarte active în această zonă, derulate probabil la limita pliocen-pleistocenului (Fig. 3). Pachetul de sedimente, împreună cu structurile magmatice, au fost elevate, compartimentate și ulterior erodate parțial. Unul dintre aceste corpuri, azi accesibile la suprafață, cu o poziție centrală, este structura Tirco, pe care am efectuat studii vulcanologice (Fig. 5). Presupunem că în zona apicală a actualei structuri, deranjate în prealabil tectonic, ce la prima vedere prezintă o alură de dom, (neconfirmat de cercetările noastre vulcanologice), alungit pe direcția NE-SV, se află centrul de efuziune de odinioară al corpului, care prezintă curgeri de lave formate într-o singură fază, având 0,5-2 km lungime și o grosime relativ mică, de câțiva metri. Aceste curgeri de lave pe care le prezintă majoritatea acestor corpuri magmatice, astăzi indică zonele negative ale paleoreliefului de odinioară, de acum 3 mil. ani, ele fiind acoperite de prima stivă importantă de depozite vulcano-sedimentare, ce prezintă grosimi remarcabile din succesiunea litologică a bazinului și indică în același timp prima perioadă de paroxism din activitatea vulcanică, legată de segmentul sudic al Harghitei.

În urma studiului petrografic se confirmă apartenența zonelor inferioare ale structurii Tirco nivelului subvulcanic. Probele petrografice provenite din zona centrală a corpului magmatic cât și cele originare din foraje prezintă un andezit piroxenitic (cu hipersten), cu o structură microholocristalin porfirică a masei fundamentale (facies de corp), iar în probele prelevate din curgerile de lave predomină structura pilotaxitică, hialopilitică, cu o textură slab orientată. Pe baza diagramei TAS (Total Alkali Silica) roca cercetată intră în categoria andezitelor bazaltoide (Fig. 7.). Îmbogățirea

locală în CO_2 reprezintă efectul contaminărilor, datorate în special enclavelor originare din subasamentul aparținând flișului. În analiza comparativă a acestor date în raport cu valorile medii ale petrotipurilor principale din unitățile structurale ale Harghitei de Sud s-au folosit un număr mare de analize chimice (Tabel nr. 1). Pe baza clasificărilor IRVINE-BARAGAR (1971), respectiv KUNO (1968), toate analizele intră în categoria rocilor de natură calco-alkalină, însă pe baza diagramei TAS se remarcă o îmbogățire sensibilă în alcalii, la unii termeni (Fig. 7, 8). Datorită contaminărilor locale, a prezenței enclavelor și a vitezei variate de ascensiune a magmei, compoziția vulcanitelor din regiune variază între andezite bazaltoide și dacite, cu îmbogățiri locale în CaO, respectiv în K_2O . Îmbogățirea în K_2O se poate pune pe seama unor influențe ulterioare pe care le-au suferit rocile, fiind de natură hidrotermal-metasomatică.

Structurile din „grupul Tirco” reprezintă corpuri intrusive, parțial efusive de tip centrolabiale de mici dimensiuni, dispuse pe aliniamentul tectonic, cu direcția NE-SV, ce traversează Bazinul Baraolt la sud de localitățile: Baraolt, Biborțeni, Herculan, pe direcția structurii Mitaci. Aceste structuri magmatice pe baza poziției structurale, a caracteristicilor petrochimice și a vârstei, prezintă o strânsă legătură genetică cu partea SV-ică a unității structurale Pilișca, zona Mitaci, cel mai apropiat aparat, aflat la aproximativ 16-18 km de corpul central magmatic Tirco. Vulcanitele din partea inferioară a structurii Mitaci, cu care prezintă asemănări genetice, reprezintă primele venituri de lavă cunoscute din cadrul edificii structurale Pilișca.

Structural, Volcanological and Magmatic Petrological Investigations in the Eastern Part of the Baraolt Basin

(Abstract)

The Pliocen/Pleistocen coal-containing successive layers of the Baraolt basin developed on the structurally downcast surface of the flysch

mass of the covering chalk layer near Ceahlău in the SW foreland of the last member (Harghita Mts) of the Inner-Carpathian neogenic volcanic belt. In the intermediate marly level of the sandy, clayey marly molasse sediment series of a maximum thickness of 300-600 m, the reagglomerated inclusions of argillaceous volcanic tuffs, tuffites mark the Pliocene volcanic activity of the area. The successive layers explored by test-drillings and geophysical profiling were infiltrated, along the main fault line of the base, by magmatic push-ups of fissure volcanic character, thus bringing about smaller isolated andesitic subvolcanic bodies lying a few kilometers apart. One of the centrally located, poorly investigated members of these is Tirco, on which we have performed petrologico-geological and volcanological examinations.

The shallow-intrusional-extrusional magmatic rock body outcropped near its presumable centre near the present-day dome-shaped peak, producing thin, 0,5-2 km long lava flows. These flows can be mainly detected in SW direction in drillings, fairly denoting the relative position of the one-time ancient terrain of over 3 million years of age. Following the volcanic activity the area was mostly covered with sediments, then was elevated, articulated and eroded regionally by crust movements accelerating since the end of the Pliocene. The lower levels of the erosinally exposed (exhumated) mass of the central part already represent, according to textural studies, the subvolcanic zone. The predominant microholocrystalline prophyric texture shows, in the peak region and in the material of the lava flows, a transition to the pyroclastic form. In the material of the volcanic level one can recognize weak - medium orientation, which can be related to the parallel position, oriented smear of volatile inclusions.

The predominant phenocrysts of the rock are plate-structured, zonally twinned plagioclase of andesitic-labradoritic composition attaining a size as large as 2-3 mm, and the somewhat less frequent, similar-size, columnar hypersthene. Augite occurs more rarely. Some hypersthene are surrounded by a wreath of tiny augite grains.

Embedded in the brownish microlitic base material of limonitic-discolouration are very small opaque grains (magnetite), which are hard to identify. The crystals of the main components are idiomorphic, and had developed in three generations. Their frequent fragmentation due to fracture and mosaic appearance refer to some local remobilization of the lava in the course of the cooling process. This view is confirmed by the irregularly massed blocked jointing of the extrusion level.

The minerals often contain one another's microlites as inclusions. Some further growth margins, the zonality of feldspars and the multi-generational appearance refer to pulsating push-up and multiphase crystallization.

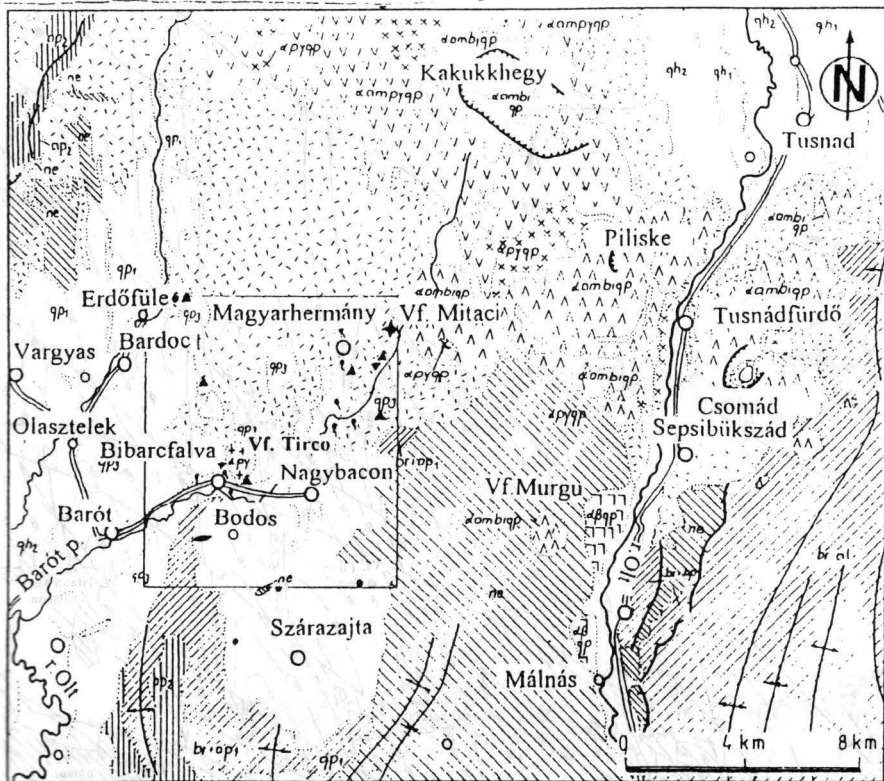
Embedded most frequently in the rock are the variously sized mostly 1-3 cm large exogenous inclusions of fine-grain, sometimes argillaceous, calcareous sandstone, and the sandy marls of the base. Appearing at the edges are redissolutional, corrosional traces, fragmentations and slight autohydration impacts.

The chemical composition of the Tirco hypersthene andesite is qualified, under the internationally adopted Total Alkali Silica diagram

(TAS) as basaltic andesite. The high CaO content, in places, indicates the local contamination effect of the base or the exogenous inclusions. For comparison with the andesitic-dacitic volcanites of the surrounding areas the data of the complete chemical predominant-element analyses of a great number of samples were used. According to the classifications by IRVINE-BARAGAR (1971) and KUNO (1968) all samples are of calc-alkali character. On the other hand, the TAS diagram shows that part of them fall within the trachitic (alkaline) field. The composition of the volcanites in the region, due to the local impacts of contamination, the assimilation of the exogenous inclusions and the changing speed of push-up, ranges from basaltic-andesitic to dacitic, in cases with enhanced CaO or K₂O enrichment. However, this latter refers, in part, to the impact of post-genetic hydrothermal potassium metasomatism. The rock of Tirco, regarding its structural state, age, petrogenetic and geochemical character shows close genetical relationship with the Western part of Pilişca (Mitaci).

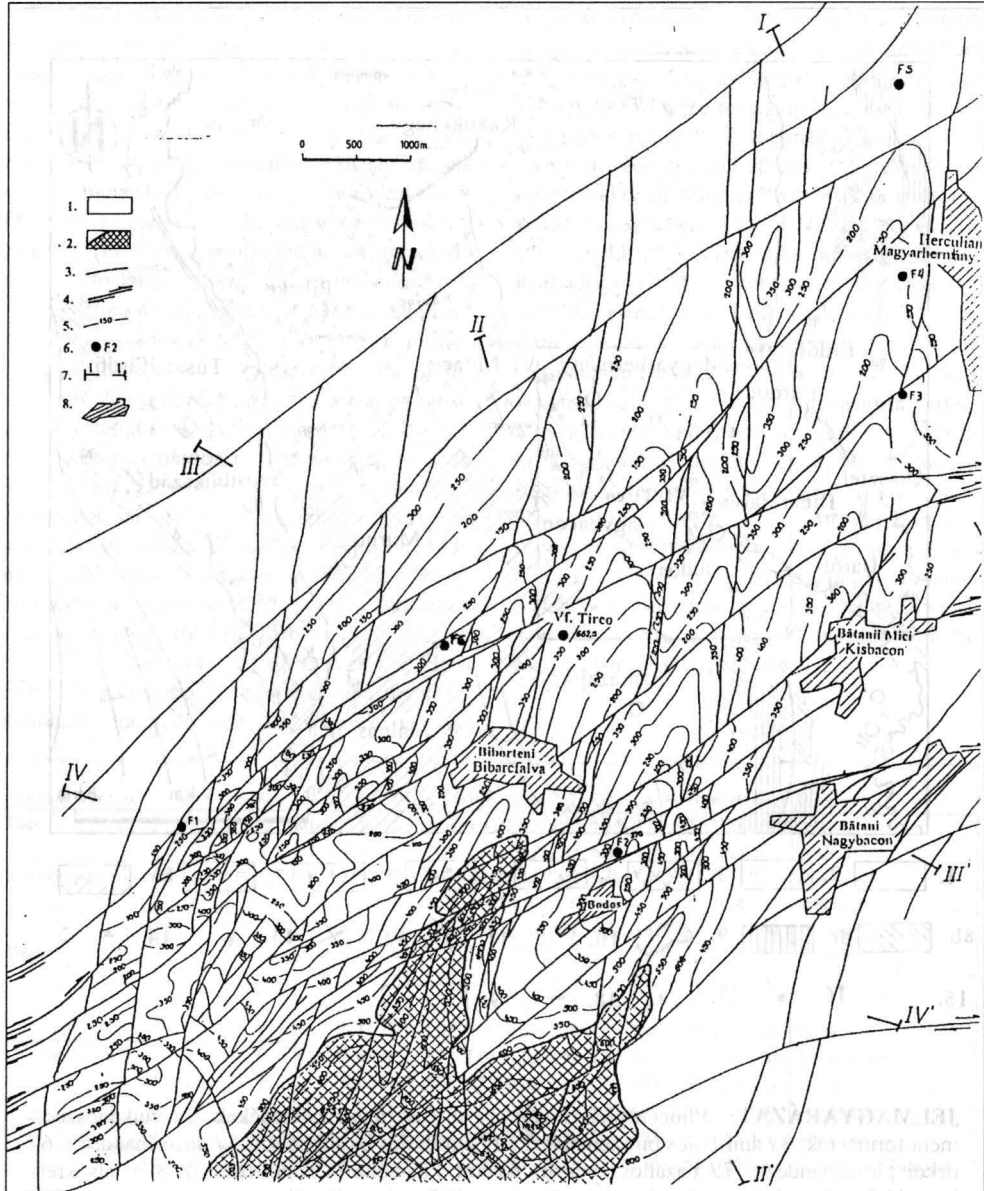
Vulkáni szerkezet	sorsz.	elemz.sz.	SiO ₂	TiO ₂	l ₂ O	e ₂ O	FeO	MnO	MgO	CaO	Na ₂	K ₂ O	P ₂ O ₅	össz.	kőzetnév
Lucs	1	15	61.1	0,80	18,7	2,63	3,47	0,11	3,50	7,26	0,34	1,77	0,18	100,	Andezit
	2	2	61,6	0,75	16,0	2,20	3,22	0,11	3,53	6,68	3,16	2,41	0,24	100,	Andezit
Kakukk-hegy	3	5	59,4	1,06	18,9	2,95	2,85	0,12	2,68	6,69	3,41	1,73	0,13	100,	Andezit
	4	2	60,4	1,26	17,7	3,39	1,68	0,10	2,70	5,26	4,34	2,83	0,24	100,	Trachandezit
Pilişca	5	2	56,3	1,02	19,0	3,06	3,66	0,12	3,86	7,27	3,81	1,62	0,23	100,	Bazaltos trachandezit
	6	8	61,2	1,05	18,6	2,01	2,39	0,09	2,72	5,75	3,87	2,03	0,15	100,	Andezit
	7	6	62,3	0,80	17,6	2,72	2,97	0,07	2,13	4,76	3,85	2,53	0,17	100,	Andezit
	8	1	63,6	0,81	16,5	5,24	0,40	0,07	1,62	4,95	4,36	2,31	0,14	100,	Dacit
Csomád	9	1	66,9	0,37	17,1	1,92	0,99	0,07	1,10	3,82	3,96	3,45	0,15	100,	Dacit
	10	5	62,5	0,63	18,7	2,34	1,08	0,10	2,97	4,67	4,07	2,67	0,20	100,	Trachandezit
	11	2	65,9	0,57	17,9	2,06	0,51	0,10	2,63	3,75	3,74	2,66	0,13	100,	Dacit
Morgó-Liget	12	11	65,1	0,65	18,2	1,91	0,52	0,07	1,83	4,30	4,27	2,93	0,13	100,	Trachandezit
	13	5	57,6	1,00	16,0	3,74	1,66	0,08	4,85	7,06	3,83	3,71	0,45	100,	Trachandezit
Tirco	14	1	56,6	0,79	18,5	0,81	5,44	0,13	4,41	8,66	2,85	1,58	0,15	100,	Bazaltos trachandezit

MEGJEGYZÉS: a (PECCERILLO-TAYLOR, 1976), nevezéktani gyakorlatnak megfelelően az 1-, 3-, 6-, 14-es petrotípusai andezitnek, a 2-, 4-, 7-, 10-es káldús andezitnek, az 5-ös sorszámú csoport kvarcos andezitnek, a 8-, 11-es sorszámú dacitnak, a 9-, 12-es káldús dacitnak, a 13-as pedig banazitnak minősül.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8a. 8b. 8c. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19.

JELMAGYARÁZAT: Pliocén-pleisztocén: 1./ molasz medenceüledékek; 2./ vulkanoszediment formációk; 3./ amfibolos piroxénandezit; 4./ amfibolos biotitandezit; 5./ piroxénandezit; 6./ tirkói piroxénandezit; 7./ bazaltos andezit; **Kréta:** Flis-zóna (Csalhói-takaró): 8./a. alsókréta homokkő, márga, breccsa; 8./b barrémi-albai homokkő, márga, konglomerátum, márgapala; 8./c apti meszes homokkővek; 9./ kráterzónák; 10./ láp; 11./ antiklinális tengely; 12./ szinklinális tengely; 13./ Bodvaj (vasbányák); 14./ gejzír- és opállerkódások; 15./ vasérclelőhelyek; 16./ kovaföld-előfordulások; 17./ szénsavas ásványvízforrások; 18./ ozokerit; 19./ a szerkezeti fekvésintvonalas térkép helyzete (2. ábra).

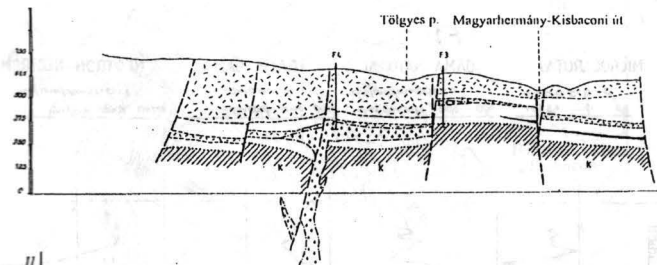
JELMAGYARÁZAT: 1./ pliocén-pleisztocén medenceüledékek; 2./ pliocénnél idősebb képződmények felszíni megjelölése; 3./ törésvonal; 4./ vízszintes elmozdulások; 5./ a pliocén aljzat szintvonalai ([m] tszf.); 6./ piroxénandezitet harántolt fúrások; 7./ a földtani szelvények helyzete; 8./ település.

J |
ÉÉNY

J'

DDK

0 500 1000m

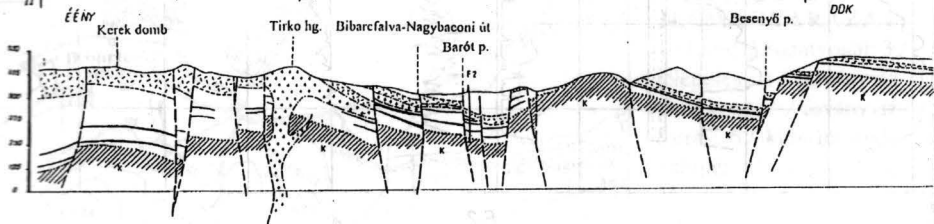

II |

ÉÉNY

III'

DDK

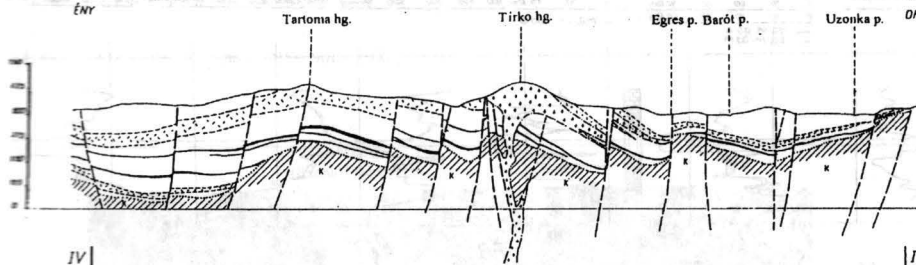

III |

ÉNY

III'

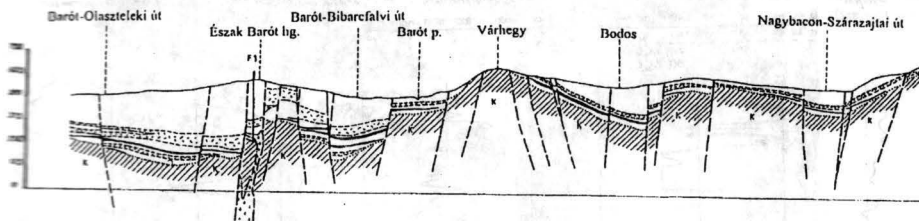
DK

IV |
NYÉNY

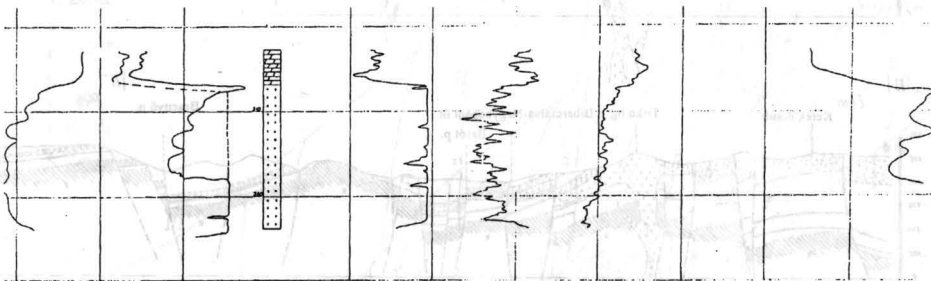
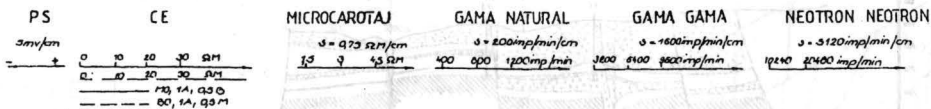
IV'

DK

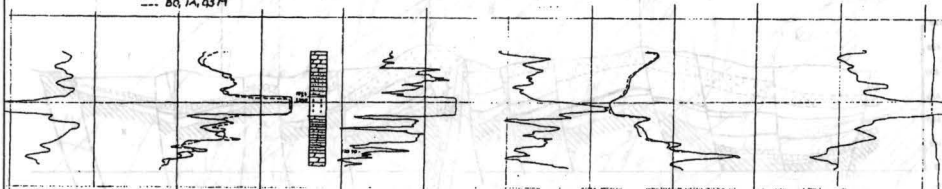
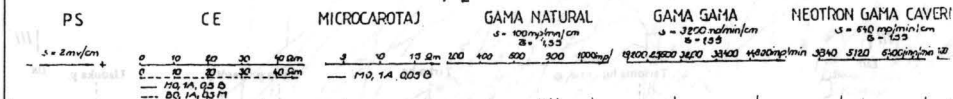

JELMAGYARÁZAT: Pliocén-pleisztocén: 1./ molasz medenceüledékek: márgák, homokok, agyagok, szénrétegek; 2./ vulkáni üledékes formáció (vulkanoszedimentek); 3./ andezites lávafelgyomulások; **Kréta:** 4./ flis üledékek (Csalhói-takaró); 5./ fúrás; 6./ vető.

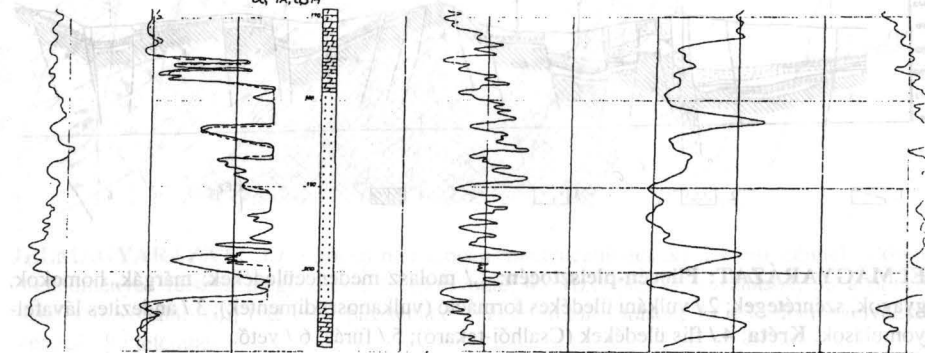
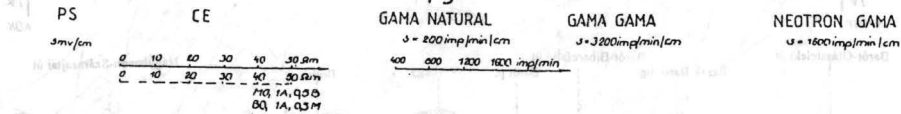
F1

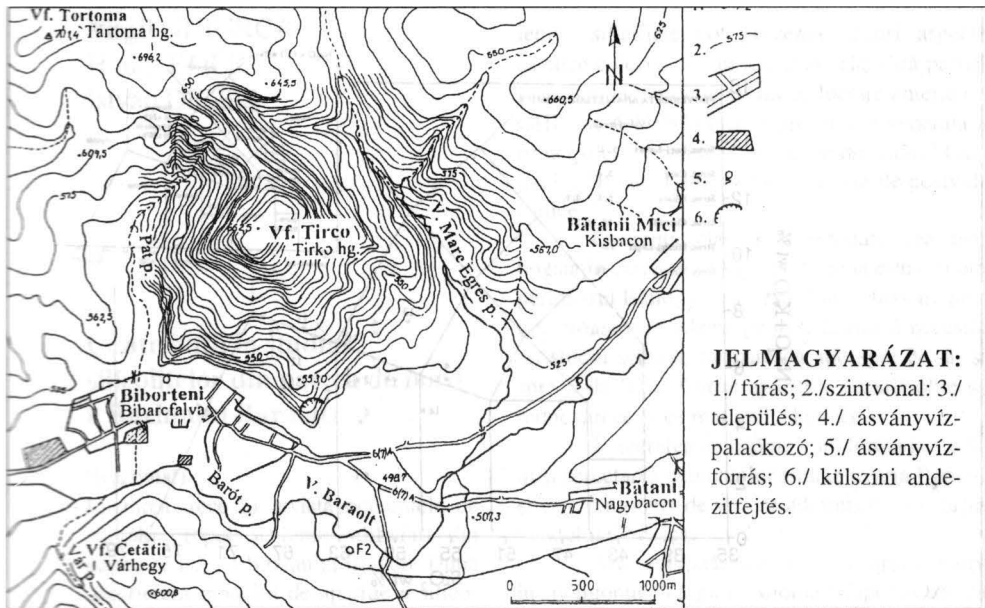

F2

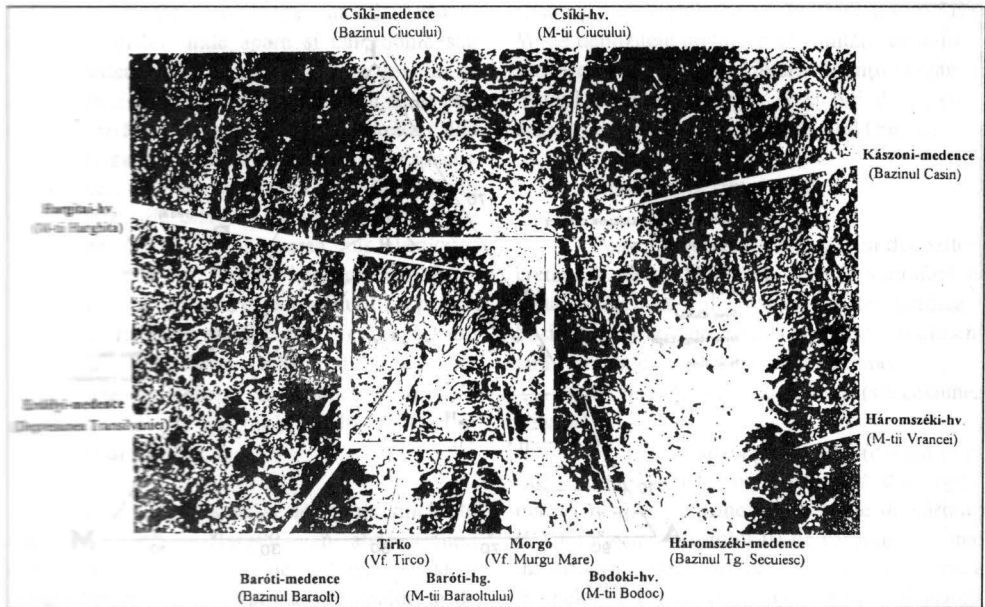

F3

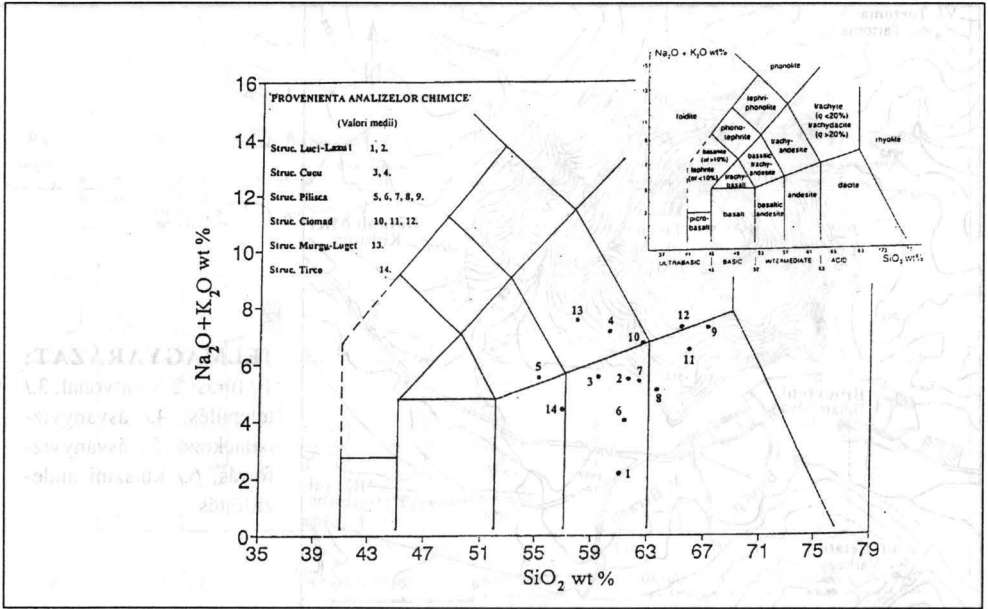

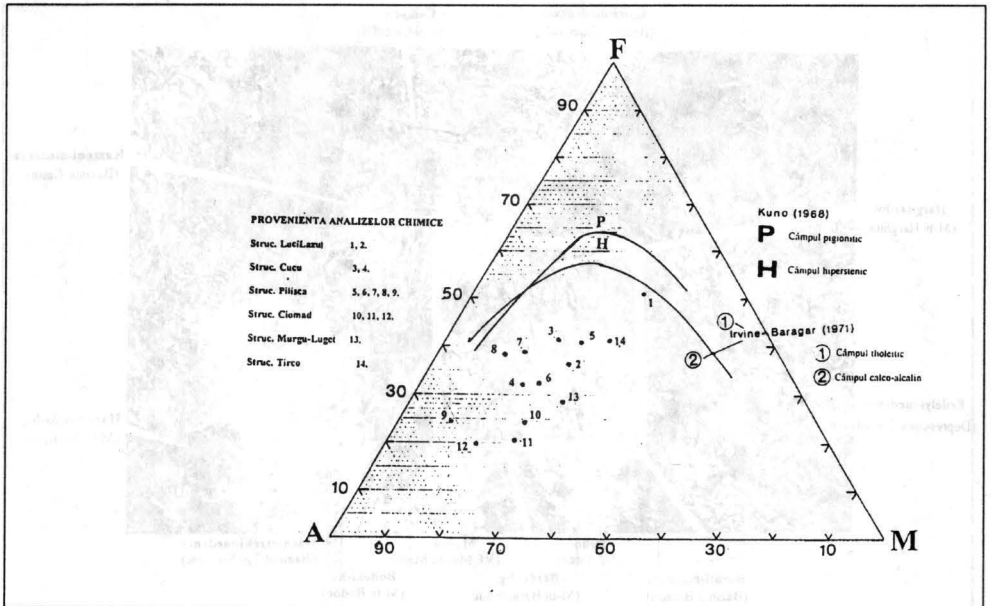
5. ábra Bibarcfalva környékének szintvonalas térképe

6. ábra Őrfejtés a Hargita-vonatról és környékéről

7. ábra Tirko és Dél-Hargita környéki neutrális vulkanitok helyzete a TAS-diagramban

8. ábra Tirko és Dél-Hargita környéki neutrális vulkanitok helyzete az AMF-diagramban

Virgil GHIURCA

Hunor BOÉR

István DÉNES

Contribuții la studiul silicitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt

(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă ocurențele de silicolite (opal și lemn silificiat) din partea de nord a Bazinului Baraolt. După descrierea modului de apariție a silicitelor în diversele arii, sunt analizate probele recoltate (analiză macroscopică a 144 eșantioane, analiză microscopică a principalelor tipuri separate, pe 20 secțiuni subțiri). Spre deosebire de lucrările anterioare, se trage atenția asupra formelor unde apare și calcedonie sau siderit. Din punct de vedere genetic se face deosebire între tipurile cu silice primară, precipitată din apa izvoarelor calde bogate în silice (gheizere?), respectiv cele cu silice secundară, remobilizată din strate de diatomit (silice organică), sau provenită din alterarea piroclastitelor depuse în mediu lacustru (tololiză). Opalul din zonă ar putea fi utilizat pentru fabricarea mozaicurilor comune sau artistice. Parte a materialului prezintă interes inclusiv din punct de vedere gemologic, îndeosebi opalul de ficat și opalul negru.

Ivirile de opaluri și de lemn silicifiate din zona Gurghiu-Harghita au atras atenția cercetătorilor de mai bine de 200 ani. Având în vedere faptul că unele varietăți de opaluri și de

lemn silicifiate pot prezenta uneori aspecte estetice coloristice sau texturale, ele intră parțial și în atenția gemologiei. Într-o lucrare anterioară GHIURCA (1987) face o prezentare generală a principalelor resurse gemologice din cadrul Carpaților Orientali, legate de manifestările postvulcanice.

Ocurența clasică și totodată cea mai bogată în varietăți de opaluri în zonă este cea din perimetrul Băilor Chirui (jud. Harghita) care prin numeroasele probleme pe care le ridică necesită un studiu separat. Se pare că atât spre N cât și spre S de Băile Chirui aparițiile de silicolite se reduc din ce în ce mai mult (Fig. 2).

În lucrarea de față ne vom limita la studiul și cercetarea ocurențelor situate în aria Baraolt și care din punct de vedere administrativ aparțin județului Covasna.

Aria studiată este cuprinsă aproximativ în poligonul Vârghiș-Colonia Căpeni-Ozunca Băi-Bodvai-Poiana Lupului. Din punct de vedere geologic zona cercetată se suprapune și coincide cu partea nordică a Bazinului Baraolt, bazin intramontan al Carpaților Orientali ce cuprinde o umplutură sedimentară de vârstă pliocen superioară și pleistocenă. Aria este limitată spre SE și W de depozitele cretacee ale unității cristalino-mezozoice și ale flișului intern (Munții Perșani și Munții Baraolt), iar spre N și NE de masivul eruptiv al Munților Harghita de Sud (Fig. 2).

Geologia perimetrului

Peste fundamentul format din depozitele cretacee, de tip fliș, care apar la suprafață în zona de bordură a depresiunii, partea nordică a bazinului Baraolt prezintă o umplutură sedimentară formată din următoarea succesiune:

A. în zona Vârghiș-Baraolt (succesiunea clasică):

a1. Formațiunea productivă (dacian inferior - romanian inferior) constituită din argile, marne, nisipuri și principalele strate de cărbuni (I-V). Deasupra stratului III de cărbune (cel mai important) se dezvoltă stiva cu caracter reper, a marnelor cu *Limnocardium* (Romanian inferior),

care reprezintă totodată partea inferioară a "Complexului marnos" alcătuit din marne cenușii compacte, substituie spre părțile marginale de nisipuri fine, bogat fosilifere (facies litoral).

a2. Formațiunea marnelor cu Ostracode (Romanian-Pleistocen inferior) sau partea superioară a "Complexului marnos", constituită tot din marne cenușii compacte. Aceste două formațiuni prezintă intercalații de material vulcanic (piroclastic depus direct sau resedimentat) pe toată succesiunea lor. Intercalația cea mai importantă cu o grosime de peste 40 m, este intercalată în marnele cu *Limnocardium*.

a3. Stratele de Biborțeni, sincrone cu formațiunea marnelor cu Ostracode(?) sunt constituite din nisipuri, nisipuri cimentate, cu limonitizări frecvente, gresii și conglomerate, apar în partea NE a Bazinului Baraolt.

B. Succesiunea din zona situată la NE de linia arbitrară Brăduț-Bățani:

b1. În bază află oare un "Complex marnos" (pliocen), peste care se dezvoltă

b2. Formațiunea vulcanitelor sedimentate (Pleistocen ?) ce cuprinde două serii constituite din marne, marne nisipoase, nisipuri andezitice, conglomerate, gresii, megabrecii andezitice, microbrecii argiloase andezitice, tufuri, tufuri lapilice, curgeri de lave, diatomite, nivele sferosideritice sau de limonit, strate de cărbune fără importanță economică.

b2.1. Seria inferioară (compartimentul vulcanogen-sedimentar, Pleistocen inferior-mediu ?) în care predomină materialul epiclastic, iar materialul piroclastic prezent pledează pentru o activitate vulcanică predominant explozivă. Principalele strate de diatomit sunt situate în partea lor terminală.

b2.2. Seria superioară (Compartimentul stratovulcanic, Pleistocen mediu-superior ?), în care predomină materialul vulcanic de tipul andezitelor de Luci, Cucu, Pilișca, ce ne indică o etapă de activitate vulcanică predominant efuzivă. În această serie este cantonat și zăcămintul de diatomit și de minereu de fier de la Bodvai.

Raporturile stratigrafice dintre formațiunile situate în SW și NE liniei arbitrare Brăduț-Bățani sunt încă insuficient clarificate, iar vârsta lor prezintă și azi obiectul unor numeroase controverse. Cert și sigur este caracterul de întrepătrundere dintre formațiunile sedimentare lacustre din S, cu cele de origine vulcanică situate în N și NE (vezi termenul lui Gh. SAVU: "Grupul lacustru-vulcanogen de Baraolt").

Din tectonica complexă a bazinului Baraolt, vom menționa doar prezența faliiilor cu orientare NNE-SSW și cele perpendiculare pe acestea, care sunt în legătură genetică cu activitatea vulcanică din munții Harghita.

Scurt istoric referitor la prezența silicolitelor în aria munților Gurghiu-Harghita

Prima mențiune a lemnelor silicifiate de la Remetea aparține lui FICHTEL (1780). LILIENBACH (1833) descrie opalul lemnos gălbui din Remetea, HAUSMANN (1860) forme asemănătoare de la Chirui, HERBICH, (1878) lemne silicifiate, forme menilitice și semiopal de la Remetea și prima ocurență din perimetrul nostru: opal brun menilitic cu plante și rizomi semnalat în tuful andezitic cu lignit de la Herculan (?). BIELZ (1889), semnălează opalul lemnos de la Borsec, iar din perimetrul nostru descrie "opalul cornos" de la Herculan (3 H ?, fig. 2), "leberopalul" = opal de ficat de la Filia (?), siliculul cornos de la Biborțeni (2 Bi ?) și Bățanii Mici (1 Bm ?).

Prima lucrare care se ocupă în mod special de ivirile de opal din perimetrul nostru este lucrarea lui E. JEKELIUS (1923). El descrie opalul asociat cu resturi de plante și de gasteropode de la nord de Filia (locul Kuvaszó, 2 D ?, 9 F ?); cu resturi de plante și Planorbide de la "Bartabérce" (1 D); blocuri de opal de dimensiuni de peste 1 m din albia pâ râului Egreș (1 Br); opalul din tavanul galeriei de minereu de fier de la Bodvai (6 H); respectiv opal sticlos cenușiu și brun de N de Herculan (?). Genetic, JEKELIUS le consideră ca fiind niște "gheyserite", ele re-

prezentând depunerile unor izvoare calde situate în zona litorală a lacului pliocen. PREDĂ (1932), descrie zăcământul de diatomit de la Filia (3 F). GHEORGHIU menționează și descrie opalurile din sudul văii Covasău (2 D).

Cel care descrie amănunțit toate ocurențele din zonă (cu excepția zonelor 2 F, 10 F care au fost deschise prin lucrările miniere efectuate în ultimii ani, respectiv 7 H, 1 Bi, 1 Bm, care sunt nesemnificative) este J. BÁNYAI. Acesta în lucrările sale (1932, 1938, 1941, 1957) face o descriere macroscopică a diferitelor tipuri de opal, efectuând descrierea microscopică a "opalului doboș" de la Bodvai (botezat de el) realizează clasificarea lor după culoare și caracteristici structurale și texturale, precizează originea lor diferită (1. Din izvoare fierbinți prin precipitări alternative de oxizi de fier și opal; 2. De origine organică: concrețiunile de diatomit și cele precipitate în mediu limnic și care conțin resturi de plante; 3. Din precipitarea silicei dizolvate din aglomeratele vulcanice.) El accentuează unicitatea opalului "doboș" de la Bodvai pe care îl aseamănă cu opalurile rubanate din Australia, și propune utilizarea formelor bogate în oxizi în industria coloranților.

În lucrarea de față vom încerca a face o sistematizare a problemelor abordate sau ridicate de lucrările anterioare și la completare a lor cu date noi provenite din cercetările efectuate de IPEG Harghita (actualul GEOLEX) în perimetru pentru minereuri de fier, la care vom adăuga și cercetările ulterioare efectuate de noi.

Modul de apariție a silicolitelor în diversele arii

- Vărghiș. În forajele geologice s-au interceptat la nivelul formațiunii productive între stratele I și III de cărbune, microbrecii cu trecere la microconglomerate andezitice cu elemente alterate și nealterate, piatră ponce, argilă cărbunoasă, elemente carbonatice de origine organică, toate prinse într-o matrice de opal verzui-albicios (1 V).

- Dealul Bartabérce. Opal cu planorbide și resturi de plante de baltă menționat încă de E. BEKELIUS (1932)(Localitatea Doboșeni, 1 D).

- dealul Compeșt (Localitatea Doboșeni, 2 D). Silicolitele apar în depozitele eluviale ce acoperă dealul, fiind deschise la zi într-un ogaș nordic și în drumul nou de coastă care urcă dealul dinspre pârâul Volal. Fragmentele sunt adunate pe fâneață în mormane mici. Apar sub formă de silicolite jaspoide, și de opaluri cu culori variând de la alb-galben-portocaliu, roz-roșu-vișiniu la verde pal, brun închis, cenușiu închis până la negru, ele cuprind resturi silicifiate de plante de baltă și gasteropode limnice asociate cu lemne silicifiate. Alături de limonitul prezentând structuri diferite sunt prezenți oxizi de mangan și diatomit (cu treceri progresive la opal (2 D)).

- Dobó (localitatea Doboșeni, în spatele ruinelor în albia pârâului Căpâlna). Silicolite eluviale asemănătoare cu cele din dl. Compeșt (8 F).

- Pârâul Dobrota (Localitatea Filia). La confluența cu pârâul Covacioc a fost deschis în situ un strat gros de peste 30 cm de opal stratificat cenușiu-negricios, compact, fără resturi organice, trecând în culcuș și acoperiș în diatomite albe, ele fiind cantonate în tufite nisipoase cu material vegetal. În bază apare o marnă tufitică ce conține și o intercalație subțire cărbunoasă peste care se dispune un nivel de peste 20 cm ce cuprinde plante de baltă silicifiate în întregime (2 F, fig. 1).

Aproximativ la același nivel, toate lucrările de prospecțiune au interceptat fragmente de opal spre sud până în zona pârâului Pisztrangos (10 F) ceea ce ne-ar indica prezența unui nivel constant chiar dacă opalul întâlnit la confluența menționată aparține unei lentile locale. Viz a viz de confluență în versantul drept, conurile de dejecție ale ogașelor de aici sunt foarte bogate în lemne silicifiate (1 F).

- Între pârâul Salamás și pârâul Gherend, în stratele de diatomit ale zăcământului cunoscut sunt frecvente concrețiunile sferoidale, ovale, discoidale de opal de culoare albmurdară-cenușie-brunie până la negricioasă. Zăcământul de diatomit conține intercalații de nivele limonitice ce conțin lemne mai mult sau mai puțin silicifiate și strătulețe de opal brun închise de dimensiuni milimetrice până la 10 cm, situate

deasupra unor nivele mai puțin permeabile (denumite "menilită" de BÁNYAI, 1957) (3 F, localitatea Filia).

- Între pârâul Coșagul Mare și Coșagul Mic, respectiv pe versanții de nord ai dealului Kúttető, se găsesc ocurențe clasice de opal de culoare brun-închisă, galben-portocalie, sau neagră = (5, 6, 7 F, localitatea Filia). La confluența Coșagulului Mare cu Coșagul Mic și în pârâul Coșag, în albie și în aluviuni se găsesc blocuri de opal până la 20-30 cm cu culori ce variază de la brun-închis, cenușiu negru, verde pal ce cuprinde diaclaze mai deschise la culoare, cenușiu-bruniu, roșu-purpuriu, galben-portocaliu, brun-violet și alb, ce conțin uneori și resturi de faună și floră de baltă (4 F, localitatea Filia). BÁNYAI(1932) descrie blocuri uriașe de opal care prezintă obstacole pentru circulație.

- Pe cursul superior al pârâului Egreș, la 4 km est de Brăduț, drumul forestier a deschis conul de dejecție al unei albie secate în versantul sudic al dealului Kúttető. Aici apar fragmente de opal albicioase, albe cenușii-brunii, roșu de carne cu strătuțele albe, ocru-carmin, galben-portocaliu rubanat (cu benzi, ritmuri de difuziune, fracturi interioare, premergătoare solidificării) cu bogate resturi vegetale și de gasteropode (*Lymnopeysa palustris*, *L. turriculata*, după BÁNYAI, 1932). În albia secată se găsesc blocuri de peste 1 m de opal gălbui-albicios-bruniu (1 Br) în vecinătatea unor depozite de diatomit (Localitatea Brăduț).

- Pe harta geologică a perimetrului Herculan, scitată de BÁNYAI, în 19.., semnalează iviri de opal și în apropierea vf. Fok (Magas Les), v. schița la sfârșitul lucrării lui János MÁTHÉ, sen., Istoria valorificării din volumul prezent.

- Deasupra pârâului Hérmány, pe la "Fajkabükk", am găsit două cioburi de opal cenușii (7 H, localitatea Herculan).

- În treimea superioară a pârâului Kozmalas apar silicolite și lemne silicifiate, iar la jumătatea pârâului un strat de 0,5 m de diatomit (1 H, localitatea Herculan).

- Pârâul Csigolyaárok. Pe cursul inferior (cam la 200 m de drumul forestier) apar concreți-

uni spălăte de opal, și opaluri de culori albicioase cenușii cu vegetație de baltă și lemne silicifiate (2 H, localitatea Herculan).

- Pârâul Érces. Conul de dejecție cu dimensiuni de 150x50 m conține numeroase fragmente și blocuri de opal. În albia pârâului, la circa 200 m de confluența cu pârâul Bradului apare în situ un strat de minereu de fier opalizat de 1 m grosime (limonit), blocuri rupte de 1 m³, respectiv un prag de opal galben în albie. Varietăți: opal alb-cremă, galben portocaliu-ocru, negru-brun verzui cu resturi organice, microbrecii tufitice opalizate cu sedimentarea haotică. BÁNYAI (1957) semnalează aici prezența opalului și în partea superioară a pârâului Érces, pe coasta „Hijágóoldala”, până la limita seriei inferioare de vulcanite (3 H, localitatea Herculan).

- Pârâul Ágostonverme, unde apar fragmente de blocuri de opal până la dimensiuni de 40-50 cm de culoare albicioasă-brun închisă, neagră spre cenușie (asemănător celui din pârâul Dobrota). La 300 m mai în sus în albie apare un nivel de diatomit limonitizat și cu oxizi de mangan (4 H). La SE de gura văii, pe dealul „Varjuvár” (de fapt Varjuvártető, la limita cu dealul Porongyos) în zona crestei BÁNYAI (1932) semnalează blocuri de opal galben-portocalii și negricioase în interior, adunate în grămezi pe fânețe (8 H). Profesorul Sándor PETŐ din Sf. Gheorghe completează lista cu opal de culoare verde smarald (verde albăstrui) ce apare în drumul vechi spre Varjuvártető (Ágostonvermeoldala) (5 H, localitatea Herculan).

- Vechea exploatare de minereu de fier de la Bodvai. În haldă se mai găsesc ultimele exemplare ale opalului "doboș", format din alternanțe ritmice de limonit brun și diatomit alb opalizat. Alte varietăți întâlnite: limonit cu diatomit opalizat, limonit cu diatomit neopalizat, limonit stratificat cu septarii de opal negricioase, menilitice (minereu de fier de tip Bodvai), diatomit alternând cu benzi albăstrui-cenușii-negricioase, opalizate sau neopalizate, opal albăstrui alternând cu limonit opalizat sau neopalizat. Imediat deasupra haldelor în albia

pârâului afluent al pârâului Bradului se observă strătulețe de diatomit cu slabe opalizări (opal albicios-murdar) (6 H, localitatea Herculian).

- Dealul Székháta, pe locul "Vasásás", mic ogaș al văii Szil, pe lângă drumul ce urcă spre pasul Mitaci, în vechile exploatari de minereu de fier care au fost sistate din cauza cantităților mari de opal, semnalare de BÁNYAI (1932) (Bm, localitatea Bățanii Mici).

- În vestul pârâului Șarpelui, într-o deschidere artificială a drumului ce urcă spre pasul Mitaci, apare opal limonitizat asemănător celui de la "Vasásás" (izvorul Nádasalji, localitatea Bățani Mari).

- În versantul SE al dealului Tircu (pârâul Nagy) BÁNYAI (1932) semnalează blocuri albicioase de opal (2 Bi), concrețiuni spălate se găsesc în aluviunile terasei pârâului Baraolt la SW de Biborțeni (1 Bi, localitatea Biborțeni). La izvoarele pârâului "Kasszavé" (SE de Baraolt) în ogașe se găsesc lemne slab silicifiate, aproape de petecul aglomeratelor vulcanice. Este punctul cel mai sudic unde cunoaștem fenomene de silicifiere în perimetru (1 B, localitatea Baraolt).

Descrierea silicolitelor

Din majoritatea punctelor anterior menționate au fost recoltate 144 eşantioane de silicolite care au fost supuse unei minuțioase analize macroscopice, iar din tipurile principale separate au fost efectuate 20 secțiuni care au fost analizate la microscopul polarizant. Majoritatea silicolitelor analizate sunt opaluri comune variat colorate, la care se adaugă câteva lemne silicifiate, și după cum e și firesc, apar și unele roci silicifiate. Rar apar calcedonii.

Probele au fost recoltate din hotarele localităților Herculian, Doboșeni, Filia, Brăduț și Vârghiș. Două probe, de la Brăduț și Vârghiș provin din forajele efectuate în zonă.

Din raza localității Herculian au fost recoltate probe de pe pâraiele Kozmalaș (2 probe), Csigolyaárok (4), Ágostonverme (4), Érces (16), iar de la Bodvai, de pe pârâul

Bradului au mai fost recoltate 17 probe, în total 44 probe. Majoritatea (25) sunt opaluri comune lipsite de stratificație, ce îmbracă culori variate de la alb la negru (albe, gălbui, cenușii, brunii, verzui), majoritatea semilucioase, mai rar lucioase, în general compacte, dar neomogene, deoarece ele prezintă frecvente goluri sau zone poroase. Spărtura lor în majoritatea cazurilor e așchioasă, mai rar conchoidală. În 15 probe a fost pusă în evidență prezența tijelor de plantă de baltă, sau de țesuturi macerate de plante de baltă. Culorile sunt în general șterse și neomogene pe suprafața unui eşantion. În afară de opalurile propriuzise mai apar diatomite opalizate (2), siderite verzui opalizate (3) și calcedonii albe (2). Cele 14 probe de opaluri cu stratificație provin toate de la Bodvai, de lângă pârâul Bradului (de unde BÁNYAI a și descris opalul "doboș"). Alternanțele opalului "doboș" pot fi alcătuite din doi sau trei termeni. Opalurile cu alternanțe ternare sunt alcătuite din strătulețe de opal cenușiu, oxizi și hidroxizi de fier (opalizați sau pulverulenți, bruni ruginii) și diatomită (pulverulentă sau opalizată). "Doboșurile" cu alternanțe binare sunt alcătuite din diatomit în alternanță cu oxizi de fier pulverulenți, și mai rar din alternanțe de opal și siderit opalizat. În general sunt mate, compacte și prezintă alternanțe ale culorilor albe, brunii feruginoase, cu cenușiu, sau verzui.

Microscopic la opalurile nestratificate predomină opalul de geneză limnică, în care apar fragmente și țesuturi macerate de plante de baltă, pigmenți de hidroxizi de fier (bruni) și de substanță organică (humus). În unele zone opalul e transformat pe fisuri și goluri în calcedonie.

La opalurile "doboș" binare cu diatomită se pot distinge prezența frustulelor centrice filamentoase de diatomee și a spiculelor de spongieri.

La opalurile ternare opalul și diatomitul prezintă aceleași caractere optice, ca și la cele binare, în schimb în strătulețele cu oxizi de fier se poate observa prezența romboidelor de siderit, ce în zonele externe ale eşantioanelor trec în oxizi de fier. Uneori sideritul este intim amestecat cu opal. La constituția părții carbonatice participă uneori și fitolitele de compoziție sideritică.

Din zona localității Doboșeni, din dealul Compeșt au fost recoltate 37 probe, în majoritate opaluri cu culori variate, dar difuze, compacte, lucioase, semilucioase sau chiar mate, mare parte neomogene (cu goluri și pori). În 10 probe a fost pusă în evidență prezența plantelor de baltă, iar în două probe în plus mai apar și gasteropode limnice din genurile *Planorbis* și *Lymnaea*. Am menționa și prezența unei varietăți de opal compact și omogen de culoare brună de ficat (opal de ficat) care prin calitățile sale estetice poate fi utilizat în gemologie. Microscopic opalurile de aici au aceleași caractere optice ca și opalurile comune nestratificate de la Herculanii.

Cele 28 probe recoltate de la Filia provin de pe pâraiele Coșag (26), Salamaș (2), Dobrota (2). Majoritatea lor sunt compacte și nestratificate. Prezintă culori variate, dar difuze (nuanțe de la alb la negru), apar forme lucioase, semilucioase, sau chiar mate. Proba se opal stratificat are o alternanță binară de opal și diatomit. Între probe se află și un lemn opalizat. Plantele de baltă sunt prezente în 7 probe, iar în două apar și numeroase cochilii de *Planorbis*. Microscopic la unele probe poate fi pusă în evidență un melenge de opal cu trecere spre calcedonie cu siderit. Uneori opalul e transformat în proporție de până la 80% în calcedonie. Sideritul prezintă și el transformări parțiale în limonit. În opalul ce alternează cu diatomită se disting bine frustule centrice și penate de diatomee. Pigmenții coloranți ai opalului sunt oxizi și hidroxizi de fier, manganul, pirita, coloidală, și substanța organică (humusul). În opalurile cu diatomit apar și fragmente de sticlă vulcanică.

Din zona localității Brăduț au fost recoltate 19 probe, 18 de pe pârâul Egreș și una de pe cumpăna pârâului, din forajul 1312. Majoritatea silicolitelor sunt alcătuite predominant din opal, dar apar mai rar și eșantioane alcătuite numai din calcedonie (4). Dintre probele de aici 9 conțin resturi de plante de baltă, și una conține în plus și forme de gasteropode limnice (*Planorbis*). Majoritatea sunt mate, compacte, dar neomogene (cu goluri și pori), au spărtura așchioasă și culori variate, dar șterse și neomogene (de la alb la negru). Proba din foraje reprezintă o marnă bogat

fosiliferă (gasteropode) silicificată (*Planorbis*, *Neritina*, *Lymnaea*).

Microscopic în această zonă opalurile sunt mai puternic transformate în calcedonie. Celelalte caractere optice sunt similare cu cele descrise anterior.

Clasificarea silicolitelor

- Din punct de vedere mineralogic:

1. constituite din opal
2. constituite din opal și siderite cu trecere spre limonit
3. constituite din opal cu trecere spre calcedonie
4. constituite din calcedonie

- Din punct de vedere genetic:

1. Cu silice primară:
  - precipitată în imediata apropiere a izvoarelor calde bogate în silice (gheizre ?) = opalul „doboș”
  - precipitate la o distanță mai mare de sursa de izvoare calde (după ce apa s-a mai răcit) = opalurile limnice. În zonele lacustre cu apă prea caldă fauna și flora lacustră nu se poate dezvolta, din acest motiv opalurile nu conțin fosile. În zonele cu ape călduțe și reci se pot forma opaluri ce conțin microfloră (diatomite), cu macrofloră de baltă asociate uneori și o faună limnică. Un rol posibil în formarea opalului limnic îl pot avea și fitolitele silicioase provenite din însăși constituția plantelor de baltă. Tot în această categorie pot fi incluse și unele roci sau lemne silicificate din procese de difuziune și substituție.
2. Cu silice secundară:
  - remobilizate din stratele cu diatomit (silice organică) și depusă sub formă de concrețiuni de diverse forme și mărimi.
  - silice provenită din alterarea piroclastitelor depuse în mediu lacustru (proces de tololiză, ce pun în libertate silice).

Considerații genetice

Sursa silicei: procesele genetice ale silicolitelor sunt în legătură directă sau indirectă cu activitatea vulcanică din zonele adiacente. Pe

toată succesiunea stratigrafică din zona studiată se poate constata un important aport vulcanic, reprezentat prin numeroasele tipuri de piroclastite intercalate (nisipuri, tufuri, tufite, lapili, breccii andezitice, etc.). Cercetările ostracodologice efectuate de WANEK, Fr. (1983) au arătat că apele lacului pliocen-pleistocen din această zonă au prezentat un grad de mineralizație foarte ridicat, fapt ce a afectat și fauna limnică.

Sursa primară a silicei o reprezintă izvoarele termale intermitente (gheizere), sau continue, legate de bordura eruptivă amplasată în nordul zonei. Desigur că aceste ape calde erau ca și azi bogate în bicarbonați de Ca și Mg care sunt solvenții cei mai buni ai silicei (pe care o dizolvă din stivele de aglomerate vulcanice pe care le străbat). Prin scăderea pH-ului apelor și prin adaos de CO_2 o parte a silicei conținute de aceste izvoare avea condiții de precipitare.

În micile lacuri formate la gura acestor izvoare cu debite destul de mari, unde apele erau călduțe, se creau condiții pentru instalarea unei flore palustre și a unei faune limnice. În aceste zone precipitarea silicei era favorizată de emanațiile de CO_2 , provenite din procesele metabolice ale acestor plante. Ca urmare avea loc un proces continuu de depunere a opalului și de silicifiere a florei și faunei. O parte a silicei precipitate în aceste condiții poate proveni și secundar din fitolitele silicioase, din țesuturile vegetale ale plantelor de baltă ce pot fi eliberate prin procese de humificare lacustră. În cazuri particulare în aceste condiții se pot întâlni și cazurile de silicifiere ale arborilor și ale unor roci limitrofe.

Silicea secundară provenită pe seama piroclastitelor depuse în mediu lacustru se generează pe două căi:

- fie prin descompunerea silicaților de către diatomee pentru a-și extrage opalul necesar alcătuirii frustulelor silicioase, și care prin acumulare masivă pot conduce la formarea stratelor diatomitice;

- fie prin fenomenul de alterare lacustră a piroclastitelor (tololiză), fenomen cu eliberare de bioxid de siliciu și oxizi de aluminiu. În prima etapă de pulverizare a piroclastitelor în mediul

acvatic pH-ul apei devine acid, și ca urmare elementele alcalino-pământoase, în parte și fierul și manganul bivalent trec în soluție în special sub formă de carbonați și bicarbonați (etapă în care se poate depune și sideritul întâlnit frecvent în mediile lacustre). Formarea carbonaților și bicarbonaților în cantități mari poate imprima mediului un pH net alcalin, care favorizează trecerea în soluție a silicei (micelii coloidale). Tot alcalinizarea mediului produce și solubilizarea aluminei. În paralel are loc și o activitate organică datorită dezvoltării diatomeelor, care extrag și ele silicea din silicați. După faza de solubilizare a silicei are loc procesul de precipitare a silicei, în momentul când pH-ul mediului prin aporturi de CO_2 (de geneză vulcanică sau biogenă) devine neutru și începe să scadă, dând naștere la stratele silicioase. Alternanța regulată a acestor procese de depunere, a carbonaților de fier (siderit) cu opal și diatomit, a condus la formarea opalurilor "doboș", respectiv a minereurilor de fier care au fost exploatate în trecut în această zonă. Ulterior sideritul a fost transformat prin oxidare în limonit. Uneori sideritul poate fi intim amestecat cu opal.

Domenii de utilizare

Prin colorația lui destul de variată opalul din aceste zone ar putea fi utilizat la fabricarea mozaicurilor fie comune fie artistice. Plăcile tăiate din opal, spre deosebire de marmură, travertin sau calcarul policrom, le conferă acestora un mai mare grad de durabilitate. Parte din acest material opalic cu ce prezintă calități estetice mai evidente și omogene (culoare omogenă și plină (vie), luciu mai ridicat, pot fi utilizate cu succes în gemologie pentru confecționarea diferitelor obiecte de poadoabă feminine sau pentru confecționarea unor obiecte artizanale șlefuite. În acest sens se pretează îndeosebi varietatea de opal de ficat și cea de opal negru (butoni și manșetă).

În acest sens ar fi necesare efectuarea unor lucrări de prospecțiune mai detaliate care să pună în evidență rezervele de opal cu calități gemologice evidente.

Bibliografie

1. BÁNYAI J. (1932): a Hargita déli részének opál lerakódásairól, Magy. Tud. Akad., Math. és term. tud. Ért., XLIX, 196
2. BÁNYAI J. (1938): A székelyföldi ásványvizek lerakódásairól, Separat, BCU Univ. Cluj-Napoca
3. BÁNYAI J. (1941): A Székelyföld tájai (in: Székelyföld írásban és képekben), Kalácska Kk., Budapest
4. BÁNYAI J. (1957): A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei, Tud. Kk., Bukarest
5. BIELZ, A. E. (1889): Die in Siebenbürgen vorkommenden Mineralien v. Gesteine. Verh. Und Mitt. d. Siebenb. Vereinsf. Naturwiss., XXXIX.
6. FICHTEL, E. v. (1780): Nachrichten von den Versteinungen des Grossfürstentum Siebenbürgen, Nürnberg
7. GHEORGHIU, C. (1956): Relațiile dintre sedimentele terțiare și eruptivului lanțului Harghita (fenomenele post vulcanice), D. S. Com. Geol. XL (1952-1953), 169-182, București
8. GHIURCA, V. (1987): Resursele geologice legate de manifestările postvulcanice din Carpații Orientali. Manuscris prezentat la Simpozionul geologic - Manifestări postvulcanice din Carpații Orientali, Miercurea Ciuc, 17-19.09.1987. (ACTA - 1995, Sf. Gheorghe)
9. HAUSSMANN (1860): Die Hargita. Verh. u. Mitt. des Siebenb. Vereins. f. Naturwiss., XI., 211
10. HERBICH F. (1878): A székelyföld földtani és őslénytani leírása, Földt. Int. Évkönyve, V. k., II. füzet, 297, Budapest
11. JEKELIUS, E. (1923): Les dépôts de Geysericite du bassin dacien de Baraolt (Transylvanie), Bull. Sect. Sc. Ac. Roum., VIII, (1922-1923), 168-175, București
12. JEKELIUS, E. (1932): Die Molluskenfauna der dazischen Stufe des Beckens von Braşov, Mem. Inst. Geol. Rom., II, Bucureşti
13. KISGYÖRGY, Z. (1972): Bazinul Baraolt, Sf. Gheorghe
14. LILIENBACH, Lill de (1833): Journal d'un voyage géologique
15. MÁRZA, I., GHIURCA, V. (1981): Considerații geologice privind compoziția și geneza silicolitelor sideritice de la Huta-Cerbeze (jud. Satu-Mare), Mem. Sect. St., Seria IV, T IV, nr. 2, 235-242, Acad. R. S. R., București
16. PELTZ, S. (1970): Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt, D. S. Inst. Geol. Geofiz., LVII/5
17. PREDÁ, D. (1932): Les gisements de diatomite du bassin pliocene de Braşov-Baraolt, C. R. Inst. Géol. Roum., Vol. XX (1931-32), Bucureşti
18. RĂDULESCU, C., SAMSON, B. (1985): Pliocene and Pleistocene Mammalian Biostratigraphy in Southeastern Transylvania (Romania), Trav. De l'Inst. De Spéol. "Émile RACOVITZA", Tome XXIV., Bucureşti
19. SAVU, Gh. M. (1981): Grupul lacustru-vulcanogen de Baraolt, D. S. Inst. Geol. Geofiz., vol. LXVI., 1979, 4 (Strat.), Bucureşti

20. SAVU, Gh. M., MORARIU, D. C. (1986): Le groupe Lacustr-Volcanogène des Carpates Orientales et sa signification dans la mise en évidence de nouvelles accumulations de charbons inférieurs, În: Cercetări fundamentale și aplicative pentru creșterea fondului de rezerve energetice și materii prime minerale (volum special), 119-130, București

Adalékok az észak-erdővidéki opál-előfordulások ismeretéhez (Kivonat)

A dolgozat számbaveszi az észak-erdővidéki opál- és faopál-előfordulásokat. A területileg is különböző megjelenési formák leírása után a begyűjtött anyag elemzése következik (144 minta alapján részletes makroszkopikus leírás, és 20 vékonycsiszolat alapján a fontosabb típusok mikroszkopikus leírása). A korábbi szakirodalomhoz képest a dolgozat felhívja a figyelmet egyes típusok esetében a sziderit és a kalcedon jelenlétére. A tárgyalt opálanyag eredete szerint két nagyobb osztályba sorolható: a SiO_2 vagy elsődleges, tehát meleg, magas kvasav-tartalmú források (gejzirek?) vízből csapódott ki, vagy másodlagos jellegű - ez esetben lehet szerves eredetű (diatomittelepekből származó), valamint szervetlen eredetű (a tavi környezetben lerakódott piroklasztitek mállásából származó). A vizsgált területen található opált inkább különböző minőségű mozaikburkolathoz lehetne felhasználni, de néhány változat, mint a barna májopál, vagy az egészen fekete füstopál, dísz tárgykészítésre is alkalmas.

Data Concerning the Silicolithes in the Northern Part of the Baraolt Basin (Erdővidék) (Abstract)

The paper takes into consideration the occurrences of opal in the Northern part of the Baraolt Basin. After a brief presentation of the different forms according to regions, the author turns to the analysis of the collected material (on the basis of the 144 examples - a thorough

macroscopical description and on the basis of 20 thin polishings the macroscopical descriptions of the more important types). In comparison to the earlier studies, the author draws attention to the presence of syderite and chalcedon in case of some types. According to its origin, the opal material in discussion can be divided into two classes: the SiO_2 is possible to have been emitted either as a result of premier that is warm and high contents spring (geysers?), or secondary - in this case it may be of organical origin (from diatomite deposits) as well as anorganical origin - which may be coming from the brittle of pyroclastites in lake deposits. On the part of land researched where the opal is found could be used sooner to different qualities of mosaic coverings, but a few varieties as the liveropal or the black smoky opal can also be used for the production of decorative objects.

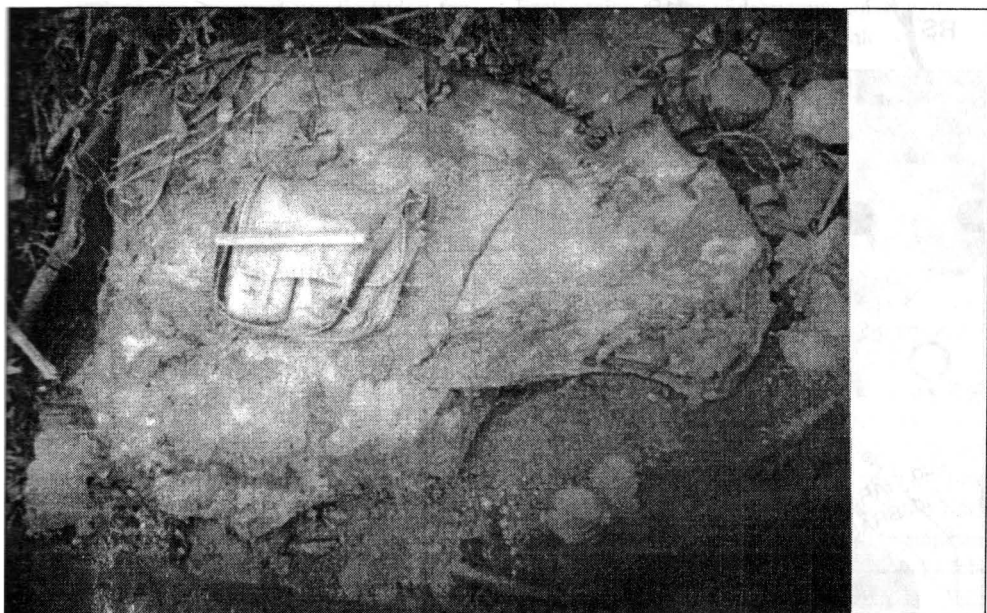
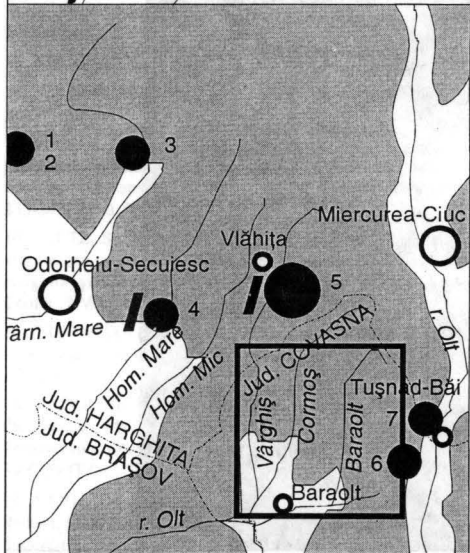
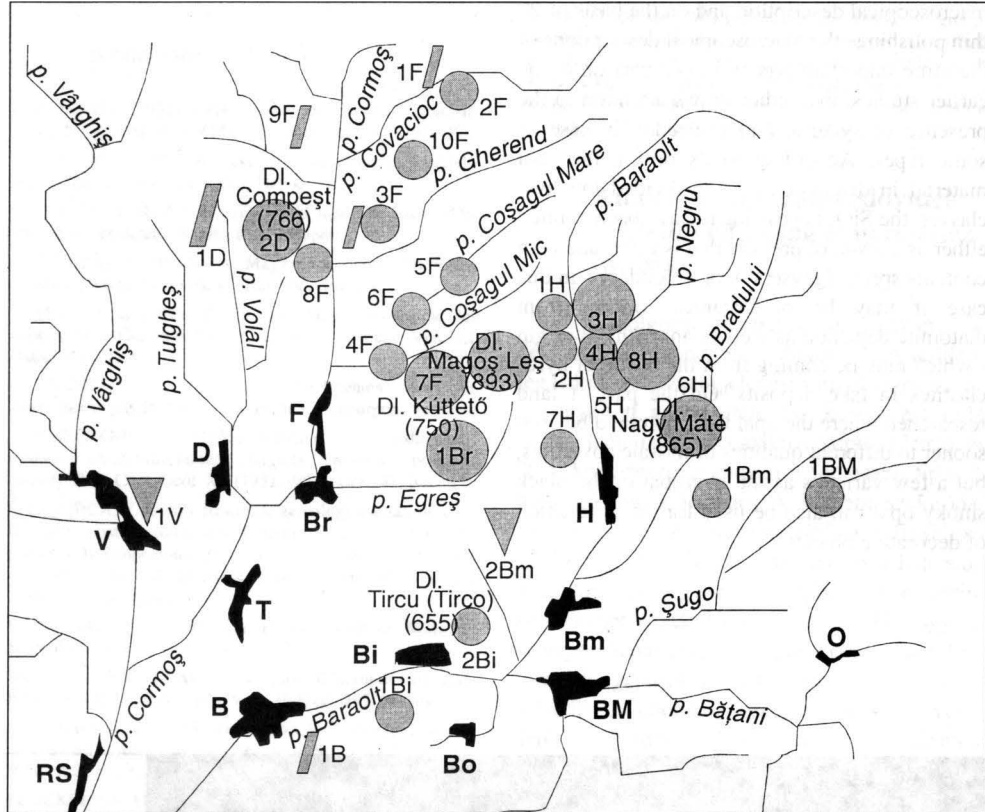

Figura 1. Bloc de opal, pârâul Egreș (Brăduț)

- - Ocurențe de silicolite
- ▮ - Lemne silicifiate
- ▼ - Probe de carotă

B-Baraolt, Bi-Biborțeni, BM-Bățanii Mari, Bm-Bățanii Mici, Bo-Bodoș, Br-Brăduț, D-Doboșeni, F-Filia, H-Herculian, O-Ozunca, T-Tălișoara, V-Vârghiș.

1-Atia, 2-Corund, 3-Zetea, 4-Remetea, 5-Chirui, 6-Bic-sad, 7-Tușnad-Băi

1B-p. Kasszavé, 1Bi-pd. Incze, 2Bi-p. Nagy, 1BM- p. Șarpelui, 1Bm-dl. Szilhátja, Vasásás, 2Bm-dl. Eb-háta, 1Br-p. Egreș, 1D-dl. Bartabérce, 2D-dl. Com-peșt, 1F-2F-p. Dobrota, 3F-p. Salamás, p. Gherend, 4F-p. Coșag, 5F-6F-p. Coșagul Mare, 7F-dl. Kúttető, 8F-p. Căpâlna, 9F-dl. Kuvaszófeje, 10F-p. Pisztrangos, 1H-p. Kozmalas, 2H-p. Csigolyaárok, 3H- p. Erces, 4H-p. Ágostonverme, 5H-dl. Ágostonverme-oldala, 6H-Bodvai, 7H-Faikabükk, 8H-dl. Variuvár

Kiegészítés Kovászna megye Curculionoidea faunájához az 1995-96-os év gyűjtései alapján

(Kivonat)

A dolgozat az ACTA-1995 kötetben megjelent "Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése" c. dolgozat kiegészítése, az 1995-96-os évek gyűjtései alapján. A begyűjtött anyag közel 2000 darab, melyből 140 fajt azonosítottam. 15 faj nem szerepel az ACTA-1995-beli dolgozatban, így a Kovászna megyében eddig ismert ormányosalkatú fajok száma 390-re emelkedett.

"Kovászna megye Curculionoidea faunájának alapvetése" - melyet PODLUSSÁNY Attilával közösen készítettünk - az ACTA-1995-ben jelent meg, és ebben az addigi gyűjtésekből 68 Kovászna megyei lelőhelyről származó 375 fajt azonosítottunk. A gyűjtőmunka természetesen 1995-96-ban is folytatódott. Ebben az időszakban a megye négy olyan helységében (Bibarcfalva-Biborteni, Kőröspatak-Valea Crișului, Málnás-Malnaș, Nagybacon-Bățanii Mari) is gyűjtöttem amelyek nem szerepelnek az ACTA-1995-ben. A begyűjtött anyag közel 2000 darabot foglal magába. A gyűjtési módszerek közül a fűhálózást, kopogatást, egyelést és "szabálytalan futtatást" alkalmaztam.

A gyűjtött bogáryanag preparálása, felcélulázása, majd meghatározása után derült ki, hogy összesen 140 fajhoz tartoznak, melyből a következő 15 faj nem szerepel az előző dolgozatban: *Diplapion confluens* (Kirby, 1808) *Exapion hilfi* (Wagner)

Hemitrichapion reflexum (Gyllenhal, 1833)
Eutrichapion punctigerum (Paykull, 1792)
Lixus (Dilixellus) neglectus Fremuth, 1983
Hypera ononidis (Chevrolat, 1863)
Stenocarus ruficornis (Stephens, 1831)
Trichosirocalus floralis (Paukull)
Baris analis (Olivier, 1790)
Baris coeruleascens (Scopoli, 1763)
Anthonomus (Paranthonomus) pinivorax Silfverberg, 1977
Elleschus infirmus (Herbst, 1795)
Gymnetron (Rhinusa) asellus (Gravenhorst, 1807)
Gymnetron (Rhinusa) linariae (Panzer, 1792)
Cionus longicollis Ch. Brisout, 1863

Ezekkel a Kovászna megyei ormányosalkatú fajok száma 390-re emelkedett. Ha figyelembe vesszük, hogy Kovászna megyében kb. 600 faj élhet, akkor az eddigi gyűjtési eredményünk 65%-os.

Az 1995-96-ban gyűjtött fajokat 1000 m alatti magasságban fogtam, és 46%-a (64 faj) nagy elterjedésű, megtalálható az egész Palearktikumban. 28%-a (39 faj) Európából, 21%-a (29 faj) Közép-Európából, 4%-a (6 faj) Dél-Európából, és 1%-a (2 faj) csak Erdélyből ismert. Ezek a fajok erdélyi endemizmusoknak tekinthetők: *Exapion hilfi* (Wagner), *Liophloeus herbsti* Gyllenhal, 1834.

Említésre méltó, ritkaságnak számító fajok a következők: *Sitona ononidis* Sharp, 1866, *Hypera ononidis* (Chevrolat, 1863), *Hadroplontus litura* (Fabricius, 1775), *Calosirus terminatus* (Herbst, 1795).

A gyűjtőhelyek listájából kitűnik, hogy nem használtam fel irodalmi adatokat, vagy múzeumi gyűjtemények régi gyűjtési adatait. Dr. Karl PETRI: *Siebenbürgens Käferfauna* című dolgozata, Erdélyre vonatkozó alapos összefoglaló irodalma 1912-ben jelent meg, és Erdélyből 828 fajt említ. A jelenlegi Kovászna megye területéről aránylag kevés adatot, összesen 92 fajt publikált, melyekből 27 fajt még nem tudunk megfogni (6), de 46-ról 52-re emelkedett a Karl PETRI 1912-ben publikált erdélyi fajlistájában nem szereplő fajok száma. Ezeket a fajokat a felsorolásnál csillaggal (*) jelöltem meg.

A gyűjtőhelyeket beszámoltam, és a fajok felsorolásánál csak számokkal jeleztem, hogy hol történtek a gyűjtések.

Ezúton is köszönetet szeretnék mondani PODLUSSÁNY Attilának az anyag revideálásánál nyújtott segítségéért.

GYŰJTŐHELYEK

1. Besenyő (Pădureni) - 1996. VI. 30.
2. Bibarcfalva (Biborțeni) - 1995. V. 30.
3. Bodok (Bodoc) - 1996. V. 18.
4. Kőröspatak (Valea Crișului) - 1995. VIII. 15.
5. Málnás (Malnaș) - 1996. V. 18.
6. Nagybacon (Bățanii Mari) - 1995. V. 30.
7. Nemere-hegység (Munții Nemira) - 1995. VIII. 3., 1996. VI. 19.
8. Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) - 1995. V. 15., 1995. V. 18., 1995. VII. 18., 1995. IX. 14.
9. Sepsiszentkirály (Sâncraiu) - 1996. VI. 27.
10. Uzonkafürdő (Băile Ozunca) - 1995. VI. 11.

ORMÁNYOSALKATÚ BOGARAK FAJLISTÁJA

ANTHRIBIDAE

Brachytarsus nebulosus (Forster, 1771) - 7

APIONIDAE

- Omphalapion hookeri* (Kirby, 1808) - 4, 8, 10
Acanephodus onopordi (Kirby, 1808) - 2, 3, 4, 6, 8
Ceratapion (*Echinostroma*) *penetrans* (Germar, 1817) - 1
Diplapion confluens (Kirby, 1808) - 1, 2
Aspidapion radiolus (Marshall, 1802) - 2
Taeniapion urticarium (Herbst, 1784) - 8, 10
Squamapion atomarium (Kirby, 1808) - 2, 3, 4, 6, 8
Squamapion cineraceum (Wencker, 1864) - 4
Exapion hilfi (Wagner) - 7
Pseudoprotapion elegantulum (Germar, 1818) - 1
Protapion apricans (Herbst, 1797) - 1, 2, 4, 6, 9
Protapion nigritarse (Kirby, 1808) - 8

- Protapion varipes* (Germar, 1817) - 3
Apion frumentarium (Linné, 1758) - 3, 8
Catapion seniculus (Kirby, 1808) - 1, 2, 4, 8
Catapion pubescens (Kirby, 1811) - 4
Ischnopterapion loti (Kirby, 1808) - 2, 8, 10
Ischnopterapion (*Chlorapion*) *virens* (Herbst, 1797) - 3, 4, 6, 7
Holotrichapion (*Apions*) *aestimum* (Faust, 1891) - 2, 3
Hemitrichapion (*Tinocyba*) *reflexum* (Gyllenhal, 1833) - 10
Hemitrichapion (*Dimesomyops*) *pavidum* (Germar, 1817) - 2, 6
Cyanapion columbinum (Germar, 1817) - 1, 3
Oxystoma subulatum (Kirby, 1808) - 3
Oxystoma cerdo (Gerstaecker, 1854) - 2, 3
Eutrichapion viciae (Paykull, 1800) - 2, 3, 7
Eutrichapion (*Phalacrolobus*) *melancholicum* (Wencker, 1864) - 1
Eutrichapion (*Cnemapion*) *gribodoi* (Desbrochers des Loges, 1896) - 8
Eutrichapion (*Psilocalymma*) *punctigerum* (Paykull, 1792)

CURCULIONIDAE

OTIORHYNCHINAE

- Otiorhynchus scaber* (Linné, 1758) - 7
Otiorhynchus (*Arammichnus*) *ligustici* (Linné, 1758) - 1, 5, 6
Otiorhynchus (*Tournieria*) *ovatus* (Linné, 1758) - 1
Otiorhynchus (*Tournieria*) *pauxillus* Rosenhauer, 1847 - 7
Phyllobius pyri (Linné, 1758) - 2, 3, 6, 7, 8, 10
Phyllobius longipilis Boheman, 1843 - 10
Phyllobius vespertinus (Fabricius, 1792) - 2, 3, 5, 8
Phyllobius scutellaris Redtenbacher, 1849 - 8
Phyllobius seladonius Brullé, 1832 - 10
Phyllobius maculicornis Germar, 1824 - 2, 6, 7, 10

Phyllobius (Nemoicus) *oblongus* (Linné, 1758) - 3
Phyllobius (Dieletus) *argentatus* (Linné, 1758) - 7
Phyllobius pomaceus Gyllenhal, 1843 - 3, 5, 6
Phyllobius (Metaphyllobius) *calcaratus* (Fabricius, 1792) - 6, 10

BRACHYDERINAE

Polydrusus (Metallites) *pallidus* Gyllenhal, 1843 - 7, 10
Polydrusus (Tylodrusus) *corruscus* Germar, 1824 - 2, 6
Brachysomus echinatus (Bonsdorff, 1785) - 7
Liophloeus tessulatus (Müller, 1776) - 10
Liophloeus (Liophloeodes) *herbsti* Gyllenhal, 1834 - 2, 3, 5, 6
Strophosoma melanogramnum (Forster, 1771) - 7
Eusomus ovulum Germar, 1824 - 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10

SITONINAE

Sitona hispidulus (Fabricius, 1776) - 1, 2, 6, 8
Sitona ononidis Sharp, 1860 - 1, 2, 3, 8
Sitona longulus Gyllenhal, 1834 - 1, 4
Sitona suturalis Stephens, 1831 - 1, 2, 3, 7, 10
Sitona cylindricollis (Fahraeus, 1840) - 2, 8
Sitona lepidus Gyllenhal, 1834 - 4, 8
Sitona humeralis Stephens, 1831 - 1, 2, 6, 10
Sitona waterhousei Walton, 1846 - 6, 10
Sitona inops Gyllenhal, 1832 - 2
Sitona lineatus (Linné, 1758) - 2, 3, 6, 8
Sitona sulcifrons (Thunberg, 1796) - 1, 2, 3, 4, 6, 8
Sitona macularius (Marsham, 1802) - 6

TANYMECINAE

Tanymecus palliatus (Fabricius, 1787) - 1, 2, 3, 5, 8
Chlorophanus graminicola Schönherr, 1832 - 2
Chlorophanus viridis (Linné, 1758) - 2, 6

CLEONINAE

Lixus (Lixochellus) *filiformis* (Fabricius, 1781) - 6, 10
Lixus (Dilixellus) *neglectus* Fremuth, 1983 - 8 *
Larinus (Larinomesius) *obtusus* Gyllenhal, 1836 - 1, 10
Larinus (Larinodontus) *sturnus* (Schaller, 1783) - 1, 6, 10
Larinus (Larinodontus) *turbinatus* Gyllenhal, 1836 - 5, 6, 10
Larinus (Larinodontus) *jaceae* (Fabricius, 1775) - 6
Larinus (Larinodontus) *planus* (Fabricius, 1792) - 1, 6, 7, 10
Rhinocyllus conicus (Frölich, 1792) - 1, 3

HYPERINAE

Alophus triguttatus (Fabricius, 1775) - 5, 6, 8
Limobius borealis (Paykull, 1792) - 2
Domus oxalidis (Herbst, 1795) - 3, 10
Hypera zoilus (Scopoli, 1763) - 10
Hypera nigrirostris (Fabricius, 1775) - 1, 8
Hypera ononidis (Chevrolat, 1863) - 2 *
Hypera postica (Gyllenhal, 1813) - 1, 2, 3, 6
Hypera meles (Fabricius, 1792) - 2
Hypera suspiciosa (Herbst, 1795) - 3
Hypera plantaginis (De Geer, 1775) - 10

HYLOBIINAE

Lepyrus capucinus (Schaller, 1783) - 10
Lepyrus palustris (Scopoli, 1763) - 3
Liparus glabrirostris Küster, 1849 - 5

RHYNCHOPHORINAE

Sphenophorus striatopunctatus (Goeze, 1777) - 10

CEUTORHYNCHINAE

Rhinoncus pericarpus (Linné, 1758) - 3, 10
Rhinoncus perpendicularis (Reich, 1797) - 6, 8
Amalus scortillum (Herbst, 1795) - 8
Glocianus punctiger (Gyllenhal, 1837) - 2, 3, 6, 8, 10
Calosirus terminatus (Herbst, 1795) - 2, 8

Stenocarus ruficornis (Stephens, 1831) - 8 *

Hadroplontus litura (Fabricius, 1775) - 1

Hadroplontus trimaculatus (Fabricius, 1775) - 8

Coeliastes lamii (Fabricius, 1792) - 2

Nedyus quadrimaculatus (Linné, 1758) - 2, 3, 5, 6, 8, 10

Datonychus angulosus (Boheman, 1845) - 8

Datonychus melanostictus (Marsham, 1802) 6, 10

Mogulones symphyti (Bedel, 1885) - 2, 3

Mogulones asperifoliarum (Gyllenhal, 1813) - 2

Microplontus campestris (Gyllenhal, 1837) - 2, 6, 8

Trichosirocalus barnevillei (Grenier, 1866) - 10

Trichosirocalus troglodytes (Fabricius, 1787) - 2, 3, 4, 8, 10

Trichosirocalus floralis (Paykull) - 2 *

Zacladus geranii (Paykull, 1800) - 1, 3

Ceutorhynchus pallidactylus (Marsham, 1802) - 3, 8

Ceutorhynchus rapae Gyllenhal, 1837 - 2, 8

Ceutorhynchus erysimi (Fabricius, 1787) - 1, 3, 6, 8

Ceutorhynchus floralis (Paykull, 1792) - 6, 8

BARINAE

Baris analis (Olivier, 1790) - 8

Baris artemisiae (Herbst, 1795) - 2, 6, 8

Baris coerulea (Scopoli, 1763) - 8

CURCULIONINAE

Curculio (Balanobius) *crux* (Fabricius, 1776) - 3

Curculio (Balanobius) *salicivorus* (Paykull, 1792) - 3, 6

Curculio glandium Marsham, 1802 - 8

ANTHONOMINAE

Anthonomus rubi (Herbst, 1795) - 6, 7

Anthonomus (Paranthonomus) *pinivorax* Silfverberg, 1977 - 7

TYCHIINAE

Elleschus infirmus (Herbst, 1795) - 3 *

Tychius squamulatus Gyllenhal, 1836 - 6

Tychius stephensi Schönherr, 1836 - 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10

Tychius junceus (Reich, 1797) - 2, 6

Tychius picirostris (Fabricius, 1787) - 1, 2, 6, 8, 10

Tychius medicaginis Ch. Brisout, 1862 - 6

Sibinia pellucens (Scopoli, 1772) - 2, 6, 8

ERIRHINAE

Dorytomus filirostris (Gyllenhal, 1836) - 6

Dorytomus longimanus (Forster, 1771) - 6

SMICRONYCHINAE

Smicronyx jungermanniae (Reich, 1797) - 6

RHYNCHAENINAE

Rhynchaenus (Isochnus) *populicola* (Silfverberg, 1977) - 2, 3, 6

GYMNETRINAE

Mecinus pyraster (Herbst, 1795) - 2, 3, 6, 8

Miarus campanulae (Linné, 1767) - 3, 7

Gymnetron beccabungae (Linné, 1761) - 6

Gymnetron labile (Herbst, 1795) - 6

Gymnetron (Rhinusa) *antirrhini* (Paykull 1800) - 1

Gymnetron (Rhinusa) *asellus* (Gravenhorst, 1807) - 9

Gymnetron (Rhinusa) *linariae* (Panzer, 1792) - 2

Gymnetron (Rhinusa) *netum* (Germar, 1821) - 1

Gymnetron (Rhinusa) *tetrum* (Fabricius, 1792) - 9

CIONINAE

Cionus longicollis Ch. Brisout, 1863 - 9 *

SCOLYTIDAE

HYLESININAE

Hylastes cunicularius Erichson, 1836 - 7

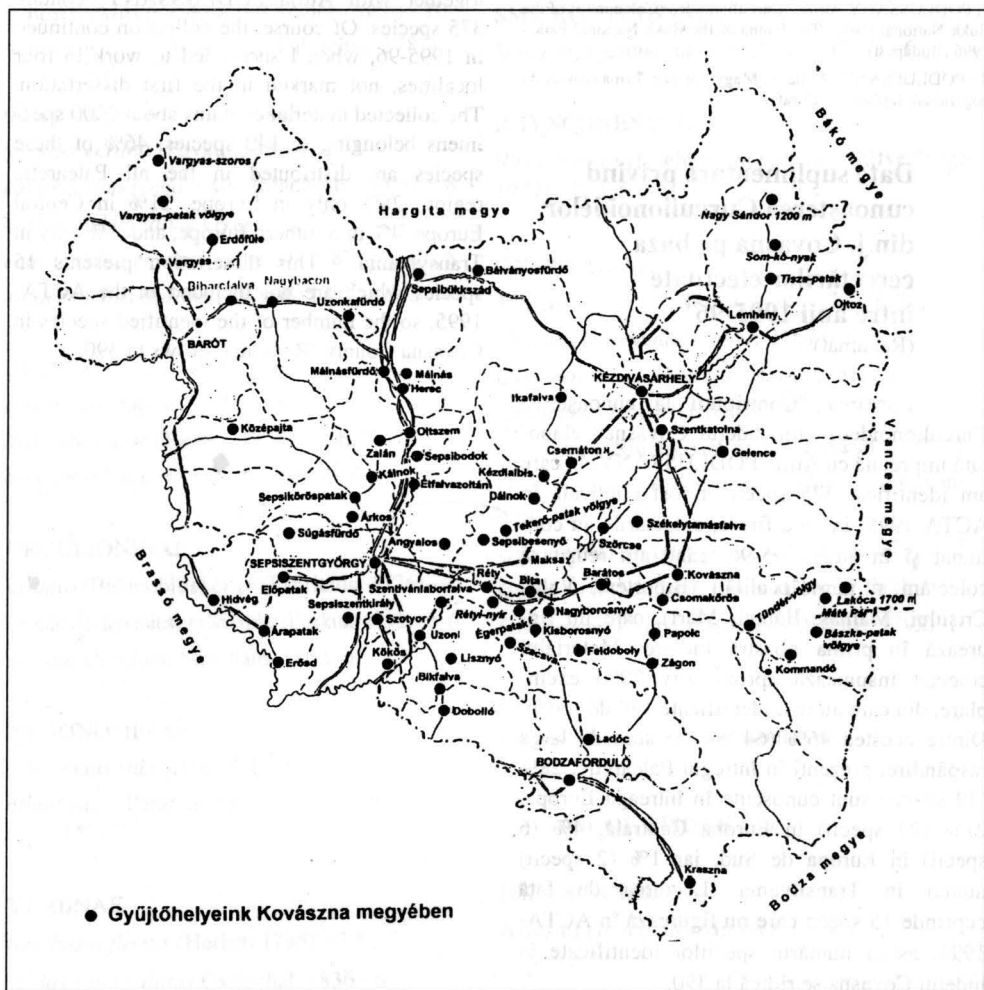
1. Judeţele patriei - Covasna - Monografie - 1980 (Bucureşti)
2. ENDRÓDI, Sebő - Fauna Hungariae - 1959-1971 (Budapest)
3. ENDRÓDI, Sebő - Bestimmungstabelle der Otiorrhynchus - Arten des Karpaten-Beckens - 1961 (Brno)
4. GYÖRFFY, Jenő - Fauna Hungariae - 1956 (Budapest)
5. PETRI, Karl - Siebenbürgens Käferfauna - 1912 (Hermannstadt)
6. PODLUSSÁNY Attila, KOCS Irén - Kovászna megye Curculionoida faunájának alapvetése - ACTA-1995 - 1996 (Colţszereda)
7. PODLUSSÁNY Attila - Curculionoida (Coleoptera) of the Bükk National Park - The Fauna of the Bükk National Park - 1996 (Budapest)
8. PODLUSSÁNY Attila - Magyarország ormányosalkatú bugáinak fajlistája (kézirat)

Date suplimentare privind cunoaşterea Curculionoidelor din j. Covasna pe baza cercetărilor efectuate între anii 1995-96
(Rezumat)

Lucrarea "Contribuţii la cunoaşterea Curculionoidelor din judeţul Covasna" elaborată împreună cu Attila PODLUSSÁNY, în care am identificat 375 specii, a fost publicată în ACTA-1995. În mod firesc, colectările au continuat şi în anii 1995-96, când am reuşit să colectăm şi în 4 localităţi (Biborţeni, Valea Crişului, Malnaş, Băţanii Mari), care nu figurează în prima noastră lucrare. Materialul colectat însumează aproximativ 2000 exemplare, din care au fost identificate 140 de specii. Dintre acestea 46% (64 specii) sunt de largă răspândire, prezenţi în întregul Palearctic, 28% (39 specii) sunt cunoscute în întreaga Europa, 21% (29 specii) în Europa Centrală, 4% (6 specii) în Europa de Sud, iar 1% (2 specii) numai în Transilvania. Lucrarea de faţă cuprinde 15 specii care nu figurează în ACTA-1995, astfel numărul speciilor identificate în judeţul Covasna se ridică la 390.

Supplementary Data Concerning the Curculionoida of the County Covasna on the Basis of the Collections from 1995-96
(Abstract)

The dissertation „Data Concerning Curculionoida (Coleoptera) of the County Covasna (Romania), published in ACTA-1995 together with Attila PODLUSSÁNY, contain 375 species. Of course, the collection continued in 1995-96, when I succeeded to work in four localities, not marked in the first dissertation. The collected material contains about 2000 specimens belonging to 140 species. 46% of these species are distributed in the all Palearctic region, 28% only in Europe, 21% in Central Europe, 4% in Southern Europe, and 1% only in Transylvania. This dissertation presents 15 species which are not included in the ACTA-1995, so the number of the identified species in Covasna County (Romania) grows to 390.

Referiri la amfibienii din zonă mai găsim
și la KOVÁCS (1969).

Recent COGĂLNICEANU și TESIO
(1993) semnalează, tot din Mestecănișul de la
Reci, prezența speciei *Rana lessonae*.

După datele din literatură, amfibienii
Depresiunii Brașovului sunt următorii: *Sala-*
mandra s. salanandra Linnaeus 1758 (salaman-
dra, szalamandra); *Triturus a. alpestris* (Lau-
rentus) 1768 (sălămâzdra alpină, alpesi gőte);
Triturus montandoni (Boulenger) 1880 (sălămâz-
dra carpatică, kárpáti gőte); *Triturus c. cristatus*
(Linnaeus) 1758 (sălămâzdra cu creastă sau ma-
re, tarajos gőte); *Triturus v. vulgaris* (Linnaeus)
1758 (sălămâzdra cu pete sau mică, pettyes gő-
te); *Bombina bombina* (Linnaeus) 1758; *Bom-*
bina v. variegata (Linnaeus) 1758 (buhaiul de
baltă cu burtă galbenă, sárgahasú unka); *Pelo-*
bates f. fuscus (Laurentus) 1768 (broasca brună
de pământ, barna ásóbéka); *Bufo b. bufo*
(Linnaeus) 1758 (broasca râioasă brună, barna
varangy); *Bufo v. viridis* (Linnaeus) 1758 (broas-
ca râioasă verde, zöld varangy); *Hyla a. arborea*
(Linnaeus) 1758 (brotăcelul, leveli béka); din
Rana esculenta complex: *Rana lessonae* (Came-
rano) 1878 (broasca de lac cu picioare scurte, rő-
vidlábú kecskebéka), *Rana r. ridibunda* (broasca
de lac mare, kacagó vagy tavi béka) și forma hi-
bridă *Rana esculenta* Linnaeus 1758 (broasca de
lac mică, kecskebéka); *Rana a. arvalis* Nilsson
1842; *Rana dalmatina* Bonaparte 1839 și *Rana t.*
temporaria Linnaeus 1758.

În cadrul cercetărilor noastre asupra
amfibienilor din Depr. Brașov, în prima fază am
studiat amfibienii din compartimentul central și
cel estic al depresiunii.

1. Descrierea arealului de studiu (după MIHAI și PANAITE, 1987)

Depresiunea Brașov este situată aproxi-
mativ în centrul țării, în curbura internă a arcului
carpatic, între Carpații Orientali și cei Meridio-
nali, fiind cea mai întinsă depresiune intramon-

Răspândirea amfibienilor din partea centrală și estică a Depresiunii Brașov

(Rezumat)

Depresiunea Brașov se poate caracteriza
printr-o mare bogăție a herpetofaunei.
Dintre cele 18 specii din România se
întâlnesc 15. Excepție fac *Triturus dob-*
rogicus, *Bombina bombina* și *Pelobates*
syriacus, iar dintre subspecii *Triturus*
vulgaris ampelensis și *Rana arvalis*
wolterstorffi. Lucrarea ia în evidență lo-
curile de colectare și localitățile cunos-
cute de literatură și cele descoperite de
autori în depresiune. Datele se referă în
special asupra părții centrale și estice și
sunt rezultatul unui program de cercetări
de o durată de mai mulți ani.

Primele date asupra herpetofaunei Depr.
Brașovului le avem de la BIELZ (1856, 1888),
MÉHELY (1892), WERNER (1897), și
CĂLINESCU (1931). În anul 1943 FEJÉRVÁRY-
LÁNGH, folosind datele apărute până în vremea
aceea și pe baza cercetărilor proprii, în lucrarea
sa se referă la o serie de localități din Depr.
Brașov. În același timp, tot în această lucrare
semnalează pentru prima dată prezența speciei
Rana a. arvalis în această zonă (Reci).

Semnalarea formei nominative *Rana a.*
arvalis de către FEJÉRVÁRY-LÁNGH la Recii,
a stârnit curiozitatea mai multor cercetători.
Astfel, în legătură cu această specie au efectuat
cercetări DÉLY (1953, 1966), FUHN (1956,
1960, 1962), VANCEA (1959), STUGREN și

tană din Carpații Românești (2004 km²) și una dintre cele mai reprezentative.

Depresiunea Brașov prezintă limite clare, marcate prin denivelări apreciabile. Versanții nordici abrupti ai munților Piatra Craiului, Bucegi, Postăvaru, Piatra Mare și mai lini ai Întorsurii formează limita sa sudică. Continuitatea acestui flanc muntos este întreruptă de culoarul Rucăr-Bran și valea Timișului. Limita sa estică este formată de munții Brețcului și Nemirei, între care se intercalează pasul Oituz; la nord munții Bodoc și Baraolt, care pătrund adânc în depresiune. Rama muntoasă de la nord imprimă depresiunii un contur lobat, prin golurile adânci formate de valea Oltului și cea a Râului Negru. Pe latura de vest, depresiunea vine în contact cu Munții Perșani, ale căror culmi domoale în unele sectoare pătrund în depresiune, sub forma unor piteni cu altitudini de peste 800 m, dând ariei de contact un aspect sinuos. Aceste limite morfologice sunt subliniate și de diferențieri ale climei și vegetației. Asfel pădurea coboară până la aproximativ 600-700 m și urmărește în general traseul izotermei de 6°C și al izohietei de 700-800 mm.

Îngustarea depresiunii în cele două zone - „poarta” Sânpetru, lată de 7 km, între Dealul Cetății și Măgura Tâmpiei și „poarta” de la Reci, cu o lățime de aproximativ 8 km, între Măgheruș și Angheluș - a condus la divizarea ei în trei compartimente, dispuse în general pe direcția nord-est - sud-vest. Acestea sunt: Depr. Bârsei (compartimentul vestic), Depr. Sfântu Gheorghe (compartimentul central) și Depr. Râului Negru (sau Târgu Secuiesc) (compartimentul estic).

Altitudinea medie a depresiunii este de 530-560 m. Temperatura medie anuală a aerului oscilează între 7,1° și 7,6°C. În luna ianuarie temperatura medie scade sub -5°C. Aici s-a înregistrat, la Bod, temperatura minimă absolută a țării, -38,5°C la 25 ianuarie 1942. Caracteristice, în-deosebi pentru sezonul rece, sunt frecvența și intensitatea mare a invasiunilor termice. Vara, temperatura medie a aerului crește peste 17°C, cu maximul în luna iulie. Temperatura maximă absolută înregistrată a ajuns la 37,8°C (Sf. Gheorghe la 11 aug. 1951).

Cantitatea de precipitații, raportată la altitudinea medie, este relativ redusă. În medie cad anual 500-580 mm pe fundul depresiunii și 700-800 mm pe piemonturile înalte.

O suprafață care se detașează net în cuprinsul depresiunii o constituie dunele de la Reci-Aninoasa (circa 1000 ha), din Compartimentul Râului Negru, pe malul stâng al râului cu același nume, formate prin modelare eoliană. Peste acest teren s-a instalat o pădure de mesteacăn și arin, presărată cu numeroase bălți, denumită Mestecănișul de la Reci.

2. Rezultate

Locurile de colectare și localitățile citate din literatură (pătrate hașurate) sunt urmate de codurile biogeografice U.T.M., folosind grila cu ochiuri de 2×2 km (după A. LEHRER și M. LEHRER, 1990), iar la observațiile personale (cercuri), pe lângă punctele de colectare (reprezentate tot prin coduri U.T.M., grila de 2×2 km) apare și denumirea localității celei mai apropiate.

2.1. *Salamandra s. salamandra* Linnaeus 1758 (harta nr. 1)

Date din literatură:

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - BIELZ (1888), MÉHELY (1892), WERNER (1897), CĂLINESCU (1931), FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943, 1944), FUHN (1960), DÉLY (1966)
- Crizbav (Krizba) - LL 80.72 - FUHN (1960)
- M-ții Buzăului (Bodzai hegyek) - FUHN (1960), DÉLY (1966)
- Râșnov (Barcarozsnyó) - LL 74.43-74.44/74.50/80.43-80.44/80.50 - FUHN (1960)
- Timișul de Jos (Alsótömös) - LL 91.44 - FUHN (1960)
- Valea Timișului (Tömös völgye) - LL 91.44/91.50-91.53-92.50-92.51-92.52 -92.53 - MÉHELY (1892), WERNER (1897), CĂLINESCU (1931), FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960), DÉLY (1966)

- Valea Zizinului (Zajzon völgye) - ML 02.50-02.51-02.52-02.53/03.50-03.5303.54/04.44 - MÉHELY (1892), WERNER (1897), FUHN(1960), DÉLY (1966)

Zizin (Zajzon) - ML 02.51-02.52 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960), DÉLY (1966)

Observații personale:

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML

02.80

- Turia (Torja) - MM 22.00

2.2. Triturus a. alpestris (Laurentus)

1768 (harta nr. 2)

Date din literatură:

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - MÉHELY (1892), CĂLINESCU (1931), FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943, 1944), FUHN(1960), DÉLY (1966)

- Codlea (Feketehalom) - LL 73.60-74.60-74-61 FUHN (1960)

- Covasna (Kovászna) - ML 31.73-32.73-33.73-33.74-34.73 - FUHN (1960)

- M-ții Buzăului (Bodzai hegyek) - MÉHELY (1892), CĂLINESCU (1931), FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Păpăuți (Papolc) - ML 31.70 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), DÉLY (1960)

Valea Timișului (Tömös völgye)- LL 91.44/91.50-91.53-92.50-92.51-92.52-92.53 - MÉHELY (1892), FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

Observații personale:

- Covasna (Kovászna) - ML 34.73

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML

02.74

2.3. Triturus montandoni (Boulenger)

1880 (harta nr. 3)

Date din literatură:

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Brețcu (Bereck) - ML 42.93-42.94-43.93-43.94 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Ghidfalău (Gidófalva) - ML 04.81-04.82/10.81-10.82 - FUHN (1960)

- Păpăuți (Papolc) - ML 31.70 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Valea Timișului (Tömös völgye)- LL 91.44/91.50-91.53-92.50-92.51-92.52-92.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

2.4. Triturus c. cristatus Laurentus

1768 (harta nr. 4)

Date din literatură:

- Bixad (Sepsibükszád) - MM 10.02 - FUHN (1960)

- Bod (Botfalva) - LL 91.64-92.63-92.64 - FUHN (1960)

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Hărman (Szászhermány) - LL 93.61-93.62-94.61 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - KOVÁCS (1969)

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

Observații personale:

- Pădureni (Sepsibesenyő) - ML 13.81

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.80/03.74/03.80

-Târgu Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.5. Triturus v. vulgaris (Linnaeus)

1758 (harta nr. 5)

Date din literatură:

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-

91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Cristian (Keresztényfalva) - LL 80.51-80.52-81.51-81.52 - FUHN (1960)

- Crizbav (Krizba) - LL 80.72 - FUHN (1960)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960), KOVÁCS (1969)

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FUHN (1960)

- Zagon (Zágon) - ML 24.64/30.63-30.64-31.63-31.64-32.64 - Fuhn (1960)

Observații personale:

- Brateș (Barátos) - ML 23.73

- Covasna (Kovászna) - ML 34.73

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-03.74/02.80-03.80

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.6. Bombina v. variegata (Linnaeus)

1758 (harta nr. 6)

Date din literatură:

- Bodoc (Sepsibodok) - ML 10.84/10.90 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Brașov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Bran (Töröcsvár) - LL 70.34-71.34/70.40-71.40 - FUHN (1960)

- Brețcu (Bereck) - ML 42.93-42.94-43.93-43.94 - FUHN (1960)

- Cristian (Keresztényfalva) - LL 80.51-80.52-81.51-81.52 - FUHN (1960)

- Crizbav (Krizba) - LL 80.72-81.72 - FUHN (1960)

- M-ții Buzăului (Bodzai hegyek) - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Păpăuți (Papolc) - ML 31.70 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - KOVÁCS (1969)

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 31.91-31.92-32.91-32.92 FUHN (1960)

- Valea Timișului (Tömös völgye) - LL 91.44/91.50-91.53-92.50-92.51-92.52-92.53 - Fejérváry-Lágh (1943)

Observații personale:

- Bixad (Sepsibükszád) - MM 10.03

- Bodoc (Sepsibodok) - ML 04.84

- Covasna (Kovászna) - ML 34.73

- Olteni (Oltszem) - ML 04.90

- Pădureni (Sepsibesenyő) - ML 13.81

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80

- Surcea (Szőrcse) - ML 23.81

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

- Zălan (Zalán) - ML 03.84

2.7. Pelobates f. fuscus (Laurentus)

1768 (harta nr. 7)

Date din literatură

Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - Fuhn(1960)

Observații personale

- Telechia (Orbitelek) - ML 22.74

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

- Sântionlunca (Szentivánlaborfalva) - ML 11.72

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73

2.8. Bufo b. bufo (Linnaeus) 1758

(harta nr. 8)

Date din literatură:

- Băile Șugaș (Sugásfürdő) - ML 00.81 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Braşov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN(1960)

- Păpăuți (Papolc) - ML 31.70 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

Valea Timișului (Tömös völgye)- LL 91.44/91.50-91.51-91.53-92.50-92.51-92.52-92.53 - Fejérváry-Lá ngh (1943)

Observații personale:

- Ariuşd (Erősd) - LL 93.63-93.64
- Covasna (Kovászna) - ML 34.73
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73
- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML

02.80

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.9. Bufo v. viridis Laurentus 1768

(harta nr. 9)

Date din literatură:

- Băile Şugaş (Sugásfürdő) - ML 00.81 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Braşov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - KOVÁCS (1969)

- Rîşnov (Barcarozsnyó) - LL 74.43-74.44/74.50/80.43-80.44/80.50 - FUHN (1960)

Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FUHN (1960)

Observații personale:

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 02.74-03.74/02.80-03.80

2.10. Hyla a. arborea (Linnaeus) 1758

(harta nr. 10)

Date din literatură:

- Bod (Botfalu) - LL 91.64-92.63-92.64 - FUHN (1960)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - KOVÁCS (1969)

Observații personale:

- Pădureni (Sepsibesenyő) - ML 13.81

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 02.80

2.11. Rana r. ridibunda Pallas 1771

(harta nr. 11)

Date din literatură:

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 31.91-31.92-32.91-32.92 FUHN (1960)

Zagon (Zágon) - ML 24.64/30.63-30.64-31.63-31.64-32.64 - FUHN (1960)

Observații personale:

- Chilieni (Kilyén) - ML 03.73

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74- 03.74

- Surcea (Szörce) - ML 23.81

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.12. Rana esculenta Linnaeus 1758

(harta nr. 12)

Date din literatură:

- Braşov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Hărman (Szászhermány) - LL 93.61-93.62-94.61 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960), KOVÁCS (1969)

Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FUHN (1960)

Observații personale:

- Belin (Bölon) - LL 83.83-84.83

- Bita (Bita) - ML 20.72
- Brateş (Barátos) - ML 23.73
- Chilieni (Kilyén) - ML 03.73
- Pădureni (Sepsibesenyő) - ML 13.81
- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74- 03.74
- Sântionlunca (Szentivánlaborfalva) - ML 11.72
- Surcea (Szörce) - ML 23.81
- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.13. *Rana lessonae* (Camerano) 1878

(harta nr. 13)

Date din literatură :

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - COGĂLNICEANU și TESIO (1993)

Observații personale :

- Bita (Bita) - ML 20.72
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73
- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74
- Sântionlunca (Szentivánlaborfalva) - ML 11.72

2.14. Complexul *Rana esculenta* (harta nr. 14)

Observații personale:

Complexul lessonae-esculenta (L-E):

- Bita (Bita) - ML 20.72
- Sântionlunca (Szentivánlaborfalva) - ML 11.72

Complexul ridibunda-esculenta (R-E):

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92
- Surcea (Szörce) - ML 23.81
- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 03.74
- Chilieni (Kilyén) - ML 03.73

Complexul lessonae-esculenta-ridbunda (L-E-R):

- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74

2.15. *Rana dalmatina* Bonaparte 1839 (harta nr. 15)

Date din literatură:

- Braşov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - Fuhn (1960)
- Breţcu (Bereck) - ML 42.93-42.94-43.93-43.94 - Fuhn (1960)
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - Fuhn (1960), Kovács (1969)
- Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) - ML 01.74-02.74-03.74/02.80-03.80 - FUHN (1960)

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 31.91-31.92-32.91-32.92 - FUHN (1960)

Observații personale:

- Pădureni (Sepsibesenyő) - ML 13.81
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73
- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 32.92

2.16. *Rana t. temporaria* Linnaeus 1758 (harta nr. 16)

Date din literatură:

- Băile Şugaş (Sugásfürdő) - ML 00.81 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)
- Bodoc (Sepsibodok) - ML 10.84/10.90 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)
- Braşov (Brassó) - LL 83.51-83.53-84.51-84.52-84.53-84.54/90.52-90.53-91.50-91.51-91.52-91.53 - FUHN (1960)
- Breţcu (Bereck) - ML 42.93-42.94-43.93-43.94 - Fuhn (1960)
- Prejmer (Prázmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 31.91-31.92-32.91-32.92 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943), FUHN (1960)
- Valea Timişului (Tömös völgye) - LL 91.44/91.50-91.53-92.50-92.51-92.52-92.53 - FEJÉRVÁRY-LÁNGH (1943)
- Zărneşti (Zernest) - LL 63.42-63.43-64.42-64.43/70.42-70.43-70.44-71.43-71.44 - Fuhn (1960)

Observații personale:

- Covasna (Kovászna) - ML 34.73
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-

13.73

- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML

32.92

2.17. *Rana a. arvalis* Nilsson 1842

(harta nr. 17)

Date din literatură:

- Catalina (Szentkatolna) - ML 32.84/31.90-32.90 - FUHN (1960)
- Covasna (Kovászna) - ML 31.73-32.73-33.73-33.74-34.73 - FUHN (1960)
- Hărman (Szászhermány) - LL 93.61-93.62-94.61 - FUHN (1962)
- Imeni (Imecsfalva) - ML 32.83-32.84 - FUHN (1960)
- Pava (Páva) - ML 33.80 - Fuhn (1960)
- Prejmer (Prázsmár) - ML 01.61-01.62-02.61-02.62 - FUHN (1962)
- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73 - FUHN (1960, 1962), DÉLY (1964), STUGREN (1966), KOVÁCS (1969)
- Tg. Secuiesc (Kézdivásárhely) - ML 31.91-31.92-32.91-32.92 - FUHN (1960)

Observații personale:

- Reci (Réty) - ML 12.72-12.73-13.72-13.73
- Sântionlunca (Szentivánlaborfalva) - ML 11.72
- Țufalău (Cófalva) - ML 22.73

3. Concluzii

Fauna de amfibieni din Depr. Brașov este foarte bogată. Dintre cele 18 specii care trăiesc în România, aici se găsesc 15, cu excepția speciilor *Triturus dobrogicus*, *Bombina bombina* și *Pelobates syriacus*. Dintre subspeciile lipsesc *Triturus vulgaris ampelensis* și *Rana arvalis wolterstorffi*. Deși în literatură (FEJÉRVÁRY-LÁNGH 1943) este menționată și *Bombina bombina* la Brașov, prezența speciei nu a fost confirmată aici mai târziu.

Cele mai frecvente specii din acest areal sunt: *Bombina variegata*, *T. vulgaris*, *Triturus cristatus* și *R. esculenta*. Dintre bufonide se pare că *Bufo bufo* este mai frecvent.

Salamandra salamandra a fost găsită în puține locuri, fapt care se poate datora și vieții ei ascunse. Locurile de colectare se află pe la marginile depresiunii, la altitudini mai mari, pe terenuri împădurite. Un exemplar însă a fost capturat în curtea Muzeului din Sf. Gheorge, la distanță considerabilă de locurile posibile de reproducere. Asemănătoare este și răspândirea speciei *Triturus alpestris*, aceasta găsindu-se la altitudini mai mari.

Specia *Rana lessonae* a fost descrisă în acest areal prima dată în Mestecănișul de la Reci (COGĂLNICEANI și TESIO 1993), dar pare să fie mai frecventă. A fost găsită în zonele învecinate Mestecănișului de la Reci, dar și în apropierea orașului Sf. Gheorghe. S-ar putea ca locurile de colectare ale speciei *Rana esculenta* menționate în literatură, să se dovedească la cercetări mai amănunțite a fi și/sau ale speciei *Rana lessonae*. În arealul studiat am găsit toate trei tipurile din complexul *Rana esculenta*, și anume L-E, R-E și L-E-R.

Pelobates fuscus a fost menționat în literatură numai la Reci, însă este răspândit în compartimentul estic al depresiunii, de-a lungul Râului Negru, pe terenuri nisipoase aluvionare.

Dintre broaștele brune *Rana dalmatina* și *R. temporaria* sunt destul de răspândite în compartimentul central și cel estic al depresiunii, pe când *Rana arvalis* se găsește (după datele din literatură) numai în compartimentul estic și partea sudică a compartimentului central. În timpul cercetărilor mele *Rana arvalis* a fost găsită numai în Mestecănișul de la Reci și în zonele limitrofe Mestecănișului.

Dacă alcătuim o listă a speciilor de amfibieni din Depr. Brașov, după numărul de pătrate 2x2 km, în care le-am găsit, ordinea frecvenței lor ar fi următoarea: *Bombina variegata* (13 pătrate); *Triturus vulgaris*, *Rana esculenta* (11 pătrate); *Triturus cristatus* (10 pătrate); *Bufo bufo* (9 pătrate); *Pelobates fuscus*, *Rana lessonae*

(7 pătrate); *Hyla arborea*, *Rana dalmatina*, *Rana temporaria*, *Rana arvalis* (6 pătrate); *Bufo viridis*, *Rana ridibunda* (5 pătrate); *Salamandra salamandra*, *Triturus alpestris* (2 pătrate); iar *Triturus montandoni* nu a fost găsit pe teritoriul depresiunii, deși este citat în literatură din cinci stațiuni.

Bibliografie

1. BIELZ, E.A.(1888): Fauna der Wirbeltiere Siebenbürgens nach ihrem jetzigen Bestande, Vehr. u. Mitt. Siebenb. Vehr., Hermanstadt, 38, p 15-120
2. CĂLINESCU, R.(1931): Contribuțiuni sistematice și zoogeografice la studiul Amfibiilor și Reptilelor din România, Acad. Rom. Mem. secț. șt. ser.III., 7., p 1-173
3. COGĂLNICEANU, D., Tesio, C.(1993): On the presence of *Rana lessonae* in Rumania, Amphibia-Reptilia, 14., p 90-93
4. FEJÉRVÁRY-LÁNGH, A.M.(1943): Beiträge und Berichten zum Amphibienteil des ungarischen Faunen-kataloges, Fragm. Faun. Hung. 6: 42-58.
5. FUHN, I.(1956): Noi date despre prezența broaștei de mlaștină *Rana arvalis arvalis* Nilsson în R.P.R., Comun. Acad. R.P.R., 6., 2., p 297-304
6. FUHN, I.(1960): Amphibia. In: Fauna R.P.R., 14., 1., Ed. Acad. R.P.R., p 1-288
7. FUHN, I.E.(1962): Etude eidonomique et taxonomique de la grenouille oxyrhinc (Rana arvalis Nills.) de Roumanie, Vest. Cs.Spol. Zool., Tom. 26., nr. 4., p 352-364
8. KOVÁCS, S.(1969): Mestecănișul de la Reci, Aluta I., p 211-261
9. LEHRER, A., LEHRER, M.(1990): Cartografierea faunei și florei României (coordonate arealografice), Ed. Ceres, București, p 1-290
10. MÉHELY, L.(1892): A Barcaság herpetológiai viszonyai. Adatok Brassó sz. kir. város monográfiájához, Brassó, p 1-80
11. MIHAI, E., PANAIT, L.(1987): Depresiunea Brașov, în OANCEA, D., VELCEA, V. (red.): Geografia României, 3., p 211-233
12. STUGREN, B.(1966): Geographic variation and distribution of the moor frog, *Rana arvalis* Nilss., Annales Zoologici Fennici 3., p 29-39
13. STUGREN, B., POPOVICI, M.(1961): Note faunistice herpetologice din R.P.R. II., Stud. Cerc. Biol., 2., p 217-229
14. VANCEA, Ș.(1959): Contribuții la cunoașterea răspândirii geografice a broaștei de mlaștină *Rana arvalis arvalis* în R.P.R., Stud. Cerc. Șt. Iași Acad. R.P.R., 10., 1., p 59-62
15. WERNER, Fr.(1897): Die Reptilien und Amphibien Österreich-Ungarns und der Occupationsländer, Wien, p 1-160

A Brassói-medence középső és keleti részének kétéltűi

(Kivonat)

A Brassói-medence kétéltű faunája nagyon gazdag. A Romániában élő 18 faj közül itt 15 megtalálható. Kivételt képez a *Triturus dobrogicus* (dobrudzsai göte), a *Bombina bombina* (vöröshasú unka) és a *Pelobates syriacus*. Az alfajok közül a *Triturus vulgaris ampelensis* és a *Rana arvalis wolterstorffi*. Annak ellenére, hogy az irodalom (FEJÉRVÁRY-LÁNGH 1943) említést tesz a sárgahasú unkárol is, ez a faj később nem került elő.

Jelen dolgozat számbaveszi, a Brassói medencére vonatkozóan, úgy az irodalomban megjelent, mint a szerzők által talált lelőhelyeket. A szerzők adatai főleg a medence középső és keleti részére vonatkoznak, melyek egy többéves kutatási program első eredményei.

A szerzők eddigi eredményei alapján, a Brassói medence kétéltűi, előfordulási gyakoriságuk szerint a következők: *Bombina v. variegata* (Linnaeus) 1758, *Triturus v. vulgaris* (Linnaeus) 1758, *Rana esculenta* Linnaeus 1758, *Triturus c. cristatus Laurentus* 1768, *Bufo b. bufo* (Linnaeus) 1758, *Pelobates f. fuscus* (Laurentus) 1768, *Rana lessonae* (Camerano) 1878, *Hyla a. arborea* (Linnaeus) 1758, *Rana dalmatina* Bonaparte 1839, *Rana t. temporaria* Linnaeus 1758, *Rana a. arvalis* Nilsson 1842, *Bufo v. viridis* Laurentus 1768, *Rana r. ridibunda* Pallas 1771, *Salamandra s. salamandra* Linnaeus 1758, *Triturus a. alpestris* (Laurentus) 1768, míg a kárpáti göte *Triturus montandoni* (Boulenger) 1880 nem került elő a medence területéről annak ellenére, hogy az irodalom megemlíti.

The Spread of Amphibians in the Central and Eastern Part of the Brașov Depression

(Abstract)

The Amphibian fauna of the Brașov Depression is very rich. From the 18 species liv-

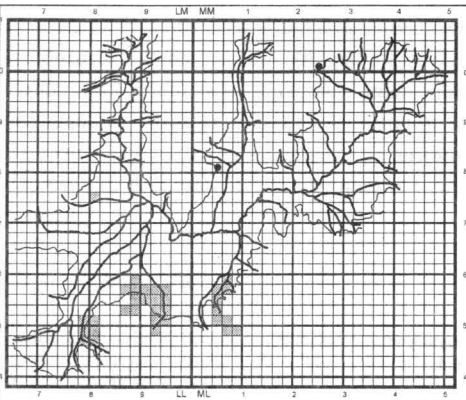

ing in Romania we can find here 15. The following species are not habituated in this area: *T. dobrogicus*, *Bombina bombina* and *Pelobates syriacus*, and among the subspecies, *T. v. ampelensis* and *Rana arvalis wolterstorffi*. Although FEJÉRVÁRY-LANG mentions in 1943 the sp. *Bombina variegata*, we did not find it.

This paper presents the stations of the amphibians, not only those mentioned in the literature but also those discovered by the authors. These data concern the Central and Eastern part of the Depression, and they are preliminary results of a longer research program.

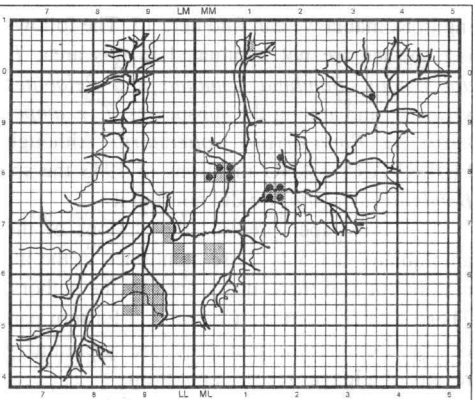
According to the findings of the authors, in the Braşov Depression one can find the following species of Amphibians, presented in the order of their frequency:

Bombina v. variegata (Linnaeus) 1758, *Triturus v. vulgaris* (Linnaeus) 1758, *Rana esculenta* Linnaeus 1758, *Triturus c. cristatus* Laurentus 1768, *Bufo b. bufo* (Linnaeus) 1758, *Pelobates f. fuscus* (Laurentus) 1768, *Rana lessonae* (Camerano) 1878, *Hyla a. arborea* (Linnaeus) 1758, *Rana dalmatina* Bonaparte 1839, *Rana t. temporaria* Linnaeus 1758, *Rana a. arvalis* Nilsson 1842, *Bufo v. viridis* Laurentus 1768, *Rana r. ridibunda* Pallas 1771, *Salamandra s. salamandra* Linnaeus 1758, *Triturus a. alpestris* (Laurentus) 1768. The specie *Triturus montandoni* was not found, although it is mentioned in literature.

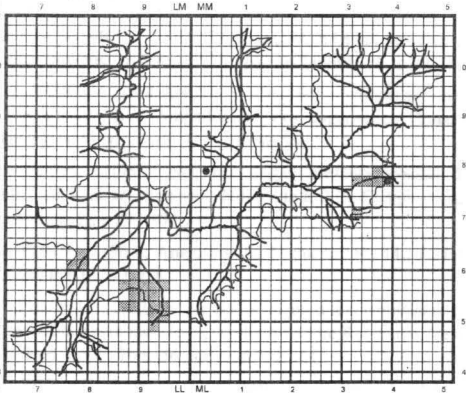
Harta nr. 1: Răspândirea speciei *Salamandra salamandra* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

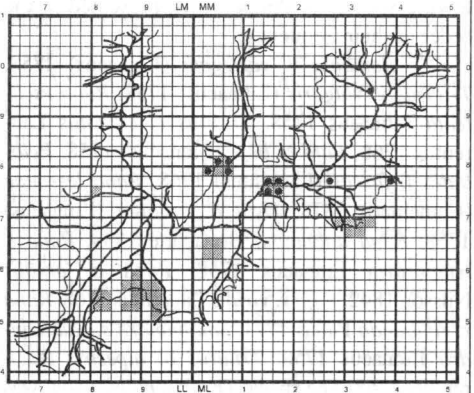
Harta nr. 4: Răspândirea speciei *Triturus cristatus* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

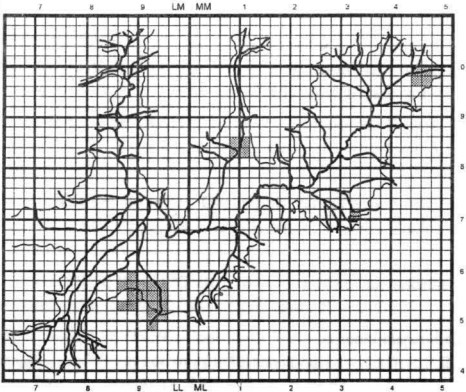
Harta nr. 2: Răspândirea speciei *Triturus alpestris* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

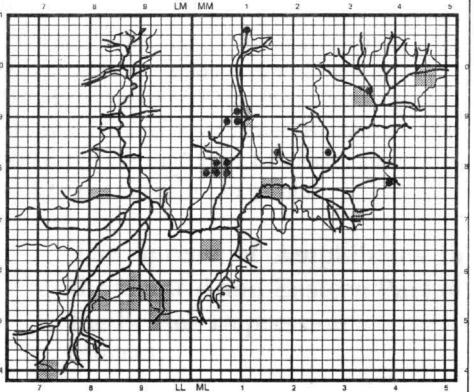
Harta nr. 5: Răspândirea speciei *Triturus vulgaris* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

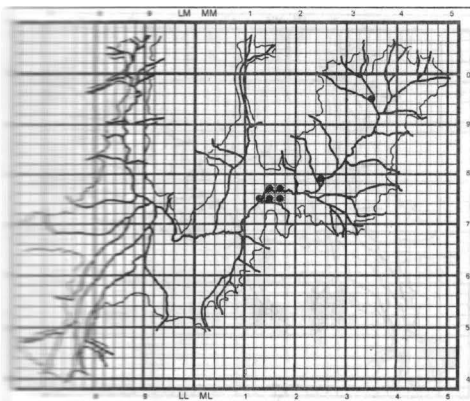
Harta nr. 3: Răspândirea speciei *Triturus montandoni* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

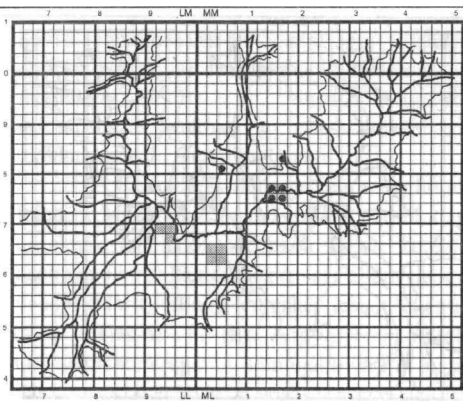

Harta nr. 6: Răspândirea speciei *Bombina variegata* în Depr. Brașovului

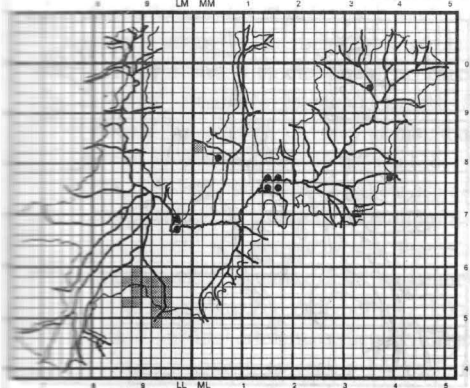
▨ - date din literatură
● - observații personale

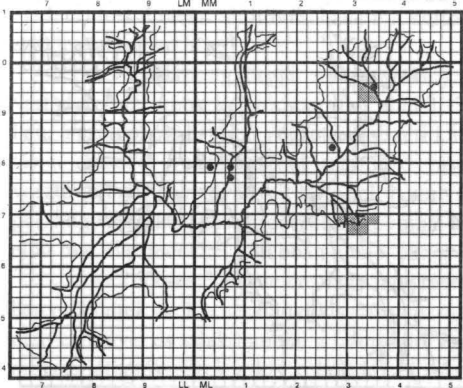
Harta nr. 7: Răspândirea speciei *Pelobates fuscus* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

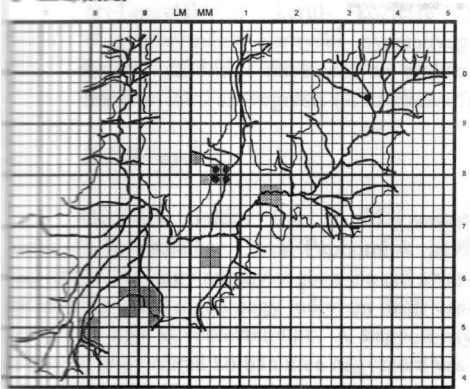
Harta nr. 10: Răspândirea speciei *Hyla arborea* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

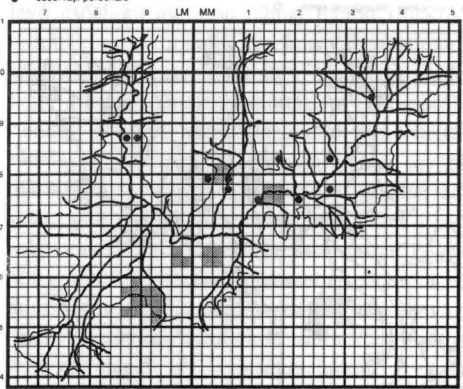
Harta nr. 8: Răspândirea speciei *Bufo bufo* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

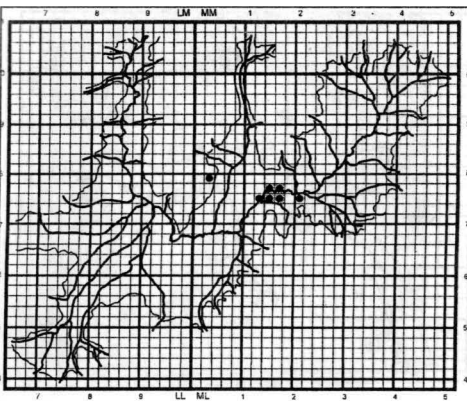
Harta nr. 11: Răspândirea speciei *Rana ridibunda* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

Harta nr. 9: Răspândirea speciei *Bufo viridis* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

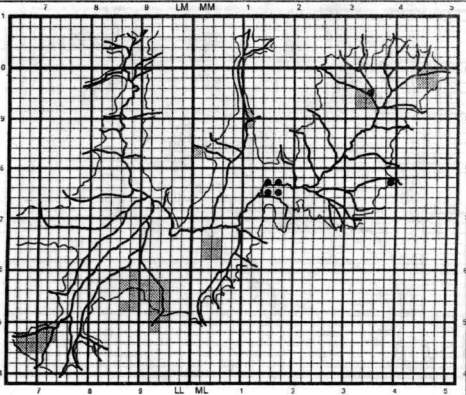

Harta nr. 12: Răspândirea speciei *Rana esculenta* în Depr. Brașovului
 ■ - date din literatură
 ● - observații personale

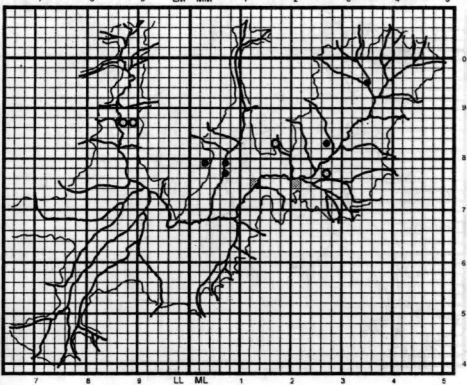
Harta nr. 13: Răspândirea speciei *Rana lessonae* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

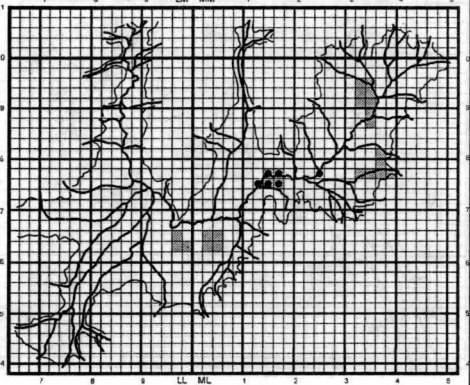
Harta nr. 16: Răspândirea speciei *Rana temporaria* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

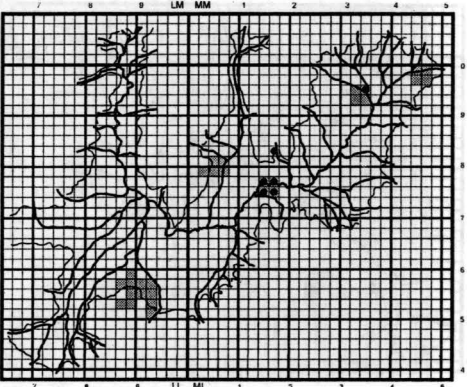
Harta nr. 14: Răspândirea complexului *Rana esculenta* în Depr. Brașovului

▨ - complexul lessonae-esculenta   ▨ - complexul lessonae-esculenta-ridibunda
● - complexul ridibunda-esculenta   ● - ?

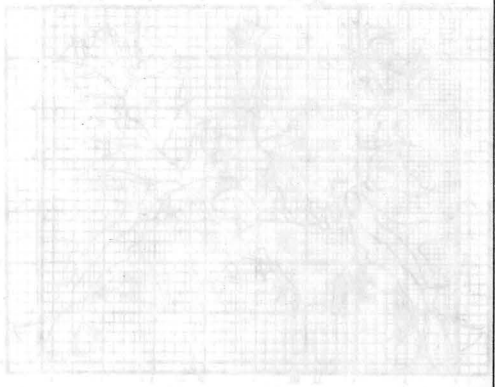
Harta nr. 17: Răspândirea speciei *Rana arvalis* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

Harta nr. 15: Răspândirea speciei *Rana dalmatina* în Depr. Brașovului

▨ - date din literatură
● - observații personale

A magyarhermányi vasgyártás története

(A dolgozatról)

Id. MÁTHÉ János Magyarhermány falumonográfiájában tárgyalja a település környékén ismert régi és újabb vasérci-termeléseket és az érc helyi feldolgozásának történetét. Legjelentősebb a közeli bodvajai kitermelés és vashámor. 1848-49-ben, Háromszék önvédelmi harcának idején itt öntötték az első ágyúkat. Szerző számos adatot közöl az akkori eseményekkel kapcsolatban is a monográfia "Bányászat, vasgyártás" című fejezetében. Mivel a vonatkozó szövegbetétek külön feldolgozást érdemelnek, kötetünkben ezúttal értelemszerűen rövidítve, jegyzetanyagként, és csak a közvetlenül Bodvajjal, az ottani munkával kapcsolatos ilyen anyagot közöljük. Szintén jegyzet-függeléként kerül közlésre a Magyarhermány környéki nyersanyagkutatás történetét áttekintő, az említett fejezetet záró szövegrész. (A szerkesztő)

Előzmények

ORBÁN Balázs írta le Magyarhermánnyal kapcsolatban „...a Paphomlok nevű hegyfokon oly nagy mennyiségben jön elő a vasalak, hogy arról régen nagy mérvben üzött vasműveletre kell következtetnünk. A hagyomány azt tartja, hogy római korban itten egyszerű vasbányák voltak”. Nem nevezi meg a forrást, ahonnan az adatot nyerte, ezért csak annak a megállapítására támaszkodhatunk, hogy azon a környé-

ken a leggondosabb kutatással sem lehetett az említett vasbányák és salakmaradványok nyomát megtalálni. Dr. BÁNYAI János geológus-mérnök a húszas években egy csapat középiskolás diákkal kereste, eredménytelenül.

A Kakukhegy déli lejtőjén, a Paphomlok felett, a Mezőhavas pusztá szélén beomlott gödöraknák találhatók, de azok újkori keletűek, azokban a híres kakukkhegyi vascsillám (hematit v. spekularit) villogó lemezkéit kutatták, amiről annak idején az a hír járta, hogy gyémántot találtak, de ott sem régebbi, sem újabb vasmű maradvány nincs. A hematit a vörös vasércnek igen szép, lemezekben kristályosodott formája, mely éppen a Mezőhavason talált ritka szép darabokról lett híressé nemcsak itthon, hanem a külföldi szakirodalomban is.

A sepsiszentgyörgyi és a székelyudvarhelyi múzeumok kutatócsoportjai által 1956-ban, a száldobosi határon végzett régészeti kutatás a második vaskorszakból származó vasolvasztó műhely maradványait tárta fel, bizonyoságul, hogy a vaskészítést Erdővidéken a római kor előtt már évezredekkel korábban művelték.

Az 1600-as évek elején, vagy még régebben működtek azok a hermányi kis vasolvasztók, melyek helyei és salakdombjai a falun felül nem messze láthatók. Ezek a kis kohók kőből rakott és belül agyaggal bélelt kemencék voltak, melybe berakták a faszenet, reá a vasércet, s az alján levő csőalakú nyíláson lábbal hajtott fújtatóval tartották a tüzet a kellő hőfokon. Olvadás után a gázlyukacsos vasat csak úgy lehetett kiszedni, hogy a kemencét szétbontották, a vastömből a salakot leverték, vízi kalapáccsal tömörítették, rúdalakra verték, hogy legyen alkalmas további feldolgozásra. Az érc egyrészét Kihágó alsó teraszán, gödöraknákból szedték, másrészét a Hermánpatakban található nagy vastartalmú kövekből gyűjtötték. Anyaggyűjtéssel nemcsak a hámososok, mások is foglalkoztak, s pénzért vagy részes olvasztásra a kohóhoz szállították. A falun felül egymástól kis távolságra három ilyen kis hámor működött a Barót patakából kivezetett vízerővel. Létesítésük ideje nem ismeretes, s mivel a felső Kihágó orránál földesúri birtokon fektüd,

bizonyára a vargyasi DANIEL családé, a közép-ső a huszár PETŐ familiáé, az alsó Borzos hídjával szemben a MÁTHÉ és a LŐRINCZ családo-ké volt. Az utóbbihoz tartozó, nagy munkával készült és az első világháború idején még jó állapotban levő vízárók és a kemence mellett felgyűlt salakdomb mutatja, hogy ez volt a legto-vább működésben.

A kis kohókban gyártott és hámorban fel-dolgozott vas magas értékét mutatta, hogy a kü-lönféle vasárúk mellett kaszákat is készítettek. A huszár PETŐ testvérek hámorá bérbe volt adva POSGI Ferenc nevű idegen bérlőnek, ki is egy szép napon elszámolás nélkül odébb állott, s a hámor ügyeire rávilágít a PETŐ Benedektől a bérlő ellen indított kereset, az 1766. évi falus-bírósági jegyzőkönyv, melyben a bérlő által ki nem fizetett tartozásokról intézkedtek. PETŐ Be-nedek a székely huszárezred kötelékébe tartozott, perének tárgyalását az ezredparancsnok rendelte el, az ítéletet oda jelentették vissza.

„Méltóságos Nagyságos Úr.

Vettük Nagyságod parancsolattját mi M. Hermányi Káplárok, bíró és hitesei, hogy PETŐ Benedek Vas árendájáról igazítást tegyünk. Producálván Contractusát PETŐ Benedek és Mojses, meg vizgáltuk, és helyesnek ítéltünk a Contractus Tenora szerint, hogy Öt Kasza Vas árendáját megvehessen az itten maradtott Vasból.

Pretendálá még három forint adósságát az elszökött POSGI Ferenc meg maradtott Vassaiból, mely három forintokat adott volt az oda kívántott Eszközökre, nem ítéljük ezen Va-sakból, hanem a Hámoron levő Vas Portékákból.

ANDRÁS Domokos constitutus Notarius”

Egyházunk anyakönyvében 1815. február 15-ről van bejegyzés: „Kereszteltem Miklós Hámososnak Sárát.” Bardocszék 1819. okt. 19-i jegyzőkönyvében találjuk „TOBIS János Mhermányban lakó Vas Hámosos” nevét. 1830-ban kelt szerződés írja, hogy a huszár PETŐ testvérek a hámor helyére vízfűrészét építettek, melyhez 1843-ban többen társultak. A fűrész el-érte a „közös lónak túros a háta” igazsága, romla-dozni kezdett, összedől, az a hely ma is a „rossz fűrész” nevet viseli. A MÁTHÉ-LŐRINCZ csalá-

dok hámor a bodvajai üzem beindulása után szűnt meg, helyébe ugyan társulási alapon mal-mot építettek, ennek BÁNDÁS Tódor nevű ro-mán volt az utolsó bérlője 1870-ig, akkor lebon-tották, és leköltöztették a faluba, napjainkban a BALÓ PETŐ Imre utódaié.

A bodvajai vasgyár-hámor.

Gábor Áron kohója

A bodvajai vastermelés kezdeti ideje nem ismeretes, a kisbaconi határ Györgykovács nevű részéről való emlékezés a legrégebb támpont. BENEDEK Elek írta: „Ez a neve annak az erdő-résznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb er-dei kaszálója van. Györgykovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sok száz esztendő-vel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökíté meg egy többszáz holdas terület.”

BENKŐ József írta, hogy a hermányi vasmű 1720-ig működött, akkor felhagytak vele, majd 1768-ban kezdték újra a termelést. Megem-líti, hogy a hermányi bánya a torockóihoz hason-ló minőségű vasat ad, ha kellő módon dolgozzák fel. (Nem tudjuk, hogy a termelés másodsor mikor szűnt meg.)

És még egy írás a magyarhermányi vas-gyárról neves földtani szakértőnk, Dr. BÁNYAI János tollából, 1941-ből: „Ez a már elcsendese-dett hely különben is nevezetes hely lett az 1848-as önvédelmi harc eseményei által is. Itt öntötte GÁBOR Áron az ágyúkat, egész egyszerű kis-iparos módon, s felvette a versenyt ezekkel a pri-mítív készítményekkel a bécsi arzenál ágyúival.”

Az általunk ismert bodvajai üzemet az ör-mény származású gergyószentmiklósi ZAKA-RIÁS Antal létesítette. ZAKARIÁS képzett bá-nyaszakértő, kiváló szervező és üzletember volt, akit munkásai a maguk körében tiszteletük jeléül „werkes” névvel ruháztak fel. (Werk, német = mű, munka) ZAKARIÁSnak még egy bányamű-ve volt üzemben, Csíkszentdomokos felett a Balánhavason, ahol az erdélyi főkormányzék rézhámorát bérelte, ugyanis a rézművet a gubernium tiszviselői ráfizetéssel igazgatták, emiatt 1816-ban évi 5000 forintért bérbeadták a

ZAKARIÁS családnak. A rézműben dolgozó munkások egyike, kisbacioni GÁL Samu hívta fel ZAKARIÁS figyelmét a bodvaji bányára. A Balánbányára szállított anyag kohósítása kitűnő eredménnyel járt. ZAKARIÁS a helyszín megtekintése után elhatározta a bánya megnyitását és a vasmű felépítését, megszerezte a bodvaji bányamező alszíni tulajdonát, amely a gyulafehérvári törvényszéknél, mint bányabírósnál így van bejegyezve: „Grubenlehen auf Eisenstein S. Antoni mit 3 grossen Felder...jeder zu 3528 klafter S. Szentgyörgy Bezirk in M. Hermanyer Ortsgebiet, Eigenthümer Anton ZAHARIAS”. Az 1828. szept. 14-én kelt szerződéssel a communitytól kibérelte a kihatárolt felszíni területet, melyért - a telepre költöző munkások ingyen tűzifahasználatával - évi 60 ezüsti forintot fizetett. Megvette Feketehegyben a faszénégetéshez szükséges bükkfát, ezért baksánként fizetett. ZAKARIÁS sok hermányi családnak jötevő angyalként jött, a beinduló munkákból ezideig nem ismert jó pénzkeresetet hozott. PETŐ Mózes, aki az első kapavágástól az 1849. januári osztrák lerombolásig ott dolgozott, elmondta, hogy a különféle munkáknál 60-70 ember dolgozott, ZAKARIÁS jól fizetett, sőt, akinek hamarabb is pénzre volt szüksége, a munkavezető kezességével előre fizetett.

Az építkezés 1829 tavaszán kezdődött, 1831-ben szállt fel az első füst a kemencéből. ZAKARIÁS bányász, kohász szakmunkásokat Balánbányáról telepített át; TINCSÁK, SZKOTÁK, KULIK, PODRÁ CZKY cseh-szlovák, BRUDER, HAUSLER, TISCHLER, EIBEN, HELN felvidéki zipsernémet, KALÁKA felszíni székely. A gyárban és hámorban a nagy keresletnek örvendő rúd- és singvasat, ekevasat, üst, fazék, mozsár, csákány, lapát, ásó és más közszükségleti tárgyakat készítettek. Ezek a gyárnak nemsokára hírnevet szereztek, messze vidékekről jöttek szekerekkel a kereskedők, s mivel a gyárat nehéz hegyi úton lehetett elérni, kialakult az egyeseknek jó pénzt hozó kiségitő fuvarozás, vállalták a szekereknek a gyárba és onnan a teherrel a faluba szállítását. A gyárnak voltak hermányi, baconi, baróti szerződött fuvaros

árusai, ezek szabott áron, utólagos elszámolással átvettek egy rakomány portékát, aztán ki-ki a maga választotta útra indulva adta el. Eljártak Kolozsvárig, mások Moldvát, Ploiești, Bukarest környékét járták, jó keresettel tértek haza. Az 1848. évi események a gyárat teljes üzemben találták.¹

A régebbi kiadású katonai térképeken Magyarhermánytól északkeletre bányauzemet jelző kalapács ábrát látunk ezen felirattal: Bodva. GÁBOR Áron kohója. Különös érdeklődésre tart számot, hogy a Magyarhermány-Bodvaji-öntöde miképp jutott történelmi hírnévhez a székely szabadságharcos szereplése nyomán. Az ágyúmester legendás emlékét érdeméhez méltóan őrizi az utókor, de működésének egyes mozzanatairól téves hely- és időelírások csúsztak az irodalomba amiatt, hogy az évtizedek múltán írt munkák szerzői közül egy sem kereste fel az első székely ágyú készítésének - az egyik írótól „rejtekhely”-nek nevezett - színhelyét, sem az akkor még élő szemtanúkat, munkatársakat körében nem keresett forrásértékű bűvárlatot², ebből következett, hogy a bodvaji gyár neve a szabadságharc irodalmában fehér hollóként sem fordult elő. Az ágyúöntöde nevét, a GÁBOR Áron ágyúöntésével foglalkozó munkák, a fellelhető források mellett mellőzve egymás tollára támaszkodva, felületes elírással „fülei” néven szerepeltették. Kevés van, amely Magyarhermányt említi, pedig GÁBOR Áron ágyúöntő műhelyeinek hely- és időrendi működését az egykorú források a tényeknek megfelelően rögzítik. A Brassói Lap 1849. május 7.-i száma GÁBOR Áronról írja: „Így éjt nappá téve feszült munkássággal futott, fáradott M. Hermányban, S. Szentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és egyebütt”. Az ágyúöntések ezen a három helyen folytak, 1848. nov. 13-26. napjai közt öntötték az első kettőt, utána, mivel a nov. 25-én Erdővidékre betört Heydte-sereg miatt Bodvaj veszélybe került, az öntést Sepsiszentgyörgyön, a KISS János harangöntő műhelyében folytatták a december 24.-i hídvégi csatavesztésig, azaz a Földvár-Árapataki egyezmény aláírásáig, ott 6-8 löveget állítottak elő, a többi biztonságos helyen, a TURÓCZI Mózes kézdívásárhelyi rézön-

ú műhelyben létesített gyárban 1849 június végéig, a cári hadak Ojtoz felől való betöréséig. Kézdivásárhelyt 60-70 ágyút szereltek fel. [1849. jan. 7-én a hámost feldőlják.]³

A helyreállított bodvaji gyár működése megszűnéséig

A Bodvajba telepedett idegen munkások számára ZAKARIÁS 1852-ben a gyár feletti kis lapályon kőkápolnát építtetett a gyár védszentje, Szent Antal tiszteletére. Egyházi szolgálatra a baróti katolikus pap járt fel, kántor helyben lakott. Minden évben Szent Antal napját (június 13) követő vasárnap búcsújárást tartottak a környékről és Csíkból összegyűlt nép részvételével. Ekkor már a telep egész kis faluvá épült, volt malma, mészárszéke, italmérése. Szoros kapcsolatban álltak a hermányi néppel, itt szerezték be a különféle háztartási dolgokat, háziszöttes szükségleteiket.

A gyár termékeinek a Kárpátokon túl is nagy kelendősége volt. Hermányi, baconi, baróti szegődményes fuvaroskereskedők szállították az ojtozi, predeáli átkelő helyeken Romániába. Számos családnak jól jövedelmező foglalkozást adott, mivel a háztartáshoz és a földműveléshez szükséges árukból minden mennyiséget el tudtak adni. Ezek a szállítók a hámostól szabott áron átvették az árut, sorshúzással elosztották, ki melyik vidékre mehessen, aztán ki-ki a maga alkus szerencsésével adta el, pénzzel és gabonával megrakodva tértek vissza.

A gyár nemsokára gazdát cserélt, ZAKARIÁS Antal a brassói törvényszék jóváhagyásával 3688 forint vételár feltüntetésével az 1867. január 31-én kelt szerződéssel a bányajogosítványokat és a vasizemet eladta öccsének, Telegdi-Baczoni ZAKARIÁS Andrásnak. András a kohót és a gyárépületet 1874-ben felújította, modernizálta, a kemence fűtatóberendezését nagyméretű kétrekeszes szekrénnel cserélte ki, melyet szintén az újjáépített hatalmas vízikerek tartott üzemben. A gyárépületen alul nagy raktár a készáru számára és az asztalosműhely. Még alább működött a hámosti vasverő egy nagyobb és egy

kisebb vízikalapáccsal. A telepen felül malom és molnárház, a különféle dolgozók száma meghaladta a százat, ezeken felül 6-8 szénégető. A telepen 1875-ben 21 lakóház volt.

A gyárban vas, acél, fogaskerekek, csapágyak, gépalkatrészek, öntött kerítések, kályha, üst, fazék és más öntvények, a hámostban különféle méretű singvas, további feldolgozásra rúdvasak, a kovácsműhelyek részére kalapácsok készültek. Csákány, kapa, lapát és jó kezű mesterektől formába vert kaszagyártás folyt. András később Nagybaconon alul a Barót patak vízerejével működő még egy hámost létesített a bodvaji vas feldolgozására.

Ez időre esik Bodvajbánya és a gyár virágkora. András nagyvonalúan dolgozott, minőségi árut termelt, munkásait jól fizette, de nem volt szerencsés kezű üzletember, amellét a feleségével kezdődött egyenetlenség kedvezőtlenül érintette a gyár pénzügyeit, emiatt sűrűn kezdte látogatni Brassóban lakó örmény rokonait a pénzügyi gazdálkodás kívánta kölcsönökért. Ezek a hovatovább szórakozással vegyített utak sok pénzbe kerültek, mivel akkor is feles számmal találtak pénzt és ékszerrel kedvelő lenge ruhás szép nők, s ezek kitaró segítségével a gyár pénzügyi egyensúlya felborult. András a gyár fejlesztésére a felesége vagyonát is igénybe vette, ezenfelül a brassói rokonoktól 17.500 forint kölcsönt vett fel, a kölcsönöket és a felesége 8.000 forint női hozományát teherként a gyár telekkönyvébe bejegyezték. A bajokat tetézte, hogy Románia 1884-ben lezárta határát az erdélyi kivétel előtt, a gyár termékeit mind nehezebben tudták eladni, s a felgyűlt nagy adósság miatt András még azon évben eladta a bányát és a gyárat LÁNTZKY Sándornak a Lövete-szentkeresztbányai vasmű tulajdonosának. LÁNTZKY, amíg a gyár a kezén volt, semmi újabb befektetést nem eszközölt.

LÁNTZKY és üzletileg érdekelt sógora, HROBONY Adolf 1884-ben haszonbérleti szerződést kötöttek a felszintulajdonos magyarhermányi közbirtokossággal. Bérlet tárgyát képezte: "...az úgynevezett Bodvajban egy vasmetálliommal teljes helyiség, melyet a fen nevezett

uraknak több évekig haszonbérbe ada a közbirtokosság". Évi bér 100 forint. Munkások csak ideiglenesen telepedhetnek le a bérelt területen. A gyár körül előfordulhat minden nemű munkát és szállításokat, amit Hermány lakossága meg bír tenni, addig más község lakosainak munkát a bérlő nem adhat.

Tűzfifa használatért egy füst után 1 forint, egy nagy állat legeltetéséért 1 forint 50 krajcár, egy sertésért 1 forint, egy kecske után 50 krajcár fizetendő a birtokosok pénztárába. Tíz darab igás állat díjtalanul legeltethető.

A vasgyár területén és lakossága által kocsmat és mérszárszékét és árulást senki nem gyakorolhat Magyarhermány közbirtokossága engedélye nélkül. A terület és a más bérletek minden évben előre fizetendők.

A keleti határ lezárása a gyárra súlyos csapást jelentett, a termelést csökkenteni kellett, emiatt a munkások egy része 1886-ban átköltözött Szentkeresztbányára. Akik itt maradtak, biztatták egymást - jóra fordul még minden, hozzámentek, második szülőföldjüknek érezték a vadregényes szép tájat. Kérték LÁNTZKYt, ők kevesebb fizetésért is dolgoznak, csak ne adja fel a gyárat. Ragaszkodásuk annyira eredménnyel járt, hogy LÁNTZKY még üzemeltette a gyárat és a hámort, de a román piac elvesztése megpecsételte a vasmű sorsát. TINCSÁK János, az öreg cseh, aki ifjú korától Bodvaj lakója volt, élete végéig kitartott a gyár mellett, ő tartotta a lelket a megfogyatkozott munkásseregben. 1890 nyarán még fűrgén mozgott a hámornál, aztán őt is átkísérték a mohaszőnyeggel borított bükkalji temetőbe.

1894-ben 12 férfi és 3 fiatal dolgozott az üzemben, a bányászt 1897 őszén abbahagyták, a kihozott ércből 1905 tavaszáig, LÁNTZKY haláláig dolgoztak, azon évben mindenki elköltözött, Bodvajra csend borult, csak az alkalmazott telepőr maradt.(...)

LÁNTZKY népes családja örökölte a gyárat, de egyikük sem vette kezébe, sem közös alapon, hogy üzembe állítsák. Az 1914. május 1-én kelt szerződéssel 100.000 aranykoronáért eladták a magyar államnak, a szerződést LÁNTZKY egyik veje, dr. JODÁL Gábor udvar-

helyi ügyvéd kötötte meg a magyar állami vasgyárak igazgatóságával. Átadásra, átvételre nem került sor, mert a szerződés miniszteri jóváhagyása után már egy héttel dörögtek az ágyúk Európában, milliós hadseregek vonultak fel, hogy a történetírásban első világháborúnak nevezett összecsapásban egymás emberét és vagyonát minél jobb készséggel pusztítsák.

A gyár berendezése, felszerelése, minden a helyén maradt, a lakóházak fáját, cserepét az örökösök eladták, az olvasztó és az üzem többi épületei a háború kezdetén jó karban voltak, a tisztai házban a bútorok, a raktárban a sok szerszám és egyebek, a kápolna díszes oltárával, miseruhákkal vastag porréteg alatt úgy állottak, miképp az utolsó szertartásnál otthagyták, mint fiatal gyermekember csodálkozva néztem azokat.

A háború után minden pusztulásnak indult, nagybaconi NAGY Efraim - a LÁNTZKY utódok utolsó felügyelője 1919-ig őrt tartott az ingó javak vigyázására, de mivel sem maga sem a telepőr számára fizetést nem adtak, minden gazdátlanná váltott.

A jogutód román állam illetékes szervei figyelmen kívül hagyták Bodvajt, részükről az 1920-1945. évek közt még helynézni sem járt ott. A második világháború után a vajdahunyadi vasgyár mérnökei jártak Bodvajban, s 1945 tavaszán megkezdték a bánya és kohó helyreállítását. Az újjáépítésnél megtalálták a gyár-épület falába helyezett 1874. évi emlékiratot, melyet „N. Batzoni GECSE Sándor Vas Igazgató” írt azon záradékkal, hogy „utódaink ezen írást vegyék jó néven”. Az irat szerint bibarcfalvi BARTALIS Sándor volt az öntést vezető, ÜLKEI Tamás a kőműves- és KALÁKA Ferenc az ácsmester.

A hunyadi gyár 1946-ban a közbirtokosságtól kibérelte a LÁNTZKYék által használt területet évi 400.000 lejért (a lej vásárlóértéke akkor már futott a szakadék felé), a bérletet két évig fizették, azután nem, a felszint 1950-ben államosították.

A kitermelt ércet tengelyen Ágostonfalvára, onnan a hunyadi kohóba szállították, de mivel a szállítást a nagy távolság költségessé tette,

1949-ben a szentkeresztbányai gyár vette át a termelést. Az újított kemencében az első olvasztás 780 kg nyersvas (libavas) volt, ami rövid idő alatt napi 3000 kg fölé emelkedett. Bodvaj félévszázados csendjét újra életzaj váltotta fel. A vízerő helyett gőzkazán állítottak be, villanytelepet szereltek, künn és a bányában villanyfény mellett dolgoznak, összesen 52 férfi és női munkaerő. Nyersvason kívül motorfejeket, dugattyúgyűrűket, vasúti kocsi féktuskókat öntöttek. A bányászást 1951 márciusában beszüntették azon indokkal, hogy az érc kifogyott. A jelentésre két mérnököt küldtek ki, ezek a hermányi bányászok elmondása szerint semmi érdemleges vizsgálatot nem tartottak. A termelés ideje alatt új tárnát nem nyitottak, csak a régi tárók közeit, az ún. lábtámaszokat bontották, az idő alatt nem jutottak el a régi fejtésekig, a tervszerűlenül végzett termelés miatt a hegy beszakadt, odaemette a sínhálózatot, a beomlás a felszínen látható.

A szentkeresztbányai mérnökök, mesterek egyike sem szerette az istenhátamögötti helyen tartózkodni, alig várta, hogy megszabaduljon. A hermányi bányászok szerint ez állt az érc elfogyásáról szóló jelentés mögött.

1954. április 1-én kialudt a tűz a kemencében, a gépeket és a felszerelést átvették a Szaladoboson épített olvasztóhoz, közhírré tették, hogy Bodvajban az épületek eladók. Ezzel zárult a bányára és a gyár 1831-ben kezdődött működése.⁴

Jegyzet

1. [A szerző a következőket jegyzi le Bodvaj 1848-as szerepének kezdeteiről:] Az agyafalvi gyűlés ideje alatt [1848. október 16.] a tábora érkeztől sokféle hír közt az is elterjedt, hogy a fegyverkező szászok a magyar hermányi vasyárbán ágyúkat öntettek. Honnan, kitől származott a haragot kiváltó hír - nem tudható, a túlélt kihalgatott hermányi katonáknak nem volt tudomásuk a szászok bodvajai járásáról. Az elnökség részéről Háromszék vezérfia: BERDE Mózes azonnal intézkedett, hogy a komolyan tűnő hír végére járjanak. Felmentette vargyasi DANIEL Gábor baroczszeiki királybíró kormánybiztost a tábora szállás alól, megbízta, hogy térjen vissza, és kutassa át a hermányi gyárat, s ha titokban, idegen rendelkezés nélkül ágyúkat, vagy más hadifelszerelést talál, kobozza el, ha pedig a hír valótlannak bizonyul, de a gyármál vállalnak, hogy ágyúkat tudnának önteni, a székelly sereg számára rendeljen ágyúkat. A továbbiakban adjuk át a szót DANIEL Gábornak, mivel az ő emlékirata egyedülállóan írja le a bodvaj gyárbán nemskókára kezdődő ágyúöntések előzményeit, az ő küldetésével lépett elő GÁBOR Áron a háromszéki önvédelmi harc vezetői emberei közé.

„A gyűlésről hazamenve siettem megbízatásomban eljárni. Magam mellé vettem vargyasi bírtokos GYÉRTYÁNYFI Jánost és néhány honmaradt

értelmű székely katonát felmentük a magyar hermányi ZAKARIÁS gazdag örömnél tulajdonát képező vasyárbához. A gyárvezetőnek (nagybaconi BARDOCZ László. M. J.) kijelentettem jövelem czélját. Minekutána ágyut nem látam és a gyárvezető állította, hogy nemis öntették, szükségesnek találtam a gyárhelyiségeit kikutatni, mert hátha annak valamely zugában meglehetne találni. Embereimet kisebb csapatokra osztottam és megbíztam az értelmesnek vezetés alatt a gyár különböző részeinek átkutatására, figyelmelvetvén arra, hogy ne nyuljanak egy darab vashoz se, mert nekünk feladatunk csakis a hír szerentájuk utáni kutatásunk. Már csak ezen pusztá híri ellenszenvet kellett az emberekben a gyár iránt, másfelől ismertem embereimnek a vas iránti előszeretötököt nem volt felesleges az intés - ritka volt akkor a vaspántos berkezt, hanem csak fakó - fatálpú kerék, amely a kövezett utakon hal szegletévé vált. [Akkor a szekerkerékre a ráfót nem egy karikába forrasztva húzták fel, hanem a hárommal ver 65-70 cm hosszúból „singvasból” négy darabban, „singszeggel” szegtek fel. M. J.] Az embereim felügyeltem alatt a kutatást pontosan teljesíteték, a tavat, amely a fuvó hajtására volt szánva, leeresztettem. [DANIEL Gábor itt tévesen emlékezik. A kemence tűzét tápláló ikerfűvót nem a tó vizé, hanem a Fenyős-patak mintegy 300 m hosszú árnak folyó vizé egy kétöles átmérőjű vízikerekre vezetve tartotta működésben. A kerékről leömlő víz alább egy nagy tóba gyűlt össze, mellyel a még alább fekvő három verő kalapácsát hajtatták. Az 1872-ben újraépített vízikerek, a fúvószerkezetek, öntőkelekek, belső berendezés, épületek, templom, a délidőlt jelző, vasárnapi a kápolnába hívó, faládon álló harang az első világháborút eléggé épségben megrék, a háború után felügyelet nélkül maradt telepen, ami érték volt, lassan szétthorták. M. J.] Scholt nem akadt nyoma az ágyúöntések, vagy ágyúknak. Erre az embereimet sorba állítottam, és kijelenttem, hogy minek utána ókis meggyőződésként a gyaru alaptalanságáról, haza mehetnek, nekem még más megbízatásomban lévén, csak annak elintézése után távozhatok. Ezzel GYÉRTYÁNYFIval bemenne az irodába megkérdeztem a gyár felügyelőt, hogy tudna-e a mi részünkre néhány ágyut öntetni? ő vállalkozott arra, csak arra kért hogy a megrendelésről adjak írást mely által igazolhatná, hogy nem a szász hanem a székelység részére öntött ágyúkat. Ezt helyeselve, kiállítottam az írást a mely szerent ő a NAGY Imre alezredes vezénylet alatti tábor számára hat ágyut rendeltem.” (Id. DANIEL Gábor: Önéletírásom. 1824-1902. Kézirat BORBÁTH Károly kezében.) [V. ö. EGYED Ákos, Háromszék 1848-49-ben, 119, 238-239!]

[Daniélék távozása után BARDOCZ egyeztet a Bacsonban tartózkodó ZAKARIÁSSal, és üzen GÁBOR Áronnak Bereckbe. G. Á. több ízben megfordult már náluk, gorzafalvi gépeibez is Bodvajban készülték a fém-szerelések. A mesterek, a munkafészítő asztalosok kételvét az ágyúöntést illetően (nincsenek mértékek, formák, munkavezető) az ő személye osztalja el, ismerik szakmai tudását, tüzésregi képzettségét, BARDOCZ arról is tud, hogy ágyú-mintarajzai vannak. G. Á. október utolsó napjaiban meg is érkezik, lovon, Bükkszád felől, de a gálfalvi csatavesztés hírére visszatér Bereckbe.

1848. nov. 12.-én Háromszék (katonailag idetartozott Bardócz fűszék is, tehát ideértendő ezáltal), bár egész Erdélyben egyedül maradt a császári erőkkel szemben, az önvédelem mellett dönt. G. Á. Berdecé hivatalos megbízólevelével indul újra Bodvajba. KIS János harangöntőt kéri maga mellé, és keresek mestert. E célra DOBAY ezredes BENE hadnagyot adja segítségére, végrehajtani a székely parancsát, és a huszárrezred keresek mélyéből MONOKI Antal tizedes mestert rendeli mellé (1892-ben még élt Baróton. Történelmi Lapok. 1848/49. 1892. 1. évf. 1. sz.)

2. A következők dolgokról a századfordulóig még élénken fennmaradt hagyományokból, a veterán honvédek emlékezéseiből és az irodalom használható közléseiből, adataiból világos kép áll össze. Az első világháború kezdetén még több 48-as honvéd élt Hermányban, elsz - mivel az egyház tiltotta a vasárnapi mezei munkát - nyári vasárnapokon a kiskapuk elé kiülve, téli esteiken pedig a szabadtízű lovogó lángra mellett, a beszélgetésre összegyűlt szomszédoknak és a feszült figyelemmel hallgató ifjú nemzedéknek beszéltek a legendás időről. PETŐ Pál, kinek amíg élt HONVÉD Pali volt a neve, de különösen ILYÉS PETŐ Mózes és ZSIGMOND József egykori hámosi munkások tudtak beszélni GÁBOR Áronról és munkatársairól. Mindketten a gyárnak az osztrákok által 1849. januárban történt lerombolása után hagyták el a telepet, és álltak honvédsorba.

ILYÉS PETŐ látát a zseben vállfalkat elfogaló rohamban osztrák harcás végighasított, alig maradt életben. Közélinkben lakott, mindennap láttam, a mosolygó arcú öreg honvéd még élete alkonyán is élénkebben nekünk a 48-as honvédtől. Amerre járt, emelet látoit, annak élő történelmének öv. Megérté az első világháborút, amikor 1914. augusztus 2.-án a mozgósított tartalékos katonák elindultak, botjára támaszkodva ott állt a régi községhez sarkánál, onnan intett búcsút nekik. 1916 késő őszén halt meg, nem kísérhettem utolsó útjára az általam mindég csodált szabadságharcost, mert én és 18 éves társaim akkor már a senki földjét őriző lövészárkok lakói voltunk, a fronton kaptam meg apám levelét haláláról. Tisztelettel őrzöm emléket.

[A hermányi gyárba induló csapatot - FORRÓ és MONOKI tizedesek, BAKÓ köztisztviselő, GÁBOR Áron, KIS és BENE - a székelyek első a huszárvezető fogata viszt Erdővidékre, este 8 után érnek Hermányba, itt FODOR BARABÁS Laj, az éjjeliőrt tartóztajta fel őket, ittasan, rendreutasítják. A bír, KALÁRI PETŐ János és felesége, Helcna vendéglő látná őket, Benék beszámolnak arról, mire kaptak rendelkezést, G. Á. ragaszkodik a továbbinduláshoz. Közben előkerül a katonabíró is, BALÓ Samu, valamint küldött-társai, előállítják a maguk fogatát. Bodvajban BARDOTZ László távollétében BARTALIS Sándor vezető mester fogadja őket, G. Á.-t ismeri, a katonák látványa meglepi. Jelen levő mesterek: EIBEN, KALÁKA, a brünni TINCÁS János (BENEDEK Elek róla írta „A vén hámosor” c. elbeszélést. Vasárnapi Újság. 1923. dec. 23. M. J.). 13.-án hozzáálltak a munkához. Elsőnek a csómintát kell kidolgozni, aztán a háromfontos gyaloggyű méreteit elkészíteni. Az asztalosműhely esztergája 50 collos, a hosszabb csómintát nem lehet befogni, ezért BALÓ képlár kihozattja 4 lóval a NAGY Ábrahám malomépítő mester padját (1792-ben a templom újításához, a karzat oszlopainak kiesztérigálásához készíttette, 1884-ben a malomházal elégett. M. J.). G. Á. összejrta a szükséges eszközöket, a két bír és MONOKI fogja összejegytieni. Közben megérkezik BARDOTZ és ZAKARIÁS is, telkesen csatlakoznak a munkához. A faluban, a Benkő-kert felett, a temetőben, a régi hirdetőhelyen, egy sírhalomról, amelyet az egész faluból látni, BARABÁS Laj kihirdeti a szükségletet, kétányit hordanak össze.]

Acélúró nem lévén, a csöveket lyukasnak kellett önteni, ezért a formát már az esztergán egy eleményes hosszlyukúróval az öbnagyánságnak megfelelően kifűrták, helyébe egy finomnak kidolgozott agyaghengert kellett beállítani, és azt egy háromgyű vastamással a fenékre szhez rögzíteni, ami az öntés után a csőben maradt, a GÁBOR Áron-féle ágyúkat erről a támaszról lehetett felismerni egészen addig, amíg nem alkalmazták Kézdivásárhelyen a TURÓCZY Mózsefől felfaltalt csőfűrtőket. Három napba került, amíg a csőformák elkészültek. BENE a próbálóséhez elhozatta a löport, az elsőnek öntött háromfontos kiűnőben állta a mind erősebb töltésű lövészeket. BALÓ Ferenc nagy mestere volt a tekegolyók készítésének, már az előkészületek alatt kiesztérigálta az ágyúgolyók öntőformáit, a lövedékek mindkét méretben ki voltak öntve. Következett a nagyobb munka, a hatfontosok öntése. 19-én kora reggel megnyitották a kohót, két nagy cső ömleszt a formákba. Jelen volt a vezérkar minden embere, várakozni kellett, amíg mozgathatóvá váltak. Dél felé az öntőde előtt állványra tették, G. Á. a torkukba nézett, csak annyit mondott: Jók.

Vasárnap lévén, a telep népe és az egyre-másra érkező látogatók ott nyüzsgötek a csövek körül, mert Erdővidéken szármakon repült a jár a bodvajai ágyúkról. A munkálatok alatt RAUBER barodoszkei kormánybiztos kocsija már kétszer ereszkedett le Bodvajba, a golyók öntőmintáit a fülei gyár részére is elkészíttette, az öntést ott is megkezdette. Amíg a formákat készítették, G. Á. a később szükséges szerszámokról is gondoskodott. A gyárnál szűkben voltak a nagyobb öntvények, kovácsolt darabok utólagos megmunkálásához alkalmas reszelőket, azokhoz kösörűket használtak. Nagyobb teljesítményű reszelőket a közelben nem lehetett beszerezni, G. Á. és BARDOZS megbízásából a szepességi Késmárkról származó BRUDER János és a rendkívül ügyes és értelmes BEDŐ Pista vállalkoztak Brassóba menni reszelők és egy nagy menetvágó szerszám beszerzésére. G. Á. egy régóta ismert öreg szász kovácsmesterhez irányította őket. [A szászok óvatosság, de BRUDER és BEDŐ, ha nagyon drágán is, de megveszik a szerszámokat, Prázmár szélén, visszajövet majdnem osztrák járórkébe futnak, de sikerül hazatérniük, ZAKARIÁS meg is jutalmazza őket.

Adalék a telep életéhez: az életmezést javítja a szabad vadászás, a három főlöti Nagy-Mátyás tető oldalában a Kaláka családnak már termő szilvása van, saját készítésű pálinkája.

BENE a katonabírótól kirendelt lovasfutár útján kér ismét 30 font löport, ezzel TANA huszárvezető másnap délelőtt meg is érkezik. Fel a patak mellett próbálják ki az első két hatfontos ágyút, 400 lépésre, a malomház felüli kis emelkedésre állítják az emberalkalú céltáblát. A löpőd mögött fildhányszék emelnek, az útból álló fákat kivágják, rengeteg az önkéntes segédmunkás. A céllovás sikeres.

Az első köpecsi csata (BALÁZS Manó árulása) után G. Á. a DEZSŐ családól felajánlított lovon útnak indul, ennek az ágyúk is. A katonabíró vontató fogatokat állítat elő, előre fizette a 4 forinotokat, de a pénz mellett dícsőség is az ágyúkkal Szentgyörgyre menni. A két mozdonyos ágyúny kívül három szekeren 440 hatfontos, 112 háromfontos ágyúgolyó van. A katonabíró arra is embereket rendel, hogy a Nagy-Mátyás tető felé a falug tartó nagy lejtésű úton az ágyúkat kötelekkel visszataratva lékvezék. Megéjszákznak Hermányban, ZSIGMOND András udvarára állanak be az ágyúk és a szekerek, G. Á. a szomszéd lakó PETŐ Rudolf és pap fia Mózsefnél száll meg. November 27-én délelőtt érkezik Szentgyörgyre, ahol 28-án, amint az ismert, ismét sikeresen vizsgáznak. A hermányi BARABÁS Lajos (Dávid fia), BALÓ András (György fia), DAMOKOS János ronk legények hozzájuk indulnak utánuk. Zalánan át mennek, itt meg két fiatal csatlakozik hozzájuk, melléjük választ meg ki G. Á. az ágyúk mellé további tizenöt diákot, városi mesterlegényt és vidéki erős testű jelentkezőt, ők az első tüzeire.]

3. [A második, vesztés hívdéji csata után, december 26-án a háromszékiek fegyverszünetet kérnek GÉDEON tábornoktól. Az 1849. január 2.-ai Földvár-Árapataki harc értelmében az önkéntes alakulatokat, a Mátyás-huszárokat és GÁBOR Áron tüzérségét le kell fegyverezni, a fegyvereket, ágyúkat, lovakat és a tüzérségi felszerelést két nap múlva (jan. 4.) az Aldoboly és Szászhermány közötti Olt-hídnál át kell adni. (KOVÁTS Lendre: BEM József. Bp. 1954. 336-337. M. J.) A székelyek az egyczéséget nem tartják be, csak használatatlan fegyvereket adnak át.]

GÉDEON tábornok a békészerződésben lefektetett területi sérthetlenséget megszegve, parancsot adott a bodvajai üzem lerombolására. 1849. január 7-én hajnalban HEYDTE különleges utasítással felkészített felszázad katonája Vargyasról indult Hermányba. A csapat nagy része lengyelkeblből, a négy nyelven palákok, polyákok-ból állott, a különítmény Bardoc felől az Egres patak mellé felvonulva kora reggel megérkezett a faluba. A Nyíl nevű mezőrészről a BOGDÁN János kertjén eszerkedtek be, nagy rémületet kelte a vidék félreész helységében. A vezetési tiszt a bírót után küldött, parancsba adva, hogy a katonáknak a környező házaknál kettesével meleg ételt rendeljen, két vezető pedig készen álljon az előre nem közölt további útra.

Az egyik, Budapestet éveket töltött, magyarul jól beszélő lengyel altiszt egy társával a hadban levő INCZE Samu házánál kapott ellátást, reggelizés közben érdeklődött a vasgyárról, a Samu anyja és a felesége gyantút fogtak, hogy a katonák útja oda irányul, s a lengyelek távozása után a fiatal asszony a faluban tartózkodó KALÁKA Ferenc hámosi munkához futott, elmondta mit hallottak, Ferenc tisztában volt a helyzettel, tudta, mit műveltek el a fülei vasgyárral, több mint bizonyos, itt is hasonló a cél. Percnyi időt sem vesztve futott az öreg BENKŐ Jakabhoz, s néhány szóval közlé a veszedelmet, felkapott a löfő lovára s a falun felül a Köves patak melletti erdei kaszálókön, a határ más rendes útjánál rövidebb úton felnyargalva jóval megelőzte a havas-síkos hegyi úton közeledő századot. Vasárnap lévén a műhelyekben szünetelt a munka, csak a kohónál és a tárnában dúcolással dolgoztak.

Szentmanok elbeszélése szerint a hokmán-ház élék érkező Ferenc már a ló-ról elküldötte magát:

- Talpra mindenki, jön a katonaság !

A közeli házakból futottak Ferenc köré, nagy volt a riadalom, de nem vesztették el a fejüket, BARTALIS mester rendelkezett a tennivalókról. Az ágyúszerezt Szentgyörgyre telepítésére a gyárnál maradt háromfontos csőformát, a szentgyörgyi műhely részére öntött két ágyúcsövet, a golyókat és más ágyúalkatrészeket - férfi, asszony, gyermek - ki melyiket bírta, áthordták a patakon túlra Györgykovács árka mellé, ott egy mencedk mart alá hóval betakarták. A menekítés alatt BARDOZS gyárvezető a

bármilyen vállalkozásra kész BEDŐ Pistát küldte kémszemlére, Pista ahogy a lába bírta, futott fel a temető felett Fenyősvár oldalán, feltornáztta magát egy ágas-bogas bükkfára, onnan szemmel tarthatta a szemben levő Nagy-Mátyás tóhoz, hogy a katonák érkezését fűtészvalóval jelezze. (Hermányban ma is vannak olyan juhász-pásztor emberek, kik jobb kezük két ujját szájukba szorítva, olyan éles fűtész adnak, hogy csendes időben kilométernél is távolabbra elhallatszik.) Pistát a fa keleti oldala eltakarta, a másik oldalról nem láthaták. Amikor a Pista sivitő fűtőbe behalasztott a téli délelőtt hideg levegőjébe, minden el volt rendezve, az öntőde körül a hó felseperve.

A völgybe cserzedők csapat azonnal körülfogta a telepet, BARDO CZ igazgató mellé szuronyos őrt állítottak, a telepen találhatóakat a hokmánház előtti térre parancsolták, utána a gyár épületeit és a lakóházakat átkutatták, az altisztek jelentették, hogy a keresett tárgyakból semmit nem találtak. Egyik csapat a támadak jarta végig, ezek is úres kézzel tértek vissza. A tárna bejárása közben történt a tragikomikus eset, amelyet a hadikronika nem jegyzett fel. de hagyományként a nép száján sokáig fennmaradt. A telepen több számár vala, melyeket a faluból élelem kihordásra és a fasínen járó kis csilléknek a bányából való kihúzására használtak. Ezek egyike - a bányafalt vatótó 'Trézi nevű, a mellette elhaladó polyákat, aki tenyerével a farára csapott, úgy térdén rúgta, hogy nekicsett a tárna falának, mire a feldühödött katona puskatussal betörte a Trézi koponyáját. Így Trézi lett a bodvajai hadjárát egyetlen hősi halotja. ZSIGMOND József bácsi beszélt, hogy a számár egy nagybeconi KLERESZTES nevű szegényebb ember volt, aki hetek múlva is ákozta a polyákat. Később BARDO CZ pénzsel segítette, hogy másikat vegyen.

A kutatás végzetével kalapáccsokkal, vasrudakkal összerúzták az öntődet, a kereskedelmi portékákkal tele raktták, a kovács és az asztalos műhelyeket. Ez utóbbiban elbújt HAUSLER nevű német mintaasztalos megtaláltak, félholtra vették, s mivel magát az ütlegelelőtti ügy kezébe vitt deszkadarabba próbálta védeni, karját szuronyalán átűtötték.

A tiszt a németül jól tudó BARDO CZ igazgatót felelősségre vonta az ágyúk öntéséért, szemére vetette, ő is a törvényes rend ellen lázadók egyike, kilitátsba helyezte, a büntést nem fog kéni, majd követelte. mutassa meg, kik öntötték az ágyúkat. BARDO CZ megmondta, hogy az öntőmestereket behívták Szentgyörgyre, nem jöttek vissza. De ez a válasz nem elégítette ki a dühös osztrákok, mindenki meg kellett mondia a nevét, és mivel foglalkozik, az idegen nemzetiségűeket félreállította, ezeket bekísérték az öntőcsemakba, puskatussal, botokkal végigverték, a helybeliek közül csak néhány kapott kisebb bántalmazást. A tiszt BARDO CZ újjan parancsot hirdettet: semmihez sem szabad hozzányúlni, bármilyen munkáért főbelövés jár.

A tiszt részletes beszámolóit követelt BARDO CZtól, hogy a gyár nem állami, hanem magántulajdon, miért kezdtek ágyút önteni? A firtató kérdésekre BARDO CZ hivatkozott a DANIEL Gábor ágyúrendelésére, s bár a levelet a ZAKARIÁS jelenléte nélkül nem akarta kiadni, a tiszt fogolyként való elkíséréssel nyenegette, kénytelen volt átadni, ami másnap a HEYDTJE kezében volt.

BARDO CZ lovas futarlán küldte Szentgyörgyre a gyár romlása és a munkások megveréséről frott jelentést. A békétetés egy hét alatt semmiv lett. A nyomban összehívott bizottmányi gyűlésen GÁBOR Áron és a felszólalók azonnali és kemény visszavágást követeltek.

[...] Az osztrákok nem támadtak, a székiely vezérség a nyugalmi időt a csapatok fegyverzeti hiányának pótlására fordították GÁL Sándor ezredes vette kezébe az ágyú és löszergényész szervezését, az új zászlóaljak megalakítását. Szentkeresztbányán, Csíkszentdomokoson és a bodvajai gyárnál tettek előkészületeket. A hermányi gyárnál - mivel itt volt az ágyú és golyó öntésre a legjobb anyag - az ezredes egy bizottsággal 1849. február 16-án szemlélt tartott a gyár állapotának megvizsgálására, s mivel égető szükség volt a termelés beindítására, a gyár sürgős helyreállítását rendelték, a 2000 forintot igénylő költséget a székek kormánybiztosai soron kívül a ZAKARIÁS rendelkezésére bocsátották.

A bodvajai gyárat vizsgáló bizottság egyik tagja BIRÓ Sándor, Réty község reformátusi papja, az osztrák uralom visszatérése ellen fegyverrel is kiálló háromszéki szervezkedés egyik vezéralakja, később a Csíksban megjelenő Hadi Lap írója, szerkesztője, nagy bizakodással írt a Csíkszentdomokoson és a Hermányban felszerelendő lópor és ágyú-

gyárakról.... Hermányban pedig hét nap alatt egy vaságyú- és golyógyárat állít fel. A lóporgyár oly nagyszzerűt lened, hogy naponta 5-10 mázsa lóport is tud gyártani. Az ágyú és golyó gyárban 12-18 - sőt 24 fontos ágyúk is gyártathatnak.

Az ágyú- és a golyóöntés előkészítése GÁBOR Áron minden idejét leköti.

[...] Mikor CSÁNYI kormánybiztos hívja GÁBOR Áront a Kolozsváron létesítendő ágyúgyár szervezésére, a háromszéki téparancsnok levelében válaszul: GÁBOR Áron nem tudják nélkülözni, ebben az időben ágyúgyólyóöntés végett Magyarhermányban tartózkodott... a hermányi vashámorban a GÁBOR Áron által előkészített ágyúgyólyóöntés ügye is olyan állapotban van, hogy már éppen meg kell kezdeni az öntést... (BŐZÓDI György: Aluta I, 1969, 148, 149, 158)

GÁBOR Áron ekkor járt utoljára Hermányban és a bodvajai gyárnál. Az államköltségen helyreállított öntődeben a szabadságkihar végéig nagy mennyiségű ágyúfövedéket öntöttek.

4. (Függelék)A század elején több ízben végeztek kutatásokat hermányi területen. Először I.ÁNTZKY kapott a zalatnai bányakapitányságtól zárt-kutatósi engedélyt.

1907-ben olaszteleki NAGY Imre és báró DANIEL Gábor kaptak Havaslab, Nagyhasvas pusztá és Kakukhegy területén kutatási jogot, ugyanakkor Keselyő patakban mangánérc bányászására.

1912-ben az osztrák-magyar államvasúti társaság Aninán székelő felügyelőségébe kutatót szén után, akkor nyitottak tártó Bükkös patak mellett LŐRINCZ Mózes kovácsmester és NAGY Lajos a Szálás nevű erdőrészt alá. A következő évben elértek a szénérteget, sokat kihordtak a patak mellé, jött a háború, a munka abbamaradt.

1914-ben NAGY Imre, báró DANIEL Gábor és a berlini dr. WOHL Lajos Falkabükk, Gyűrűfűvesz, Likatalja nevű határészekre kaptak szénkutatósi bányateleket.

1918-ban a háború alatt Keselyő patakban a budapesti PASCHKA mérnök külszíni fejtesél több hónapon keresztül mangánércet termelt hadicélra, melyet Budapesten dolgoztak fel.

A harmincas években Fűrészpatak mellett a felsőrákosi unitárius pap löbb vagon diatomaföldet termeltett ki, és szállítottat el. Erről a fehér lisztől dr. BÁNYAI János írta: A falu felső végén a dombokban porlós, krétasztről föld van, amely nem a tapadós, gyúrható porcelánföld, mint azt sokáig hitték, hanem diatoma föld, melynek az iparban rendkívül változatos és értékes alkalmazása van. A diatomák, amelyeknek kovapancéljából az őstengerekből visszamaradt édesvízi medencékben kovatelepek keletkeztek.

1950-ben az omlási borvíznél Barnahágó felé kutató tárnát nyitottak, sziderit ércet találtak, viszont a borvíz elapadt.

1962-64-ben több helyen mélyfúrásokat végeztek, a varjúvári fúrásban nem mélyen szénérteget találtak.

Istoria valorificării minereului de fier în zona Herculia (j. Covasa) (Despre lucrare)

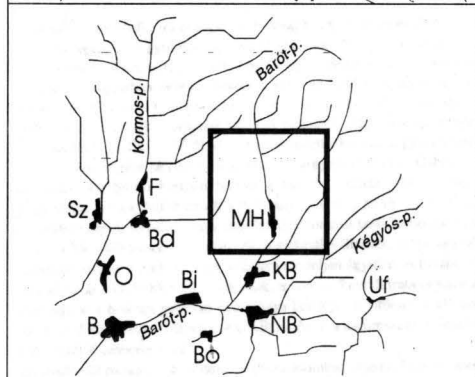
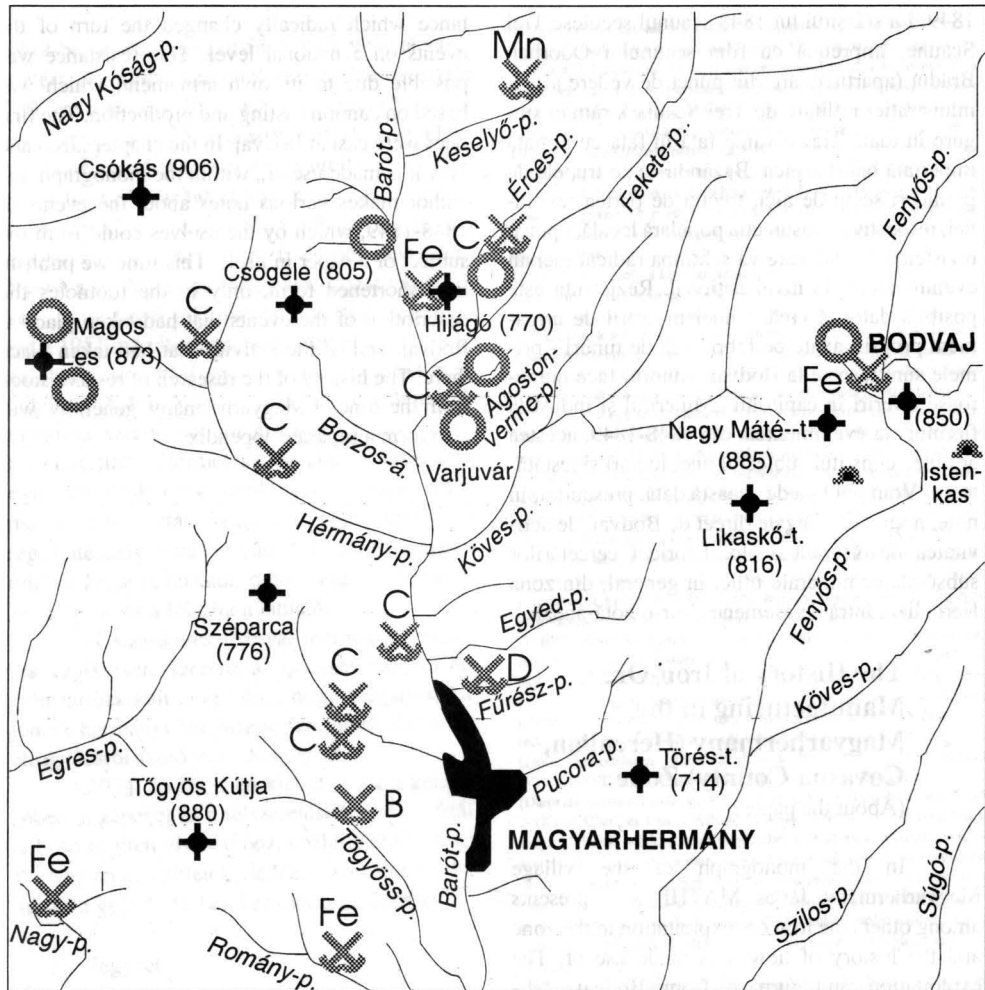
János MÁTHÉ, sen. descrie în monografia satului Herculia între alteile exploatarele de minereu de fier din zonă și istoria valorificării locale a acestora. Exploatarea și furnalul de la Bodvai (NE Herculia) ocupă un loc aparte în conștiința locală, în special datorită rolului purtat în timpul războiului de independență de la 1848-

1849. La sfârșitul lui 1848 scaunul secuiesc Trei Scaune, împreună cu filia scaunului Odorhei, Brăduț (aparținătoare din punct de vedere al administrației militare de Trei Scaune), rămân singure în toată Transilvania față în față cu armata imperială habsburgică. Bazându-se pe trupele de grăniceri secu de aici, trecuți de partea revoluției, respectiv pe insurecția populară locală, opun o rezistență armată care va schimba radical mersul evenimentelor la nivel național. Rezistența este posibilă datorită creării unei industrii de armament proprii, axate pe fabricarea de tunuri - primele sunt turnate la Bodvai. Autorul face numeroase referiri în capitolul „Mineritul și industria fierului” la evenimentele din 1848-1849, acestea ar putea constitui subiectul unei lucrări sinestătătoare. Vom publica de această dată, prescurtat, în note, numai cele legate direct de Bodvai, de activitatea desfășurată acolo. Istoricul cercetărilor substanțelor minerale utile, în general, din zona Herculian, intră de asemenea într-o notă-anexă.

The History of Iron-Ore Manufacturing in the Magyarhermány (Herculian, Covasna County) Zone (About the paper)

In the monograph of the village Magyarhermány János MÁTHÉ sen. presents among others the iron ore exploitation in the zone and the history of how it is made use of. The exploitation and furnace from Bodvaj (NE-Herculian) takes a special place in the spirit of the place, especially due to its part played in the War of Independence (1848-1849). At the end of 1848 the district Háromszék (site together with its branch the district of Udvarhely, Bardócz, which from a military point of view belonged to the administration of Háromszék) remain by themselves in the whole Transylvania face to face with the imperial army of the Habsburgs. Based on the Székely frontier regiments, who turned on the side of the revolution, respectively of the local popular insurrection, opposed an armed resis-

tance which radically changed the turn of the events on a national level. This resistance was possible due to its own armament, which was based on cannon casting and production. The first ones were cast at Bodvaj. In the chapter „Iron and how it is made use of”, within the monograph, the author makes various notes about the events of 1848-1849, which by themselves could form the subject of a paper in itself. This time we publish, in a shortened form, only in the footnotes the description of the events that had taken place at Bodvaj, and of the activity that had taken place there. The history of the research of reserve stock from the zone of Magyarhermány, generally, will also form a separate appendix.

 - Opállelőhelyek
 - Felhagyott bányák

Fe - Vasérc

C - Barnaszén

B - Horzsakő (Bimstein)

Mn - Mangánvasérc (Psilomelan)

D - Diatomit

(B-Barót, Bd-Bardóc, Bi-Bibarcfalva, Bo-Bodos, F-Erdőfüle, KB-Kisbacon, M-Magyarhermány, NB-Nagybacon, O-Olasztelek, Sz-Székelyszáldobos, Uf-Uzonkafürdő)

2. ábra SÁNDOR István kántortanító sírja a bodvaji temetőben (KAKAS Zoltán felvétele)

Barlangtani adatok ORBÁN Balázs műveiben

(Kivonat)

ORBÁN Balázs műveiben számos barlangtani adat található. 33 barlangot és 3 zombolyt ír le mészkövekben, 2 barlangot travertinben, más kettőt andezitekben, további három andezit-aglomerátumban. Tárgyal 3 karsztfforrást és 3 konglomerátumba mélyített mesterséges védbarlangot. Leírásai pontosak, részletesek. Igyekszik a kor tudományos színvonalának megfelelő magyarázatot találni a megfigyelt, vagy vizsgált jelenségekre. Ahol úgy érzi, hogy a feladat meghaladja, ott felhívja a kérdésre a szakemberek figyelmét. Leírja a barlangok környezetét, a helynévanyagot, a megközelítési lehetőségeket, a földtani-, a hidrológiai-, a történeti adatokat, a régészeti anyagot, a vonatkozó szájhagyományt. Felismeri a fényképezés jelentőségét. Mindezek alapján munkásságát többek között az erdélyi barlangkutatás egyik jelentős előzményének tekintjük.

ORBÁN Balázs keleti utazó, író, politikus 1864 és 1868 között bejárta az egész Székelyföldet. Kutatóútján jegyzetel, adatokat gyűjt, levéltári kutatásokat végez, rajzol és fényképez, majd hatalmas munkája eredményeként 1868 és 1873 között szerre kiadja a „Székelyföld leírása” hat kötetet (ORBÁN 1868 - 1873). Később 1889-ben megjelenteti „Torda város és környéke” című művét (ORBÁN 1889).

A hét kötetben a szerző 33 mészkőben képződött barlangot és 3 zombolyt, 2 mésztufában, 2 andezitben, 3 andezit-aglomerátumban kialakult barlangot említ, vagy ír le. Bemutat három karsztfforrást és három konglomerátumban mesterségesen készített védbarlangot.

ORBÁN munkásságának idején az erdélyi barlangok kutatása még alig kezdődött el. FRIDVALDSZKY, NEDECZKY, BENKŐ, FICHTEL, KLEINKAUF műveikben csak említik vagy röviden ismertetik a híresebb (Veterani, Belona, Funácai, Runki, Porcsesti, Preszákai, Pesterai, Almási, Büdös, Balika) erdélyi barlangokat (DÉNES 1992).

Az első jelentősebb székelyföldi barlangkutatást Udvarhelyszék földmérő mérnöke, FEKETE István végezte 1835-ben. FEKETE felkutatatta és felmérte a homoródmási barlangot (Kölik), és elkészítette Erdély első barlangtérképét. Barlangtani munkája Kolozsváron jelent meg, 1836-ban (DÉNES 1990).

Kevéssel ORBÁN Balázs kutatóútja előtt 1858 és 1862 között SCHMIDL Adolf budapesti egyetemi tanár a Bihar-hegység barlangjait tárja fel, és Bécsben kiadja a „Das Bihar-Gebirge...” című művét (DÉNES 1992).

ORBÁN Balázs elsősorban történelmi-régészeti, néprajzi és földrajzi kutatómunkát végzett. Földrajzi munkássága során a tájleírás, gazdasági- és népességföldrajz, földtan mellett érdeklődéssel foglalkozik az akkor Erdélyben még alig ismert barlangkutatással.

Nem volt földrajzi végzettsége, de utazásai alkalmával széleskörű természettudományos ismereteket szerzett. Éleszemű megfigyelő volt. Adatai pontosak, leírásai részletesek, és a kor tudományos ismereteinek megfelelően a látottakra, tapasztaltakra megpróbál magyarázattal szolgálni. Ahol tudománya elakad, ott felhívja a szakemberek figyelmét az illető dologra, vagy jelenségre. Élvezetes tájleírásokat közöl. Ismerteti a barlangok környékét, a helyneveket, megközelítési lehetőségeket és a történelmi adatokat. Megadja a barlangok méretadatait, leírásukat, közli a földtani és hidrológiai megfigyeléseit, bemutatja

a régészeti leleteket, valamint a barlangokhoz fűződő mondákat, történeteket.

Érdekesítően, vagy humorosan meséli el barlangtúráit. A cseppkőképződményekről mindig csodálattal és lelkesedéssel ír. A barlangok „fölepéről” lecsüngő cseppköveket „stalaktitoknak” nevezi. Valószínűleg először használ a barlangkutatáshoz kapcsolódó olyan kifejezéseket, mint barlangászat, kőtelhágcsó.

ORBÁN Balázs felismerte az Erdélyben a múlt század második felében meghonosodó fényképezés jelentőségét. A fénykép pontosan rögzít egy adott állapotot, ellentétben a rajzokkal, amelyek pontatlanok lehetnek. A fényképkészítés tudományát még az emigrációban, Jersey szigetén elsajátította. Székelyföldi gyűjtő- és kutatóútja előtt fényképező felszerelést vásárolt magának. Több száz felvételt készített. Számunkra főleg a tájképei érdekesek, amelyekben a Székelyföld több mint egy évszázaddal ezelőtti képét örökítette meg. Fényképhagyatékának jó rész, csodával határos módon megmenekült, és jelenleg a marosvásárhelyi könyvtárban őrzik. Az akkori nyomdatechnika nem tette lehetővé a fényképek közlését, ezért könyveiben a fényképek alapján készített metszeteket láthatunk. Előkerült fényképei két albumban jelentek meg (ERDÉLYI 1971, 1993).

A szülőhelyéhez legközelebb eső „almási barlang szorosát” (Vargyas-szoros) a kor romantikus stílusának megfelelően, részletesen ismerteti, egy egész fejezetben. Bemutatja a szoros látványosságait, érdekességeit, felsorolja a helyneveket, történeti adatokat, eseményeket és a barlanghoz fűződő mondákat. A homoródalmási barlangot, vagy „Kőlikat” egy barlangtúra alkalmával ismerhetjük meg. A barlangot vezetővel járja végig a társaság, fáklyák fénye mellett, egészen az utolsó teremig, „ahol bővízű forrás fakad”. Megemlíti a népes denevértelpeket és a „denevér ganéjjal” borított helyeket, ahol „igen bajosan lehet átkelni” a síkos köveken.

A barlang keletkezését tévesen a sziklából fakadó források oldó munkájának tulajdonítja, és tagadja, hogy a patak vize alakította volna ki. Szerinte a barlang alja nem egyenletes, „a víz

pedig nem bír azon tulajdonnal, hogy fel és le folyhasson”. Nem figyel meg, hogy a sziklaomlások miatt vannak az emelkedők a barlang járataiban. Másik érve, hogy a barlang magasan a patak szintje felett nyílik. Barlangismertetője mellé FEKETE István térképét csatolja.

A Kőlikat rejtő Csudálókővel szemben, a patak túloldalán nyílik a „Lócsűr”. ORBÁN elragadtatva mutatja be a barlang akkor még érintetlen cseppkőképződményeit. „Csepegési alakzatai valójában nagyszerűek, láthatni ott a talajtól egészen a fölépig felnyúló karcsú oszlopokat, fantasztikus alakú szobor csoportokat, szabályszerűen lecsüngő és a szövetnek fényétől ragyogó csillárokat, vékony, átlátszó s arabeszkekkel elöntött függönyszerű lecsüngvényeket” – írja a napjainkra szomorú sorsra jutott barlangról.

Ismerteti a Lócsűr felett nyíló „Ugronlyukat”, ahol a nemes Ugron családnak volt „védbarlangja”.

Megfigyeléseiben beszámol a szoros keletkezéséről, miszerint a Vargyas vize „erőszakosan kellett magát átküzdje a magas sziklahegyek között”. Tudomása van a víznyelőkben eltűnt patak földalatti útjáról, amely a szoros déli végénél egy nagy karsztforrásban, a „Vízkeletben” tör a felszínre.

Fényképező felszerelését magával cipelve négy felvételt készített a szorosról, amiből kettőt az almási barlang bejáratát ábrázolja. A „Kőcsűről” rajzot készített.

Az Olt alsórákosi szorosából, ahol három fényképet készített, a „Szörmál lika” zombolyt és az ürmösi Töpe hegy oldalában nyíló barlangokat említi, majd bővebben tárgyalja a „Tolvajosbarlangot”. Azt írja róla, hogy a barlang „terjedelem és szépségre nézve azonnal az Almási Csudálókő után következik”. Bejárta a barlang szűk járatait, és beszámol a bent látott cseppkövekről. Megállapítja, hogy a barlangot a „fenekén folydogáló kis csermely véste ki ezred évek türelmével”. A barlangot 1862-ben fedezték fel, amikor a szádára nőtt nagy bükkfa kidőlt. A nép a Tolvajos hegy rengetegében tanyázott rablók kincseit hiszi elrejtve a barlangban.

Olthévízről egy mésztufában levő barlangról tudósít. A mésztufatömb környékéről fényképet készített.

A Barcaságról négy barlangot ismertet, és röviden leírja a Bucsecs-hegységben levő Jalomica-barlangot. A barlang Nagytermében ősszállati csontokat figyel meg. Bemutatja a brassói Fortyogó-hegy (Gesprengberg) mára már eltűnt időszakos karsztforrását, és megmagyarázza működési elvét.

Felkeresi a háromszéki Bálványos-fürdő feletti Büdös-hegy andezitben kialakult barlangjait. A földtani viszonyok ismertetése után a Büdös-barlangot írja le, megadva a méreteit is. Szól a barlangokból kiáradó kénes gázokról és a barlangfalakat borító kénlerakódásról, amit a múltban bányásztak. Említi a repedésekből feltörő és a barlangban összegyűlő vulkáni gázok gyógyhatását. A gázok vizsgálatára kísérleteket végeznek, és ORBÁN még a fejét is bedugja a gázszint alá, hogy megfigyeléseket tegyen.

Csúfcszékéből a Likas-hegy csúcán nyíló mély „kürtöt”, míg Borszék-fürdő leírásánál a mésztufasziklátkban levő „Medve” és „Jég-barlangokat” említi.

Aranyoscszékéből a torockói Székelykőről négy, a Kőközi-szorosból hét barlangot ismertet. A Székelykőr, a hidasi Geszteg tetején „kráter-szerű, kerekded bemélyedéseket” említ „szabályszerű sorozatban”, vagyis a karsztvidékekre oly jellemző dolinasorokra figyel fel. A hegy északnyugati szögletében nyílik a „Csepegővár” véd-fallal elzárt bejárata. A tágas barlangteremben „szép idomú stalaktitek csüngnek alá a föllepőről”. A teremből, ahol őskori leleteket talál, tágas folyósó megy tovább. A „Várhegy-barlangba” egy „kürtösrüleg bemélyülőd keskeny ürege át” lehet lejutni. Bent tágas terem van, melynek ablaka a „szédítő-örvény” felett Torockóra néz. A „Kiskőerdeje” erődített barlangja a legnagyobb a Székelykő barlangjai közül. Benne „gazdag forrás buzog fel”. A Várhegy barlangból kőkő és bronzkori leleteket említ.

A Kőközi-szorosban levő Bogza nevű sziklából egy védbarlangot ír le. Az erődített barlang a tágas előterem után folyósóban folytatód-

dik, de egy helyen kütszerű üreg állította meg ORBÁN Balázst, így sajnálatára nem folytathatta a kutatást. Még három barlangot keres fel a Bogzában. Az egyik a „csendes beszéd hangját is bömbölésszerű tompa morajban adja vissza”.

A Kolczu deakului barlangját Pestere Kornyinak nevezik. A hatalmas sziklacsarnok mennyezetéről „csilláridomú stalaktitek sokasága csüng le”. A Hosszúköz oldalában nyíló barlangban a szűk bejárat után „egy nagy egyház terjedelmével bíró sziklaterembe” jutunk. Ennek falában fent járat kezdődik, de létra hiányában ORBÁN nem tud felmászni oda. A néphit szerint ez a folyósó elvezet a másik völgyben nyíló „Malomkő-lyuka” nevű barlangig. A barlangászatban egyre otthonosabb kutató ki szeretné deríteni az igazságot, ezért átkel a hegyen, és megállapítja, hogy a „Malomkő-lyuka” csak egy terem, és belőle egyetlen járat se vezet tovább. Ezzel bebizonyítja, hogy a két barlang közötti kapcsolat csak mese.

A Tordai-hasadékból a „Porlik”-barlangot ismerteti részletesen. Azt írja, hogy éjszakára kecskepásztorok terelik ide nyájait. A barlang alján szétszórt vastag cserepek az „ősbarlang ember” itélteiről tanúskodnak.

Az egymással szemben elhelyezkedő, erődített Balika-barlangokat aprólékosan mutatja be. Bőven tárgyalja a barlangszádak erődítésére épített védműveket. Megállapítja, hogy eredetileg a két barlang egy volt, csak később a sziklák elválása szakította ketté, vagyis a szoros bemélyülése vágta el a barlangjáratot.

Több oldalon a történeti adatok felsorolásával igyekszik megmagyarázni a Balika név eredetét.

A Patkóskő alatti „Kéményseprő-barlangjáról” megtudhatjuk, hogy 1780. aug. 13-án KIS János tordai kéményseprő „kötelet erősítve a derekára leereszkedett a különben megközelíthetetlen, függélyes barlangba”. Dariusz kincsei után kutatva egy szűk helyre beszorult, és többé nem tudták a segítségére siető emberek felhúzni. Így jajgatott, sírt hét napon keresztül, míg étlen-szomjan elpusztult. Talán az első barlangi bal-esetről és -mentésről tudósít a szerző.

A Türikő hasadékból a „Malom-barlangot”, a „Negruj Pestiera barlangot”, mint ősidőkben lakott barlangokat említi. A Nagy Kaszta sziklafalában nyíló barlangot nem tudja kötélfügcső hiányában megközelíteni, pedig a helyiek szerint ez egy nagy barlang. A „Szónyi-barlangját” mint védbarlangot említi, és elmeséli a barlanghoz kapcsolódó népmondákat. A „Podgyere-barlangban” sok, durva ősemberi cserépedény-töredéket talált. Sajnálja, hogy a magasan, a sziklafalban nyíló barlangszádakhoz nem tud feljutni és azokat kikutatni.

A szerző kutatásainak eredményeként műveiben sok becses adatot örökített meg számunkra, egy olyan állapotot rögzített a székelyföldi barlangok helyzetéről, amilyent sajnós ma hiába keresnénk. Sok barlangunk azóta a barbár természetrombolás áldozatává vált, cseppkődisek elpusztultak, régészeti leleteik elkallódtak, s még a barlangszádakban épített védfalakat is lerombolták.

ORBÁN Balázsban, nagyon sokoldalú tevékenysége mellett, az erdélyi barlangkutatás egyik jeles előfutárát tisztelhetjük. Az utódok kegyeleteként 1931-től a Székelyföld legnagyobb barlangja, a homoródalmási barlang a „nagy székel” nevét viseli.

Névmutató

„Székelyföld leírása”

I. kötet - Udvarhelyszék:

- Budavár őrgei, IX. fejt., p. 62
- maréfalvi Leshegy őrgei, XI. fejt., p. 69
- homoródalmási barlang, XV. fejt., p. 89-91
- Ugron-lyuk, XV. fejt., p. 91
- Lócsúr, XV. fejt., p. 91
- Kócsúr, XV. fejt., p. 93
- Rabsonné-vára alatti barlang, XXVIII. fejt., p. 137
- küsmödi Szilasáj barlangja, XXX. fejt., p. 146
- telekfalvi védbarlangok, XXXV. fejt., p. 176
- barlang Karácsonyfalva erdeiben, XXXVII. fejt., p. 186
- olthévízi mésztufa barlang, XL. fejt., p. 198
- Szórmál-lyuka zomboly, XLII. fejt., p. 203
- úrmósi Töpe barlangjai, XLII. fejt., p. 207
- Tolvajos-barlang, XLII. fejt., p. 207

II. kötet - Csíkszék:

- Likas-zomboly, XXIII. fejt., p. 111
- borszéki Medve- és Jég-barlang, XXVI. fejt., p. 126

III. kötet - Háromszék:

- torjai Büdös-barlangok, XIII. fejt., p. 80-83

IV. kötet - Maroszék:

- köszvényesremetei Likaskő, XVI. fejt., p. 96

V. kötet - Aranyosszék:

- Csepegővár, XVIII. fejt., p. 188
- Várhegybarlangja, XVIII. fejt., p. 192
- Kiskördeje barlangja, XVIII. fejt., p. 192
- Kőlyuk, XXV. fejt., p. 237-238
- Bogzabai barlang, XXVI. fejt., p. 239-240
- 3 barlang a Bogzában, XXVI. fejt., p. 240
- Pestyera Kornyi, XXVI. fejt., p. 240
- Hosszúkö-barlangja, XXVI. fejt., p. 240
- Malomkő-lyuka, XXVI. fejt., p. 240

VI. kötet - Barcaság:

- Fortyogó-hegyi időszakos karsztforrás, XIX. fejt., p. 334
- Salamonkői-barlang, XIX. fejt., p. 345
- Cenk tetői barlang, XIX. fejt., p. 353
- barcarozsnyói Gespreng-völgyi karsztforrás, XXII. fejt., p. 368
- Ferenc-lyuk, XXII. fejt., p. 368
- Pestere falu barlangja, XXIII. fejt., p. 385
- Jalomica-barlang, XXIII. fejt., p. 387
- Vlădușca zomboly a Királykőben, XXIV. fejt., p. 393

Torda város és környéke

- Porlik, LVII. fejt., p. 405
- Balikavára barlangok, LVII. fejt., p. 407-414
- Oszlopos-barlang, LVII. fejt., p. 414
- Kéményseprő-barlangja, LVIII. fejt., p. 418
- Balikacsúre, LVIII. fejt., p. 418
- Malom-barlangja, LXII. fejt., p. 438
- Negruj Pestyera, LXII. fejt., p. 439
- Nagy Kaszta-barlangja, LXII. fejt., p. 441
- Szónyi (Legények)-barlangja, LXII. fejt., p. 442
- Podgyere-barlang, LXII. fejt., p. 446-447

Irodalom

1. DÉNES István (1990): Szemelvények a homoródalmási Orbán Balázs-barlang kutatástörténetéből, *Karszt és Barlang*, 1990. Évf., II. Füzet, p. 123-126, Budapest
2. DÉNES István (1992): Short history of speology in Transylvania till 1914, *Karszt és Barlang*, Special Issue 1992, p. 17-20, Budapest
3. ERDÉLYI Lajos (1971): Orbán Balázs - Székelyföld képekben, *Kriterion*, Bukarest
4. ERDÉLYI Lajos (1993): Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről, Balassi Kiadó - Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest
5. ORBÁN Balázs (1868-1873): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból, I-VI köt., Pest,
6. ORBÁN Balázs (1889): Torda város és környéke, Budapest

Date speologice în opera lui Balázs ORBÁN

(Rezumat)

Balázs ORBÁN, călător, istoric, scriitor și politician între anii 1864-1868 a călătorit prin cele cinci scaune ale Țării Secuilor și Țara Bârsei, vizitând aproape cinci sute de localități. Cercetează, culege date de la oameni, din documente, din arhive, ia notițe, desenează și fotografiază, apoi între anii 1868-1873 publică la Budapesta opera sa în 6 volume „Descrierea Țării Secuilor”. Mai târziu, în anul 1889, publică cartea „Turda, orașul și împrejurimile”.

În cele 7 volume autorul amintește sau descrie 33 peșteri și 3 așene formate în calcare, 2 peșteri în travertine, 2 peșteri în andezite, 3 peșteri în aglomerate andezitice. Descrie 3 izvoare carstice. Prezintă 3 peșteri defensive săpate artificial în conglomerate.

Autorul a făcut în primul rând cercetări istorico-arheologice, etnografice și geografice. În munca sa de geograf, pe lângă descrierile geografice, geografie economică, demografie, geologie s-a preocupat cu mult interes de cercetarea peșterilor, disciplină abia cunoscută în Transilvania în secolul trecut.

Datele sale sunt precise, descrierile sunt amănunțite și încearcă să explice, pe baza cunoștințelor științifice ale vremii, fenomenele observate sau studiate. Unde nu poate oferi explicații, atrage atenția oamenilor de știință asupra acestor lucruri sau fenomene.

Descrie împrejurimile peșterilor, ne comunică toponimia, căile de acces, datele istorice, descrierea peșterilor, observațiile sale geologice și hidrologice, descoperirile arheologice și legendele legate de peșteri.

Balázs ORBÁN recunoaște importanța fotografierii încă nu prea cunoscută în Transilvania. Fotografia fixează cu precizie o situație dată, spre deosebire de schițele și desenele care nu sunt precise. Procesul de executare a fotografiilor și munca de laborator le învață încă

pe timpul emigrației petrecute pe insula Jersey. Revenind acasă cumpără echipament fotografic, și în cursul călătoriei sale execută câteva sute de fotografii. Pentru noi sunt importante fotografiile de peisaje, care ne prezintă aspectul Țării Secuilor în a doua jumătate a secolului trecut. Din fericire, mare parte a acestor fotografii s-au păstrat și au fost descoperite în biblioteca din Târgu Mureș. Tehnica de atunci nu a putut reproduce aceste imagini în tipărituri, așa că în cele șapte volume au apărut numai gravuri executate după fotografii.

În persoana lui Balázs ORBÁN, pe lângă alte activități importante, putem stima unul dintre primii precursori ai speologiei din Transilvania. Peștera cea mai mare din Secuime, peștera de la Merești începând din anul 1931 poartă numele „Marelui Secui”, ca o recunoștință a urmașilor.

Speological Data in the Works of Balázs ORBÁN

(Abstract)

Balázs ORBÁN, the „Great Székely” was a traveller, writer and politician. He travelled through the five „Széks” (districts) of Székelyföld (Transylvania, Romania), between 1864-1868. During this journey he made scientific and archival research, took notes and photographs and made sketches. He published between 1868-1873 „The Description of Székelyföld from the Point of View of Archaeology, Natural History and Folk History”, a work in 6 volumes.

Later, in 1889 he published „Torda, the Town and its Surroundings”. In all these works the author mentioned or described 33 caves and 3 photols in limestone, 2 caves in travertino, 2 caves in andesite, 3 caves in andesite agglomerates and 3 artificial defensive caves in conglomerates. He also presented 3 carst springs. Balázs ORBÁN's investigations were concentrated first of all in the following directions: history and archaeology, folk history and geography. In his geographical descriptions beside landscape descriptions, demography, economical geography and geology he showed great interest in cave

research which was scarcely known in Transylvania.

The collected data are accurate, the descriptions are detailed. For all what he saw and experienced, he tried to give explanations according to the scientific knowledge of his age.

Where he was not able to manage with he draw the attention of the scientists to that thing or phenomenon. He published wonderful landscape descriptions, let us learn about the surroundings of the caves, the names of the places, the ways of access and historic data.

He told us about the size of the caves, gave descriptions, geological and hidrological observations, archaeological findings and the legends connected to the caves.

Balázs ORBÁN recognized the importance of photography, a technique that was just introduced in Transylvania at that age. The photo fixes the reality, but the drawings can be unexact. Considering this fact he bought photographic equipment. Taking with himself all this equipment he made a lot of photos and for us those are important on which we can see landscapes from the last century „Székelyföld”. We are lucky that a great part of these photos has been preserved. The printing technology of that age couldn't reproduce them, in his works we see only engravings.

Studying all his works we believe that Balázs ORBÁN was one of the excellent fore-runners in cave researching in Transylvania.

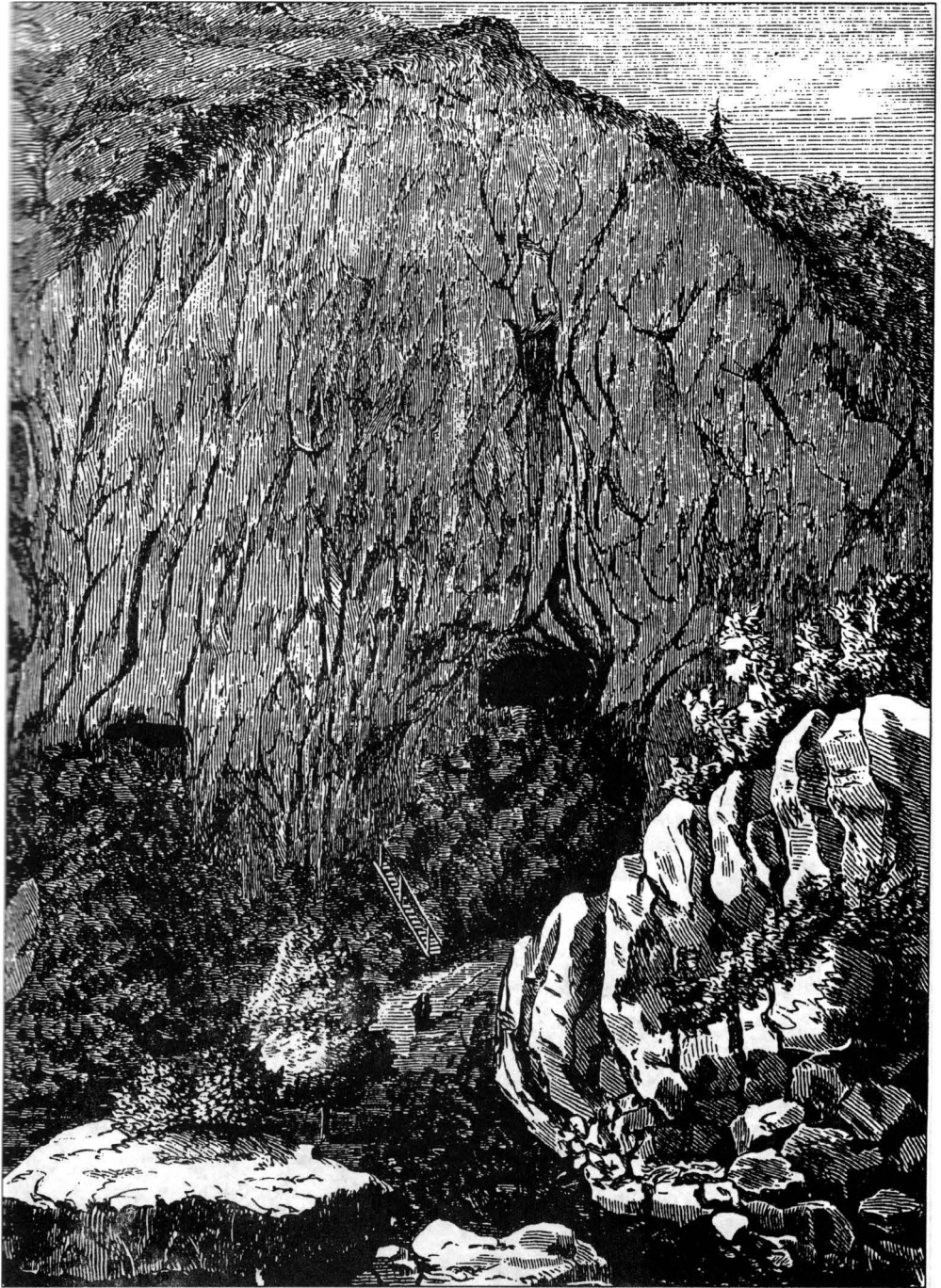
1. ábra ORBÁN Balázs 1829-1890. Ismeretlen fényképész felvétele (vizitkártya, albumin) Fővárosi Szabó Ervin könyvtár, Budapest Gyűjtemény

Almási barlang (nyugoti oldalról)

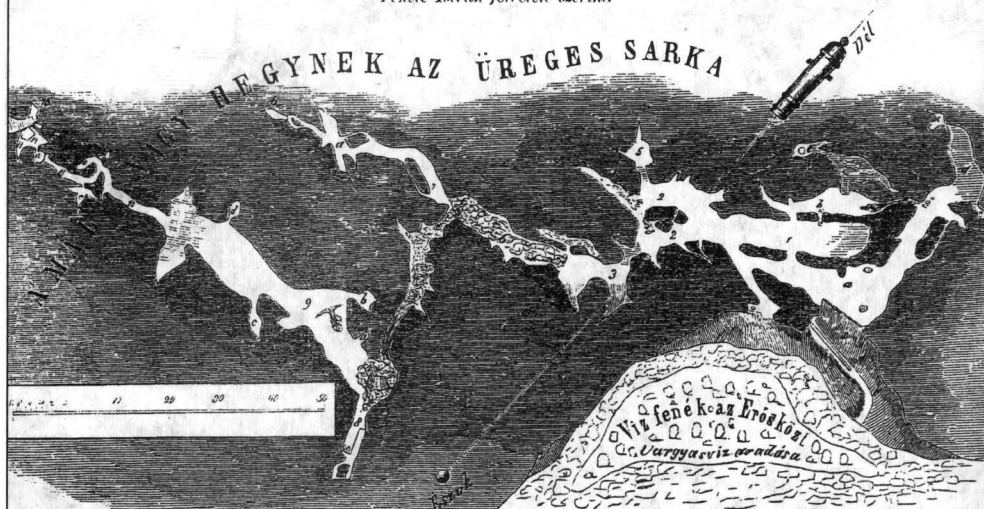
Az almási barlang közelről a Udvarhelyszéken

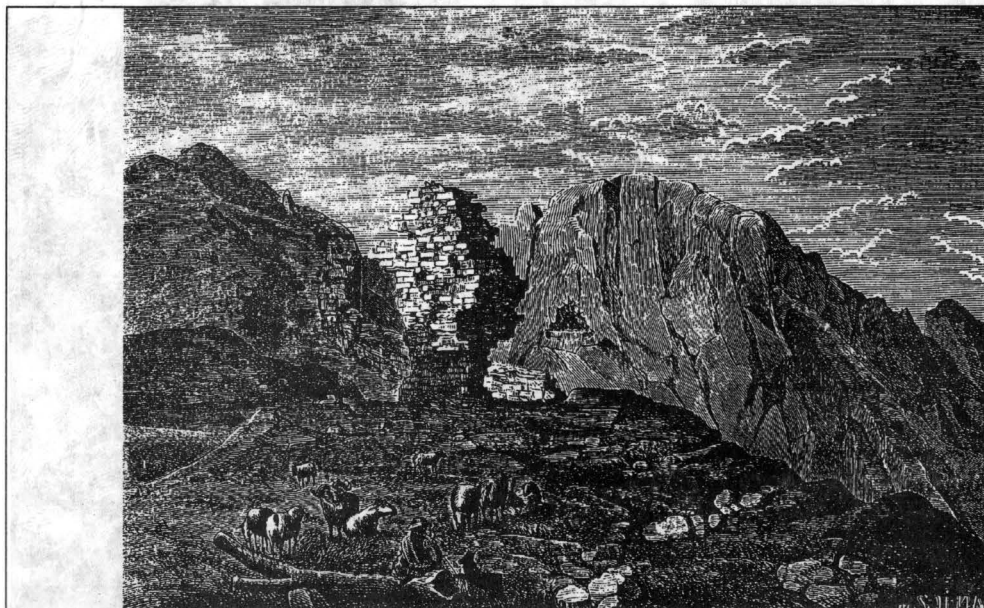

3. ábra A homoródalmási barlang bejárata a Csúdálókőben

Az almási barlang alrajza.
Fekete István felvétele szerint.

4. ábra A homoródalmási barlang alaprajza

5. ábra A hidasi Geszteg a Csepegővár-barlang bejáratával

„Tales sunt aquae, quales terrae per quas fluunt...”
(Plinius senior)

Kutatás- és ipartörténeti adatok a kászoni borvizek hasznosításáról

(Kivonat)

Szerző áttekinti a Kászoni-medencében ismert nevezetesebb borvízforrások történetét, Lucas WAGNER 1773-as említésétől napjainkig. A Kászonimpér melletti répáti palackozó 1888 és 1956 között üzemelt, a Kászonjakabfalva melletti Salutaris, későbbi Kászon Gyöngye 1890 és 1990 között, a szintén Jakabfalva melletti borárnyéki Balás-forrás (Veresszéki-, Pán-, Szent György-) töltődéje 1894-1956 között. Salvator néven hozták forgalomba a Kászonfeltíz melletti Fehérkői-forrás vizét, ezt már 1893 előtől, és legálább 1944-ig palackozták. Mind a négy palackozó mellett létesült gyógyfürdő is. A telepek fejlődése a századfordulóig a BALÁSY család, később BOLDIZSÁR Lajos és BARTALIS Ágost vállalkozók nevéhez fűződik. A zaláni APOR László, a sepsiszentgyörgyi dr. FOGOLYÁN Kristóf, majd TÖRÖK Andor, illetve a 2. világháború után SZŐKE József nevét szükséges még megemlítenünk, mint akik jelentős szerepet töltek be a palackozók és fürdőtelepek működtetésében.

I. Bevezető

A kászoni medence az alcsíki medencétől K-re, a Csíki-havasok és Ojtoz hegyei (Nemere-hegység) közé ékelődve, a Kászon folyó völgyében helyezkedik el.

Ez a félreeső és zárt tájegység Csíkból, országuTON, a Nyergestetőn keresztül, Kozmás község felől közelíthető meg, míg délen nyitott, és a Kászon-vize mentén közvetlen összeköttetésben áll a Feketetűgy völgyével, valamint Kézdivásárhely környékével.

A medencének vasútja nincs. Csík felé a legközelebbi vasútállomás Újtusnádon van, 25 km távolságra a vidéktől.

Az itt feltörő ásványvizek és szénsavas-kénes gázömlések kivétel nélkül a medence keleti peremén, az ojtózi hegyek lábainál bukkannak elő.

A kászoni medence 700 m tengerszint fölötti átlagmagasságával meghaladja a szomszédos alcsíki medence 640 m-es magasságát. Alakját tekintve É-D irányban nyújtott.

A kászoni medencét északnyugaton az 1165 m magas PAPHÉGYE, nyugaton a KECSKÉS tető, délkeleten az 1050 m magas Nyír határolja. A hegykeretet keleten az 1291 m magas RÉPATI tető, valamint az 1198 m-es FÜGETETŐ zárja.

Északkelet és kelet felé a domborzat magassága fokozatosan növekszik, és a hegyvonulat szinte észrevétlenül egyesül az ojtózi csoport legkiemelkedőbb részeivel. Nincs ember, ki ne ismerné ezen a tájon az ojtózi hegyvonulat büszkeségeit: az 1653 m magas, háromcsúcsú Nemerét, vagy 1639 m-es testvérét, a Nagy Sándort.

Ők öröködnék Kászon fölött régmúlt idők kezdete óta, fogadták a legendában Gázonharkász népét, az első betelepülőket (Székely Nemzetek Constitúciói és Privilégiumai, Budapest, 1818, 279 o. és ORBÁN Balázs, A Székelyföld leírása II. k.) figyelték, hogyan gyarapszik lent a völgyben a szorgalmas kis hangya - az ember teremtette élet, az egy, majd öt falu.

A kászoni medencét elfoglaló falvak a medence közepén elhelyezkedő Csere (801 m) dombja közé települtek. Ezek közül Feltíz, Altíz, Impér és Jakabfalva összenőtt, míg Kászonújfalva a Nyergestető alatt különálló település.

Bár éghajlata alig enyhébb, mint a szomszédos Csíki-medencéé, és földrajzi jellemzői

különállóvá predestinálták, a Kászon vidéke nem néptelenedett el, csak elszigetelődött.

Itt konzerválódott - akár egy szép borosztányzárvány - székely népdalkincstünk, mondáink, hagyományaink, forma és díszítőművésztünk jelentős hányada, hogy modern korunk érdeklődő embere gyönyörködve csodálkozhasson rá.

A medencét közvetlen körülölelő hegykeret legmagasabb csúcsa, a Répát és a medencefenék közötti szintkülönbség 790 m, mely még nagyobbá válik délen, ahol a Kászon vize kaput nyit Felsőháromszék felé.

A kászoni medence magassága ugyanis É-D irányban csökken. Felszíne nem sík, hanem szabálytalanul tagolt. A közepén kiemelkedő Tölgyes-dombját nyugaton a Nádaska és Szetye patakok, keleten a Kászon vize határolja. A két előbbi a Veszes-patak útján egyesül a Kászonnal.

A baloldali mellékágak kelet felől táplálják a Kászon folyót. Északról dél felé haladva a fontosabbak közül megemlíthetjük a Fehérkő, Kis- és Nagy Répát, a Farkas patakát, valamint a Tekerest, a Borvíz és Gubás patakokat.

Az egymással nagyjából párhuzamosan lefutó völgyek harántirányban torkollanak a Kászon medrébe.

A kászoni medence éghajlatát zárt medence jellege és nagy tengerszint feletti magassága befolyásolja. E tényezők hatása tükröződik az alacsony hőmérsékleti értékek (+7°, +9,5° évi átlaghőmérséklet) - és a csapadékmennyiség bőséges eloszlásában (700-900 mm). Habár éghajlata zord, mégis enyhébb, mint a szomszédos Csiké.

II. Kutatástörténet

Annak ellenére, hogy a Kászon-vidéki ásványvizek kutatástörténeti dokumentumai több, mint kétszáz éves múltra tekintenek vissza, összefoglaló, részletes leírásukkal mindmáig nem rendelkezünk. A múlt század végéig általános orvosi, vegyészeti, földtani leírásokban, kézikönyvekben, helyi folyóiratokban csupán kis terjedelmű feljegyzésekre bukkanhatunk.

A kérdésre, hogy mi lehetett a hézagos kutatás oka, és miért nem jelent meg legalább egy szintézis a kászoni borvizekről - szinte önmagától adódik a felelet. Az elmúlt évszázad társadalmi, gazdasági viszonyait szemlélve, egyetlen magyarázatot találunk, nevezetesen azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia közigazgatási apparátusa az ausztriai és csehországi nagy hírnévnek örvendő ásványvizei mellett nem fordított gondot az Erdélyi-medence ásványvizeire. Akkoriban a Habsburg-monarchia egész területén méregdrágán árusított osztrák vizeket forgalmazták, gondosan ügyelve arra, hogy a piacon ne jelenhessenek meg új, jobb minőségű versenytársak.

A nemzeti mozgalmak idején mind több erdélyi orvos és vegyész sürgetti az itt található ásványvizek hasznosítását.

A kászoni ásványvizekre vonatkozóan több szerző közölt részletes adatokat.

Közülük elsőként a brassói Lucas WAGNER-t említhetjük, akinek 1773-ban jelenik meg az erdélyi ásványvizek latin nyelvű, orvosvegyszeri leírása, a „DISSERTATIO INAUGURALIS MEDICO-CHIMICA DE AQUIS MEDICALIS MAGNI PRINCIPATUS TRANSYLVANIAE”, melyben Kászon vizei is szerepelnek.

A kibédi származású Dr. MÁTYUS István, borvizeink alapos ismerője és vegyelemzője, 1792-ben Pozsonyban megjelent munkájában, az „Ó ÉS ÚJ DIETETICA”-ban Kászon vizeit is megemlíti.

A századfordulón, 1800-ban Kolozsváron jelenik meg NYULAS Ferenc munkája, „AZ ERDÉLYORSZÁGI ORVOSVIZEKNEK BONTÁSÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN” című szakdolgozata. A számos vegyelemzést tartalmazó munka kiemelkedő érdeme, hogy elsőként boncolgatja az ásványvizek fiziológiai hatását az emberi szervezetre. Egyben irányt szab az erdélyi balneológiai kutatásoknak.

A Székelyföld ásványvizeinek leírásával GERGELYFFY András munkájában, a „DE AQUIS ET THERMIS MINERALIBUS TERRAE SICULORUM TRANSYLVANIAE” - Cibinii - 1811 - találkozunk.

A szakdolgozatok sorában Dr. PATAKI Sámuel munkája következik, a „DESCRIPTIO PHYSICOCHEMIA AQVARUM MINERALIUM MAGNI PRINCIPATUS TRANSYLVANIAE” - Vindobene - 1820, melyben részletes vegyelemzést és orvosi javallatot közöl a kászonjakabfalvi ásványvizekről.

BENKŐ József 1834-ben másodszer kiadott munkájában („TRANSYLVANIA SIVE MAGNUS TRANSYLVANIAE PRINCIPATUS” - Editio secunda - Claudiopoli) a 74. oldalon így ír: „Ex aquis mineralibus celebrantur maxime acidulae variae, quales sunt: Radnenses, Bor-Székenses in sede Gyergyó, Lövétenses, Száldobosenses, Batzonenses, Hermányenses, Hatojkenses, Csikenses, Kászonenses, et permultae aliae de quarum indele lectu sunt...” - mintegy felhívja a figyelmet az említett ásványvizek gazdag szénsavtartalmára és változatos összetételére.

Az analízisek egyre részletesebbé és pontosabbá válnak. Sor kerül az ásványi gáznemű anyagok meghatározására is, amit a múlt század hatvanas éveitől kezdve THAN Károly, BERNÁTH József, LENGYEL Béla, NURICSÁNY József és főképp HANKÓ Vilmos végeztek el.

Az említett munkák a kémiai összetétel alapján osztályozták az ásványvizeket, összehasonlítva azokat a külföldi vizekkel. Egyben felhívják a figyelmet az ásványvizek nemzetgazdasági jelentőségére is.

A múlt század 60-as éveiben megindult ipari fejlődés a Kászonok vidékén is érezeti hatását. A nagyarányú ipari fellendülés négy borvízpalackozó és fürdőhely létrehozását eredményezi.

A kásznai borvizek megismeréséből, kutatástörténetéből nem maradhat ki ORBÁN Balázs összefoglaló munkája, az immár klasszikusává vált „A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA” sem.

Az 1868-ban megjelent második kötet 55. oldalán fényképet közöl a kászonjakabfalvi fürdőről.

Az 54. oldalon így ír: „...a jakabfalvi fürdő...alkotja Kászon nevezetességét...”

„A Kásznai borviz szállítható, a bort nagy szénsavtartalommal bírván - főzi, s főként Háromszékre igen sokat hordanak szét...” - Továbbá közli a forrás vegytani elemzését is, Dr. PATAKI után, valamint a fürdő tulajdonosának nevét, a BALÁSYét is.

Ekkor már a kászonjakabfalvi ásványvíz valóban nagy hírnévnek örvendett, hiszen a felsorolt munkákon kívül egyre többen foglalkoznak vele, úgy a századfordulón, mint századunk első évtizedeiben, hozzáadva mindig valami újat, részletesebbet a régi leírásokhoz.

KOZMA Ferenc nem volt vegyész, sem orvos, de ahogyan gazdaszemmel vélekedik a kászonjakabfalvi vizekről, bármely szakembernek becsületére válhatna. „A SZÉKELYFÖLD KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMIVELŐDÉSI ÁLLAPOTA” című munkájában írja: (1879, 36. oldal) „Kászonjakabfalva: vizei közül egynek vegyelemzése még 1816-ból való lévén, annak közlését mellőzzük...”

„...kétségbevonhatatlan gyógyhatása a görvélykórban oly számos esetben és fényesen bizonyult be...”

Földtani adatokat is közöl ugyanott: „A víznek, melyek homokkő és konglomerát-rétegből erednek, feltűnő naphta-ize van...” (Ez bizony nem más, mint az oligocén-kori zenilit- és disszodilpalás szűrőréteg jelenléte. Az ásványvíz ma is jól érezhetően kénhidrogén tartalmú !)

A VITOS Mózes által szerkesztett „CSIKMEGYEI FÜZETEK” 1894-es kiadásában részletes leírást találunk a kászonjakabfalvi, a répáti, a borárnyéki (Veresszék) és a fehérkői ásványvizekről. Nemcsak Dr. LENGYEL Béla és Dr. HANKÓ Vilmos vegyelemzéseit közli, hanem leírja a fürdők földrajzi helyzetét, a fürdővendégek kényelmét és ellátását szolgáló létesítményeket, megemlíti a források vízhozamát, orvosi javallatokra hivatkozik, és még arról is tájékoztat, ki mennyire vasos pénztárcával induljon gyógyulást keresni. A közlemény nem tudományos leírás, a széles olvasóközönséghez szól.

Az említett időszak legnagyobb jelentőségű tudományos szintézise Dr. HANKÓ Vilmos

munkája, a „SZÉKELYFÖLD”, amely 1896-ban, jelent meg, Budapesten.

A szintézist megelőzően, Dr. HANKÓ évtizedeken keresztül széleskörű gyűjtő- és kutatómunkát fejtett ki. Áldozatos, kitartó munkájáról, céltudatos törekvéseiről, nevezetesen a balneológia fejlesztéséről, a Székelyföld gazdasági és szellemi elmaradottságának felszámolásáról számtalan felhívás, tudományos ismeretterjesztő újságcikk, szaklapokban megjelenő közlemény tanúskodik.

Elég kiragadnunk a rendelkezésünkre álló dokumentumok közül a VERESS Endre által, Kolozsváron szerkesztett „ERDÉLY” című folyóirat 1892-95-ben megjelent néhány példányszámát, hogy Dr. HANKÓ Vilmos mint korának reálisan gondolkodó tudós professzora jelenjen meg előttünk, aki túllép az öncélú lombik-tudományosság határain, munkája fő mozgatórugójaként valamely kutatás gazdasági hasznosságát helyezve előtérbe.

„A KÉP EGY HÍRES ÁSVÁNYVIZ ÉLETÉRŐL” című, 1892-ben megjelent cikkében szomorú iróniával jegyzi meg:

„Földrésztünk legjobb vizéről, a borszéki-ről a fővárosban csak azt tudják, hogy létezik; a pompás előpatakiról, hazánk legkitűnőbb alkális vizéről, a répatírói vagy a kovásznai „Horgácscról” még ezt sem tudják...” (Erdély, I. köt. II. füzet - 1892)

A „MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAI BALNEOLÓGIAI EGYESÜLETÉNEK 1893.-IK ÉVI ÉVKÖNYVÉNEK” ismertetésében a kásznai borvizet szószólójává válik (Erdély, II. évf., 410-404 old.):

„...ki borszéki, répáti...vagy előpataki vizet hozat haza a kereskedésből, az tényleg azt a kellemes, a szénsavas gyöngyöktől buzgó, kristálytisza vizet élvezi, mely messze Erdély bércei között a kútból előtör...”

Az „Erdély” III évfolyamában (1894) az 1-2 és 3-4 számok fedőlapján Dr. HANKÓ kérését intéz az erdélyi ásványvíztulajdonosokhoz az ásványvizek leírása végett, hogy:...”Közölni sziveskedjenek a víz kezelési módját (töltés, dugaszolás, a palack beszerzési helye), az orvosi

véleményeket az orvosok neveinek megjelölésével; az elemzés adatait - még ha tőlem származott volna is - a raktárakat, a vizek árát nagyban és kicsiben...”

„Kérés azzal a szándékkal, hogy ismertető munkát adjon ki az Erdélyi Kárpát Egyesület és...az orvosok és a nagyközönség körében minden erővel terjessze...”

Szintén az „Erdély” hasábjain jelenik meg 1895-ben (IV. évf., 3-4 szám) „A kásznai fürdő gyógyító forrásai” című dolgozata, amelyben közli a Főkút, a Szemvíz-kút és a Borvíz-kút kémiai elemzését, kiemelve ezek legjellemzőbb tulajdonságait:

„...a kásznai „Főkút” vize kitűnő lúgos savanyú víz...”

„...a „Borvízkút” vize savanyú víz...”

„...a „Szemvíz-forrás” vize földes, kénes víz...”

„...a nagy jövőre hivatott kásznai fürdő és forrástelep BALÁSY Lajos csikvármegyei nagybirtokos tulajdonát képezi...”

Láthatjuk tehát, hogy a Kásznában mindinkább fokozódó ásványvízkitermelés egyre több forrás ipari és balneológiai hasznosítását igényli. Ezzel párhuzamosan nemcsak alapos vegyelemzéseknek vetik alá a borvízféleségeket, hanem felfigyelnek egy sajátságos tényezőre is, nevezetesen a borvíztelepek védelmének szükségességére, ami fontos lépést jelentett mind az iparosítás, mind a csfrájában lévő környezetvédelem terén. Örvendetes tény, hogy a kásznajakabfalvi ásványvizek részére már 1894-ben hivatalos „védterületet” állapítottak meg.

A tudósítás az „Erdély” 1894. évi 3-4 szám 118. oldalán eképpen jelent meg:

„A földművelődésügyi m. kir. Miniszter Csikvármegyében lévő, a BALÁSY Lajos kásznai-impéri birtokos tulajdonát képező kásznajakabfalvi fürdő gyógyforrásai részére a Vizjogi Törvény 16 §-a értelmében védterületet állapított meg.”

Az említett folyóirat 1895. évi 1-2 számának fedőlapján a bodoki és borszéki ásványvizek reklámszövegén kívül megjelenik a répáti is:

„A székelyföldi ásványvizek páratlanja a RÉPÁTI...”

S habár Dr. HANKÓ és számos kutató kortársa munkássága nem volt pusztába kiáltott szó, a borvízipar tökéletesedése sok kívánnivalót hordozott magával.

Tanúbizonyságul idézem BUDAI Barna 1902-ben, a Székely Kongresszuson elhangzott beszédének töredékeit (256. old.), melyben az ásványvízkereskedelem fellendítését szorgalmazza:

„...Bel- és külföldi kereskedelmi társaságaink tegyenek valamit ügyünkért, mert eddig nem sok életjelt adtak magukról!”

„...A hazai orvosok vizeinket nagyobb mérvű támogatásban részesítsék...”

„...Katonaságunk is mutasson egy kis hazafiságot ásványvizeink fogyasztásával...” hangzik kissé komikusan a felhívás.

„...Vendéglőseink...helyiségeinkben csupán hazai vizet szolgáltatnának ki...”

„...A borvízforgalomra határozottan káros a szállodák és vendéglők személyzetének azon elbánása, hogy őríási áronként szolgáltatják ki a savanyúvizet a fogyasztónak. 60-70 fillért vesznek el 1 drb. félliteres, literes borvízért üveg nélkül. No ez már a rablástól nem áll messze...”

A továbbiakból kitűnik, hogy a borvízipar fejlődését és az ásványvíz forgalmazását nemcsak az érdeklődés hiánya, vagy a vendéglősök vagyongyűjtési szenvedélye akadályozta, hanem igen elterjedt a hamisítás is, mert nem volt „...szigorú védjegy törvényünk”. „Külföldön, Romániában még azt is megteszik, hogy gyártanak azonos néven, vegyi összetételben borszékít, előpatakít, répátit, stb. s az eredeti helyen adják - olcsón.”

Ugyanakkor hiányoztak a téli szállításhoz szükséges fűtött szállítókokcsik.

Az ásványvizek reklámozása sem volt tökéletes, mert mindig valamely külföldi vízzel hasonlították össze a hazai vizeket.

„...Ne legyünk a külföld szócsövei, mondván ez és ez a vízünk hasonlóan kitűnő mint amaz a külföldi...” mennydörögte BUDAI Barna.

Az első világháborús gazdasági hanyatlás megtöri a borvízipar fejlődését, és megállítja egy időre a kutatások kiszélesedését is.

Az ásványvízkutatás az első világháború után újjáéled, és még nagyobb jelentőségre tesz szert, mint azelőtt.

Új kutatócsoportok kapcsolódnak be a széleskörű munkálataiba, s az erdélyi ásványvizek és fürdőtelepek fellendítését olyan nevek fémjelzik, mint: TEOHARI, N. VICEL, M. STURZA és Gh. ATANASIU.

Az első világháború után az erdélyi ásványvizek radontartalmát Gh. ATANASIU professzor vizsgálta elsőként, rámutatva a radioaktivitás eredetére és fiziológiai hatásaira is.

Gyógyvizeink mikro-alkatrészeinek problémáját STRAUB János (1950) vetette fel elsőként - 52 forrás részletes vegyelemzése kapcsán. Ebben a munkában a kászoni borvizek is helyet kaptak.

Közben az új ásványvíztulajdonosok és bérlők igyekeznek a lehető leggazdaságosabbá tenni a borvízipart, s hogy ne kelljen drágán megvenni és messze földről szállítani a palackozáshoz szükséges üveget, üveghutákat létesítenek.

Erről tudósít Dr. ENDES Mózes a „CSIK, GYERGYÓ ÉS KÁSZONSZÉKEK” című munkájában (1937, Budapest, 380. old.):

„A borvízárulással kapcsolatos volt az üvegyártás. Ez Borszéken már 1804-ben megkezdődött. A XIX. sz. közepén Kászonjakabfalván állítottatott fel üvegyár.”

Az ásványvízkutatás kapcsán és ennek keretein belül a kászoni vizek legalaposabb ismerője, Dr. BÁNYAI János kitartó munkássága jelzi a további irányvonalat 1927-től 1972-ben bekövetkezett elhunytáig. Ő az, aki felkutatja borvíztelepeink legrejtettebb forrásait számtalan vegyelemzést végezve. Munkája eredményeként szűkebb hazánk térképén egyre sokasodnak az apró, forrást jelző, fekete pontok. Csoportosította, rendszerezte, osztályozta a borvízféleségeket, rámutatott ezek minősége és az őket létrehozó anyaközet közötti szoros összefüggésekre.

Az elmúlt harminc évben számos intézmény munkaközössége tanulmányozta Hargitamegye ásványvíztelepeit, melyek közül a legszámottevőbbek voltak: az ISPIF, az IGP, az IGF és a helyi IPEG.

1989 óta az ásványvízkutatás stagnál.

III. A borvízpalackozók és a gyógyfürdők története

A. A legelső palackozó állomást a Répát-patak völgyfejében építették.

A répáti forrásra BALÁSY SIMON József kászoni nábob, székely királybírók ivadéka, a terület tulajdonosa figyelt fel, és a múlt század nyolcvanas éveiben megkezdte ipari hasznosítását.

Égészen biztos adatunk 1888-tól kezdődően van, amikor egy GYÖRGY József nevű bérlő „nem csak újra foglaltatta, hanem tető alá is hozatta a répáti forrást” és az akkor legkorszerűbbnek számító „CZERNICKI-féle magától működő töltő készülékkel látta el” -írja VITOS Mózes a Csíkmegeyi Füzetek 1894-es kiadásában a 346-347. oldalon.

A répáti forrás akkori hozama 2000 l/24 óra volt, ami 0,02 l/sec-nak felel meg.

A Kászonimpértől másfél óra járásra lévő borvízkút vegyi összetételét Dr. LENGYEL Béla határozta meg elsőként. Megállapította, hogy az „alkáli-savanyúvíz” (lúgos vegyhatás) kitűnő gyógyszere a különféle gyomorbántalmaknak és néhány hurutos-hűléses megbetegedésnek. A nagyon hideg, csupán 7,4°C-os ásványvíz sok szabad széndioxidot, nátrium, kálium, lítiumbikarbonátot, vas-, mangán-, kalcium-, nátrium-kloridot, nátriumjodidot, alumíniumhidroxidot, szilíciumoxidot és ami ritkán fordul elő: stronciumbikarbonátot és stronciumszulfátot tartalmaz.

Nem csoda, hogy Dr. PURJESZ Zsigmond, kolozsvári orvos, aki az 1800-as évek végén elismert szak tekintély, így írt:

„Alulírott bizonyítom, hogy a répáti savanyúvizet a nyálkahártyák hurutos bántalmait el-

len - ismételve jó sikerrel alkalmaztam.” (VITOS M., Csíkmegeyi Füzetek - 1894)

A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentéséből kitűnik, hogy 590.000 félliteres palackot forgalmaztak, amelyből a Regátba 180.000 palackot, Bécsbe 1500-at, és Berlinbe 450 darabot szállítottak. VITOS M. továbbá arról is tudósít a Csíkmegeyi Füzetek 1894-es évfolyamának 346-349. oldalain, hogy Dr. HANKÓ véleménye nem ez volt a termelés valódi volumenéről, hanem „... mintegy 700.000 félliteres palack, amit Erdélyben és a Regátban hoztak forgalomba...” A budapesti piacra csak 1894-ben jut el igen kis mennyiségben.

VITOS M. felsorolja GYÖRGY József bérlő kereskedelmi útvonalának fontosabb raktárait is, ezek: Kolozsvár, Brassó, Segesvár, Nagy-Szeben, Gyulafehérvár és Déva.

A répáti palackozott ásványvíz minőségét tekintve bátran állta a versenyt a vichy-i vízzel, meg a más fajta, akkoriban divatos import ásványvizekkel. A kolozsvári piacon üvegestől 12 koronáért, üveg nélkül, azaz cseretüvegért 8 koronáért árulták. (VITOS M.)

Következésképpen a borvíz költséges élvezeti cikk volt !

1890-ben a Csíki Lapok reklámújdonságai között a répáti víz is szerepel:

„A répáti égvényes savanyú víz - a monarchia legszénsavdúsabb és legtisztább égvényes savanyúvízei közé tartozik.”

A répáti borvíz nemcsak itthon, Csíkban vívott ki megérdemelt elismerést, hanem olyan hírneves tudósok, mint Dr. HANKÓ Vilmos is nagyra értékelték, aki az 1893-ban megrendezett III. Magyar Balneológiai Congresszuson így nyilatkozik:

„...Kár, hogy a nagy utánajárással, a világhírű giesshübli módjára kezelt répáti-víz páratlan vízéből nem jut a főváros lakóinak...”

A „MILYEN ÁSVÁNYVIZET IGYUNK” című füzetében a répáti borvíz igazi szószólójává válik: „...a kászonimpéri répáti savanyúvíz a jók között is a legjobbak közé tartozik...”

Az első világháború végén a BALÁSY-vagyont az örökösök felosztották és eladták. A répáti palackozót a kászonimpéri közbirtokosság vásárolta meg, és adta bérbe 1922-ben, TEIEL Vilmos brassói szász kereskedőnek, aki Ausztriában, Németországban és Magyarországon forgalmazza a borvíz nagy részét.

TEIEL a répáti víz tengeri szállításával is kísérletezett. A Galați-ig szekéren fuvarozott, majd behajózott ásványvíz első tengeri útján sikeresen vizsgázott. SZŐKE József, a falu múltjának alapos ismerője, így emlékezik: „...Az ásványvíz kitűnően állta a próbát, minősége és szénsavtartalma változatlan maradt...”. Azt azonban, hogy Isztambulba, vagy valamely görgög kikötőbe szállították a répáti borvizet, nem tudta pontosan megmondani.

A tengeri szállítás folytatásáról nincs tudomásunk.

A répáti töltőállomást 1936-tól 1944-ig TÖRÖK Andor kézdívasárhelyi borkereskedő bérlete. A háború idején egy tűzvész alkalmával minden tönkrement.

Az impéri közbirtokosság 1944-ben SZŐKE Józsefnek adja bérbe a borvíz bérletét. Ő az, aki megegyeszer felvirágoztatja a borvízpalackozást, egész kis települést építve a front hagyta romokon.

A töltőde épülete mellett nemsokára megjelent egy 6 szobás, 12 ágyas vendégfogadó, egy kőből épített munkáslakás és mosoda.

A technológiai folyamat igen egyszerű volt. A töltésre különleges „szőlőfürtös” üvegeket használtak. Tisztításuk kézi mosással, vitriolos melegvízzel történt. Ipari víznek, mosás-öblítésre a Répát-patak vizét használták, amelyet káznokban forrósítottak fel.

A borvízforrást kőközübe foglalták, és üvegharanggal fedték le, amelyből gumicsövön csordogált az ásványvíz. A palackokat a gumicső alá tartották, és amikor megteltek, főtt parafadugóval dugaszolták. Ezek mindegyikén, beégetve, a répáti pecsét díszelgett. Utána címkézték és forgalmazták.

Kézdívasárhelyre, Brassóba, Csíkszeredába gépkocsival és szekerekkel fuvarozták.

BODÓ Dénes és SIMON Pál voltak a legtöbbet szállító fuvarosok.

1948-ban, az államosításkor megvonnák SZŐKE Józseftől a bérleti engedélyt.

1948-tól 1956-ig a kézdívasárhelyi „GÁBOR ÁRON” helyi ipari kisvállalat adminisztrálja a répáti ásványvízpalackozót.

1956-ban a csíki helyi ipari vállalat - az I.R.E.M. - (Întreprinderea Regională Extractivă și Metalochimică) kötelékébe helyezték át, melynek vezetősége rövidesen felszámolja, azzal az indokkal, hogy a túlságosan félreeső borvíz szállítását, különösen télen, nehéz lebonyolítani. 1956-tól a töltőde nem üzemel.

B. A második palackozóállomás, a „Kászon Gyöngye”

A mostani „Kászon-gyöngye” palackozó területe, hasonlóan a répáti birtokrészhez, szintén a nemes BALÁSY-család tulajdonát képezte, itt hamarabb jelent meg az első szabadfürdő, mint maga a töltőállomás. A fürdő létesítéséről nincsenek pontos adataink. A kászoniak emlékezete szerint azonban a fürdő már 1848 előtt ismert. A kis telepen ebben az időben 4-5 öltözőfülkét ácsoltak, fenyőfából. (VITOS M.)

A kortárs VITOS Mózes feljegyzéseiből (1894) kitérünk, hogy „...Ma Kászon legfőbb nevezetességét a jakabfalvi fürdő képezi... A Borpatak völgyében, a falutól (Kászonjakabfalva) 1/2 óra járásnyira virágzó fürdőtelep létesült...” Tulajdonosa BALÁSY Lajos, aki „szállásokat”, „étkezdét” és később, 1890-ben „töltőházat” is épített.

A fürdőn nem voltak „fényes termek”, de a „szállások különböző hazai városok, falvak neveire voltak elkeresztelve, úgymint: Vásárhely, Kanta, Kézdívasárhely, stb.”

A „görvélykór” elleni fürdőkúra szabad-terti, fagerendákkal bélelt medencében történt.

A telep központja a „Fő forrás”, ezt palackozásra is használták (ma az 1-es forrás). Ez „egy fővénykősziklából (= homokkő) minden harmadik percben megújuló erősebb rohammal szökell fel” (VITOS M.), tehát artézi jellegű volt.

A töltőde 1892-es évi forgalma 450.000 darab félliteres palack. Üvegenként 4-5 koronáért árusították.

A lúgos vegyhatású borvizet, mely a sa-vanyú Küküllő-menti borokat is édeskés-aszú-ízfűre változtatta, „igen kedvelték úgy a Regátban, mint Erdélyben”. Különösen Három-szék-vármegyébe szállítottak sokat. A legna-gyobb borvízlerakatokat Kézdivásárhelyen és Brassóban rendezték be.

A Bor-patak völgyében a Fő-forráson kí-vül még három másik forrást ismertek: a „Borvizkút”, a „Szemvizet”, és a „Felső-for-rást” (má a 2-es,3-as,4-es források).

Ugyancsak a Bor-patak mentén, a „Bor-fő-erdőben” BALÁSY SIMON József - BALÁSY Lajos rokona - egy ötödik forrást is felfedezett, amelyet kizárólag palackozásra hasz-náltak. 1892-es évi forgalma 200.000 félliteres palack. Erről a töltődéről nincsenek további ada-taink.

A kászonjakabfalvi fürdőtelep, majd bor-vízpalackozó forrásait olyan hírneves vegyészek elemezték, mint: Dr. MOLNÁR János és Dr. HANKÓ Vilmos. (Lásd a „Kutatástörténet c. fe-jezetet)

Dr. MOLNÁR János nemcsak a főbb ásványi-összetevők részarányát határozta meg, ha-nem külföldről importált ásványvizek minőségé-vel is összehasonlította ezeket.

„...a kászoni víz (Főkút) jódtartalma: 0,0100, a hirneves luhschoniczié: 0,0074, a kreuznschié: 0,0100 gr.”

„...a giesshübli vízben a nátriumbikarbo-nát mennyisége 1,192 gr...a Fő-kút vizében a nátriumbikarbonát mennyisége 1,6332 gr”

„...a Borvizkút vize vasas savanyúvíz. Összetételére nézve legközelebb áll a spasi „Souventeliere” - a hazaiak közül a lublói „Amália” vizéhez...”

A jakabfalvi fürdőtelep ásványvizeinek gazdag nátriumbikarbonát-, szabad szénsav- és jódtartalma hatásos gyógyszere volt a „skro-fulózosus” megbetegedéseknek.

A BALÁSY Lajos által létesített palac-kozót a századfordulón BARTALIS Ágost és

BOLDIZSÁR Lajos vásárolta meg. Egészen biz-tosan nem tudjuk, mikor adták a palackozott ásványviznek a „Salutaris” nevet, de annyi bizo-nyos, hogy BALÁSY Lajos örökösei már így ne-vezték egy 1920 körül nyomtatott címke tanúsá-ga szerint.

Bartalisék az első világháború után túl-adtak a borvítöltődén. Az új bérlő 1922 és 1944 között APOR László zaláni (Kovászna megye) gazdálkodó. (Nincs atyafiságban a torjai nemes APORokkal.)

Kászon öregjei (KAZATSAY Matild és SZŐKE József) még emlékeztek rá, hogy a „töl-tőlány” APOR felesége volt ! Ugyanis a szoká-sos módszer a „kézi töltés” volt, minden különö-sebb gépi felszerelés nélkül. APOR „fehérlovas szekérrel” hordta a parafadugóval dugaszolt bor-vizet a megrendelőknek, főként a háromszéki vargavárosba, Kézdivásárhelyre. Később nem volt szükség rá, hogy a tulajdonos maga fogjon be. Fuvarosokat szerződtetett a faluból, mint: a JÁNOSI testvéreket, ISTVÁN Ferit, DOMBI Lászlót és a BÁCS családot.

Ahogy APOR gazdagodni kezdett, a töltőde mellé 12 kabinos melegfürdőt is építte-tett. A fürdőház emeletét 15 x 20 = 300 négyzet-méteres bálteremmé alakította, mindkét végében egy-egy büfével.

A melegített borvizet a kádas fürdőzés-hez külön kazánház szolgáltatta. APOR nem fe-ledkezett meg a strandolás kedvelőiről sem. Kita-taroztatta a BALÁSYéktól örökölt fürdőmede-nét, és nyolc öltözőkabinat állíttatott melléje. Ha-marosan sor került négy személyzeti lakás építé-sére, ugyanis a fürdőtelepet és a töltődét 25 sze-mély szolgáltatta ki.

Az 1930-as években már helyi áramfor-rás szolgáltatta a villanyvilágítást, és a töltési technológia is változott: bevezették a szalagrend-szerű üvegmosást.

A BALÁSYaktól maradt egy emeletes, 25 szobás faház. Ez amolyan kisebb szálloda volt. Mellette APOR a saját kőből épült rezidenciáját rendezte be, ennek pincéje garázként szolgált.

A fürdőtelepről hosszú, fasorral szegé-lyezett sétány vezetett a veresszéki telep felé. A

fenyőfaligetben kescselábú faasztalok és padok várták a kirándulókat. A lovaskocsik, szekerek számára fedett színeket építettek, most talán parkolóhelynek neveznénk őket.

A nyári fürdőidényben nem egy kocsmáros és lacikonyhás kiköltözött a jakabfalvi fürdőtelepre.

A „Salutaris” vagy „Káson Gyönye” néven forgalmazott ásványvíz igen érdekes módon tört be a piacra. Az egykori „marketing”-ről maradt fenn a következő anekdota-ízű történet. APOR, az újdonsült és nem mindennapi üzleti érzékkel megáldott tulajdonos, a lehető legelőnyösebben igyekezett túladni a jó minőségű de ismeretlen terméken. Nem sajnálta mélyen a zsebébe nyúlni, hiszen a befektetés úgyis busásan megtértül. Budapesten - mivel igen gyakran utazgatott oda - alkalmazott néhány munkanélküli fiatal, akiknek nem volt más feladatuk, mint eljászani a gazdag, gondtalan polgár-ifjonc szerepét. Így hát a kor legújabb divatja szerint öltözködött „uracsok” a legelőkelőbb éttermeket látogatták sorba, és a kiadós menü elfogyasztása után Salutaris borvizet kértek. A pincérek, sőt néha a vendéglősök maguk is zavartan vallották be, hogy ezt a fajta ásványvizet nem ismerik. A fizetővendég rögtön felvilágosította, hogy az egy „fenomen” és hogy „már minden valamire-való étteremben kapható”! Közben azt is az érdekeltek tudtára adták, honnan lehet beszerezni az értékes nedűt. És mit tesz a konkurencia? A rendelések megindultak APOR felé. Így terjedt el egyre jobban a Salutaris víz, nemcsak Budapesten, hanem még Bécsben is. (SZÜSZER NAGY Andor bányamérnök közlése)

A háború utáni borvíztermelés 1934-ben érte el teljes virágzását, amikor naponta 4000 l ásványvizet palackoztak.

Az 1944-48-as időszakban a töltődét LÁSZLÓ István bérelte. A háború idején az átvonuló front majdnem mindent lerombolt. A mostani töltőállomás végénél még ma is látszanak a melegfürdő romos alapjai. A személyzeti lakások még állnak, de a híres fenyősetány eltűnt.

Az államosítás után a kézdivásárhelyi „GÁBOR Áron” helyiipari vállalat gyámkodott a töltés felett. Egyetlen kézidugaszolóval indul a termelés. A dugaszológép később a csíkszeredai múzeum tulajdonába kerül

1956-ban a palackozót a csíkszeredai „November 7” vállalathoz csatolják. Ekkor számolják fel a melegfürdőt.

A sorozatos átszervezések következtében a „November 7” helyi ipari vállalat IREM, IREMC, IJEMC és IJIL-lé lett. 1970-ig a kászoni borvízpalackozó az IJEMC-hez tartozik. Az 1970 és 1973 közötti időszakban egy másik helyi ipari vállalat, a borszéki „APEMIN” adminisztrálja.

1972-ben a bukaresti ISPIF kutatóintézet dolgozik a Bor-patak környékén.

A munkákat a borszéki APEMIN rendeli meg. A kutatás programja: felmérni az összes számottevő borvízforrás hozamát, megállapítani minőségi jellemzőit és tisztázni a telep geológiai viszonyait. Ennek érdekében több fúrást kellett volna elvégezni, de csak egyetlen szondára telt a kiutalt pénzüsszezből. A kutatási programot végrehajtották ugyan, mert a hozamméréseket, a vegyelemzéseket elvégezték, de a palackozó korszerűsítésére nem került sor. Egy több millió literes kapacitású üzem beruházási költségeit nem lehetett egyetlen szonda eredményeire alapozni.

1973 májusától 1977 szeptemberéig az APEMINt a megyei helyi ipari vállalathoz (IJIL) csatolják, de a kászoni palackozót 1974-ben áthelyezik a csíkszögödi mezőgazdasági farm (Ferma Agricolă Jigodin) keretébe, amelyet kimondottan a megyei pártapparátus adminisztrált. A töltőde tovább üzemelt kisebb-nagyobb megszakításokkal, legutóbb a kászoni polgármesteri hivatalhoz tartozott. A rendszerváltás után bezárták.

C. A „Borárnyéki Balás-forrás”

A mostani Veresszéki-Pán borvíztelep megfelelője. Jakabfalvától DK-re, 6 km távolságra található.

A múlt század végén tulajdonosa
BALÁSY SIMON József.

Ez a hely is hamar látogatott fürdőtelep-
pé vált.

A „Borárnyéki” források kiaknázása kö-
zös, „családi vállalkozás” lehetett, mivel a társtu-
lajdonos BALÁSY Lajos 1891-ben a meglévő 50
szobás szálloda-fürdő mellé még egy „csinos la-
kóházat” is építtetett ! (VITOS M.) Három év
múltán, 1894-ben már áll az üzemképes palacko-
zó is, melynek vizét Dr. LENGYEL Béla vegye-
lemezte és fémjelezte a piac részére legelsőként.

Ennek a palackozónak évi termelési ho-
zama nem ismert, de tanulságos adatként szolgál-
hat, ha megemlítem, hogy a gyógyulást nem osz-
togatták ingyen, ugyanis egy melegfürdő 50 ko-
ronába került, míg egy hideg-fürdőzés „csak” 12
koronát ért. (VITOS M.)

A rendelkezésünkre álló forrásmunkák,
dokumentumok közül igen értékes feljegyzése-
ket találunk BALÁSY SIMON József Borárnyé-
ki savanyúvíz-tulajdonos és -kezelő sajátkezű,
kéziratot könyvviteli naplójában, melyet folya-
matosan vezetett 1892-től 1897-ig. A napló ma a
Csíki Székely Múzeumban található.

A kézirat az alkalmazottak: fuvarosok,
kubikosok és más munkások névsorával kezdő-
dik. Így jutott tudomásunkra, hogy egy kétkezi
munkás 4 napi bére 2 forint 80 krajcár volt.
Ugyanakkor egy munkavezető „3 napi munkave-
zetésért” 12 forintot kapott.

A leggyakrabban előforduló nevek az ál-
landó vásárlókra és a fő kereskedelmi útvonalak-
ra is rávilágítanak.

Ezek a következő személyek voltak:

-Brassóból WECHSELBERGER József

-Budapestről Dr. RESCA Pál

-Csíkszeredából Dr. BOCSKOR Béla,
ANTAL József, TAMÁS József, HAJNÓD Béla

-Csíkszentkirályról BALÁZS Benjámín,
aki a lerakat raktárosa is volt egyben

-Eresztvényről (ma Maksa községhez
tartozik) CSISZÉR Béla

-Gelencéről OPRA József

-HARAJRÓL a tanító (így, név nélkül !)

-Kézdivásárhelyről SZÁSZ Dénes,
HRINTZ Kino, FÉNIG Vaszi, KAZATSAI Ig-
nác, Vidor és István, KOZMA György, LÁSZLÓ
Zoltán, aki nemcsak kereskedő, hanem raktárnok
is egy személyben

-Maksáról HAMIGO Mórítz

-Ozsdoláról BENDE György

-Tölgyesről FEHÉR György és VERESS

Lajos

-Uzomból NÉMETH János és KHÁN

Dániel

A borvíztöltő építési munkálatai nagy-
részt 1893 nyarára estek.

A napló feljegyzéseiből fény derül mind-
arra a sok ügyes-bajos dologra és utánajárára,
ami ilyenkor összegyűl.

BALÁSY S: József kitűnő szervező lehe-
tett, akinek mindenre kiterjedt a figyelme. Ügyei
intézésével nem szívesen bízott meg másokat,
maga járt utánuk.

Így például 1893. június 16-án Újtsná-
dra megy kőköpü-szegődni BETEG Józsefhez és
DARVAS Jánoshoz. Előleget 4 forintot fizetett -
míg a köpü „szegődött ára 30 forint” volt.

SIMON Péter és KOSZTI KELEMEN
András kászonimpéri lakosokkal július 9-én köt
adásvételi szerződést a „Borfejében lévő birtok
vételéről”. Három nap múlva már
Kézdivásárhelyen jár, ahol SÜKET Mihálytól és
KAZATSAY Vidortól csorgónak való „csövet és
egyéb vasakat” rendel.

Ugyanez év július 16-án ifj. KOSZTI G.
Mihály és NAGY Gy. András a „kőköpüt kiszál-
litották Borfejében a helyszínre”. A gyorsütemű
munka hamarosan a végére ért. Július 19-én a
„köpükövet bétették a forrásra”, azaz köpübe
foglalták a borvizet.

1893 novemberében egy SZABÓ Albert
nevű szállítótól hitelben megvásárolja a dugasz-
ológépet és „a jövő 1894-ik év Pünkösdnapiig”
kötelezi magát ennek kifizetésére.

A palackozáshoz szükséges üvegeket a
sepsibükszádi üveghutából szerzi be.

Közben az új ásványvíz minőségének a
meghatározásáról sem feledkezik meg. Novem-
ber 20-án levelet küld Dr. LENGYEL Bélához.

A vegyészprofesszor öt nap múlva megérkezik. BALÁSY a fiát, Pált küldi lovashintóval Kézdivásárhelyre „a vonathoz Dr. LENGYEL Béla úr elébe”.

Aztán megkezdődik a hosszas küzdelem a borvízárúsítás jóváhagyásáért. 1894-ben többször folyamodik a m. kir. Belügyminisztériumhoz, felhasználva Dr. GYÖRFFI Gyula országgyűlési képviselő támogatását is, akinek ajándékba „1 láda 25-ös” vizet küldött a borárnyékiból. (Vagyis egy ládába 25 üveg fért el!) A kérelmezés nem járt eredménnyel. Készerűen jegyzi fel 1894. június 27-én, hogy „Visszaérkezett a Belügyminisztériumból a visszatartó válasz az összes iratokkal, s engedély nem adatott az árusításra”.

A kudarc nem töri le: hamar megtalálja a kiutat. Másnap már Kézdivásárhelyre utazik, Dr. MOLNÁR László ügyvédhez, „tanácskozás végett”. Később - július 19-én (1894) Csíkszatószegbe (ma Csíkszensimonhoz tartozó falu) látogat „INTZE Ignátz úrhoz tanácskozásért”. Ez utóbbi azt javasolja, hogy „...sürgönyözzenek a belügyminiszternek, hogy honn van-e?...” Sürgönyöztek! Kézdivásárhelyről! A válasz az volt, hogy a belügyminiszter Erdélyben van! Tehát várni kellett, amíg visszatér a fővárosba, Budapestre.

BALÁSY, türelme fogytán, november 21-én Dr. MOLNÁR László ügyvéddel újabb „kérvélevelet” irat, a a borárnyéki Balás-forrás forgalmazási engedélyéért.

A 42.428-as számú „árulhatási engedélyt” a m. kir. belügy csak 1895. május 20-án adja meg.

A naplóból az is kiderül, hogy még 1893-ban vizsály kerekedik BALÁSY S. József és BALÁSY Lajos között, a két egymás mellett lévő forrás kitermeléséért. BALÁSY Lajos vitathatónak minősíti a BALÁSY SIMON József elsőbbségét a borárnyéki telepen, azt állítva, hogy előtte pár hónappal már felfedezte az egyik forrást! (A dokumentumból nem lehet kideríteni, kire utal a vádló B. Lajos.) Az viszont tény, hogy a két forrás összeköttetésben lévén egymással, egyformán viselkedett a mesterséges beavatkozás hatására - nevezetesen a kitermelésre.

Az egyik forrás kitermelése befejeződhetett a szomszédságában lévő másik forrás hozamát is. Így BALÁSY Lajos joggal aggodhatott, hogy egy szép napon víz nélkül marad virágzó fürdőtelepe! Ezért sietett védterületet megállapíttatni a tulajdonában lévő forrás környezetében, akárcsak a jakabfalvi Bor-pataki telep esetében.

Helyi szinten a pert Dr. BOCSKOR Béla csíkszeredai ügyvéd bonyolítja le. Valószínű, nem vezetett kedvező eredményre a bírósági döntés, és ezért BALÁSY S. József a fővárosi legfelsőbb törvényszékhez, Dr. RESCA Pál ügyvédhez folyamodik. A feljegyzésekből nem tűnik ki, hogy kinek a javára döntenek a legfelső törvényszéken. Csupán annyit tudunk, hogy 1895-ben a per nem volt még lezárva.

Valószínű, a megromlott rokoni kapcsolatok a „családi vállalkozást” a századfordulóra csődbe juttatják.

A borárnyéki telep így kerül az első bérlő: BOLDIZSÁR Lajos kezébe, aki 1920-ig, átveszelve az első világháborút, fenntartja és üzemelteti úgy a palackozót, mint a fürdőtelepet.

Majd Dr. FOGOLYÁN Kristóf örmény származású, sepsiszentgyörgyi orvos következett, aki beton-alapú, téglameletes épületet húztatott az általa „Pán”-nak nevezett forrás fölé. A tetszetős, kőből, téglából és fagerendából rakott épület KÓS Károly stílusát, keze nyomát őrzi mind a mai napig!

A tervezett sanatóriumot FOGOLYÁN doktor nem tudta befejezni a kedvezőtlen háborús konjunktúra következtében, de 1938-ig a töltsde folyamatosan üzemelt.

A veresszéki vizet „SALVATOR” néven hozták forgalomba.

1938 és 1944 között a veresszéki palackozó és fürdőtelep DÁVID Dezső kézdivásárhelyi kereskedő kezébe kerül. Ő is megtartja a piaccon ismert Salvator nevet, de a forrást újra keresztesi, most már „Szent György” forrásnak nevezik, és nem Pánnak! A FOGOLYÁN doktor által megkezdett épületet nem tudja befejezni.

Az 1944-48-as időszakban a tölts szünetel. 1948-ban a kézdivásárhelyi „GÁBOR Áron”

helyiipari vállalat gyámkodik a palackozótelep felett, és egészen 1956-ig rendszeres termelés folyik.

1956-ban Kézdi-rajontól Csík-rajonhoz csatolják, de a „November 7” vállalat, az új gazda ezt is elpredálja, nem találván kifizetődőnek a nehezen szállítható és tárolható borvíz kitermelését!

Ezután sokáig a helyiek járnak ki a veresszéki borvízhez, és hordják haza, otthoni használatra, orvosságnak.

HOSSZÚ Ilona, kászeni lakos, a borvíz házhoz-szállításával foglalkozott, egész 1973-ig, amikor a forrás környéke, a félbehagyott szanatórium és a hozzá vezető út olyan elhanyagolt állapotba került, hogy még szekérral is nehéz volt megközelíteni. Így ez a szállító is felhagyott a borvízfuvarozással.

A most még álló romos épület közben a kollektív gazdaság nyári istállójának szerepét is betöltötte, ami a forrás teljes szennyezettségéhez vezetett.

1989 után egy kászeni vállalkozó, BODÓ János igyekezett rendbehozni, tatarozni a műzéális értékű szanatóriumot. A megkezdett munkálatok azonban abbamaradtak megfelelő tőke hiányában.

A veresszéki forrást kitakarították, újrafoglalták és lefödtek. A borvíz vékony csövön csordogál.

D. A negyedik fontosabb ásványvíztelep a „Fehérkői”

Kászonfelfűz közelében, 4 km távolságra a falu északi határától. Mivel a községi kaszáló területén több forrás jelent meg, ezek a faluközösség tulajdonát képezték.

A kászonfelfűzi községi tanács kérésére Dr. LENGYEL Béla végezte el a töltési engedély elnyeréséhez szükséges vegyelemzéseket.

A főkút a „Szent István” nevet viselte. Szénsavas, nátriumos, magnéziumos, jódos. Vassas víz, amelynek szabad széndioxid tartalma igen nagy, állapította meg 1892-ben a hírneves szakértő. Hozama 1 l/s.

Pontosan nem lehet tudni, melyik évben kezdték palackozni, de VITOS Mózes leírásából

ismert, hogy a „Fehérkői” palackozó bérlője „1893-ban elhalálozott”, és ekkor a faluközösség 6 évre újból bérbe vette a telepet.

Közben Kászonaltíz is igényt tartott a birtokjogra. Ebből rengeteg bonyodalom származott, és még most is fel-fellángol a vita a juss felett.

A Fehérkői főforrás mellett, azzal átel-lenben, a patak jobb oldalán egy erős kénes „szejké” forrás található. Vize szürkésfehér csapadéktól zavaros.

A századfordulón sok reumás és csonttuberkulózisos beteg távozott innen gyógyultan, annak ellenére, hogy a jól bevált gyógymód igen kezdetleges volt.

Dr. WEISZ Mórné - sz. KAZATSAY Matild (maga is szemtanúja ilyen szerencsés eseteknek) így mesélt: „...Óriási szapulókádákat töltöttek meg szejke vízzel, s aztán sűrű ágú vasvillával tüzes köveket dobáltak a dézsákba, hogy a fürdő kellemesen meleg legyen...” Aki ezt két hónapig rendszeresen ismételte, az gyógyultan mehetett haza. Az üdülők természetesen a telepen laktak, ahol 3-4 vendégház állt rendelkezésükre.

A hajdani töltőház istállóval, raktárral, sütőházzal és más melléképületekkel együtt rég megsemmisült. Valószínű, a Fehérkői töltőde sorsa is ugyanolyan viharos volt, mint hozzá hasonló társaié. Igen gyakran cserélt gazdát. 1940 és 1944 között TÖRÖK Andor bérelte és „Fehérkői borvíz” címen forgalmazta.

1948-ban a községi tanács elárverezi az épületet, melyet rögtön lebontanak!

Annak ellenére, hogy a fehérekői telepet teljesen felszámolták, továbbra is a kászeniak kedvenc pihenőhelye maradt.

Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1977 őszén sor kerül a kút kitakarítására és higiéniai körülményeinek helyreállítására. SZÓKE József és PÁLL Imre kezdeményezésére kalákát szerveznek, és tetőt húznak a forrás fölé.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Kászon vidéke hírnevét elsősorban vizeinek köszönheti, és dacára annak, hogy az utóbbi huszonöt évben új nevek jelentek meg a borvízpiacon, mint: a

„százi vagy a csíkszentkirályi „Hargita Gyöngye” - melyeknek több millió literes termelése mellett az alig működő kásznai töltőde kapacitása eltörpül, balneológiai és turisztikai jelentősége még mindig számottevő. Ez pedig olyan, magától kínálkozó helyzet, amelyet figyelmen kívül hagyni könnyelműség.

(1979-1992)

Irodalom

1. BALÁSY S. József - kéziratok jegyzetei: 1892-1897, Csíki Székely Múzeum gyűjteménye

2. BÁNYAI János: Székelyföldi ásványvizek és forrásfoglalások (E.M.E. Emlékkönyv, 1934, Kolozsvár)

A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai (Székelység - Oodorheiu Secuiesc, 1938)

Despre valorificarea locală a izvoarelor de ape minerale din județul Harghita (apărut post mortem în anul 1974 în volumul „Factorii terapeutici naturali din județul Harghita”) (91)

3. BENKŐ József: Transsilvania sive Magnus Transylvaniae Principatus. Editio secunda - Claudiopoli 1834 (74)

4. BUDAI Barna: A Székely Kongresszus, 1902, Budapest (256)

5. ENDES Mózes: Csík, Gyergyó és Kászon székek, 1937, Budapest (380)

6. GERGELYFFY András: De aquis et thermis mineralibus terrae Siculorum Transylvaniae, Cibinii, 1811

7. HANKÓ Vilmos: Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása, Budapest, 1891

Kép egy híres ásványvíz életéből, Erdély, I. Köt., II. Füzet, Február 1892, Kolozsvár

A magyar szent-korona országai Balneológiai Egyesületének 1893-iki évkönyvének ismertetése, Erdély, II. évf., 11-12 szám, 1893, Kolozsvár (401, 404)

Kérés az erdélyrészi ásványvíz tulajdonosokhoz (Erdély, 1894, III. évf. 1-2 és 3-4 szám)

A kásznai fürdő gyógyító forrásai (Erdély, 1895, IV. évf. 3-4 szám)

Székelyföld, 1896, Budapest

Die Böder und Mineralwasser der Erdély, 1900, Budapest

8. JAKAB, Kálmán - SALAMON, Mária: Bogátia în resursele naturale balneoturistice terapeutice de interes local din depreșiunea Ciucului inferior, Giurgeului, Bistricioarei și a Ghimeșului (Factorii terapeutici naturali din Județul Harghita, 1974, pag. 63)

9. KOZMA Ferenc: A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota, Budapest, 1879 (36)

10. MÁTYUS István: O és új Dietetica, 1892, Pozsony

11. NYULAS Ferenc: Erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen, 1800, Kolozsvár

12. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása, II. köt., 186., Budapest (54-55)

13. PATAKI Sámuel: Descriptio physicochemia aquanem mineralium Magni Principatus Transylvaniae, 1820, Vindabone

14. PRICĂJAN, Artemiu: Apele minerale și termale din România, București, 1972 (114, 184)

Zestrea de ape minerale și gaze mofetice a județului Harghita (Factorii terapeutici naturali din Județul Harghita, 1974, 7, 35, 36)

15. STRAUB János: Erdélyi gyógyvizek (ásványvizek) kémiai összetétele, különös tekintettel a ritkább alkotórészekre és ezek biokémiai jelentőségére, Magyar Földtani Intézet Évkönyve, XXXIX kötet, I. füzet, 1950, Budapest

16. SZABÓ Árpád, SÓOS I., SCHWARTZ A., BÁNYAI J., VÁSÁRHELYI Cs.: Magyar autonóm tartománybeli ásványvizek és gázömlések, Akadémiai kiadó, 1957, Bukarest (7, 8)

17. SZABÓ Árpád: Ape și gaze radioactive din România, Ed. Dacia, 1978, Cluj (87)

18. SZŐNYI Béla: Borszék földrajza, Akadémiai kiadó, 1958, Bukarest (74-80)

19. WAGNER, Lucas: Dissertatio inauguralis medico-chimica de aquis medicinalis Magni Principatus Transylvaniae, 1773, Brassó

20. VITOS Mózes: Csikmegyei füzetek, 1894, (339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 350)

21. Studiu hidrogeologic pentru punerea în evidență a noi surse de apă minerală carbogazoasă la Perla-Casin - jud. Harghita, I.S.P.I.F., București, 1973

Date privind istoria cercetării și valorificării apelor minerale din Bazinul Cașin

(Rezumat)

Lucrarea parcurge istoria izvoarelor de apă minerală mai cunoscute din Bazinul Cașin, începând cu relatarea lui Lucas WAGNER, din 1773, până în zilele noastre. Stația de îmbuteliere din v. Repat, de lângă Imper, a funcționat între 1888 și 1956, Salutaris (Perla Cașinului de mai târziu) de lângă Iacobeni între 1890 și 1990, cel din p. Borárnyék (Izvorul Balás, denumit ulterior și Veresszéki, Pán, Szent György), de asemenea de lângă Iacobeni, între 1894 și 1956. Apa izvorului Fehérkői de lângă Plăieșii de Sus, comercializată sub numele Salvator, a fost exploatată deja înainte de 1893 și cel puțin până în 1944. Pe lângă toate cele patru stații de îmbuteliere se cunoaște și existența unor mici stațiuni balneare. Dezvoltarea stațiunilor de la sfârșitul secolului trecut se leagă de numele familiei BALÁSY, ulterior de numele unor antre-

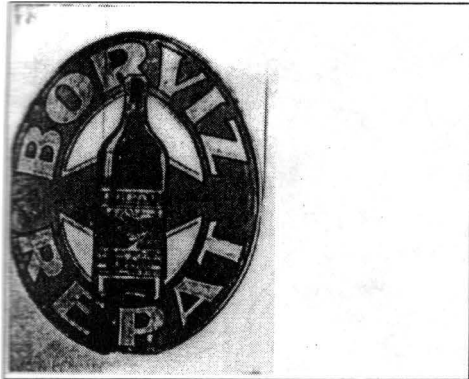
preneri ca Lajos BOLDIZSÁR sau Ágost BARTALIS. Trebuie să mai amintim numele lui László APOR din Zălan, al lui dr. Kristóf FOGOLYÁN din Sf. Gheorghe, al lui Andor TÖRÖK mai târziu, respectiv al lui József SZÓKE, după al doilea război mondial.

Data Concerning the History of Research and Industry: the Use of Mineral Waters in the Kászon (Cașin) Basin

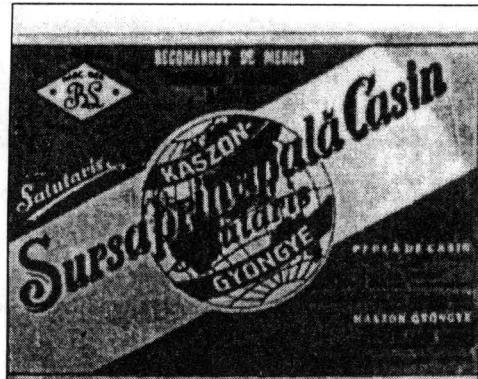
(Abstract)

The author makes a brief presentation of some well-known mineral water springs and their historical survey, starting with the data mentioned by Lucas WAGNER in 1773 up to our days. The bottling centre near Kászonimpér (Imper) functioned between 1888 and 1956, the one called Salutaris near Kászonjakabfalva (Iacobeni), later on Kászon Gyöngye between 1890 and 1990, the bottling-line near the Balás-spring between 1894-1956. The mineral water of the spring Fehérkői near Kászonfeltíz (Plăieșii de Sus) known under the name of Salvator, which was bottled since before 1893 and at least up to 1944. All the four bottling centres had cure-baths next to them. The development of the places was connected up to the end of the past century to the names of the family BALÁSY, then to those of Lajos BOLDIZSÁR and Ágost BARTALIS. László APOR of Zălan, dr. Kristóf FOGOLYÁN of Sepsiszentgyörgy, Andor TÖRÖK and after the 2nd World War József SZÓKE - are names which should also be mentioned. They played an important part in the bottling industry and the functioning of the cure places.

1. ábra Piros-fehér színezetű reklámplakát, 1944-1948 (Csíki Székely Múzeum)

4. ábra A „Kászon Gyöngye” forrás borvizesüveg-címkeje, 1920-1940

2. ábra Falra festett, színes rápáti reklámtábla a századfordulóról (60x80 cm, Csíki Székely Múzeum)

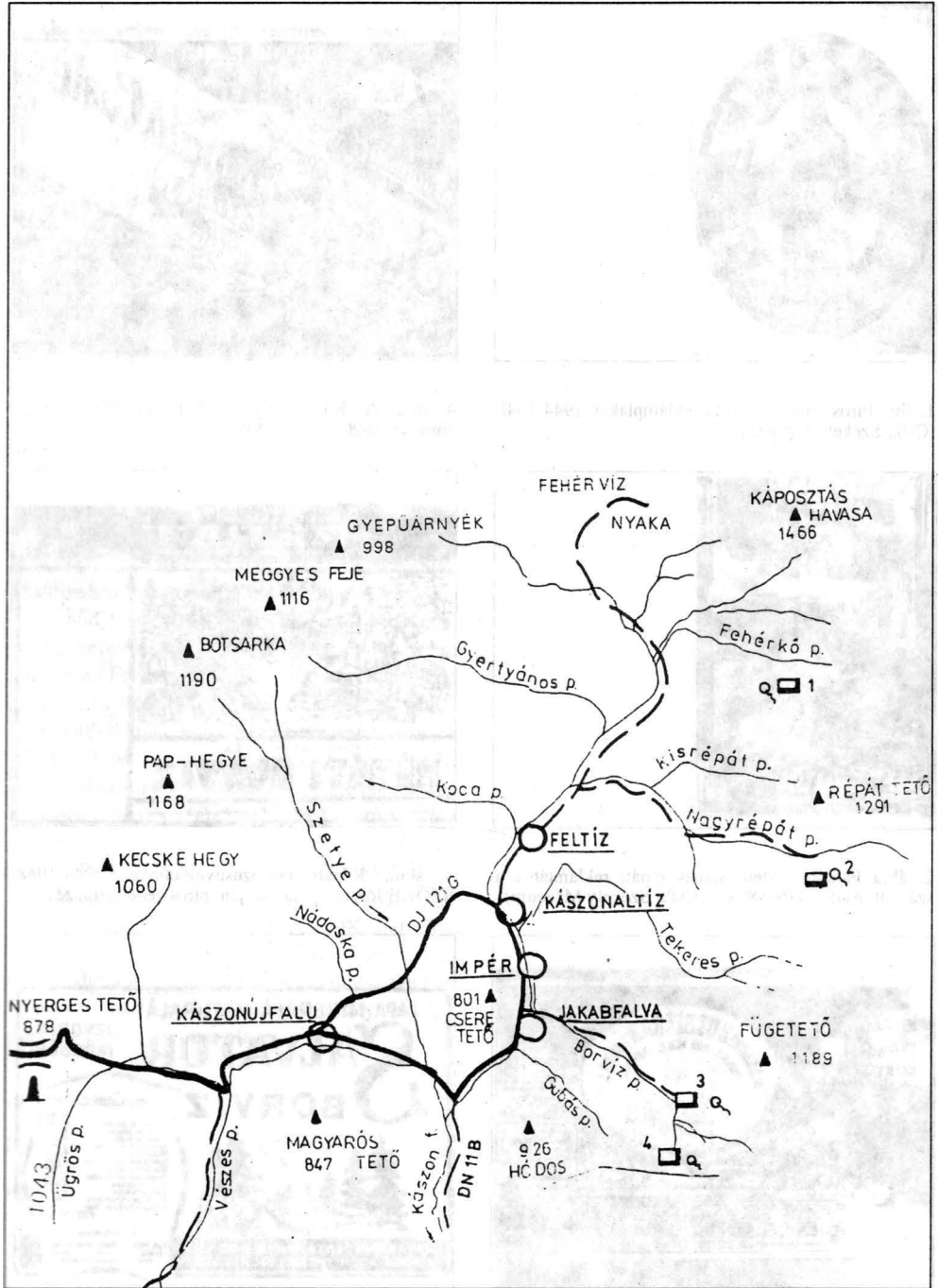
5. ábra Rápáti borvizesüveg-címke, 1944-1948, SZŐKE József bérlete idején, piros-fehér színezés

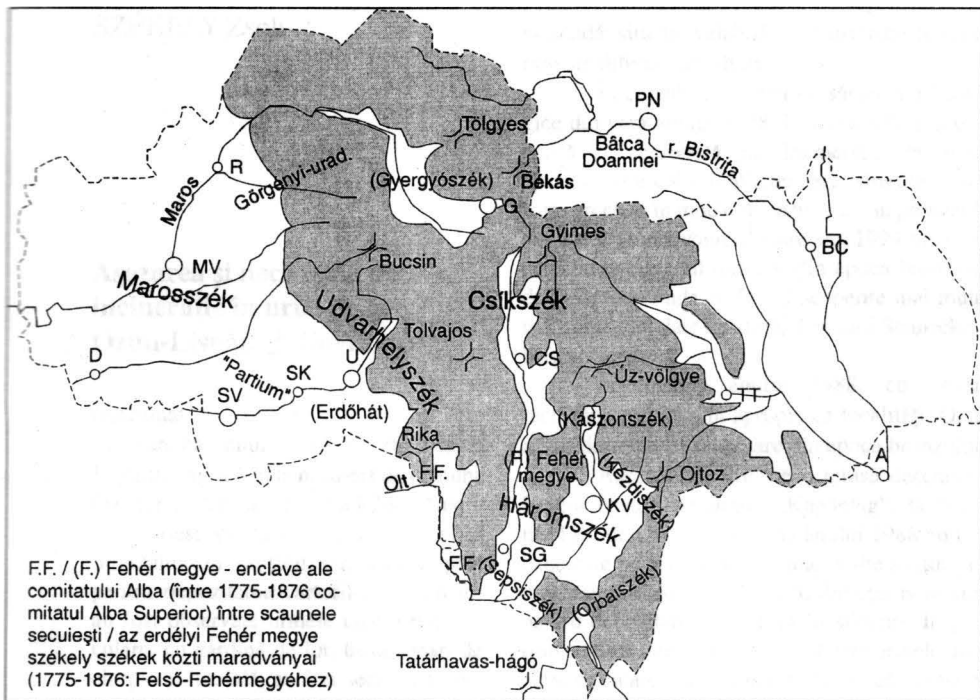

3. ábra A jakabfalvi forrás (ma a „Kászon Gyöngye” palackozó) borvizesüveg címkeje, 1900-1918

6. ábra A veresszéki „Salvator” forrás címkeje, 1948-1956, zöld-sárga-fekete

Harta teritoriului județelor Bacău, Covasna, Harghita și Mureș cu nominalizarea vechilor unități teritorial-administrative din Secuime / A jelenlegi Bákó, Csíkszék, Harghita, Kovászna és Maros megye területének térképe, a székely székék és közbeékelődő megyei területek, bejelölésével.

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și târguri istorice / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése: A-Adjud / Egyedhalom, BC-Bacău / Bákó, CS-Miercurea-Ciuc / Csíkszereda, D-Târnăveni / Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni / Gyergyószentmiklós, KV-Târgu-Secuiesc / Kézdivásárhely, MV-Târgu Mureș / Marosvásárhely, PN-Piatra Neamț / Karácsonkő, R-Reghin / Szászrégen (Reen), SG-Sfântu Gheorghe / Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc / Székelykeresztúr, SV-Sighișoara / Segesvár (Schässburg), TT-Târgu Trotuș / Tatrosvásár, U-Odorheiu Secuiesc / Székelyudvarhely.

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM - ARHEOLOGIE, ISTORIE

ACTA 1996

Așezarea și necropola de incinerare în urne de la Ozun-Lisnău (j. Covasna)

(Rezumat)

În toamna anului 1988, cu ocazia lucrărilor agricole, la nord-est de comuna Ozun, pe o terasă ridicată a Râului Negru a fost descoperită o așezare din epoca bronzului. În profilul șanțurilor săpate pentru depozitarea cartofilor în silozuri au fost observate urmele unor vetre circulare, cu gardină de lut, bucăți mari de chirpic și lutuială, au fost secționare mai multe morminte cu schelet, precum și o serie de fragmente ceramice. Au fost recoltate două vase mici și o urnă funerară de incinerare, cu capac.

În cursul campaniilor de cercetări arheologice din 1989-90 a fost stabilită întinderea și caracterul așezării. Pe baza bogatului material ceramic descoperit, precum și a formelor de locuințe se poate afirma că este vorba despre o așezare și o necropolă birituală din epoca bronzului, a doua fază a culturii Noua.

Studierea epocii bronzului - perioadă istorică destul de puțin cunoscută până în trecutul apropiat în sud-estul Transilvaniei - a format obiectul cercetărilor arheologice în ultimele decenii. Datorită recentelor cercetări, epoca bronzului a început să fie cunoscută mai bine, au fost descoperite mai multe așezări ale diferitelor culturi și câteva morminte, descoperite întâmplător. Au rămas însă o serie de probleme nelămurite cu privire la dezvoltarea culturilor locale din această

perioadă, situație valabilă și pentru riturile funerare ale diferitelor culturi.

În cursul campaniei de săpături arheologice din vara anului 1988, la Turia a fost descoperită o necropolă de incinerare în urne, aparținătoare culturii Wietenberg, singura care a fost cercetată în mod exhaustiv până în prezent în sud-estul Transilvaniei.¹ Între anii 1994-96 a fost cercetat complexul tumular din epoca bronzului de la Brăduț, unde au fost descoperite mai multe morminte tumulare aparținând culturii Schneckenberg și Noua.²

În toamna anului 1988, cu ocazia lucrărilor agricole, în apropierea localității Ozun a fost descoperită o așezare din epoca bronzului.

Așezarea se află pe o terasă deschisă a Râului Negru, denumită „Kupántag”, la 5 km nord-est de Ozun. În toamna anului 1988 au fost executate pe această terasă mai multe șanțuri, cu dimensiunile de 20x0,5 m, în direcția nord-sud, pentru depozitarea cartofilor în silozuri. În profilul acestor șanțuri au fost observate urmele unor vetre circulare, cu gardină de lut, bucăți mari de chirpic și lutuială, au fost secționare mai multe morminte de înhumare, precum și o serie de fragmente ceramice. Au fost recoltate două vase mici și o urnă funerară de incinerare cu capac.

În vara anului 1989 a fost executat un șanț de verificare, în direcția est-vest, lung de 15m, în partea sudică a terasei. Șanțul a intersectat două locuințe cu vetre circulare. S-a păstrat lutuiala groasă de 20 cm, cu boltă înaltă de 40 cm. Șanțul prezintă următoarea stratigrafie: sub humusul gros de 20-25 cm, se află un strat brun de cultură, gros de 20-60 cm, în unele locuri urmat de stratul galben. Au fost descoperite fragmente ceramice de culoare sură, decorate cu linii incizate, benzi făcute cu împunsături de degete și butoane. În categoria uneltelor putem aminti un fragment de os ascuțit și mai multe pietre de pisat, de diferite dimensiuni. Au mai fost descoperite mai multe fragmente mici de bronz, în stare de conservare foarte proastă.

Urna funerară descoperită în anul 1988, are înălțimea de 23 cm, diametrul buzei este de 16 cm, diametrul fundului de 10 cm. Este făcută

din pastă fină, de culoare sură, are pântecul bombat și gât cilindric, cu două urechiuși mici, așezate în dreptul gâtului scurt. Înăuntru, în urnă se aflau oasele carbonizate ale înhumatului. Capacul, așezat deasupra urnei are înălțimea de 14 cm, diametrul gurii de 36 cm, iar diametrul fundului de 10 cm. Este făcut din pastă bună, de culoare neagră, având patru butoane, proporțional dispuse în cerc, sub buză, din care s-au păstrat două. Butoanele sunt profilate prin lipire ulterioară, având trei creste, făcute cu împunsături de degete. Urna a fost așezată într-o groapă circulară, având diametrul de 50 cm, iar din mormânt nu a rezultat alt material arheologic.

În cursul campaniei din vara anului 1990 au fost efectuate săpături arheologice sistematice la Ozun. Aceste cercetări au avut scopul de a delimita întinderea așezării și de a stabili caracterul ei. Au fost secționare șapte șanțuri de diferite dimensiuni, în direcția est-vest și nord-sud.

Șanțul nr. I, executat în direcția nord-sud, de-a lungul terasei, având lungimea de 100 m, a delimitat întinderea așezării. Stratul de cultură la capătul sudic al șanțului a avut grosimea de 20-25 cm, în unele porțiuni, în cazul unor gropi menajere îngroșându-se până la 60-80 cm. De la mijlocul șanțului - de la 55-60 m - în direcția nordică stratul de cultură se subțiază și treptat dispare.

Șanțul nr. II, executat perpendicular pe capătul sudic al șanțului nr. I, a rezultat o stratigrafie similară șanțului nr. I, stratul de cultură fiind mai gros în direcția estică.

Au fost descoperite mai multe gropi menajere cu un material ceramic și osteologic fragmentar, două locuințe cu vetre circulare, cu gardină de lut, bucăți mari de chirpic și lutuală (Fig. 2.). La capătul sudic al șanțului nr. I, la o adâncime de 76 cm a fost găsită o urnă de incinerare cu capac (Fig. 3.). Urna este făcută din pastă neagră, fină, cu două foarte supraînălțate deasupra buzei, cu butoni (Fig. 4/1.), iar capacul este făcut din pastă de culoare roșie, având ca decor două rânduri de benzi alveolate, prima pe buză, a doua dedesubtul ei (Fig. 4/2.).

Materialul ceramic este destul de fragmentar. Au fost descoperite vase cu buză dreaptă

(Fig. 5/2-4), sau răsrântă în afară (Fig. 5/1), decorate cu butoane alveolate, cu pastile aplicate, cu toate cu butoni, sau toate rotunde (Fig. 5/4). Motivul de decor cel mai frecvent întâlnit este brâul alveolat (Fig. 5/3) și liniile paralele incizate. Au fost descoperite și pietre de pisat cereale.

Pe baza materialului arheologic descoperit, precum și a formelor de locuințe se poate spune că este vorba despre o așezare și o necropolă birituală, având în vedere faptul, că au fost descoperite urne de incinerare și morminte cu schelet, din epoca bronzului târziu, faza a doua a culturii Noua.

Note

1. Zsolt SZÉKELY, Necropola de incinerare în urne din epoca bronzului - Turia, jud. Covasna, în Cercetări arheologice în aria nord tracă, I., București, 1995

2. Zsolt SZÉKELY, Șantierul arheologic Brăduț, jud. Covasna - zona tumulilor, în Cercetări arheologice în aria nord tracă, I., București, 1995, pag. 106-114

Idem, Brăduț, jud. Covasna, în Cronică cercetărilor arheologice, campania 1995, a XXX-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1995, pag. 15

Az uzon-lisznyói (Kovászna megye) bronzkori település és urnasíros temető (Kivonat)

1988 őszén, a mezőgazdasági munkák során Uzon község határában, a Feketeügy Kupántag nevű teraszán egy bronzkori település került elő. A burgonyatárolására kiásott árkok több lakóházat, tapasztott tűzhelyet és csontvázas sírt vágtak át. Előkerült két kis agyagedény, valamint egy temetkezési urna, melyet egy tálszerű fedővel láttak el. Az 1989-90-es hitelesítő régészeti ásatások során sikerült meghatározni a település korát, valamint a kiterjedését. Az előkerült gazdag kerámiaanyag, csonteszközök, őrlőkövek, valamint számos bronzdarab alapján elmondhatjuk, hogy az Uzon melletti Kupántagon egy késő bronzkori település volt, amely a Noua kultúrához tartozik. A település mellett egy biritualis temető is volt, mivel az urnasírokon kívül csontvázas temetkezés is előkerült.

The Settlement and Cremated Urns Necropolis from Ozun-Lisnău (Uzon-Lisznyó), Covasna County

(Abstract)

In the autumn of 1988, between Ozun and Lisnău (Covasna county) on a high terrace of the Râul Negru river, during the agricultural works a settlement and a cemetery, with cremated urns and with skeletons were discovered.

After the systematic archaeological excavations effected in this place in 1989, one can say that this settlement belongs to the end of the Bronze Age, to the second stage of the Noua culture.

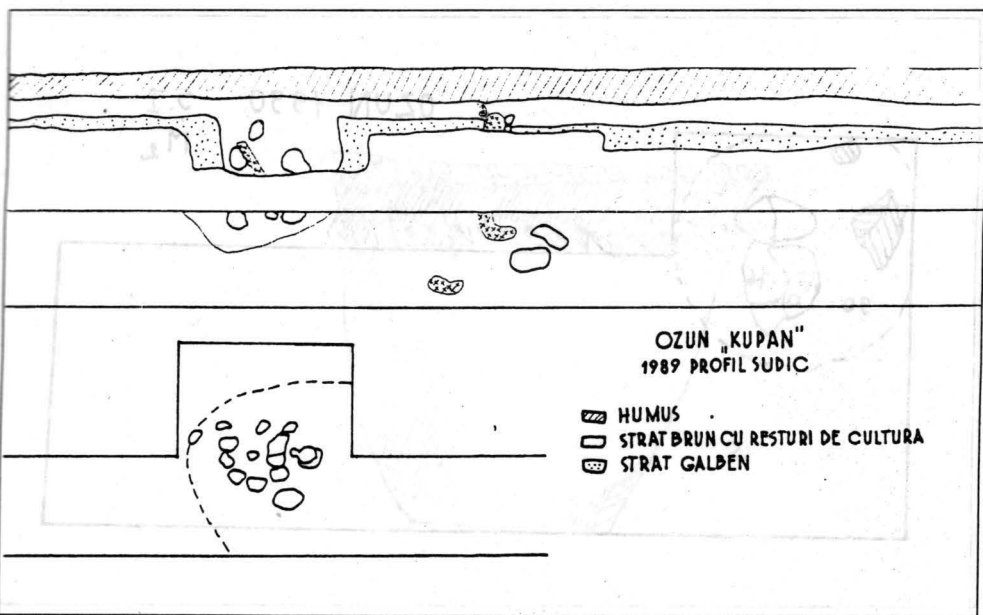
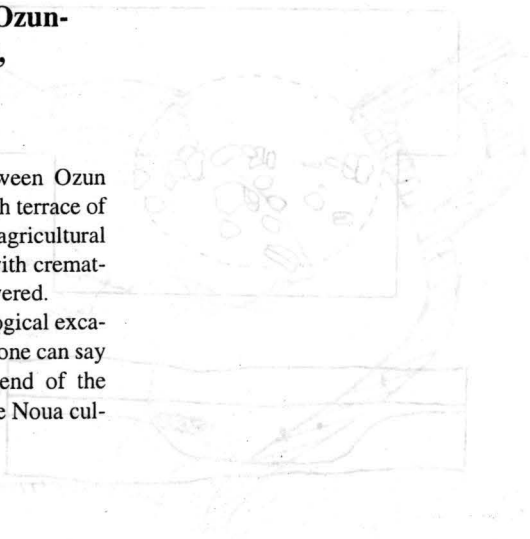

Figura 1. Planul și profilul locuinței L₂

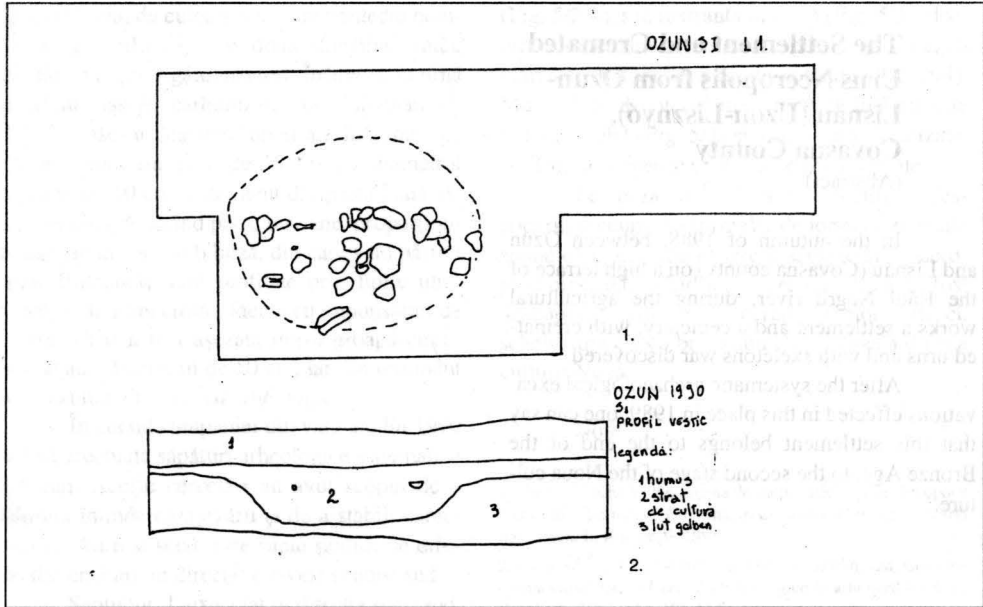

Figura 2. Planul și profilul locuinței L₁.

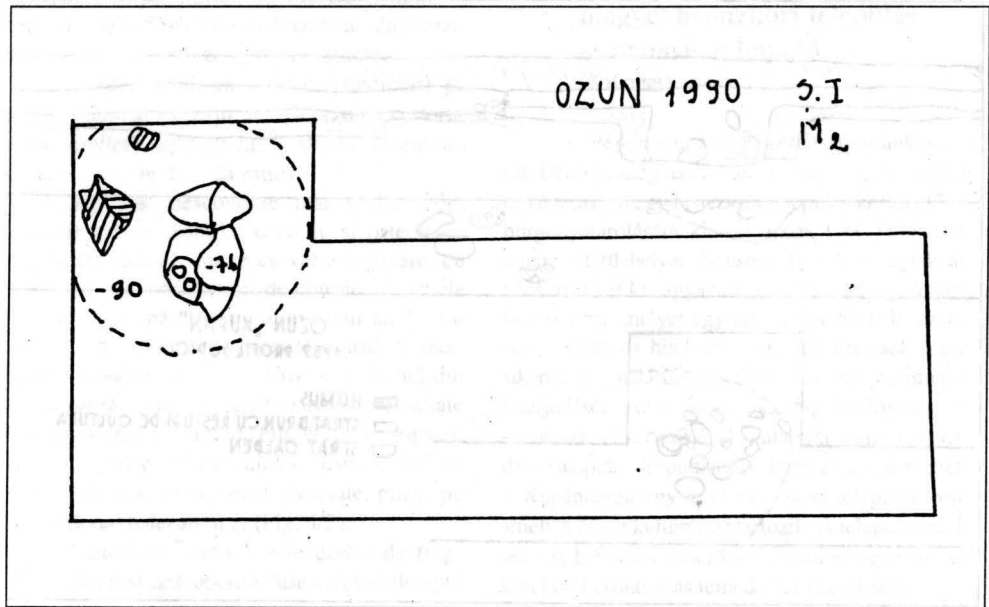
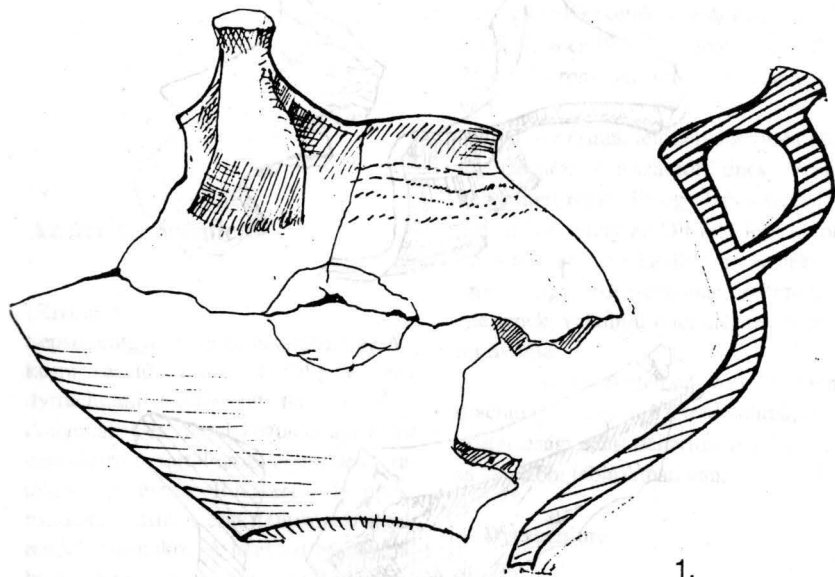
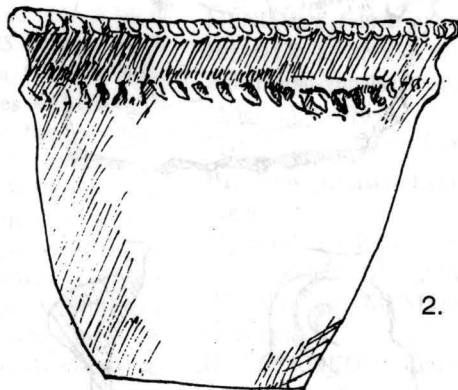

Figura 3. Mormântul nr. 2..

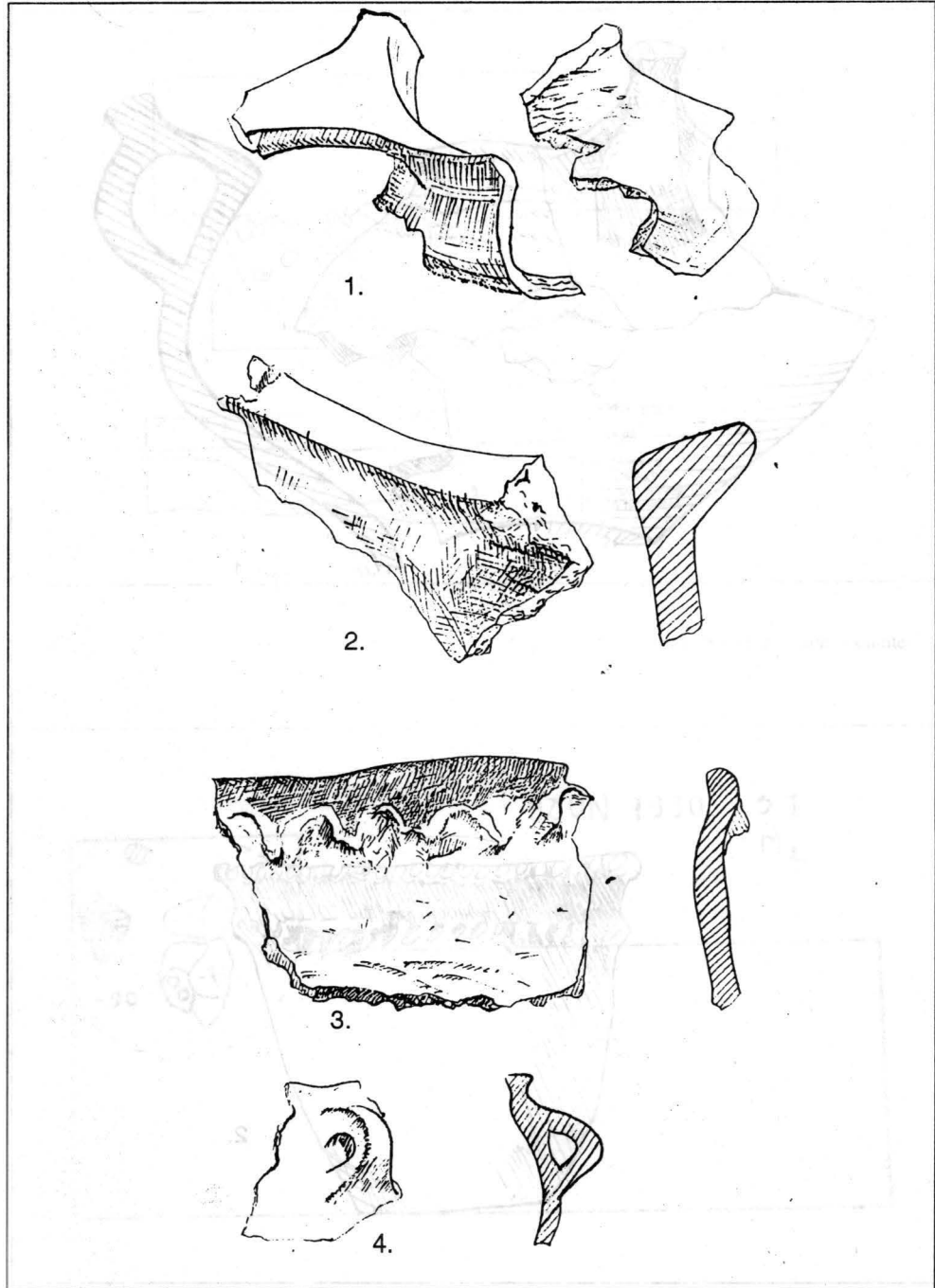
1.

2.

Figura 4/1-2. Urnă funerară cu capac, descoperit la Ozun, cultura Noua.

Az árkosí éremleret

(Kivonat)

Sepsiszentgyörgy város határában, az Árkosra vezető út mellett 1985-ben egy dyrrachiumi drachmákat, thassosi tetradrachmákat és római köztársasági ezüst denariusokat tartalmazó éremleret találtak. Az érmekek Bukarestbe kerültek, meghatározásukra csak fényképek álltak rendelkezésünkre. A lelet azt bizonyítja, hogy a Kr.e. 2-1. sz.-ban ezen a vidéken, valószínűleg az Ojtozi szoros irányába, Moldva felé, fontos kereskedelmi út vezetett át, valamint, hogy a római kereskedelem a Kr.e. 1. sz.-ban erősödik fel a térségben.

Sepsiszentgyörgy város és Árkos község határánál vezet az országút a városból Oltszem község felé. Az országút bal oldaláról északi irányba egy mellékút ágazik Árkos felé. A két út közötti terület szántóföld. 1985. október 18-án ezen a területen négy traktorista, HAMAR Béla, NAGY Béla, TÉGLÁS János és VERES Attila traktorral szántott, és észrevette, hogy a szántás nyomán ezüst érmekek kerültek a föld felszínére. A traktoristák az érmecket kezdtek összegyűjteni, amikor MÁGUREANU rendőrtiszt, aki történetesen autóval az országúton éppen ott haladt el, figyelmes lett a kutató traktoristákra, és az autóból kiszállva a helyszínre sietett. Az érmecket a traktoristáktól átvette, s egy rendőrt hagyott öröknek, hogy a további kutatást a szakemberek végezzék el. A városba érkezése után azonnal értesítette a Megyei Múzeumot, s az intézettől az igazgató, Dr. SZÉKELY Zoltán és BARTÓK

Botond muzeológus a lelet további kutatására a helyszínre kiszálltak. A már megtalált 238 érmen kívül október 19 és 21 között még előkerült 22 és 25-én 1 érmen. Az érmekek száma összesen 261 volt.

Az érmekek lelőhelye a város utolsó házá-tól 300 méterre, a szántóföldnek „Vásártető” néven ismert része. Ez egy lapos fennsíknak a peremén van, mely az Olt felé lejt; az országúton túl a terület sima lapály. Az érmecket vagy vá-szon, vagy bőrzacskóban rejtették el, mert edénynek, valamint településnek nem volt sem-mi nyoma.

Az éremleretben volt Dyrrachium 208 drachmája, Thassos 3 tetradrachmája és 50 római köztársasági ezüst denarius. A talált érmekek leírá-sa az alábbi táblázatban van.

A. Dyrrachium

I. Típus. Meniskos Kallonos, 12 érmen.

1-12. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent MENISKOS, felette repülő Victoria jobbfelé, ke-zében koszorú.

Htl. D.YR. KALLONOS. Kettőzött vonalnég-yzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 24. 1. 256 sz.

II. Típus. Meniskos Dionysiou, 50 érmen.

13-62. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent MENISKOS, felette jobbra egy galamb.

Htl. D.YR. DIONYSIOU. Kettőzött vonalnég-yzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 23. 1. 201 sz.

62. Idem. Az előlapon hiányzik a galamb.

III. Típus. Meniskos Lykiskou, 34 érmen, egy be-vágott.

63-96. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé. A me-zőben a tehén előtt egy redőzött ruhás álló női alak balra. Fent MENISKOS. A szelvény szim-bólum nélkül.

Htl. LYKISKOU. Kettőzött vonalnég-yzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 25. 1. 278 sz.

96. Ell. A szelvényben villámcsomó.

IV. Típus. Meniskos Philota, 10 érem.
97-106. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé. A tehén előtt egy fáklya, fent MENISKOS. A szelvényben egy futó kutya jobb felé.
Htl. D.YR. PHILOTA. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 25. 1. 278 sz.

V. Típus. Meniskos Arhippou, 11 érem.
107-117. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, felette MENISKOS, a szelvényben kormánylapát jobbra.
Htl. D.YR. ARXIPPOU. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 22. 1. 144 sz.

VI. Típus. Meniskos Agathionos, 6 érem.
118-123. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent MENISKOS, felette kitárt szárnyú sas, a szelvényben kormánylapát balra.
Htl. D.YR. AGATHIONOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 20. 1. 91sz.

VII. Típus. Philon Meniskou, 12 érem
124-135. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILON, felette Helios feje jobbra.
Htl. D.YR. MENISKOY. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 25. 1. 306 sz.

VIII. Típus. Philon Aristhenos, 1 érem
136. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILON, a szelvényben villámcsomó.
Htl. D.YR. ARISTHENOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 21. 1. 131 sz.

IX. Típus. Xenon Philodamou, 17 érem
137-153. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent XENON, jobbra felette nyitott szárnyú sas, a szelvényben futó kutya jobbra.
Htl. D.YR. PHILODANOU. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 27. 1. 288 sz.

X. Típus. Xenon Phillia, 9 érem.
154-162. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent XENON, felette Diascurok sapkái. A mezőben bal oldalon egy kalász, a jobb oldalon egy fáklya.

Htl. D.YR. PHILLIA. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 27. 1. 388 sz.

XI. Típus. Xenon Agathionos, 2 érem.
163-164. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent XENON, jobbra felette kiterjesztett szárnyú sas, a szelvényben kormánylapát balra.
Htl. D.YR. AGATHIONOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 20. 1. 93 sz.

XII. Típus. Xenon Pyrba, 14 érem.
165-179. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent XENON, felette kiterjesztett szárnyú sas jobbra.
Htl. D.YR. PYRBA. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 26. 1. 351 sz.

XIII. Típus. Xenon Haropinou, 3 érem.
180-182. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, felette XENON és egy rúdon kiterjesztett szárnyú sas, jobbra egy függőleges buzogány.
Htl. XAROPINOY. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 28. 1. 405 sz.

XIV. Típus. Xenon Damenos, 4 érem.
183-186. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent XENON, a mezőben a jobb oldalon egy kalász, a szelvényben egy szőlőfürt.
Htl. D.YR. DAMENOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 22. 1. 179 sz.

XV. Típus. Silanos Aristenos, 2 érem.
187-188. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent SILANOS, szelvényben villámcsomó.
Htl. D.YR. ARISTENOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 21. 1. 129 sz.

XVI. Típus. Zopyros Damenos, 2 érem.
189-190. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent ZOPYROS, a mezőben jobbra egy kalász, a szelvényben horgony.
Htl. D.YR. DAMENOS. Kettőzött vonalnégyszetben pont-vonalas díszítmény.
Maier, 22. 1. 175 sz.

XVII. Típus. Dazios Damenos, 1 érem.

191. Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent DAZIOS. A mezőben kalász.

Htl. DYR. DAMENOS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 22. 1. 172 sz.

Más típusok

192. Ktetos Phaniskou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent KTE-TOS, felette, egy fej, előtte egy kalász.

Htl. DYR. PHANISKOÜ. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 27. 1. 367 sz.

193. Ktetos Aniskou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent KTE-TOS, a tehén előtt egy kalász.

Htl. DYR. ANISKOÜ. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

194. Philotas Asklapou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILOTAS. A mezőben jobb oldalon kalász, szelvényben szőlőfürt.

Htl. DYR. ASKLAPOU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 22. 1. 147 sz.

195. Philotas Kleitoriu, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILOTAS, felette koszorú, a tehén előtt tripus, a szelvényben A.

Htl. DYR. KLEITORIU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 25. 1. 269 sz.

196. Philotas Menekka ?, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILOTAS.

Htl. DYR. ME.... Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 21. 1. 111 sz.

197. Phereneikos Damenos, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHERENEIKOS, a tehén előtt kalász.

Htl. DYR. DAMENOS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Maier, 23. 1. 185 sz.

198. Philon Aristenos, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent PHILON, a tehén előtt kalász.

Htl. ARISTENOS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Mionnet II, 146

199. Echefron Asklapou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, egy buzogány és egy kalász között, fent EXEPHRON.

Htl. ASKLAPOU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Mionnet II, 96

200. Kydippos Amynta, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent KYDIPPOS.

Htl. DYR. AMYNTA. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Mionnet II, 110

201. Meniskos Kydippos, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent MENISKOS, szelvényben eke.

Htl. DYR. ...PP. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

202. Machatas Eortariou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent MAXATA.

Htl. EORTARIOU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

Mionnet II, 114

203. Meniskos ...anis, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, MENISKOS.

Htl. DYR. ...ANIS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

204. Theodoto Kallenos, 2 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, fent THEODOTO, a szelvényben eke ?

Htl. DYR. KALLENOS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

205. Idem.

206. Philotas Asklapou, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, kalász és buzogány között, fent PHILOTAS.

Htl. DYR. ASKLAPOU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

207. Euktemon Damenos, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, EUKTEMON, szelvényben horgony ?

Htl. DYR. DAMENOS. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

208. A magistratus neve ?, 1 érem.

Ell. Borját szoptató tehén jobb felé, előtte botra csavarodó kígyó ?

Htl. DYR. ...OU. Kettőzött vonalnégyzetben pont-vonalas díszítmény.

209. Barbár utánzat.

B. Thasus

1. Ell. Fiatl Dionysusfej jobbra repkénykoszorúval és lecsüngő hajfonattal szarvalakban.

Htl. HERAKLEOYS SOTEROS THASION.

Meztelen Herakles áll bal felé, jobbában földre támasztott bot, bal könyökhajlásából lecsüngő oroszlánbőr. A jobbkez alatt egy M betű, melynek két szára egy vonással össze van kötve.

Head. H. N. 265-6

2. Idem. A betűk pontozottak.

3. Idem. A betűk pontozottak.

C. Római köztársasági denáriusok

1. M. Fannius. 150-125

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X, a fej mögött ROMA.

Htl. M. FAN. C. F. (ligatúrával). Victoria quadrigan jobbra vágtat.

Grueber, Italia, 468

2. L. Trebonius. 150-125

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, a fej mögött X.

Htl. L. TREB. Sisakos Mars előtt jogar quadrigan jobbra vágtat.

Grueber, Roma, 960

3. M. Iunis Silanus. 137-134

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X.

Htl. M. IUNI. A szelvényben ROMA. A Dioscurok jobbra vágtatnak.

Babelon, II, 104/8

4. Q. Marcius Pilipus. 125-120

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, mögötte X.

Htl. Jobbra vágtató lovas, mögötte simbolum, a ló lába alatt Q. PILIP, a szelvényben ROMA.

Grueber, Roma, 1023

5. C. Aburius Geminus. 124-103

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az áll alatt X, a fej mögött GEM.

Htl. ROMA (szelvényben). Mars quadrigan jobbra vágtat, a lovak alatt C. ABURI (ligatúrával).

Grueber, Roma, 999

6. L. Antestius Gragulus. 124-103

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X, a fej mögött GRAG.

Htl. Jupiter villámmal és jogarral quadrigan jobbra vágtat. A lovak lába alatt L. ANTES (ligatúrákkal). Szelvényben ROMA.

Grueber, Roma, 976

7. Idem.

8. C. Foulvius. M. Cal. M. Q. Metell. 124/103

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X, a fej mögött ROMA.

Htl. M. CA. Q. MET. (szelvényben, ligatúrával). Victoria bigaban vágtat jobbra. A lovak lába alatt

CNTOC. NFOV (ligatúrában).

Grueber, Italia, 474

9. M. Porcius Laeca. 124-103

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X, a fej mögött LAECA.

Htl. ROMA (szelvényben). Libertas megkoszorúzza Victoriától quadrigaban vágtat jobbra. Jobbjában a szabadság sapkáját, baljában a gyeplőt tartja, mögötte jogar. A lovak lába alatt M.

PORC.

Grueber, Roma, 1024

10. C. Valerius C. F. Flaccus. 124-103

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra.

Htl. Victoria bigaban vágtat jobbra, előtte FLAC, a lovak lába alatt C. VAL. C., a szelvényben ROMA.

Grueber, Roma, 901

11. M. Sergius Silus. 109-108

Szárnyas-sisakos Roma fej jobbra, előtte EX. S. C., mögötte ROMA és X.

Htl. SILANUS (szelvényben). Vágtató lovas balra, a ló lábai alatt M. SERGI.

Grueber, Italia, 512

12. Man. Aqவில்ilus. 109

Virtus fej jobbra, az álla alatt X.

Htl. M. N. AQV. (ligatúrában). Victoria bigaban jobbra vágtat, előtte félhold és három csillag, a ló

alatt csillag.

13. Q. Fabius Labeo. 99-95
Szárnys-sisakos Roma fej, az álla alatt X, előtte LABEO, a fej mögött ROMA.
Htl. Q. FABI (szelvényben). Jupiter quadrigaban vágat jobbra.
- Grueber, Italia, 494
14. M. Opeimus. 99-95
Szárnys-sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X, a fej mögött tripes.
Htl. ROMA (szelvényben). Apollo quadrigaban vágat jobbra. A lovak lába alatt M. OPEIM.
Grueber, Roma, 1137
15. L. Flaminius Cilo.
Szárnys-sisakos Roma fej jobbra, előtte X, mögötte ROMA.
Htl. Victoria bigaban jobbra vágat, baljában gyepölt tart, jobb kezében koszorút. A lovak lába alatt L. FLAMINI CILO.
Grueber, Italia, 537
16. Idem.
17. T. Veturius Barrus. 93-92
Sisakos Mars fej jobbra, mögötte X és TI VE (ligatúrában).
Htl. Két katona közt egy ifjú térdel, akit átszúrnak karddal. A bal oldalon álló katona lándzsával. Fent ROMA.
Grueber, Italia, 550
18. L. Caecilius Metellus, A. Postumus Albinus és Publicius Malleolus. 92-91
L. METEL - A. ALB. S. F. Apollo babérkoszorús feje jobbra, alatta X.
Htl. C. MAL. Szelvényben ROMA: Roma lándzsával és karddal, pajzsokon ül, mögötte szárnyas Victoria fejére koszorút helyez.
Babelon, I, 277/45, LI. 9
19. Man. Fonteius. 91
A Dioscurok egymásmelletti feje jobbra, az áll alatt X.
Htl. MN. FONT. Egy hadihajó fölött, alatta függőlegesen három pont és egy N betű.
Grueber, Roma, 1219
20. L. Memmius Galeria. 91
Férfifej babérkoszorúval jobbra, az álla alatt X.
Htl. Castor és Pollux szemben lovaik mellett. L. MEMM, szelvényben.
Babelon, II, 213/1
21. L. Minocius. 91
Sisakos Roma fej jobbra, az álla alatt X.
Htl. L. MINVCI (szelvényben). Jupiter bigaban jobbra vágat villámmal.
Babelon, II, 233/15
22. L. Coilius Calvus. 90
Szárnys-sisakos Roma fej balra.
Htl. Victoria bigaban balra vágat. A lovak lába alatt CALD, szelvényben K betű.
Grueber, Roma, 1440
23. M. Lucilius Rufus. 90
Szárnys-sisakos Roma fej, mögötte PV.
Htl. Victoria kezében ostorral bigaban vágat jobbra, a lovak feje fölött RRVF, a lábuk alatt M. LVCILI.
Grueber, Roma, 1728
24. Q. Lvtatius Cerco. 90
Sisakos Roma fej fölött ROMA, a fej mögött X.
Htl. Babérkoszorúban hadihajó, fölötte Q. LVTATI
Grueber, Italia, 636
25. L. Cassius Caecianus. 89
Ceres kalászkoszorús feje balra, a fej mögött alulról felfelé CAEICIAN (ligatúrával), fent B betű, előtte pont.
Htl. L. CASSI (szelvényben). Két ökör ekébe fogva balra, a mezőben fent jobbra V betű ponttal.
Grueber, Roma, 1728
26. Magistratus neve nélkül
Szárnys-sisakos Roma fej, a fej mögött X.
Htl. Jupiter jobbában villám, baljában jogar quadrigaban vágat jobbra.
27. Q. Titius. 87
Szakállas és diadémós férfi fej jobbra, ellenjegyel.
Htl. (Q) TITI A jobbra repülő pegazus fölött
Grueber, Roma, 2220
28. L. Titurius. 87
Tatius sabin király szakállas feje jobbra, mögötte SABIN, az arc előtt ellenjegyek.
Htl. L. TUTUR(I) szelvényben. Két szemben álló katona egy-egy sabin nőt visz.
Grueber, Roma, 2322
29. C. Vibius Pansa. 87

- Babérkoszorús Apollo fej, az áll alatt simbolum, a fej mögött PANSA.
- Htl. C. VIBIVS. C. (F). szelvényben. Minerva trofeummal és lándzsával vágat jobbra.
- Grueber, Roma, 2444
30. Idem.
31. Idem.
32. Gn. Cornelius Lentulus. 86
Mars sisakos feje jobbra, az áll alatt simbolum
- Htl. GN. LENTUL. Szelvényben. Szárnyas Victoria bigaban jobbra vágat, jobbjaiban gyep-lőt, baljában koszorút tart.
- Grueber, Roma, 2400
33. L. Julius Bursio. 84
Genius redőzött és babérkoszorús feje jobbra, a fej mögött tridens.
- Htl. (L)IULI. BVRSI szelvényben. Minerva quadrigaban jobbra vágat.
- Grueber, Roma, 2622
34. Q. Antonius Balbus. 82
Jupiter babérkoszorús feje jobbra, a fej mögött SC
- Htl. Q. ANTO. BALB. Szelvényben ligatúrával, PR. Victoria quadrigaban jobbra vágat, baljában koszorút, jobbjaiban pálmaágot tart. A lovak lába alatt H batfí.
- Grueber, Roma, 2764
35. C. Norbanus. 82
C. NORBANUS, Venus fej diademmal jobbra, a fej mögött CXXXVII szám.
- Htl. Kalász és caduceus között vesszőnyaláb bárdal.
- Grueber, Roma, 2770
36. Idem. Az előlapon a szám CIII.
37. A. Postumius Albinus. 82
Diana fej jobbra.
- Htl. A. POST. A. F. S. N. ALBIN (ligatúrával) egy oltár körül, mellette egy tógás alak és egy feláldozandó ökör. Fogazott denarius.
- Grueber, Roma, 2836
38. C. Naevius Balbus. 81
Juno diademos feje jobbra, mögötte SC.
- Htl. C. NAE. BALB. A szelvényben ligatúrával. Victoria trigaban vágat jobbra, a lovak fölött CCX szám. Fogazott denarius.
- Grueber, Roma, 2916
39. L. Proculus Filius. 81
Babérkoszorús Jupiter fej jobbra, mögötte SC.
- Htl. L. PROCI F. Álló Juno Sospita jobbra pajzsal és lándzsával, előtte egy kígyó.
- Grueber, Roma, 23147
- 39a. Idem.
40. Q. Caecilius Pius. 79-77
Pietas diademos feje jobbra, előtte egy gólya.
- Htl. IMPER (szelvényben) Lituus és capis babérkoszorúban.
- Grueber, Spania, 47
41. Idem.
42. L. Rutilius Flaccus. 76
Szárnys-sisakos Roma fej jobbra, mögötte FLAC
- Htl. L. RVTILI szelvényben. Koszorús Victoria bigaban jobbra vágat.
- Grueber, Roma, 3242
43. Idem.
44. Idem.
45. Idem.
46. L. Farsuleius Mensor. 73
Libertas redőzött és diademos feje jobbra, előtte MENSOR, mögötte a szabadság sapkája és XXI szám.
- Htl. L. FARSULEI (szelvényben). Bigaban egy tógás alak megállítja a lovakat és segít felszállni a bigaba égy másik személyt.
- Grueber, Roma, 3306
47. L. Calpurnius Piso Frugi. 64
Apollo hátára hulló fürtös hajú feje, homloka szalaggal átkötve, a fej mögött tridens.
- Htl. L. PISO FRUGI vágatató lovas alatt, szelvényben XXII
- Grueber, Roma, 1977
48. Idem. Az előlapon a fej mögött tridens, az áll alatt I, a hátlapon a szelvényben A betfí.
49. L. Furius Brocchus. 55
Kalással díszített Ceres fej jobbra, előtte egy árpaszem, mögötte kalász, III VIR a szelvényben, BROCCHI
- Htl. Sella curulis két vesszőnyaláb között, fent L. FVRI CN. F.
- Grueber, Roma, 3896

Az árkosi éremlelet nagyrésze Dyrrac-hium illyr város érmeiből áll. Legtöbb Meniskos

Dionysiou (50), Meniskos Lykiskou (34), Xenon Philodamou (17), Xenon Pyrba (14), Meniskos Kallonos (12), Philon Meniskou (12), Meniskos Arhippou (11), Meniskos Philota (10), Meniskos Phillia (9), Meniskos Agathionos (6), Xenon Damenos (4), Xenon Haropinou (3), Silanos Aristenos, Zopyros Damenos és Theodotos Kallenos (2) érmei. A többi magistratust csak egy-egy érem képviseli. Egy érem Meniskos Arhippou pritanis drachmájának az utánzata. A három antikai tetradrachma közül kettő utánzat.

A dyrrachiumi drachmák magistratusok szerinti felsorolása az alábbi táblázatban van.

Sorszám. A kibocsátó pritanis neve. Az érmek száma

1.	Meniskos Dionysiou.	50
2.	Meniskos Lykiskou.	34
3.	Xenon Philodamou.	17
4.	Xenon Pyrba.	14
5.	Meniskos Kallonos.	12
6.	Philon Meniskou.	12
7.	Meniskos Arhippou.	11
8.	Meniskos Philota.	10
9.	Xenon Phillia.	9
10.	Meniskos Agathionos.	6
11.	Xenon Damenos.	4
12.	Xenon Haropinou.	3
13.	Silanos Aristenos.	2
14.	Zopyros Damenos.	2
15.	Theodotos Kallenos.	2
16.	Philon Aristenos.	1
17.	Dazios Damenos.	1
18.	Ktetos Phaniskou.	1
19.	Ktetos Aniskou.	1
20.	Philotas Asklapou.	1
21.	Philotas Kleitoriu.	1
22.	Philotas menekka ?	1
23.	Phereneikos Damenos.	1
24.	Philon Aristenos.	1
25.	Echefron Asklapou.	1
26.	Kydippos Amynta.	1
27.	Meniskos Kydippos.	1
28.	Machatas Eortariou.	1
29.	Meniskos ...anis.	1
30.	Theodotos Kallenas.	1

31.	Philotas Asklapou.	1
32.	Euktemon Damenos.	1
33.	A pritanis neve ?	1
34.	Utánzat.	1
35.	Xenon Agathionos.	2
Összesen		208

A dyrrachiumi drachmák datálhatók a Kr. e. 3. század harmadik dekádjától Kr. e. 100-ig. A thassosi tetradrachmák az áthúzott M betű, valamint a betűk pontozott vége alapján Kr. e. 80-90 évek közé sorolhatók¹. A leletből Apollonia város érme hiányzik, ez általában elő szokott fordulni a dyrrachiumi drachmákkal². Kevés a leletben a thassosi tetradrachmais, az ebből a korból származó éremleletekben több példányban más érmek nélkül is előfordul³. Ritka viszont a római köztársasági denariusok nagy száma, melyek általában különböző magistratusok neveit viselik, kevés több példány van egy magistratustól. Az érmek nagy részét Rómában verték és Itáliai verdekben. Egyetlenegyert vertek Hispaniában. Éremutánzat nem volt. Ez az éremlelet olyan összetételű, mely elég ritka, hogy Dyrrachium és Thassos érmei mellett ilyen nagy számú római érem is előforduljon. Ez azt mutatja, hogy a római kereskedelmi kapcsolatok mellett Dyrrachium és Thassos a Kr. e. 1. század első negyedéig még megőrizték régi kapcsolataikat ezzel a vidékkel.

Az a tény, hogy az egész éremlelet előkeült, lehetővé teszi az érmek elrejtési idejének a pontos megállapítását, ez Kr. e. 55 után történt.

A hilibi, valamint az árkosai éremlelet bizonyítéka annak, hogy az Ojtozi szoroson keresztül Kr. e. a 2. és 1. században fontos kereskedelmi út vezetett a Kárpátokon túli vidékre. Ezt bizonyítja az Ojtozi szoros külső bejáratánál levő Gorzeşti-n talált éremlelet, mely ugyancsak Dyrrachium érmeit tartalmazta⁴. Ezt a kereskedelmi kapcsolatot váltja fel a Kr. e. 1. században a római kereskedelem, amit bizonyít a fotosi éremlelet, melyben a legrégebb római érmek mellett előfordulnaka császárkoriak is⁵.

1. Bucur Mitrea, Tezaurul de la Pânade, Apulum, 1971, 184
2. Idem. Penetrazione commerciale nella Dacia, Ephemeris Dacoromana, Roma, 1945, 82
3. SZÉKELY, Zoltán, Tezaurul monetar de la Hilib, jud. Covasna, CN. 3, 1980, Klny. 3-10
4. Bucur Mitrea, Monedele oraşelor Dyrrachium și Apollonia în Moldova, SCIV II., 1958, 89
5. Bucur Mitrea și Zoltán SZÉKELY, Tezaurul monetar de la Fotoș, MVA, 2, 1956, 645-683

Tezaurul monetar de la Arcuş (j. Covasna)

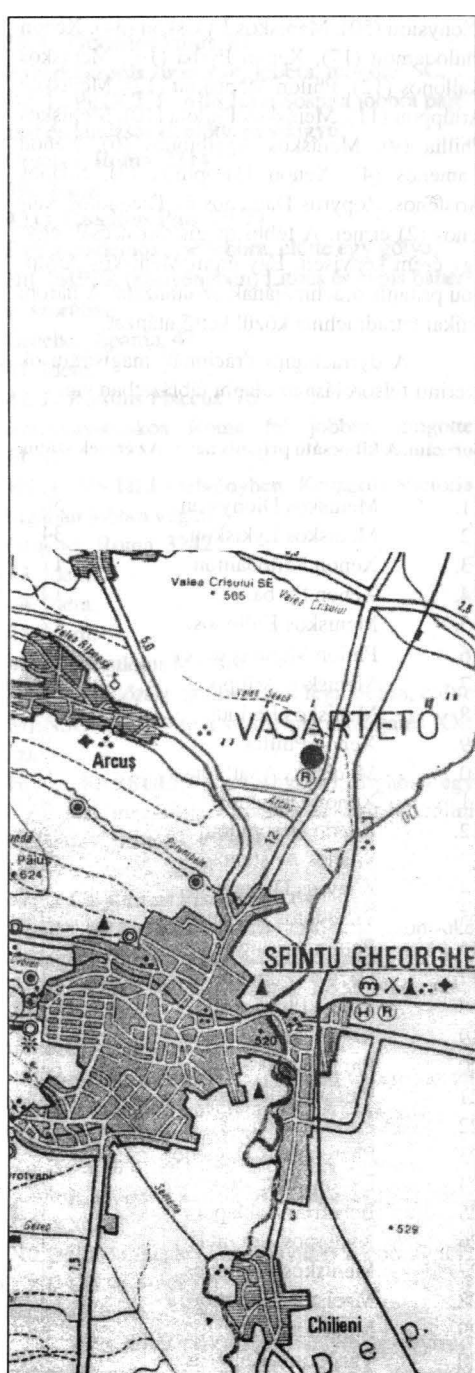
(Rezumat)

În hotarul oraşului Sf. Gheorghe, lângă drumul care duce spre Arcuş, a fost descoperit un tezaur de monede compus din 208 drachme dyrrachiene, 3 tetradrachme din Thasos și 50 denari republicani romani. Această descoperire arată faptul, că în secolele II-I a. Chr în această regiune prin pasul Oituzului a fost un drum comercial spre Moldova, iar în secolul I a. Chr s-au intensificat relațiile comerciale ale Romei cu această regiune.

The Monetary Treasure of Árkos (Arcuş, Covasna County)

(Abstract)

On the limits of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), near the road that leads to Árkos (Arcuş) a monetary treasure was found containing 208 of dyrrachiene drachmas, 3 tetradrachmas from Thasos and 50 roman republican dinars. This discovery proves the existence of a commercial road through the Ojtoz (Oituz) pass in the 2-1. Centuries B. C. and the intensification of the trading relationships with Rome in this district.

1. ábra Az éremlelet Sepsiszentgyörgytől északra, a „Vásártető” nevű helyen került elő.
(A bejelölés a „Hártyi turistice montanc, Bodoc-Baraolt” Ed. Sport-Turism, ~ 1:100 000-es léptékű részletén)

1. tábla. Dyrrachiumi érmek: 1=1, 2=13, 3=62, 4=63, 5=97, 6=107, 7=118, 8=124, 9=136, 10=138, 11=154, 12=163.

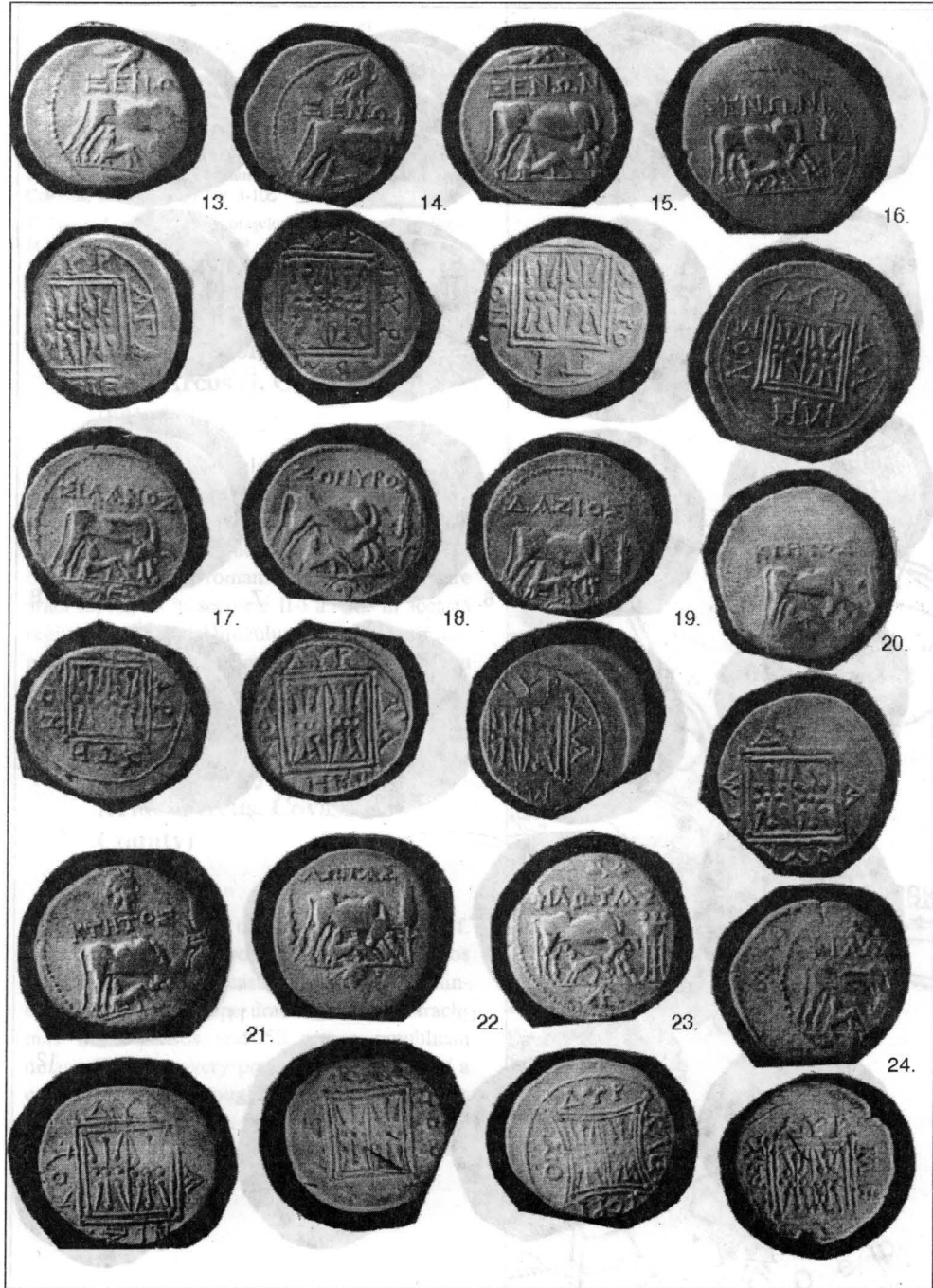

Tabla Dyrrachiumi érmek: 25=198, 26=199, 27=200, 28=201, 29=202, 30=203, 31=204, 32=205, 33=206, 34=207, 35=208, 36=209.

1.

2.

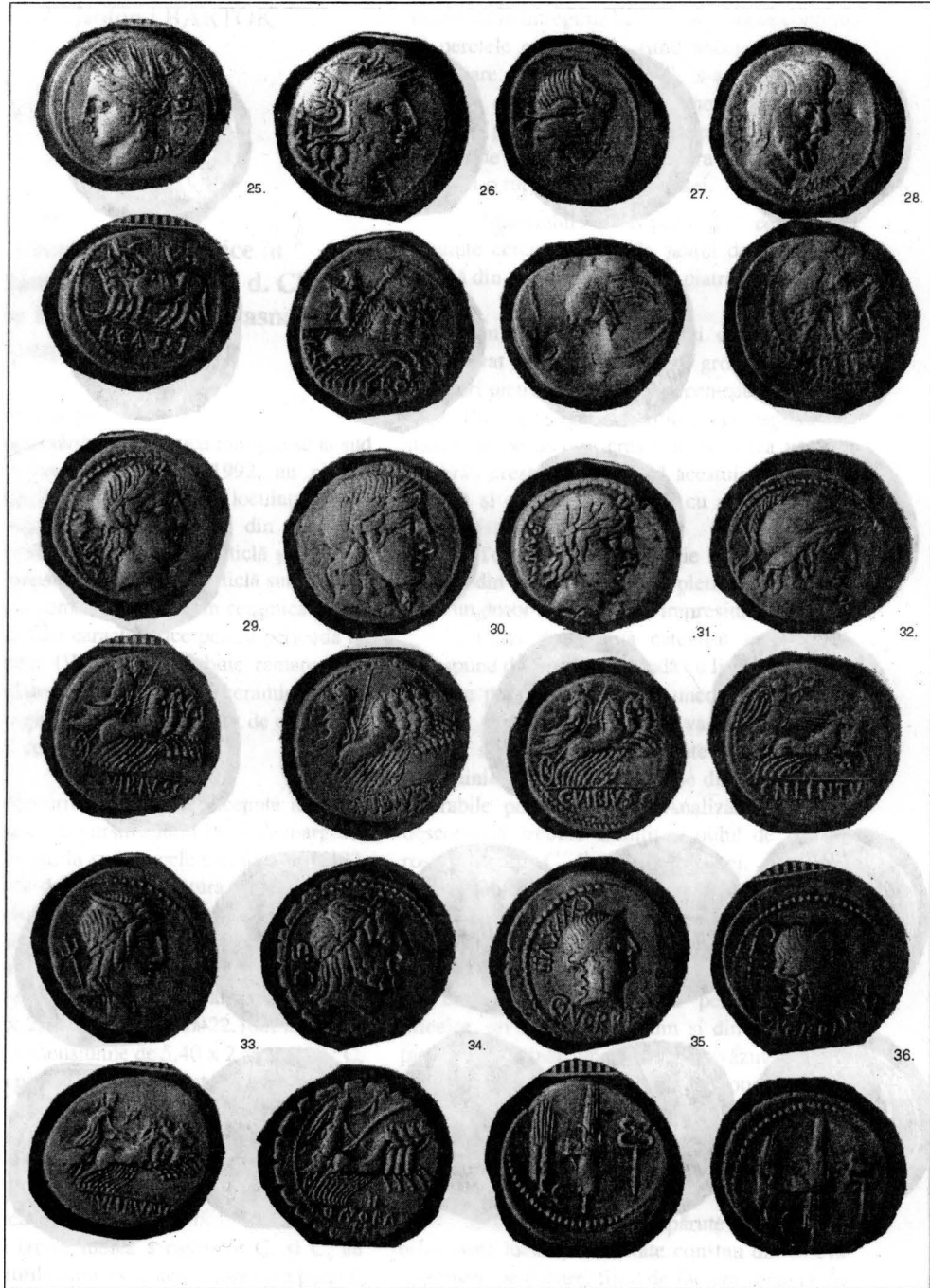
3.

5. tábla Római köztársasági érmek: 1-12

7. tábla Római köztársasági érmék: 25-36.

Cercetări arheologice în așezarea de secol IV. d. Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1993

(Rezumat)

Cercetările arheologice întreprinse la sud de cele efectuate în 1992, au permis descoperirea a două noi locuințe, cu un bogat inventar conștând din materiale ceramice, metal, piatră, sticlă și material faunistic. Obiectele din sticlă sunt de factură romană, iar cele din ceramică și metal sunt caracteristice pentru perioada de secol IV. d. Chr. Trebuie remarcată și existența unui fragment ceramic decorat cu ghirlande și alveole atât de caracteristic ceramicii dacice.

Săpăturile sistematice începute în 1987, au continuat și în cursul anului 1993, pe marginea terasei Oltului, la sud de cele efectuate în 1992. Observațiile de teren din ruptura malului terasei (gropi de formă de sac, fragmente ceramice, resturi de chirpic, și arsură), au permis deschiderea și cercetarea a trei casete: C₁ la 61,80m sud față de caseta executată în 1992, având dimensiunile de 14,30 x 2,20 x 2,40; C₂ la 22,30m la sud de C₁, având dimensiunile de 5,40 x 2,40 x 2,20; C₃ la 11,80m pe axa lui C₁, spre est și spre sud având dimensiunile de 1,80 x 4,75 x 3,15; 1,60 x 2,45 x 4,05. Între C₂ și C₃ s-a trasat un șanț de control S₁ având dimensiunile de 11,25 x 2,15 x 1,72, ruptura neregulată a malului terasei constituind latura sa vestică.

În latura sudică a casetelor C₁ și C₃ au apărut resturile unui locuințe L₁, care nu a putut fi

dezvelită în întregime întrucât aceasta se continuă în peretele estic al C₃, fiind necesare cercetări ulterioare. În schimb în C₂ s-a descoperit și dezvelit o locuință L₂ mai bine conservată, cu urme de pari, de formă patrulateră având dimensiunile de 2,80m x 2,80m, latura sa vestică constituind-o ruptura malului terasei.

Materialul descoperit în cele două locuințe cercetate ca și în șanțul de control S₁, constă din cel ceramic, metal, piatră, sticlă și faunistic.

În privința materialului ceramic acesta este lucrat cu mâna din pastă grosieră cu mult nisip ori pietricele, de culoare cenușie, neagră ori roșie. Primei categorii ceramice îi corespund elemente de decor prin creștături pe buza vasului, ori brâu creștat pe pântecul acestuia, la care se adaugă și cel al ghirlandelor cu alveole atât de caracteristic ceramicii dacice.

Tot în această categorie se încadrează și blidele din pastă grosieră cu pietricele, având la bază un decor executat prin impresiuni digitale.

Celei de-a doua categorii ceramice îi corespund decorurile în bandă cu linii în val, linii incizate paralele și caneluri uneori pe toată suprafața vasului. În privința vaselor ceramice, acestea sunt de o mare varietate mergând de la cele miniaturale până la cele de dimensiuni considerabile pentru provizii. Analizând ceramica descoperită, trebuie amintit și pulul de culoare roșie, apărut în C₃, în cadrul locuinței.

Obiectele din metal în perimetrul celor două locuințe cercetate constau din două lame de cuțit din fier, un împunător și un cuțitaș, întregi, tot din fier. În privința obiectelor din piatră acestea constau din două pietre pentru ascuțitul bricelor, ori cuțitelor, precum și din numeroase pietre de măcinat, unele fiind prevăzute cu orificii centrale dreptunghiulare, ori rotunde. Descoperirea în număr mare a pietrelor de măcinat în cadrul locuinței din C₂, ne face să presupunem că în cadrul ei a existat un atelier pentru confecționarea acestora.

Obiectele din sticlă apărute tot în cadrul celor două locuințe cercetate constau din câteva fragmente de pahare, fiind de factură romană. În

perimetrul locuințelor cât și a șanțului de control au apărut numeroase oase de animale, care ne arată o intensă activitate privind creșterea animalelor.

Pe baza primelor cercetări se poate afirma că acestea au aparținut cornutelor, ovinelor, porcinelor. Ca o curiozitate, pe un os de animal s-a surprins încrustată o cifră romană, care poate fi IX sau XI. Pentru a completa observațiile și cercetările efectuate, trebuie amintit și faptul că în șanțul de control S₁, în malul terasei s-a surprins din cât a mai rămas o porțiune dintr-o instalație de foc, care constă dintr-un fragment de vatră lutuită și pereții fragmentari ai unui cuptor de copt pâine, astfel de instalații descoperându-se și în campaniile anterioare.

Cercetările efectuate în 1993 vin să completeze informațiile obținute în campaniile anterioare cu privire la așezarea de secol IV. d. Chr. de la Chileni, dar întinderea acesteia va necesita noi investigații pentru a se putea avea o imagine completă asupra ei.

A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1993-as ásatások (Jelentés)

Az Olt-menti ásatások 1987-ben kezdődtek, 1993-ban folytatódtak déli irányban az 1992-ben végzett feltárásoktól.

A beszakadt folyómeder megfigyelése lehetővé tette (a zsák alakú gödrök, cseréptörédek, égetett vályogtéglá maradványok) három szelvény feltárását és tanulmányozását: a C₁-es szelvény 14,30m x 2,20m x 2,40m, 61,8m-re az 1992-ben feltárt szelvényektől, a C₂-es szelvény 22,3m-rel délre a C1-estől, 5,40m x 2,40m x 2,20m, a C₃-as szelvény a C₁-es tengelyén 11,8m-re ettől keletre és délre 1,80m x 4,75m x 3,15m x 1,60m x 2,45m x 4,05m. A C₂ és C₃ szelvény közé egy 11,25m x 1,72m S1-el jelölt kutatóárkot húztak, a nyugati oldalt az egyenletlen folyamattal képezi.

A C₁-es és C₃-as szelvények déli oldalán egy, L₁-el jelölt ház maradványai tűntek elő, teljes feltárása a C₃-as szelvény keleti határánál egy későbbi kutatás során történik. A C₂-es szelvényben felfedték egy jobb állapotban lévő L₂-es, négyszögű 2,80m x 2,80m-es lakást, melynek nyugati oldalát a folyómart képezi, itt cövek maradványokat találtak.

A két szelvény és kutatóárok átvizsgálásakor feltárt leleteket cserép, fém, kő, üveg és állati maradványok képezik.

Ami a cserép leleteket illeti, részben kézi megmunkálású, durva, homokos, kavicsos maszszából készült szürke, fekete és vörös színű darabok. Az első kategóriába tartozó cserepeken rovátkás díszítőelemek fedezhetők fel az edény peremén és hasán, valamint a dák kerámiaakra jellemző, mélyített füzérelmek. Ugyancsak ide sorolhatók az ujjnyomatos díszítéssel durva szemcsés kerámiaanyagból készült talak.

A második kategóriába tartozó kerámiaak hullámvonalas díszítésűek, a párhuzamos vonalas bemetszések és gyűrűs vajatok az edény egész felületét díszítik. Méretüket tekintve a kerámiaedények nagyon sokfélék, a legkisebbtől az élelmiszertárolásra használt nagobbakig.

A kerámiát elemezve meg kell említeni még a C₃-as szelvényben feltárt lakásrészből kikerült piros korongot.

A két feltárt lakás területén a következő fémtárgyakat találták: két késpenge, egy szűrő és egy kis kés, valamennyi vasból készült. A kőtárgyak közül megemlítjük a két késfenőkövet és számos őrlőkövet, ez utóbbiak közül egyeseken középen négyszögű nagy kerek lyukak láthatók. A C₂-es szelvényből kikerült nagyszámú őrlőkő arra enged következtetni, hogy itt egy ezeket készítő műhely létezhetett.

A két lakásból kikerült üveg pohár töredékek román koriak. A lakások körzetében, valamint a kutatóárokból talált állatsontok azt igazolják, hogy intenzív állattenyésztéssel foglalkoztak. Az első kutatások alapján ezek szarvasmarha-, juh- sertésmaradványok. Érdekességként meg kell említeni egy olyan állati csontleletet,

amelyen egy római szám figyelhető meg, amely lehet, hogy IX, vagy XI.

A kutatásokat és megfigyeléseket kiegészítendő meg kell még említeni az S1-es kutató-árokban, a vízmartban felbukkanó tűzhelytöredéket: egy tapasztott tűzhelytöredéket és egy kenyérsütő kemence töredezett falait - ilyen tűzhelyeket az előbbi ásatások során is fedtek fel.

A Kr. u. 4. századi kilyéni településen végzett 1993-as kutatások kiegészítik az előbbi ásatások adatait, de a teljes képhez még újabb területek feltárása és kivizsgálása szükséges.

The 4th Century Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County: The 1993 Campaign

(Report)

The systematic diggings started in 1987, and continued in 1993 as well, on the margins of the terrace of the Olt river, south from those done in 1992. The observation referring to the ground from its broken part of the terrace (sack shaped holes, ceramic fragments, plaster remainders and burned parts) which allowed the opening up and research of three cassettes C₁, at 61,80m south traced in 1992 having the following dimensions 14,30m x 2,20m x 2,40m; C₂ at 22,30m south from C₁ with the dimensions of 5,40m x 2,40m x 2,20m; C₃ at 11,80m on the axes of C₁ toward East and South, with the dimensions 1,80m x 4,75m x 3,15m x 1,60m x 2,45m x 4,05m. Between C₂ and C₃ a control ditch was traced which was 11,25m long and 2,15m x 1,72m wide, the irregular ragged of the bank of the terrace constituting its western side.

In the southern side of the cassettes C₁ and C₃ remainders of a house L₁ were found which could not be opened up entirely as it is continued in the eastern wall of C₃, thus the investigations have to be continued. On the other hand in the cassettes C₂ a whole settlement was discovered L₂ which was better preserved having remainders of poles in a „square“ form with the

dimensions 2,80m x 2,80m and its western side constituting the break of the terrace bank.

The material discovered in the two opened shelters as well as in the control ditch S₁, consists of ceramic, metal, stone, glass and faunistic elements.

The ceramic is processed by hand of a rough paste with much sand and little pieces of stone, of grey or reddishbrown colour, or wheel processed of smooth paste, grey, black or red in colour.

The first category of ceramics have as elements of decoration imprints on the upper part of the vessel, or an affrizen gild on the large part of the vessel, and flower garlands with alveoles (characteristic to the Dacian ceramics).

Part of the same category are vessels from rough paste with smooth little stones, with a finger made decoration made on the ground.

The second category of ceramics is decorated with wavelike stripes, paralel lines and annular channels on the whole surface of the vessel. According to size, these are of a large variety starting from miniature vessels to large ones used for food provisions. Analysing the discovered ceramics one should also mention the red disc which appeared in C₃ inside the lodgings.

The metal objects discovered inside the two lodgings are two knife blades, a prick and a small knife, all made of iron. The stone objects: two pieces of stone used for the sharpening knives, and many grinding stones, some having central rectangular orifices or round ones. The discovery of so many grinding stones inside the lodgings in C₂ makes one think that inside these lodgings a workshop for producing them might have existed.

The glassware discovered also in the two lodgings are some fragments of glass, of the Roman period. The numerous animal bones found in the area of the lodgings and the ditch show that the inhabitants bred animals intensively. The first investigations show that these are cattle, sheep and pig bones. As a curiosity on one of the animal bones a Roman number was found which could be IX or XI.

In order to complete the investigation and the observations, one should also mention that in the S₁ ditch a fragment of a fireplace had been found in the terrace: a fragment of a fireplace and an oven for bread baking; such fireplaces were also discovered in the previous campaigns.

The investigations of 1993 come to fill up the information obtained in the previous campaigns, regarding the 4th century B. C. settlement at Chilieni, but in order to have a complete view, further investigations are necessary.

Cercetări arheologice în așezarea de sec. IV. d. Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1995

(Rezumat)

Cercetările efectuate în 1995 în apropierea secțiunilor primei campanii din 1987, au atras atenția necesității continuării investigațiilor înspre latura nordică a așezării de secol IV d. Chr., întru-cât în ruptura malului terasei Oltului s-au surprins numeroase gropi în formă de sac din care s-au colectat materiale caracteristice perioadei migrațiilor popoarelor.

Cercetările arheologice în așezarea de secol IV. d. Chr., de la Chilieni, au continuat și în 1995, la nord de secțiunile tratate în prima campanie de săpături din 1987. Cu această ocazie s-a trasat și deschis în malul terasei oltului, o casetă C₁, având dimensiunile de 8,20 x 1,90 x 2,10 x 8,20m, la 24,85m de caseta nordică din 1987.

C₁ s-a trasat și deschis întrucât în secțiunea dată de malul terasei Oltului s-au surprins două gropi în formă de sac și o bandă de chirpic, care erau supuse unei continue eroziuni. Având aceeași situație și din aceleași raționamente, s-a trasat și deschis la sud de secțiunile din 1987 o nouă casetă C₂, având dimensiunile de 8,7 x x 0,60 x 0,70 x 8,75m.

În C₁, din cele două gropi în formă de sac cercetate, un apărut fragment de ceramică lucrate la roată de tip „Krausengefäss”, ori cu mână din pastă grosieră, precum și câteva fragmente dintr-un vas lucrat cu mână și decorat cu

triunghiuri înspre registrul buzei, decor întâlnit și în campaniile din 1988-1989. Registrul de chirpic surprins în malul terasei Oltului nu a mai apărut în perimetrul casei, fapt ce ne face să credem că locuința căreia i-a aparținut a fost distrusă de lucrările de excavație la vechea carieră de nisip.

Din cele două gropi în formă de sac ale C₂ au fost colectate numeroase fragmente ceramice lucrate la roată ori cu mână, din pastă fină ori grosieră, de culoare neagră, cenușie sau roșie, aparținând unor vase de provizii, de tip borcan ori bol. La 0,30m, înspre peretele estic al C₂, a apărut o fibulă din bronz, aproape întreagă, din categoria fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt (mit umgeschl agenem Fuss). Fibule asemănătoare s-au descoperit la Sântana de Mureș - mormântul 48- ca și în necropolele de secol IV. din Muntenia.

Înspre peretele nordic al C₂, a apărut o îngrămădire de chirpic, care a aparținut unei locuințe, care la rândul ei a fost distrusă în întregime, de lucrările de excavație când a funcționat cariera de nisip.

Cercetările efectuate în apropierea secțiunilor primei campanii de săpături din 1987 de la Chilieni, au atras atenția necesității continuării investigațiilor înspre latura nordică a așezării, a cărei limită în această parte nu a putut fi încă surprinsă.

A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1995-ös ásatások (Jelentés)

A Kr. után 4. századi kilyéni településen 1995-ben az ásatások az 1987-es kutatási terület északi részén folytatódtak. Feltárták az Oltmeder szélén a C₁-es, 8,20m x 1,90m x 2,10m x 8,20m méretű szelvényt, 24,85m-re az 1987-ben feltárt szelvénytől.

A C₁-es szelvény feltárását az tette szükségessé, hogy az Olt folyómeder martjában két zsák alakú gödör és egy tapaszsvál található, me-

lyek állandó erózióknak vannak kitéve. Hasonló elgondolás alapján jelölték ki és tárták fel déli irányba az 1987-es kutatási területtől, a C₂-es 8,75m x 0,60m x 0,70m x 8,75m méretű szelvényt.

A C₁-es szelvény zsák alakú gödreinek tanulmányozásakor „Krausengefäss” típusú kézi díszítésű, illetve korongozással készült cserépedény töredékek kerültek felszínre, valamint néhány kézi készítésű edénytöredék, amelyeken az 1988-1989-ben kikertült edénytöredékekben is látható, az edény felső peremét díszítő háromszögű motívumok láthatók. A meder szélében levő tapasztott felület a szelvény területén máshol nem látható, ami arra enged következtetni, hogy a lakás, amelyhez tartozott, a homokbánya kitermelésekor megsemmisült.

A C₂-es szelvény zsák formájú gödréből finom és durva masszából kézi és korongozott módszerrel készített fekete, szürke és piros cseréptöredékek kerültek felszínre. Ezeket az edényeket tárolásra használhatták. 0,30m-re a C₂-es szelvény keleti szélénél egy csaknem ép bronzfibulát találtak (mit ungeschlagenem Fuss).

Hasonló fibulákat a marosszentannai (48-as számmal jelölt) temetkezési helyen és a minténiai 4. századi temetőben találtak.

A C₂-es szelvény északi felében egy lakás tapaszmaradványait találták, amely teljesen megsemmisült a homokbánya kitermelésekor.

Ezek a régészeti leletek az 1987-ben elkezdett kilyéni ásások közelében igazolják, hogy a település északi irányában további feltárások és kutatások szükségesek.

The 4th Century Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The 1995 Campaign

(Report)

The archaeological investigations in the 4th century settlement at Chilieni continued also in 1995, North of the sections traced in the first digging campaign in 1987. On this occasion the first cassette was traced and opened on the banks

of the terrace of the Olt river - C₁ - with the following dimensions: 8,20m x 1,90m x 2,10m x 8,20m at 24,85m from the northern cassette in 1987.

The C₁ was traced and opened because in the given section in the Olt terrace there were two sack shaped holes and a slice of earth that were exposed to continuous erosion. For the same reason a new cassette was traced and opened south of the 1987 sections, having the dimensions 8,75m x 0,60m x 0,70m x 8,75m.

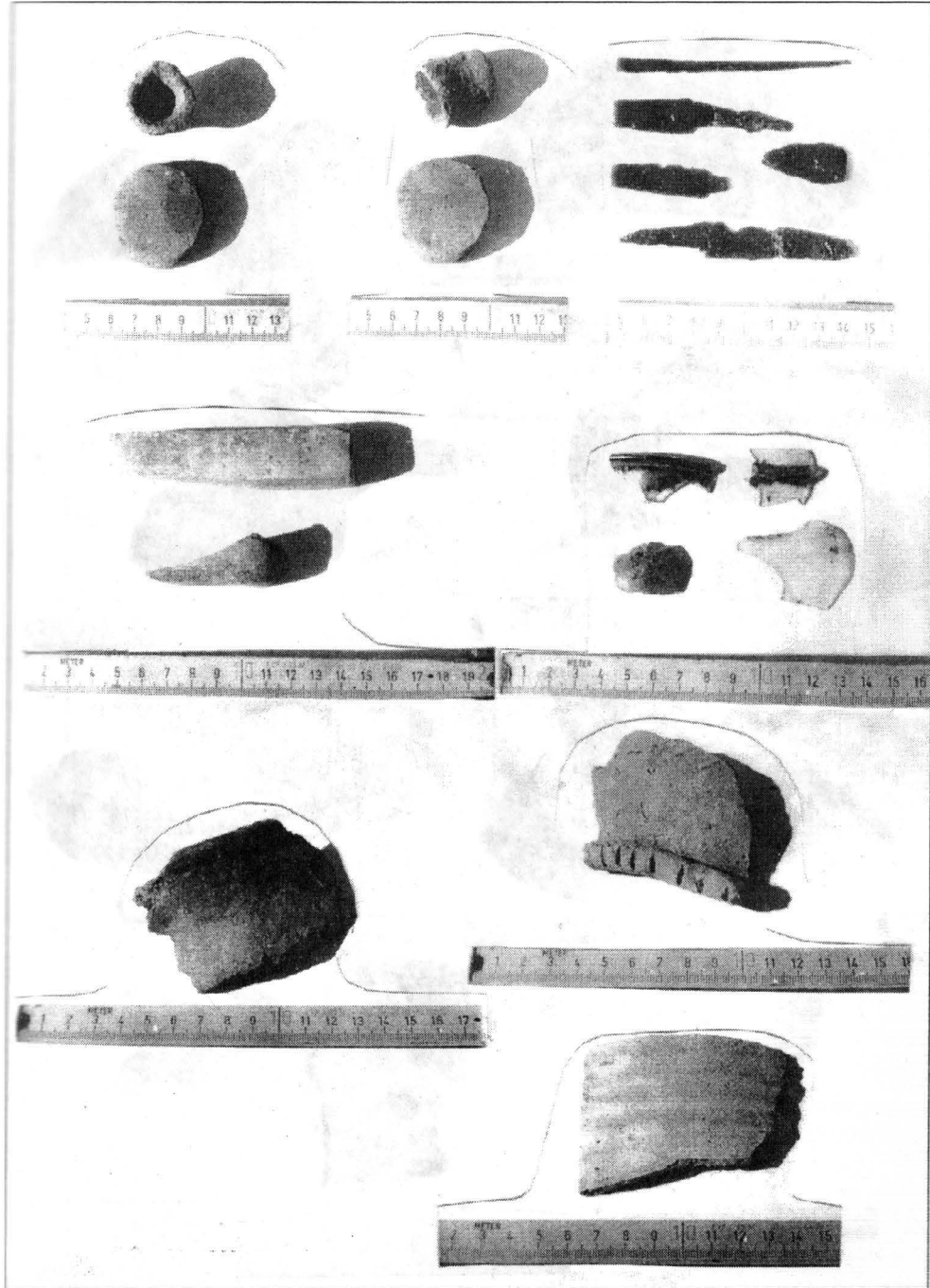
In C₁, in the two sack shaped holes that were investigated, various ceramic fragments were discovered, which had been manufactured at a “Krausengefäss”-type wheel or hand made of rough paste, as well as some fragments of a vessel made by hand and decorated with triangles on the upper part, decorations found on the vessel fragments discovered between 1988-1989 as well. The part of plaster found in the banks of the terrace of the Olt river cannot be found elsewhere on the inner side of the cassette, a fact that makes us believe that the lodging of which it was part of had been destroyed by the excavations at the old sand quarry.

Out the sack-shaped holes of C₂ many ceramic fragments were brought to light, - processed at the wheel or handmade, out of smooth or rough paste, black, grey or red - as parts of food-preserving vessels.

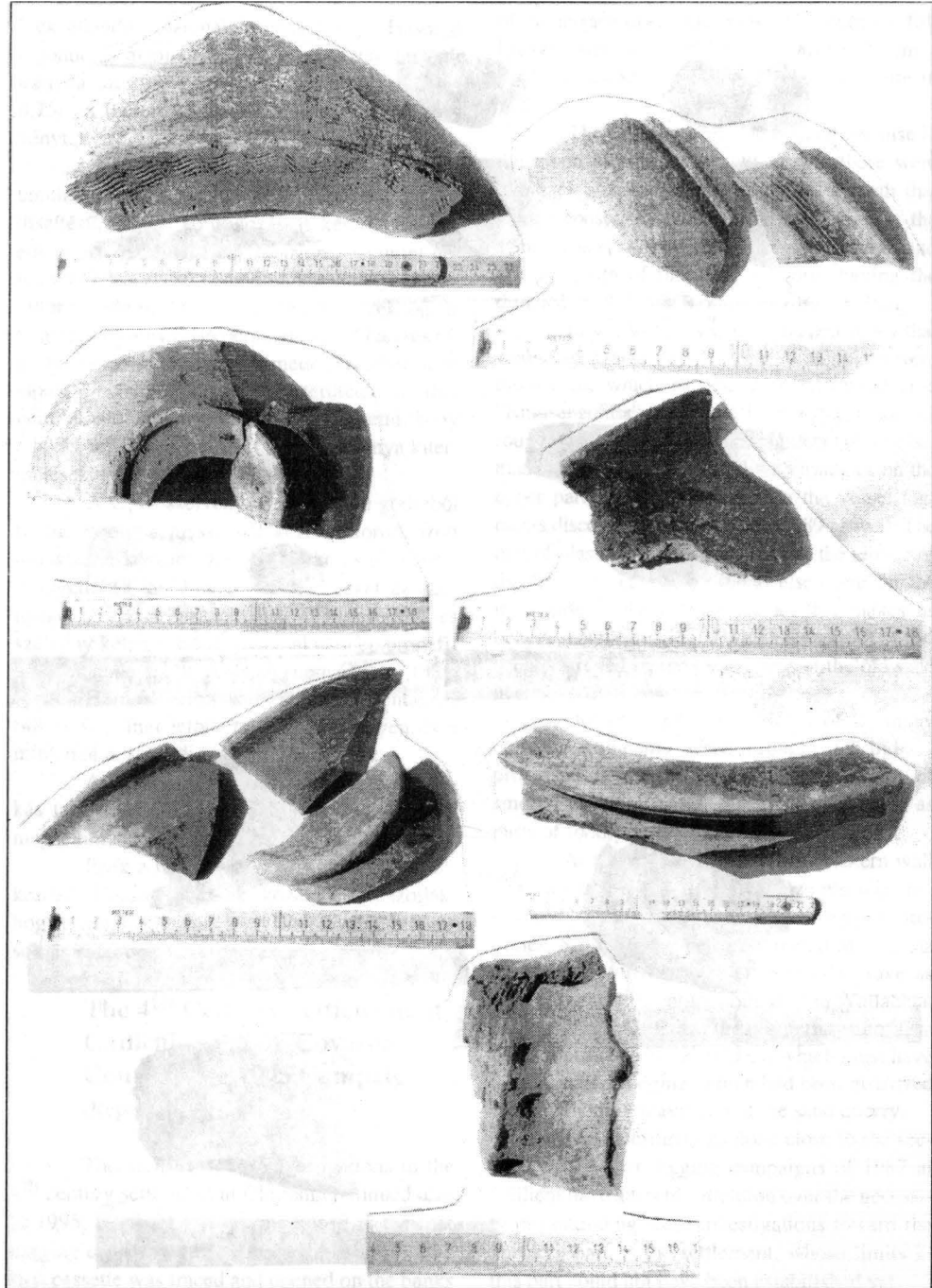
At about 0,30m towards the eastern wall of C₂ an almost undamaged bronze pin was discovered from the type of the reverse leg pin categories. Similar pins were discovered at Sântana de Mureş (Marosszentanna) in the 48 grave as well as in the 4th century obituaries in Wallachia.

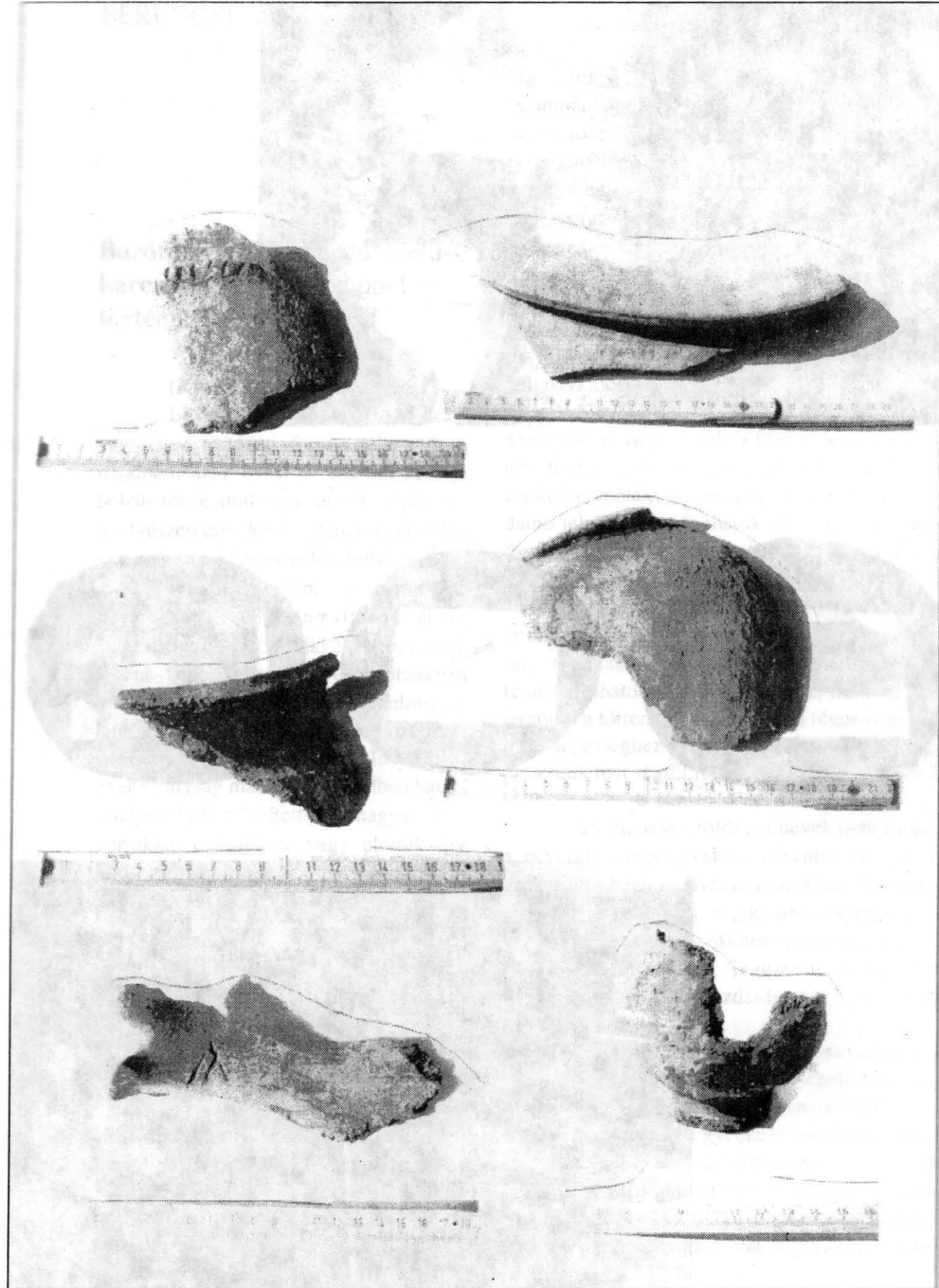
Directed against the northern wall of C₂ a heap of plaster became evident, which must have been part of a lodging, which had been destroyed entirely by the excavations at the sand quarry.

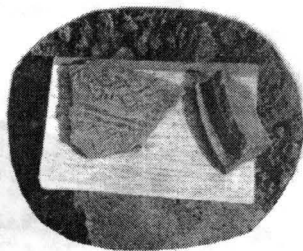
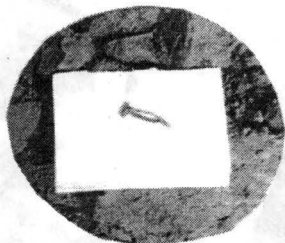
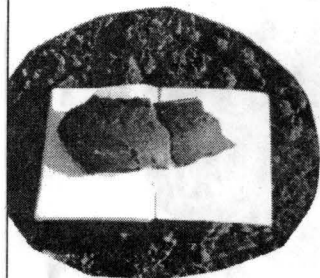
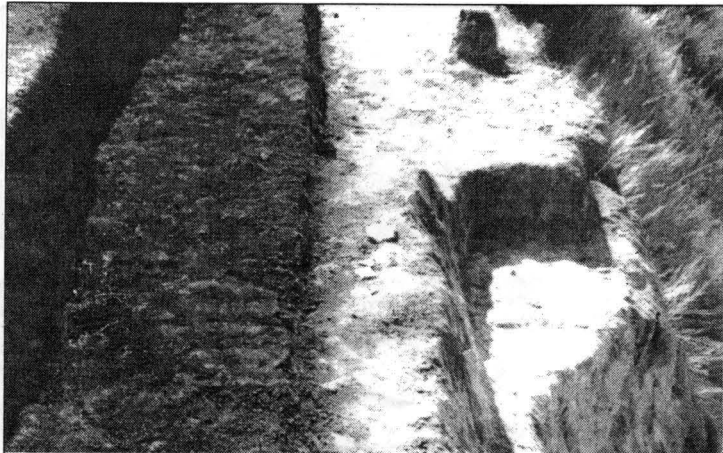
The investigations done close to the sections of the first digging campaigns of 1987 at Chilieni have attracted attention over the necessity of continuing these investigations toward the northern part of the settlement, whose limits in this part could not have been established yet.

Barót nevééről s az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről

(Kivonat)

Bevezetőjében a dolgozat kitér a helynevek történeti forrásértékére és a majdnem száz éves, 9. századi erdélyi bolgár-török uralomra, ennek régészeti-nyelvészeti emlékeire. Elemzi Erdővidék kypcsak-török (nagy valószínűséggel besenyő) eredetű helyneveit, mint pl. Barolt>Barót, Baj-Bars>Bibarc(falva), Uzonka(bérc), Uzon(bükke), Galat(vize), Estepe-Tepe, Tekse, stb. A továbbiakban a Barcaság kiemelt katonai (védelmi) jelentőségű medencéjének kora középkori népességtörténetét tárgyalja. Ide a magyar királyság már a 11. században határőrnépességet telepített. A magyar csoportokkal egyidőben, vagy előttük így kerültek a Barcaságra is besenyő, kisebb valószínűséggel onogur-bolgár csoportok. A kora középkori magyar állam csak kisszámú népességet tudott ideirányítani, ezt is továbbtelepíti a 12. század második felében a Kárpátokon túlra. A Kárpátok két oldalának népességi viszonyai csak a mongol hadjárat következtében változnak meg gyökeresen. A barcasági besenyő csoport emlékét a medence fontosabb víznevei őrzik: Barca, Tömös, Törcs, Tatrang, Zajzon, Brassó. Mindezek magyar közvetítéssel kerültek át a későbbi és a mai német és román helynévanyagba.

Az alább előadandók könnyebb megérthetőségéért - bevezetőül - néhány általánosabb jellegű kérdést óhajtok érinteni. Mint ismeretes, - a tanulmányozók érdeklődési köre szerint - a helynevek több oldalról is vizsgálhatók, illetőleg föl is használhatók. Kialakulásuk körülményeinek, továbbá egy adott nagyobb közösség vagy éppen népcsoport életében játszott szerepüknek megfelelően egyaránt érdekelhetnek ember, földrajzos, történész, néprajzos vagy - természetesen - nyelvész kutatót. Ezért, egészen nyilvánvalóan, mindezeket a változatos szakmájú gondolkodókat élenként érdekli a szélesebben értelmezett helynévkincs.

Mégha bizonyos mértékig érzékeltetik is a tereptárgy, vagy az ahhoz fűződő jelenség jellegét, természetét, sajátosságait, sőt - ha esetleg azoktól elvonatkoztatottak is - a helynevek társadalmi jelenséggé foghatók föl, ilyenként pedig összességükben a társadalmi (történeti) törvények alávetettjei.

A helynevek esetről-esetre változó élettartamúak. Egyesek, - kisebb-nagyobb átalakulással, "torzulással" évszázadokig, sőt évezredekig fennmaradhatnak, tovább élhetnek, noha az őket teremtő, a történelem színpadáról réges-régen eltűnt népességhez hasonlóan - jelentésük vagy tartalmuk már régtől fogva elhalványodott, sőt el is tűnt...

Így bizonyos földrajzi nevek nem csupán a nevezett tereptárgyakat, -alakulatokat, de az azokat létrehozó nyelveket is tülélték. Bizonyos mértékig éppen ebben rejlik, adott helyzetekben az írott történeti forrásokéhoz hasonlító, számottevő bizonyító értékük. Segítségükkel általában rég letűnt társadalmi-gazdasági vagy természeti jelenségek idézhetők föl.

A földrajzi nevek nem véletlenül születnek, hanem saját történetük van. Tanulmányozásukkal, fejlődésük, változásaik nyomozásával a történelem számos, egyébként megfajthetetlennek látszó ügyét is meg lehet oldani. Ezért szükséges fokozott figyelemmel, éles megkülönböztető képességgel vizsgálni helyneveket, enélkül ui. képtelenség a hajdani valóságra helyesen következtetni.

Évezredek folyamán sok-sok helyévről keletkezett mindennemű külső beavatkozástól függetlenül. E megállapításból kiindulva azonban korántsem következtethetünk arra, hogy valamely nyelv teljes szókészletének összes szava alkalmas lenne helynévképzésre. Noha egyes szavak nagyon gyakran előfordulnak a mindennapi szóhasználatban, távolról se válnak a helynévanyag részévé, minthogy a földrajzi nevek adás-folyamatának is megvannak a sajátos föltételei. Más szóval fölvetődik a köz- és tulajdonnevek viszonyának a kérdése. A jelentéktlenebb szerepű melléknemekhez hasonlóan a köznevek (*appellativum*-ok) esetenként földrajzi nevekké alakuló szókincsbeli fogalmak. Máskor – az összetett helynevek esetében – a beszélt nyelv más részei is hozzáadódhatnak.

A helynévanyag pótolhatatlan forrás-értékű eszköztára különösen a történeti földrajzozs-nak. A földrajzi nevek vizsgálata széles kutatási távlatok nyitására kínál lehetőséget. Az egyes helységek eredetére, történelmi, gazdasági fejlődésére, jellegére és általános haladására, valamint helyzetük, környékük, környezetük számos más kérdésének a megvilágítására kínálnak nélkülözhetetlen forrásanyagot. A helynevek a történelmi és földrajzi vizsgálódás előremozdításában ma még általában talán eléggé meg sem becsült szerepűek. Elegendő elmondanom, hogy - a hatósági erőszakkal időről-időre nem változtatgatott - helynévanyagú tájegységek ilyen természetű szóállománya az illető vidék tömény leírásaként fogható föl.

Ennyi érzékeltetése - úgy gondolom - bőven elegendő a helynevek előbb említett két tudományszakkal kapcsolatos értékelésének futó méltatására. Képletesen szólva a helynévkincset egy bizonyos vidék testét híven felöltő öltözékéhez hasonlítanám. A történeti- meg az emberföldrajzos a térképen pl. a következő hely- és vízneveket olvashatja: Bükk, Nyíres, Búzaháza, Gyilkos-tó, Putna-völgye, stb. Az első kettő általában erdőt, erdős vidéket, a harmadik falutelepülést, a negyedik-ötödik - mint első pillantásra nevük is elárulja - völgyet (vízgyűjtő-medencét) jelöl. Ezek szerint a fősorolt nevek általában a

táj emberföldrajzára, növénytakarójára és földfelszíni alakzatára utalnak. A kézbe vett térkép lap nagyobb földrajzi egységet ábrázoló társába illesztése nélkül, azonnal elmondható: az illető lap domb- vagy éppen hegyvidék terepviszonyait tükrözi. De ezen felül, a fennebbi nevek kiejtésekor - a megfelelő földrajzi érzékenységgű gondolkodó képzeletében rögtön kialakul a térképlapon ábrázolt földfelület többé-kevésbé megközelítő hűségű képe: a tájat bükkös vagy nyíres borítja, a település dombhajlatok között húzódik, a völgy pedig a Keleti-Kárpátok szaggatott felületű mészkö- vagy ellenkezőleg unalmas homokkő vonulataiba vágódott. De nem csupán ennyiről lehet szót ejteni. Sokszor a helynévanyag "rétegződéséről" beszélhetni. Hasonló esetben a földrajzi névkincs régibb rétegei, elemei érdeklik a történezt. Amennyivel fiatalabb az említett névkincs egyik vagy másik rétege, annyival "történetlenebb" és "földrajziatlanabb", mivel ez esetben a közelmúltban vagy éppen napjainkban - esetleg külső beavatkozás nélkül - vagy egyenesen annak hatására változhatnak meg helynevek. A régebbit fölváltó új helynév - rendszerint - már nem utal a táj, a földfelszín, a növény-szövetkezetek, a vízrajz, a történelem stb. változásaira, hanem - az esetek többségében - a szűkebb vagy tágabb (ilykor egészen tág, sőt idegen) környezetben nevezetesebb szerephez vergődött személyhez fűződik...

A földrajzi nevek megértése, megmagyarázása azonban korántsem annyira könnyű feladat, mint ahogyan első pillantásra látszik. A helynevek tanulmányozása sokszor bizony eléggé nehéz, sok fejtöréssel jár, nagyon változatos, szétágazó, különleges érzéket és képességet kíván. Viszonylag fiatal, összetett és tudományközi ismereteket szükségesülő tudomány: a helynévanyaggal (**toponímia**) való foglalkozás vagy helynévkutatás a földrajzi nevekkel foglalkozó nyelvtudományág (**toponomásztika**) feladatává vált. E tudományszaknak fölbonthatatlanok a kapcsolatai egyrészt a történeti-földrajzzal, másrészt a földrajzi történelemmel, továbbá emberföldrajzzal, illetőleg a szorosabban vett településtörténelemmel meg a településföldrajzzal.

Wíndezeknek a kérdéseknek csupán néhány gon-
ditatra kiterjedő, futó átnézése után térjek tulaj-
donképpeni tárgyamra.

Noha régész létemre illenék bővebben
beszámolnom Barót város ós-, ó- és népvándor-
láskori leletanyagáról, tehát régibb-kori története
maradványairól, pl. a Baróti patak medrében DÉ-
NES István fölfedezte, helyi, kis földszerkezeti
(mikrotektonikus) mozgásokról tanúskodó, je-
lentős bronzkori településről, azután a város ha-
tárában talált, a korai vaskor (Hallstatt D-nek ne-
vezett) negyedik, utolsó szakaszában itt tevő-
kenykedett szküthák (szittyák) hajdani (vadász-
túra ?) valló, leveles, tüskés, köpfs bronz nyíl-
hegyről, az 1876. évi budapesti nemzetközi régé-
szeti nagygyűlésre kiküldött, valószínűleg szín-
tén korai vaskori aranygyűrűről, a környéken
előkerült, De la Tour éremgyűjteményében 9618.
sz. a. jelzett ezüstérméről, a 9630. sz. ezüstérem-
nek két változatáról, továbbá római köztársasági
érem barbár utánzatáról¹, erről- időhiány miatt -
ez alkalommal lemondok, mint ahogyan nem
említem későbbi korok emlékeit sem. KÖNYÖ-
KI József-NAGY Géza műve a baróti "Vecer-
vátat" - nagyon helyesen - római eredetűnek
ítélte². Ezt az állítást ifjúkori magam erősítettem
meg első tanulmányomban³. A róla aztán bőveb-
ben beszámoló PAULOVICS István⁴ helyesbí-
tette elszietett helymeghatározásomat⁵. Rendsze-
res, aprólékos terepkutatás híján időben nagyot,
több évszázadot kell átugornunk. Egyelőre nem
egészen világos: kutatási esetlegesség, avagy te-
lepüléstörténeti törvényszerűség miatt a népván-
dorláskor végi: 8-9., illetve 8-10. századi szláv
települések hiteles régészeti meg nyelvészeti ma-
radványai is az egykori, tulajdonképpeni Három-
széki-medence, mindenekelőtt a Feketeügy víz-
gyűjtő területéről ismeretesekek, de ebből az időből
származnak - más hasonló emlékek mellett -
Barót keltezhető középkor kezdeti leletei is⁶. A
kérdések könnyebb megértéséért kis kitérőhöz,
vargabetűhöz kell folyamodnom.

Mint ismeretes, OMURTAG bolgár kán
seregei 827-831 között indított általános táma-
dással elfoglalták a Szerémséget (Kelet-Szlavó-
niát), valamint a Tisza-vidék bizonyos, szabato-

san egyelőre meghatározhatatlan részeit.
MALAMIR kán 832-ben a Keleti-frank-Biro-
dalommal kötött békeszerződésben biztosította a
bolgár-török hódításokat. A Bajor Geographus
hírel a bolgár-törökök közvetlen közelében száll-
lásolt "daciai" osterabtrezi szlávokról vagyis a
keleti-abodritákról. Ezzel nagyjából kimerültek
a Kárpát-medence keleti harmada 9. századi vi-
szonyaira vonatkozó közvetlen írásos adatok. A
863. és 883. év eseményeiből tudottan a bolgár-
törökök a Nagy Magyar Alföldön át képesek vol-
tak megtámadni a Garamtól nyugatra fekvő Mor-
vaországot. Ebből következtethetnénk Erdély déli
részében is bizonyára voltak őrhelyeik. Az erdélyi
bolgár-török uralomról csupán 892. évi adat-
ból értesülhetünk. Az Annales Fuldenses 892.
évi följegyzése értelmében ARNULF keleti
frank uralkodó "Laodimir" (VLADIMIR) bolgár
kánhoz küldött követei útján kéri: " ne engedé-
lyezze a sóvásárlást (illetve szállítást) a morvák-
nak". Ebből következtethetnénk a bolgárok a 9.
század folyamán Erdély sófejtéseinek nagyobb
részére is kezert tettek, s bizonyára kereskedtek is
az alattvalóiktól kitermelt sóval⁷.

Bolgár-török telepscsoportok erdélyi
tartózkodását immár számos, kedvező lelettel: el-
sősorban a marosaknai, csombordi, gyulafehérvári,
oláhgorbai stb. temetőből ismerjük. (Szász)-
sebesről, Kudzsirból, Alvinc-Sebesánból, Gyula-
fehérvár-Partosról, Magyarszentbenedekről, Kéz-
divásárhelyről sőt Kézdi-polyánból pedig szórva-
nyos leletből tudunk jellegzetes, a mádarái,
ábobá-pliszkái, preszlávi bolgár székhelyekre
annyira jellemző emlékekről⁸. Az újabb szakiro-
dalmi anyag hiányában tőlem - tévesen - morvák-
nak tulajdonított, magam ásatta, 32 síros csom-
bordi bolgár-török temető helyben maradt la-
kossága biztosan megérte a 10. századot, tehát az
erdélyi, Árpád-féle honfoglalást. Oláhdálya-
"Troján" bolgár településének élete viszont be-
nyúlt a 11. századba is !

A Maros völgyét minden valószínűség
szerint OMURTAG kán hadai hajtották bolgár-
török uralom alá, az Erdélyre is kiterjedő
wángár (másik onogur-bolgár) fennhatóság le-
hanyatlása után. Vagy ez a sereg fordult a Tisza

Szeged környéki szakaszától Erdély délnyugati, majd középső részei felé, vagy másik sereg hatolt be az Olt mentén, a Vöröstoronyi-szoroson keresztül. A kb. 830-ra tehető foglalás után a Bolgár Birodalom a Maros mentén több jelentős települést hozott létre, s a sőfejtés mellett újból műveltetni kezdte az Erdélyi Érchegység aranytermő helyeit; a helynév alapján ítélve a Zalatna környékieket is. Az eddig ismert régészeti leletek kétségtelen tanúbizonysága szerint mindeme települések lakosságát az Al-Duna déli partjáról, Bolgárföldről küldték a "dunántúli Bulgáriába". A telepesektől ránk örökítődött maradványok: ékszerek, edények, stb., az edények alján megfigyelhető sajátos fazekasjegyekig (az ún. "fenékbélyegegig") mind-mind dunai bolgár műhelyek készítményei. A katonai hatalommal biztosított telepések feladata volt a megszállás sávjában húzódó Vízakna, Marosújvár, Mezőakna, Parajd, Szováta és Torda sőfejtéseit újból műveltetni. További kötelességük volt a só szállítását a Maroson meg az Olton megszervezni. Mivel a szállítmányok nagyobb része valószínűleg magában - a sótlan Balkán-félszigeten szervezett - bolgár kánságba irányult, könnyen és folyamatosan biztosíthatták a bolgár telepés-lakosság bolgár gyártmányú ipari- és fényűzési cikkekkel való ellátását. Egyelőre semmi jele zárt közösségeik, életvitelük korai földadásának, sőt bizonyos erdélyi helynevek (pl. több Nándor nevű település) tartós ittmaradásukról árulkodnak.

Nincs írásos történeti adatunk a telepés lakosság népi jellegét illetőleg. Mint ismeretes a 11. századi dunai Bolgár Birodalom meglehetősen vegyes lakosságú volt. A nyelvileg éppen a 9. században elszlávosodott államszervező bolgár-törökök, különböző szláv csoportok, no meg a balkáni latinok (vláchok) alkották főbb összetevőit. A különböző népesség-csoportok áttelepítése volt az egyik sarkalatos eleme a korai bolgár kánság birodalomszervező intézkedéseinek. Erdély tekintetében a sírkertekben megfigyelt temetkezési szokások igazítanak el. A napjainkig megőrzött hiteles adatok *csontvázas* temetkezésekről tanúskodnak. Márpedig ma már meglehetősen egységessé vált vélemény szerint dunai

Bolgárország területén a 8-9. századi *csontvázas* ("pogány") temetőkre türk-bolgárok temetkeztek. Kétségtelen kisebbség a szláv és balkáni helyi lakosság hamvasztásos, illetőleg kettős szokású, szertartású temetőivel szemben. Ugyanakkor a díszes "nomád" viselet és a viszonylagos gazdagság még mindig tükrözi uralkodó voltukat. Erdély hadászati és gazdaságpolitikailag veszelyesnek számított határhozetében tehát a birodalomnak nevet adott bolgár-török harcoss elemmel és családtagjaikkal kell számolni⁹. A hosszasan idézett BONA István szerint: "...Az erdélyi bolgár régészeti leletek egyelőre nem erősítik meg azokat a nyelvészeti sejtéseket, amelyek szerint a Brassó, Krassó, Barca, Barót hely- és folyónevek bolgár-török hatásokat vagy névadást feltételeznek, mivel a bolgár uralomnak (a tágabban értelmezett, sz. m.) Barcaságban eddig nincs nyoma. Nem hagyható figyelmen kívül viszont az a lehetőség, hogy a bolgár uralom mind a Tisza-vidéken, mind pedig Erdélyben támaszkodhatott az Avar Birodalomba a dunai bolgár foglalással (nagyjában, sz. m.) egyidőben beköltöző **onogur-bolgárok (wángár-ok)** maradványaira, így a barcasági bolgár jellegű népesség onogur-bolgár is lehet."

A fennebbieken az erdővidéki és barcasági magyar helynévadásba semmiképpen nem illeszkedő hely- és víznév-adásnak két lehetőségét villantottam föl. Az alábbiakban - szakavatott nyelvészek eredményeire támaszkodva - harmadik - szerintem a hajdani valóságához közelebb állónak látszó - lehetőségre szeretnék figyelmeztetni, azt - ha lehet - újabb érvekkel bizonyítani, megerősíteni.

Erdély kora középkori történetéből tudottan az első bizánci támadás 1166-ban érte az országrészt¹⁰. Ha a görög-kun-vlách összetételű sereg nem is vethette meg nálunk a lábát, átmeneti győzelmeket arathatott, mert a magyar (székely ?) -besenyő könnyűlovasságnak a görög nehézlóvassággal és a vértbe burkolózott gyalogsággal szemben nem sok esélye volt a győzelemre. II. Géza (1141-1161) ezt ugyan már nem érte meg, de különösen Komnénosz Mánuel uralomra jutása után világosan látta Bizánc hódító szándé-

kait, sőt bizonyos idők túl már fegyverrel is védekeznie kellett. A magyar uralkodók Szent Istvántól kezdve mindig szívesen fogadtak, sőt hívtak a hiányzó (nyugat-európai) hadismereteket pótló "vendégeket", s még a magánbirtokokra telepített idegeneknek sem engedték el a hadi kötelezettségeket. II. Géza azonban nem elégedhetett meg szórványos, helységnevekből ismerős, véletlenszerű betelepülő csoportokkal. Neki egy tömegben lehetőleg nagy számú nyugat-európai fegyverzetű harcosra volt szüksége a legsebezhetőbb déli meg és északkeleti határvégek megerősítésére. Ilyeneket láthatóan a Magyarországon keletre vonult keresztésekben. Azok egy része meg Magyarországot találta az akkori viszonyok között túlnépesedett hazája népfőlöslége új otthonát kínáló területnek. Vagyontalaná vált lovagok, új értékesítési lehetőségeket kereső kézművesek és földszűkével küszködő földművesek egy Rajna-Mosel-vidéki csoportjának vezetőivel kereste a kapcsolatot, s Erdélyben, az Olt mellé kére telepítette, az 1224-ben II. Endrétől kibocsátott nevezetes kiváltságlevél szavával "elha gyott" (**deserta**) tájon. II. Géza utódai közül főként II. Endre folytatta ezt az irányzatot. A német telepítések újult erőre kaptak 1211-ben. Ekkor II. Endre a Szentföldről távozni készült teuton lovagrendnek adta a várható kun támadásoktól veszélyeztetett Barcasági-medencét. MAKKAI László szerint innen: "...nyugatabbra (??) költöztette a besenyőket¹¹..." Bár a nevezett szerző inkább sejtés-szerű állítása második felének elfogadására, igazolására pillanatnyilag - az övével azonosan - semmiféle kézzelfogható bizonyítékkal nem rendelkezem, ezzel mégis elérkeztünk a harmadik lehetőség tárgyalásának a küszöbéhez.

A teuton-lovagrend későbbi, poroszországi szereplését ismerve, a testület - nyilvánvalóan - a szélesebben értelmezett Barcaság többé-kevésbé természetes erősségére támaszkodó, Havaselvén, Dél-Moldván meg a Duna-torkolaton uralkodó keleti német állam megalapítására törekedett. II. Endre azonban fölismerete a magyar érdekeket fenyegetett veszedelmet, és a pápa kemény tiltakozása ellenére 1225-ben fegyveres erővel távolította el a lovagrendet Magyaror-

szágról. Az uralkodó a lovagrenddel való összeközése hatására, még kiűzésükre elszánása előtt, a délkeleti határvédelem megerősítésére nagyobb arányú határvédelmi átcsoportosítást hajtott végre. A dél-erdélyi ún. Királyföldön (Königsboden) élt sebesi (sepsi) és kézdi székeleyeket - a rólu k később háromszékieknek nevezett tágas-terés medencereszbe telepítve a Szászvárostól (Broos-tól) a Barót (??) környékéig¹² nyúló, több megyényi terjedelmű vidéket nagyobb részben a "szászoknak" engedte át, s különböző joghatóságok megszüntetésével a székeley, besenyő és b(u)lak, valamint román határőr-csoportokkal is rendelkező nagyszabású királyi ispán vezetésével "egy néppé" egyesítette. A szászok új helyzetét szabályozó oklevél, az ún. **Ándréánium** elvileg is véglegesítette a székeley, besenyő és román "földek" (**terrae**) létesítésével bevezetett szervezési gyakorlatot. Ez - végeredményében - külön nemzetiségi körzetek (*territoria*) kialakításához vezetett. Leszögezi ui. az uralkodó szándékát: a jövőben nem teszi lehetségessé különféle nemzetiségű és jogú egyéneknek együgyüanazon közigazgatási egységen belül élését, azaz a szászok földjén nem adományoz idegeneknek birtokot, hanem az egész Szászföldet a nevezett népesség közös tulajdonának tekinti. Ezzel egyezően mondott le az uralkodói háramlási jogról, azaz kihálás vagy hűtlenség esetén gazdátlaná vált föld szabad eladományozásának jogáról az új határokat nyert Székelyföld déli részén belül is. A székeleyek élére pedig az oklevélben először 1235-ben említett, a szebeni ispántól függetlenített székely ispán állított¹³. Általános, de újabbban kétségbe vont vélemény szerint **Barót** neve **Boralt** alakban¹⁴ II. Endre 1224. évi. **Ándréánium**nak hívtott oklevelében szerepel először.

Kitűzött feladatomban velejéhez érve - **KISS** Lajos helynévfajtó szótárának **Barót** címszava alattiakból¹⁵ kiindulva - hadd részletezzem **kissé** e névvel kapcsolatosakat. **KISS** állítása értelmében a Barót hely- és víznév "puszta személynévből keletkezett magyar névadással". Az 1300. és 1330. évvel kapcsolatban **GYÖRFFY György** egyik számottevő művére¹⁶ hivatkozva a **Boralt**

utáni, 76 évvel később kelteztet oklevélből idézett helynevet **Baruth**-nak írja, 1402-ben, a Zsigmond-kori okmányban pedig már mai **Baroth** névváltozattal szerepel. KISS - német szerzők névféjtése alapján¹⁷ - a **Baroald~Barolt** személynévből kiindulva a Barót"...alapjául szolgáló személynévet német eredetűnek" véli. Véleménye erősítésére, kiegészítésül, említi a németből a lengyelbe került **Barolt** személynévet is. (Véssük jól észbe: az 1224. évi oklevélben írt o-s első tagú, legkorábbi **Boralt** alak helyett fölvonultatott német (lengyel) névváltozatok mindenikében a betű (illabiális a hang) olvasható!) Elveti PAIS Dezső, GYÖRFFY György, RÁSONYI László és mások - szerintem - a hajdani nyelvi valóságot hívebben tükröző véleményét. Szó szerint a következőket írja: "A magyar **Barót** személynévként [...] török nyelvű (bese-nyő?) ***boru aldi** 'nyest' (valójában 'szürke menyét', sz. m.) állatnévre való visszavezetése kevéssé meggyőző"¹⁸...

Sietek kijelenteni: nem vagyok nyelvész, különösen nem török nyelvész, de a **Barót** név török eredete, jellege védelmére engedtesék meg mégis két, a környéken körültekintő, józan gondolkodásból fakadó érvt használnom: 1. ha a szóban forgó hely-, víz-, és - esetleg - személynév valóban német származású lenne, abban az esetben mit kezdjünk a **Barót** névvel; nagyon nehéz lenne hitelt érdemlően megmagyarázni a szászág itteni csoportjainak a betelepődése előtti német nevet. (Hogyan illethettek német névvel valakit, mikor itt se voltak !) A székelyeknek Kelet-Szlavóniából - Dél-Dunántúlról ide költözésével kapcsolatos "névköltözés" elvileg föltehető ugyan, de semmivel nem bizonyítható ! 2. A név németből eredtetését ellenzi az oklevélben említett **Boralt** névként a **Baroald~Barold** névvel való egyeztetése¹⁹. (Senkit ne tévesszen meg a jelenlegi hivatalos helységnév **Baroalt** alakja. Az ismeretlen volt még a múlt században: az 1918. évi főhatalomváltás után kialakított, gyökértelen helységnév²⁰) 3. Mint majd az alábbiakból kiderül: a PAIS, GYÖRFFY, RÁSONYI szerint török eredetű Barót hely- és víznév korántsem egyedülálló, a Barót-vízének

gyűjtőmedencéjében föltűnően sok, kétségtelesenül török jellegű hely- és határnév őrződött meg mind a mai napig !

A Barót-vize völgyén hegymenetben itt van mindjárt **Bibarcalva**. A **falva** végződés alapján ítélve a helynév ugyan föltehetőleg 13. századi keletkezésű, furcsa hangzású előtagja azonban régibb állapotra utalhat. KISS Lajos az előtagként szereplő személynévhez kiegészítésül említi egy 1359. évi oklevélben megnevezett **Bybarch** (kun nevű, sz. m.) román "vajdát" az Arad megyei Nagyhalmágyon, román **Bibart** személynévet, sőt egy Moldva Köztársaság-beli **Bibarçogo selište** nevű falut²¹. A névsor RÁSONYI László adataival még bővíthető²². Nem tud azonban Háromszéknek a Baróti-hegységtől keletre eső részeiből, oklevelekben jelzett **Bibarc** határnevekről²³. Az áttanulmányozott szakirodalmi adatok alapján kialakult véleménye szerint azonban a hely- és személynév végső forrása mégis török nyelvi, közelebről talán kun (? , azaz kypcsáki !) **Bej-Bars** (tkp. 'úr-párduc') személynév. (Vö. ótörök **Beg-Bars** személynévvvel.) KISS Lajos azonban azt is elfogadhatónak tartja, hogy "...néhányek szeringekkel Baranyából..." Úgy vélem azonban: az **Onomasticon Turcicum**-ban felsorolt, 12-14. századi egyiptomi 40 azonos **Beybars** (köztük két szultán !) nevet mégsem lehet csak a baranyai széke:lyek számlájára írni, meg kell engedni azok valóban kypcsák eredetét !

Az eddig megfajtetlen **Bacon** település- és víznévre térve, mindenekelőtt tisztáznám a földrajzi helyzetüket, hogy elkerüljük a szakirodalomban előforduló tévedéseket. Így például **BENKŐ Loránd** "...Az egykori Telegdi- és az egykori Sepsiszek területén van két település: Kisbacon Telegdiszéken, Nagybacon pedig Sepsiszéken . Csupán egy patak, a Barót-pataka választja el a két falut egymástól."²⁴ Ezzel szemben a Barót-pataka Kisbaconon folyik keresztül, Nagybacont a Besenyő-patakkal megnövekedett Baconi- más néven Uzonka-pataka szeli át. A két települést nyugat felé kiemelkedő s egyúttal alacsonyodó-keskenyedő hegyhát választja el egymástól. Nagybaconnak az Uzonka-patakától

északra fekvő, egyházas részét nevezik Telegdi-, az attól délre eső részét pedig Sepsibaconnak. Ennek előrebocsátása után vegyük röviden számba Nagybacon bennünket ezúttal közelebbről érdeklő határneveit. Változatos felszínű területével kapcsolatban a következő *nyelvi tényekre* figyelemztetek²⁵. Bodos területéről Sepsibacon Csinód nevű részébe folyik a Besenyő-patak. Jobb oldali mellékveze a **Galat-pataka**²⁶, de vízgyűjtő területéhez tartozik a **Bese-pataka** is. Azonos származású az **Uzon-bérce**, **Uzon-bükke**, **Uzonka-pataka**²⁷ (uzun jelentése törökül hosszú). E kétségtelenül török származású neveken kívül fölöttébb gyanúsnak tűnik még a **Gohán**, **Mitács** valamint a **Durmó**- meg a **Kortomac-pataka** víznév. Az előbbi nevek származtatása azonban nem okozhat különösebb fejtörést, a **Bese-** és **Besenyő** határ- és víznév önként kínálja a kézenfekvő magyarázatot!

A **Bacon** településnév **Bachan** változatban szintén szerepel a pápai tizedjegyzékben²⁸. A Bacon név eredetét és jelentését - sajnos - egyelőre nem magyarázhatom meg, de - akárcsak Barót neve esetében - legjobb akarattal se fogadhatom el a német **Butz** személy- és családnévből származtatást.

Bodos helynevei között is felfedezhető²⁹ a **Bese** (Beserét, Bese árka), no meg a **Besenyő** (Besenyő-dombja, Besenyő-pataka) hely- és víznév. "...A szájhagyomány szerint a besenyők az azonos nevű patak folyását követve jöttek be s annak mentén telepedtek le, míg megbarátkoztak a falu lakosaival..."

Középjátán megint használják még ma is a két nagyon gyanús hely- és víznevet³⁰: **Estepe** (de 1884-ben **Tepe**³¹!) és **Tekse-pataka**³².

Százajtán viszont megint van **Galat** helynév³³.

Az eddigieket összefoglalva a következőket mondhatom: Erdővidék különböző részein, főleg azonban a Baróti-víz gyűjtőmedencéjében máig megőrződött számos helynév tanúskodik bizonyos, kypcsáki nyelvű török csoport hajdani itteni szállásolásáról. Ez a tényszerű megállapítás - a nyilván egészen más eredetű Olasztelek létevel szemben - megerősíteni látszik PAIS Dezső,

GYÖRFFY György és RÁSONYI László, no meg az azonos szemléletű kutatók eredményeit. E nevek fennmaradása csakis úgy lehetséges, ha - **MAKKAI** László állításával szemben³⁴ - II. Endre vagy egyáltalán nem költöztette nyugatabbra az egyelőre meghatározhatatlan ideje itt szállásolt besenyő települések népét, vagy ha részben máshová is kerültek, jó néhányan itt maradhattak, mert a II. Endre-féle, határvédelmet megerősítő, a háromszéki székelyek betelepítését is eredményező intézkedések keretében ide irányított székely csoportok nem vehették volna át a szóban-forgó hely- és vízneveket! Ám harmadik lehetőséggel is számolhatunk. Ez az eredetileg kypcsák nyelvű népesség, a melléjük telepített székely csoportok hatására - nem is nagyon lassan - kétnyelvűvé, utóbb magyarrá változott. Egyes határneveket azonban mind a mai napig megőriztek³⁵.

A Barcaságot ma megülő népek közül a magyarság az ősfoglaló és első megtelepülő. E védelmi tekintetben oly jelentős medencében az uralkodói hatalom szervezetének s a betelepülő magyarságnak első nyomai még a 11. századra keltezhetők. Hajdani gyeplűveként, tehát gyeplű kívüli területként, birtokba vételekor és megtelepülése kezdetén az egész Barcaság uralkodói birtok volt. Az e területen berendezkedett első szervezet a brassai-cenkhegyi vár védői s annak családtagjai lehettek. A Brassó környéki havasok nevezetes átjáróira vigyázott cenkhegyi erősség - egyes, de kétséges vélemény szerint³⁶ - falainak jellege meg az alattuk lelt régészeti maradványok tanúsága szerint még őseink letelepedése előtt (?), a népvándorlás korának vége felé keletkezett. A kutatások jelenlegi szintjén azonban a mészhabarc-kötésű kőfalas vár rakatásának idejét későbbre, a 11. század végétől keltezhetni. Az erősség s vele együtt a Barcaság birtokba vételének, megszállásának idejét a 10. század végére, a következő elejére szokás tenni³⁷. Az 1455-ben lebontott erősség területén 1933-ban szerény méretű egyházacska alapjait fedezték föl, s az ásatások az okleveles adatból már ismert, 1455-ben szintén lebontott Szent Lénárd egyház alapjait hozták napvilágra. Föltevések szerint a vártemp-

lom első alakjában a 11. század elején épült "pogánykori" szertartások elvégzésére szánt áldozóhely (kút ?) fölél³⁸. A százszok betelepülését két évszázaddal megelőzve - a magyaron kívül - egyetlen, a nyugati kereszténységre tért nép sem élt ezen a tájon. Szent Istvánnak az utolsó erdélyi gyula, Prokuj leverésére indított 1003. évi hadjárata után kialakult országnyi terjedelmű Fehér vármegye eme legkeletibb sarkai egyikébe települt magyaroknak építhették a vár egyházát. Az erősség-alji Brassó város közelmúltbeli alaprajzában észlelhető, a későbbi, német elrendeződésű utcahálózattól - akárcsak Beszterce esetében - elütő elrendeződésű kis városrészt vallomása értelmében, a Cenk-hegy alja közelében a magyar várórség és várnépség telepe már jóval a német csoport beköltözése előtt létesíthetett³⁹.

Mint ahogy azonban a Barcaságba, a folyvást táguló ország e szélső övezetébe - még az akkori viszonyok között is - bizonyára már csak kevés magyar "had" (nagycsalád) jutott, e vidéken inkább csak gyér katonai szállásokban élt határórség laza "kötelékeire" gyanakodhatunk⁴⁰. A szakirodalomban képviselt kutatók egyik számottevő csoportjának tagjai szerint a barcasági helynevek egyik része "...s a környező területek településtörténete is arra mutat, hogy a határvédelemben a magyar határórség mellett nagy szerep jutott a Barcaság birtokbavételekor itt talált vagy esetleg akkor ide telepített besenyőknek is. A Barcaság legnagyobb patakjainak, a **Barca**, **Törcs**, **Tömös**, **Tatrag**, **Zajzon** s a Brassó városának nevet adó egykori **Brassó** pataknak a neve bolgár-török vagy besenyő eredetű⁴¹. [...] **Brassó** nevének török eredetét **RÁSONYI NAGY** László fejtette meg. Miként **MELICH János** a **Krassó** folyó- és városnevet bolgár-török **karašu** 'fekete víz, fekete ügy' szavakból eredeztette⁴² (G. GIUGLEA román nyelvész pedig a **Fogaras** tájnevet a kypcsák (besenyő) **fagaršu** 'kőrispatak' szavakból származtatta⁴³), **RÁSONYI NAGY** László hasonlóképpen bolgár-török **boro šu** 'szürke víz' szónak szláv közvetítéssel torzult **brošu** alakjából magyarázta⁴⁴. A Brassó víznév ma már ugyan nem él, ám a barcasági magyarok a hajdan **Brassó**, ma **Vidombák** nevű pa-

takot ma is **Tisztavíz** névvel, tehát az egykori török **boršu** név fordításával jelölik. **RÁSONYI NAGY** László idézett tanulmánya után megjelent oklevélkiadványban közölt, 1360-ban kibocsátott okiratban is szerepel a **Brassó** folyó neve⁴⁵. A valamikori Brassó, ma **Vidombák** (Weidenbach), vagy **Tisztavíz** ugyan ma 3-4 km-re folyik a várostól, de már régen feljegyzett s itt ott még ma is élő szájhagyomány szerint Brassó település eleinte e patak meg a századunk derekán körvonalazható szélű város mellett, a korai magyar településhelyekre jellemzőn a síkon létesült, s csak később, a német betelepülés után "vonult" fel a jól védhető völgymélyedésbe. **ÁRVAY** József ehhez egyik százsz jóismerőse természeti-földrajzi-vízrajzi vizsgálódásának eredményeit mellékeli⁴⁶. **RÁSONYI** Lászlónak a **Brassó** (és **Krassó**, valamint - tegyem hozzá - **Fogaras**) név esetleges eredetét vizsgáló **GYÖRFFY** György meggyőző érvelése szerint e nevek nem bolgár-török, hanem besenyő származásúak. Eredeti alakja **borošu** volt s a **borošu>brošu>brašu** változásra még a besenyő nyelv belső törvényei alapján került sor. **GYÖRFFY** bizonyítása értelmében a **Brassó**, **Barassó** név az ország legkülönbözőbb, valamikor besenyők lakta vidékein őrződött meg. Ide sorolhatók a következők: **Barassó** a Győr megyei **Árpás** besenyő határórtelep határában, **Barasó** a Duna-Tisza közén, a szintén török nyelvű **Káta** mellett, **Brassó** **Pozsony** megyében, a **Kis-Duna** melletti **Nádszegen**, **Barasó** **Hajdúböszörmény** határában⁴⁷... "Dr. **KÓS** **Károly** pedig - br. **ORBÁN** **Balázs** közismert nagy művéből még a következő erdélyi helységek **Barasó-Brassópatakat** határnevével bővíti a **GYÖRFFY** féle felsorolást: **Gyergyóholló**, **Hosdád**⁴⁸. **GYÖRFFY** György meglátásának helyességét a szakirodalomban ismeretlen hegy- és víznév is erősíti. A szintén török nevű **Törcs**(vár)tól nyugat-északnyugatra, légvonalban csaknem 20 km-re, az **Al-Dunába** igyekvő **Dâmbovița** forrásvidékén, a **Barca** forrásfeje tőszomszédságában emelkedő **Iezer-Păpușa**-hegységben (t.sz.f. magassága 2462m !), annak északi nyúlványát alkotó, 1874m magas hegyet, s így az alatta létesített

tavat is **Pecineagu**-nak (azaz Besenyő-nek) nevezik⁴⁹.

A **Tatrang** hely- és víznév a török **Tat-rang** törzsnévből származik. A név török voltát bizonyítja az a körülmény is, hogy az Igor éneknek a Tatrang törzsnévet is tartalmazó mondatában még két másik törzsnév: az **Alpár** meg a **Maklár** is benne foglaltatik. Mint ismeretes, ez a magyar helynévanyagban is előfordul⁵⁰. A **Barca**, **Tömös**, **Törcs- és Zajzon** török eredetét szintén RÁSONYI László mutatta ki⁵¹. A fölso-rolt nevek, továbbá a magyarból azóta kivészett, csak a szászban fennmaradt **Tartlau** (Prázsmár) **Tortillou**⁵² név tanúsága szerint a Barcaság síkjára talán már a magyarokat megelőzően besenyő csoportokat telepítettek⁵³, mivel a magyarok - minden nyelvészeti fejtegetés értelmében - már a besenyő nyelvből kölcsönözték e víz- és helyneveket. A szászok meg a románok ezeket kétség-telenül mind a magyarból vették át.

A Barót név első említését is tartalmazó II. Endre-féle, 1224. évi kiváltságlevélben olvasható a Barcaságot nyugatról határoló Persányi-hegységet jelölő **“...silva Blacorum et Bissenorum...”** a b(u)lakok és besenyők erdeje hegység-név hajdanán szintén e környéken élt besenyők emlékét őrzi⁵⁴. De - többek között - kétségte-lenül erre is utal a (nagy)szebeni ispán bolgár föld-re vezetett seregének népi összetétele is⁵⁵.

Hogy a magyarság a Barcaság birtokba vételekor besenyőkön kívül bolgár-törököket is talált volna, az nem valószínű, mert ennek (egy-előre ?) semmi régészeti bizonyítékával nem rendelkezünk (igaz: besenyőnek vélhető leletekkel szem). Ha mégis lettek volna, ezek akkorra már azonosulhattak a besenyőkkel. A besenyők mel-lett - más török népségek közül - a II. Endre-féle oklevél szövegére támaszkodva, kisebb-na-gyobb, szintén török (!) b(u)lak népességgel kell számolnunk. A barcasági Hétfalutól Havaselvére vezető Ó-sánci-hágó a Kun-síkságra lefolyó **Teleajen** (olv. Teleázsen) völgyfejére nyílik. A Tatrang-vize forrásfeje közvetlen közelében eredő Teleajen folyócska neve szintén török eredetű⁵⁶. A dél-moldvai meg a tágabban értelmezett havaselvi részeken több török, nem csupán osz-

mán, de más jellegű török hely-, hegy- és víznév tanúskodik nagy számú török népesség hajdani szállásolásáról⁵⁷. Havaselvértől, Dél-Moldvából esetleg úzok és kunok is beszivároghattak ugyan, ám az erdővidéki-barcasági török szálláshelyek népességét - minden jel szerint - elsősorban besenyők adhatták.

A történelmi Magyarország nyugati és déli határszélein fekvő, de Erdélyben is, annak délkeleti “sarkában”, a Barcaságban s a közvetlenül környező tájakon hely-, hegy- és víznévi bizonyítékok alapján kimutatható besenyő települések⁵⁸ népéhez hasonlóan a besenyőket itt is határfői feladatok ellátására rendelték. A Barcaság északi “öblében”, az Olt alsórákosi áttörésénél Alsó- és Felsőrákos, valamint Barót helyén - egy 1421. évi oklevél szerint besenyők éltek. Az okmány az újabb kutatások fényében közön-séges hamisítványnak bizonyult ugyan, de mint-ha az elkövetőnek valamiféle “történelmi meglátá-sa” lett volna, az Olt rákosi szorosa két oldalán “kapuzábéként” égnek meredő, festői rákosi meg-ürmösi **Tepe**(Töpe, Tepő) neve is véleményemet akarná igazolni: mindkettő kétségtelenül török (besenyő = halom, magaslat, hegy) eredetű ! Barótról már szó esett. Barót is, Bibarcfalva neve is besenyő származásúnak látszik. Ugyanez vonatkoztatható Szárazajta egyik határrészének nevére is. Alsó-Háromszéken, a Fekete-ügy mentén több helység: **Bodok**, **Kökös**, **Uzon** neve ugyan-csak török eredetű, mégha KISS Lajos szerint “magyar helynévadásról” lenne is szó⁵⁹. Besenyők éltek a Persányi-hegység nyugati oldalán is: Fogaras földjén⁶⁰. Egyrésztük a sepsi (sebe-si) székelyek közösségéhez csatolva a Bodoki-hegység keleti oldalára (Sepsibesenyő, Maksa, /stb?) telepítették át, más részük az erdővidéki székelységbe szívódhatott föl. A máig élő hely-, víz- sőt határnevek is föltétlenül egyrésztük hely-ben maradásáról vallanak. A magyaroktól rész-ben itt talált, részben később betelepített, határo-zott körvonalakat nem mutató, rendezett társadalmi szervezet nélküli, laza közösségű szlávság is beolvadt⁶¹.

A Barcaság településtörténetében és -földrajzában és egyúttal népiségtörténetében a 12.

század utolsó évtizedeiben és főleg 13. század első felében került sor számottevő változásra. A mezőgazdasági jellegű 13 községet alapított szászok ebben az időszakban települtek ui. le. (A teuton lovagrend alig néhány éves barcasági "közjátéka" túl sokat nem zavarta a településtörténeti-földrajzi képet.) A brassai Cenk-hegy aljában, e nevezetes hadi- és kereskedelmi utak gyűjtőjében, csomójában, a cenki királyi erősség védelmét élvezett helyen a valamivel később idegen kereskedők és iparosok lakta Brassó városát alapították. Így az egész Barcaságot s talán Erdővidéket is magába foglaló királyi uradalomból hatalmas terület szakadt ki, annak közepét, székhelyét is beleértve. Az uralkodói magánbirtok a hadászati tekintetben nagyon jelentős keleti (hétfalusi) és délnyugati (töröcsvári) hegyaljára, valamint a Barcasági-medence észak és északnyugati (Apáca, illetőleg Krizba, Barca-Újfalu és az 1513-ban elpusztult Komlós falvak) részén fekvő területfoltokra zsugorodott, Erdővidék pedig székelői közösségek lakóterületévé vált. Erre a megmaradt uralkodói birtokterületre szorultak vissza a Barcaság magyar határörköttségei is a Cenk-hegyi várórség kivételével. Az ország vezetői - úgy látszik - mégiscsak biztosabbnak látták a délre és délkeletre vezető hágók és szorosok védelmét magyar közösségekre bízni...

A Barcaság délkeleti szögletében fekvő maradék uralkodói uradalomrész területén, a Havaselve keleti részére vezető Tömösi-, Ósán-ci- és Tatárhágón, valamint a Bodzai-szoros közelében kialakult Hétfalú településeinek neve aránylag későn, csak a 14. század második felében tűnik föl először írott okmányokban. Ennek egyik oka a lassan fejlődött falvak uralkodói tulajdon voltában kereshető, s eddig nem adományozták el. E nagyon nevezetes védelmi helyzetben lévő határörk-szállások a Barcaság birtokba vételétől kezdve jelentős, kiemelkedően jelentős szerephez jutottak Erdély egész délkeleti szögletének védelmében. A terület nagy hadászati értéke miatt a mindenkor uralkodó sem a székelyeknek, sem a szászoknak nem adományozta se Hétfalú, sem a Töröcsvári-hágó (folyosó) táját. A 12.-13. század fordulóján, valószínűleg III. Béla

(1172-1196) nagyvonalú balkáni politikája keretében, annak következményeként⁶² az erdélyi magyarság már mindenütt átlépte a Kárpátok vonalát. A magyar határörvidék délkeleti része már nem a Barcaságon, idővel annak déli peremén, hanem Havaseln, a Kárpátok külső nyúlványának (az ún. "Elő-Kárpátok") aljában húzódtott. A Hétfalú-Brassó-Töröcsvártól délre fekvő havaselselvi magyar tájakon magyar erősségek, vásárhelyek, sőt városok keletkeztek.⁶³ A havaselselvi gyér és nem állandó tartózkodási helyű kypcsák és szláv népesség, majd később a kialakulóban lévő, kun vezetőrétegű havaselselvi vajdaság⁶⁴ fölötti magyar fennhatóság idején a hágók-szorosok belső védelmének jelentősége nagyot csökkent, hiszen a Kárpátokon átvezetett hegyi utakon most már nem belső, barcasági végénél, hanem a Kun-síkságra nyíló folyóvölgyek bejáratánál igyekeztek megvédeni. A határvédő gyeprendszer a Barcasági-medencétől messze délre tolásának a medence magyarsága történetében szerfölött nagy volt a jelentősége. A barcasági magyarság hihetőleg immár elmagyarosodott török elemeket is befogadott nagy része Kárpát elvére, önként a nagyobb lehetőségeket kínáló Havaselnre költözött⁶⁵, ha esetleg éppen uralkodói intézkedésre nem kényszerítették át... A tágabban értelmezett Barcaság hadászati értéke csökkenésének másik következményeként az egykori határőrfalvak nagy része a 14. század derekától magánbirtokosok kezére került.

A 11.-13. században Hétfalú vidékén, a Tatráng, Tömös és Zajzon vize mellett, a Havaselnre vezető hágók és szorosok bejáratánál besenyő és magyar határörök szállásai voltak. E katonai szállások alkották a magját az itt születőben lévő településeknek, s a hétfalusi csángók első, ősi rétege minden bizonnyal a határör magyar közösségekből meg a beljükből olvadt besenyőkből alakult ki. A Barcaság déli részein, valamint Erdővidék néhány településének területén mindmáig megőrződött török (besenyő) eredetű hely-, hegy és víznevei igazolják ezt.

Erdővidéknek főleg a Baróti-patak vízgyűjtő medencéjében létesült besenyő települései - földrajzi helyzetük alapján ítélve - kettős határ-

védelmi feladatot láthattak el. Egyrészt a Déli-Hargita tűzhányó-vonulatához tartozó Kakuk-hegy (1558m) meg a Nagy-Piliske (1374m) tűzhányó csoportja közötti legalacsonyabb (1210m-es) hágón, az ún. Mitácson (közvetlen közelében a Kapus(hegy !)) Al-Csíkba, onnan az Űz-völgyén (a Kománfalva-Comănești (közeli)) Dormánfalváig (Dărmănești-ig), azután Aknavásáron és Tatrosvásáron (Tg. Ocna és Tg. Trotușon) keresztül a Tatros-folyócska Szerétbe ömléséig, Egyedhalmáig (Adjud-ig) az akkoriban kunok lakta Dél-Moldvába vezető nagyon jelentős útvonal kiindulási körzetének lehetett őrzési feladata. (A sokaktól alaptalanul római útnak vélt, a Mitács-nyeregbe vezető, ma nagyon elhanyagolt, de eredetileg kőlapokkal borított, kitűnő műút valószínűleg a 18. század második felének létesítménye.) Másrészt szintén a Bacon-, illetőleg Uzonka-vize völgyén hegymenet haladva, Uzonka-fürdőtől a Nagy-Murgót (1015m), vagy inkább a Kis-Murgót (883m) meg az imént említett Nagy-Piliskét elválasztó, az Olt mentére könnyű átkelést lehetővé tevő széles nyergen, a kora középkori (sepsibükszádi) Vápa-vára közelében ereszkedett az említett folyó vadregényes szorulatába. (A "Hatodon" átvezető útszakasz nagyon kései kor létesítménye ! Uzonkától Sepsibükszádig ma csupán szekérút vezet.) Sepsibükszádtól viszont a Csomád tűzhányó-csoport meg a Bodoki-hegység legmagasabb orma: a Kőmőge (1241m) közötti "nyiladékon", nagyjában a ma Sepsibükszádról Torjára irányuló út futásának megfelelőleg vonult Felső-Háromszékre. Azt átólisan átszelve folytatódott Bereckig, illetőleg az Ojtozi-hágóig (866m); tovább, az azonos - szintén török - (tuz = 'só', a szorosban van Sósmező !) nevű szorason jutott el Onfalváig (később Gheorghiu-Dej, ma ismét Onești városig). Itt futhatott össze a két útvonal, majd innen együttesen haladt a már említett Egyedhalmáig.

A Barót-patak vízgyűjtőmedencéjének belsejébe irányított besenyő szálláscsoport lakosságának az ide telepítésével tehát - a dél-barcasági helyzetre emlékeztetően - egyszerre a Keleti-Kárpátokat belülről szegélyező tűzhányósoron meg az előbbieik többszörös redőjén átvezető

közlekedési lehetőségek legjelentősebbjeinek egyik csoportját igyekeztek eltorlaszolni... Így képzelhető el Erdővidék meg Dél-Barcaság kora Árpád-kori történelmi jelentősége.

Csupán jövőendő kutatások eredményei dönthetik el az - egyelőre - erős ködbe rejtőzködő kérdést, - ha egyáltalán beszélhetni ilyesmiről - mi lehetett a kapcsolata a Persányi-hegység déli felében a Bogáti-erdő jelenlegi átjárójáig nyomozott Kakasbarázdának az oklevélben említett **castrum Noilgiant** és **castrum Nicolai**, esetleg az erdősi Csókás teteji erősség⁶⁶, továbbá az erdővidéki és Brassó környéki határvérvetetek hajdani népessége között, hiszen e pillanatban ennek lehetőségét se vethetem el teljesen.

Jegyzet

1. A kedves olvasó mindezekről és egyéb régészeti leletekről Erdély régészeti repertórium. I. Óskor, Kolozsvár, 1942, 34. 1. 34. sz. a., nemkülönböztetve a közöletlen "Erdély régészeti adattára" Kovászna megyei anyagának **Baraolt** címszava alattiakba foglaltak alapján tájékozódhatik.

2. Ld. KÖNYÖKI József: A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Sajtó alá rendezte NAGY Géza, Bp., 1902, 294.

3. A Székely Nemzeti Múzeum előzményei és az olaszleltári római táborhelyről. Székelység IX, 9-10, 1939, 66-72. Tudomásom szerint **Vétzer-t**, **Veczelt**-**BENKŐ** József említi először. (Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus. Vindobonae I. k., 1778, 548.) Tévesen Decebalus dák uralkodóhoz kapcsolja.

4. Dacia keleti határvonala és az úgynevezett "dák" -ezüstkincsek kérdése. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1944, 60-61.

5. Értésülésem szerint azonban a Vécer délnyugatra irányuló padja régebben Olasztelek határába tartozott.

6. MELICH János: A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. Bp., 1925-1929, 16/e.; **FODOR István**: A magyar - bolgár-török kapcsolatok történeti hátteréről. Bolgár tanulmányok III. In: A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei. 37, 1980, 9-48.; **GYÖRFFY György**: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1986, 11.; **BÓNA István**: Daciától Erdővidéig. A népvándorlás kora (271-896). In: ET 181. A régészeti adatok vallomásaikhoz fűződőknél. **FODOR István**: Die Bulgaren in der ungarischen Länder während des Ansiedlungsperiode der Ungarn. = Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich. 2/6, 1984, 49, 52.; **H. TÓTH Imre**: A magyar nyelv bolgár-szláv jövevényszavainak problematikája. In: Az Alföld a 9. században. Szeged, 1993, 198-205.; **M. NEPPER Ibolya**: 9-10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: Az Alföld...207-209, 212-213.

7. **BÓNA István**: i.m. 189-193.; Id. különben még **DECEI, Aurel**: Români din veacurile IX-XIII în lumina izvoarelor armenesti. = Anuarul Institutului de istorie națională - Cluj, VII, 1936-1938 (kny.) 56-71

8. **BÓNA István**: i.m. 193.

9. **BÓNA István**: i.h. Az alábbiakban megbeszéléndőkre térés előtt, a teljesség, történeti igazság kedvéért még okvetlenül meg kell jegyezmem a

következő: "...A katonákod honfoglaló magyar "középrtek" kénye-les, lovas, fegyveres sárlaj-temetői a háromszéki Eresztvény-Zádogos-tetőfői (lovassir kenyellel és lándzsával) és Kézdivásárhelytől (a berecki vasút építéskor talált zablá és szablya - lovassírból ? -, valamint díszített-ten edények) terjednek az ország belseje felé. Köpec-Köcsukkon már az első világháború előtt találtak lovassírt, ugyanott 1927-ben, másik lovassírból olyan patkó került múzeumba, amelynek pártját a faragott csontlemezrel díszített nyeregkapás soltszentimrei sírból ismerjük. Sepsiszentgyörgyön, Egres-tetőn lándzsacsücs és ritka fegyver: bronz kereszt-vassal felszerelt bizánci kard volt a kitömött lőbőrös sírban. Székelyderzs-Új utcában lókoponya, lólábszárcsontok és kenyel jelzik a részleges lovas temetkezést. Sajnos, nem tudni közelebbit a Réty-Telekről említett 10. századi telepéről és temetkezéséről.

A későbbi Székelyföldnek a fenti sírletekből tükröződő gyér katonai megszállását az (akkor még, sz.m.) veszedelmes besenyő szomszédság magyarázza. Valószínűleg egykorú velük a néhány köznépi temetkezésre utaló székelyföldi korai lelet is. A 10. század után ennek a csoportnak nincs nyoma. Új határorszervezet kialakítására, a székelyeknek nevezett magyarok betelepítésére csak a komán-ung veszedelmé jelentkezése után, a 12. században kerül sor..." Ld. BÖNA István: i.m. 2095

10. HÓMAN Bálint: Az ősidőktől a XII. század végéig. MT 379-386, különösen 382, 670.; MAKKAI László: Erdély a középkori magyar királyságban. In: ET 296.

11. MAKKAI László: i.m. 298.

12. Ld. ZIMMERMANN, FRANZ-WERNER, CARL: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. k., Hermannstadt, 1892, 34-35.; SZENTPÉTERY Imre: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. k., Bp., 1923, 413.; GYÖRFFY György: Besenyők és magyarok. In: MKE 165, 1224/1317 "...I. Endre az erdélyi német vendégek szabadságát megállapítja azzal, hogy egy nép legyen (Szász-)Várostól Barótiig (?) a (szász-)besenyi székelyek földjét és Daróc (Draas) földet is beleértve; csak a szebeni comes fennhatósága alá tartozzanak, továbbá nekik adja az oláhok (?), helyesen bu(ly)akok, sz.m.) és besenyők erdeit és vizit az ohákokkal (? bu(ly)akokkal, sz.m.) közös használatra: "...hos-pites nostri Theutonici ultrasilvani universi [...]conquerentes[...]; eis reddidimus libertatem, et tamen quod universus populus incipiens a Wadas usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unis sit populus et sub uno iudice censeantur[...]; silvan Blacorum et Bissenorum cum aquis unus communis exercendo cum praedictis schilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus..." Ld. még NÄGLER, Thomas: Așezarea sașilor în Transilvania. Studii, Kriterion, Buc., 1981, 159-216.

13. MAKKAI László: ET 298-299.

14. SUCIU, Coriolan: DILT I. k., 56.; JANITSEK Jenő: Barót és Olasztelek helyneve. Nyírk XIX 1975, 94. Barót több török-gyanús helyneve között ismeretes egy különben csaknem biztosan annak tűnő is. Ez a **Küköcske-Kököcske-Kükücske**. Vö. JANITSEK Jenő: i.m. 99, 152. sz. (Kök, kük, kuku törökül kéket jelent.) Hasonló vagy azonos alakú határnevekről tudunk a hajdani Háromszék más helységeiből is: pl. Ozsolán **Kükürcs** (1728), Kézdisárfalván **Kököröcs** (1838). Vö. BOGÁTS Dénes: Háromszéki helynevek. In: SzNME 67. A részben idézett szövegű oklevélhez, az ún. Andreánom-hoz fűződőn, annak hitelességét illetőleg, bizonyos kétségek merültek föl. E tekintetben Iosif SCHIOPU tanulmányára utalok. Ld. Valoarea pentru istorie a documentelor false. In: Țările românești înainte de secolul al XIV-lea. Cercetări și comentarii critice. Ed. Universul, Buc., 1945, 5-10. Vö. még HOLBAN, Maria: Despre aria de întindere a cavalierilor teuton din Țara Bărsici (1221-1225). In: Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV. Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1981, 30-43, továbbá ÁRVAY József: A barcasági hétfalu helynevei. Erdélyi Tudományos Intézet kiad., Kolozsvár, 1943, 10 9. jegyzetével, valamint MAKKAI László (ET 303) véleményével.

Ám nem csupán a szóban forgó oklevél hitelességét illetőleg támadt kétségek, hanem az abban említett **Boralt** helynévnek a mai Barót város nevével azonosítását is megkérdőjelezték. BINDER Pál észlelete szerint (Az 1224-ben említett Boralt és Barót azonosításának kérdése. In: Adalékok a középkori Sepsz szék és a környező területek történelmi földrajzához. =Aluta XII-XIII, 1981, 62-65) (*a dolt betűs szedett részt én emletem k. F. I.*): "A kőhálimi történetek már a XIX. század második felében keltettek a Boralt-Barót azonosításban, **hísz a szász székek területe sohasem érintkezett Barót [...]** határával. Friedrich TEUTSCH már 1875-ben feltette a kérdést, hogy az 1224-ben említett Boralt nem azonos-e a Kőhálim határában emelkedő Boralten név dombbal? Friedrich TEUTSCH ezt a nézetét az apjától - Georg Daniel TEUTSCH-tól - megkezdett szász történelmi összefoglaló [...] új kiadásában is fenntartotta..." BINDER Pál Sepszszék meg Barcaság 18. századi történetének ismeretében megállapítja, hogy az 1224-ben megnevezett **Boralt** nem azonosítható se Barót várossal, se pedig az Olt alsó-rákosi szorosával.

a. "...Barót keleti határát régen is, ma is Barót-pataka alkotta, így a **helység se lehetett tőszomszédja Kőhálimszéknek. Utóbbi határa sohasem terjedt az Olt tiszri kanyarulatától keletre**, jölehet 1224-ben a későbbi Kőhálimszék területe alkotta a Szebeni-ispánság keleti határát.

b. A középkorban Barót nem volt se mezőváros, se pedig Sepsz-szék székhelye, de még Erdővidék közepé sem. Így pl. 1549-ben a Sepsz-székhez tartozott erdővidéki falvak - Barót is beleértve - Miklósvár fiú-székhez tartoztak. ("...Universis populis et inhabitatoribus Mikloswara, Barolth, Kepez, Bodos, Bachon, Zarazaytha, Wzonka, Kezepaytha, Nagaytha et Belen vestram iudicarium Mikloswara spectari [...] castellanis castrorum Tercz et Helthwen..."")

c. A Kőhálim-széki falvak közül keletre csak Szászszombor volt határos székely székkel, de nem Sepsz-székkel, hanem az Udvarhely-székhez tartozó Bardoc-fiúszékkel, Vargyas vidékével. A szászokézi esperességhez tartozott Zsombor falu - ha 1224-ben egyáltalán már létezett - nem tartozott a Szebeni-ispánsághoz - habár a Boralten-domb az ispánság keleti határát alkotta - hanem Daróc földjéhez. Ezt viszont csak később csatlakozó Királyföldhöz. Zsombortól északra és keletre a **telegdi - később udvarhelyi - székelyek földje terült el, Barót azonban Sepsz-székhez tartozott, tehát nem alkothatta a Szebeni-ispánság keleti határát.**

[...] A Boralt helyneve földrajzi meghatározása Sepsz-szék területére is jelentős, mert elveti az 1224-ben említett Boralt azonosítását Barót várossal. Ez utóbbi, tehát a középkori Sepsz-szék, Barcaság, Orbai-, Kézdi-, Csiki- és Telegdi (udvarhelyi) székelyek földje között fekként és közvetlenül nem volt határos az eredetileg Szebeni-ispánságnak nevezett Királyfölddel, vagyis szász székkel..." BINDER Pál fennebbi megállapításával nagyon kétségesé válik KISS Lajos alábbi vélekedése a Boralt névnek a német Baroald személynevből eredetletéről. E kérdéshez kapcsolódóan hadd idézzem BENKŐ Loránd nézetét is. (Adalékok a székelyek korai történetéhez. =Új Erdélyi Múzeum II-2 1990, 120) "...Valószínű, hogy a székelységnek [...] igen kis része a történelmi névanyag alapján sláv vagy német elemekkel is feltöltődött. Hogy aztán ezeket a német neveket pl. a székelyek magukkal hozták-e, vagy pedig az erdélyi székely-német szomszédság során keletkeztek, nehéz megállapítani. Az erdélyi székelyek és németek közöttben szorosabb társadalmi kapcsolatokkal nemigen építhettek ki más-más jellegű szervezetségük, más-más művelődési és más-más gazdasági hagyományaik miatt sem..." Ezzel szemben BINDER Pál határozottan a német "szomszédság" ellen érvel!

15. Földrajzi nevek etimológiai szótára.4 Bp., 1988, I, 170. Ld. még RÁSONYI László: HD 89 stb.

16. Az Árpád-kori Magyarország Történelmi földrajza. I. k., Bp., 1968, 619.

17. Helyszűke miatt ezúttal nem vehetem számba a felfe név szerint idézett valamennyi kutató (PAIS Dezső, TREML (Tamás) Lajos, MOGÓR Elemér, KNEZSA István, BENKŐ Loránd, KÁZMÉR Miklós) e nézet mellett

nyegy ellene közlő állásfoglalás. (Különben kénytelen vagyok megjegyezni: az előbbi névsor korántsem teljes, hiszen nem szerepel GYÖRFFY György és RÁSONYI László sem!)

18. GYÖRFFY György: Besenyők és magyarok. =KCSA I. kieg. k., 397-500.; KISS Lajos: i.m. 211

19. KISS Lajos: i.h.

20. SUCIU, Coriolan: DILT I. k., 56. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban 1994-ben "Háromszék a térképtörténet tükrében 1520-1920" címmel rendezett, KÓNYA Ádám szervezte időszaki kiállításon bemutatott, I. IONESCU-tól "Románia és a szomszédos országok" címmel Bukarestben 1910 körül közölt térkép me a magyar Barót olvasható, míg viszont a C-tin TEODORESCU térképész-eredestől meg a földrajzos Dr. Vasile MERUTIU-tól 1920-ban kiadott térképén Barót helyét **Barabit** (!) névvel jelölték.

Barót neve és jele különben - a XVIII. század második felében készült katonai térképeket meg a LIPSZKY Jánosét kivéve (Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorumobietorum. Erdély és a részek térképe és helységnevtára. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerkesztette HERNER János. Szeged, 1987, XVIII Y/58. - sehol se tűnik föl. Mellesleg megjegyezve e térkép-tömb Seps-i, Telgodi- és Kisbacont még különböző helységeként ábrázolja! Ld. még a Helynévmutató 14 1-t is.

21. A helységnevé ma ismert legrégebb alakja 1332-ből, a pápai tizedjegyzékből ismeretes, -falva utótag nélkül: **Bibouch**=**Byborch**. Ha ugyan nem betűhiba, 1567-ből tudunk egy, az eredeti névalakhoz valószínűleg még közelebb álló **Bijbarchfalva** változatról is! (Vö. SUCIU, Coriolan: DILT I. k., 77.; JANITSEK Jenő: Bibarcfalva és Bodos helynevei. =NyIrK XIV2, 1970, 364.; KISS Lajos: i.m. I. k., 211.)

22. Ehhez ld. Drevne turkiski slovarj. Leningrad, 1969, 91. A névszármatázis helyességét illetőleg RÁSONYI László alapvető, utat s irányt mutató alábbi műveit utalok: Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État de des Roumans. L'origine des Basaraba. In: Ostmitteleuropäische Bibliothek. No. 8, Bp., 1936.; Les Turcs non-islamisés en Occident. (Pécşenyécs, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois. *Kny./In: PhTf III. k.*, Wiesbaden, 1970, 24.; HD 150., stb. A **Bibar** c-e jage myne fejlemény az eredeti, szóvégi s-ből. A név jelentése 'úr-párduc'. Más török nyelvekben **Begbars**, **Beybars** sőt **Baybars**.) Az egyik jelentős 14. századi török történelmi mű címe: **Tarih-i Beibars**. Ezek előrebocsátása után úgy tűnik: a szóban forgó nevet a legjobban akarral se köthetjük hazánk délnyugati végeiről ideköltözött székelyekhez. A név első tagja: **Bay** és **Bayan** különben - mint azt HARMATTA János bebizonyította - iráni (ld. Rovásírásos feliratok avar szíjvegekben. Rovásírás a Kárpát-medencében. In: Magyar Őstörténelmi Könyvtár. 4. sz. A JATE Magyar Őstörténelmi Kutatócsoportjának Kiadványai. Szeged, 1992, 28-29.), közelebbiről közép-perza eredetű és a Sasanida uralkodók állandó megszólításához tartozott **bay** 'úr, felség', illetve **šmah bayan** 'Ti felség' megszólításokban szereplő **bayan** 'úr, felség' átvétele. E cím eredeti jelentésében valhatott török uralkodói címmé, sőt személynévvé (vö. gyula>Gyula esetével). Később azonban - sok más címhez, megszólítás-hoz hasonlóan - "lecsúszott, elérte teleneledt". Így alakult ki utóbbi "gazdag, bő" jelentése. A bolgár **Baybayan** név értelme még "uraknak ura" lehetett. A középperza szó eredetileg tulajdonképpen 'isten' jelentésű volt. A finnugor nyelvekbe kerülve egyelőre megörizte 'úr' értelmét. A **Bayan** nevet különben nemcsak az ún. első avar honfoglalás kágánja viselte, hanem a 6.-8. század több török uralkodója. Így 650 körül **Batbayan** (**Baybayan**), a kubányi bolgárok uralkodója, a 8. században pedig a dunai bolgárok egyik főembere: **Bayanos**, **Toktos** fejedelem testvére. De azonos név személyről tudunk Belső-Ázsiában is. A Chi'ih-fü-yuan-kuei tudósítása szerint **Čaganjayan** uralkodója 733-ban P'o-yeu (6knai, b'üa-yan **Bayan**) tarqan-t küldte követként a kínai uralkodóhoz. A **Bayan** név tehát közép-ázsiai

23. Kiegészítés: BOGÁTS Dénés: i.m. 1685-ből Egerpatakban **Bibarc** (59.1.), 1765-ből Kisborosnyón **Bibarcztető** (63.1.), ugyancsak 1765-ből Szacsván **Bibarc** (69. 1.), valamint napjainkban Rétyen **Bibarc**tető (utóbbival kapcsolatban ld. KOVÁCS A.: Mesteceañiul de la Reci. =Aluta I, 1969, 215.) BENKŐ Loránd szerint (Új Erdélyi Múzeum II-2, 1990, 117-123) "...Telegdiszék számos településneve megtalálható az egykori Valkó (vámregye, sz. m.) területén, Nyugat-Szerémségben és Baranyában..." Közöttük említi **Bibarcot**. Ez a nézet azonban ellentmond a névnek a **Biharból**, és nem pedig a **sokkal délnyugatabbról állótipeltett székelyekhez kötésével. A Bájbárs** (ismeretes **Bejbárs** változatban is) nevű egyiptomi uralkodókkal kapcsolatban különben a következő művekre utalhatok még: IORGA, N.:Imperium cumianilor și domnia lui Băsarabă. Un capitól din colaborația româno-barbări în cvul mediu. Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Ser. III., tomul VIII., mem.3., Buc., 1928, 3. (**Bibars** (I)) egyiptomi uralkodóról, Szíria meghódítójáról ír); GRECOB, B. D. (ACUBOVSCI, A. I.: Hoarda de Aur și decăderea ei. Buc., 1953, 73, 76 (a mámeluk szultánok a 13. század második felében és a 14. században uralkodtak Egyiptomban; ilyen - többek között - al-Malik az **Zahir Rukn ad-Din Baibars** (1260-1277)), 120.; S.Y. JABIB: Handelsgeschichte Aegyptens in Spätmittelalter. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1965, 85 kk.; TARDY Lajos: A tatárszériáji rabzsolgákereskedelem és a magyarok a XIII-XIV. században. In: Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 17. sz., Bp., 1980, 16, 73, 102, stb.

24. I.m. 114

25. JANITSEK Jenő: Nagy- és Kisbacon helynevei. =NyIrK XIII2, 1969, 341 50-51 sz., 342 115-118 sz., 123-125 sz., 343 228-231 sz., 344 349-352, 356., 358. sz.

26. E név kypcsák eredetét, jellegét tárgyaló, két és fél íves "Az erdélyi Galat-Galats helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről" című tanulmányomat ld. jelen kötetben.

27. Többek között ld. RÁSONYI László: PhTf 24.; uő. HD 94., valamint Turistik szözlök. Türkçe-macarca - macarca-türkçe. Terra klad., Bp., 1987, 283. Vö. még: KISS Lajos: i.m. II. k., 710. Legcsekélyebb magyarázat nélküli vélekedése szerint: "...Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással..." Az igazság kedvéért meg kell jegyezmem: állítása a Feketeügy melletti Uzon nagyközsége vonatkozik ugyan, de értelemszerűen a baconi határnevekre is alkalmazható lenne, ha nem okozna bökkenőt a Bodoson-Baconon átfolyó **Besenyő-patak** stb. neve!

28. SUCIU, Coriolan: DILT 65.; JANITSEK Jenő: NyIrK XIII2, 1969, 340.; KISS Lajos: i.m. II. k., 170: "...A Bacon helynév talán olyan személynévből keletkezett, amely összetartozik a **Baconád** helynévvel és a **Bocföld** elötagjával. [...] **Baconád** helység Heves megyében, Hevesről északnyugatra. [...] Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. [...] Az alapjául szolgáló személynév **Bocföld** helynévnek a személynevi elötagjával tartozik össze. (??) A régi magyar **Boc-Buc** személynévnek és a birtokos személyranggal ellátott **-földnek** az összetétele. A **Boz** személynév eredete bizonytalan. Némelyek a magyar **comb** főnévnek a régies **buc** változatával kapcsolják össze. Ld. inkább (!) a német **Butz** személy- és családnevet..." (Ha választhat állítai és indoeurópai származás mellett, KISS Lajos, különösképpen, csaknem mindig az előbbinek kedvez, Noha nem tudom elhinni a **Bacon** név, különösen nem a német **Butz** névből eredetetését, KISS egyáltalán nem gondol a köztörök **boz-buc** 'szétrombolni, szétéltérni' igéből származtatás lehetőségére. (Vö. RÁSONYI László: HD 150.; GYÖRFFY György: MKE 179-180 6.) BOGÁTS Dénés oklevéles anyagot felhasználó határnév-jegyzékében meg a következők háromszéki adatok olvashatók: 1645: Aldobolyon **Baconszeg**. 1745: **Batzonkert** (35. 1.) Ehhez a kérdéshez fűzve mindenesetre figyelemre méltó, hogy Apáca 1761., 1805., 1848. évi és jelenlegi határnevei között szerepel **Boson-bértze**, **Boson-pataka**, **Bozonné** szegiben, **Bozsony-pataka**, **Bozsonné**-szége. (Ld. JANITSEK Jenő: Apáca és Nagyajta helynevei. =NyIrK XVIII2, 1973, 352, 356 91-93 sz.)

29. JANITSEK Jenő: Bibarcfalva és Bodos helynevei. =Nylrk XIV/2, 1970, 368, 23., 39-43 sz.
30. JANITSEK Jenő: Középjáta, Szárazajta és Zalánpatak helynevei. =Nylrk XVIII, 1973, 161, 163 37 sz., 163 37 sz., 167 25 sz.
31. A **tepe** a köztörökben dombot, hegyet, magaslatot jelent. Vö. GYÖRFFY György: KCSa 79-81. Ld. továbbá: Turisták szözlük 226.
32. JANITSEK Jenő: Nylrk XVIII, 1973, 165 320-322 sz. **Tekse**-erőd (valószínűleg személynévi eredetű határnév) különben ismeretes Zalánpatakon is (175 101 sz.), pedig az kései telepítésű, nagyon vegyes népi összetételű helység.
33. 1606-ban, erdösség közvetlen közelében lévő Lécfalván is előfordul **Galat** határnév. Ld. BOGÁTS Dénes: i.m. 64. Vö. még GYÖRFFY György: MKE 166 182. sz.
34. ET I. k. 298
35. A magyarországi minták alapján ítéve e lehetőség elfogadása korántsem yethető el. Vö. GYÖRFFY György: MKE 121-169.
36. Ld. TREIBER, Gustav: Die Anlage der Brasoviarburg. "A Das Burzenland" című gyűjteményes mű (kiadta JEKELIUS, E.) "Die Dörfer des Burzenlandes" című IV. k. I. részében. Kronstadt, 1929, 78-79.; SCHULLER, Franz: Die Geschichte der Brasoviarburg; uott: 79-86.; KEÓPECZI SEBESTYÉN József: A Cenkegyi Brasovia vár temploma. =Erdélyi Múzeum XLV, 1940, 269 kk.; Erdélyi Tudományos Füzetek 121 sz., Kolozsvár, 1940.
37. ÁRVAY József: i.m. 7.
38. TREIBER, Gustav: Ausgrabung der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. =SV 57, 1932, 30-40.; FERENCZI Sándor: A brassói Szent Lénárd egyháza. =Pásztorújság XX, 1934, 232-233. (Megjelent különnyomatként is.) Uő.: Die Bauperiode der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. =SV 58, 1935, 75-99.; uő.: Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek települése és eredete. Kolozsvár, 1938, 87 225. jegyz.; PROX, Alfred: Die Zisterne in der Brasoviarburg. =Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums. III. k., 1938, 7-10.; KEÓPECZI SEBESTYÉN József: i.h.
39. TREIBER, Gustav: Das Burzenland III. k. I. rész 51.
40. Ld. MAKKAY Ferenc: A szárszág megalapítása. In: Erdély és népei (szerk. MÁLYUSZ Elemér), Bp., 1941, 89.
41. A következőkben, részben, ÁRVAY József nagyszerű értekezésének (i.m. 8-14, 45, 80-81, 197-198) állításaira támaszkodom. A helynevekkel kapcsolatban ld. különben RÁSONYI László: HD 89, 94, 95-96, 97, 97-98, 98-99, 99-100, 100-102, 102-103, 103, 149-150, 154, 155, továbbá PÁLÓCZI HORVÁTH András: Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarra lett keleti népek. Szerk.: SZOMBATHY Viktor és LÁSZLÓ Gyula. Utazások a múltban és a jelenben. Panoráma sor., Pécs, 1988, 126-127, valamint KISS Lajos: i.m. **Brassó** nevét szláv eredetűnek véli (I. 253); **Barcság** (I. 167) "talán török származású" (Say Bursa "jobb oldali Bursa"); **Tatrag** (II. 626) török eredetű; **Tortillou-Tartlau** török eredetű; **Tömös** (II. 675) a temesközi Temes vízénél azonosítja. "Talán a Temes mellől iderendelt gyeppüvőd székelyek hozták magukkal" (?); **Töröcsvár** (II. 676). Török származatását nem tartja meggyőzőnek, szlávának véli. Utal a **Szalmaters** című alattiakra. (II. 517); **Türkök** (II. 692): "Az elsőleges **Türkfalva** névváltozat a magyar régies **Türk** tkp. **Török** személynévként és a birtokos személyraggal ellátott **-falu** főnévként az összetétele. [...] Némelyek szerint a **Türkfalva** helynév értelme 'úzok falva'. [...] **Zágon** szerinte (II. 791) "déli szláv eredetű", de Mahmud al Kaszari alapján a **sayun** 'előkelő' kárluk méltóságnevet is megemlíti más lehetőségként; a **Zajzon** (II. 793) névvel kapcsolatban megemlíti: "talán török nyelvi (úz) **Sajsun** (tkp. 'döfje le') személynévből keletkezett."
42. A honfoglalás kori Magyarország. In: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. sz., Bp., 1925-1929, 25-29.
43. Ld. Raportul anal al Muzeului limbii române. =Dacoromania IV, 1924-1926, 2. rész, 1554.
44. Mny XXIV, 1938, 311-318; XXV, 1939, 17-27:
45. BARABÁS Samu: Székely oklevéltár VIII. k., Bp., 1934, 24: "...**item tria molendina, scilicet unum super fluvio Brassou vocato ac duo in fluvio Themes...**"
46. I.m. 8 95. jegyz.
47. KCSa I kieg. k., 465 kk.
48. ORBÁN Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. =Aluta I, 1969, 349.
49. DRAGOMIR Vasile - BALEA Victor - MUREȘANU Gheorghe - EPURAN Gheorghe: ROMÂNIA. Atlas rutier. Ed. Sport-turism. H.n. 1982, 46. térkép B népszerűsége; IONESCU-DUNĂREANU, I.: lezer. In.: "Munții noștri" sor. 33.sz., Buk., 1984, 43, 86, 109, 115, továbbá a kötethez csatolt térképátlaz jobb felső sarka közelében. Itt jegyzem meg a következőt: a román történészek általános nézetével (ti. a turáni népek csak síkságlakók voltak !) szemben ez az Erdélyi-havasoknak (= "Déli-Kárpátoknak") immár a harmadik (!) ilyenemű, magashegységi nyelvi emléke. Más kettő a Szebeni-havasokból, illetőleg a Szárkö-Gogyán-hegységből ismeretes. (Jövőre szándékszom a tölem elérhető, ma ismeretes összes erdélyi vagy közvetlen közeli kypcsáki hegynév adattárát összeállítani, mert éppen elég van belőlük.) Gondolom: e hegy- és víznevekre legjobb akaratul se foghatni magyar eredetüket !
50. RÁSONYI László: Les noms des tribus dans le Slovo. =Seminarium Kondakovianum VI, 1933, 224.; uő.: Notes sur la "chanson d'Igor". Institut Kondakov. I. kieg. k. Praha VIII, 1936.; uő.: PhTf 9.; uő.: HD 96-97.
51. Először a Kőrösi Csoma Társaságban 1941. szept. 30-án tartott előadásában. Ld. még uő.: PhTf 22. "...En dehors du Nagykunság et du Kunság il devait y avoir une agglomération sinon pechéneque, du moins qiptchak tres précoce dans le sud-est de la Transylvanie, ou, au Barcaság (Burzland), les plus anciens hydronymes, a l'exception de l'Olt, remontent au turc..." Uő.: HD 81-90, 96-102. Eredményeit nem sokkal utóbb GYÖRFFY György is elfogadta, föl is használta "A székelyek eredete és településtük története", az "Erdély és népei" című (Bp., 1940) kötetben megjelent tanulmányában (63, 65).
52. RÁSONYI László: Über die geographische Namen Tortillou und Tatrag. =Uralaltische Jahrbücher XXXIII, 1961, 245-251.; uő.: PhTf 9.; uő.: HD 70, 97-98.
53. Ezt a lehetőséget még BENKŐ Loránd is felveti, aki szerint pedig "török eredetű névanyagot a székelyföldön nem találunk" (i.m. 117-118).
54. GYÖRFFY György: KCSa 429-430, 495.
55. "...**Iwachino comiti Scibiensi [...] associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis...**" Ld. KARÁCSONYI János: Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben. =Századok XLVI, 1912, 292-294.; HÓMAN Bálint: A székelyek eredete. Mny XVII, 1921, 90-107.; uő.: Magyar középkor. Bp., 1938, 49 a 29. jegyzettel; SzO VIII. k. 3-4.
56. Ld. ELJÉKES Lajos: A román fejlődés alapvetése. =Századok LXXIV, 1940, 294.
57. Ld. LÜKŐ Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. =Étnographia XLV14, 1935, 90 kk.; CONEA, I. - DONAT, I.: Contributions a l'étude de la toponymie pechéneque et comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube. In: Contributions onomastiques a l'occasion du Vie Congrès international des sciences onomastiques a Munich du 24 au 28 aout 1958, Buc., 1958, 139-170.; RÁSONYI László: PhTf 23-24 stb. Ld. még SPINEL, Victor: Realitățile politice și etnice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici. Ed. Junimea, Iași, 1985, 94-99, 149-161, 166, 169-170.

58. Vö. ÁRVAY József: i.m. 8-10. Ld. még GYÖRFFY György: KCsA I. kötg. k. 429-430, 494-495.

59. Ld. RÁSONYI László: PhT: 24.; uő. HD 155 (itt részletesebben foglalkozik az Uzon névvel.) Vö. még KISS Lajos: i.m. I. k. 791.; II. k. 710. továbbá GYÖRFFY György: MKE 181 stb., hogy ne említsem VÁMBÉRY Ármint (A magyarok eredete. MTA kiad., Bp., 1882, 359, 671.)

60. Vö. KARÁCSONYI János: Századok XLVI, 1912, 292-294.; ASZ-TALOS Miklós: A székelyek története letelepedésükig. =Erdélyi Múzeum XXXVIII (új folyam III) 1932, 135.; Erdélyi Tudományos Füzetek 45. sz. Kolozsvár, 1932, 20-21.; LÜKKŐ Gábor: i.m. 92.; HÓMAN Bálint: MT 399.; PALÓCZI HORVÁTH András: i.m. 126-127: "...Dél-Erdélyben, az Olt völgyében jelentős besenyő telepítés nyomait találjuk. Talmács törzsbőltek őrizték a Havasoknál (Alpes) a Vöröstoronny-szoros bejáratát; az ettől nyugatra emelkedő hegységet (a Szebeni-havasokat, sz. m.) Besenyők erdejének nevezték. (Véleményem szerint ez utóbbi név =*silva Blacorum* et *Bissenorum*/ sokkal inkább a Persányi-hegység déli szárnyával azonosítható, sz. m.) Talmács később is, a szászok betelepülése előtt is határvár szerepet tölthet be, noha 1224-ben a szebeni szászok birtokába került. Az Olt kanyarban és az Olt mellékfolyóinál szintén kimutatható korai besenyő lakosság (F. I. kiemelése.) Helyükbe később székelyek kerültek. (A kellő alaposságú földrajzi ismeretek hiányából fakadó, meglehetősen laza fogalmazás szerint, sz. m.) Az Olt mellékvizeinek nevei, főként a baloldalon, annak emlékét őrzik, hogy a környék legrégibb víznevadó népe - a honfoglalások (gyér, sz.m.) szláv lakosság mellett (valamilyen, sz.m.) török nyelven beszélt. A török eredetű víznevek (Barót, Uzon, Barca, Tatrag, Tömös, Zajzon) egy része besenyő eredetű lehet, bár nyelvészeink véleménye nem egyezik, hogy ezeket a kétségtelelenül ősi vízneveket mely török nyelvből vagy nyelvekből lehet megfejteni. Az mindenesetre bizonyos, hogy arra a X. században még meglehetősen gyérben lakott vidékre - az Erdélyben uralkodott törzsfők fegyveres kísérletével együtt - besenyőket telepítettek. Ezek feladata volt a Havasföldre vezető folyóvölgyek őrzése. Dél-Erdélyben tehát a besenyők kezdetben (csakugyan) határvédelmi szerepet tölthettek be más határvédő népeknek (szászok, vláchok) a betelepítése előtt. A gyepfélévlen létesített besenyő telepítések beillenek abba az országos képhez, hogy a X. században népi alapon szervezték meg a határvédelmet, azaz ezt a feladatot főként "csalakovozott" népelemekre osztották. Hogyan telepíthettek besenyőket éppen a magyarokat Itelközöből előzött besenyő törzsek havasalföldi és moldvai szállásterületével szomszédos határvégekre? Nyilvánvalóan csakis akkor kerülhetett sor erre, miután 934-ben létrejött a magyar-besenyő szövetség Bulgária és Bizánc ellen..." A 1301.-on pedig még a következőket tartja szükségesnek megjegyezni: "...A besenyőket a nyugat-szibériai füves síkságról előzött úzok váltották föl. Utóbbiak az oguz-török népek sorába tartoztak. Az úz népnév az oguz rövid változata, ebben az alakban bizánci szerzőknél és néhány latin nyelvű forrásban szerepel, valamint a magyarban maradt fenn. A középkori mohamedán szerzőknél guzz névalak található. Az orosz évkönyvekben tork néven szerepel; ez a saját magukra használt türk (vö. Türkös-sel, sz.m.) elnevezés megfelelője lehet..." Ld. még RÁSONYI László: HD 94-95. A továbbiakkban még a következőket jegyzik meg: "...Kronikáink egyetlen alkalommal sem emlékeznek meg az egykori Magyarországra költözödéseiről. Nagyobb, zárt [...] csoport bejövételéről nyilvánvalóan nem beszélhetünk, de kisebb szórványok bizonyára menekültek Magyarországra is az 1060-1070-es években, az orosz fejedelemségekbe, illetve a Bizánci Birodalomba telepedésükkel egyidőben, mielőtt a kunok birtokukba vették az al-dunai síkságot. Ilyen szórványos betelepülésről tanúszkodnak az úz népnévből származó Úz [...], illetve a tork (türk) népnév helyi megfelelői (pl. az 1366-ban Türkfalva néven említett barcasági Türkös). [...] Úz törzsedek - menekültek vagy hadifoglyok - a földrajzi nevek szerint elsősorban Erdélybe kerülhettek; királyi birtokokra határvédő népelemként telepítették. A Keleti-Kárpátokban van a Moldvába vezető Úz-völgye. RÁSONYI László kísérletet meg Erdélyi török eredetű földrajzi neveinek egy részét az oguz nyelvből megfejteni, és így az úzokhoz kapcsolni. [...] Számos hegy- és

víznevem megfelelőjét Belső-Ázsiában találta meg: Tatrag-víz, Ojtozi-szoros, Barca (Bursza) patak, Nemere hegy, Görgény, Csík, stb. Ezzel szemben LIGETI Lajos szerint a magyar nyelv feltehetőleg új elemei jelenleg nem ismerhetők fel..." Ld. még RÁSONYI László: HD 91-105. - A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni: ERŐSS József századunk 3. évtizedében összeállított kísérletében (Háromszék telepedési története, SzNME 130.) röviden már utalt háromszéki, erdővidéki és barcasági besenyő és úz csoportok szálláslásának lehetőségére. RÁSONYI László nem egy tekintetben ütőre műve (Valacho-gericia. Aus den Forschungsarbeiten [...] dem Andenken R. Gragger urwidmet. Berlin, 1927, 68-96) megjelenése előtt azonban távolról sem állott rendelkezésre a ma hozzáférhető tetemes török nyelvészeti tudás és anyagmennyiség...

61. KNIEZSA István: Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára. (Szék. Serédi Jusztinián.) II. k., Bp., 421-422.

62. HÓMAN Bálint: MT 410-412, 416-417.

63. A kárpátelvi (havasveli) magyar határvédőkre és magyar lakosságához fűződdén - többek között - ld. ELEKES Lajos: Századok LXXIV, 1940, 278-313, 361-404; MIKECS László: Csángók. Bp., 1941 és PATÁKI József: Anjou királyaink és a két román vajdaság. Erdélyi Tudományos Intézet kiad. Kolozsvár, 1944, 24. A Fogaras-földi besenyőknek mind a mai napig hely-, sőt családnévi anyagban megőrződött emléket illetőleg különben Ioan CIUPEA érdemes tanulmányába foglaltakra utalok. Értekezésének első része (Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului./I./ =Acta Musei Napocensis XXIV-XXV, 1987-1988 (1992) 278-279, 281, 282-283, 284, 287, 294-295, 297-298) már megjelent. A még tanulaságosabb második rész olvashatóságát lehetővé tetteélért fogadjuk a helyről is hálás köszönetemet!

64. "...Hogy a kipszáki kunoknak a románokra gyakorolt sorsdöntő hatását bemutatassam, először a (havasveli) román államot - eredetileg az Aranyhorda egyik hercegségét - megalapító Bászarából szóllok. Mint említettem, az Aranyhorda megalapítója Dzsingisz kán egyik fiának, Dzsocsinak az unokája, a nagy Bátu kán volt. Nagyszámú lezármatáiban közül csak egy ágat említék. Bátu fia Tutukán, ennek fia Mengü Timur. Ó már török nevé. A Codex Cumanicus értelmezése szerint, "örök vas". Fia: Tokta, "artsd emlékeztettedben" a Codex Cumanicus szerint. Utóbbi fia: Toktemir, "erős vas" Besszarábiában uralkodott. Ez az "erős vas" jelentésű név nagyon gyakori a kipszáki törökségnél. ... Toktemir fia a Basaraba nevű viselte és a román államiság megalapítója volt. E név jelentése, "leigázó apa". A török bas- (bász), "lenyomni, leigázni" ige származéka. Különösen ebben a korban, de később is nagyon sok belőle képzett személynév szerepel a történeti forrásokban. Pl. Tokbasar, "erős leigázó", vagy "győztes", Elbasfi "a birodalmat leigázta", Basar-oyul, "leigázó fiú", Dzsocsi lezármatázta. Még 35 effajta név idéztem [...] jórészt Dzsocsi elklipszásokodott lezármatázta, Basaraba lakonai közül. Basaraba fő támasza az uralkodásban kun, kipszáki, esetleg blakoból (vagyis török búlakoból) maradt kenézek voltak, a vláh jobbjeg nép fölött mintegy feudális réteg..." L. László RÁSONYI: Contributions a l'histoire des premiers cristallisations d'etat des Roumans. L'origine de Basaraba. In: Etudes sur l'Europe Centre-Orientale. Budapest 1936 29-31? uő.: Kuman özel adlari. Türk Kültürü Araştırmaları. III-VI. köt. Ankara 1966-1969 71-144? uő.: Les Turcs non islamisés en Occident (Péchéneucs, Ouzes, Quitqachs et leur rapports avec les Hongroises. In: Philologia Turcicae Fundamenta. III. köt. Wiesbaden 1970 24? uő.: Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál. Gyorsuló idő sor. Magvető kiadó Budapest 1981 141-142.

65. ÁRVAY József: i.m. 13.

66. SZÉKELY Zoltán: A száz éves sepsiszentgyörgyi Múzeum a kutatás szolgálatában. Fórum, 1980. dec. 12.; uő.: Az erdősi Tyiszen és Csókáson levő neolitikus és középkori erdőfészek. =Aluta XII-XIII, 1980-1981, 52. Ezzel kapcsolatban ld. BENKŐ Elek óvásait. (A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. In: Varia Archaeologica Hungarica V. sz. Bp., 1992, 22)

A rövidítések jegyzéke.

DILT SUCIU, Coriolan: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I. k. Buc., 1968.

DIR Documente privind istoria României. Seria C., Transilvania vol. I-VI (1075-1350) Buc., 1951-1955.

ET Erdély története a kezdetektől 1606-ig. 2 I. k., Bp., 1987.

HD RÁSONYI László: Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Gyorsuló idő sorozat. Magvető kiad., Bp., 1981.

KCSA Kőrösi Csoma Archivum. Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Gebiete. I. pótkötet, Bp., 1940.

MKE GYÖRFFY György: A magyarság keleti elemei. Gondolat kiad., Bp., 1990.

Mny Magyar Nyelv, Budapest

MT HÓMAN Bálint és SZEKFI Gyula: Magyar történet. 6 I. k. Írta: HÓMAN Bálint, Királyi magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1939

NyLrK Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár

PhT Philologiae Turcicae Fundamenta. III. k. (Szerk.: Claude COHEN) Wiesbaden, 1970.

SV Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. Hermannstadt.

SzNME Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötven éves jubileumára. (Szerk.: CSUTAK Vilmos.) Sepsiszentgyörgy, 1929.

SzO Székely Oklevéltár. VIII. k. (Szerk.: BARABÁS Samu.) Bp., 1934

Despre toponimul Barót (Baraolt) și despre rolul istoric al grupului peceneg din Bazinul Baraolt și din Țara Bârsei (Rezumat)

Lucrarea, după o scurtă introducere privind valoarea de sursă istorică a toponimiei, trece în revistă mărturiile arheologice și lingvistice ale dominației turco-bulgare în Bazinul Transilvaniei din sec. IX. Analizează toponimia de origine kypceaco-turcă (cel mai probabil pecenegă) din Bazinul Baraolt: Barolt>Barót, Baj-Bars>Bibarc(falva), Uzonka(bérc), Uzon(bükke), Galat(vize), Estepe-Tepe, Tekse, etc. În continuare se discută istoria populației Țării Bârsei din evul mediu timpuriu. Acest bazin intramontan din curbura Carpaților, de o deosebită importanță strategică (defensivă), este colonizat de către regatul maghiar deja în sec. XI. Având sarcina de a apăra granițele, grupurile de pecenegi și mult

mai puțin probabil, onoguri-bulgari, se stabilesc aici concomitent cu grupurile maghiare, sau chiar înaintea lor. Regatul maghiar în expansiune din evul mediu timpuriu reușește să mobilizeze în acest scop o populație nu prea numeroasă, dar și această populație va fi trimisă în sec. XII. mai departe, dincolo de Carpați, pentru asigurarea versanților de răsărit ai munților. Relațiile stabilite în afara și înăuntrul Carpaților se vor schimba radical odată cu invazia mongolă. Amintirea grupului peceneg din Țara Bârsei se va păstra în special în numele principalelor cursuri de apă din bazin, care vor ajunge inclusiv în toponimia germană și română de mai târziu, prin transmitere maghiară: Barca (>Bârsa), Tömös (>Timiș), Törcs (Bran), Tatrang (>Târlung), Zajzon (>Zizin), Brassó (>Brașov).

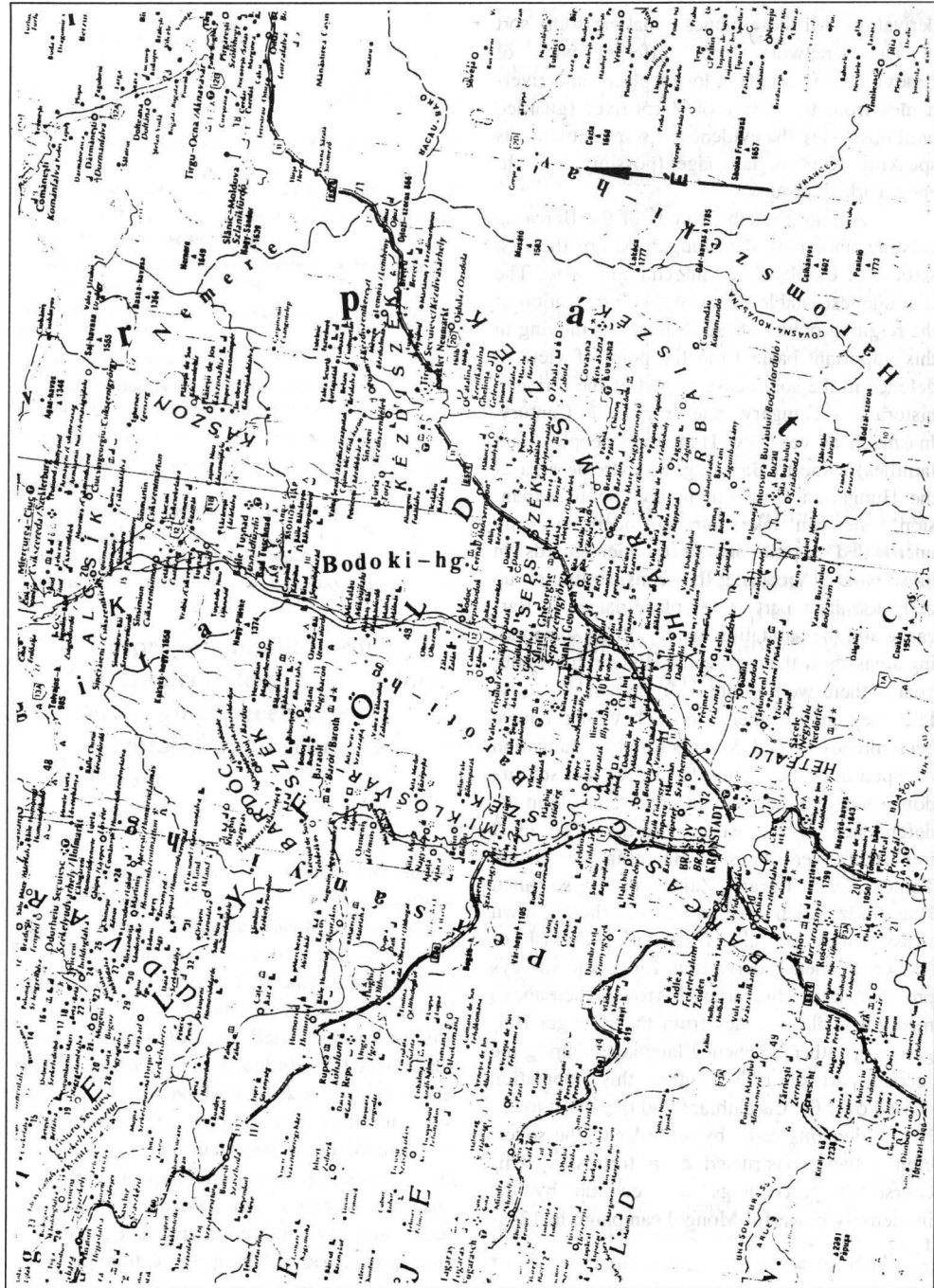
Some Thoughts about the Geographical Name of Barót and about the Historical Role of the Pecheneg Group in Erdővidék-Barcaság (Baraolt Basin-Brașov Basin)

(Abstract)

In the introduction the author analyses the uses geographical names may have in historical surveys. Then he gives a short outline of the questions of the almost century-long Bulgarian-Turkish domination in Transylvania and of some evidences of an archaeological-linguistic character. Then he has a closer look at the geographical names of a Kypchak-Turkish (most probably Pecheneg) origin in Erdővidék such as: Barolt>Barót, Bibarc(falva) from the words Baj-Bars, Besenyő(patak), a place-name from the border of Bacon village, Uzonka(bérc), Uzonka(fürdő), Uzon(bükke), Galat(vize), Misegalat and some river-names of a possibly Pecheneg origin, like Gohán, Mitács, Durmó, Kortomác and some others: Bese and Besenyő from Bodos village, the Bacon place-name, Estepe-Tepe and Tekse from Középjajta also seem to be of Pecheneg

derivation. All these names - making some sort of name network from different parts of Erdővidék, especially a lot of place- and river-names from the valley of Barót-river (guarded until now) - are the evidence of some settlements speaking Kyptsak language (possibly a Pecheneg-Turkish group).

Among the ethnic units of the Barcaság existing until now the Hungarians are the first settlers of this land i.e. autochthonous here. The first unquestionable traces of the organization of the reigning power of the Hungarians moving in this important basin from the point of view of defence in the south-eastern part of the former - historical - Hungary date from 11th Century. Inasmuch as very few Hungarian people (joint families) came to Barcaság, an extreme area of the Hungarian Kingdom in continuous expansion, one can take into consideration only uncrowded populations of frontier guards in loose bands. According to a considerable group of historians a part of the place-names in Barcaság and the habitation history of the surrounding areas show that beside the Hungarian frontier guards there were (Onogur-Bulgarian or rather) Pecheneg guards there, too. They might have been already settled down before the Hungarian occupation or they might have been just settling down then and they had an important role in the defence of the eastern border. The most important river-names of Barcaság are: Barca, Tömös, Törcs, Tatrang, Zajzon and the so called Brassó-víz which gave its name to the big town Brassó; they are all of Bulgarian-Turkish or (rather) Pecheneg derivation. Linguistic surveys proved that the Hungarians borrowed their above mentioned place-names from the (Onogur-Bulgarian or rather) Pecheneg language. During the second part of 12th Century this population passed over the Carpathians and they built town-like settlements and - by an order of the sovereign - they constructed even fortresses. This course of proceedings was cut up by the immensely powerful Mongol campaign in 1241-1242.

1. ábra A délkelet-erdélyi szorosok vidéke, 1:780.000
(az Erdély Térképe és Helységnevtára, Bp., 1995 alapján)

Az Erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről

(Dr JANITSEK Jenő hozzászólása)

A szerző, FERENCZI István régész egy olyan kérdéskörhöz nyúl hozzá, amely eléggé elhanyagolt régészeti és nyelvészeti szempontból is. Sajnos, erdélyi de egész romániai viszonylatban is igen mérsékeltek azok a kutatások, amely a nálunk átvonuló vagy letelepedett török (besenyő, kun, úz) népességgel foglalkoznak. Hiányoznak a turkológiával foglalkozó idősebb és fiatalabb kutatók. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük FERENCZI István ily irányú kísérletét. BENKŐ Loránd kiváló nyelvészünk a Magyar Nyelv Története (Budapest, 1978, 283 old.) című munkájában írja: „A honfoglalás magyar-török kapcsolatokban bizonyos mértékben határkő jellegű, mert őseink ez időtől kezdve kikertültek a steppei török népek közvetlen hatóköréből. Ez időtől kezdve a magyar-török népi és nyelvi érintkezés alkalmibb időszakosabb jellegű, és jobbára ismert, nyelvileg is meghatározottabb török népekkel történik. Ezek között időben elsőként kell említenünk a besenyőket, akikkel ugyan már a honfoglalást közvetlenül megelőző évtizedekben kapcsolatba kerültünk; behatőbb nyelvi érintkezésre viszont csak a 10-11. században került sor, amikor nagyobb csoportokba hazánkba költöztek, s főként a határvidéken telepedtek le... A besenyőkön és kunokon kívül még az Árpád-korban valószínűleg kisebb úz töredékek is letelepedtek hazánkban.”

Igaz, ez a dolgozat e problémának csak egy kis részecskéjét világítja meg, ám elősegíti a volt Magyarországon, szűkebb értelemben Er-

délyben letelepedett besenyőkről szóló ismereteinket. Letagadhatatlan az a tény, hogy a Székelyföldön s kiváltképpen Erdővidéken (a régi Bardóc és Miklósvár fiúszékekben), ezenkívül Beszterce, Barcaság és Fogaras térségében besenyő települések léteztek. Ezt a tényt mind okleveles-, mind helynévanyag igazolja.

A szerző **Galat** (változataiban **Garat** - lásd l-r hangváltakozást, mint például közszavak esetében **gelencsér**-**gerencsér**, **felsőing**-**fersing** stb. vagy helyneveknél **Pilicske**-**Piliske**-**Piricske** stb. - és a román **Galac** (Galați) variánsokat) típusú helynevek besenyő eredetét igyekszik teljesen elfogadható módon bizonyítani.

Magam is összegyűjtöttem és kiadtam részben Erdővidék jelenkori és történeti hely- és családnévanyagát; lásd Bardócszék hely- és családnévei, Budapest, 1993, 372 old., míg Miklósvárszék anyagát (a helytörténet és családnévanyag nélkül) falvanként a Nyelv- és irodalomtudományi közlönyben (Kolozsvár) sikerült közölni, sajnos gyakran helynévtérkép nélkül, mert akkoriban a cenzúra nem engedte meg a térképeket. E munkákban megjelennek a tanulmányozott helynevek, s helyük térképen rögzítve van. Csak egy elterjedt népi hagyományt idézek: „A szájhagyomány azt tartja, hogy az itteni (már mint az erdővidéki) falvak: Ajta, Bacon, Bardóc, Barót, Bibarc(falva), Bölön az első megtelepedőktől kapták nevüket, s ezek ősrégi hun eredetű férfinevek voltak. Valószínűbb e nevek egy részének besenyő eredete, mivel a besenyőknek e vidéken való létezésükről mind okirati, mind helynévi bizonyítékai vannak” (i.m. 31-32 old.).

A közölt helynévanyagból kitűnik, hogy FERENCZI István által felsorakoztatott helynevek valóban léteznek, s máig is fennmaradtak, mint élő, használatos határnevek. A Galat helynevek elhelyezkedése a terepen bizonyítani látszik azok besenyő eredetét, minthogy akkor aránylag közeli fekvésű több Besenyő és Besenyő pataka határnév is létezik. A helynévnyagon kívül talán azt is meg lehetne említeni (habár ez nem tökéletes bizonyíték), hogy Erdővidéken aránylag elég gyakoriak a török eredetű magyar családnévek is, melyek kezdetben minden bizonnyal egy elemű

nevek lehetnek, mint: BÁCS, BAKÓ, BARDÓC, BEKE, BECSEK, BOC, BOGA, CSEKE, CSEKME, CSOG, CSOMA, GECSE, KAKUCS, KÓSA, TAS, ZSÖGÖN, stb.

A szerző alapos munkáját és etimológiai munkásságának komolyságát dicséri az a nagy bibliográfia és jegyzetanyag, amit igen szorgalmas és alapos, körültekintő munkával hordott össze.

Végezetül szerény véleményem szerint a tanulmányozott helynév (**Galat**) és változatainak etimológiája nagy valószínűséggel megfelelő és reális. A Székelyföldön, de Erdély más vidékein is érdemes lenne ezeket a kutatásokat intenzívebbé tenni. Gondolok többek között oly helynevek megfigyeltésének megkísérlésére, mint **Ajta, Bacon, Barca, Bardóc, Barót, Bibarc**(falva), **Bodos, Bölön, Brassó, Dipse, Fogaras, Görgény, Hargita, Kadács, Nemere, Tartoma, Teke, Tepe**, s talán **Gyergyó** is. A **Küküllő** víznevről nem is beszélek, mivel ennek török eredete minden kétséget kizár. Jó lenne az erdélyi törökös hely- és víznevek megfigyeltésére vonatkozó összes kísérleteket, tanulmányokat ismertetni, kritikai megjegyzésekkel ellátni és ugyanakkor az eddig fellelt besenyő régészeti leletekre és azok előkerülési helyeikre vonatkozó ismereteinket is e munkába belefoglalni. Úgy gondolom, hogy az ismert régészeti anyag és a történeti (okleveles) és a jelenkori besenyő eredetű helynevek koordinációja igen értékes adatokat nyújtana ezen eltűnt, beolvadt népcsoportoknak a jobb megismeréséhez.

dr. JANITSEK Jenő

A régmúltak kódén mélyen áthatoló tekintetű elődök már közel évszázada figyelmeltettek az erdélyi meg temesközi (bánsági) török eredetű hely- és víznevek összegyűjtésének, elemzésének, történeti értékelésének hasznosságára, sőt szükségességére. Többeké mellett¹ MUNKÁCSI Bernát véleménye szerint² is „...Székelyföldön sok a török hely- és folyónév (néhányat említ is) (...)” Az ilyenek rendszeres kutatása lehetőleg nyelvtörténeti és helyrajzi alapon sok világot deríthetne ethnológiánk (itt értsd: népünk eredete kutatásának is) kérdéseire. A ta-

lán MUNKÁCSI figyelmeztetését is megszívlelvő PAIS Dezső még az első világháború előtt ráeszmélt az erdélyi Mezőségen szép számmal megfigyelhető, törökösnek tűnő helynévre: a **Ciglára** = **Tigla**-ra, illetőleg annak vidékenként eltérő kiejtésváltozataira³. A hosszú ideig a Török Köztársaság fővárosában egyetemi tanároskodott, nemrégien elhunyt RÁSONYI (NAGY) László egyik korai, számottevő értekezését ismertető jeles erdélyi tudósaink egyike: BITAY Árpád pedig - többek között - a következőket írta⁴: „... A szerző (ti. RÁSONYI NAGY) nézetét, hogy a román etnikum (a román nép jellegzetes sajátosságainak összessége) fejlődését kutató vizsgálatok eddig kevés figyelmet fordítottak a török elemekre, mi magunk is teljesen osztjuk, és régóta valljuk. A bojári osztály kialakulásán és az órország (a Keleti-Kárpátokon meg az Erdélyi-havasokon, azaz a „Déli-Kárpátokon” túli területek) toponymiaján (a földrajzi nevekkkel foglalkozó nyelvtudományi ágának anyagán) kívül főleg a bánsági (temesközi) és fogarasföldi románság múltjában, nyelvében, különleges jogi intézményeiben, onomastikájában (a szótannak, névfejtésnek a tulajdonnevekkel foglalkozó ágában) látunk és gyanítunk török (besenyő, kún) (...) elemeket. A Fogaras név etymonját (ősét, névalakját) is ezen a téren sejtjük⁵. A MELICH János értelmezte⁶ **Krassó-Karašu** ‘Fekete víz’, ‘Fekete ügyp’ megfelelőjét látjuk benne; első felét azonban még nem tudjuk értelmezni. Másodsor a Hátszeg-, Szamos és Beszterce-Borgó vidék románságára gondolunk az említett vonatkozásban...”

BITAY Árpád helyesnek bizonyuló megérzése nyomán a jövőendő erdélyi török nyelvészeknek íme körvonalazódik egyfajta hálás kutatási terület. Ám az eltelt hosszú időszak ellenére, kellő érdeklődés meg képzettség hiányában úgyszólván senki nem kutatta e kérdéskört.

Az elénk táruló, teljes történeti, földrajzi meg nyelvészeti szélességében és mélységében alapos vizsgálatra szoruló kérdéstömkeleg megoldatlansága tehát ma még nem segít Erdély kora középkori történeti kérdései megvilágításában, pedig égető szükség lenne rá, segítségével sok-

sok téves történeti nézetet lehetne eloszlatni, „végérvényesen” kideríteni... Megfelelő tudás hiányában ez a kérdéskör már ifjú korom óta lekötötte figyelmemet, mardossa bensőmet. Mint-hogy ez idő szerint senki nem foglalkozik ilyesmivel, senki nem meri vállalni a kutatás tudományos kockázatait, felelősségét és minthogy a közelebbi jövőt tekintve még csak reménykednünk sem igen lehet erdélyi származású vagy legalább Erdélyben tevékenykedő török nyelvész(ek) kora középkori történeti kutatásba kapcsolódásában, az égető hiányérzettelől ösztökélve, bátorítva, évek hosszú során csak úgy mellékesen összegyűlt megfigyeléseimre, szerzett tapasztalataimra, no meg hézagos olvasmányaim tárgyára támaszkodva, bizonyos kérdések előbbrevitelében reménykedve, magam vagyok kénytelen nekivágni az ismeretlennek. Elodázhatatlan szükségesség kényszerít erre a vakmerő lépésre, de más, kellő tudással fölvértezett vállalkozó híján vállalom kell még a teljes tudományos kudarc, a lesújtó bírálat kockázatát is...

Az előrebocsátottakból következtethetően a más természetű (történeti- és régészeti-) kutatásainkkal kapcsolatban nélkülözhetetlen, főként kelet- és dél-erdélyi, azon belül székelyföldi, hajdanán itt beszélt különböző török nyelvek és nyelvjárások hely- és víznév-anyagából levezethető nyelvészeti kincs föl kutatása, gyűjtése, elemzése, és természetesen közlése, tiszteleltre méltó kezdetektől, kivételektől eltekintve - egyelőre - sajnos - nagyon gyermekcipőben (valóságban helyben) topog. Az erdélyi magyar nyelvészek döntő többsége nem szívesen beszél és ír ilyesmiről, pedig MELICH János szűkebb, bércei kis hazánkkal kapcsolatban is utalt már - szerinte bolgár-török hely- és víznevek máig elevenen élő voltára⁷.

Még ha ezt nem is tudatosítja teljes mélységében idézett ismertetésében, mégis BITAY Árpád érdeme a MELICH János „kitapintotta”, részben esetleg valóban bolgár-török hely- és víznévi elemek mellett a második (vagy talán inkább a harmadik) török, ám ezúttal kypcsáki (besenyő, kun), lak, sőt oguz (úz) hely- és víznév-telegnek a „felszínre hozatala” az egyetemes er-

délyi hely- és víznév-kincs sokrétű készletéből⁸. Mindezen felül jövődől kutatások esetében minden bizonnyal számolni kell a korábban betelepített belső-ázsiai eredetű b(u)lakok, a népvándorlás utolsó hullámainak egyikével, ma kellőképpen még meg nem világított körülmények között ide vetődött egyik (kisebb) török népcsoportjának nyelvi (hely- és víznévi) hagyatékával is⁹.

BITAY Árpád idézett méltatása szövegének kinyomtatása után jelent meg SZOKOLAY Margitnak a történelmi Magyarország területén élt besenyőkről készült, úttörő, de nagyon hézagos, hiányos és észleleteiben is sokhelyütt bírálható összeállítás¹⁰. Nicolae DRĂGANU hosszú évek szorgos, fáradságos tevékenységével írt, ám sokszor nagyon is kétséges állításokat tartalmazó, vasok kötetében elsősorban az erdélyi „Besenyő” helységnevek magyar, román és szász változatainak alapján szintén bőven utal az emléküket legalább így őrző (a SZOKOLAYénál számosabb) nyelvészeti anyagra¹¹. KNEIENZA István több nyelven közölt összefoglalásában¹² szintén szó esik a magyarországi besenyő csoportokról. FERENCZI Sándor egyik értekezésében, egy a mai Nagybánya környéki besenyő törzstörődéknek, a kék-kendeknek a kárpátközi Kászoni-medencéscskébe telepítésének körülményeit igyekszik megragadni¹³. A besenyőség tekintetében KNEIENZA Istvánnál sokkal elmélyültebb s bővebb erdélyi besenyő hely- és víznévi anyagot is kínáló GYÖRFFY György-féle tanulmány¹⁴ nem egy tekintetben alapvető eredményeivel előkelő helyet foglal el az ügy kutatásának előbbrevitelében. Végül, de nem utolsó sorban, a 70-es évektől az Erdővidéken kutató JANITSEK Jenő kolozsvári nyelvész nevét említhetem. Ő, ha elsődlegesen nem is ilyen szándékkal gyűjtötte egy-egy mai település határ- és vízneveit, de vizsgálódásai során az ún. Erdővidék falvainak, községeinek helynevei között talált kypcsáki török (besenyő) nyelvi anyagot¹⁵.

Ezek a szerzők foglalkoztak tehát elsősorban az Erdély bizonyos vidékein máig megőrződött, élő, különböző csoportokba, rétegekbe sorolható, török eredetű vagy valamilyen török

nyelvi közvetítéssel ránk hagyományozódott hely- és víznevekkel.

Tiszteletreméltó kivétellel erdélyi régészek meg történészek sem igen vetettek megkívánható mértékben, alaposabban ügyet Erdély majd mindenütt bércek koszorúzza földjén rövidebb-hosszabb ideig védelmet vagy éppen végleges hazát nyert és eredeti népi jellegüket később teljesen elveszített különböző török törzstörődékek egyféle, egynemű, vagy a történelmi viszonytagságok következtében egymás mellé csapódott csoportok nyomozására. Többek között - sajnálatosan - így hanyagolták el bizonyos nyugati török¹⁶ szabatosabban a "kypcsáki nyelvjárások egyikét beszélt, a kunokéval csaknem azonos nyelvű¹⁷ besenyők szállásai, településbokrai kutatásának, föltérképezésének, részleges vagy teljes régészeti föltérítésének kérdését¹⁸. Pedig ilyenekkel Erdélyben is nagyon korántól, **legalább** a XI. század derekától okvetlenül számolnunk kell!

Az úzok, kunok vagy mások elől menekült, védelmet keresett besenyőket (valószínűleg) a második, vagy esetleg harmadik betelepülési hullámba sorolható csapataikat¹⁹, nyilván az Árpád-házi nagyfejedelem (Takszony) és királyok rendelkezéseinek megfelelőleg telepítették az akkori Magyarország különböző határvédékeire, gyeptűvédő feladattal bízva meg. (Nagyobb csoportjaik kaptak azonban terjedelmes földterületeket Magyarország belsejében is²⁰.

A római Dacia határvédelmi rendszerével, a limes-szel kapcsolatos terepkutatásaim rendjén először Beszterce városa környékén ütköztem a besenyők hajdani erdélyi jelenléte kérdésébe, nevezetesen a nevével jelölt várostól közvetlenül délkeletre, az azonos nevű, immár dombvidékre ért hegyi folyócska szélesre tárult völgyében fekvő Besenyő (Beşeneu, Beşinău, Beşineu, Heidendorf, ma hivatalosan Vişoara) nevű helységben²¹. Ez idő tájt nyitotta meg PASCU Ştefan a Besztercei Népi Egyetem az évi ismeretterjesztő tevékenységét egy, többek között Beszterce város megalapításának a kérdésével is foglalkozó előadással²². Ebben kitért az említett Besenyő helység és hajdani lakóinak

kérdésére, az 1332. évi pápai tizedjegyzékben (**plebanus de Villa Paganika, Villa Paganica**-ként említett falúra is²³. A kérdés Pascu-féle „ábrázolása” váltotta ki először ellenérzésemet, ihletett egyik hosszabb-lélegzetű, mindmáig közöletlen tanulmányom megírására. (**Adatok az északkelet-erdélyi besenyő szállások kérdéséhez.**)

A hűbéri társadalmi rend Beszterce-vidéki kialakulása korában, „...történt - véli PASCU Ştefan -, hogy Erdélyben, vagy más tájakon az őslakosság mellé más népesség (o altă populație) telepedett. A helységnévanyagban ama bizonyos **Heidendorf - Villa Paganica** megjelöléssel nyomot hagyott besenyők voltak itt (kerültek ide), amint az az első iratokból kiviláglik. Pogányok, tehát nem keresztyén népesség falva volt az, amelynek a besenyők voltak²⁴. Itt is, akárcsak egyebütt is - folytatja PASCU „kissé” torzítva a hajdani történelmi valóságot - a besenyők csak politikai tekintetben uralkodtak, az illető területek birtoklása nélkül. Elegendő számban se voltak terjedelmes területek hatalmukban tartása végett. Kevesen is voltak - nem győzi eléggé hangsúlyozni - s nem is szoktak a magas felszínnek természeti adottságaihoz²⁵. Ezért ők vagy vezetőik különböző helyekre telepedtek le, ahonnan többé-kevésbé felvigyázhatták a környező vidékeket²⁶...”

Jelen tanulmányom jóval hosszabb alapváltozata összeállításának másik mozgató rugója egyes magyar nyelvészek újból és újból hangoztatott, már-már közhelyeszerű és elfogadottnak tűnő állítása. Szerintük Erdélyben, de főleg Székelyföldön ismeretlenek török eredetű hely- és víznevek²⁷. E kis közlésemben csupán a **Galat=Galac** helynévvel foglalkozom alaposabban.

Elsőnek az erdélyi Sajónak a Kerlésnél beleszakadó baloldali legjelentékenyebb mellékvize: a Dipsei-patak völgye széles-tágas hossz-tengelyének közepe táján fekvő **Galac-Galații** (Bistriței) **Heresdorf-Heeresdorf** nevét emlitem²⁸. Eredetének kérdésével többen is foglalkoztak. Az időrendet pillanatnyilag mellőzve, előbb KNEJZSA István nézetére hivatkozom.

Felfogása értelmében: „...Kettős név. A magyar és a román név eredete ismeretlen, Erdély területén 5 (valójában inkább 4)²⁹ **Galac-Galați** található (Alsó-Fehér m. 1505³⁰; Hunyad m. 1447³¹; Fogaras m. 1432³² és Kolozs m. Lipszky³³) míg a keltáknak egyéb nyoma egyébként teljesen hiányzik³⁴. E nevek nem is a legrégebb helynévretegekbe tartoznak - a rendelkezésünkre álló adatok értelmében ebben téved a szerző -; mert (szerinte) a legrégebb (Galac helynév) csak a 14. század közepéből való³⁵, míg a többi a 15-16. századtól kezdve fordul elő. A galaták (a kelták) nevéből való magyarázat román névadást tételezne fel, mert ez esetben a név vége csak román többségnek fogható fel, viszont a vidéken a románok helynévadó szerepe különben teljesen hiányzik (másképp Et. Sz. II. 819). Legfeljebb fel lehet tételni, hogy helyneveink való okból a romániai Galac kikötőváros után vannak elnevezve. Ilyen névátvitel helynevekben nem ritka (vö. Macedonia, Tm 82, Bécs, Tm 80, Et. Sz. I, 521) (ezek azonban új - és legújabbkori átvittelek!)...” Eddig KNEIÉZSA István véleménye. Szerintem nem ez az egyedüli megoldási lehetőség. Vizsgáljunk meg hát más névfejtési változatokat is.

Mint már említettem a Dipez-patak menti Galac neve 1345-ben Galoz, Gólaz, Góldz alakban fordul elő oklevélben először, a rövid illabiális **á** helyett valószínűleg már **â** hanggal ejtették ki (erre látszik utalni a szóban forgó hang **o** jelzete) „... az ó-magyarba a hangképzés alapjának egyirányban és olyanképpen változásával, hogy először a nyelvterület egyrészen, majd egyre jobban tovább terjedve a zárt- és középzárságú magánhangzók egy fokkal nyíltabbá váltak (**u>o**, **o>a**, **i>ë**, **ü>ö** feltehető **ë>e** is). Okleveleink adatainak tanúsága szerint ez a hangtörvényszerű változás csak a 12. évszázad vége felé indult meg. (...) Így rövid magánhangzók zártabb ejtése a Szent István korabeli magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb sajátága. Azokra az akkor már meglevő szavakra vonatkozólag, amelyekre nyelvemlékeink példát nem nyújtanak, a zártabb hangzó megvonta mellett a nyelvhasonlítás és a szóelemzés tanúskodik. Ezt látjuk pl. régi török jövevényszavaink egész soránál is.

„...Mind legrégebb nyelvemlékeink, mind a szóelemzés adatai alapján nyilvánvaló lett, hogy az a magyar **â**, mely nyíltabbá válásakor **a**-vá változott, a szavak és szóalakok egy részében eredetileg **â** volt. Így pl. **aszó** a tihanyi alapító oklevél-ben még azah, később **ozou** (1095) stb. Viszont az a körülmény, hogy az **Alap** földrajzi név (török Alp, Alyp) a tih. okl.-ben olup-alakban van meg, bizonyítja, hogy az **a>o** változás elég régen, talán már Szent István felleptekor is megindulhatott, kezdetben nyelvjárási eltéréseket okozva. Egyes esetekben az **â>o** változás nem történt meg; így a szó végén, továbbá, ha a következő szótagban **â** volt, ilyenkor még az előző szótag **o**-ja is **a**-vá változott. (...) A hangképzés alapejtésének megváltozása folytán az ómagyar kor első felében még ismeretlen a lépett az **o** helyébe³⁶...

Honnan származhatik e helynév és egyáltalán mi köze lehetett a besenyők Beszterce környékén lakott néptörödékéhez?

A kérdés kellő megvilágíthatására gondolatban át kell röpiünk a Kárpátokon túli területek: Dél-Moldova, illetőleg Kelet-Havaselve 10-13. századi történelmi keretébe. Amennyiben a mai napig megkísérelt helynév-magyarázatok kiállják a legszigorúbb nyelvészeti, továbbá az azt erősítő történelmi- és régészeti bírálatot (márpedig többszörösen kiállják!), akkor a kárpáteli hajdani kun uralom kiterjedt a két világháború közötti Kovurluj (Covurlui), Tekucs (Tecuci), Tutová, Vászlj (Vaslui) megyére, Dél-Besszarábiára is, Havaselve legnagyobb részéről nem is beszélve³⁷. Az Al-Duna derékszögű, utolsó kanyara mellett, a Szeret és a Prut torkolata között pedig minden bizonnyal **Galats** nevű erősségük is volt: „**Galați** (Galats)”. Alexandru PHILIPPIDE a folytonosság fölvetésével kapcsolatban tárgyilagosabban ítélt, éppen ezért elég sokat ócsárolt, figyelemre nem igen méltatott, rendszerint agyonhallgatott kiváló román nyelvész állítása szerint³⁸, ez a helységnév az arab **kálhát** 'vár, erősség, erődített hely, ville fortifiée, forteresse, château, fort citadelle'³⁹ szóra vezethető vissza. E helynév különben szóvégi, valószínűleg zöngétlen **th**-s mássalhangzós

végződésétől megfosztva, Gala alakban nem hiányzik a **Codex Cumanicus arab származású kun szavai közül sem**⁴⁰. A kypcsáki-kun **gálá** alak más török nyelvekben, nyelvjárásokban - **kálá**, -**kálé**, sőt a szóvégi magánhangzó lekopásával -**kál**, -**kel** is. (Pl. **Adákálé**: **Čufut-kálé**, **Máháčkálá-Krímben**, **Koj-Kyrglán-kálá**, **Ángká-kálá**, **Bázár-kálá**, **Kurgásyn-kálá**, **Ajz-kálá**, **Toprák-kálá**, **Dzsánbász-kálá**, **Kyzyl-kálá**, **Berkut-kálá**⁴¹, stb., stb., továbbá **Sárcel**, az ómagyarokat őrző kazár erősség, vagy **Kárakál**, a Bukarest Craiova-i vasútvonal mellett, az Olttól nyugatra, Olténiában stb.) A kezdő k (káf) hang g-vé változását illetően a legcsekélyebb nehézségbe se botlunk; a törökben a zöngétlen k zárhang magánhangzók előtt megfelelő zöngés zárhanggá: g-vé változik, és a fordítottja is megeshetik. A **Codex Cumanicus**-nak a **gálá** szava kezdettől fogva **gálát**-nak hangozhatott, miként ezt az arab **kálhát**, tehát a **galat** szó alapalakja, őse (etymonja) bizonyítja. Annál is inkább gondolhatunk a **Codex Cumanicus** **gálá** szavának **gálát** ejtésére, mert az olasz és németajkú szótárkészítőknek a kun szavak írásával kapcsolatban nagyon sok hibáját, tévedését lehetne elsorolni. KUUN Géza ezeknek a téves írásoknak, lejegyzéseknek csupán a legszembetűnőbbjeit javította ki, a kisebb hibákkal - jól láthatón - nemigen törődött.

Gondolatban lépünk egyet, s nézzük meg: vajon az erdélyi öt (inkább négy) **Galac-Galats**-nak (utóbbi névalakban a -ts=c!) hívtott helységnév írásban jelentkező első alakváltozata hogyan viszonylik a besenyő meg a hozzá nagyon közelálló, ha éppen nem azonos⁴² kun nyelvből ismert **galat** alakhoz. Az Alsófehér megyei (Ompoly-) **Galac** egy 1345. évi oklevélben már **Galac**-ként olvasható⁴³. Beszterce-Naszód megyében **Galac** 1345. évi oklevélben **Galoz-Goloz**-**Goloz** (olv. **Galac**) alakban szerepel⁴⁴. A Hunyad megyei **Galac** névvel összefüggően 1443. oklevélben **possessio valachalis Galacz** szövegrész betűzhető⁴⁵. (A KNIEZSA említette Kolozs megyei **Galac**tal kapcsolatban - sajnos - nem sikerült elfogadható, helyet rögzítő adathoz jutnom.) A név alakjának legkorábbi változatait

tekintve valamennyi **Galac**-ban, tehát egyetlen szintben, mintegy „közös nevezőben” jelentkeznek. (Kötelességemnek tartom megjegyezni: pillanatnyilag egyetlen ilyen nevű helység területén sem ismeretes semmiféle erősség. Jövendő, alapos régészeti terepkitatások, ásátások azonban még változtathatnak ezen a helyzeten...) Szándékosan hagytam utoljára a ma már Fogaras városába kebelezett **Galac**-ot. (Az ezzel kapcsolatban megfigyelhetők bizonyára közelebb visznek a **Galac** névalak magyarázatához.)

Először 1396-ban kelt oklevél említi **possessio Galath**(!) néven⁴⁶. Ebben az okleveles adatban foglalt helynév pedig azonos a **Codex Cumanicus** szóvégi -t végződéstől (bizonyára hozánemértésből, elírásból) megfosztott eredeti **gálá(-t)** alakkal, de nagyon közel áll az arab **kálhát**-hoz is!

A fennebb előadottakkal - első pillantásra - be is fejezhetném a **Galac-Galat** helységnévhez fűződő eszmefuttatásomat. A kérdést azonban nem zárhatom le; mert a ma székelyek lakta vidékek bizonyos, hajdan besenyőktől is szállásolt területein **határnévként is ismeretesek azonos jelentésű és kiejtésű földrajzi nevek!**

1. A korábbi Udvarhely megyei Kisgalambfalva határában, a település központjától délre magasodik az **Omlás-tető** önálló, uralkodó, lapos bérce (720 m). Máiig használatos másik neve **Galat-tető**⁴⁷. Felszínén ma is jól kivehetők egy, az ismételt régészeti ásátások révén részben feltárt népvándorlási erősség⁴⁸ védő-árkai, -töltsései.

2. Hasonló, földvárszerű, de természetes terepalakulat jelölésére a hajdani Háromszék vármegye északnyugati végén fekvő Nagybacon Sepsibacon nevű, déli községrészben ma is használatos a **Galat**, azonkívül másik, völgy-szorulat szabdaltabb, kapuszerű felszínének megnevezésére **Misegalat** határnév⁴⁹. Ez a körülmény pedig jelen esetben a határnevet kétségtelenül a hajdan itt szállásolt besenyő-csoporthoz fűző, perdöntőnek mondható bizonyíték, mert a nevezett határrészek közvetlen közelében folyik a **Besenyő-patak**. A **Galat-patak** a **Besenyő-patak** jobb oldali legjelentékenyebb mellékveze⁵⁰. Ismét-

lem: az eddig meg nem fejtett Bacon községneven kívül Uzon-bérce, Uzonka(-fürdő) stb., erősíti az elhalványult értelmű, kypcsáki-török határnévnek a hajdan itt szállásolt besenyőkhöz való kétségtelen kötődését. (S ezzel még nem mondtam el mindent, a sort még folytathatom.)

3. **Galat** határnév ismeretes a pápai tizedjegyzékben 1332-ben és 1334-ben foglalt Sepsibesenyő (mai hivatalos nevén Pădureni) közvetlen közelében, a szintén gyanús nevű Maksa szomszédságában fekvő Lécfalva történeti helynévanyagában, az 1606. évből⁵¹.

4. Egy 1698. évi oklevél **Galad** határnevet említ a Nagybaconnal közös határu Szárazajta területéről⁵². Egyelőre ezt a helyet sem sikerült rögzítenem a terepen. Ez esetben talán nem is ez a leglényegesebb mondandóm. Sokkal föltűnőbbnek tartom a határnévnek az eddig megszokottól eltérő, -d végződésű változatát. Ez is a névnek a magyarba való korai átvétele, a besenyőből **közvetlenül a magyarba való átkerülése mellett érvel**, hiszen talán PAIS Dezső mutatott rá elsők között⁵³ a szó végi -t~-d, illetőleg -ti~-di váltakozására az ősmagyarban.

A **galat** községnek a román ajkón kialakult **galats** - ('galați')-cá változásával kapcsolatban a következőket tartom említésre érdemesnek. (Az alábbiakban Al. PHILIPPIDE érvelésének főbb elemei után igazodom, azt vettem át.) A román nyelvi szemlélet a besenyő-kun eredetű **galat**, illetőleg **Galat** szavat - úgy látszik - többes számú főnévnek érezte. A **galat** köznévnél többesként értelmezése az egyes számban -**át**, megszámlálhatatlanul sok helynévnek az -**áti** többes számú alakúvá változásának a szabályához igazodott ugyan, de ismeretes többes számból ismét egyes számúvá „vedlett” alakja is⁵⁴. Ahogy PHILIPPIDE megjegyzi, még a délmoldvai **Berlád~Birlad** helységnév is, bár nem végződik -**át**-ban, hanem -**ád**-ban, egyidőben - úgy látszik - nem menekedhetett a román nyelv „természetéből következő” többes végződésűvé alakulás irányától, „hajlamától”, mert egy 1438. évi cirillbetűs moldvai oklevélben **braladhi** (többes számú helyhatározós alak) betűzhető⁵⁵. A **Calafat** helynév - jegyzi meg PHILIPPIDE - **át**

végződése e szabály ellenére se vált **Calafati**-cá, mivel a **calafat** 'tömítő kőc, tömítő csepű' és **calafaturi** 'calfat, calfatage'⁵⁶, tehát a (régii fajta kisebb vitorlás hajók, csónakok deszkázata réseit csepűvel, kóccal és szurokkal betömködése, bedugása műveletének jelölésére használt) szó hosszú ideig élt a románban, sőt, a szótárak tanúsága értelmében még ma is él, s ezért a **Calafat** helynévnek többes alakban való használata értelmezavaró lett volna. (Ezzel szemben a 'vár', 'erősség' jelentésű **galat** szóval nem helyettesítették a **cetate** latin eredetű szavat.)

Amint várható, a **Galat** helynév szinte az egész román nyelvterületen előfordul, noha jelentése - állítja PHILIPPIDE - nagyon régóta, talán kezdettől fogva ismeretlen. D. FRUNZESCU helységnévtára szerint a volt Ilonca (Ialomița) megyében van **Galațiuu** nevezetű tó. Ez a **Galatsúiu-Galațiuu**: oszmánli **galat sujú** 'várvizet' jelent⁵⁶.

Bár a magam elé tűzött feladat már-már megoldottnak látszik, az igazság kedvéért más nézeteket se hallgathatok el. A **Galac** helynév eredeztetésével és jelentéstartalmával kapcsolatban I. IORDAN - egyebek mellett a következőket írja: „...**Galați** (Alb. Bis. or. Fäg. Gal. Hun.), **Grindul Galaților**, **Galațul** (egyes számban) (Dor.), **Galațiuul**, **Gălățeanul** (Ved) és **Gălățeni** (Iași, Tim. Vid): G.W. WEIGAND, in Balkan-Archiv, Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für Rumänische Sprache I. köt. Leipzig 1925. 5. 1.; W. SCHEINER, uo. II. 1626. 54. 1.; G. KISCH: **Siebenbürgen im Lichte der Sprache**. Hermannstadt 1929. 182. 1., ezeket a neveket (vagy mindannyit vagy csupán a hegyeken túliakat (=az erdélyieket) a **Gal(D)atae** 'kelták' népnévből származtatja. Az első (szerző) bolgár közvetítést enged meg (görög...) a magánhangzóközi l megmaradásának elfogadhatásáért, az utolsó egy, Erdély északi részében napvilágra került latin nyelvű feliratot idéz. Ebben a fenti népnév (...) egy l-lel írottan olvasható, de (a szerző) nem foglalkozik a szó alapalakjának, őséneke hangtani jellegével...” N. DRĂGANU a Dacoromania. IV 1925. 1130. l.-on viszont így vélekedett: „A **Galati-Gallatae** vagy **Gallati**, tehát

‘kelták’ nevet WEIGAND úr előtt már mások is ész jobban eredeztették, pl. G. KISCH: **Zur Wortforschung**, a SIEVERS Emlékkönyvében, a 47. l-on; (ne feledkezzünk meg: KNIEZSA István is gondolt erre a lehetőségre, de mindjárt el is vetette). DRÁGANU különösen a hegynevekre (vö. **galat>galatšäu** (- a magyar **galatskő** vagy **gálitskő**-re⁵⁸), valamint az oklevelekben föl-föltűnő **Galacz~‘Glatz’** személynvekre hivatkozva utóbb mégis elveti ezt a szófejtést. Helyette a szótőhöz járuló, **-ats** végződésű délszláv **Gal** személynévből (**galū** ‘fekete’) eredezteti csakúgy, mint a szerb **Galats, Galats** (régi **Galltsf**), **Galovats, Galovets, Galovits Selo** (utóbbi három **-ov** helynévképzővel gyarapodott) helynevet, illetőleg még tovább menve az **Agropyrum repens** ‘tarack’ (kellemetlen szántóföldi gyomnövény) alapszavából alkotott helynevet. (Ezzel szemben emlékeztetek Al.PHILIPPIDE-nek **Originea Romínilor** című műve II. köt. 373, és kk. l-on **Galați** város nevének kumbóli származtatására. Mint láttuk, szerinte a kun **Gala(t)** köznév az arab **kalhat** ‘vár, erősség, erődített város’ szónak a kumba átkerült, s ama nyelv szellemének megfelelő változata. A románban az **-at** végződés, mint magyannyi hasonló helynév esetében, **-ați**-a változott. (Azt se feledjük: I. IORDAN megjegyzése szerint is: „a (Călărași megyei) **Galațiui** az OR, II, 374.-on az (oszmán) török ‘várvízet’ jelentő **galát sujú** szóösszetételből ered. Mindkét szófejtés meggyőzőnek látszik...” N. DRÁGANU ezt a magyarázatot is elveti⁵⁹. I. IORDAN nyelvészeti, helyesebben nyelvtörténeti alapon sem hajlandó elfogadni N. DRÁGANU-nak utolsó tanulmányában (az erdélyi **Galac** helységnevekkel kapcsolatban) kifejtett véleményét, mivel a románok népi jellegzetességei akkorra még nem fejlődtek ki összességükben. Mégis rendkívül nehéz föltenni olyan régmúlt időkben élt nép helynevek alakjában⁶⁰ oly kései időkig való továbbélését (már természetesen amennyiben az ún. „folytonosság elmélete” hívének nem vallja valaki magát).

Amennyire megítélhető, I. IORDAN elveti a **Galați** (-Galac) keltáktól származtatásának lehetőségét (noha e föltevés - első pillanatra - fő-

löttébb csábítóan látszik, hiszen- mint az a 33. jegyzetből világosan kitűnik - a környéken számos kelta-jellegű lelet került napvilágra). (Ezzel az állításával egyúttal, közvetve és önkéntelenül a **népeességfolytonosság tétele ellen hozott bizonyítékot!** Ezzel ellentétben sajnálatosan szem elől tévesztett egy bizonyos körülményt, nevezetesen erdélyi besenyő csoportoknak, vagy legalábbis egy részüknek több-kevesebb ideig nagyon korai románokkal való együttélését⁶¹. Ennek következtében a helyzet homlokegyenest ellenkezik több nyelvész hangoztatott véleményével.

Noha nem írja egész határozottan, I. IORDAN véleménye az Al-Duna menti nagyvár: **Galați** neve eredetét illetőleg - úgy tetszik -, mégis Al. PHILIPPIDE fölfogása (= a helynév a kumból román kölcsönszó) után igazodik, csak az erdélyi **Galați~Galac** helynevek tekintetében helyezkedik tagadó álláspontra. Magával szemben következtelen magatartással - véleményem szerint eléggé helytelenül - DRÁGANU fennebb említett nézetéhez csatlakozik. DRÁGANU viszont - erről már szó esett - a **Galac~Galați** helynév eredetét a szerb **Galats** helynévben, vagyis a ‘tarack’ jelentésű köznévből keresi.

Egyrészt a besenyők kétségtelen 11-13. századi, de esetleg már a 10. század második felétől számítható erdélyi jelenléte, másrészt a székelylelő kisgalambfalvi, nagybaconi, szárazajtai, lécfalvi, egymástól távol eső tájakon élő, okleveles, vagy az aránylag közeli múltban feljegyzett **Galat**, végül a Fogaras városában kebelezett (1391-ben oklevélben **Galath**-ként rögzített) helység-, illetőleg határnév alakja is - úgy hiszem nem hibázom, ha PHILIPPIDE véleményét fogadom el helyesnek, Székelyföld több vidékén (Kisgalambfalván, Nagybaconban, szabatosabban Sepsibaconban, Lécfalván, vitathatatlanul besenyő környezetben vagy annak közelében kései utódokra hagyományozódott (valóságos erősséget alkotó vagy földvárszerű térszíni alakzatot mutató) **Galat (Galad)** és **Misegalat** határnév - minden azonos csengése ellenére is - pusztán létével kétséges, helyesebben szinte lehetetlenné teszi - a **Galat~Galatz (Galac~Galați)** helynév-

nek a mai szerb galats köznévből való (erőszakolt) levezetését. (Arról nem is beszéllek, hogy a szántóföldi tarack (gyomnövény) ó bulgár-szláv nevének a 11-13. század közötti hangzása, kiejtése kérdésével - tudomásom szerint - eddigelő külön senki se foglalkozott, márpedig Erdélyben - egy-két kivételtől eltekintve - a dél-szláv nyelvek közül tudvalevőleg - inkább az ó-bolgár szlávnak a hatásával⁶², nem pedig az ó-szerb nyelvjárásokéval kell mindenekelőtt számolnunk!) A **Székelyföldön határnévként több helyütt is megőrzött Galat (Galad) alak nem végződik -ts hanggal!**

Véleményem szerint a - végső fokon - két különböző, de **azonos töre** visszavezethető helynév-változat kiejtésbeli különbsége, erőltetés nélkül, eléggé könnyen magyarázható: (az Erdélyben négyszer vagy ötször ismétlődő) **Galac-Galați**-nak a **Galat (Galad)** „ősalaktól” eltérő hangzása egyrészt a román nyelvbe kerülésének és csekélyke hangváltozásának, másrészt a székelyföldi magyar nyelvjárások természetétől nem követelt, változatlanul maradásának a következménye. A **Galat** névváltozásos szóalak viszont - minden jel szerint - közvetlenül került át a besenyőből a magyarba, eltekintve a föltehető besenyő illabiális a-nak a-vá változásától. A magyar nyelv hangrendszere nem követelte a **galat** közszo többes számú alakjának használatát...

Záró mozzanatként előbbi fejtegetéseim helyességét tovább-erősítőnek látszó földrajzi tényre szeretnék figyelmeztetni. A négy biztos⁶³ erdélyi **Galac-Galați** helységnevé háromja vagy az Erdélyi-havasok (=„Déli-Kárpátok”) északi vagy a Keleti-Kárpátok nyugati, belső, hegyaljai tájai közvetlen térségében: a Hunyad megyei Sztrigy völgyében, Fogaras-földön, az azonos nevű város közelében, továbbá Beszterce vidékén, a föltehető 11-12. századi gyeplősávbán, ráadásul besenyő eredetű, vagy még meg nem vizsgált besenyő-gyanús helynevekkel „teletűzdelt” vidékeken, többek között Székelyföldön él tovább⁶⁴. (Az Erdélyi Szigetegységből nyugatkeleti irányban kifolyó Ompoly vize völgyében, a Zalatnai-medencéske keleti felében fekvő **Galac (Ompolygalac)**: 1505; **Galac**: 1733-ban;

Galac 1760-1762; **Galatz**: 1854; **Galacz, Galat**⁶⁵), viszont az 1848. évi szomorú magyarülés miatt hírhedtté vált (**Ompoly**)**preszáká** - **Ompolygyepű** (1733: **Praesaka**; 1762: **Ompolypreszáká**; 1854: **Preszáká, Presaca**) közvetlen közelében leledzik. Utóbbi határában, tőle északkeletre, talán nem „véletlenül” a Valea Ghibartului (olv. Gyibárcului⁶⁶. = Bibarc!) sziklás árka ereszkedik le meredeken az Ompoly itt már erősen szűkülő völgyére. Az Ompoly-völgyi **Galac** helységnek az Ompolygyepűhöz (Preszáká-hoz) való közelsége csábít mind ezzel, mind a többi erdélyi, azonos nevű helységgel kapcsolatban bizonyos, kézenfekvőnek látszó fölfevére. Ha a **Galac** nevű erdélyi helységek területéről (ma, esetleg még) ugyan nem is tudunk erődítések szemmel látható nyomairól, a 11-13. század közén mégis kellett lenniük efféléknek vagy éppenséggel erődített szálláshelyeknek, bármennyire kezdetlegesek lettek légyen is... (Mint ismeretes: a magyar gyeplős szóának a latin **indagines**, a román **prisaca-prisăci**, az erdélyi „német” **Hach** szó a megfelelője.) Ne feledkezzünk meg TAGÁNYI Károlynak az újabb kutatások eredményétől csak megerősített, nagyszerű meglátásáról⁶⁷. Szerinte széles erdőv alkotta az ország határát. Szüntelen védelme a legjelentősebb feladatok egyike volt. A számottevő akadályterületet alkotó erdőket azonban külön is meg kellett erősíteni az ellenség áthatolásának a megnehezítésére vagy éppen megakadályozására. „...Ehhez képest az erdőknek - írta TAGÁNYI - (...) behatolásra alkalmas, nyíltabb helyein mesterséges akadályokat készítettek, és tartottak fönn. Ezen akadályok az illető helynek, talajnak megfelelően különfélék voltak, és részint árkokból vagy sövényekből, részint földhányásokból, részint kövekből vagy fákból emelt torlaszokból állottak. (...) Az ilyen gyeplős egymással összeköttetésben álló szakadatlan láncolatot alkottak, de amelyet helyenként hadi és közlekedési célokra szánt utak szakítottak meg. Az ilyeneket **kapuknak**, az **ország kapuinak (porta regni)**, vagy a hozzá legközelebb álló hely nevéből, vagy pedig a kapu földrajzi iránya szerint (...) nevezték el. Természetesen a nyitva hagyott utak és

kapuk még fokozottabb őrizet alatt állottak. A nevezetesebb kapuk - mint ROGERIUS írja - többnyire *kőből épültek, s tornyokkal voltak el-látva* (a dőlt betűs részt én emeltem ki - F. I.); ugyancsak ROGERIUS (34. fej.) leírásából tudjuk azt is, hogy egy ilyen mérföldnyi hosszú úton a sikeresebb ellentállás végett egymás után három kapu is volt alkalmazva. A kőkapukon kívül helyneveinkben gyakran előfordul a **Vaskapu** név is, (...) de ilyen vaskapun természetesen nem csakugyan vasból készült, hanem csupán erősen védett, a vas erejével vetekedő kapukat kell értenünk. Később a Vaskapu nevet inkább hegyszorosokra alkalmazták, viszont azelőtt, különösen a legrégibb időben a hegyszorosoknak **Clus** volt a nevük, mely azután nyelvtünetben a magyarosabb **Kolos** alakot nyerte..." „...E gyepű- (F. I.) kapukkal szorosan összefüggének a hegyek, völgyek, erdők és folyók természetes nyílásai, szorosai, kulcsa, torka és szája⁶⁷...”, valamint III. Béla királyunk Névtelen jegyzőjének szavait: „...Akkor a föld lakosai parancsukra kőkapukat építének és az ország határszélén fából nagy rekeszeket csinálnak⁶⁸...” Márpedig a faerődítéseknek idővel - természetesen - minden nyoma elenyészett...

Teljesség kedvéért nem hagyhatom szó nélkül az alábbiakat. A kiskalambfalvi határ legmagasabb ormának **Galat** neve nem önmagában áll, elszigetelt jelenség. Tőle nem távol fekszik a - minden bizonnyal - szintén besenyő szállásnevet máig őrző **Bögöz** község⁶⁹, valamint a Székelyudvarhely városába olvadt **Kadicsfalva**, azután a Nyikó-menti (Nagy és Kis-) **Kadács**, továbbá a Korond fölötti **Kadács**-mező (kora középkori) eltűnt település neve⁷⁰ is.

Jegyzet

1. Vö. pl. JERNEY János: *Vizsgálódások a régi kun nemzet nyelvéről*. Pest 1825; uő.: *A magyarországi besenyőkről*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. Pest 1842. V.; uő.: *Kelleti utazás a magyarok őseredeti helyeinek kinyomozása végett 1844. és 1845. I-II. köt.* Pest 1851.

2 A székely „Csik” helynevek. = *Ethnographia*. XII 1901. 142. l.

3 *Csiga, csigolya, Csiglamező*. = *MNy*. XI 1915. 314-315. l. lapalji jegyzettel; részletesen a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. június 15-i

ülését tartott előadásban; uő.: *A veszperényölyvi apácák görög oklevele, mint nyelvi emlék*. *SzIE*, II. köt. 630. l. Újabbán BENKŐ Loránd kétségbe vonja PAIS Dezső meglátásának helyességét. Ld. *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. = *Új Erdély Múzeum*. II-2 1990. 111. l. GYÖRFFY György elmélyült kutatási eredményei értelmében (ld. *Krónikánk és a magyar őstörténet*. Néptudományi Intézet kiadása. Bp. 1948. 145. l. (...Csiglamező említésének aligha tulajdoníthatunk a székely eredetkérdésben fontosságot...) különben ennek az ügynek az újrameg újraboncolgatása - úgy tetszik - már elvesztette időszűrségét!

4. = Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat. V1-4 1928. 153. l. (ismertetés).

5. BITAY Árpád sejtése helyesnek bizonyult. A **Fogaras** föltehető török alakját és jelentését (***Fagar** sű ***Körspatak**) G. GIUGLEA neves román nyelvész fejtegte meg (ld. *Raportul anual al Muzeului limbii române*. = *Dacoromania*. IV 1924-1926. 2. rész. 1554. l-on) az 1925. V. 22-i ülésen elhangzott felszólalásában. Névfűjtését Iorgu JORDAN is elfogadta. Ld.: *Toponimia românească*. Buc. 1963. 66., 68. l. III. sz. jegyzettel. Ére Ion CIUPEA, a kolozsvári Történeti Múzeum főműzeológusa volt szíves figyelmemetni. Szívességét cheyüitt is hálásan köszönöm. Fogaras helyén különben a hajdani Bereg megye munkácsi járásából is ismeretes. (Vö.: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára*. Bp. 1907. 632. l. - a román Fágáras névalak mindenesetre közelebb állónak látszik a *Fagar sű-hoz a név magyara változatánál.

6. BITAY bizonyára MELICH János: *A honfoglalás kori Magyarország* című, alapvető művére utal (ld. *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*. I. 6. Bp. 1925-1929), noha ezt külön nem említi. A **Krassó** (**Karas**, **Karascica**) vízfőv az i.m. 25., 30., 102. és 379. lapon említődik. Bár KNEZSA István kezdetben (ld. *Magyarország népei a XI. században*. *SzIE*, II. köt. 437. l. sz. jegyzetében) még mervepen tagadta MELICH János vízfőv-fejtésének helyességét, későbbi tanulmányában (Erdély víznevei. Kny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Kvár 1942. 38. l. 91. sz.) azonban már ő is kénytelen megengedni a török-ből származás lehetőségét. (Helyszűk meg a tárgykörünktől messze esése miatt cheyüitt nem foglalkozhatom a kérdés bizonyításfolyamatának bemutatásával.) Különbön RÁSONYI László későbbi eredményei fényesen igazolják BITAY Árpád meglátásának helyességét. (Vö. **Hidak a Dunán**. Régi török népek a Dunánál. Magvető kiadó. Gyorsuló idő sorozatban. Bp. 1981. 149. l. „...A felsorolt romániai neveknek fontosabb számunkra ama kun, kypcsáki kenécek és bojárok nevei, akik a Déli-Kárpátokon át, előbb a mongolok elől, majd az Aranyhorda uralma alatti politikai vagy gazdasági okoknál fogva különösen Hunyad- és Krassó-Szőrény megyébe menekültek vlach jobbágynépükkel együtt...” Utalok még a kérdéskörrel kapcsolatos, fölöttébb jelentős további összefoglalásaira: **Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basaraba**. In: *Ostmitteleuropäische Bibliothek*. III. sz. Bp. 1936. 38 p.; uő.: **Les Turcs non islamisés en Occident (Péçeneques, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois)**. In: *PHIT* (Kny. 24-26. l. Vö. még: IORGA, Nicolae: **Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsarabă. Un capitol din colaborația română-barbară în evul mediu**. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. III. sor. VIII. köt. Buc. 1928. 97-103; GIURGESCU, Constantin C.: **Istoria Românilor**. Buc. 1937; a turáni-román kapcsolatok természetéről, ha nem is teljesen tárgyilagosan, ld. még SPINELI, Victor: **Realitățile etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici. Réalités ethniques et politiques en Moldavie Méridionale aux Xe-XIIIe siècles**. Ed. Junimea. Iași 1985 (különösen a 94-99. lapon előadottakat).

7. I.m. 3-70. l., de különösen a 30-64., 129., 207-208., 210., 223., 224., 232-241. l.

8. RÁSONYI László és PÁLÓCZI HORVÁTH András (Besenyők, úzok, kunok. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk.: SZOMBATHY Viktor és LÁSZLÓ Gyula. Panoráma kiad. Utazások a múltban és a jelenben sor-

... Bp. 1988. 120. l.) véleményét magukévala téve Erdélyben több, különböző török nyelvi, népi rétegzettségű kell számolnunk. Minthogy hérces szűkebb hazáinkat sem a későbbi oszmán-török, sem a Krími tátrá nem szállta meg tartósan, oszmán-török és nogáj hely- és víznevek „lecsapodásáról” nem igen beszélhetünk. Viszont nem tartozik a lehetetlenségek közé egy-két mongol vagy éppen mongol hely- és víznév idegyökerezése. Ilyen lenne pl. a **Kudzsi víz**, helység- és hegységnevén (vö. ERDÉLYI István: **Élőzetes jelentés az 1971. évi mongoliai régészeti kutatásainkról.** = Archaeologiai Értesítő, 1011 1974. 139-146. l.) idézte mongol Kudzsi helynévvel, és esetleg **Türe** Kolozs megyei helységnevén. (Vö. ZÁGONI Jenő, **Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajzi naplótöredéke.** = Aluta XII-XIII 1980-1981. 172. l. A múlt századi szerző az 1660 körül Dzungáriából nyugatra költözött, gúnynevén kalmúnek nevezett oirat-mongoloktól jaratán jegyezte föl a jurt bejáratával szembeni főhely **türe** nevét. Kötüdomásúan Kolozs megyében, Magyarorbó mellett van **Türe** nevű helység (a helynév alakja első említéstől kezdve változott, mindig **Türe** ()): 1299: Poss. **Tyre** episcopalis; 1332-37: Sacerdos de **Tyukre** (!), Thure, **Cyre** (!); 1338: Poss. **Tyre**; 1384: rector ecclesie de **Tyre**; 1397: Poss. **Tyre**; 1427, 1460: Poss. **Thyre**. stb. stb. Vö. SZABÓ Attila: **Kalotaszeg helynevei.** Adatok. Kolozsvár 1942. 259. l.; SUCIU, Coriolan Dicționar istoric al localităților din Transilvania. II. köt. Buc. 1968. 208. l. Effajta lehetőség különben már RÁSONYI László eszében is megfordult Kárpátoktól kívüli területek kun nyelvi környezetben előforduló, valószínűságon mongol személynévvel kapcsolatban. Ilyen pl. az **Vgudey** meg a **Kolguna**. „...Quelques noms comans d'origine mongole comme **Vgudey** et **Kolguna** renvoient a des immigrants tiphtchak plus tardifs...” l. Philologiae Turcicae Fundamenta. III. köt. I. rész 21. l. (kny.) Különös: KNEZSA István: **Erdély víznevei** (kny. az Erdélyi Tudományok Intézet 1940-1941. évi Évkönyvéből. Kvár. 1942. 26-27. l.) a Maros balparti mellékvízei között a Sebes és Sztrigy közén bémölkökn minden különbözőbb indoklás nélkül - egyszerűen átsíkslik, minden további nélkül kihagyja. Ilyen, többek mellett, a Piáni-patak, a Kenyérvíz vagy Kudzsi-patak, valamint a Sebeshelyi-vízel gyarapodó Városvíze! (Ld. a tanulmány végi térképváltozatot is.) E tekintetben Victor SPINEI véleménye is figyelem érdemel: „...Disonația față de opinia de mult generată, ce postulează caracterul turcic al nomazilor stepelor nord-ponțice de la Inceptul milenului al II-lea, este exprimată recent potrivit căreia pecenegii ar aparține grupului igrice, ceea ce este imposibil de admis, la fel ca și includerea pecenegilor între popoarele de rasă mongoloidă. În anumite cazuri se presupune totuși ca **uanunile nomazilor trzii au încorporat și comunități de alt neam...**” (Vö. i.m. 95. l. az 5-6. jegyzettel. Én emeltem ki. F. l.)

A Kelet-meg Közép-Európában elenyészett kypcsáki török nyelveken [ti. a besenyőn, kunon stb-in kívül (az úzok nyelve viszont más, az oguz-törökség nyelvírásai közé illeszkedett)] ma is szép számmal ismeretek kypcsáki nyelvek és nyelvírások. Közülük említjük a Káspi-meg az Árát-ú környékén lakó **kázákok** (kb. 5,5 milliónyian), **karákálpákok** (kb. 250.000-en), **nogájok** (kb. 41.000-en), **kyrgyzek** (kb. 1,5 milliónyian) nyelvet, továbbá az egymáshoz viszonylag közel álló kypcsákos úzbég nyelvírásokat. A **kárcásj-báskir** (kb. 100.000-en) és -kisebb mértékben - a **kumük** (kb. 200.000-en) a környező, ún. kaukázusi nyelvek hatású túkrözi. A zsidóköz **káráim**-ok kypcsáki nyelvére a környező lengyel meg ukrán nyelvírások hatottak. A Krími-félszigeten és Dobrudzsa-ban élő **tatárok** nyelvírásai elsősorban oszmán-török (oszmánli) hatásokról ártuloknad. Külön csoportot alkotnak a volgai kypcsák nyelvek: a **kázáni tatár** (kb. 6 milliónyian), valamint a **báskir** (kb. 1,2 milliónyian). De a kázáni tatárhoz közel álló nyelvek ismeretesek Nyugat-Szibériában is. Szibéria nyugati részén a kázáni tatárhoz közel álló nyelvírás a **báráb** és **toboli** tatár. Megjegyzendő, hogy a nagy múltú török nyelvek és nyelvírások óriási területen való elterjedésük ellenére általában, elsősorban a szókinés meg a nyelvtani szerkezet (a magánhangzók illeszkedése, a kötött szórend, a szóvégi hangsúly stb.) tekintetében ma is nagyon közel állanak egymáshoz. Jelentősebb különbségek csak a hangrendszer-

ben tapasztalható. Nagybőrt részüik kölcsönösen érthető. (Ld. RÓNA-TAS András: **Török nyelvtörténet.** In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I. 2. köt. Szerkesztette: HAJDÚ P. - KRISTÓ Gy. - RÓNA-TAS András. Írta és összeállította A Szegedi Őstörténeti Munkaközösség József Attila Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Tankönyvkiadó. Bp. 1976. 80-84. l.; Sala, Marius - VINTILĂ-RĂDULESCU, Ioana: **Limbile lumii.** Mica enciclopedie. Ed. Științifică și Enciclopedică. Buc. 1981 253-254. l. A török nyelv kutatása azonban távolról sem éri el a megkívánható szintet. LIGETI Lajos szavaival élve (A magyar nyelv török kapcsolatai és ami mögöttük van. I. Bp. 1977. 387. l. Az eredeti szöveghez - sajnos - nem juthattam. Az idézetet LÁSZLÓ Gyula: **Őstörténelmünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról.** Tankönyvkiadó. Bp. 1981. 54. l-ről vettem.) „...A helyzet távolról sem mondható (...) kielégítőnek. A legszembetűnőbb az alaktani vizsgálatok elmaradottsága, az egyes fontosabb török nyelvek történetének feldolgozása. Az összefoglaló nagy török nyelvtörténet megírása szintén a jövővel feladati közé tartozik. A török szókészlet kutatása még a kezdet kezdetén tart. (...) Honfoglalás előtti jövevényszavainak a nyugati törökséggel származnak, olyan nyelvekből és nyelvjárásokból, amelyeknek ebből a korból nincsenek más emlékei. Érthető tehát, hogy a tudósok, de az államtiszták is különös figyelmet tanúsítanak a magyar szókészlet e korai elemei iránt...”

9. PAIS Dezső a Magyar Tudományok Akadémia ülészekán 1931. év május havában tartott székfoglalóján a székelyek eredete nagyon izgalmas kérdésfölvetése mellett más, még meglepőbb állítást fejtett ki. Szerinte Anonymus **Blach**, **Blak** népneve nem a románokat jelöli, hanem a 9. század végén, a 10. elején Erdélyben meg a Tisza vonalától keletre fekvő területeken, MELICH János hely- és víznév magyarázataival igazolt, bolgár-török jellegű népességet. Főfogása értelmében a bolgár-törökségnek (esetleg a 670-es években lezajlott „második avar” honfoglalással kapcsolatba hozható - F. l. gondolatfölvetése) egy részét **buláknak** neveztek. Ennek a népnévnek a szlávodosztól alakja lenne a **blach**, **blak** elnevezés. ECKHARDT Sándor szerint (ld. Napkelet. Tudományok Élet. 1931. jún. 1. 6. sz. 555-556. l.) „...Iz a magyarázatt minden esetre jobban megfelel a történeti adatoknak, mint a (románokkal) való azonosítás, amely eddig használatban volt. Éppen e helyen fejtettük ki aggodalmunkat a **blach**- (román) azonosítással szemben, hiszen eddig még senki nem állította össze, milyen népeket jelöltek ebben a korban a **blach**, **vlach**, **valach** szóval, holott nyilvánvaló, hogy a kutatásnak ezen kellene কেনelése. Ha Anonymus (meg KÉZÁI Simon) adatai hitelesnek veszi és magyarázni akarja, PAIS elmélete még azt is megmagyarázza, hogy miért van a székely róvásírásnak bolgár-török jellege és miért szorítokzik csupán Erdély területére...” Ez azonban, az újabb kutatások fényében, már meghaladott nézet! (PAIS Dezső tanulmánya **Szó és szómagyarázatok** címmel a MNy. XXXI 1934. évi folyamában jelent meg.) PAIS Dezső meglátásától függetlenül RÁSONYI László jutott azonos vagy hasonló eredményre (ld. **Hidak a Dunán** 48-80. l.), legutóbb pedig a nemrég elhunyt BODOR György foglalta össze (A **blakok**. In: A magyarra lett keleti népek. 56-60. l.) a kérdés, utalva a b(u)lak-ok (illae-ok) egy részének Volga-Don környéki szállásolására. Ld. még LÁCZAY Ervin: **Az erdélyi blak vagy bulak (bulaq) név török eredetéről.** Lerövidítette és sajtó alá rendezte KISZELYI István. A Céh. 1980 júli. aug. 21-28. l. Nagyjából hasonlóképpen vélekedik Basri Gün Tekin is: **Le monde turc et sa mission historique.** Leipzig 1929. 123-124. l. Ezzel szemben legutóbb ld.: MAKKAI László: **Erdély a középkori magyar királyságban.** ET 240. l.

10. A magyarországi besenyő telepekről. = Föld és Ember. IX 1929. 65-90. l. Erdély földjéről alig néhány besenyő telepet említ és jelöl tanulmány-végi térképváltozatán.

11. DRĂGANU, Nicolae: **România în veacurile IX-XIV pe baza toponi-miei și a onomastice.** Academia Română. Studii și cercetari. Vol. XXI.

Buc. 1933. Ez MELICH János idézett műve adatainak a cífozlására készült.

12. I.m. SZIE. II. köt. 367-472. I. A besenyőkre vonatkozó részek a 436-439. I-on, a 4. z. alatt, valamint a 471. I-on, a 7. sz. alatt olvashatók. Uő: **Ungarn Völkerschaften im XI. Jahrhundert.** In: Archivum Europae Centro-Orientalis. IV. 1938. 142-154. I. uő: In Ostmitteleuropäische Bibliothek. XVI. sz. Bp. 1938. 102-114. I.

13. Az egykori Kászászék részlete. A kászi székelyek eredete és letelepülése. Kolozsvár, 1938. 53-90. I.

14. **Besenyők és magyarok.** = KCSA I. pótkötet. Bp. 1940 (kny.). 35-57, 100-101 I., valamint a füzet végi térképvezeték. Ugyanez a tanulmány számottevő szövegváltoztatással (jobbfejlokkal) megjelent **A magyarság keleti elemei** című kötetben. Gondolat kiadó. Bp. 94-191. I-on. Elsősorban Erdővidék, illetőleg a Barcasági-medence északi végződése hely- és vízneveit elemezte a szakértő alaposágával. A továbbiakban főként az időbbira utalok.

15. Közléséért e helyről is fogadja hálás köszönetemet.

16. A török nyelvek, nyelvjárások csoportosítását, beosztását illetőleg - mint ismeretes - több nézet alakult ki. E kérdés tekintetében a II. évezred eleji Mahmud al-Kaszari nevével kell kiemelnem. (Ld. BROCKELMANN, C.: **Mahmud al-Kaszari über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jahrhundert.** = KCSA II 1921 37-38. I. Kezdetben a török nyelvek (helyesebben csak nyelvjárások) nagyon kevés kivétellel, az eltérések a nevezett ázsiai nyelvész szerint elsősorban hangtani jellegűek voltak. A Kárpátok és szinte a Csendes-óceán közötti óriási területen való szétszórtságuk miatt ezek az apró, lényegtelen eltérések természetzerűen alakultak ki. A Mahmud al-Kaszari kínálta nyelvészeti adatok a kypcsák, oguz erős közelsége, viszont a besenyővel szembeni bizonyos távolságra utalnak. E különbségek mégsem lehettek élesek, hiszen a bizánciak világgosan fölismerték a besenyő meg a kun nyelv nagyfokú hasonlóságát (ld. a 17. jegyzetekt). Ibn Khordadib (820 és 912 között élt) a török országok között említette az eddigi, besenyőket, kunokét (Guz, Pačanak, Qypčak). (Ld. MARQUART, J.: **Über das Volkstum der Komänen.** in: W. BANG és J. MARQUART: **Osttürkische Dialektstudien.** = Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philosophisch-historische Klasse. N. F. XIII 1914. 97. I.) A korabeli arab források általában félreérthetetlenül, egybehangzón állítják a három nevezett népesség török voltát. Mindhárom népre való utalás olvasható Ibn Khaldun-nál (Ibn Khaldun: *The Muqaddimah. An Introduction to History.* I. ed. F. ROSENTHAL., New York 1958. 156., 161., 162., 165., I.); a besenyőkről és kunokról Abu'l-Fida-nál (Abou-Fida-nál: *Géographie.* II. köt. ed T. J. REINAUD. Paris 1848. 291-292. I.); a besenyőkről és úzokról Mas'udi-nál (Maqudi: *Les Prairies d'or.* ed. C. BARBIER DE MEYNARD et P. de COURTEILLE. I. köt. Paris 1861. 59., 262., 288. I.) és Ibn Hauqal-nál (Ibn Hauqal: *Configuration de la Terre* (Kitab surat al-ard). II. köt. ed. J. H. KRAMERS et G. WIET. Beyrouth-Paris 1964. 379., 384. I.). Utóbb osztályozás szerzője BÁZSKÁKOV, M. J. (Tyurkszkije jazyki. Moskva 1960. 103-148. I.), továbbá - többek között - RÁSONYI László (Hidak a Dunán. 12-14. I.), valamint SALA, Marius - **Vintilă-Rădulescu,** Ioana: i.m. 253-254. I.

17. Ld. KUUN Géza: **Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum.** Primum ex integro editid prolegomenis notis et compluribus glossariis instructid. Bp. 1880. I. „...Uzorum lingua cum Bissenorum eadem esse...” „...De Bissenis iam Plan Carpinus annotavit eos cumanice loqui...” PHILIPPEDE, Alexandru: **Originea Romînilor.** (II. II. köt. Iași 1927. 353 kk. I.); GYÖRFFY György: = KCSA 47-73. I., de különösen 41-41. I. uő: **A besenyők nyelve.** In: A magyarság keleti elemei. 171. I. „...Anna Komnené Alexius című művében (1148) megjegyzi, hogy a szkiták (ti. a besenyők) és a kománok (kunok) ugyanazt a nyelvet beszélték. Tekintve, hogy a komán-kunok nyelve a Codex Cumanicus anyagából pontosan ismeretes, következnék, hogy a besenyők is ugyanazt

a kypcsák török nyelvet beszéltek. Mivel azonban Anna Komnené megjegyzésének filológiai értéke kétséges, az „egynyelvűség” takarhat kölcsönösen megérthető, de nyelvjárásiilag eltérő török dialektusokat, lehet azonban egyazon nyelvjárás kifejezője is...” Az alábbi idézet viszont a tanulmány első, a KCSA-ban megjelent változatából való. (71. I.) „...A tárgyalt hangjásosságok a besenyő nyelvet a kypcsák fajtájú nyelvek közé sorolják, ami igazolni látszik Anna Komnena azon megjegyzését, amely szerint a szkiták (=besenyők) és kománok ugyanazt a nyelvet beszélik. Mutatkoznak azonban olyan jelek, amelyek Mahmud al-Kaszari megjegyzését látszanak bizonyítani. A boso (= szürke, irdalmi mongol bora) színűn rotacisztiikus alakot mutat a középtörök boz-zal szemben. (Székelyudvarhelytől keletre, a Gyepes-patak meg a Nagy-Homoród völgye vízfalászlójának egyik kiemelkedő magaslátát, egészen szabatosan Gyepes meg Homoródkeményfalva helységet elkülönítő, 716 m-es bércezt az 1899. évi kiadású osztrák-magyar, **Oláhfalv** und **Csik-Szereda,** Zona 20 Colonne XXXIII. jelzetű, 1.75.000-es léptékű fekete-fehér katonai térkép pl. **Bozokur** tetőként adja, ha nem téves a rendszerint idegen (tehát nem magyar) térképezői tisztek följegyzése!) Jövevényesül lenne itt dolgnak, vagy a besenyőség egy része valóban a „bolgárhoz és szuvarhoz” hasonló nyelvet beszélt, mint Kaszari állítja?...” Vö. még MUNKÁCSI Bernát: **A magyar fennevezett őstörténeti vonatkozásai.** = Ethnographia. V. 1894. 21-25. I. A bizonyos esetekben különben a J-török [mint ismeretes: ilyen a mai ősszes török nyelv és nyelvjárás a csuvas (maig megmaradt egyetlen bolgár-török nyelv), a jákut és talán a háládzs kivételével (ld. ZSIRAI Miklós: **Finnugor rokonságunk.** Magyar Tudományos Akadémiai kiadója. Bp. 1937. 16-19 I.; SALA, Marius - **VINTILĂ-RĂDULESCU,** Ioana: i.m. 253-254. I. 1998. sz., valamint az összefoglaló szócikkbenn említett népek, népecskék, nép-törödek címszavai alattiakat; a törökséggel kapcsolatban általában, többek között, ld.: VIRÁNYI Elemér: **A finnugor népek élettere.** Stádium kiadó, Bp. é. n. 180-189. I.; **Bozkurt: Dűnya Türklerine.** (Törökföld följé). Bozkurt, Ankara 1941. Temnus, Sayi 11. (Ezt a művet csak RÁSONYI idézetéből ismerem) nyelvekben is elő-előforduló z-r hangváltozással kapcsolatban ld. még a NÉMETH Gyulától írottakat. **A honfoglaló magyarság kialakulása.** Bp. 1930. 92-95. I.) A boz helynévre visszatérve említhetek még valamit. NÄGLER, Thomas: **Așezarea sașilor în Transilvania.** Buc. 1981. 226-227. I. fölisorol több erdélyi Boz nevű helységet. Ezek a következők: Buzd (Bozd), **Szászbuzd** Medgyes mellett, **Boz** Hunyad megyében is! (Ld. még SUCIU, C.: i.m. I. köt. 99. I.) Ha már - GYÖRFFY idézete támaszkodva - a Codex Cumanicusu hivatkozom (idézem GYÁRFÁS István: **A Petrarca-Codex kun nyelve.** In: *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből.* X. köt. 8. db. Bp. 1882. 95. I. tanulmányát is), ezzel kapcsolatban - sajnos - sem Wilhelm Radloff [**Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.** Sanktpetersburg 1877 (ismertette BUDENZ József: *Nyelvtudományi Közlemények.* XXI. 1887-1891. 73-80., 153-159. I.)], se Wilhelm BANG, se pedig Annemarie von GABAIN [**Die Sprache des Codex Cumanicus.** In: *PhTh.* I. Wiesbaden 1959. 46-73. I.), se PRITSÁK, O., (**Das Kiptschaktische.** uc. 74-87. I.) se DRÜLL, D. (**Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung**) tanulmányát nem ismerem. Semmi esetre se haladhatok el viszont NÉMETH Gyula néhány, e rendkívül jelentős nyelvelemre vonatkozó számottevő, jogos észrevétele mellett. NÉMETH, e kiváló magyar török-nyelvész több ízben is bizonyos kételeyeit, fenntartásait írta meg a Codex Cumanicus-szal kapcsolatban. (Vö. **Die Rätzel des Codex Cumanicus.** - *Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft.* 1913. IV. füz.; MÉSZÁROS Gyula: **Magyarország ki kun nyelvelemek.** Bp. 1914. (ismertetés) = *Egyetemes Philologiai Közöny.* 1914. VIII-IX. füz. XXXVIII. 706-709. I.) NÉMETH véleménye szerint „...A kun nyelv kérdése ma (1914-ben) így áll: 1. A Codex Cumanicus 1880. évi kiadása (KUUN Géza gróf) az olvasatok önkényessége miatt ma nem használható. Bp. Vilmos löweni professzor ezért újra kiadja a Codexet vagy legalább annak egyes fontosabb részeit. 2. Radloffnak a kun nyelvre

...és a Kún-féle kiadásra alapozott munkán tekintetben ... javításra szorulnak, mint azt Bang több-kisebb értekezésében ... 3. Még Bang munkálatai után is messze leszünk attól, hogy a C. C. anyagát módszeres kutatásra használhassuk (itt utal fennbéli idézett ... nyelvű tanulmányára, kiegészítésül pedig megjegyzői: ... vélelmik helyességét Bang is elismerte..."). Egyébként (707. l.) pedig ... : „...A kún nyelvre vonatkozó régebbi kutatásokat sem ismeri ... (SZÁROS). Azt hiszi pl. hogy a C. C.-t egy ember írta (10. l.), holott ... fontosabb tudni, minthogy a C. C. német és olasz kezek munká- ... (10. l.): „A C. C.-t idegen jegyezte le, ezért vét a magán- ... zöllesekkel törvénye ellen. A magyarországi emlékeket hangtani- ... közelebb álló (!) magyar ajk őrizte meg; azért ezek e tekintetben ... kétebbébb képet nyújtanak a kún nyelvről”. Éppen fordítva van a dolog ... jezi meg NÉMETH). A C. C.-ban mutatkozó német és olasz ... helyesírásból nagyszerden ki fogjuk hámozni a kún nyelv igazi alakját, ... nem kell (mint M. 10. l.) arra a naiv álláspontra helyezkedni, hogy ami ott ... -val van írva, az csakugyan s) hogy a magyar ajkon fennmaradt ... lehetetlen kún emlékek nem vételek a magánhangzöllesekkel szemben, az ... ugyancsak természetes...” Ld. még: GYÖRFY György: **A Codex Cumanicus keletkezésének kérdéseinek**. In: **A Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyve**. Bp. 1942. 757-777. l., ... önálló lapszámozás különnyomatként is. (Bp. 1942. 2. l. 2. tábla.). Franciaúl: **Autour du Codex Cumanicus**. In: *Annalecta orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata*. I. köt. Bp. 1942. 110-137. l. és önálló kiadványként a „*Bibliotheca Orientalis Hungarica*” V. füz. Bp. 1942. 30. l. újra közölte **A magyarság keleti elemei** c. kötet 220-241. l.-án. A **Codex Cumanicus**-szal kapcsolatban újabb szakirodalmi anyagot ismertette LIGETI Lajos a „**Codex Cumanicus..., editio comes Géza KUUN, Budapestini 1880, pp. 395**” című, Budapesten kiadott reprint kiadáshoz írt előszavában (**Prolegomena to the Codex Cumanicus**) 1-54. l.

18. A kérdés teljes vizsgálatának mellőzése - többek között - az alábbiakra utalok: HOREDŦ, Kurt: **Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII**. In: *Biblioteca de istorie*. VII. Bp. 1958. 122-129. l.; DAICOVICU, Constantin, PASCU, Ștefan, CHERESTESȘIU, Victor, MORARIU, Tiberiu: **Din istoria Transilvaniei**. Ed. Acad. Rep. Pop. Române. Buc. 1960. 72. l.; GIURGESCU D. C.: **Istoria romanilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi**. Buc. 1975. 190-191. l.; MAKKA László: **Erdély a középkori magyar királyságban**. In: *ET*. 273-284. l. Az erdélyi román kutatásban „Csüged-jellegű” fazekasságnak neveztek, egyesektől a besenyőknek tulajdonított Árpád-kori agyagművészeti termékek összessége nem az, hanem „...már az Árpád-kori (magyarországi) politikai-gazdasági egység mutatója. (...) Nincs önálló etnikumjelző szerepe, annak ellenére sem, hogy korai szakaszában még érzékelhető a 9-10. századi szláv fazekasság technikai utóhatása és néhány díszítőmotívuma...” Ld. BONA István: **Dáciától Erdőelvéig. Honfoglalás és kora. Árpád-kori telepek, falvak**. In: *ET*. 228. l.

19. Vö. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 80., 90. l.

20. „...Ezt a népet már nem módszerű elbeszélésekből kell kikövetkeztetnünk, telepeiket nem homályos célzásokból kell megállapítanunk, mert a besenyőkre vonatkozó forrásaink száma igen tekintélyes és teljesen megbízható, amelyekből - középkori viszonyainkhoz képest - elég világos képet kapunk besenyőink telepeiről...” KNEZSA István: **SZE**. II. köt. 436-439. l. „...A besenyők magyarországi helynévi emlékeiről egyre inkább kezd felszabadozni a homály. Mindig több és több helynévről sejtiük, hogy besenyő eredetű, és így elkülöníthetjük török helynéveink más rétegű, főként kún (?) anyagától. Természetes, hogy maga a besenyő anyag is több bevándorlási, települési rétegből származhat. (...) A Kárpátokon túli területekről is beszorulhattak Erdélybe kezdetben független besenyő töredékek. (...) Barót, Tsepely a talán néhány más székely[földi] helynév is lehet besenyő eredetű. Persze azótaan kell banni az ilyen helynevekkel, mert némelyik úz eredetű is lehet, de a rájuk

vonatkozó oklevéles adatok csak nagyon későiek...” Vö. RÁSONYI László: **Hidak a Dunán...** 88-89. l. A török vagy törökös szverzeti népek jogrendszerének megfelelően, a különböző időkben csatlakozott besenyő csoportok egy részét határozottan határvédelmi feladatok teljesítésére rendelték. Egyébként is, még a XII. században is, a királyi sereg elő- és utóhadát főként székelyekből és besenyőkből állították hadrendbe. A csehekkel vívott 1116. évi olasváji ütközetben a besenyő és (nyugati) székely fíjszok az elővéd harcokban a színtelt megfutatommal harcászati célszélvel létek. (Ld. PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 125. l.). A besenyők kérdéséhez fűződs bokros szakirodalommal ehelyütt nincs miért foglalkoznom. Ezzel kapcsolatban - többek között - az alábbi könyvészeti összefoglalásokra utalok: BANNER János - JAKABFFY Endre: **A Közép-Dunamegyei régészeti bibliográfiája a legrégibb időkől a XI. századig**. Akadémiai Kiadó. Bp. 1954. 524-525. l. II. köt. Bp. 1960. (1954-1959) I.; III. köt. Bp. 1968. (1960-1966) 220. l.; III. köt. Bp. 1981. (csak JAKABFFY Imre: 1967-1977). 337-339. l. Legújabbban: GOLDEN, Peter B.: **The peoples of the South Russian steppes. (The Pechenegs)**. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. (ed. by Denis Sinor). Cambridge University Press. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sydney 1990. E rendkívül jelentős tanulmányokat tartalmazó kötethez - sajnos - nem juthattam hozzá.

21. Az alábbiakban bemutatandó szövejtéti, néveredeztetési és magyarazati kísérlet kiragadott része egy majdnem két évtizede összeállított, kötetnyi anyagot kitevő, jóakarató kiadóra váró, **Adatok erdélyi török nyelvű népségek XI-XIII. századi határőröz szerepéhez** című tanulmányomnak.

22. Szövege megjelent a Beszterce-Naszód Megyei Múzeum Évkönyvei sorozatában. Ld. **Din trecutului istoric al orașului Bistrița - Breve histoire de la ville Bistrița**. = *File de istoric. Culegere de studii, articole și cercetări*. I. köt. Bistrița 1971. 11-23. l. A bennünket érdeklő fejezetét a 11-12. l.-on tanulmányozható. A szerző Beszterce város alapításával kapcsolatos véleménye azonban nagyon is elmarasztható; nem ismer vagy nem akar tudni századok kutaóktól elét, bizonyos, ránk nézve kedvező, jelentős eredményeket.

23. Vö. **Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania**. III. köt. Buc. 1954. 135., 147. l.; SUCIU, Coriolan: **Dictionar istoric al localităților din Transilvania**. I. köt. Buc. 1968. 75. l., II. köt. 247. l. (Vișoara címűz alatt). Ld. még ZIMMERMANN, F. - GÜNDISCH, C.: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. IV. köt. Hermannstadt 1937. 478., 482. l.-on között, 1432. évi oklevélben a magyar meg a szász név egy mondat keretében említődik: „...vinee in monte Besenw alias Heidendorff” (ld. még GYÖRFY Gy.: i.m. 167. l.) további, 1587-1589 közn kelt oklevélben ismét előfordul a **Paganica** helység-jelölés (ld. JAKÓ Zsigmond: **Adatok a dézma fejedelmekről adminisztrációjához**. Kolozsvár 1945. 75. l.). Az 1750. év után azonban már csupán **Besenyő, Bessenyő, Beșineu, Heidendorff, Heidendorff** alakváltozatok fordulnak elő. Egyébként a Beszterce-vidéki szász betelepülése sokat vitatott kezdetét, folyamatát, az ide érkezett „szász” csoportok máig tisztázatlan XII. századi beköltözését illetőleg legutóbb ld. NÄGLER, Thomas: **Așezarea sașilor în Transilvania**. Ed. Criterion. Buc. 1981. 166-167. l.-on frottait. Vö még Wagner, Ernst: **Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében**. = *Új Erdélyi Múzeum*. II-1990. 22-31. l. Nem érinti ezt a kérdést.

24. DRÁGANU Nicolae adaszte, nagyszabású, de eredmények, névjejtéscik tekintve sokhelyütt elmarasztható művében (Romániai..., 514-515. l.), helyesen utalt a tőle megfigyelt jelenségre. „...Egyes erdélyi besenyő falvak szász jelölése (Héndröf < Héndorff = „Heidendorff”, Betschenund mellett) szerint azok a szászok megérkeztek kor még nem olvadtak be. (Éxistau înca neasimilați.) (...) Érdekes megfigyelni - fűzi tovább gondolatát DRÁGANU -, hogy a besenyőket a Niebelungenlied „die wilde Pessenacre”-it Heimskringla eller norges Kongesagaer af Snorre Sturlasson (helyesen Snori Sturluson, élt 1178-1241 között) is

„heidinn-nek” jelöli. (Unger kiadása. Christiania 1868.) DRÁGANU, GHERGHEL, I.: **Zur Geschichte Siebenbürgens**. Wien 1891. 28-30. l. szövege alapján idézi. Kiegészítései és egyúttal helyesbítéseink azonban még valamit meg kell jeyeznünk. Alexiosz Komnénosz bizánci császár harcos „pogány” ellenfeleit nemcsak a besenyőkkel azonosították (ld. KOGĂLĂNCEANU, M.: **Istoria Romănilor**. I. köt. Iași 1903. 26. l.; DRĂGANU, N.: i.m. 571. l.; **Anciennté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue. Territoire de formation du peuple roumaine et de la langue roumaine.** = *Balcenia*. VI 1943. 448. l.; R. M. Dawkins: **An Echo in the Norse Sagas of the Patzinak War of John II Komninos.** = *Annuaire de l'institut de philologie et d'histoire orientale et slaves*. 5. Mélanges Émile Boissacq. I. Bruxelles 1937. 246-247. l. Ld. még VASILJEVSKI, V. G.: **Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja družina v Konstantinopolje XI i XII vjekov.** = *Trudy V. G. Vasiljevskogo* I. köt. Sankt-Petersburg 1908. 271. l.), hanem a kunokkal is (vö. GHERGHEL: i.m. 17. l.; HOREDŦ, K.: **Blökumanalad și Blakumen.** = *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180-181. l.). Ezzel szemben GYÓNI Máttyás (**Les variants d'un type de légende byzantine dans la littérature ancienne islandaise.** = *Acta Antiqua*. IV 1956. 302-302. l.) mindkét lehetőséggel számol (ld. különösen a 14-15. jegyzetben foglaltakat). N. DRĂGANU a „heidinn” besenyőkre vonatkozó utalásnak jobb megérthetése, egészen rövidre fogva, a következőket kell megemlítenem: a Szent Olaf csodatetteiről szóló középkori izlandi és skandináv frásos emlékek a Délkelet-Európa bizonyos részeivel kapcsolatos eseményekkel összefüggő érdekes beszámolókat is tartalmaznak. A bizonyos mértékig a hazai kora középkori történelem kutatásá tekintetében is fôlhasználható északi elbeszélô források hazai alkalmazását illetôleg - különben - lásd: SPINEI, Victor: **Informații despre vlahii în izvoarele medievale norveice** (I. = *Studii și cercetări de istorie veche*. 241 1973. 57-81. l. Az erôl a szent uralkodóról szóló skandináv irodalmi jellegû források ôsszetettiségüknel fogva a leg-nagyobb érdeklôdésre - kétségén kívül - Snori Sturluson alábbi mûvei tarthatnak számot: **Szent Olaf saga**-ja meg a **Nôreges kununga søgur** (A norvég királyok legendái) vagy **Konungabók** (Királyok könyve), más, elterjedtebb nevén **Heimskringla** (Világ kereké, köré). **Szent Olaf saga**-jának változatai minden tekintetben nagyon hasonlítanak a **Heimskringla**-nak a Szent Olaf csodáit megörökítô részleteihez. V. SPINEI, ôsszehasonlítással, eredetben adja a két fajta szöveg elsô részét: **Heimskringla: „...Sá atburdr vard a Griklandi, pá er par var Kirjalax konungur, at konungur fer hverdr á Blökumannaland. En er hann kom a Pezinavölhu, pa kom par á moti honum heidinn konungur med úvigan her...”**) GHERGHEL, I.: i.m. 28. l. után). **Saga Olafs kónungs hins helga: „...Sá atburdr vard i Griklandi, pá er par var Kirjalax konungur fer herfor á Blakumannaland, en er peir kvomu á Pezina völlu, pá kom par moti honum heidinn med oflydanda hér...”** [Rafn, C. C.: **Antiquités russes d'après les monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves**. I. köt. Copenhagen 1850. 468. l. után; mindkét szövegrész V. SPINEI idézett tanulmányából kölcsönöztem (Studii și cercetări de istorie veche. 241 1973. 65. l.)] Tudomásom szerint I. GHERGHEL volt az elsô, a fentebbi skandináv szövegrészekben említett kora középkori történelmi mozzanatot Erdély történetébe illesztô szerzô. Idézzék mûveiben (17-18. l-on) kifejtett véleménye szerint Álkezsioz bizánci császárnak a vak király vezette „pogányokkal” vívott tüközetére az 1114. évben került volna sor. Más tanulmányaiában (=Convorbirii literare, 525-6 1920. 343. l. - eléggé meglepôen - ugyanazt az eseményt az 1118. évre teszi. Utóbb (=Revista arhiveilor, 19274 236. l.; uô: Arhiva, 351 1928. 64. l.) viszont már az 1094. évszám mellé áll. Az 1114. mellett - ebben az évben a bizánciak kisebb méretû hadjáratát haltok az Al-Dunától északra fekvô, kun uralom alatti területekre - kardoskodott N. DRĂGANU (i.m. 226. l. l. jegyzet; uô: **Vechimea și răsândirea romănilor pe baza toponimiei și a onomastice**. Valéni de Munte 1934. 29-30. l.; uô: = *Balcenia*. VI 1943. 448. l.); GIURESCU, C. C. (**Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul sec-**

olului al XIV-lea. Buc. 1967. 35. l.) és K. HOREDŦ (= *Arheologia Moldovei*. VI 1969. 180. l.); R. M. DAWKINS (i.m. 243-244. l.) nézete értelmében a skandináv forrásokban leírt események II. Komnénosz Joánészról 1121-1122-ben a besenyőkkel viselt háború idején zajlottak. míg GYÓNI Máttyás (= *Acta Antiqua*. IV, 1-2 1956. 303-304. l.) szerint I. Alexiosz szízbán fôrgô hadjáratát a kunok ellen irányította vagy 1094-ben, vagy 1113/1114-ben. Bárhogy is álljon az ügy, a besenyőkkel kapcsolatban használt „heidinn” (=pogány) jelzô - nyilvánvalóan - nem az erdélyi besenyőket illeti, ahogy az elsô pillanatra valószínûnek tûnnék a fentebb idézetekbôl, hanem - minden bizonnyal - a Kárpátoktól keletre és délre esô területeken élt, „szabad” besenyőkre vonatkozik... A Beszterce-völgyi **Besenyô-Heidendorf** helységnevvel kapcsolatban különben figyelmeztetnem kell e szász nyelv nem egyedülálló voltára. Erdély területén ui. más hasonló vagy éppen azonos szász helységneveket ismerünk: az Alsó-Fehér megyei **Székásbesenyô** (rom. Beșineu), szása neve **Betschenden**, irodalmi németül **Heidendorf**; **Hegen** (Brădeni, Szeben megye) hivatalos német neve **Hendorf**, szászul viszont **HëndŦ-Hëndorf** = „Heidendorf”! (Ld. DRĂGANU, N.; **Romăni**... 515. l.; SUCIU, C.: i.m. l. köt. 103, 286. l.) - A Teljesség kedvéért említem a Beszterce melletti Besenyô helység közelében fekvô Sajómagyaros határába esô **Besenyô-völgyet** is. (Ld. KĂDĂR József: **Szolnok-Doboka vármegye monográfiája**. VI. köt. Dés 1904. 30. l.; GYÖRFY Gy.: i.m. 167. l.) Besenyô határában **Korhána** határnév (ld. KNEZSA István: **Erdély víznevei**. I. 0. 229 1-14.)

25. Ennek, a hajdani történeti valóságot egyáltalán nem ismerô, merôben képtelen állításnak [vö. „...A török vagy törökös államszervezetek keretében szokások általános gyakorlattal: az újonnan csatlakozott törzsek (vagy törzsrészek); ilyenek a magyar államszervezet védelmében helyezkedett besenyô csoportok - csakhogy PASCU, iylmsírni, sajnos, nem akar tudomást szerezni -] néha nem lesznek a szövetség tagjaival (esetünkben a kora középkori magyar állam népeivel) egyenlô helyzetben. Ezek végzik a legnehezebb munkát, védik a határt és elül mennek a harcban. (TAGÁNYI Károly: **Gyepő és gyepűelve.** = *Mny. IX* 1913. 103-104; NÉMETH Gyula: **A honfoglaló magyar nép...** 19-20. l.) Az újgurok a késôbb meghódított **Basmly** és **Karluk** törzsekkel elôvidû használták mind pihenéskor, mind háborúban. (Chavannes, Edouard: **Documents les Tou-Kiue (turcs) orientaux**. St. Petersburg. 1903. 94. l.; NÉMETH: i.h.). „...A magyar törzsszövetséghez legutóbb csatlakozott kavar (kabar) törzs harcosai Kónsztántinosz Porfürogennôzsz értesítése szerint elôl mennek a háborúba. (De administrando imperio, 39.; NÉMETH: i.h.). Báján Kágán (avar fejedelem) a késôbb csatlakozott kuturguroknak (kutriguroknak) megparancsolja, hogy keljenek át a Százvölgy és pusztásák Dalmáciát. Kerek-perec ki is jelenti: azer küldi ôket, mert nem nagyon bánja esetleges pusztulásukat. (vö.: Menéndros, ed. Bonn, 31; Exc. de leg 458.; NÉMETH: i.h.). Tamás spalatói érsek állítása szerint (**Historia Salonica**, 38. c.; NÉMETH: i.h.) a mongolok a legizott népekôl nagy számú fegyverest - különösen kunokat - visznek magukkal, s ezeket valósággal harcba kergetik. Julianus ugyanerrôl ír a perugiai püspökhöz címzett levelében (WENZEL Gusztáv: **Árpádokir új Okmánytár**. VII. köt. 553. l.; NÉMETH: i.h.).” A fentiek hazai szemléltetésére s egyben Ștefan PASCU állításának ékes cáfolataként, kapásból mindjárt három csattanós ellenírtást említhetek. Az egyik a Szebenibannak, annak a tetözô ornatól, a 2245 m magas Cindreltôl légvonalban mindössze 8 (nyolc!) km-re, a Bătrina-tetô (1911 m) közelében fekvô, völgyé, valamint a Cindrel északi oldalról eredô Riu Mare jobb oldali, tágabbá az erdélyi Cód bal oldalú mellékzeve a **Besenyô = Beșineu** nevet viseli. Vö. GYÖRFY Gy.: i.m. 166. l.; BUZA, M., FESCI, Simona: **Cindrel**. In: „Munții noștri” sorozat 28. sz. Buc. 1983, térképpel. A Cód mellékzét viszont **Izvoru Beșineu**-nak hívják. A másik, PASCU állításának szintén ellentmondó esetet - az Erdélybôl tekintve - még eldugottabb északi-hegységével kapcsolatban említhetem. A magas hegytômb Jászék-terület végzôdésén, a Barcsagyi-medencétôl jól elrejtve, a Dămbovița vadregényes völgyének nagy kanyarulatától mindjárt délre, a

Draacsin-tekci (2102 m) északi kiágazásának legmagasabb (1873 m-es) ormát **Pecineagu**-ként tartják számon. Tőle nyugatra nyílik a Izvoru Hotarului (!) völgye. Vö. IONESCUC-DUNĂREANU, Ion: **Iezer**. A „Munții noștri” sorozat 33. köt. Buc. 1984. térkép; továbbá 58., 109., és 116. l. Állításmos erősítésére említhetem továbbá az Erdélyi-havasok (= „Déli-Kárpátok”) kelet-nyugati tengelyének nyugati végére eső Szárkök-hegység központi táján emelkedő V. Pietrii északnyugati lejtőjén eredő, **Pecineagu** nevű hegyi patakot. Ez a Karánszecs közeli Zsuppa hegységfőtől mindjárt északra a Temes-folyóba szakad, az Erdőhátat (=Pojána Ruszkát) a Szárkök hegycsoporttól elválasztó földszekvenci folyósón (tektonikus árkon) végigfolyó Bisztra harmadlagos mellékvize. Eredetileg új. A Poiana Mărulei nevű patakba szakad, az vizsont a Bistra Mărulei vizét gyarapítja. Utóbbi pedig az említett földszekvenci árokban folydogáló Bisztra bal oldali mellékvize. (Ld. **Románia. Atlas rutier**. Szerk.: DRAGOMIR, Vasile, BAILEA, Victor, MURĂȘANU, Gheorghe, EPURAN, Gheorghe, Ed. Sport-Turism. Buc. 1982. 43. szelvénye; NICULESCU, Gh., CĂLIN, Dănuț: **Muntele Mic-Țarcu**. „Munții noștri” sorozat 51. sz. Buc. 1990. 17., 85. l., valamint a köthetéz csatlót térképet.) Ezek a helynevek bizony az itteni besenyők - legalábbis egy részének - eléggé mostoha sorsáról látszanak tanúskodni, a csatlakozott népekkel kapcsolatban megszokott gyakorlatnak megfelelően!...

26. **Șt. PASCU** vonzó, „idilli”, de eredenőn téves képet fest a hajdani valóságban gyökeresen eltérő helyzetűtől, mintha ezek a besenyő csoportok vagy vezetőik a „senki földjén” csatangolva saját kényük-kedvük szerint válogathattak volna szállás-területet, nem cselekedtek volna a kora középkori magyar állam erdélyre szí vezetői és azok beosztottai akaratának megfelelően, a határőr-szervezési rendelkezések keretében. Mint az nagyobb lélegzetű tanulmányhoz mellékelt térképábrázolataim egyikéből világosan szembetűnik, c települések a Szent László-kori (1077-1095) gypűvonal szűlesebb-keskenyebb sávjában sorakoztak; népességük (eladata tehát kétségeltnél a veszélyeztetettbe határszakaszok védelmére volt! Mestere nyomán Mircea RUSU a hajdani valóságtól még messzebbre rugaszkodik alábbi állításával: „...La domination des Hongrois en Transylvanie e duré peu de temps [fit bizonyára Szent István királyunk 1003. évi erdélyi hadjáratainak sikereit, Erdélyt Zoltánnak a hatalomba helyezését követve], RUSU-tól helytelenül értelmezett következményeire gondol. (Vö. GYÖRFFY György: **István király és műve**. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 169-171. l.); parce que, au Xie siècle les chroniques [?] signalent d'autres duces ou voivods Petchénégus ou Cumans [?] indépendentes [?], qui vont successivement pénétrer dans la Hongrie, en passant par la Porte du Meșeu, ou ailleurs, pour la piller...” (La population autochtone et les Hongrois sur le territoire de la Transylvanie aux IXe-Xie siècles. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Pars II. Akadémiai Kiadó. Bp. 1980. 212. l.) Hamis vélekedése értelmében Erdély tehát nem tartozott volna a magyar királysághoz, hanem besenyő vagy kun ország lett volna! Ezzel a légből kapott állítással szemben, a régészeti leletek hiányának kényszerű következtében csakis ERDÉLYI **István** véleményét tehetem magamévá: „Korai besenyő leletek Erdélyből [egyelőre] nem ismerünk és az erdélyi Gyulát (Gyulát) besenyő eredetű vezetőknek feltűntetni akaró hipotézis régészetiileg nem támasztható alá. (Utal: PASCU, Șt.: **Istoria voinovodărilor Transilvaniei**. Buc. 1971. című munkájára.) ERDÉLYI **István** tanulmánya: **A honfoglaló magyarság etnikai hátairainak kérdéseirhez**. In: **Congressus Quartus Internationalis Fenno Ugristarum**. Budapest 1975. Bp. 1980. 47. l.)

27. Ld. **KNIEZSA István**: i.m. 440-441. l. Legújabbban **BENKŐ Loránd** (= Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 115, 117-118. l. „...Török eredetű helynévanyagot a Székelyföldön nem találunk. (...) Van egy név, amelyik esetleg korábbi török etnikum meglétére utalhat: a **Besenyő** név. E név maga ugyan török faj (helyesebben fajtájú) népet jelöl, a szó azonban persze már magyar, s ez a név is...” Erme eleve szűkre szabott közlés keretében távolról se mutatható be pl. a terjedelmesebb ísszalállításom egyik fejezetében tárgyalt Beszterce-Naszód megyei török-gyanús vagy

éppen török helység- és víznevek: Besenyő, Berlád, Budak, (Szamos-)Makód, (Szamos-)Kócs, Tancs, Teke stb. kérdését, az ügy természeténél fogva hozzájuk kapcsolódó Bükkös, Csepán, Horló, Kékes, (Sajó-)Sárvár említésével egyetemben.

28. Ld. **SUCIU, C.**: i.m. I. köt. 250. l. Szerinte első okleveles említése: 1345: **Galoz, Golaz, Goloz** (Documente... ser. C. Transilvania. b. IV. köt. Buc. 1955. 275., 646-647. l.); 1356: **Galaz** (ZIMMERMANN. Fr. - WERNER, Carl: **Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen**. II. (1325-1390). Hermannstadt 1897. 129. l.); 1587-1589; 1733: **Galacz** (JAKÓ Zsigmond: i.m. 46. l.); 1750: **Gyelotz**; 1805: **Galatz, Heeresdorf** és románul **Galăț**. Sajnos, éppeset se nyíltok a Beszterce-környéki (Nösnergeu-i) százsz nyílvjárásról, mégis megkockázatom a kérdést: a tanulmányom alábbi részében kifejtették értelmeiben vajon a **Heeresdorf** helységnevén első tagja nem azonos-e az irodalmi németből ismeretes **Heer** 'sereg, hadsereg, tábor' szóval (vö. **BALLAGI Mór: Új teljes német szótár. Német-magyar rész**. V. kiad. Bp. 1882. 481. l.), nem félig-meddig tükörszava-e a **Galac**-nak, nem érzékeltet-e hasonló, valamilyen erdítésre vonatkozó fogalmat?

29. Ld. **Keletmagyarország helynevei**. In: **A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve**. 1943. Magyarok és románok. I. köt. Bp. 1943. 302. l.

30. Vö. **A Magyar Szent Korona Országaink Helységnevtára**. Bp. 1907. 645. l.; **SUCIU, C.**: i.m. I. köt. 331. l.

31. Az erről a **Galac**-ról szóló első említés valójában 1443. évi keltezésű: **possessio valachalis Galatz**; az 1447. évi. már második említése! (vö. **SUCIU, C.**: i.m. I. köt. 250. l. **Galăț**, u. **Galac**, r. **Hațeg**, R. **Hundoara**.)

32. A fogarasföldi **Galac** neve 1396. évi oklevélben tűnik fel először **Galath** (!) alakban. Ld. **SUCIU, C.**: i.h. E helységnevén, minden bizonnyal a java középkorban, a 15. század első felében épült **jelenlegi Fogarasvára alatt**, ásátásokkor megfigyelt, egyelőre meghatározatlan időszakban létesült, a 13. században már biztosan megvolt, de bizonyára jóval korábbi eredetű, (esetleg) 10. században létesített gendavázás, tehát „escrpfalú” földvárhoz fűződött! Ld. **Sápáturile arheologice efectuate de D.M.I.A. in anul 1972**. - **Cetatea Făgăraș**, jud. Brașov. = Buletinul Monumentelor Istorice. XLIII 1973. 74. l.

33. Erre, a legjobb tudomásom szerint ma már eltűnt, egyelőre meghatározhatatlan helyű **Galac**-ra **KNIEZSA István LIPSZKY** (Lipszky Johannes de Szadicsna: **Repertorium locorum obiectuorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confinium militarium Magni item Principatus Transylvanie occurrentium**. Buda 1808. **Pars secunda: Transylvania**) művére hivatkozik. A Kolozs megyei **Galac** helységnevén különben **GYÖRFFY György** nagyszabású történeti-földrajzi művében se szerepel! (Vö. **A Árpád-kori Magyarországi történeti földrajz**. III. köt. Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő megye és Kunság. Akadémiai Kiadó. Bp. 1987. 348-349. l.)

34. A helynévanyagban valóban, annál kevésbé a vidék régészeti-helyrajzi anyagában. Vö. **Erdély régészeti repertórium**. I. **Őskor**. Kolozsvár 1942. 335. l. 20. sz. térképábrázolattal: 13., 20., 103., 110. **ROSKA Márton**: **A kelták Erdélyben**. = **Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéről**. IV. 1955 53-80. l.; **POPESCU, Dorin**: **Celții în Transilvania**. = **Transilvania**. Organ al Asociațiunii pentru literatura română și cultura popularii români (ASTRA). 75 1944. 639-666. l.; **DĂNILĂ, Ștefan**: **Noi descoperiri arheologice privind problema celților din zona Bistriței**. = **File de istorie - Bistrița**. I 1971. 59-71. l. (Többek között éppen a Dipse-völgyi **Galac** falu határában is ismeretesek kelta leletek.) Ld. továbbá **ZIRRA, Vlad**: **Descoperiri celtice de la sfințitul Latene-ului mijlociu în Depresiunea Bistriței**. = **File de istorie - Bistrița**. III. 1974. 1380-164. l.; **CRISĂN, I.H.** **La necropole de Finținea [Szászújfal] és son importance pour le problème des Celtes de l'Europe centrale**. = **Alba Regia**. XIV 1975. 185-186. l.

35. Eme állítás tekintetében nem árt főlegilyeni FERENCZI Géza régészeti adatokra alapozott megállapításaira, mégha – tudomásom szerint, Sajósárvár és Beszterce (város) részétől eltekintve, ezen a vidéken egyelőre – hiányzanak is a korábbi keltezéshez szükséges kutatások eredményei. Ld. **Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről.** = Korunk. XXXVIII/11 1979. 947-954. l., valamint BENKŐ Elek: **A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiaja.** In: *Varia Archaeologica Hungarica*. V. köt. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini. Budapest 1992. 9, 23-27.

36. LOSONCZI István: **Milyen lehetett a magyar köznyelv szókészletében és nyelvtanában Szent István trónraléptekor?** SZIE. II. köt. 592-593. l.

37. Vö WEIGAND, Gustav: **Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien.** = Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache. XXVI-XXIX 1921. 79 és kk. l.; Conea, Ion – DONAT, Ion: **Contribution à l'étude de la toponymie péchéngue-comane de la Plaine Romaine du Bas-Danube.** Contributions onomastiques publiées à l'occasion du Vie Congrès International des Sciences des Sciences onomastiques de Munich du 24 au 28 août 1958. 139-169. l. Ld. még GIURESCU, C. C. – GIURESCU, D. C.: **Istoria Românilor de la cele mai vechi timpuri până astăzi.** Buc. 1975. 190-191. l.

38. l.m. 354. l.

39. Vö. ZENKER, I. Th.: **Dictionnaire turc-arab-persan.** Leipzig 1866-1876. 707a.; REDHOUSE, J. W.: **A turkish and english Lexikon.** Constantinople 1890. 379a 8. Az igazság és teljesség kedvéért hivatkoznom kell Kónsztántinos Porfürogenetosz egyik állítására. **(De administrando imperio.** A besenyő népről írt 37. fejezet. (A magyar honfoglalás kútfői. Szerk. PAULER Gyula és SZILÁGYI Sándor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Bp. 1900. 118-119. l. ....)Tudnivaló, hogy a Dnyeper folyón innen, a Bolgáriának néző részén, egészen ama folyó (ti. a Dnyeszter) átjárásáig pusztá várak vannak. Az első vár **Fehér-nék** nevezik a besenyők, mert egész fehér köből épült (valószínűleg azonos a későbbi Nyeszter-Fehérvárral, ma Akkerman-na); a második **Tungátái**, a harmadik **Kráknákátái**, a negyedik **Szálímákátái**, az ötödik **Szákákátái**, a hatodik **Giáukátái.** (A nevek helyes besenyő olvasata különben: (-Aq?)qatay, Tüngatay, Oraqna-qatay, Salma-qatay, Yauqatay. (Vö. RÁSONYI László: PhTf III/I kötet. 7. l. GYÖRFFY György átirása szerint viszont: **Tynkataj, Krakna-kataj, Salma-kataj, Saka-kataj és Jaju-kataj** - i.m. 188-189. l.) - E régi várak épületei közt emlékeket és kőkereszteket is találtak, amiért az a hagyomány, hogy valaha rómaiak laktak ott...") A Dnyeszter nyugati, jobb partján, a folyó átkelőnél tehát hat elhagyott erőd volt besenyő kézen; ezek nevükben is viselték a **török kátáj** "erődítmény" szót (pl. **Kráknákátáj, Órvár, Örvözvár, Szákákátáj** "Cölöp (Palánk-)vár"). PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 113. l.) Ezek szerint a besenyők - akárcsak a magyarok (vár, erődítés, erősség) - két szavat is használtak ugyanazon, vagy hasonló fogalom jelölésére! A magyar gát szóval rokonítható besenyő **kátáj-gátáj** szó jelentésbokrálva kapcsolatban különben ld.: VÁMBÉRY Ármín: **A magyarok eredete.** Ethnologia tanulmány. A Magyar Tudományos Akadémia kiadóhivatala. Bp. 1882. 120-121., 658. l. 170. sz.

40. KUUN, Géza: i.m. 273. l.: **Gala**, „civitas”, „proprie”, „arx”, „castrum”.

41. Dobrudzsában, többek között, pl. **Eski-kale** (vö. ŠTEFAN, Al. - S.: **Noviodunum. Studiu de foto-interpretare arheologică.** = Buletinul Monumentelor Istorice. XIII 1973. 5. l. 36. A kérdéssel kapcsolatban érdemes átlapozni pl. TOLSZTOV, Sz. P. ismert művét is; abban számtalan, élő, nyugat-ázsiai mintára akadtunk. **Az ősi Chorezm.** Bp. 1950. 30. l. kötet végi térképábrálat.

42. Mint a 17. jegyzet szövegéből kiviláglik: nyelvük kypcsáki jellegűnek tekinthető. Vö: még: NÉMETH Gyula: **Die Inschriften des Schatzes von**

Nagyzentmiklós. In Bibliotheca Orientalis Hungarica. II. köt. Lpzeg 1932. 53-54. l.; RÁSONYI László: **Hidak...** 140. l.; PÁLÓCZI HORVÁTH András: i.m. 107. l. RÁSONYI László az orosz évkönyvekben, a magyar forrásokban, a romániai oklevelekben szereplő és az Erdélybe vándorolt kun és keleti kun (kypcsáki) kenézekre vonatkozó adatokat, továbbá a bulgáriai kun neveket, összesen mintegy 400 tulajdonnevet több tanulmányában közölte franciául illetve özönülül. Ld. pl. **Études sur l'Europe Centre-Orientale** című sorozatban: **Contributions à l'histoire des premières cristallizations d'états des Roumains. L'origine des Basaraba.** Bp. 1936.; **Kuman őz adlari.** (Kun tulajdonnevek). In Türk kultüri Arıstırmaları. III-VI 1966-1969. 71-114. l.

43. Ld. ICZKOVITS Emma: **Az erdélyi Fehér megye a középkorban.** Bp. 1939 55. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

44. Vö. a 23. jegyzetben foglaltakkal.

45. Ld. CSÁNKI Dezső: **Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.** V. köt. Bp. 1913. 92. l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l.

46. Vö. ZIMMERMANN, Fr. - WERNER, C. - MÜLLER, G.: **Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen.** III. köt (1391-1415). Hermannstadt 1902. 165., 166., l.; SUCIU, C.: i.m. 250. l. A fogarasföldi helynévnek változatlan [**Galath**] a -th betű csoport - gondolom - lehetetlenné teszi a -ts (=oc) olvasat[!] alakban való megőrzésének tényére figyelmeztetés mellett utalnom kell a helység kypcsáki helyneve környezetére is: **Fogaras mellett Kolun, Voila, Alsó-, Felsőárpás, Sárkány, Sinka, Talmás** stb. helységek nevére az Olt-völgy e szakaszán egyáltalán nem véletlenül tulajdonítható, egymás végtében való elhelyezkedésére (ld. FERENCZI Sándor: i.m. 85. l. 224. jegyzetét, továbbá HOREDIT, Kurt: i.m. 122-129. l.), nem is beszélve az ottani kypcsáki-jellegű, CIUPEA, Ion (nem régen még Fogaras városi) múzeummegfigatásokról kőzelebről közlendő gyakori, besenyő eredetű családnévekről. (Ld. **Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului.** Ehelyütt is hálásan köszönöm a nevezett szerző szíveségét, tanulmánya elolvasásának lehetővé tételét.) Ez esetben is fényesen igazolódik BITAY Árpád tudománya meglátásának helyessége!

47. Ld. ORBÁN Balázs: **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népmiséi szempontból.** I. köt. Pest 1868. 27-28. l. A nagy székely kutató **Galath**-tető, **Galath-vára**-ként mutatja be, de említi **Galambod-varának** is, sőt **Omlás-tető**-ként is jelzi. Az 1899. évi fekete-fehér, 1:75.000-es léptékű osztrák-magyar térképlapon (**Székelyudvarhely. Zone 20 Colonne XXXII.**) viszont a **Galattető**ből (a térképen **Galata**) Székelykeresztúr déli részén felé (veszen lealacsonyodó, szélesebb-keskenyebb hátból a Kisgalambfalva irányába ereszkedő keleti dombhát 589 m-es elágazási helyét jelölték **Omlásnak**.

48. A kutatásokat illetően ld.: DAICOVICIU, Constantin: **Neue Mitteilungen aus Dazien.** = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. VII-VIII 1937-1940. 319. l.; HOREDIT, Kurt: **Zur Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen.** 82-86. l.; uő.: **Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450-650u. Ztr.** 92. l. 32. sz. In: **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.** Buk. 1958. uő.: **Befestigte Siedlungen des 6. Jahrhunderts u.Z. aus Siebenbürgen.** In: **Siedlung, Burg und Stadt.** P. Grimm Festschrift. Berlin 1969.; uő.: **SZÉKELY Zoltán, MOLNÁR Ștefan: Săpăturile de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VIII 1962. 633-642. l. SZÉKELY, Z.: **Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici.** = Materiale și cercetări arheologice. VI 1959. 523-530. l.

49. BENEDEK József nagybaconi lakos szíves közlése. Vezetésével magam is jártam a helyszínen és meggyőződhettem a nevezett határ-részen látható, első pillantásra emberkéz készíttete terepalakulatokról vélhető, töltésszerű, ám természetes domborzat felszíni alakulatokról. Vö. még JANITSEK Jenő: **Nagy- és Kisbacon helynevei.** = NyLk XIII

1969 341 50-51. sz., 342 115., 118., 123., 125. sz., 343 228-231. sz., 344. 349-352. 356., 358. sz. Az első esetben valószínűleg még az utolsó jégkorszak folyamán keletkezett, nagy szintkülönbségeket eredményezett magyáskőről s azok peremi jelenségeiről lehet szó.

50. Ld. a régi osztrák-magyar fekete-fehér, **Barót (Zone 21 Kolonne XXXIII)** 1:75.000-es léptékű térképlapját. Nagybacon határában különben számos török eredetű határnélvél, mint pl. **Uzon-bérec**, az oklevélben már 1442-ben feltűnő **Uzonka (Wzonka)** stb. Itt tartom szükségesnek jelezni az **Uzon-patak** név létét a Kis-Küküllő menti (egykori Maros-Torda megyei) Kibéd határában is! (Vt. BENKŐ Károly: **Marosszék ismertetése**. Kolozsvár, 1868-1869. 227. l.) **Uzun (Ozun)** víznév szerepel a CONEA, I. - DONAT, I. i. m. 176. l-on továbbá a térképvázlaton föltüntetett, Kárpátokon túli kypcsák helynévanyagban is! A székelyföldi gyűjtés elsmorodottsága miatt még hány ilyen helynév lapanghat és hal ki a falvak előregedése, elnéptelenedése következtében...

51. Vö BOGÁTS Dénes: **Háromszék helynevei**. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy. 1929. 64. l. A helyszínről cí nem jutva - sajnos - még nem állapíthatom meg: vajon ma is é-e ez, az benűnkett pillanatnyilag érdekelt határnélvél. Mindenesetre közötté meg a vele szomszédos Várhegy kicsiny települése között emelkedik a már az újabb kőkör óta ismételen, hosszabb-rövidebb ideig szálláshelyül használt Várdomb. Az 1562. évi székely lázadás leverése után János Zsigmond fejedelem ide építtette „Székely bánja” erősségét. Ld. még JANTSEK Jenő: **Közéapja, Szarazajta és Zalánpatak helynevei**. = NyLrk XVIII 1973 161, 163, 37. sz., 167 25. sz.

52. Bogáts Dénes: i. m. 69. l. **Ince** Aranka sepsiszentgyörgyi főiskolai hallgatója szíves szóbeli közlése. Az okleveles adatok említésével kapcsolatban még valamit nem szabad szem elől téveszteni. Noha ma Nagybacon területén (ésidőktől) ismeretes **Galat** helynév, az sem az 1699. évi, sem az 1717. évi, sem pedig az 1802. évi oklevélben nem bukkan elő, tehát sok ilyesmi rejtőzhetik még székelyföldi helynevek közt. Ld. **Bogáts** Dénes: i. m. 66. l. - Ha már Bacon kérdésénél időznék (ez a név is szerzőfőlt gyanús eredetű illetőleg, de egyelőre - sajnos - nem rendelkezem elegendő érvelé származását-jellegét meghatározni) az igazság kedvéért helyesbítenem kell BENKŐ Loránd harmas, téves állítását. .... Az egykori Telegdi-széken és az egykori Sepsizsék területén van két település: Kisbacon Telegdi széken, Nagybacon pedig Sepsizséken. Csupán egy patak, a Barót patak választja el a két falut egymástól, jobban mondva nem is választja el egymástól, hiszen közüdomású, hogy a vizek összekötnék...” Nos: 1. Kisbacon **külin település**, az ún. Mogyoros-karéj (592 m) délnyugaton irányuló, lassan alacsonyodó, pados dombvonulata választja el, **házaik nem érnek össze**. Középti távolsága légvonalban 1,5 km. 2. A Déli-Hargita egyik legmagasabb ormától, az 1558 m magas Kakuk-hegy északi oldalán eredő és Magyarharmányon végig csordogáló **Barót-patak Kisbaconon ugyan átfolyik**, de nem Nagybaconon! 3. Nagybaconnak a Sűgő- s Uzonkatakának összefolyásából keletkezett Bacon-vízétől **északra** fekvő részét hívják Telegdi-, attól délre eso részét Sepsibaconnak. A választós helyzet ismeretében tehát BENKŐ Loránd állításainak helyessége vitatható, sőt nagyon és kétségessé válik. Mintáckett talán helyesebb lett volna a Káson-víz melletti Kézdíszentlélek nyugati, ő-zó, és keleti é-ző falu része esetére hivatkozni. Vö. HORGÉR Antal: Mny. I 1905. 449-450. l.; FERENCZI Sándor: i. m. 36-37. l. 96. jegyzettel.

53. **A Sixtus keresztény magyarságfűsítási**. Mny. XII 1916. 366. l.; uő.: **Kecskemét**. Népünk és nyelvtud. II 1930 27-30. l.; uő.: SzIE. II. köt. 614. l.

54. PHILIPPIDE, Alexandru: i. m. 365., 374. l. Vö. pl. Radnai-havasoknak a Vf. Pietrosu (2305 m) meg az Ünőkö (Ineu, 2280m) közötti főgerince közepe táján uralkodó csúcs **Vf. Galatului** (2051 m) nevével. Ld. MORARIU, Tiberiu: **Vilcaza pastorală in Munții Rodnei**. Studiū și cercetări geografice. I. sz. Buc. 1937. „Drumurile oierilor maramureșeni și bucovineni spre Polonia și Cehoslovacia” című, kötet végi térképén

jelölt csúcsal. Ezzel szemben a főzárószakban a 15., 28., 43., 53., 75., 80., 84., 145., 147. és 209. l-on következetesen a többes számú (!) Galati a hegy neve.

55. Ld. PAPADOPOL Calimah, A.: **Notiță istorică despre Birlad**. Birlad 1889. 5. l.; BOGDAN, I.: **Diploma Birlădeană din 1134 și principatul Birladului**. Analele Academiei Române. Seria II, tom. XI. Memoriile sesiunii de istorie. Buc. 1891. 104. l. Az idézett tanulmányok megfelelő részei PHILIPPIDE, AL.: I. művéből (374. l.) vettem át.

56. **Dicționar român-maghiar**. (Szerk. Kelemen Béla Buk. 1964. 76. l.)

57. Vö. IORDAN, Iorgu: **Toponimie...** 271. l. 4. jegyzet. ....Galatului (Călărăș) este derivat în O(r)iginea R(ominilor) II. p. 374, din turc. **galat suju**, care înseamnă „apa cetății”. **Ambele explicații m se par convingătoare** (a gyérített részt én emletem ki - F. I.). Iorgu IORDAN tehát elfogadja Alexandru PHILIPPIDE érvelését!

58. Ez esetben nem kell mindjárt a mezőgazdaságban gyakran használt galickékre = rézgálicra, tehát rézszulfárra, népiesen kékkőkre gondolni, hanem több, java középkori oklevélben is említett, valóban létezett, azonos alakú, kiejtésű helynévről! Mintául idézem egy 1391-ben kelt oklevél vontakozó szövegvezetést: „...**Exhinc ad eandem plagam procedendo in modico spatio, unam metam terream cumulasset, que silicet meta quondam lapide Galichu vocato supra meta metam habitam tres vel duos aut sagitta distaret.**” Ld. Szamota István, **Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár**. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók (I) gyűjteménye. Bp. 1900-1906. 1115. h. Ismét 1528. évi oklevélben: „...**De vulgo galiczkev libre duo...**” Uo. 291. h.

59. **Románii...** 280-281. l.

60. I. IORDAN - egyébként nagyon helynévaló - állítása ellenére, Európa bizonyos, egymástól távoli részein mégis mind a mai napig élnek effajta, országrésznyi területeket is jelölő nevek: pl. **Gallacia** az Ibéri-félszigeten, **Böhmen, Boemia, Boioharsag** = Csehország, **Galatia (Galatiya)** Anadoluban, a Török Köztársaság területén, (Isztambul **Galata** városrészének neve az ottani erődítményekhez fűződhet) és ... az Erdős-Kárpátoktól északra elterülő **Galicía**, a hajdani **Halic**.

61. Pl. Besenyők és románok székelyekkel és szászokkal együttesen vettek részt Joachim nagybányai ispán (**comes**) vezérletével a bulgáriai Bodonyba (Viddin-be vezetett hadjáratában: „... **Cum Ascensu Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro** (III. Béla és apja, II. Endre magyar királyról van szó) **contra infideles suos de Budino ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse Iwachinum comitem Seibiniensem associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit, cum inducuntur exercitus preferendo...**” (Vö Karácsonyi János: **Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben**. = Századok. XLVI 1912. 292-294. l.; DRÁGANU, M.: **Románii...** 625. l.; **Documente...**, Ser. C. Transilvania, Secolele XI-XII și XIII. A szóban forgó kérdést illetőleg lásd még: PASCU, Șt: **Dezvoltarea feudalismului timpuriu până la mijlocul secolului al XIII-lea**. Istoria României. II. köt. Buc. 1962. 68. l.

62. Vö. KNEIENZA István: i. m. 422., 454. l. Ld. továbbá MAKKAI László: **A magyar honfoglalástól a tatárjárásig (Toponímia és időrend. Az erdélyi „tótok”**. In: ET 247., 255., 257. l.; FODOR István: **A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben**. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: RÁCZ István.) Debrecen 1988. 51-52. l.

63. KNEIENZA István ugyan CSÁNKI Dező is nagy műve (i. m. V. köt. 82. l. 1447: **Galacz**), valamint LIPSZKY **Repertorium**-a alapján a hajdani Kolozs megye területéről is említ **Galac** helynevet, ám annak területi, felszíni rögzítése, ebből lehatóvá való elemzése, értékelése, a térszíni viszonyokat esetleg tükröző voltának azonosítása elárthatatlan nehézségekbe ütközik. **BALÁZS Éva (Kolozs megye kialakulása**. Bp.

1937) című történelmi összegezésében pl. nem szerepel, de - mint erre már utaltam - GYÖRFY György nagyszabású történelmi-földrajzi gyűjteményében (i.m. 348-349. l.) sem található meg. L.d. még SUCIU, C.; i.m. II. köt. 331. l. Ő se tünteti föl az erdélyi és csatolt részek eltűnt településeivel kapcsolatos jegyzékében!

64. KNEZESA István: i.m. 440-441. l. Ezzel szemben ld.: BENKŐ Loránd: = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 115., 117-118. l. Bár a bizonyítás erejének növeléséért és a kérdés taglalásának teljességéért ez ügygel illenék bővebben is foglalkoznom, az amúgyis meghaladott nyomdai ter szűk volta miatt erről ezúttal - sajnos - le kell mondanom, máskorra halasztva a kérdés részletes megbeszélését. E tekintetben ld. „Barót nevéről s az erdővidéki-baracsági besenyő-csoport történeti szerepéről.” (I. jelen kötet). Vö még KNEZESA István: i.m. 442., 454. l. L.d. továbbá: MAKKAI László: A nagy honfoglalástól a tatárjárásig. (Toponímia és időrend. Az erdélyi „tötek”). In: ET 247., 255., 257. l.; FODOR István: A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987 október 9-10. (Szerk.: RÁCZ István). Debrecen 1988. 51-52. l.

65. SUCIU, C.: i.m. II köt. 60. l.

66. Vö. GÁSPÁR János: **Alsófehér vármegye barlangjai. Alsófehér vármegye természeti viszonyainak leírása. I. Alsófehér vármegye földrajzi és földtani leírása.** A földtani részeket írta HERPELI Károly, a földrajzi részeket GÁSPÁR János. In: Alsófehér vármegye monográfiája. Nagyenyed 1896. 63. l. L.d. még (ld.) FERENCZI István: **Az Erdélyrészi Érchegység K-i részének egyházy barlangjáról.** = Barlangkutatás. XI-4 1921. 23-24., 50. l. GÁSPÁR a köfűkét nevezi **Gyibáre**-nak holott a száraz fenéki fülke helyi lakosoktól használt neve „Șura de piatră” = köcsúr. L.d. még LIPOVAN, I. T.: **Așezările purtătorilor culturii Cotofeni din bazinul Ampoiului. Les établissements Cotofeni du bassin de l’Ampoiu.** = Apvlvm, XX 19829 „Valca Bibar”-ról = Bibarc völgyéről ír! Ez lehet csupán véletlen is, de esetleg a **presaca** = gyeptű névhez is fűződik, annál is inkább, mert itt, a közvetlen közelben van (Ompoly-)Galac is!

67. A honfoglalás és Erdély. (Megvilágítás a székely kérdéshez). = Ethnographia (=Népelet). II. 1890. 213-223. l. uő.: **Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenzoldung: gyeptű und gyeptfelve.** Ungarische Jahrbücher. I 1921. 105-121. l. De ebben a tekintetben is legalább ugyanolyan hasznossal forgatható GYÖRFY György nagyszabású alkotása. (István király és műve. Gondolat kiadó. Bp. 1977. 208-209. l.)

68. Anonymus: **Gesta Hungarorum. ....Tunc incole terre iussu eorum portas lapideas edificauerunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt...** SZABÓ Károly fordítása. II. kiad. Bp. 1982. 22. rész. a Nyírről szóló fejezet. A PAIS Dezső-féle fordítást nem sikerült megszereznem. L.d. még: WAGNER, Ernst: **Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében.** = Új Erdélyi Múzeum. II-2 1990. 23. l. ....Egy-egy elfoglalt terület határára a nomád lovasszapatok támadásai ellen tudatosan pusztán hagyott gyeptűket (lat. indagine / ném. Verhauzenon / rom. prisăci) hagytak, amelyekre a veszélyeztetett helyeken különösen jól őrizték, s biztonságát kivágott fák révén fokozták. Határorékt a magyarok segédnépeket, mindenekelőtt a székelyeket, de a besenyőket, az úzokat és a kékkenedeket vetették be...

69. Vö. FERENCZI István: **A Nagy-Küküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről.** In: A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülésszakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971. októberében. Csíkszereda 1974 165-182. l. - Bögöz nevéről lévén szó, a Székelykeresztúri Múzeum fennállásának negyed-százados évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadásomban kifejtettek kiszélesítve, akkoriban figyelmem nem méltótt véleményre szeretnék most röviden fegyelmezni. A székelyekben gepida (azaz germán!) leszármazottakat kereső és látó pap-történész: KARÁCSONYI János a **Bögöz** nevet gepidának tekinti. (L.d. **Új adatok**

és új szempontok a székelyek régi történetéhez. = Erdélyi Irodalmi Szemle 1927. 239. l.) Szó szerint idézem állítását: „...Így találunk a Nagy-Küküllő menti **Bögöz** falu nevében az ő-germán **Wegezo**-ra. [Magyarázat nélkülül állításunk kapcsolatban FORSTEMANN: **Altdautesches Namenbuch** (Nordhausen 1851 1293) című könyvében hivatkozik]. Hogy e **Bögöz** (Begez) eredetileg székelynév volt - főleg tovább gondolatmenetét KARÁCSONYI -, bizonyítja a Nyárad völgyében, Csíkszentmárton mellett levő **Bögözháza** pusztája...” Ezzel kapcsolatban ORBÁN Balázst idézi. (I.m. IV. köt. **Marosszék** 84. l. a 2. jegyzettel.) Az erdővidéki **Barót** nevét pedig szintén az ő-germán **Warald**-ból származtatja, „...annál is inkább, mert **Barót**-ot eredetileg **Boralt**-nak írták...” (EISZ IV 1927 238-239. l.) Sajnos, KARÁCSONYI névféjtésének egyike sem állja ki a nyelvészeti bírálatot. Hozzáértőnek nem ártana alaposabban visszatérnie e kérdésre, alaposabban szemügyre vennie valamennyit és megírni az elmélyült bírálatot!

70. FERENCZI István: **A Korond környéki (székelyföldi) besenyő szárláshelyek kérdéséhez.** Hálánézó. III2 19s92 4-8. l. uő.: **A hajdani Besenyőfalva vajon azonos-e a mai Firtosváraival, nem esett-e Korond területére? = Hazanéző. III1 1992 4-8. l.**

Despre toponimele Galat=Galats (Galați) din Transilvania (Rezumat)

Autorul șchițează problema toponimului Galat. Denumirea nu poate fi de origine română sau sârbă. Lingvistul Alexandru PHILIPPIDE, profesor la Universitatea din Iași la începutul secolului, a cărui operă s-a neglijat în ultimul timp din cauză că nu era adept al teoriei continuității daco-române, este de părerea că numele provine din cuvântul arab kalhat (fortăreață), iar forma menționată este de origine kypceaco-turcă (peceneagă-cumană). Numele s-a preluat în limba română numai la forma plurală. Pecenegii apar în Transilvania pe timpul marelui duce maghiar TAKSONY (955-972), și vor avea un rol important în cursul secolelor următoare în apărarea frontierelor maghiare, rol neglijat în prezent și de istoricii și lingviștii maghiari. Șt. PASCU și M. RUSU sunt de părerea că Transilvania ar fi cunoscută chiar o perioadă de dominație peceneagă, ceea ce însă nu se poate susține. În orice caz, după aplanarea conflictului cu maghiarii (932-934), pecenegii devin aliați ai Ungariei și mai multe grupuri se stabilesc în Bazinul Carpatic. În 1055 pecenegii sunt atacați de popoarele Oguz, și alianța tribală peceneagă din Levedia-Etelköz se destramă. Mare parte a

pečenegilor se refugiază în Transilvania, dar se stabilesc și în alte părți ale regatului maghiar, chiar și în partea vestică și sudică a Bazinului Carpatic (de ex. pe teritoriul actualului județ Tolna). Luând în considerare toponimia transilvană, pečenegii se stabilesc aici mai ales în partea de sud-est și de nord-est a Transilvaniei, posibil și în partea de nord-nord-vest a teritoriului populat de secui. Menționăm că toponimul Galat nu se mai întâlnește în alte părți care au aparținut regatului istoric maghiar.

A Few Questions Concerning the Geographical Name Galat=Galats (Galac/Galați) in Transylvania

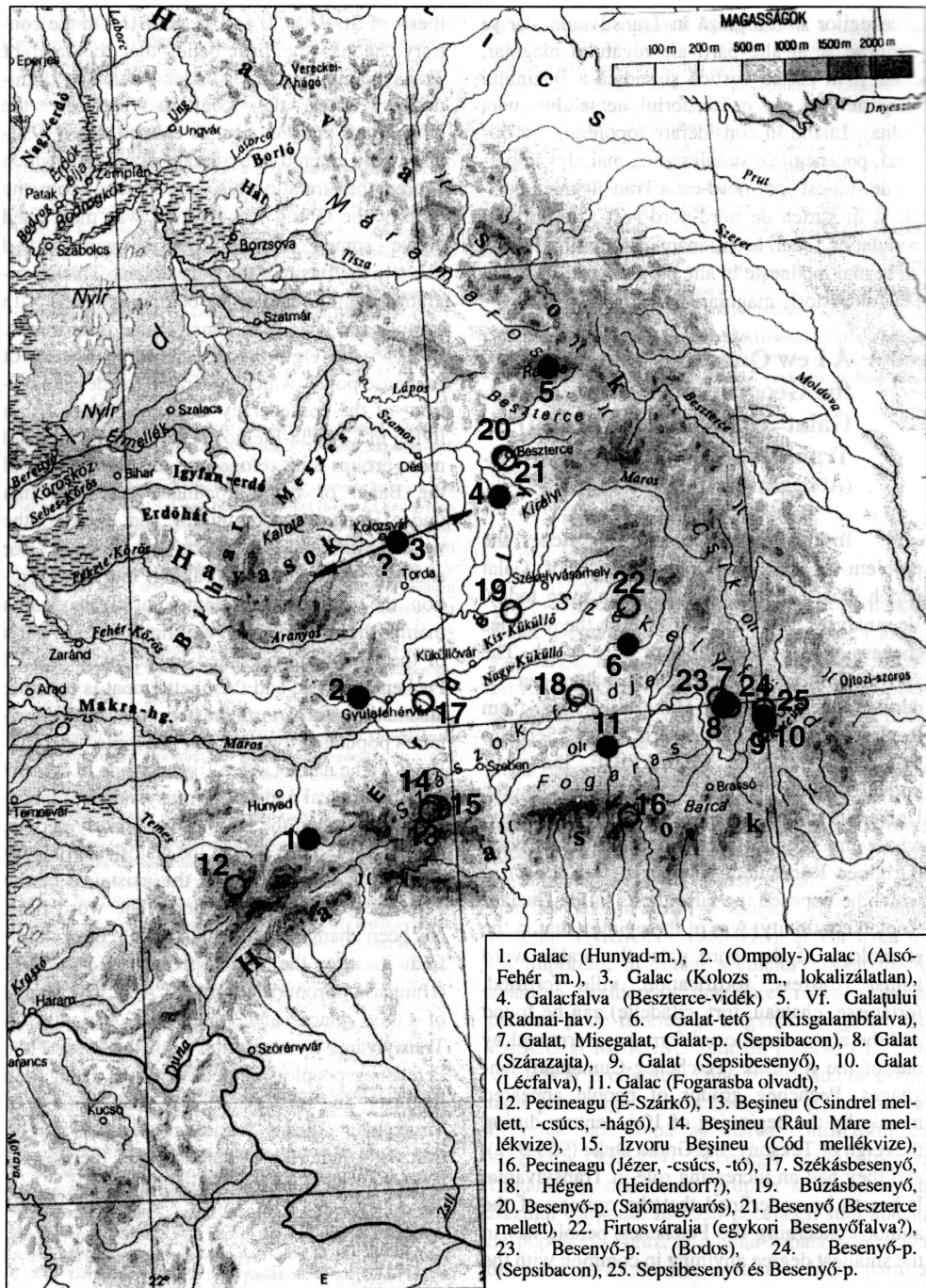
(Abstract)

In this paper the author sketches the problem of the geographical name of Galat which exists all over Transylvania even today. He analyses the possibilities and the theories concerning the derivation of this word. The above mentioned geographical name can be derived neither from Hungarian, nor from Romanian or from a Southern Slavic (Serbian) language. Alexandru PHILIPPIDE, the well-known Romanian linguist (professor at the University of Iasi at the beginning of the century, whose has been neglected because of his book (Originea Romînilor, volume II, Iași, 1927) in which he opposed the false thesis of the Dacian-Roman continuity) was of the opinion that in the etymology of the word galat the arabic word kalhat (fortress, fortification, ville fortified, forteresse, chateau, fort, citadelle) can be found and the above-mentioned form has borrowed by one of the Kyptsak (Petcheneg-Cumanian) languages. Petcheneg groups of people appeared mainly by the beginning of 10th century during the reign of Taksony, the Grand Duke (955-972), and they had an increasing role in Transylvania. It has to be underlined that the opinion of the author concerning the Petcheneg people has in the smallest degree anything in common with the

thesis of Șt. PASCU and M. RUSU. On the contrary, he has the firm belief that the land of Transylvania was never under Petcheneg domination. After the conflicts between the Hungarians and Petchenegs calmed down (932-934), they entered into a treaty of alliance which altered their relationship very much. From the time of the Grand Duke - as it was mentioned above - some Petcheneg groups of people settled down in the Basin of the Carpathians. This immigration went on during the beginning of the XIth century and it grew to considerable proportions. In 1055 the Oguz people made an assault of immense power which generated the decomposition of the confederacy of the Pecheneg tribes living in Levedia-Etelköz. That is why more and more groups took refuge into the eastern part of the Basin of the Carpathians (-Transylvania under Hungarian dominium) and even to the western and southern parts of Hungary (for example Tolna County). Taking into consideration the geographical names of Transylvania mainly the south-eastern and north-eastern parts of the land were occupied by larger groups of Pecheneg people and their settlement is possible also in the north-, north-western parts of the territories populated by the Székely people.

The name GALAT is only one in the row of geographical names in Transylvania - inherited until now on the land of the Székely people, but not only in this part of the historical Hungary - and it is an evidence of the existence of the Petcheneg people living there. The word itself has been changed; Romanian people have modified it into the plural form of GALAȚI (Hungarian pronunciation GALAC). The spread of this place-name and its variants in Transylvania is in relation with the role of the Petcheneg people - neglected by the Hungarian linguists and historians - in the history of Transylvania during Árpád's reign and is in relation with their role of defenders on the Eastern Border of the Hungarian Kingdom.

Árpád-kori rovásjelek a Székelyföldről

(Kivonat)

Szerző három székely-magyar rovásírá-
sos tárgyi emléket közöl, a Háromszék
(Kovácsna) megyei Torjáról, illetve
Csernátonból. A torjai edénytöredék jele-
it kiégetés előtt, a csernátoniét kiégetés
után karcolták be. Mindkettő Árpád-kori
település maradványainak régészeti
anyagához tartozik. Utóbbi jelei hasonlít-
anak az ugyanitt előkerült ezüst pecsét-
gyűrűn látható jelekhez. A jeleket nem
sikerült megfejteni, szerző a székely, il-
letve besenyő telepítés előtti magyar cso-
port tárgyi emlékeinek tekinti őket.

Az eddig ismert székely-magyar rovás-
írás jelei, feliratos emlékei közt kevés olyan van,
amely hitelesen az Árpád-korba sorolható. A
szakirodalom a homoródkarácsonyfalvi felirattö-
redéket tartja eddig a legkorábbinak, a 13. szá-
zadba tartozónak¹.

A székely-magyar rovásírás tárgyi emlé-
kei Erdély délkeleti részéből, a székelyek által la-
kott Székelyföldről kerültek elő. Ezek általában
templomok vagy középületek építésével vannak
kapcsolatban, s azoknak a nevét őrizték meg, akik
az építkezés, vagy a renoválás munkálatainál részt
vettek, vagy abban az időben valamilyen tisztséget
viseltek. A feliratok közt bibliai idézetek is talál-
hatók. A szakirodalomból az is ismeretes, hogy a
rovásírást a székelyek a mindennapi életben is
használták². Ennek tárgyi bizonyítékai is előkerül-
tek a székelyföldi kora középkori ásatások alkal-
mával, amiről a következőkben számolunk be.

Torja község (Kovácsna megye) északi
határvonalán folyik a Torja pataka, melynek bal
partja széles terasz. Ezt a teraszt "Vármegye" né-
ven nevezik a helybeli lakosok. Ennek egyik ré-
sze, mely a patak jobb partján, az Apor-kúriával
szemben van, "Kecske-gödör" néven ismeretes.
Ezen a részen COROI Artúr, a torjai általános is-
kola tanára edénytöredékeket szedett össze, s
ezek között volt egy bekarcolt jelekkel ellátott
edény darabja is. Az edénytöredékek lelőhelyén
a hitelesítő ásatás egy Árpád-kori magyar telepü-
lés maradványait hozta felszínre.

A rovásjelekkel bekarcolt edénytöredék
egy lassú korongon készült, barna színű, négy
körbefutó egyenes bordaszerű vonallal díszített
fazék darabja. A rovásjeleket a fazék nyaki ré-
szén kiégetés előtt karcolták be. A bekarcolt je-
lek nagysága 2 és 3 cm.

Az egyik rovásjel a Kájoni ábécé "n" je-
lével mutat hasonlóságot³. A második rovásjel
egy függőleges vonal, amely az "sz" betűnek fe-
lel meg⁴. A harmadik jel megfejtése problemati-
kusabb, hasonlóságot mutat az alsószentmihály-
falvi felirat második sorának legutolsó jelével,
ami egy kazár szóelválasztó jel⁵. Ennek ellent-
mond az ezt követő pont. Lehet "cs" betű is⁶. A
pont alatt egy másik jel alsó szárának a vége lát-
ható. Ez azt mutatja, hogy még több rovásjel is
volt.

Az edénydarab jobb szélén egy véko-
nyan bekarcolt kereszt van (2/2. ábra). Ezenkívül
a jelek felett van még két ferdén bekarcolt vonal.
Ezek utólagos bekarcolások.

A második edénydarab Csernátonban
(Kovácsna megye), a Damokos-kúria (ma tájmú-
zeum) udvarán, egy 7-8. századi szláv kunyhó
romjai fölött levő Árpád-kori település kultúr-
rétegében, 40 cm mélységben, e kor jellegzetes
edényeinek darabjai közt került elő. Fekete szí-
nű, gyors korongon készült, a nyakán három
egyenes körbefutó borda díszíti (2/3, 5. ábra) az
edénydarabot. A feliratot az edény kiégetése után
karcolták be. A felirathoz hasonló jelek vannak
az ugyanezen a településen talált ezüst gyűrű pe-
csételőjén is (1. ábra). Mindkét tárgyon a jelek
írásutáztatnak tekinthetők.

A torjai edénytöredékeken levő jelek a rovásírás körébe tartoznak. A jeleket az edény készítője karcolta be az edény falába kiégetés előtt. A felirat egyelőre megfejtelten, a fazakas neve is lehetséges.

Torjának "Vármegye" néven ismert területe, mint a neve is mutatja, nem tartozott az itt letelepedett székelyek földjéhez, hanem Fehér megyéhez. E területnek nyugati részén, a Karatna patak völgyében besenyők laktak, ezt bizonyítják az okleveleken kívül az ásátások eredményei is⁷. Ezeknek az ide való telepítése a székelyekkel egyidőben, vagy nem sokkal azután történhetett, mivel ugyanaz a feladat, a határőrzés hárult mindkét népre. Ezek, a székelyek és a besenyők, letelepítésükkor egy korai magyar települést találtak a "Vármegye" nevű részen. A székelyek a Torja-patakának jobb partján, az Apor-kúria kertjében, a besenyők, mint későbbben jöttek, a Karatna patak völgyében tepedtek le. Ezek vették át a keleti határ őrzését azoktól a magyaroktól, akik a Kárpátok túlsó oldalán építik ki a határvédelmet⁸. A székelyek későbbi, 12. század vége- 13. század elején való letelepedését az Apor-kertben az ásátás is bizonyítja, ugyanis a cserépbogrács az itt talált kerámia közt alig volt képviselve⁹.

A "Kecske-gödörben" talált rovásírásos edény a települést a 11. századra keltezi, ezt bizonyítja az edény nyakának bordaszerű díszítése. Az ilyen típusú edényt a szakirodalom a 10-11. századba sorolja¹⁰.

A fentiek alapján bizonyítható az a megállapítás, hogy a "Vármegyén" az ide korán (10-11. század) letelepedett magyarság tárgyi emlékei kerültek felszínre, akik - mint a székelyek - használták a rovásírást. Ezen a nézeten van több más magyarságkutatóval együtt NÉMETH Gyula is¹¹. A csernátóni településen talált feliratos edénydarab és az ezüst gyűrű is a magyaroknak tulajdonítható, egy későbbi időből (12-13. század) származik. A székelyek távolabb, a domb lábánál telepedtek le, s anyagi kultúrájuk emlékei egy későbbi, a 13-14. századra mutatnak, amit az ott előkerült Anjou-kori érmek is bizonyítanak¹².

1. VÉKONY Gábor: Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében, 1987, 17-18
2. NÉMETH Gyula: A magyar rovásírás, Budapest, 1934, 31
3. Ibidem, VII. melléklet
4. Ibidem
5. VÉKONY Gábor: i.m. 109
6. NÉMETH Gyula: i.m. VI. melléklet
7. SZÉKELY Zoltán: Pecenegii în sud-estul Transilvaniei, Aluta, XVII-XVIII, 1985-86, 197
8. SZÉKELY Zoltán: Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben, Korunk Évkönyv, 1973, 226
9. Idem, Aluta, XVII-XVIII, 1985-86, 198
10. FODOR István: Honfoglalás kori bordázott nyakú edényeink származásáról, Folia Archaeologica, XXXVI, 1985, Budapest, 165
11. NÉMETH Gyula: i.m. 31
12. SZÉKELY Zoltán: Kora középkori települések a Székelyföldön (XI-XIV. század), Veszprémi Történelmi Tár, 1990, I., 5

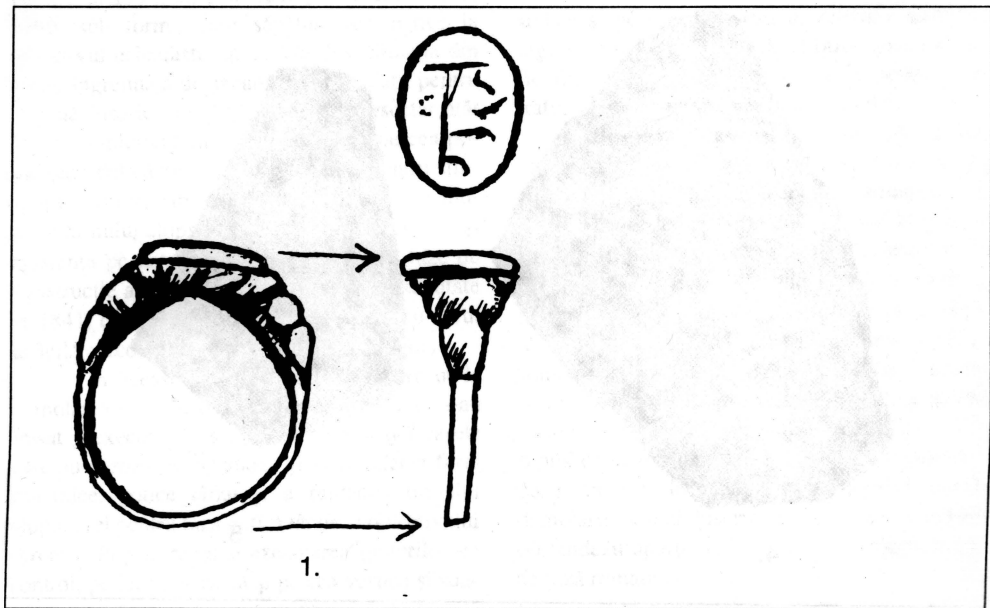
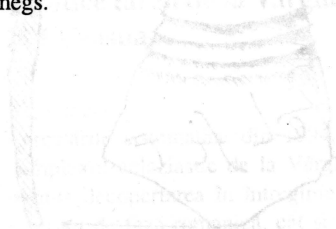
Inscriptiile runice din perioada arpadiană, în Secuime (Rezumat)

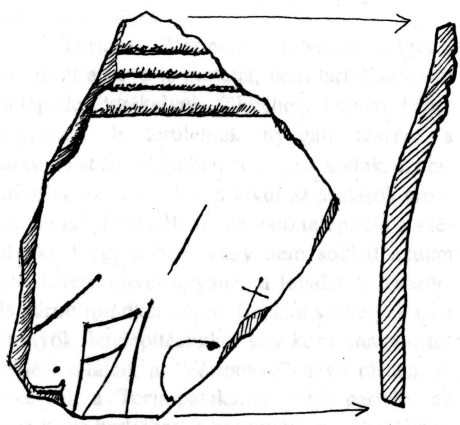
Autorul publică trei inscripții runice secuiești-maghiare, de la Turia, respectiv de la Cernat (j. Covasna). Inscriptiile reprezintă grupuri de semne încă nedescifrate. Cele de pe fragmentul de vas de la Turia au fost incizate înainte de arderea vasului, cea de pe fragmentul ceramic de la Cernat, după ardere. Amândouă fragmente fac parte din materialul arheologic al unor situri arpadiene. Semnele de pe ultimul fragment seamănă cu cele de pe sigilul inelului de argint găsit alături. Autorul este de părerea că inscripțiile constituie mărturia materiale ale unui grup maghiar dinaintea stabilirii secuilor, respectiv pecenegilor.

Runic Inscriptions of the Árpád-Period in Székelyföld (Abstract)

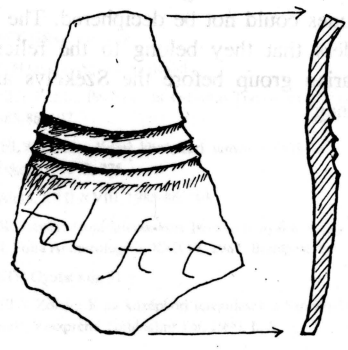
The author presents three objects with runic inscriptions of historical value from Torja and Csernát (Turia, Cernat, Covasna County).

The runes on the shivers of the object found at Torja were engraved before, those of the object in Csernáton were engraved after the burning. Both belong to the material of the Árpád-period settlement. The signs of the latter resemble the signs on the silver ring found at the same place. The runes could not be deciphered. The author considers that they belong to the relics of a Hungarian group before the Székelys and the Pechenegs.

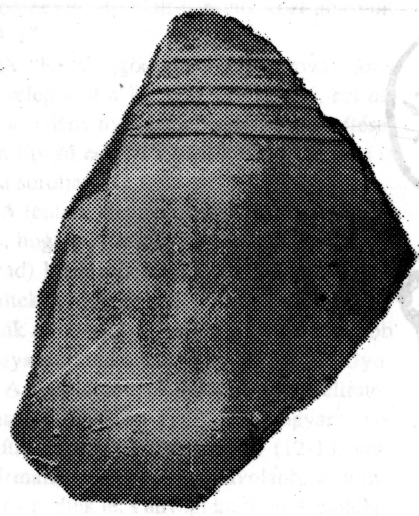

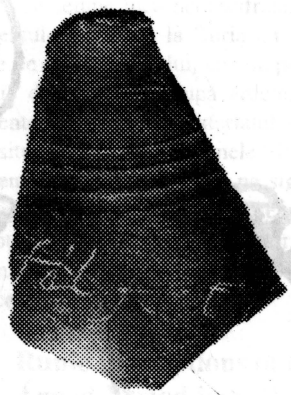
2.

3.

4.

5.

Ruinele bisericilor romanice și gotice târzii de la Vârghiș (j. Covasna)

(Rezumat)

Cercetările sistematice din 1994, de la complexul ecleziastic de la Vârghiș, au permis decopertarea în întregime atât a bisericii de fază romanică, cât și a celei gotice. Astfel, pe baza cercetărilor s-a putut surprinde existența unei biserici de secol XII-XIII., cât și, prin lărgirea și reconstrucția acestuia, a uneia de secol XV-XVI. aparținând fazei gotice târzii.

Cercetările începute într-o primă fază de salvare în 1994, au continuat și în cursul anului 1995, sub forma unor săpături sistematice la obiectivul ecleziastic de la Vârghiș. Situația din teren, îngreunată de săparea unei fundații pentru o nouă biserică în 1993, care a intersectat atât absida semicirculară romanică, cât și pe cea poligonală gotică târzie, săparea gropii pentru stingerea varului, care a distrus în mare parte fundația turnului clopotniței pentru faza gotică, ca și existența pe nava bisericii în cele două faze de construcție a unei construcții din lemn executate în 1841, care a servit cultului reformat, au făcut dificilă cercetarea obiectivului de la Vârghiș.

În această situație în 1995 s-a trecut la demolarea construcției din lemn, după care s-au trasat și executat 14 șanțuri de control și 7 casete care au permis decopertarea și surprinderea fazei romanice, gotice târzii și a fundației turnului clopotniței pentru faza gotică târzie, a obiectivului cercetat. Prin trasarea și executarea șanțurilor de control, pe latura nordică și pe cea vestică și sud-

vestică din apropierea turnului clopotniței, s-au putut surprinde urmele fundației zidului de incintă pentru faza bisericii gotice târzii. Construcția din lemn din 1841, care s-a situat pe navele celor două biserici cercetate, a avut o lungime de 11,40 m, o lățime de 6,40 m, fiind așezată pe latura sudică, direct pe fundația bisericii în faza gotică târzie.

Biserica de la Vârghiș în faza romanică a avut în interior o lungime de 12,5 m și o lățime de 4,10 m, dispunând pe latura nordică de o sacristie cu dimensiunile interioare de 2,40x3,10 m, latura sa estică și nordică ușor înclinate înspre interior, în forma unui trapez.

Absida semicirculară a fost prevăzută cu 4 contraforturi, fiind decopertate 3, al patrulea fiind înglobat în fundația peretelui nordic al bisericii din faza gotică târzie.

În privința bisericii în faza romanică trebuie să se aibă în vedere și faptul că înspre vest aceasta se prelungește prin fundațiile descoperite cu un spațiu de 4,80x4,10 m, care poate fi considerat drept o prelungire ulterioară a navei, fie fundația turnului clopotniței din faza inițială a acesteia. Înclinăm spre aceasta din urmă într-o zonă a fost prevăzută cu 4 contraforturi, din care au fost surprinse câte unul pe latura sudică și pe cea sud-vestică, celelalte două fie înglobate în peretele nordic al fazei gotice târzii, fie dislocate, ori folosite ca bază pentru contrafortul gotic de pe latura nord-vestică.

Ca urmare a situației constatate și mai ales a faptului că la închiderea vestică a navei nu s-a surprins existența unei întăriri (situație datorată faptului că s-a păstrat doar nivelul inferior al fundației), ci dimpotrivă pe aceeași latură a zonei prelungite, ori inițiale a uneia care a servit și pentru faza gotică târzie (peretele vestic al acesteia din urmă faze fiind construit pe fundația fazei romanice, probabil al clopotniței, atunci intrarea în biserică din faza romanică s-a realizat pe sub turnul clopotniței. Acest lucru este întărit și de faptul că în afara intrării vestice a fazei gotice, la baza pragului de piatră a fost depus cu ocazia demolării primei biserici un element decorativ din andezit aparținând unui ancadrament de ușă de fază romanică.

În zona arcului de triumf au mai fost descoperite încă 21 de monede din secolul al XV-lea, precum și un fragment din vasul ceramic în care au fost depozitate. Astfel tezaurul monetar aparținând lui Sigismund (1387-1437), cuprinde 53 de piese, fiind considerat ca unic, nu numai prin numărul său pentru descoperirile din sud-estul Transilvaniei.

Pentru faza gotică târzie biserica de la Vârghiș a avut în interior o lungime de 23m, o lățime de 7m, dispunând pe latura sa nordică de o sacristie și un ossarium cu dimensiunile interioare de 5,60x3,10m, respectiv 3,10x2,60x2,40m. Sacristia gotică înglobează în perimetrul ei pe cea romanică, iar începerea ossariului lipit de sacristie are o formă trapezoidală. Pardoseala sacristiei era din pietre nefinisate, plate, ca de altfel și pardoseala bisericii. În interiorul sacristiei s-a descoperit cada de botez din piatră, pentru faza romanică, care a fost folosită în faza gotică drept element de pardoseală.

Absida poligonală a fost prevăzută la închidere cu 4 contraforturi, iar peretele sudic al bisericii cu încă 3 contraforturi în zona altarului. Laturile nord-vestice, respectiv sud-vestice au fost prevăzute de asemenea cu contraforturi (câte una pe fiecare parte). Cu ocazia cercetărilor fazei gotice târzii, s-a descoperit și platforma din piatră a altarului pentru faza avută în vedere, la 1,30 m de peretele de închidere a absidei poligonale, având dimensiunile de 2,10x1,10 m. Pe laturile vestice și sudice au fost surprinse câte o intrare prevăzută cu prag cioplit din piatră (gresie), de formă trapezoidală. Intrarea de pe latura vestică dispunea de un portic, din care s-au păstrat doar fundațiile și un registru din pardoseala de piatră. Dimensiunile porticului în interior au fost de 3,50x2,00 m, iar deschiderile intrărilor: vestică 1,40 m; sudică -1,10 m, respectiv 1,60 m (s-a avut în vedere deschiderea minimă și maximă a intrărilor).

La 4,30m de peretele vestic al bisericii gotice târzii, s-au descoperit fundațiile masive ale turnului clopotniței pentru faza avută în vedere, care în proporție de 80% era în afara zidului de incintă. Prin săparea gropii pentru stin-

gerea varului în 1993, o mare parte a fundației acestuia a fost distrusă și excavată în totalitate. În perimetrul absidelor romanice și gotice au fost descoperite numeroase morminte de inhumatie, marea majoritate fiind răvășite, probabil cu ocazia lucrărilor de construcție a bisericii în cele două faze, cele nederanjate având o orientare E-V. Atât în cazul mormintelor deranjate, cât și în cazul celor asupra cărora nu s-a intervenit, nu s-au găsit inventare, existența acestora trebuie să fie rezolvată prin cercetările viitoare din perimetrele nederanjate de lucrările de construcție.

În cadrul fazei gotice târzii, în apropierea zonei arcului de triumf și în apropierea peretelui vestic au fost descoperite două monede aparținând una din ele lui Iancu de HUNEDOARA, iar cealaltă lui Matei CORVINUL, care încadrează această fază de construcție pentru sfârșitul secolului al XV-lea, începutul de secol XVI.

Cercetările la obiectivul arheologic de la Vârghiș va continua și în 1996, avându-se în vedere perimetrul nederanjat al cimitirului, zonei turnului clopotniței pentru faza gotică târzie, precum și conservarea in situ a vestigiilor descoperite.

A Kovászna megyei Vargyas községbeli román kori és késő gótikus templomok romjai (Jelentés)

A vargyasi református egyház telkén a leletmentő kutatások 1994-ben kezdődtek, majd 1995 nyarán rendszeres ásásokkal folytatódtak.

A munkálatokat több körülmény is megnehezítette: egy 1993-ban megkezdett új templom alapjának kiöntése, amely keresztelte román kori templom félkör alakú apszisát, valamint a késő gótikus templom sokszögű (poligonális) apszisát.

A két templom új hajójára 1841-ben ráépítettek egy faépületet, amelyet a református egyház imaházként használt, a mézsgödör kiásásával pedig megrongálódott a gótikus templomhoz épített harangláb alapja.

Az 1995-ös munkálatok a faépítmény lebontásával kezdődtek, ezután következett a tulajdonképpeni kutatás: 14 kutatási árok valamint 7 szelvény kijelölése és megásása.

Az északi és nyugati irányú kutatások feltárásakor felszínre kerültek a román kori és késő gótikus templomok alapjai, valamint délnyugati irányban a késő gótikus templomhoz épített harangláb alapja.

Az 1841-ben készült faépítmény, amely a két templom hajójára épült és 11,40 m hosszú és 6,40 m széles volt, déli oldala közvetlen a késő gótikus templom alapjára épült.

A vargyasi román kori templom belseje 12,50 m hosszú és 4,10 m széles volt, északi végében egy 2,40x3,10 m-es sekrestyével, keleti és északi falai enyhén befele ejtve trapéz alakúak. A félkör alakú apszist 4 támasztópillérrel látták el (öveztek), ebből hármat feltártak, a negyedik be van építve a késő gótikus templom északi alapjába. Az ásatások során kiderült, hogy a nyugati részen van egy 4,80x4,10 m-es térség, amely lehet a hajó egy későbbi megnagyobbítása, vagy az eredeti harangláb alapja. A kutatás ez utóbbi feltevélezt tartja valószínűbbnek, ugyanis négy támasztópillér fedezhető fel. Ezekből a déli és délnyugati oldalon egyet-egyet sikerült feltárni, a másik kettőt vagy beépítették a késő gótikus templom északi falába, vagy lebontották és felhasználták a késő gótikus rész északnyugati támasztópilléréhez.

Figyelembevétel azt, hogy a hajó nyugati végében nem fedezhető fel bejárat, valószínű, hogy a román kori templom bejárata a harangláb alól nyílt. Ezt támasztja alá az is, hogy a késő gótikus templom alapjára épült, és hogy a nyugati bejárat kőküszöbe alá egy díszített andezit tömb van beépítve, amely a román kori templom ajtókeretének egy része.

A diadalív környékén találtak még 21 darab 15. századi pénzérmét és az azokat tároló kerámiaedény töredékét. Ezzel a Zsigmond (1387-1437) korabeli pénzérme kincs 53 darabot számlál, ami a délkelet-erdélyi leletek között egyedülálló.

A vargyasi késő gótikus templom belseje 23 m hosszú és 7 m széles, északi végében egy

5,60x3,10 méteres sekrestyével és egy 3,10x2,60x2,40 m-es ossariummal. A gótikus sekrestye magába foglalja a román korit, a sekrestyéhez kötődő ossarium trapéz alakú.

A sekrestye padlózata a temploméhoz hasonló lapos, csiszolt kőből készült. A sekrestye padlóelemei közül előkerült a román kori templom kőből faragott keresztes edénye.

A templomot támpillérek öveztek: négy a poligonális apszist, három a déli részen fekvő oltárrészt, egy-egy az északnyugati és délnyugati oldalakat.

A késő gótikus templom feltáró munkálatai során, 1,30 méterre az apszis záródásától megtalálták az oltár 2,10x1,10m-es kőlapját.

A nyugati és déli oldalon lévő bejáratoknál trapéz alakú homokkőből faragott küszöbök találhatóak. A nyugati bejárat oszlopos előcsarnokából csak az alap és a padlózat egy része maradt meg. A portikus belső méretei: 3,50x2,00 m, a bejáratok méretei - nyugaton 1,00 m valamint 1,40 m, délen 1,10 m illetve 1,60 m (a legkisebb és legnagyobb értéket vették figyelembe).

4,30 méterre a késő gótikus templom nyugati falától egy masszív harangláb alapjait fedezték fel, amely 80%-ban a falon kívül van. 1993-ban a mészgödör kiásásakor az alap nagyrészt megsemmisítették.

A román kori és gótikus apszisokban több, valószínű az építkezések során feldúlt sírmaradványra bukkantak, a háborítatlanok K-Ny fekvésűek. Sem a feldúlt, sem a háborítatlan sírok nem tartalmaznak mellékleteket, ezek feltárása egy következő kutatás tárgyát képezheti.

A késő gótikus rész diadalívének nyugati fala közelében két pénzérmét találtak, egyik HUNYADI János, a másik CORVIN Mátyás idejéből, aminek alapján ez az építkezés a 15. század végére - 16. század elejére tehető.

A vargyasi régésztelepen 1996-ban tovább folytatódnak az ásatások, melyeknek célja a háborítatlan sírok (temetkezési helyek) és a késő gótikus harangláb feltárása, valamint a feltárt maradványok (romok) helybeni konzerválása, megóvása.

The Ruins of the Romanesque and Gothic Period at Vârghiş (Vargyas), Covasna County

(Report)

The investigations at the church building at Vârghiş (Vargyas) begun in 1994, the systematic diggings in 1995. The situation was difficult for several reasons. First of all the digging of the foundation for a new church in 1993. This cut through the semicircular Romanesque absidis as well as the polygonal one part of the late Gothic period. The digging of the ground for quicklime destroyed to a great extent the foundations of the tower bell.

During the tracing and digging of the control ditches and cassettes, on the northern part and on the western and South-Western sides close to the tower bell - the remainders of the foundation of a wall were found, part of the late Gothic period. The wooden building from 1841, which had been placed on both naves of the churches in view was 11,40m long and 6,40m wide, positioned on the southern side directly on the foundation of the late Gothic church.

The church at Vârghiş (Vargyas), in its Romanesque phase, had a length of 12,50m and a width of 4,10m consisting on the northern side of a sacristy having the inner dimensions of 2,40m x 3,10m while the eastern and northern walls were slightly inclined toward the interior, giving an aspect of trapesium. The semicircular absydis was fortified on four points, three of them were discovered, the fourth was incorporated in the foundation of the northern part of the wall of the church of the late Gothic period.

Looking upon the church in its Romanesque phase one must have in view that it is prolonged through the discovered foundation with a space of 4,80m x 4,10m which may be considered as a late prolongation of the nave or the foundation of the tower bell in its premier phase. We rather tend to accept the latter hypothesis, because this zone had been set up by four

counterforts each on the southern and western sides, the other two being built in the northern wall of the late Gothic phase, or displaced or used as foundation for the Gothic counterfort on the north-western side.

At the western closing of the ship no entrance was found. It is probable that the door of the Romanesque church was under the tower bell.

In the zone of the triumphal arch 21 coins from the 15th century were discovered, as well as a fragment of a ceramic pot in which the coins had been stored. Thus the monetary treasure belonging to the period of Sigismund's rule (1387-1437) contains already 53 pieces, and this makes it unique among the treasures discovered in South-Eastern Transylvania.

As for the late Gothic phase at Vârghiş (Vargyas), this had inner dimensions of 23m length and 7m width and having on its northern part a sacristy with the inner dimensions of 5,60m x 3,10m, respectively 3,10m x 2,60m x 2,40m. The Gothic sacristy also incorporates in itself the Romanesque one and the ossarium, which is trapezoid. The floor of the sacristy was made of smooth finished stones, just like the floor of the church itself. Inside the sacristy the stone baptising vessel was discovered which was used during the Romanesque phase, but in the Gothic phase it was only a floor ornament.

The polygonal absydis had four counterforts at the closing side and the southern part of the church with three more counterforts in the zone of the altar. The north-western side, as well as the south-western had counterforts (one on each side). On the occasion of the late Gothic phase investigations, the altar groundplatform was also discovered. It was at 1,30m from the closing wall of the polygonal absydis and having dimensions of 2,10m x 1,10m. On the southern and western walls an entrance with a threshold cut in stone, having a trapesium form was discovered. The entrance on the western side also had a wicket, where only the foundation was found and a part of the stone floor. The dimensions of the wicket to the inner side were 3,50m x

2,00m and the openings to the entrances were as follows: to the west 1,00m respectively 1,40m, to the south 1,10m respectively 1,60m (we had in view the minimal and the maximal openings of the entrances).

At 4,30m from the western wall of the late Gothic church the massive foundations of the tower bell for the phase had in view were discovered, about 80 percent of which was outside the wall of the building. Through the separation of the lime hole in 1993, a great part of this foundation was destroyed by the excavations. In the perimeter of the absydis of the Romanesque and Gothic period numerous graves have been discovered, the majority of them being destroyed probably by the church building works in the two phases, those undestroyed having the orientation East-West. In case of the disturbed graves as well as in those which have suffered no disturbances no inventories have been found and therefore need further investigation.

In the late Gothic period, around the triumphal arch and close to the western wall two coins were discovered, one belonging to János HUNYADI and the other to King Mathias, a fact which puts this phase to the end of the 15th century and the beginning of the 16th.

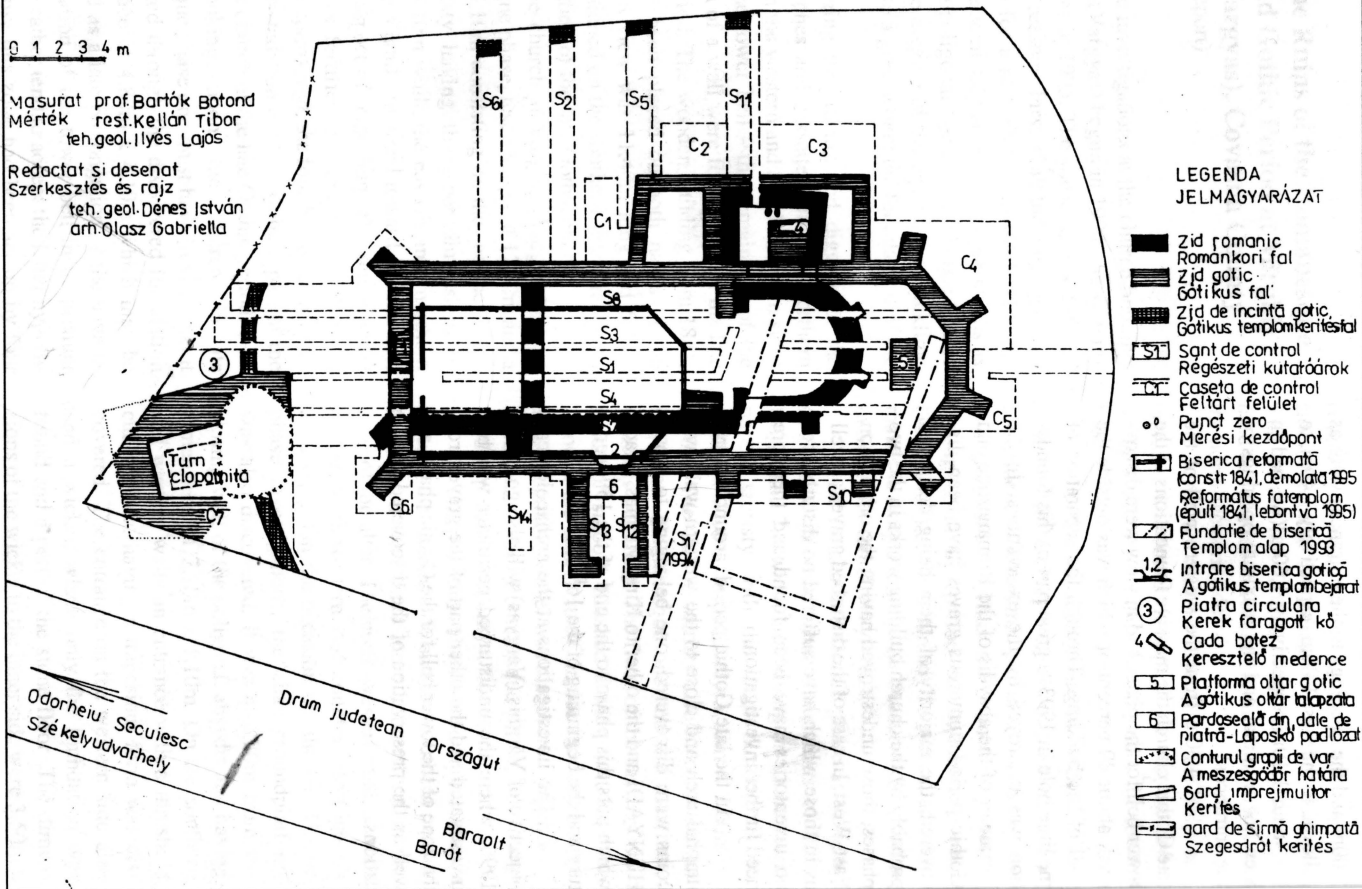
The investigations at the archaeological objective of Vârghiş (Vargyas) will also go on in 1996, where the undisturbed perimeter will be investigated and the other part of the graveyard, the zone of the tower bell for the Gothic phase, as well as the preservation of the discovered foundations.

Ruinele bisericilor romanice si gotice – Románkori és gótikus templomromok (sec. XIII –sec. XV-XVI)

0 1 2 3 4 m

Măsurat prof. Bartók Botond
Mérték rest. Kellán Tibor
teh. geol. Ilyés Lajos

Redactat și desenat
Szerkesztés és rajz
teh. geol. Dénes István
arh. Olasz Gabriella

Tezaurul monetar de la Vârghiș, j. Covasna (sec. XV)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă tezaurul monetar descoperit în cursul săpăturilor arheologice de la Vârghiș, efectuate la ruinele bisericii vechi de fază romanică, respectiv gotică târzie. Se compune din 55 de piese și cuprinde monede de argint ale lui Sigismund de Luxemburg, Ioan de Hunedoara, Matei Corvinul. Tezaurul constituie singurul tezaur sigismundian din Transilvania, alături de cel descoperit la Florești (Cluj) și are o importanță deosebită atât din punct de vedere al conținutului, cât și pentru datarea ruinelor.

În cursul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1994 la ruinele bisericii din comuna Vârghiș (jud. Covasna), la poalele zidului roman aflat pe latura de nord a bisericii, în punctul unde începe nava, au fost găsite la 0,30 m adâncime 32 de monede. În același loc, în campania anului 1995 s-au mai găsit 23 de piese. Ele constituie, așadar, un tezaur monetar compus din 55 de piese. Tezaurul a fost înregistrat în inventarul Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe sub numerele 18465 - 18519. Toate piesele sunt emisiuni ale Ungariei. 53 de piese (18465 - 18517) sunt quartingi (fyrtingi) emiși de regele Sigismund I (1387-1437), în afară de care mai sunt prezenți în tezaur un denar emis de Ioan de Hunedoara ca guvernator al Ungariei (1446-1453) și un denar al regelui Matia I, fiul lui Ioan de Hunedoara (1458-1490). Iată lista monedelor:

Sigismund I

Quartingi, emiși în anii 1430-1437.
(CNH II 129, P 124¹)

1. 18465: P 124-20 (C-C). Košice, Civitas².
2. 18466: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
3. 18467: P 124-32 (I-C). Bratislava, Civitas³.
4. 18468: P 124-33 (I-I/?). Bratislava, Colectiv⁴.
5. 18469: P 124-32 (?) (I/?-C). V. nr. 3.
6. 18470: P 124-20 (?) (C/?-C/?). V. nr. 1.
7. 18471: P 124-? (tocită).
8. 18472: P 124-20 (?) (C/?-C/?). V. nr. 1.
9. 18473: P 124-20 (?) (C-C/?). V. nr. 1.
10. 18474: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
11. 18475: P 124-20 sau 32 (?-C) (tocită). Košice, Civitas sau Bratislava, Civitas.
12. 18476: P 124-? (tocită).
13. 18477: P 124-20 sau 32 (/?-C). V. nr. 11.
14. 18478: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
15. 18479: P 124-33 (?) (I-I). V. nr. 4.
16. 18480: P 124-33 (?) (I/?-I). V. nr. 4.
17. 18481: P 124-30 - 34(?) (I-?). Bratislava⁵.
18. 18482: P 124-? (tocită).
19. 18483: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
20. 18484: P 124-60 (?) (-?). Monetărie necunoscută⁶.
21. 18485: P 124-20 (?) (C-C/?). V. nr. 1.
22. 18486: P 124-20 (?) (C-C/?). V. nr. 1.
23. 18487: P 124-33 (I-I). V. nr. 4.
24. 18488: P 124-20 sau 32 (?-C). V. nr. 11.
25. 18489: P 124-20 sau 32 (?-C) (tocită, fragm.). V. nr. 11.
26. 18490: P 124-20 (?) (C/?-C). V. nr. 1.
27. 18491: P 124-30 (?) (I-?). V. nr. 17.
28. 18492: P 124-20 sau 32 (?-C). V. nr. 11.
29. 18493: P 124-20 sau 32 (?-C). V. nr. 11.
30. 18494: P 124-33 (?) (I-I/?) (ciobită). V. nr. 4.
31. 18495: P 124-33 (I-I). V. nr. 4.
32. 18496: P 124-? (tocită).
33. 18497: P 124-33 (?) (I-I/?) (fragm.). V. nr. 4
34. 18498: P 124-60 (?) (-C) (tocită). V. nr. 20.
35. 18499: P 124-20 (?) (C-?) (tocită) V. nr. 1.
36. 18500: P 124-33 (?) (I-I/?) V. nr. 4.
37. 18501: P 124-? (tocită).
38. 18502: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
39. 18503: P 124-? (tocită).
40. 18504: P 124-60 (?) (C-/?). V. nr. 20.

41. 18505: P 124-20 (C-C) V. nr. 1.
42. 18506: P 124-20 sau 32 (?-C). V. nr. 11.
43. 18507: P 124-33 (?) (I/?-I/?). V. nr. 4.
44. 18508: P 124-? (toxică)
45. 18509: P 124-33 (I-I). V. nr. 4.
46. 18510: P 124-32 (?) (I/?-C). V. nr. 3.
47. 18511: P 124-33 (I-I). V. nr. 4.
48. 18512: P 124-20 (C-C). V. nr. 1.
49. 18513: P 124-33 (I-I). V. nr. 4.
50. 18514: P 124-20 sau 32 (?-C/?). V. nr. 11.
51. 18515: P 124-60 (C-) V. nr. 20.
52. 18516: P 124-20 (C-C) V. nr. 1.
53. 18517: P 124-? (toxică)

Ioan de HUNEDOARA, guvernator al Ungariei

54. 18519: P 175-107. Denar bătut la Sibiu. Cf. CNH II 1568, dar Av.: TEMPORA - IOHANIS. Sigla h-n.

Matia I

55. 18518: P 223-2. Denar bătut la Kremnica în 14899. CNH II 232.

Tezaurul este compus aşadar în marea lui majoritate din moneda sigismundiană mărunţă aflată printre ultimele emisiuni ale regelui (bătută între anii 1430-1437), la care se adaugă doar câte o piesă emisă de Ioan de Hunedoara, respectiv de Matia I. Aceasta din urmă fiind o emisiune din Kremnica, de pe vremea când comite suprem al cămării era Petru SCHAIKER, emisiune datată de POHL în anul 1489, putem aprecia că tezaurul se întinde pe o perioadă de cca. o jumătate de veac (1430/37 - 1489). El va fi fost, prin urmare, îngropat (ascuns) mai târziu decât timpul de construcţie al respectivei părţi a bisericii. Tezaurul în întregime lui este aşadar un element de datare ante quem a construcţiei la poalele căreia a fost găsit. Afirmaţia se nuanţează însă, poate în direcţia unei datări post quem, dacă disociem grosul monedelor, quartingii cu valoare de circulaţie foarte redusă, bătuţi - se poate afirma - din cupru, de monedele de argint emise în timpul lui Ioan de Hunedoara ca guvernator şi al regelui Matia I, după efectuarea reformei sale monetare, parte a înnoirii economice pe care a operat-o¹⁰.

După cum am menţionat, marea majoritate a monedelor tezaurului (53 piese din 55) este formată din quartingi emişi de regele Sigismund I. Bătut de la început ca monedă de valoare redusă (în 1430 quartingul începe să fie emis din cupru cu argint, în proporţie de 1 marcă de argint fin la 7 mărci de cupru, având aspectul unor monede de cupru¹¹, valoarea sa s-a mai redus cel puţin de două ori, în 1432 şi 1435, de la cursul de 1 florin de aur = 400 de quartingi (1430) ajungând la 1 florin de aur = 1000 de quartingi (1432) şi în sfârşit 1 florin de aur = 6000 de quartingi (1435)¹². Nefiind în posesia unor mijloace de control al fineţii de argint (adică al proporţiei argintului în ansamblul combinaţiei argint+cupru), nu am putut urmări evoluţia valorică reală a pieselor din tezaurul analizat, deci ritmul şi măsura în care ele au urmat deprecierea monetară, ori eventualul lor caracter staţionar (în cazul în care piesele noastre ar fi fost bătute în timp identic sau foarte apropiat unele de altele, iar nu în răstimpuri mărginite de amintitele reduceri de valoare). În acest fel nu putem aduce precizări unei cronologii a emisiunilor, mai ales a eventualei succesiuni a celor de Bratislava şi Košice (care, după cum am văzut, constituie de fapt aproape totalitatea pieselor componente ale tezaurului de la Vârghiş). În schimb, am cântărit fiecare piesă, cântărirea scoţând în evidenţă unele diferenţe de greutate între piesele bătute la diferite monetării. Astfel, greutatea medie a 16 monede bătute în oraşul Košice (Košice, Civitas) este de cca. 0,39 gr, a 3 piese emise de oraşul Bratislava (Bratislava, Civitas) de 0,51 gr, a 12 monede Bratislava, Colectiv de 0,35 gr. Acestea, faţă de greutatea medie stabilită de POHL pentru quartingi la 0,48 gr¹³. Trebuie să menţionăm însă că mediile stabilite de noi nu oferă certitudinea unei succesiuni în timp, de-a lungul celor 7 ani de emisiune, deoarece, de pildă, cele trei piese emise de oraşul Bratislava, dincolo de media lor (cea mai ridicată între mediile stabilite de noi), au greutatea, piesă de piesă, de: cca. 0,31 (nr. 18467), 0,83 (nr. 18469) şi 0,41 gr (nr. 18510). Relativ mai stabile ca greutate sunt monedele emise de oraşul Košice, înşiruindu-se între cca. 0,23 gr (nr.

3472) și 0,63 gr (nr. 18486), dar cele mai multe având greutatea între 0,28-0,49 gr (desigur, scotind aici și tocirea sau ciobirea petrecute în timp). Dar dintre piesele analizate greutatea cea mai apropiată între ele o găsim la cele 4 provenite din monetării necunoscute (sau monetărie necunoscută) (POHL 124-6014), care se înșiruie între cca. 0,38-0,48 gr. Dacă acceptăm media propusă de POHL pentru toată perioada de emisiune 1430-1437 și afirmația lui după care quartingul a fost bătut în cel puțin¹⁴ monetării¹⁵, iată că este posibil să avem în față o anumită fază de batere a quartingului, cu greutatea constantă puțin mai scăzută decât cea medie. Ne lipsește însă (după cum am amintit-o) proba cât de cât dată-toare de certitudine a valorii monetare (deci, care ar servi, poate, cu o departajare a emisiunilor din 1430-32, 1432-35 și 1435-37): controlul fineței de metal prețios a pieselor din tezaurul nostru. Or, diferențele de greutate nu ne spun prea mult. Și totuși, este necesar ca fie chiar și atâta să fie menționat. Poate că ameliorarea posibilităților tehnice ne va permite, odată, să efectuăm această analiză și atunci ne vom putea apropia de raportul dintre ordonanțele privind deprecierea oficială a quartingului și succesiunea emisiunilor, pe de o parte, și deprecierea monetară generală din ultimii ani de domnie a regelui Sigismund I.

Date mai palpabile putem oferi în privința circulației emisiunilor monetare ale regelui Sigismund I. În aria transilvano-bănățeană, după informațiile de care dispunem, nu au fost în circulație prea multe tezaure sau monede sigismundiene. Din cele 8 tezaure și descoperiri izolate despre care avem cunoștință¹⁶, pentru nici unul dintre datele care ne stau la dispoziție nu sunt lămuritoare în privința valorii nominale. De altfel, marea majoritate a descoperirilor sigismundiene (7 tezaure și descoperiri izolate) sunt găsite în Banat, un singur tezaur provenind din apropierea Clujului (din Florești). Așa fiind, tezaurul de la Vârghiș prezintă un interes deosebit nu numai sub aspectul compoziției, ci și al situației geografice, întrucât până în prezent - după știința noastră - este unicul tezaur sigismundian găsit în Secuime (v. harta).

Nu începe îndoială că monedele componente ale tezaurului au fost în circulație, dar, având în vedere valoarea scăzută și în continuă scădere în anii 1430-1437 a quartingilor, trebuie să presupunem, în consens cu HUSZÁR¹⁷, că aceste monede nu au mai avut o circulație comercială după ultimul an de emisiune (sau, în cel mai bun caz, vor fi circulat local în anii de tulburări, și economice, de după moartea regelui Sigismund I). Cele două monede de argint, emise de Ioan de Hunedoara, respectiv de Matia I, trebuie să fi circulat separat de quartingi, în anii lor ulteriori de emisiune, fiind doar înglobate în ajunul îngropării lor în unul și același tezaur monetar, eveniment ce se va fi putut petrece în vâltoarea alternanței de domnie Matia I - Vladislav II.

Întregul tezaur prezintă interes datorită cantității relativ mari de quartingi emiși de regele Sigismund I, cât și locului descoperirii sale, în Secuime, nu departe de Odorhei, zonă în care până în prezent nu au fost înregistrate monede sigismundiene.

Note

1. Utilizăm următoarele prescurtări:

CNH = RÉTHY László, Corpus Nummorum Hungarici. I-II, Budapest, 1899-1907.

NK = Numizmatikai Közlöny. Budapest.

P 1967-68 = POHL Artúr, Zsigmond király pénzverése (1387-1437), în NK, LXVI-LXVII, 1967-68, p. 43-56.

P 1969-70 = POHL Artúr, HUNYADI János pénzverése, în NK, LXVIII-LXIX, 1969-70, p. 49-56.

P 1982 = Artur POHL., Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Graz-Budapest, 1982.

P 24 = P 1982, tab. 53-59.

2. P 1982, tab. 55.

3. Cf. P 1982, tab. 56.

4. Ibidem.

5. Ibidem.

6. P 1982, tab. 58.

7. P 1982, tab. 91

8. P 1969-70, p. 50, 52.

9. P 1982, tab. 118.

10. HUSZÁR Lajos, Mátyás pénzei, în Mátyás Emlékkönyv, Budapest, 1940, I, p. 549-574.

11. P 1967-68, p. 48.

12. Ibidem.
13. Idem, p. 49 (tab. I).
14. V. nota 6.
15. v. nota 11.
16. Din tezaurul de la Becicherecul Mic (jud. Timiș) 7 oboli sunt emiși de Sigismund I, cf. BERKESZI István, *Délmagyarország éremleletei* (în continuare Délm.), p. 10. la Cadar (jud. Timiș) s-a găsit un număr incert de monede de la Sigismund I, cf. Délm., p. 22.; la Florești (jud. Cluj) au fost găsite 601 piese emise de Maria și Sigismund I, v. Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, inv. nr. 18-1903; de la Gad (jud. Timiș) provine un tezaur monetar compus din 100 denari, printre care sunt și emisiuni sigismundiene, cf. Délm., p. 19; la Orșova (jud. Caraș-Severin) s-au găsit 5 monede emise de Sigismund I, cf. Délm., p. 29-31; de la Sănnicolaul Mare (jud. Timiș) provine 1 monedă emisă de regele Sigismund I, cf. Délm., p. 38; Dintr-un total de 185 piese găsite la Timișoara-Pădurea vânătoarească, un număr nedefinit constă din monede emise de Sigismund I, cf. Történelmi és Régészeti Értesítő, Új folyam IX, 1893, p. 129; în sfârșit, la Beregsău au ieșit la iveală peste 1000 de monede, din care 20 sunt de la Sigismund I, cf. Délm., p. 10. V. și PAP Ferenc, *Pénzforgalom a XIV-XV. századi Erdélyben. Éremleletek tanúsága*, în NK, XCII-XCIII, p. 52-54.
17. Datorită valorii lor intrinsecce deosebit de mici, după moartea emițătorului quaringii sigismundieni nu au mai circulat. V. HUSZÁR Lajos, *A kánánai vár éremleletei*, în Egri Múzeum Évkönyve, 1970-1971, p. 216.

A vargyasi

(Kovászna megye)

15. századi éremlelet

(Jelentés)

Az 1994-es vargyasi ásátás alkalmával a templom északi oldalán lévő román stílusú épületrom alján (ott, ahol a templomhajó kezdődik), 0,30 m mélységben 32 érme került felszínre. Egy évvel később, 1995-ben ugyanott még 23 érmét találtak, tehát összesen 55 db. érmét tartalmazó lelet került a napvilágra. Az éremlelet 18465 - 18519 sz.-on szerepel a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum leltárában. 53 db. (18465 - 18517) I. Zsigmond király quaringja (fyrtingje, népiesen fityingje), a 18519 sz. érme HUNYADI János-féle veret és a 18518 sz. pénz I. Mátyás király kibocsájtása.

Az éremlelet nagy részét (53 db.-ot) Zsigmond király 1430 és 1437 között kibocsájtott utolsó verete, a quaring (fyrting, fitying) alkotja, ezenkívül HUNYADI Jánosnak és I. Mátyás királynak 1-1 verete szerepel a leletben. Ez utóbbi veret SCHAIDER Péter kamaragrófsága idejében készült, POHL Artúr szerint 1489-ben, így az éremlelet fél évszázadnál valamivel hosz-

szabb időt fog át (1430-37 - 1489). Az utolsó éremlelet tehát a templomrész építési idejénél kevéssel későbbre esik. Az éremleletben szereplő utolsó veretési évszámot, 1489-et, s minden bizonnyal a HUNYADI János-féle pénzt is külön kell tárgyalnunk, ugyanis a quaringok forgalmazása jóformán nem élte túl kibocsájtásuk idejét. Zsigmond királynak ezt az utolsó éremveretét már 1430-ban is, a kibocsájtás évében majdhogyanem névleges ezüsttartalommal kezdték veretni, mivel ezüsttartalma 1:7 arányban viszonyult réztartalmához, egy aranyforint 400 quaringot tartalmazott. E pénzfajta külsejében is hasonult a rézérmekekhez, legfeljebb egyes pénzdarabok sejtették enyhe ezüstös csillogásukkal a gyérmesfém tartalmat. A veretés hét éve alatt e pénz még kétszer veszített értékéből, éspedig 1432-ben és 1435-ben. 1432-ben egy aranyforint 1000 quaringot, 1435-ben 6000 quaringot ért. Nem tudtuk ellenőrizni az ezüsttartalom valóságos arányulását a vereteink réztartalmához, s ez első sorban azért kár, mert valószínű, hogy e valóságos arány sokkal inkább érzékeltette volna azt a közvetlen kapcsolatot, ami mindenképpen fennállt a pénzérték általános csökkenése és a verdehelyek egymásutánisága között, vagy pedig kimutatta volna azt, hogy az értéksökkenés egyformán érintette az összes verdehelyeket (ennek az illető városok története szempontjából is jelentősége lehet). Ez a megállapítás azért is hasznos lett volna, mert a legtöbb quaring pozsonyi és főleg kassai veret, márpedig POHL mindkét városból származó pénzt egy és ugyanazon, 1430 és 1437 közötti időszak produktumának tartja. A darabonként végzett súlymérés eredménye viszont nem egyöntetű. A 16 kassai városi veret átlagsúlya kb. 0,39 gr, a 3 db. pozsonyi városi vereté 0,51 gr, a 12 db. pozsonyi kollektív vereté 0,35 gr. POHL 0,48 gr-ra állapítja meg a quaring "ideális" átlagsúlyát (tehát olyan darabokat vesz alapul, amelyek nem kopottak, vagy töredékesek. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az átlagsúlyok alapján nem állapíthatjuk meg, vajon a hét kibocsájtási éven belül a verdehelyek felcserélődtek-e, vagy sem. Nem tudhatjuk meg, arról van-e szó, hogy a pénz elértéktelenedésének fo-

lyamata egyformán érintette-e a quaring kibocsájtásában működő összes verdehelyeket, vagy pedig e folyamat során különböző verdehelyeken bocsájtottak-e ki egyre rosszabb minőségű quaringot. A megállapított átlagsúlyok ugyanis főleg a pozsonyi városi veretek esetében darabonként nagy eltéréseket mutatnak egymástól: kb. 0,31 gr-tól (az 18467 lt. sz. esetében) egészen kb. 0,83 gr-ig (ennyi a 18469 lt. sz. quaring súlya). A kassai veretek viszonylag a legstabilabbak: kb. 0,23 gr-tól (18472 lt.sz.) kb. 0,63 gr-ig (18486 lt. sz.) terjed a 16 db. kassai veret súlya, legtöbbjük kb. 0,28 - 0,49 gr között van (ne feledkezzünk meg arról, hogy számos érme kopott, vagy töredékes). A varygasi érmeek közül a legkisebb eltérést az a néhány pénz mutatja, amely ismeretlen verdéből (vagy verdékből) származik, ez megfelel a P 124-60-as változatnak. E pénzek súlya kb. 0,38 - 0,48 gr között váltakozik, megőrzési állapotuk viszonylag jó (kevésbé kopottak és töredezetek). E négy pénz átlagsúlya kb. 0,43 gr. POHL közlése szerint a quaringot legalább 14 éremverde bocsájtotta ki, átlagsúlya pedig - mint azt már említettük - 0,48 gr. Így aztán nem kizárt, hogy a P 124-60-as változatot képviselő négy érme a quaring veretése bizonyos szakaszának felel meg, amikor az átlagsúlynál valamivel kisebb súlyú pénzt bocsájtottak ki, már a pénz elértéktelenedési folyamatának valamely fázisában. Persze e feltételezés nem válhat bizonyossággá a megfelelő vegyelemzés, az ezüsttartalom pontos arányainak ismerete nélkül. S bár fennmarad az igen megalapozott kérdőjel, úgy hisszük, meg kellett említenünk e súlymegállapításokat is, mert az ismertett súlyeltérés is alátámasztja az esetleges későbbi jó minőségű vegyelemzés eredményét.

A varygasi éremlelet helye a pénzforgalomban kézzelfoghatóbban ragadható meg a fémtartalom és -arányok tanulmányozásánál. A szóban forgó éremlelet a Zsigmond-féle éremkibocsájtások erdélyi és bánsági forgalmának lelet-helyeit gyarapítja. Eddig összesen 8 helységről tudunk, ahol Zsigmond-pénzeket (is) tartalmazó éremleleteket és külön pénzdarabokat fedeztek fel, de sok esetben nem ismerjük a névértéket. A felfedezések nagy többségét (7 esetben: leletet

vagy külön pénzdarabot) a Bánságban találták. Egyetlen lelet származik Kolozsvár nyugati határához közel fekvő Szászfenestről (Florești). Ez a földrajzi megoszlás igen értékes teszi a varygasi éremleletet, mivel tudásunk szerint eddig ez az egyetlen székelyföldi Zsigmond-pénzlelet (hiszen bízvást minősíthetjük ennek, ha eltekintünk az összesen két későbbi verettől). (ld. térképünket)

Mivel a quaringot már kibocsájtása pillanatában alacsony névértékű pénznek verték, s az értéke állandóan csökkent a kibocsájtás hét éve alatt, nyugodtan állíthatjuk azt, hogy 1437 után megszűnt a forgalma, vagy pedig legfeljebb ideig-óráig helyi érdekű forgalomban maradt, a politikai-gazdasági mélyponthoz néhány következő éve alatt (főleg Albert és Erzsébet uralkodása idején). A HUNYADI János- és Mátyás-féle pénz minden bizonnyal - jobb, értékesebb verettként - később foroghatott és az elrejtés alkalomával kerülhetett, talán egy és ugyanazon tulajdonos vagyontöredékeként, közös éremgyűjtésbe a quaringokkal. Ez valamikor a 15. század végén történhetett, a Mátyás király halála és II. Ulászló trónralépése kiváltotta zavargások idején.

A varygasi éremlelet a Zsigmond-quaringok viszonylag nagy száma és főleg a székelyföldi lelőhely egyedi volta, közelsége Székelyudvarhelyhez, mint körzeti pénzforgalmi központhoz avatja érdekességé.

The Monetary Treasure from the 15th Century at Vârghiș (Vargyas), Covasna County (Abstract)

The paper presents the monetary treasure discovered during the archaeological diggings at Vârghiș* (Vargyas), perfected at the ruins of the old church's Romanesque and Gothic phase. It consists of 55 pieces and has silver coins belonging to the period of SIGISMUND of LUXEMBOURG, János HUNYADI, King MATHIAS. This treasure represents the only Sigismundian

monetary treasure in Transylvania, beside the one discovered at Florești (Szászfenes), Cluj County, and is of an outstanding importance both from the point of view of contents, and for dating the age of the ruins.

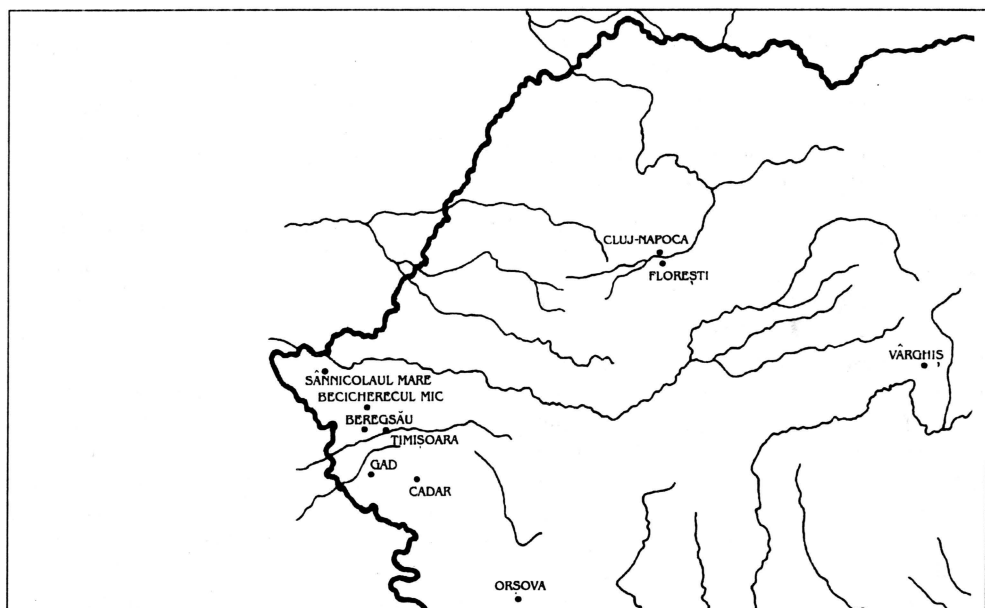

Figura 1. Răspândirea în Transilvania a tezaurilor monetare și monedelor emise de SÍGISMUND I.

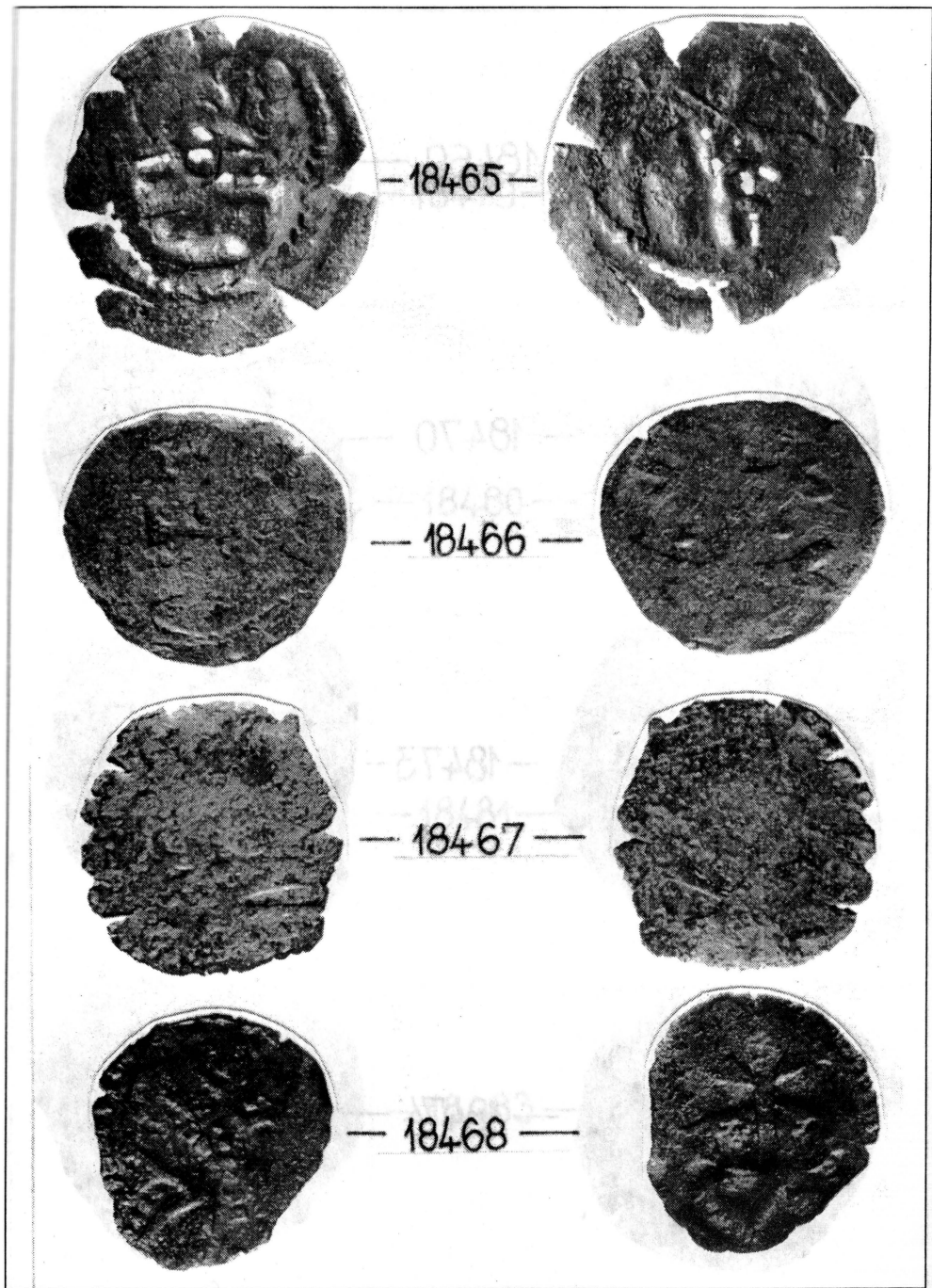
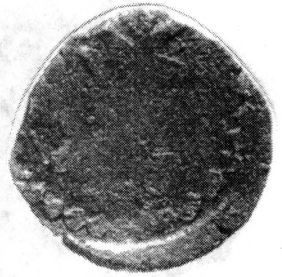

Figura 2.

— 18469 —

— 18470 —

— 18473 —

— 18474 —

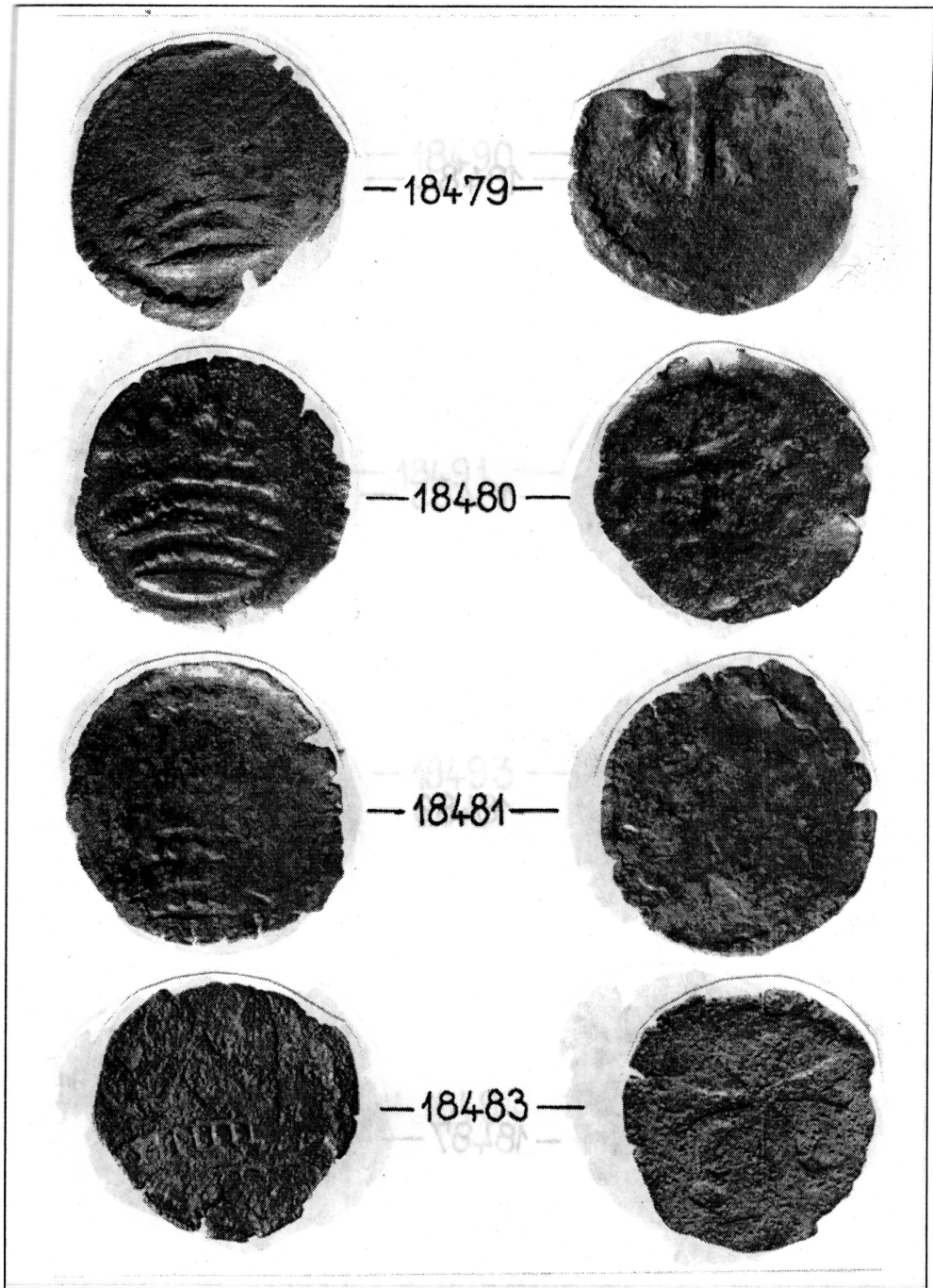
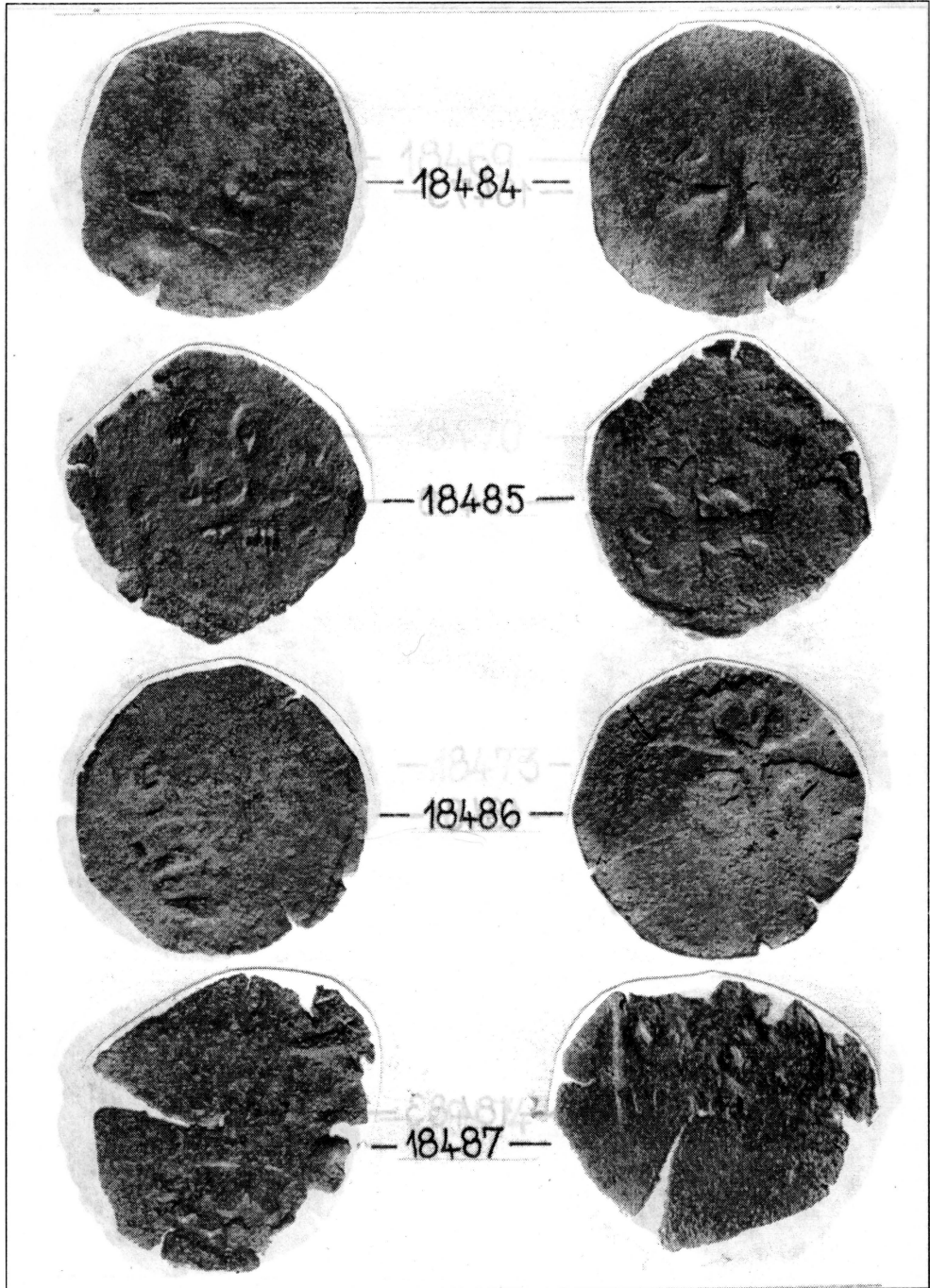

Figura 4.

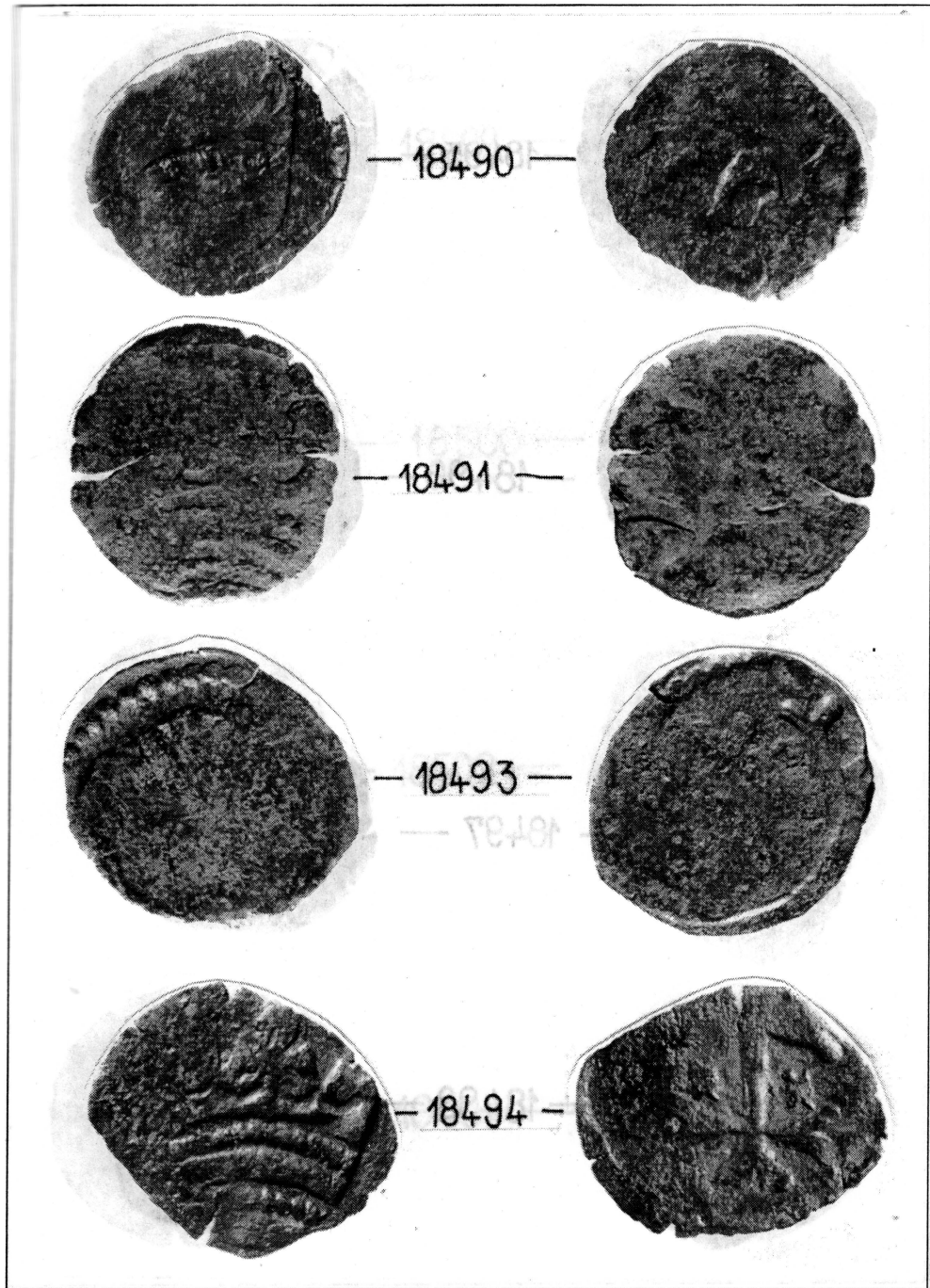

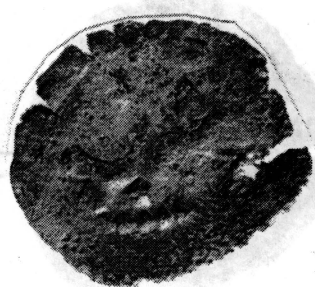
Figura 6.

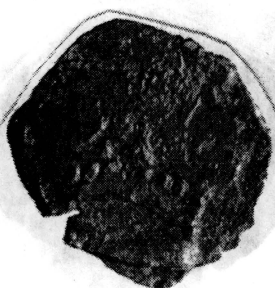
— 18495 —

— 18496 —

— 18497 —

— 18498 —

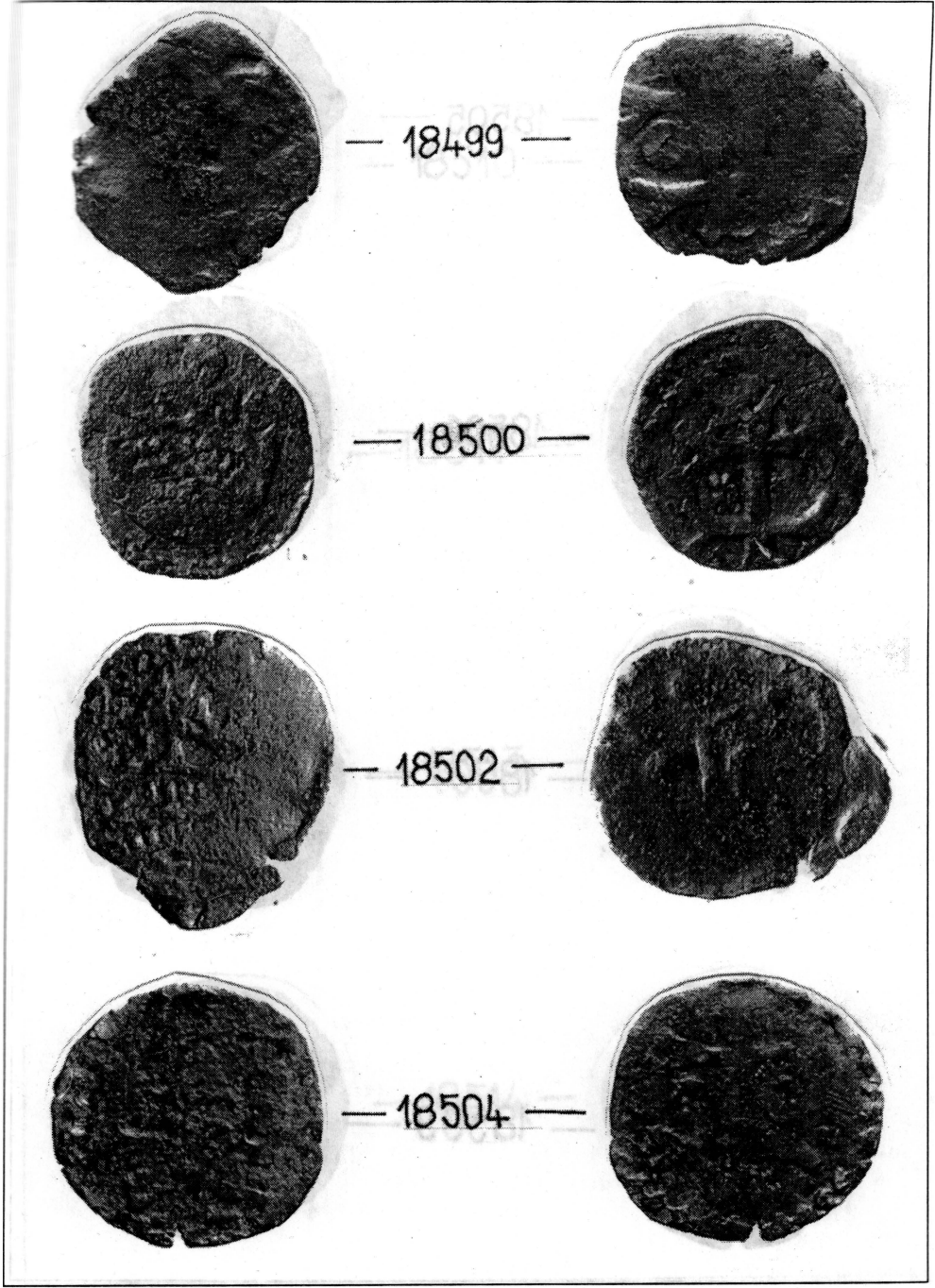
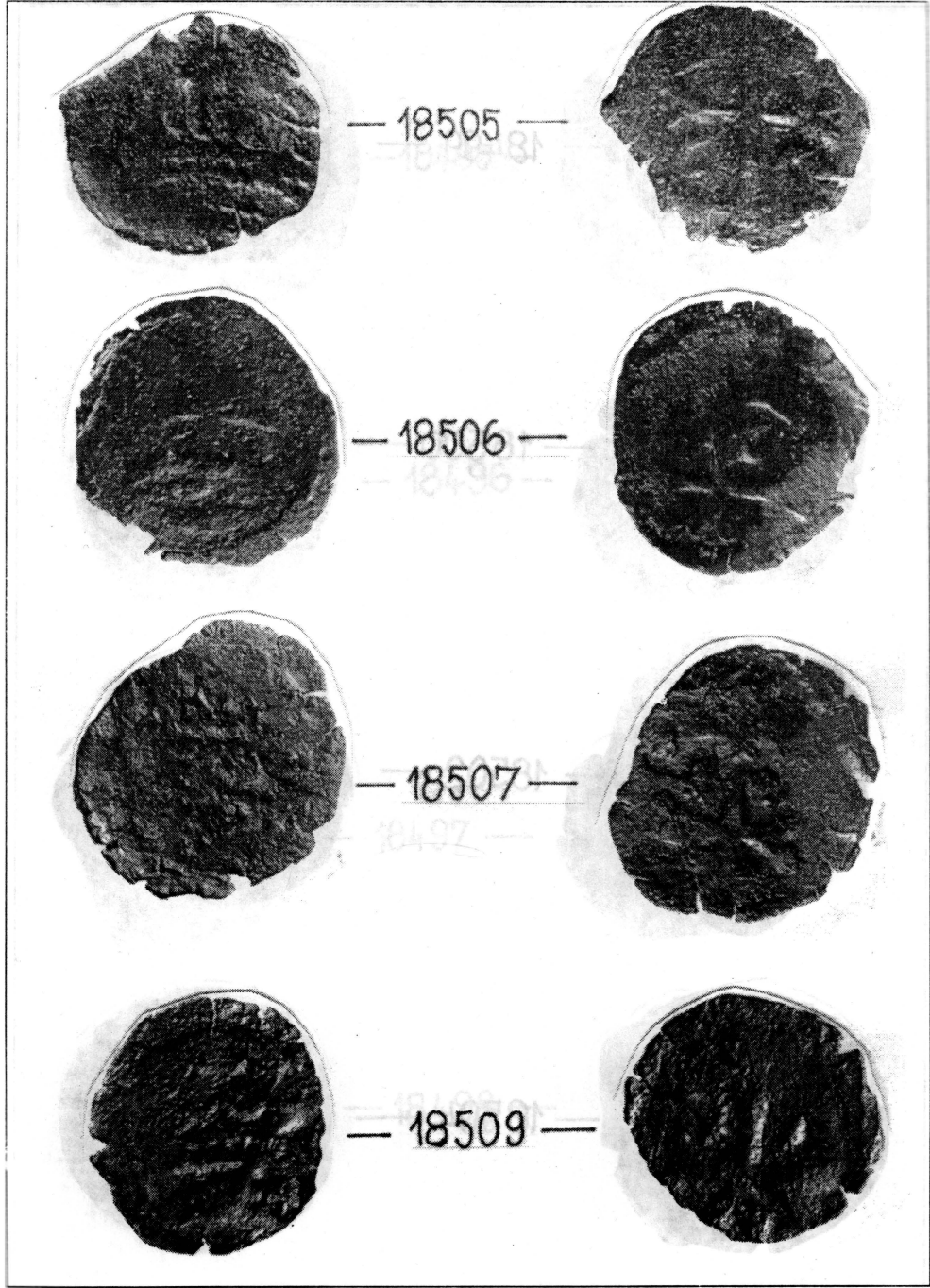

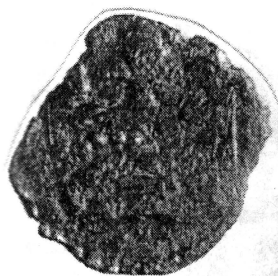
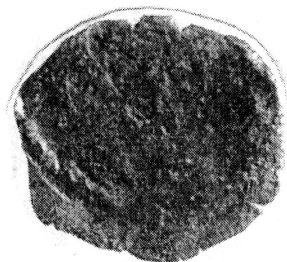
Figura 8.

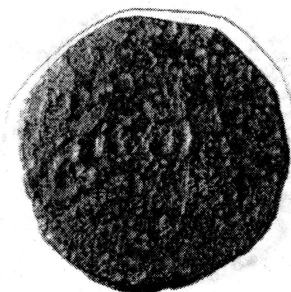
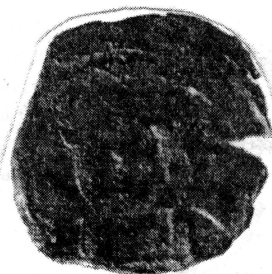
— 18510 —

— 18511 —

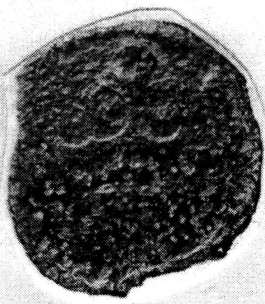

— 18513 —

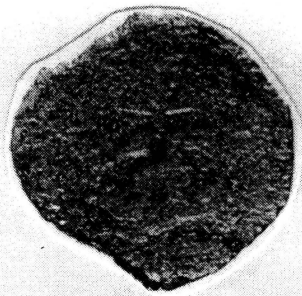

— 18514 —

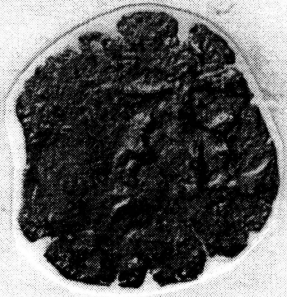

— 18515 —

— 18516 —

— 18519 —

— 18518 —

Populația de pe teritorii j. Covasna la mijlocul sec. XVI.

(Rezumat)

Îmbunătățirea condițiilor de trai în sec. XVI. în Secuime conduce la o creștere pronunțată a numărului populației. Această creștere se explică în primul rând prin creșterea capacității de întreținere a agriculturii. Pe de altă parte în anii șaizeici ai secolului se amplifică conflictele sociale. În urma înăbușirii răscoalelor secuiești dintre 1562 și 1595-96, relațiile de iobăgie câștig teren și în Secuime. Pierderea privilegiilor secuiești are repercusiuni negative asupra numărului populației. Vârful atins la mijlocul secolului se poate estima la 82-83.000 de locuitori în Secuime, și la o densitate de 8 locuitori/km². Pe teritoriul actualului județ Covasna trăiește aproximativ o treime a acestei populații, în sate destul de mari. Așezările cele mai mari se găsesc însă în scaunele Ciuc-Giurgeu-Caşin. Traducerea lucrării s-a făcut pe baza manuscrisului textului apărut în limba maghiară în Magyar Statisztikai Közlöny (Revista Maghiară de Statistică), Budapest, 1995/10, 838-845.

După cum se știe, înainte de mijlocul sec. XIX. nu dispunem de documente sau tabele sintetice care ar fi luat în evidență populația reală sau stabilă a tuturor localităților de pe teritoriul actualului județ. Până și recensământul de pe timpul lui IOSIF II. (1784-1785), respectiv rectificările din 1786 și 1787) care se extind asupra

întregii populații, și în care se iau în considerare atât nobilii, cât și pătura de mijloc, copiii, femeile, etc., lasă în afara evidenței familiile de grăniceri în zona regimentelor de grăniceri (deci și pe teritoriul județului nostru).

Primele date bisericești referitoare la populația din Secuime provin din listele de dijmă papală din 1332-1335. (Datele referitoare la j. Covasna vezi în revista Korunk 1978/3, 215-218.) Pe de altă parte putem să facem unele aprecieri bazându-ne pe datele referitoare la "frigerea boului" ("ökörsütés"), un "dar voluntar", obligație față de voievod sau de rege. "Numărul boilor" nu ne permite estimarea numărului de locuitori de pe un teritoriu anume, însă constituie punct de plecare pentru studiul creșterii numărului populației. La începutul anilor 1500, cu ocazia căsătoriei regelui ULÁSZLÓ II., s-au strâns în total ca. 10.000 de boi de pe întreg cuprinsul Secuimii, iar în 1555 raportorii regelui Ferdinand sesizează ca. 12.000 de boi.¹ În consecință pe durata unei jumătăți de secol "darul" a sporit cu 20%, ceea ce pledează desigur pentru creșterea numărului populației.

La mijlocul sec. XVI. secuii au plătit deja și tribut în bani. Despre această problemă se știe numai atât că György MARTINUZZI a plătit în locul secuilor, drept împrumut, 4000 de Forinți.²

Din anul 1567 avem deja izvoare din care aflăm mai multe detalii. Se cunoaște numărul de porți după care se plătește tribut. Pe baza acestuia putem trage concluzii inclusiv asupra numărului populației.³ Pentru această perioadă se cunosc atât relațiile sociale, cât și evenimentele istorice, sau mediul de viață, conflictele și luptele dintre stări, respectiv cauzele acestora. Avem deci posibilitatea realizării unei interpretări valabile.

Estimarea numărului populației din trecut constituie o problemă palpantă. Numărul calculat pe baza diferitelor criterii nu reprezintă o dată precisă. Abateri apar, însă în cazul unei prelucrări și interpretări corecte a izvoarelor erorile nu vor depăși o toleranță acceptabilă.

Referitor la Secuime trebuie să precizăm de la bun început că în sec. XVI. condițiile de trai par a fi mult mai favorabile, decât în perioada an-

terioară. Mărturiile scrise servesc destule argumente în acest sens. Situația se explică în primul rând prin îmbunătățirea agriculturii, cu recoltele sporite. În cazul creșterii animalelor se pune deja accent nu numai pe creșterea cailor (a armăsarilor) și a animalelor de lucru, ci câștigă teren și creșterea altor animale domestice. Rentabilitatea acestor preocupări crește puternic. Nu se mai produce numai pentru consumul familiilor, ci și pentru piață. Dezvoltarea comerțului permite și creșterea numărului de orașe, localitățile mai mari câștigă privilegiul de a ține târguri săptămânale sau regionale. Se observă o creștere cantitativă inclusiv în cazul industriei casnice și mici, ramurile acestora orientându-se tot mai mult și ele spre piață.⁴

La mijlocul sec. XVI. pe de altă parte se agravează conflictele sociale care vor culmina în răscoala din 1562. Răscoala din 1595-96 constituie o continuare a acesteia. După înăbușirea răscoalelor relațiile de iobăgie câștigă teren și în Secuime, oamenii de rând ajung în mare parte într-un statut similar cu cel al iobagilor din comitate, prin urmare se generalizează și plata impozitelor.

Privilegiile nu-i mai apără pe secuii de rând. Numărul populației scade vertiginos. După cum am amintit deja, pentru anul 1567 dispunem de date suficiente pentru a-l estima. Ne vom baza pe numărul de porți contribuabile.⁵ Trebuie menționat însă că în Secuime "porțile" nu reprezintă totuși "porți de iobagi". Ultima formă de impozit s-a folosit numai în comitate.

În 1567 în Secuime se strâng impozite pentru ridicarea cetăților de la Gherla și de la Sebeș. Contribuția se stabilește funcție de porți, după fiecare poartă trebuie să se plătească 25 de denari.

Numărul porților contribuabile de pe teritoriul scaunelor istorice Trei Scaune și Brăduț (filia scaunului Odorhei) este de 2687. S-au luat în considerare 105 de localități. Acestea sunt grupate după scaune, și figurează cu numărul de porți, ceea ce oglindește în mare măsură și mărimea lor.

Nr. crt.	Numele actual oficial	Numele vechi	Numărul de porți contribuabile
1.	Cernatul de Jos	Alsochernaton	68
2.	(Turia de Jos, de Turia)	Also Torija	40
3.	Brețcu	Bereczk	16
4.	Belani	Belaffalwa	20
5.	Bită	Bytha	5
6.	Lutoasa	Chjomorthan	6
7.	Dalnic	Dalnok	42
8.	Estelnic	Estelnek	25
9.	Cernatul de Sus	Felseo Chernaton	36
10.	(Turia de Sus, de Turia)	Felseo Torija	22
11.	Alungeni	Fwtasfalwa	13
12.	Hătuica	Hatolka	12
13.	Icafalău	Ikaffalwa	17
14.	Mereni	Almas	11
15.	Albiș	Albis	13
16.	Mărtineni	Martonffalwa	12
17.	Mărtănuș	Martonos	10
18.	Mărcușa	Markosfalwa	21
19.	(de Tg. Secuiesc)	Orozffalwa	15
20.	(de Tg. Secuiesc)	Salffalwa	14
21.	(de Tg. Secuiesc)	Zazffalwa	10
22.	Poian	Polijan	39
23.	Sânzieni	Zenthlelek	54
24.	Tg. Secuiesc	Kijzdij Wasarhel	60
25.	Cașinu Mic	Kyskazon	12
26.	Valea Scurtă	Kurthapathak	7
27.	Lemnia	Lemhen	51
28.	Leț	Lezffalwa	24
29.	Lunga	Nijwjihod	25
30.	Moacșa	Maxa	38
31.	Ojdula	Osdola	40
32.	Cătălina	Zent Katolna	13
33.	(Velenceze, de Lemnia) (Scaunul Kézdi)	Venecze Kyzdij	17 808
1.	Brateș	Baratos	24
2.	Țufalău	Czoffalwa	3
3.	Chiuruș	Keoreos	14
4.	(disp. in. de sec. XVII.)	Domokosfalwa	1
5.	Ghelința	Gelencze	61
6.	Harale	Haralij	13
7.	Hilib	Hijlijb	14
8.	Imeni	Imechffalwa	21
9.	Covasna	Kowazna	61
10.	Telechia	Thelek	14
11.	Păpăuți	Papolcz	19
12.	Pachia	Pake	20
13.	Pava	Pawa	22
14.	Peteni	Peteoffalwa	4
15.	Tamașfalău	Tamasffalwa	10
16.	Surcea	Zeorche	6
17.	Zăbala	Zabola	45
18.	Zagon (Scaunul Orbai)	Zagon Orbaj	51 403
1.	Dobolii de Jos	Aldobolj	40
2.	Angheluș	Angijalos	30

1. Arcuş	Arkos	30
2. Băţanii Mari	Bacson	30
3. Baraolt	Baroth	73
4. Bicfalău	Bykffalua	54
5. Bodoc	Bodok	26
6. Bodoş	Bodos	22
7. Belin	Bölön	130
8. (de Zoltan)	Ethffalwa	6
9. Aninoasa	Eger Pathag	21
10. Ereşteghin	Erezetewen	12
11. Dobolii de Sus	Feldobolj	20
12. Fotoş	Fothos	10
13. Ghidfalău	Gydoffalwa	15
14. Ilieni	Illijeffalwa	62
15. Calnic	Kalnok	11
16. Chilieni	Kijllyen	22
17. Boroşneu Mic	Kys Borosnijo	16
18. Comolău	Komollo	12
19. Chichiş	Keokeos	34
20. Căpeni	Keopeocz	46
21. Aita Medie	Felajjtha	53
22. (de Sântionlunca)	Laborffalwa	22
23. Lisnău	Lyznijo	31
24. Malnaş	Malnas	15
25. Micloşoara	Mykloswara	19
26. Aita Mare	Nagjajjtha	61
27. Boroşneu Mare	Nagj Borosnijo	36
28. Olteni	Oltzeme	9
29. Reci	Retthij	17
30. Pădureni	Bessenij	28
31. Valea Crişului	Keoreospathak	20
32. Măgheruş	Monijoros	9
33. (de Fotoş)	Martonos	11
34. Sf. Gheorghe	Zenthgeorgj	63
35. Sâncrăieni	Zenthkiral	30
36. Saciova	Zachwa	13
37. Aita Seacă	Zarazajjtha	43
38. (de Sf. Gheorghe)	Zemerija	23
39. (de Sântionlunca)	Zenthjwan	22
40. Coşeni	Zotijor	33
41. Ozun	Wzon	68
42. Zălan	Zalan	17
43. Zoltan	Zolthan	9
44. (Scaunul Sepsi)	Sepsij	1374

1. Brăduţ	Bardoczfalwa	5
2. Biborţeni	Bijborchfalwa	11
3. Filia	Fvle	13
4. Băţanii Mici	Kys Bachon	4
5. Herculan	Hermanij	14
6. (de Băţanii Mari)	Nagj Bachon	14
7. Tălişoara	Olasztelek	19
8. Doboşeni	Zaldobos	9
9. Vărghiş	Wargjjas	13
(Scaunul Brăduţ)		102

(Notă: Datele Scaunului Brăduţ au fost scoase din tabelul Scaunului Odorhei)

Alături de impozitele încasate diplomatul "Székely Oklevéltár" prezintă în vol. II.

şi numărul de porţi al localităţilor pentru fiecare scaun în parte.

"Het ezer penzvl tezen tijzen nijlcz zaz forintot esmet ottwen forintot megijnt ott forintot s ottwen penzt [7000 de bani, înseamnă 1855 forinţi şi 50 de bani. N. trad.].

Totta Summa Connumerorum portarum

Sedis Maros faciunt port.	 1146
... idem Sedis Wdvarhel faciunt	 2085
... idem Sedis Chijk	 1199
... idem Sedis Gijergio	 289
... idem Kazon	 144
... idem Sedis Kyzdij	 808
... idem Sedis Orbaij	 403
... idem Sedis Sepsi	 1374

Totta Summa Connumerorum portarum

Sex Sedium Siculicilium faciunt port. 7444

Ezeknek hwzon eot adoia tezenfl. I.m. es VIII es ismet LXI forintot".

(1961 forinţi. Gy. B.)

Pentru construirea cetăţilor de la Gherla şi de la Sebeş s-au adunat în consecinţă de pe teritoriul judeţului 25 de denari, adică 1/4 forinţi pentru fiecare poartă, în total 671,75 de forinţi, ceea ce reprezintă mai mult de 36% din suma adunată din întreaga Secuime. Conform literaturii, pentru fiecare poartă contribuabilă din Secuime trebuie să luăm în considerare câte două gospodării.⁷ Celor 2687 porţi ar corespunde 5374 gospodării.

Pe lângă cele 105 de localităţi secuieşti contribuabile de pe teritoriul judeţului⁶ trebuie să mai menţionăm şi cele 10 localităţi care din punct de vedere administrativ nu au aparţinut de administraţia scaunelor, ci făceau parte din comitatul Alba: (Kanta, actual de Tg. Secuiesc), Racoşul de Sus, Mărcuş, Hăghig, Valea Seacă, (Karatna, Alsóvolál, Felsővolál, actual de Turia), Araci, Ariuşd. Pentru a calcula numărul populaţiei acestora va trebui să utilizăm altă metodă. Numărul gospodăriilor acestora se poate estima pe baza proporţiilor dintr-o altă perioadă. În cazul nostru baza de comparaţie cea mai accep-

tabilă este numărul gospodăriilor contribuabile din 1720-1721.⁸

Comparând media gospodăriilor pe 1720-1721 cu media perioadei cercetate, rezultă un raport de 1:0,56. Utilizând acest coeficient, numărul gospodăriilor celor 10 localități lipsă se ridică la 370-380. Avem deci:

105 localități, nr. de gospodării calculat pe baza nr. de porți contribuabile	5374
10 localități, nr. estimat al gospodăriilor pe baza comparației cu altă perioadă	370-380
Total	5744-5754

Literatura atribuie diferite valori pentru numărul de persoane dintr-o gospodărie în sec. XVI., numărul variază între 4, 5 și 7, chiar 12. Analizând izvoarele și datele acestora, calculând media, vom obține în zona noastră rezultatul de 4 (3,95) membri pentru o gospodărie pentru perioada 1550-1600.⁹ Față de această valoare în cazul celor 10 localități am utilizat o valoare mai mare, de 6 membri pe gospodărie. Am considerat că în aceste localități nu trebuie să excludem gospodării din evidențe (ca în cazul gospodăriilor scutite de impozite în Secuime, ale nobililor, preoților, dregătorilor, sau ale săracilor care au avut "valori" sub baremul de 3 forinți.¹⁰

În cazul celor 105 localități trebuie să luăm în considerare și numărul acestora din urmă, ceea ce influențează în mare măsură numărul final calculat. Am deosebit două categorii:

- a) primori, nobili, preoți, etc. scutiți
- b) săraci și scutiți

Am fi putut deosebi încă o categorie, a celor scutiți pe motivul că au fost afectați în anul precedent de calamități: inundație, grindină, incendiu, epidemie (ciumă), etc. Numărul lor însă ne se cunoaște nici pe localități, nici pe scaune, de aceea am și făcut abstracție de această a treia categorie. Suntem oricum de părere că numărul lor nu afectează în mod nefavorabil calculul populației pe această perioadă.

Numărul populației din scaune s-ar ridica la 21496 (2687 porți, adică 5374 gospodării,

înmulțit cu 4) la care trebuie adăugat numărul de 2250 (370-380 înmulțit cu 6 pentru cele 10 localități).

Unul din izvoarele cele mai de încredere care permite să aruncăm o privire asupra proporției categoriilor sociale din Secuime, provine din 1614.¹¹ (Tabela 1.)

În perioada în discuție în zona cercetată s-au găsit cca. 130-150 gospodării de primori și nobili, după care nu s-au plătit impozite, și cca. 50-60 familii de primipili (lófő) care au avut fiecare câte 2-3 iobagi, respectiv 55-60 familii de preoți, dregători, etc. care de asemenea nu au figurat pe evidențele contribuabililor.

Pentru gospodăriile nobiliare am folosit un număr de membri de 11-12 pentru că a trebuit să luăm în considerare și servitorii, personalul, etc. Am obținut astfel în total 2100-2200 pentru numărul nobililor și al servitorilor, etc. Pentru grupul preoților și dregătorilor au rezultat de asemenea în jur de 2200-2300 de persoane.

În cazul categoriei săracilor scutiți am luat în considerare câte 4-5 gospodării în medie pentru fiecare localitate în parte. Luând 5 membri ptr. o gospodărie, în această categorie intră cca. 2500 de persoane.

Prin însumarea celor calculate populația teritoriului actual al județului Covasna se poate estima pentru anul 1567 astfel:

- Populația calculată pe baza porților contribuabile	21500
- Populația celor 10 localități din comitatul Alba	2250
- Primori, nobili, primipili mai înstăriți, preoți, etc.	2150
- Săraci scutiți de impozite	2500
Total:	28400

Media populației pe localități ar fi fost de 247 locuitori. Densitatea populației (pe km²) de 7,7 locuitori, aproape 8.

Pe baza mediei calculate, numărul populației Secuimii s-ar putea estima la cca. 82 000-83 000 de locuitori.

Vom încerca să extindem rezultatele bazate pe evidența din 1567 pentru întreaga Secuime:¹² (Tabela 2.)

Din populația Secuimii teritoriului județului nostru îi revin 34,5%, din localități numai 27%. Satele noastre aveau în consecință populația numeroasă, 247 de locuitori față de 194, media calculată pe întreaga Secuime. Cele mai populate erau însă satele din zona Ciuc-Giurgeu-Cașin (318 locuitori/localitate).

Desigur, cercetări noi ar putea pune în evidență și date suplimentare care ar afecta și numărul calculat (estimat) al populației.

Note

1. RUGONFALVI KISS István, A Nemes Székely Nemzet képe, Debrecen 1939. I. kötet. 151-156.
2. Item, 153-154.
3. Székely Oklevéltár, II. kötet, 216-224.
4. Történeti Statisztika Forrásai, Bp. 1957. 105-108.
- Székely Oklevéltár, II. kötet, 52, 65.
- Háromszék Vármegye Emlékkönyve, Sepsiszentgyörgy 1899. 13-69.
- Nemzeti Iparunk és Kereskedelmünk, Bp. 1963. 122-124.
5. Székely Oklevéltár, II. kötet
- ORBÁN Balázs, Székelyföld leírása..., I. și III.
6. BÁLINTH Gyula, Kovászna megye történeti helységnévtára (kézirat).
8. ACSÁDY Ignác, Magyarország Népsége a Pragmatica Sanctio korában. 1720-1721.
9. ORBÁN Balázs, "Sajátkezű utójegyzetei" a Székelyföld leírása... III. kötetéhez. (Notele proprii la vol. III. din „Székelyföld leírása...")
- Székely Oklevéltár, II. și III.
- Magyarország Történeti Demográfiája, Bp. 1963. 94-96, 135-137.
10. "Res", în valoarea-limită de 3 forinți se referă cu siguranță nu la oricare "lucruri", ci la mijloacele de producție (condiție a producției), în primul rând la animalele de tracțiune.
11. Székely felkelés 1595-1596, Kriterion Kiadó, Bukarest. 1979. 180-189.
12. În tabelul sintetic datele scaunului Brăduț s-au atașat la cele ale scaunelor din Trei Scaune (Sepsi, Kézdi, Orbai), în loc de cele ale scaunului Odorhei, pentru a obține date referitoare la teritoriul administrativ actual.
13. Korunk, 1978. március. 215-219.

Kovászna megye népessége a 16. század közepén (Kivonat)

A 16. század a Székelyföldön az életkörülmények jelentős javulását hozza, ez elsősorban a mezőgazdaság eltartóképességének növe-

kedésével magyarázható, és komoly népességnövekedéshez vezet. Másrészt, a század hatvanas éveivel kiéleződnek a társadalmi ellentétek, és az 1562-től 1595-96-ig fellángoló székely felkelések leverése után a Székelyföldön is általánossá válnak a jobbágyviszonyok. A közösségi szabadságok elvesztése nyomán rohamosan csökkeni kezd a lakosság számbeli ereje. A század közepén elért demográfiai csúcs idején a Székelyföldön mintegy 82-83.000 fő lakossággal és 8 fő/km² népsűrűséggel számolhatunk. A lakosság egyharmada esik a mai Kovászna megye területére, falvai népesekek. A legnagyobb települések Csík-Gyergyó-Kászton székben találhatóak. A fordítás a Magyar Statisztikai Szemlében (Budapest, 1995/10, 838-845) megjelent magyar nyelvű dolgozat alapján történt.

The Population of the County Covasna at the Middle of the 16th Century (Abstract)

The 16th century brought about a substantial improvement in the living-conditions of Székelyföld, which is due mainly to the improvement of agriculture, the growth of its capacity to supply the needs of the people, and thus led to a growth of the population. On the other hand, in the sixties of the century the divergence between the social levels become evident, and after the Székely revolts between 1562 and 1595-1596, with the decline of the Székely community, serf relations become general, too. After the loss of the social liberties the number of the population started to decrease more and more. At the time of the demographical peak at the middle of the century we can count about 82,000-83,000 people on the Székelyföld with 8 people/km². One third of the population can be considered to be that of the inhabitants of what is Covasna county today. The largest settlements were to be found in the Csík-Gyergyó-Kászton district. The translation was done on basis of the Magyar Statisztikai Szemle (Budapest, 1995/10, 838-845) [Hungarian Statistical Journal].

**Repartiția stărilor
secuiești în 1614**

Scaunele	Sepsi, Orbai, Kézdi, Brăduț	Odorhei (fără Brăduț)	Mureș	Ciuc, Giurgeu, Cașin	Total nr. familii
Nobili	282	46	46	18	392
Primipili*	1435	987	640	1069	4131
Pixidari**	1279	619	431	548	2877
Secui liberi	1406	812	521	1039	3778
Iobagi	1788	1678	1138	464	5068
Alte categorii (orășeni, etc.)	974	575	984	1417	3950
Total:	7164	4717	3760	4555	20196

*călăreți

**pușcași (pedestrași)

Tabelul 1

**Numărul populației estimate
pentru întreaga secuime (anul 1567)**

Scaunele	Porți contribuabile	Nr. populației (calculat/estimat)	Nr. localităților (media pe localit.)	Nr. de locuitori (locuit./km ²)	Densitatea
Sepsi	1375	14530	49	297	-
Kézdi	808	8540	38	225	-
Orbai	403	4250	18	236	-
(Filia) Brăduț	102	1080	10	108	-
Total (j. Covasna)	2688	28400	115	247	7,7
Mureș și Odorhei	3129	37000	257	144	10,3
Ciuc, Giurgeu, Cașin	1627	17100	54	318	5,5
Total Secuimea	7444	82500	426	194	7,9

Olaszteleki temető a fejedelemség korából

(Kivonat)

Az erdővidéki Olaszteleken, a 249-es házszámú telken házépítés-pinceásás közben több keletelt, koporsós sírra bukkantak. Az egyik sírban, a csontvázon talált BETHLEN Gábor korabeli (1625) dénár keltezi a temetőt. A hajdani falúvén levő temetőről sem az okiratok, sem a néphagyomány nem őrzött meg adatokat. A szerző a felfedezés körülményeit, a sírok leírását és néhány falutörténeti adatot ismertet.

Olasztelek (Bardóc község, Kovászna megye) alsó felében 1996 májusában a Miskepatak és az országút által bezárt háromszögben, a 249-es házszámú telken, a tulajdonos DEMETER János, a régi pajta-csűr lebontása után, annak helyére lakóházat kezdett építeni. A pincegödör (4,80 x 5,80 m) kiásása közben több sírt találtak.

Tudomást szerezve a sírokról, a helyszínen elvégeztem a pincegödör felmérését, rögzítettem a gödör falában látható, átmetszett sírok helyzetét és állapotát.

A gödör déli sarka 15 méterre van a Miskepataktól, az északkeleti oldala pedig 7 méterre az országúttól. A gödör mélysége 1,25 m. Nagyobb része sárga agyagba, keleti sarka agyagos kavicsba ásódott. A gödörben 8 sírt azonosítottam. Egy sír a keleti saroktól az országút irányába ásott sáncban van.

A sírok rövid leírása:

1. számú sír. Az északnyugati falban, szinte közepén látható, ferdén van elmetszve. Mélysége a felszíntől 1,05 m, látható hossza 1,42 m. Keletelt, koporsós temetkezés.

2. számú sír. A gödör északi sarka felé helyezkedik el. Teljesen kiásták, helyét nem lehet pontosan megállapítani. Koporsós temetkezés volt. Csontokat és nagyfejű, vas koporsószegeket tettek félre belőle.

3. számú sír- Helye bizonytalan, a gödör közepe felé lehetett. Teljesen kiásták. A csontvázon pénzérmét találtak. A zöld patinájú, erősen korrodálódott, kisméretű érmét szétörték és eldobták. A sírból csontokat és vas koporsószegeket őriztek meg.

4. számú sír. A gödör délnyugati falában volt 0,80 m mélységben. Derékban elmetszették. Az 1 m széles, keletelt sírban koporsóba temetve egy gyermek csontváza feküdt. A föld benyomta a 0,40 m széles koporsó fedelét, összenyomva a vázat és a koponyát. A kisméretű koponyában tejfogak voltak. Az egyik borda zöld színeződést mutat. Az ásóok szerint a mellkas tájékán egy pénzérme volt. A zöld patinájú, kis érmét eldobja találtam a gödör mellett. Az érem egy része le volt törve. Megtisztítás után meghatározhatóvá vált. BETHLEN Gábor dénárja 1625-ből¹. A sír csontanyagát összegyűjtöttem.

5. számú sír. A gödör déli sarka felé feküdt 0,60 m mélyen. Kiásása előtt ezt a sírt sikerült feltárni. A koporsó iránya délnyugat-északkelet. A fenyőfa koporsó 1,82 m hosszú, szélessége a fejnél 0,55 m, a lábánál 0,49 m. A mellkas tájékán a koporsó egy kissé kiszélesedik. Koporsószegeket nem találtam. A test fejjel délnyugat felé helyezkedik el. A hanyatt, kinyújtóztatva fektetett férfi (?) csontváza közepes megtartású, hossza 1,65 m, a koponyát a föld nyomása összetörte. Alsó karjai könyöktől be voltak hajlítva, és kezei hastájékán egymásra voltak téve. Semmi melléklet nem volt a sírban. A csontvázat lefényképeztem. A sír az ásás miatt megsemmisült.

6. számú sír. A gödör északkeleti falában látható 0,70 m mélyben, keresztben elmetszve. A kavicsba ásott sírban 0,60 m széles koporsós temetkezés volt.

7. számú sír. A délkeleti falban hosszában táru fel. A koporsó szélet lementszették. A sír mélysége 0,80 m.

8. számú sír. A 7. számú sír fejenél, annak irányára kissé ferdén helyezkedik el. A koponya leásódott, a sír irányát a gerincoszlop irányából lehetett megállapítani. A sír mélysége 0,80 m.

9. számú sír. A keleti saroktól az országút felé ástott sánokban csontokat találtak. Valószínűleg itt is egy sír volt.

A kis területen levő, egymás mellett elhelyezett, jobbára keletelt sírok egy ezideig ismeretlen temető létét bizonyítják a 17. századból. Erről a temetőről senki nem tudott semmit, a néphagyomány sem őrzött meg semmit róla.

A századelőn a falu barót felőli vége még itt volt a Miske-patak (időszakos vízfolyás) hídjánál. A telektulajdonos elmondása alapján a lakóház mögötti kertben régi kőfalazás alapjaira bukkant ásás közben.

Olaszteleket korán, 1322-ben és 1334-ben a pápai tizedjegyzékben Olazteluk néven említik².

A falu közepén emelkedik az alacsony kőfallal körülvett, keletelt, református templom. Nyugati homlokzata előtt az 1795-ben épült különálló, a kerítésfalba foglalt torony áll. Kisebbik harangja 1489-ben öntetett. A jelenlegi 1857-1858-ban újjáépített templom helyén, valószínűleg a 13-14. századok fordulóján épített régi templom volt. Kőfaragványaikból többet az új templomba építettek be. A déli bejárója mellett áll az egy darab andezitből faragott 0,95 m magas keresztelők medence³.

A templomhoz közel (kb. 80 m), keletre van a falu jelenkori temetője.

Feltételezhető, hogy a megtalált temetkezőhelyen valamilyen középkori veszedelem áldozatait temették el vagy egy régi, családi temetkezőhely volt. A sírok rendezettsége, elhelyezkedésük, a koporsós és mellékletes temetkezés azonban ellentmond e két feltételezésnek, így megállapítható, hogy ezen a helyen egy teljesen feledésbe merült középkori temető volt.

A beépítettség nem engedi a további kutatást, így csak a jövőben végzendő építkezések vagy más földmunkák szolgáltathatnak több adatot a temető megismeréséhez.

Jegyzet

1. ADOLF RIESCH (1901): Siebenbürgische Münzen und Medaillen. Hermannstadt. -109 oldal, 314.-denar (BETHLEN Gábor 1625)-26. oldal 314 ábra; Előlső oldal- GAB D G S R I ET TRAN PRIN, Koronás magyar című pajzs, két oldalán N-B; Hátsó oldal- PA R H V D S C O P R D 1625, Szűz Mária a karján Jézussal;
2. ORBÁN Balázs (1868): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi és népművelési szempontból, XLV. Olasztelek és környéke. p. 220-223, Pest;
3. DÁVID László (1981): A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei, Olasztelek, p. 233-236, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Cimitirul de la Tălișoara (j. Covasna) din timpul principatului (Rezumat)

Satul Tălișoara (comuna Brăduț, județul Covasna) este unul dintre localitățile care sunt amintite în registrele papale din anul 1332 și 1334 sub numele de Olazteluk. Biserica reformată situată în centrul satului, înconjuraată cu zid de incintă a fost construită probabil la sfârșitul sec. XIII. sau începutul sec. XIV. Clopotul mic, din turnul construit separat de biserică a fost turnat în anul 1489. Biserica a căpătat forma actuală după reconstruirea din 1857-1858. La cca 80m spre est se află cimitirul actual al satului.

În primăvara anului 1996 pe imobilul situat la numărul 246, având ca proprietar pe J. DEMETER și care se află între drumul județean și păruul Miske, proprietarul intenționa să construiască o casă nouă în locul unei șure demolate. Cu ocazia săpării pivniței au fost descoperite 9 morminte orientate aproximativ est-vest, cu coșciug de lemn. Pe baza unei monede (denar) a lui Gabriel BETHLEN, din 1625 mormintele au fost datate în perioada principatului. Despre acest cimitir nu există nici un document, și nici tradiția

populară nu a păstrat nimic despre existența necropolei în acest loc.

The Cemetery at Olasztelek (Tălișoara, Covasna County) from the Period of the Principality (Abstract)

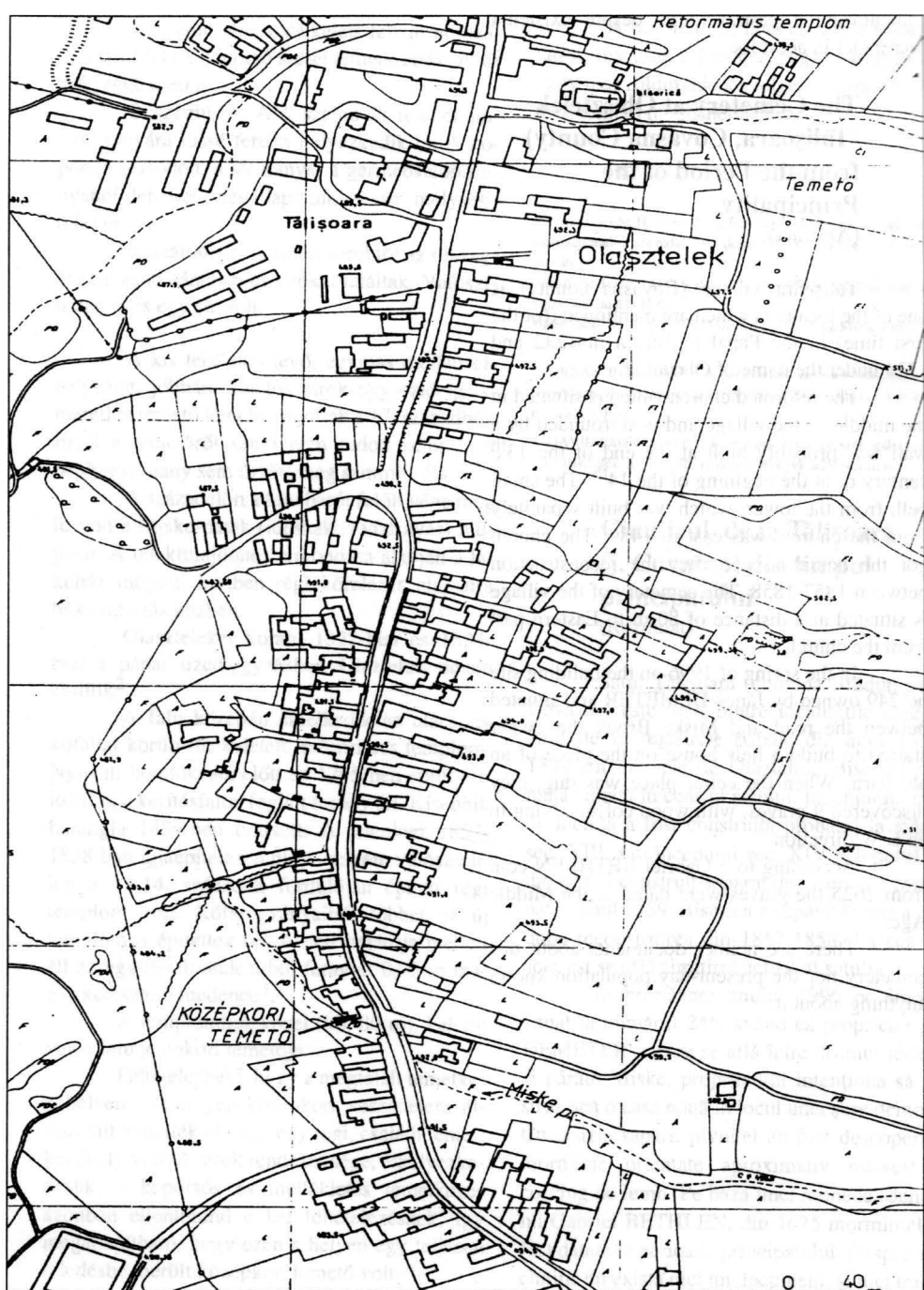
Tălișoara village (Covasna county) is one of the localities which are mentioned (for the first time) in the Papal registrum in 1332 and 1334 under the name of Olaszteluk.

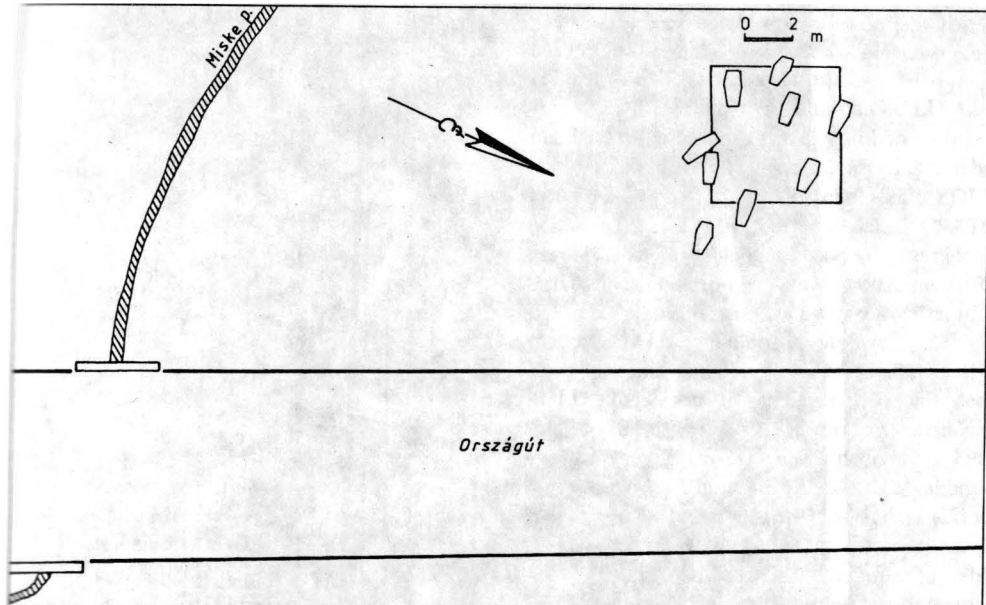
The reformed church which is situated in the middle of the village and is surrounded by a wall was probably built at the end of the 13th century or at the beginning of the 14th. The small bell, from the tower, which was built separately from the church, was cast in 1489. The church got the actual aspect after the reconstruction between 1857-1858. The cemetery of the village is situated at a distance of 80 m to Eastern part from the church.

In the spring of 1996 on the building site no 249 owned by János DEMETER and situated between the road and Miske Brook the owner started to build a new house on the place of an old barn. When the cellar place was dug, they discovered 9 graves, with wood coffins, lying in an E-W direction.

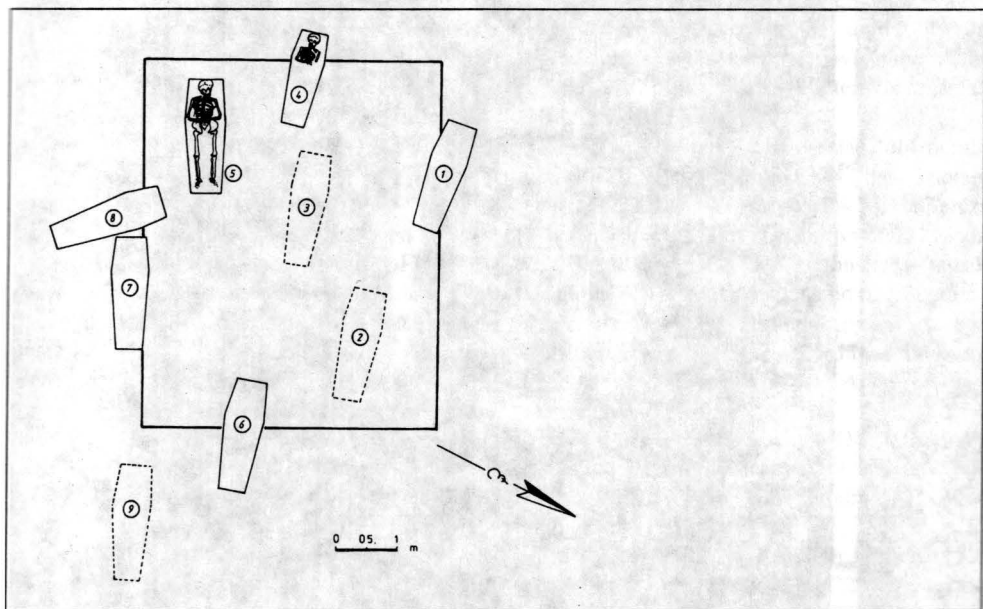
According to a Gabriel BETHLEN coin from 1625 the graves were dated in the Middle Age.

There are neither documents about this cemetery nor the present-day population knows anything about it.

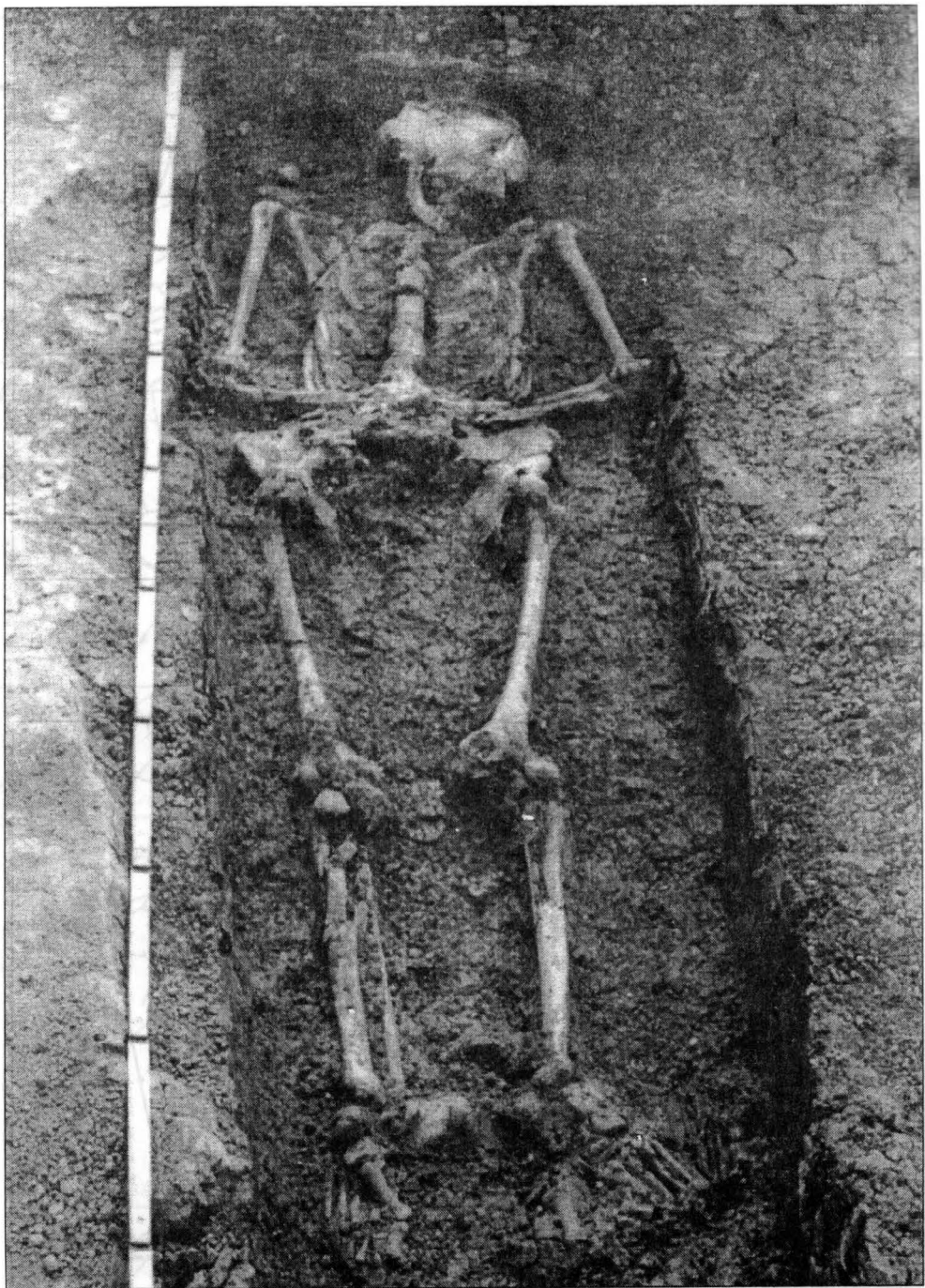

2. ábra A fejedelemskori temető helyszínrajza

3. ábra A fejedelemskori temetőrészlet alaprajza

ZÖLD Péter élete és munkássága (1727-1795)

(Kivonat)

ZÖLD Péter az 1762-64-es székelyföldi események egyik főszereplője. Közismert a végkifejlet, hogy 1764 januárjában a Madéfalvára összegyűlt, a fegyvert felvenni nem akaró, tehát a katonai háttörtség megszervezése ellen tiltakozó csíki és háromszéki székelyeket lemészárolják (SICULICIDIUM). ZÖLD Péter a börtön elől Moldvába szökik, és az oda menekült székelyek plébánosa lesz, de sokat tesz a moldvai és a gyimesi csángókért is. Megírja a moldvai magyarok történetét 1420-ig visszamenően, missziót vezet a Dnyeszteren túli Csöböröcsökbe. Gróf HADIK András hívására sok menekült visszatér Erdélybe, köztük ZÖLD is. Ezután húsz éven át csíkelnei plébános.

1. Ősei, származása. Az időben vizsgálva, ősei után kutatva, 1614-ig, ZÖLD Mártonig jutunk, aki különös módon, hiányzik a madéfalvi lófők közül. Neve közvetve tűnik fel a híres BETHLEN Gábor féle összeírásban, éspe dig így: „SZÁSZ Lukács, ZÖLD Márton zsellére”. A többi csíki Zöld család ekkor zsellérsorban Bánkfalván, Csomortánban és Rákoson lakik¹.

A későbbi, az 1643-as katonai összeírás talán éppen ugyanezt a ZÖLD Mártont találja a régi lófők között Madéfalván, akinek felnőtt fia Mihály, unokája András. Ez az utóbbi még gyermek².

Az 1681-es lustrában (katonai összeírásban) ZÖLD Mihály és ZÖLD András nevével találkozunk. ZÖLD András falusbíró³.

Egy 1702-beli kimutatásban ZÖLD András, István, János és Tamás egy sorban szerepelnek⁴. Ezek a férfiak „osztózó atyafiak”, tehát testvérek és utódai („Condescendensei”) ZÖLD Mihálynak. ZÖLD Andrásné, a delnei CSATÓ Furus dédanyja a plébános ZÖLD Péternek és testvéreinek. Nagyanyjuk ZÖLD Péterné JÁRTÓ Erzsébet 1730-ban özvegyasszony. Fia, idősebb ZÖLD János, a plébános atyja⁵.

A már említett ZÖLD András az ifjú ZÖLD János és ZÖLD Péter „szülőáttya” (dédapja) 1710-ben, 60 (?) éves korában, „szülőánnya” (dédanyja) CSATÓ Furus pedig 1711-ben, 67 éves korában hunyt el. A rákosi anyakönyv korukra vonatkozó adatai, pontosságukat tekintve, kétségségre vonhatók⁶.

Páter ZÖLD Péter édesapja, idősebb ZÖLD János 1765-ben 67 évesnek mondotta magát, de nem bukkantunk nevére, adataira a csíkrákosi anyakönyv 1696-1698-as bejegyzettjei között. Viszont 1770-ben, elhunytakor 75 évesnek írták be. Egy ZÖLD János 1722-ben és az azt követő években csíki perceptor, vagyis adószedő. Nem lehet tudni, hogy a mi ZÖLD Jánosunk, vagy egy másik ilyen nevű ember töltötte be ezt a tisztséget. Ketten is viselték Madéfalván ezt a nevet⁷.

A madéfalvi ZÖLD család lófő familia volt. ENDES Miklós szerint 1742-ben „hadi érdemeik” elismeréseképpen kaptak Mária Teréziától nemeslevelet. A csíkmadéfalvi ZÖLD Jánosnak, feleségének, OLTÍ Katalinnak és fiainak, valamint ZÖLD Mátyásnak és hozzátartozóinak a nevére kiállított ármális némiképp zavarba hoz, mert ENDES nem említi ZÖLD János fiai közt a Péter nevet, hanem csak az Andrásét és a Jánosét⁸.

ZÖLD Péter édesanyja OLTÍ Katalin a madéfalvi OLTÍ Péter leányaként 1703-ban született. ZÖLD János és OLTÍ Katalin 1721. Július 6-án keltek egybe⁹.

2. Élete. Csíkmadéfalván született. Kezdetvíz alá tartásának tényét 1727. szeptember

21-én rögzítették a csíkrákosi anyakönyvben. Szülei, amint már mondtuk, ZÖLD János és OLTI Katalin. Keresztzülei a rákosi SZABÓ János és felesége, SÁROSI Borbála. A kis Pétert BARABÁS Márton, a későbbi főesperes és kanonok keresztelte meg. Ha nem szeptember 21-én, akkor csupán 1-2 nappal született korábban¹⁰.

Gyermekkoráról, azon kívül, hogy minden valószínűség szerint Madéfalván nevelkedett, nem tudunk semmi bizonyosat. Századok óta Göröcsfalva, Madéfalva, Rákos és Vacsarcsi együtt alkotta a rákosi egyházközséget, amelyet Kisasszony megyéjének is neveztek. Itt 1733-tól SIMON Imre András a plébános, 1733-ig KOVÁCS Miklós, majd SÁNTA Kelemen az iskola-mester. A tanítók, akik egyben harangozók is: BÖJTE Lőrinc és ÉLTES Péter¹¹. Arról, hogy járt-e a kisboldogasszonyi iskolába a kis ZÖLD Péter, semmi adatunk nincsen. Ha erre sor került, úgy ott is azt tanulhatta, amit régóta a többi római katolikus kisiskolában tanultak: a keresztény tanítás alapjait, a nyomtatott és írott szövegek olvasását, az írást, az egyszerű számvetést, a minisrátlást és (esetleg) az egyházi éneklést.

A középiskola két utolsó osztályát, a poétikát és a retorikát a székelyudvarhelyi jezsuita gimnáziumban 1743-45-ben végezte¹².

Amíg másmilyen adatok nem látnak napvilágot, addig azt a feltevést kell a legvalószínűbbnek tartanunk, hogy ZÖLD Péter a középiskola alsóbb osztályait Csíksomlyón a ferencesek gimnáziumában járta ki. (A syntaxista, principista, grammatista, párvista, declinista éveket, tanulmányokat végezhetett itt). A két település közötti, viszonylag kis, 10-12 km-nyi távolság is emellett szól.

BITAY Árpád több közleményben, tanulmányban foglalkozott ZÖLD Péter életével. Ő derítette ki, hogy teológiai és filozófiai tanulmányait 1748-ban, 21 éves korában fejezte be a jezsuiták kolozsvári főiskoláján, éspedig a SZEBELÉBI Bertalan-féle alapítvány költségén. A bölcsészdoktori címet adományozó ünnepi összejövetelen a vitatéma így hanzott: „**Emelni vagy csökkenteni előnyösebb-e az idegen áruk**

vámját?”. A tíz jelöltnek („új-doktornak”) erre, erre az akkor is időszerű kérdésre kellett a válasz megadnia¹³.

Az 1748-at követő 5 esztendőre majdnem semmiféle hírem, adatom nincsen arról, hogy vajon káplánként, plébánosként hol működött, mit tett? Ha csak az egyik könyve címlapján szereplő bejegyzését nem számítom ide. Az „Ex libris P(atri) Petri ZÖLD, 1752” bejegyzés lelkészi státusáról szól¹⁴. 1753. június 23-án, vagy valamivel utána sajátkezűleg írta be a rákosi anyakönyvbe latinul, hogy „rákosi káplán”. A Kisasszony egyházmegyében egy évig tölt be ilyen szerepkört¹⁵. Ezután 1754-től 1764-ig Csíkszentlélek plébánosaként szolgált. Első jelentkezése a szentléleki anyakönyvben 1754. július huszonnyolcadikáról datálódik. Néhány hónap hján 10 évet töltött itt. A szentléleki anyakönyvből hiányoznak az 1761-1764 közötti időre vonatkozó beírásokat tartalmazó lapok. Már 1764-ben kitéphették azokat. Ki tehette? Maga a plébános is, amikor üldözni kezdték. De cselekedhettek olyanok is, akik féltették, aggódtak sorsáért. Vagy éppen azok, akik ZÖLD Péter ellen bizonyítékokat kerestek. Nem tévedhetünk afelől, hogy a hiányzó lapok azért tűntek el, mert az akkori katonai és egyházi hatóságok szemében ZÖLD Péterre nézve terhelő bizonyítékokat, tényeket tartalmaztak¹⁶.

A bécsi udvar 1761-ben erdélyi román és székely határőrezredek szervezését határozta el. A császáriakat a belpolitika terén társadalmi, politikai, a külpolitikában leginkább katonai jellegű megfontolások készítették erre. A székelyek az újbóli fegyverfelvételt a régi szabadságjogaik helyreállításától (mint az adómentesség, a tisztjeik, vezetőik választásának a joga, stb.) tették függővé. Az udvar ezt nem fogadta el. Kezdetben, legalább elvben, önkéntes alapon indult meg a határőrezredek szervezése. 1763 őszén azonban királyi rendelet kötelezi a csíkiakat és a háromszékieket a fegyveres szolgálatra.

BAJTAY Antal püspök már 1763-ban Szebenbe rendeli a szentléleki plébánost, mivel a határőrség, a fegyverfelvétel ellen lázított, agitált. Emiatt itt 10 napi kenyéren és vízen letöltött

fogságot kellett elviselnie. A püspök elhatározta a plébános áthelyezését is, de a csíkszentlélekiek, ha ez nem legenda csupán, kérték, hogy ZÖLD Péter visszatérhessen a faluba¹⁷. 1763 karácsonyan az események felgyorsulnak. A határőrséget szervező Főbizottság, mivel ott már küldetését befejezte, Gyergyóból átjött Csíkba. A madéfalvi férfiak ekkor, hogy a besorozást, a fegyverfelvételt elkerüljék, kivonultak a szépvízi Pálos erdejébe. Példájukat sok más csíki falu férfilakossága is követi. Rövidesen Háromszékről is megérkezik a mintegy 700 főből álló csapat. Az „erdeiek” és a háromszékiek egyesültek, és Szép-víztől január 5-én Madéfalvára vonultak. Küldötteik bejelentették a sietősen Taplocára költözőt, menekült (?) Főbizottságnak, hogy január 7-én kérvényt (instantiát) fognak átadni. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert a SISKOVICS-LÁZÁR-BETHLEN alkotta bizottság úgy döntött, hogy szétvereti, megfélemlíti az ellenállót. 1764. január 7-én hajnalban CARATO alezredes vezetésével 1350 császári katona körbezárja és két ágyúval lövetni kezdi a falut, majd a katonák a menekülőkre támadnak. Körülbelül 200 embert megölnek, több százát a csíkszeredai Mikó-várba kísérik. Az áldozatok közül 44-et Madéfalva határában temettek el, ott, ahol most az emlékmű áll. (Aki ott nyugosznak, azok leginkább Háromszékiek !) Megkezdődtek a kihallgatások.

A püspök BEKE István delnei, ZÖLD Péter szentléleki, NÉMETHI József szentmihályi plébánost az ellenük felmerült vádak miatt 1764 elején magához rendelte. BEKE István és ZÖLD Péter, amikor híret vették Gyulafahérváron, hogy delnei, illetve szentléleki lakásukat az itthoniak felverték és kirabolták, hazaszöktek. BEKE István hamarosan visszatért a fogságba, de ZÖLD Péter nem ! 1764 tavaszán bujkálni kényszerült. Nehezen tudta, ha egyáltalán fel tudta dolgozni a híveinek ezt a pálfordulást. Kegyelemben, gráciában nem reménykedhetett. Lázadásra, felkelésre számított? Indulatainak engedve, bosszúra gondolt ?

1764. április 22-én, húsvét napján 7 szentléleki katona bukkant rá, de ő felöltöjté

(bundáját ?), amelyben 74 arany is volt, az elfogónak a fejére borította, és elmenekült. Április 27-én azonban vadászaton (?) lévő katonatisztek a fitódi erdőben elfogták. Csíksomlyóra SZÁSZ Jánoshoz, az espereshez kísérték. ZÖLD Péter hátrahagyva papi ruháit, könyveit, amiknek az árát ő maga 150 forintra becsülte, onnan is elszökött. Valamivel ezután Páter ZÖLDET a madéfalvi ZÖLD József Moldvába, Kománfalvaig kalauzolta¹⁹.

Az eléggé szűkszavú források még megőriztek számunkra néhány adatot, amelyek a szentléleki tevékenységére utaltak. Így 1755-ben a főmegyebíróval, BOCSKOR Jánossal és helyettesével, BASA Mihállyal, akivel majd 1762-ben pereskedik, a papilak templom felőli kijárathoz feliratos „galambbúgos kaput” állíttattak, amelyet, sajnos, 1897-ben a tízesbeliek lebontanak. A feliratos gerenda is eltűnt. Ugyancsak 1755-ben ADORJÁN János mindszei plébános neki adja, vagy eladja a Martini BONACINAE: Compendium (Köln, 1671) című könyvet, amelyet ZÖLD Péter halála évében ZÖLD Antalnak és Jánosnak, unokaöccseinek ajándékoz²⁰.

Mielőtt Erdélybe titkon visszatért, azt tervezte, hogy a csíkszentlélekiek eszteni juthat a „negyedfélmege” havasáról (a Csíki-havasokból) behajtja Moldvába. A moldvaiak támogatásukról biztosították őt. Utólag az elfogásakor esett kárának ily módon történő kiegyenlítéséről lemondott.

Bár ő is menekülni kényszerült, mégis ellenezte a kivándorlást. Az újabb menekültekre így rivallott: „Miért jöttetek pogány földre ? Miért nem maradtatok odahaza? Még nekem is viszszafelelni szándékom vagyon !” Moldvában plébánosunk condrának járt. Majd amikor titokban unokatestvérevel, ZÖLD Mátyással visszatért Madéfalvára, akkor zekét és bocskort viselt, tette ezt minden bizonnyal a figyelem elterelésének szándékával is.

CARATO június 14-én őt és unokatestvérért az édesapja házában elfogatta. De maga a hír, hogy ZÖLD Péter visszatért, nagy ijedséget, riadalmat keltett Csíkban a bűnfenyítő bizottság, a császári hatóságok körében. Bizonyára arra

számítottak, hogy megjelenését egyéb nem várt esemény is követi²¹.

Hősiunket vasra verve a Mikó-várba hozták. Csíkszeredában a katonatisztek előtt tett vallomása a korabeliek szerint nagy feltűnést keltett, és zavart váltott ki. Vallomása őszinteségét nincs miért kétségbe vonnunk. Azt állította több erdélyi arisztokrátáról, nemesemberről, köztük a székelly határőrséget szervező Főbizottság két arisztokrata tagjáról, LÁZÁR Jánosról és BETHLEN Miklósról, de másokról is, hogy 1762-ben és 1763 elején egyértelműen elleneztek a határőrállítás. Helyeselték ZÖLD Péter cselekedeteit, magatartását. Az önkéntesség elvét hangoztatták. Az erőszakos szervezés BUCCOWNak a műve, állították. Mára, vagyis 1764-re ezek az arisztokraták a határőrség felállításának az ellenzőiből a fegyverfelvétel nagy híveivé váltak, míg őt, ZÖLD Pétert, mint egy utolsó gonosztevőt üldözik. Joggal gondolta azt, hogy életveszélyben van, hiszen a katonai hatóságok bűnbakot kerestek. A bitófa árnyékában érezhette magát, a bécsi haditanácsban a bujtgatókra halálos ítéletet kértek, a vezetők kiirtását követelték.

A felvilágosult bécsi udvar az erdélyi határőrség szervezésével lazítani akart az erdélyi feudális társadalom merevségén, kötöttségein, konzervativizmusán, melynek haszonélvezője éppen a nemesség volt. Azon pedig csak vitázni lehet, hogy amit a felvilágosult abszolutizmus e téren tett: a kár volt-e nagyobb vagy a haszon²², lévén ekkor már megkésett ez az intézkedés.

Újból gyulafehérvári fogság következik. BAJTAY püspök, ha meg is büntette a néphez hí papjait, de nem adta őket a bosszúra készülő katonatisztek kezére. Az egyházi bíróság 1765. március 8-án mondott elmarasztaló ítéletet. BEKE Istvánt lázításért, ZÖLD Pétert pedig azért ítélték el, mert lázított, és összeesküvést szőtt. Ez utóbbi Mindszenten, Szentléleken, Delnén, Szentmiklóson, Szépvízen és Vacsárcsiban s talán máshol is összegyűjtötte a nemeseket és a népet, a népen itt lófők, gyalogrendűek és jobbágyok egyaránt értendők, és megeskette őket, hogy összetartanak, egymáshoz hűségesek maradnak. Nem fognak engedni a császári kato-

natisztek és az új határőrök erőszakosságának. A csíkszentgyörgyi Domus históriában a szájhagyomány későbbi lejegyzője azt mondja, hogy a csíkszentléleki pap nem nézhette „miképpen árad a zabolátlanság pusztító lángja, fájtn neki, hogy akik eddig mint testvérek egymást védve éltek, most egymás ellen viaskodnak, s mint ellenségek egymást öldöklők”. Véget akart vetni annak, a határőrség szervezése nyomán kialakult áldatlan állapotnak, amelyben, ahogyan mondták, „mindenki mindenkinek az ellensége lett”. Az összeesküvésnek nevezett eskütételre, melyre általában éjszaka került sor, a nép és ZÖLD Péter készítette, sőt kényszerítette a nemeseket. Közel 200 év múlva felrőtáltak neki, hogy az osztályharc helyett az osztálybékét, a nemzeti alapon történő összefogást szorgalmazta.

A két pap büntetése: 4 évi várfogság. Eből 1 év nehéz, 3 pedig könnyebb rabság. Büntetésük letöltése után szülőföldjükön többé nem lehettek volna papok.

Az örök éberségét kijátszva 1765. június 24-én másodszor is elszökött Gyulafehérvárról. Íme ZÖLD Péternek a körözőlevélbeli személyleírása: „**mintegy 40 esztendő**s korú, **kevésbé középszerűnél magasabb, erős és egészséges testű, nagyfejű, kicsiny és egybeszedett homlokú, kicsiny, fekete és fényes szemű, hosszú és fekete hajú s bajuszú, beretvált szakállú, feketeszeg, és kemény, elhagyott ábrázatú, rövid nyakú, széles vállú, durva járású, ugyan durva, de hangos szavú ember**”. HADIK András aláírásával ellátott körözőlevél szerint a menekülő plébános viselete: köpönyeg, fekete lájbi, magyar nadrág és csizma. „Papi köntösit elhagyta magától!”²³. Megvolt az oka rá, hogy így tegyen!

Nagy lelki erővel, ügyességgel, erős fizikummal és jeles szellemi adottságokkal megáldott férfiú volt, bátor ember. Hozzá fogható a 18. századi Csíkból nemigen ismerünk.

Megintcsak Moldvába vitte a sorsa. A Lengyelországban székelő „bákói püspök” engedélyével, amelyet számára, ahogyan írja, a moldvai fejedelem, III. Grigore GHICA könyörgött ki, a menekült székelők plébánosa lett.

Moldvában a csíki és háromszéki menekültek száma egyre nőtt. Létszámukat később talán igen magasra, 7-8 ezerre becsülik. Az erdélyi kormányzók drasztikus intézkedésekkel akar végetvetni a kivándorlásnak. Ha a szökött ember nem kerül elő, írja egy 1765-ös rendelet, két szomszédját pálcaztassák meg, és adóját, „eleven díját” fizetessék meg velük²⁴.

Csikban, öregségére való tekintettel, a plébános apját felmentették ugyan, de öccsét, ZÖLD Jánost egy évi fogsággal és hivatalvesztéssel sújtották, amiért bátyja személyében házánál szökevényt rejtegetett. „A vér vízzé nem válik”, válaszolta testvérhez méltóan az öccse a bünyefenyítő bizottság „miért” kérdésére²⁵!

Lelkeszi munkásságát Péter ZÖLD, úgy tűnik, a kalugerpataki (kalagorpataki) plébánia körzetében folytatta. A menekült székelyeken kívül még lelki gondozásban részesítette a Câmpeniben („Kömpen”), Tázlón, Frumoszán, Szaloncon, Jánosvölgyében, Ungureniben és Pülbokon szétszórta lakó magyarokat is. Ehhez a plébániához tartozott még (1780-ban) Barát, Bákó, Alsó-Margineni, Fundu-Fântânel, Blegyest. Ő említi, hogy „ezen faluknak népei részint a régen oda költözőtekből állnak, részint pedig azokból, akik a Székelyföldről oda nemrég futamodtak”.

A jászvásári (Iași) misszió főnöke 1767-ben arra kéri ZÖLD Pétert, hogy látogassa meg a legkeletibb magyar települést, a tatárföldi Csöböröcsököt, ahol 17 év óta nem járt katolikus pap, és lakóit részesítse lelki vigasztalásban, keresztény oktatásban.

Jelentésében részletesen beszámol a CARISI Ferenc nevű olasz szerzetessel május hónapban 13-14 napon át végzett missziós munkáról. Egyebek között újrakereszteltek 2512 embert, meggyóntattak és megáldoztattak 7139 személyt. Erről a missziós útról jegyzeteket is kellett készítenie, amelyeket, biztosra vehetően, visszatértekor Erdélybe magával hozott²⁶.

LÁZÁR István taplocai nemest, volt kormányzékai hivatalnokot, mert ő is így akarta, a bűnvizsgáló bizottság tagjai már 1765-ben ajánlották kegyelemre. Vállalkozott is rá, hogy visz-

szahozza a menekülteket, ám a nagy hó miatt (vagy egyébert ?) a hazatérés akkor elmaradt.

HADIK András erdélyi kormányzó és főparancsnok is támogatta a visszatelepítés gondolatát. LÁZÁR István valószínű, hogy 1766 őszén hazajött, mert 1767-ben már Csikban találják. Az alkudozás ZÖLD Péterrel és társaival tovább folytatódik. Most már ők szabnak feltételeket:

- ZÖLD Pétert helyezték vissza az eklézsiájába,

- a visszatérő gyalogkatonákat írják a huszárok közé,

- javaikat harmincad nélkül engedjék át a gyimesi vámon.

ZÖLD János is, amint SZÁDECZKY Lajos írja, Péter bátyja „visszaédesgetésén buzgólkodott”. Végre kegyelmet kaptak. 1768 szeptemberében a plébános számos menekülttársával visszavándorolt Erdélybe. Beszámolójában visszatérőkként, úgy gondolom, azokat a székelyeket említheti, akik a plébános egyházközségében voltak letelepedve. Nem tudni pontosan, hogy a feltételekből, amelyeket szabtak, mi valósult meg. Úgy néz ki, hogy a hatalom most engedékenyebb volt. Ezután 20 éven át, 1768. szeptember 20-tól 1788. október 5-ig, csíkelnei plébános.

1780-ban esetleg az ő kezdeményezésére, de mindenképpen a beleegyezésével állítottak fogadalmi vagy emlékkeresztet Delnén és Csicsóban a templom, illetve a kápolna mellé.

Ezeket a népi vallásosság és hitélet megnyilatkozásaiként tartják számon. Egyben a XVIII. századi csíki naiv művészet jól sikerült, jellegzetes alkotásai. Felmerült ekkor a delnei templom restaurálásának vagy teljes újjáépítésének a kérdése is. 1780-ban ZÖLD Péter vezetésével a csíksomlyói klostrom kriptájába temették el BOROS Ferencet, a volt felcsíki királybíró, akihez az 1762-64-es ellenállási mozgalom emlékei köthetnek.

Ekkoriban, 1783-ban önállósult egyháziilag, vált külön Csíkcsicsó Delnétől. A delnei plébániához tartozott Pálfalva is.

ENDES Miklós úgy tudta, hogy a delnei plébános támogatta a különválás gondolatát, azon-

ban a delnei Domus historia megőrizte, igaz későbbi átírásban, ZÖLD Péter gondolatait: TÖRÖK Ferenc székelyudvarhelyi esperes addig hízelgett BATTHYÁNY Ignác erdélyi püspöknek (1780-1798), amíg az bele nem egyezett abba, hogy Csicsóba is papot küldjön. „Egy koldustarisznyából kettő lett!” vélekedett erről a delnei pap²⁷.

Nem tudni arról, hogy esperesi, sőt kánónoki címet kapott volna, amint HEIDENDORFI CONRAD Mihály önéletírásában pontatlanul említi. Ismeretes viszont az, hogy 1781-ben a felcsíki egyházi emberek, a klérus jegyzője, nótáriusa volt. Tanúság erről az a somlyói parókia és a csíkszeredai adósai között, magyar nyelven rögzített megegyezés, amelyet a delnei plébános jegyzett le. Betölthette ezt az inkább tiszteletbeli funkciót már korábban is. Talán ez okon lehetett tagja annak az egyházi bíróságnak, amely előtt 1778-tól Csíkszentmiklós, mint felperes község és SÁNDOR Lajos helybeli pap, mint alperes közötti pör lezajlott.

ZÖLD Péter 1784-ben felcsíki alesperes. BATTHYÁNY Ignác püspök által újonnan létesített tisztség lehet. Esetleg öngúny van abban, ahogyan ő maga írja: „al-kődi v(ice)esperes” vagyis a kődaljai, a Kődön alóli terület alesperese !! A későbbiekben nem találkozni a tisztségnek ilyen megnevezésével.

A csíksomlyói plébánia adóskönyvében 1777-től 230 forintnyi tartozással szerepel. „Ezen adósságot méltóságos gróf BATTHYÁNY Ignác püspök Úr, amint mondják, elengedte volt T-dő ZÖLD Úrnak, amikor Delnétől Csicsót elválasztatá”²⁸.

1788 őszétől áthelyezték Csíkszentimrére. (Október 14-i az első anyakönyvi bejegyzése, 1795. március 3-i az utolsó !). Rákosi plébános lesz 1795 tavaszán. Itt 1795. március 12-én keresztelt utójára. Több hónapon át betegeskedett. 1795. június 25-én, 68 éves korában hunyt el. Június 27-én temették.

SZÉKEL Ciprián ferences páter „Coadjutor” kísérte el utolsó útján. Más csíki pap, tudtommal, nem volt jelen a temetésén²⁹.

Körülbelül 45 évet állt a papi hivatás, a katolikus egyház, a hívek lelki gondozása szolgálá-

latában. Nehéz néhány mondatban összefoglalni tevékenységét. Olyan szavakat, fogalmakat soroztatunk fel itt, mint a gyóntatás, áldoztatás, és misézés. Egy pap mindennapi teendői. De emellett a pap keresztelt, esketett és temetett. Mindig ott állt az emberi élet nagy keresztútjainál. A búcsúk, a búcsújárások, elsőáldozások előkészítése, megszervezése is feladatai között szerepeltek. És mindenkor keresztény etikára tanított.

ZÖLD Péter plébános Szentléleken (1754-64), Delnén (1768-88), Szentimrén (1788-95) és Rákoson (1753-54, 1795), amennyire ezt megközelítő pontossággal meg tudtuk állapítani, 1349-szer keresztelt, 297-szer esketett és 477 esetben temetett. Hiányoznak a szentléleki esketések és temetések, az 1748-52-es évek számadatai, valamint, részben, a Moldvában eltöltött évek adatai is³⁰.

A lelki dolgok, a szellemiek terén akkor a pap volt az első ember a faluban. Tőle függött az iskola működése, részben a tanítás minősége a kisiskolában.

Munkálkodása abban a korban igen jelentős befolyással volt a falu erkölcsi arculatára. A plébános nagy tekintélynek örvendett. Nem volt elhanyagolható szerepe az egyházközség gazdasági életében, a létfenntartásért vívott küzdelem mindennapjaiban. A gyakran felmerülő gazdasági, társadalmi ellentétek, feszültségek eligazítása sem követelhetett kevés energiát. De tette mindezt más is, minden pap, képességei és lelkiismerete szerint.

3. Jelleme, szellemisége. A határórség szervezése idején a csíki ellenállás egyik leghatározottabb vezetője, aki felvilágosít, és tanácsot osztogat, de akire oly jellemző a tettvágy is. Amikor Vacsárcsiban az összegyűjtött és hűződozó nemesek afelől érdeklődtek, hogy ki parancsára esketi meg őket, a válasz az, hogy **saját elhatározásából**. A fenyegető közhangulat engedékenyebbé tette itt is a nemesurakat. Parasztvezérekre emlékeztető ZÖLD Péter gesztusa, kijelentése: „**ennek csak meg kell lenni!**”. Ehhez hasonló jelenetek játszódtak le Szépvízen, Delnén, esetleg máshol is. Utólag a nemesek nagyon bánták esküjüket, átkozták a papot, és a történetek

jelentették BARABÁS Márton rákosi esperesnek, az pedig RÖMER kapitánynak.

A korabeli tanúvallomások ismeretében és más források alapján az sem dönthető el egyértelműen, hogy BEKE István vagy ZÖLD Péter ajánlotta-e az ellenállás résztvevőinek, hogy vonuljanak ki az erdőbe. A csíkszentmiklósi FERENCZ Antal, a szépvízi MIKLÓS György és LESTYÁN Miklós Szentkirályról úgy tudják, hogy Páter ZÖLD indítványozta a kivonulást Pálos és Szalonka erdejébe. Így kerülhettek volna el, szerinte, a határőrségbe történő besorozást.

A besorozás elől végül úgy sem bújhattak el. A határőrség felállításá miatt számosan Moldvába menekültek. ZÖLD Péter népe iránti felelősségének tudatában már első kényszerű moldvai tartózkodása idején ellenezte a kivándorlást. Már akkor (1764) kijelentette, hogy ő vissza szándékozik térni Erdélybe. Világos lehetett az ellenállás letérése után is, hogy azok ártanak leginkább a közösségnek, akik elhagyják azt, és elmennek, és azok használhatnak inkább, akik itthon maradnak, vagy visszatérnek³¹.

Ez okon mondott le a szentlélekiek tervezett megbüntetéséről. És emiatt tért vissza titkon Moldvából azzal a naiv, megalapozatlan reménnyel, hogy öccse majd csak kikilincseli (?) neki az itthonmaradás lehetőségét, a kegyelmet. (És ha mégis vissza kellett volna térnie önkéntes száműzetésének a helyére, apja és öccse, ezt biztosra vehetjük, nem engedték volna el teljesen üres kézzel !)

Az már bebizonyosodott róla, hogy szervezete erős és kitartó, a fáradtságot, nélkülözést könnyen elviselő ember. Nemcsak testi ügyessége, hanem szellemi adottságai is kiválóak, másként, amint BITAY Árpád is megállapította, nem lehetett volna annyira népszerű a csíkiak körében. A közözzelével segítségével alakját magunk elé képzelhetjük. Csupán az adott vitára némi okot, hogy a „kicsiny és egybeszedett homlokú” kitévelt hogyan értelmezzük ?

Édesapjának a bűnfenyítő bizottság előtt tett vallomását, miszerint Péter fia mindig is szófogatlan volt, úgy értelmezzük, hogy ZÖLD Péter sok esetben, már korábban is, másképp ítélt és más-

képp cselekedett, mint a környezete. Másságáért, erőfességgéért talán az édesanyját, OLTI Katalint is „okolhatjuk”, mert az édesapját, igaz, már idős korában, halk szavú, csendes emberként említik.

Kézírása, anyakönyvi bejegyzései nem egyszer indulatos, impulzív természetet, temperamentumot sejtetnek. Ő maga mondja, hogy 1764-ben, a kivándorlásakor nemcsak a menekülők kérése volt rá hatással, hanem akkor őt is elragadta az ifjúkori hév³².

Egy kevésbé ismert kiadványban a Csíki Múzeum Közleményei című kötet 1956-os évfolyamában KARÁCSONY Zakariás mezeológus közzétette ZÖLD Péter menekülttársának, a tapolcai LÁZÁR Istvánnak a levelét, amelyet bátyjának, LÁZÁR Imrének Gyimesből küldött Szebenbe 1766. október 6-án. Ebből a tudósításból idézünk részletesen: „**ÉN, amely cédoláskát kegyelmed küldött vala Páter ZÖLD úrnak nem bátorkodám odaadni - csodálkozásra méltó dolog annak az embernek minden cselekedete, ismerhette Kend Csíkban, nekem ezelőtt semmi különös ismeretem nem volt; többi közt az elmúlt hónap elején holmi muszkaországi kerengő verbuválók Atyaságánál latitálván (bújtak, lappangtak)...a zarándok hozzám jön, hogy a Páter őt hívja Muszkaországba, s meg is parancsolta, hogy az oltárról mindent szedjen egybe, s vigyék el, s még vannak felesen, akik a Páterrel elmennek, én...olyan parancsolatot adék, hogy egész éjjel a bíró és 12 esküdt vigyázzanak, és azt, aki el akar menni, rendre kötözzék, de észre vévén a Páter a többivel együtt, hogy vigyázat légyen, szándékokat diferálták (megváltoztatták)...**

...én kedves Bátyám uram eleget szépen, amit lehetett G(ene)rális Úr kegyelmességét, a magyar igaz szívét exponálván, mire fog jutni gondolkodjék, mivel életre szóló esze nincsen, deák ugyan s teológus jó, de oconomus rossz, mindenekre csak azt feleli, hogy ha egyébként nem élhet, elbír egy kardot, meggondolhatja kegyelmed is, Paphoz micsoda gondolat légyen...”

LÁZÁR István is csodálatra méltónak nevezi ZÖLD plébános cselekedeteit. Szerintünk csupán taktikázás az, amit LÁZÁR ezután említ. Már akkor folyt az alkudozás a Csíkba való visz-

szatérés feltételeiről. LÁZÁR István éppen készülődött hazatérni. Annak hangoztatásával, hogy orosz zsoldosnak szegődik, csupán a feltételeik elfogadását akarta az erdélyi kormányszéktől kicsikarni. Ha ő mindenképpen a cár szolgálátára szánta volna el magát, ebben a döntésében végül is semmi sem akadályozhatta volna meg.

Menekülttársa elismeri róla, hogy deáknak, teológusnak, vagyis papnak jó, de gazdálkodónak rossz, mert életre való esze nincsen. A fentieket átgondolva nem tűnik úgy, hogy LÁZÁR Istvánnak teljesen igazat kellene adnunk. A levélíró pontatlansága miatt nem tudni, hogy HADIK András generálisnak, akit névtelenül említ, a kegyelemre való hajlama, megbocsájító készsége mellett, ki volt közülük az, aki „**a magyar igaz szívét exponálta**”, HADIK-e vagy ZÖLD? Tudjuk, hogy mindketten, (így ZÖLD Péter is) kifejezhetően erős magyar érzelmeiket, magyar gondolkodásukat, szellemüket.

Hősünk ismert indulatos, impulzív természete miatt LÁZÁR István nem merte átadni neki bátyja „cedolácskáját”, amely esetleg éppen az erdélyi főparancsnok, HADIK András gondolatait, netán „üzenetét” tartalmazta³³.

1772. május 11-én a delnei plébános latin nyelvű levéllel, kéréssel fordult Emmanuel CARAT ezredeshez, az I. székely gyalogezred parancsnokához, ahhoz a CARATOhoz, aki a madéfalvi vérengzést 8 évvel korábban véghezvitte, akinek a parancsára 1764. június 14-én a szülői háznál letartóztatták, vasra verve a csíkszeredai Mikó-várba hurcolták, és kihallgatták.

A folyamodvány a csíkszentmiklósi egyházközség nevében és érdekében, valamint a Gyimeslokan lakó „**csángóknak mondott magyarok**” érdekében íródott. („...**Hungaris in Lonka residentibus, Csángó dictis**”)

Az történet, hogy az egyházközség tulajdonát képező gyimesvölgyi Hegyes havast, amelyet a gyimesloki lakosoknak évi 12 forintért lejelölként adtak használatba, CZIKÓ Antal szépvízi nemes elfoglalta. (A **levélre még visszatérünk**!) A különös az, hogy éppen ő írta ezt a levelet. Nem csupán Csíkszentmiklós évi 12 forintnyi vesztesége kapcsán, hanem legfőképpen a

XVIII. század első felében és közepe táján kialakuló gyimesi csángó közösség érdekében dönthetett így, és alázkodott meg. Ez, a jobbára Moldvából bevándorolt magyar családok létrehozta település a Tatros mellett, valamint a folyó patak völgyeiben egymástól kisebb-nagyobb távolságra keletkezett apró közösségek laza hálózata volt.

A 18. században máshonnan is jöttek Gyimeslokra magyar és más nemzetiségű családok. (Románok elsősorban, de németek és örmények is!)

A moldvai eredetű csángó-magyar közösség tűnik akkor, 1779-ben Gyimeslokon a legszámosabbnak. Úgy gondoljuk, hogy értékelték át önérzetén a delnei plébános, kísérelte meg hasznukra lenni.

Ez az eddig ismeretlen dokumentum 8-9 évvel előzi meg a két másik, tartalmilag egymáshoz közel álló, a moldvai tapasztalatait összegező írását. Ez utóbbiak adatait kétszáz év óta elég gyakran idézték, ha azok nem is voltak mostanig könnyen hozzáférhetőek.

Eredetileg latin nyelven írt beszámoló mindkettő: az első MOLNÁR Jánosnak a Magyar könyvház című kötetében jelent meg Pozsonyban 1783-ban. Még ugyanabban az évben, ugyanott német változatát az Ungarisches Magazin is közölte. A beszámoló 1780-ban készült. BLAHÓ Vince ferences páter és PRAY György közvetítésével került MOLNÁR Jánoshoz, aki magyarra fordította, és kiadta. A másik írás a BATHYÁNY Ignác, erdélyi püspök 1780. évi felkérésére a következő év elején adott válasza. ZÖLD Péter elmondja, hogy 62 moldvai településen élnek magyarok, akik 9 plébániához tartoznak. Csángó-magyaroknak nevezik őket. Nagyon károsnak tartja azt a gyakorlatot, hogy olasz misszionáriusokat, nem pedig a magyar és a román nyelvet ismerő lelkipásztorokat küldenek közéjük. Mivel az olasz páterek nem ismerik a moldvai római katolikusok anyanyelvét, még a vallás alapelemeire sem képesek megtanítani a hívőket.

A moldvai magyarok azt várják az osztórák császártól és a magyar királytól, de a római

pápától is, hogy számukra nyelvüket értő papok-ról gondoskodjanak³⁴.

Moldvában létekor, 1768 elején, felkarolta a csíkszentgyörgyi GERGELY Mátyás ügyét, aki a szabadságáért, jobbágyi státusa miatt hosszú éveken át perelt SZABÓ Gábor csíkszentmártoni földesúrral. 1768 februárjában ZÖLD Péter a kalagorpataki minorita misszionáriussal, P. Mauri Anselmus-szal tanúkat, időse embereket hallgattatott ki Forrófalván (esetleg Kománfalván is!) arról, hogy SZŐCS GERGELY Mátyásnak a nagyapja Moldvából telepedett Csíkba, akinek viszont egy Marosszékről származó SZABÓ János nevű szabad székely volt az őse. 1775-ben itthon ZÖLD Péter újólal megerősítette írásban az 1768-ban jegyzőkönyvbe foglaltakat. Azonban a nemesi törvényszéket, a csíkszéki Állandó (Folytonos) Táblát ez sem győzte meg GERGELY Mátyás igazáról. (Kár, hogy ezek a dokumentumok nem maradtak fenn!)

Ahogy szerepet vállalt 1762-64-ben az ellenállási mozgalomban, ahogyan a moldvai magyarság lelki-szellemi nyomorúságának a kérdése foglalkoztatta, a gyimesi csángókért tett gesztusa, a szabad emberi mivoltáért küzdő GERGELY Mátyás támogatása, mind széles látókörre vallanak, arról győznek meg, hogy tetteivel, szellemével föléje emelkedett a korabeli csíki, és lehet, az erdélyi értelmiség többségének. A szorosabb nemzeti, magyar összetartás és összefogás szükségének az egyik felismerője, híve. Szélesebb horizonton, átfogóbb, nemzeti kategóriákban gondolkozott, nem úgy mint sok magyar kortársa.

ALBERT Dávid megállapításával élve a népe iránti szeretet, sorsának féltése volt tetteinek legfőbb mozgatója³⁵.

Nem általanosabb európai jelenség, a nemzeti ébredés és gondolkodás, a modern nemzetek kialakulásának korában vagyunk.

4. Írásai. Moldvai tapasztalatairól már említett két nevezetes, majdnem teljesen azonos tartalmú beszámolót írt. Mindkettőt latin nyelven. Az első történetíró ismerősének, BLAHÓ Vince ferences páternek adta, akitől PRAY

Györgyhöz, az ismert történettudóshoz került. Ő kiadásra érdemesnek ítélte, és MOLNÁR Jánoshoz továbbította, aki magyarul a Magyar Könyvház III. kötetében, 1783-ban megjelentette. Ugyancsak Pozsonyban, és 1783-ban, amint már mondtuk az Ungarische Magazin közli a német változatát. Úgy tartják, hogy SCHÖNWEIS István jezsuita történetíró, PRAY György baráti körének tagja volt a német változat fordítója és közreboocsájítója. MIKECS László, a csángó irodalom legkritikusabb szellemű kutatója úgy vélekedett, hogy a német textus a hozzácsatolt jegyzetekkel több információt tartalmaz, mint a MOLNÁR János szövege. MOLNÁR ugyanis mondatokat hagyott ki az eredetiből. Ellenben a MOLNÁR közölte variáns is tartalmaz az Ungarische Magazin szövegéből hiányzó részeket. Ugyancsak MIKECS mondja, hogy sem a magyar, sem a német textus nem hozza teljes egészében ZÖLD Péter fogalmazványát.

„Választékosan írt latinul” állapítja meg róla BITAY Árpád. Mi csupán a magyar változatot ismerjük.

A szerző, ZÖLD Péter írása elején megnevezi történeti forrásait: írásos emlékeket, szájhagyományokat, régészeti maradványokat, saját megfigyeléseit sorolja fel.

A moldvai magyarok történetét 1420-ig, Zsigmond király koráig viszi vissza, amikor Erdélyből sok székely és szász vándorolt keletre, a Kárpátokon túlra. A szászok később beolvadtak az ottani magyarságba. Már csak néhány családnév és a hagyomány utal erre. A régi magyar és szász bevándorlók, úgy véli, 4 főbb körzetet szálltak meg: a Tatros mellékét; a Szeret folyó melletti területet; Román megyében a Moldva és a Szeret közé ékelődött szögletet; a negyedik megszállt terület a Prut mente volt. Mindvégig megőrizték katolikus hitüket. „Csángó-magyaroknak hivattatnak, az oláh és magyar nyelvet egyenlőképpen értik, csak az hogy a magyart tisztán, de selypesen ejtik. Oláhok ruhát viselnek.” Ezek a csángó-magyar nevé székelyek, a Szeret mentiek, valamikor a bákói katolikus püspökséghez, a Tatros mellékiek pedig a milkói püspökséghez tartoztak. De Milkó mezőváros, ír-

ja ZÖLD Péter, akkor (1780) már teljességgel román falu volt. Ma (1780-ban) „a Moldvába takarodott magyarok és szászok” maradékai 62 faluban laknak, 9 plébániát alkotnak. Gondot rájuk olasz minoriták viselnek, akik se a magyar, se a román nyelvet nem ismerik.

A plébániák sorra így következnek: Jászvásár (Iași), Mugyiló, Damafalva (Domafalva, Dumafalva), Szabófalva, Talpa (a Moldva partján), Kalugerpataka. Az utóbbihoz több mint 16 helység tartozik, köztük Bákó városa is. Ennek a plébániának a hívei részben a régen letelepült magyarok, részben az újabban menekült székelek. Forrófalva következik 12 leányegyházzal, majd Gorzafalva a Tatros mellett. Filiálisai: Akna és Tatros is.

A 9. számú plébánia a huszvárosi (Huși). Katolikus lakói a magyar husziták leszármazottai, akiknek őseit Mátyás király (1457-1490) üldözte el Magyarországról. (Ezek idővel visszatértek a katolikus hitre.) Másik részük az akkor tatárföldi Csöbörccsök mezővárost és a közeli 3 falut alapította. Ezek az utóbbi magyarok a krími tatár kán első feleségének az alattvalói.

ZÖLD Péter 1767. tavaszán a moldvai katolikus misszió főnökének kérésére a huszvárosi (Huși) olasz minoritával meglátogatta a csöbörccsöki magyarokat. A településnek jó termőföldje van. Búzát, kölest termesztettek. Nagy szőlőseik voltak. Temérdek szarvasmarhával rendelkeztek.

ZÖLD részletesen elmeséli a Csöbörccsöki útjukat, missziós tevékenységüket. A lakosság úgy fogadta mintha égből alászállt angyalok lettek volna. Már 17 év óta nem járt közöttük katolikus pap. 14 napi ott tartozkodásuk alatt meggyóntattak 7139 embert, megkereszteltek vagy újrakereszteltek 2512 személyt. Ezek igen nagy számok. BOROS Fortunát ZÖLD adatait túlzottnak tartja. Efelőtt BITAY Árpád és BOROS Fortunát között vitára is sor került. Elképzelhető, hogy egyszerre nagyobb csoport fiatalat kereszteltek meg, így időt nyertek. A gyóntatás ügyében BITAYnak a véleménye elfogadhatónak látszik: számosan többször gyóntak, és ilyenkor már rövid ideig tartott a gyóntatás. (Eldönteni, hogy ki áll közelebb az igazsághoz - nehéz !).

A BATTHYÁNY Ignác püspökhöz címzett válaszlevél ugyanazokat a főbb gondolatokat fejtegeti, mint amit már tárgyalt beszámolójában elmondott.

A válaszlevélben megfogalmazott gondolatok még határozottabbak, adatai, nagyobb részt, pontosabbak. Többször hangsúlyozza azt a lelki, szellemi nyomort, amelyben a moldvai katolikus magyarok kénytelenek élni, mert idegen papjaik „nyomorultul és lanyhán szolgálják” a hívők közösségeit. Nem ismervén a nép nyelvét, lelkét sem tudják megközelíteni. Küldjenek tehát közéjük a magyar és román nyelvet jól ismerő papokat az erdélyi ferencsek közül.

Erdély püspöke a ZÖLD Péter szolgáltatta tények ismeretében 1787-ben levélben fordult a római pápához: „Ne higgye Szentséged, hogy keveset számít, ha az összes misszionáriusok nem ismerik a magyar nyelvet, mert nemcsak egynehány szétszórt és ide-oda vándorolt magyarról van szó. Sok család van, kik egész helységeket tartanak megszállva, és éppen úgy nem jártasok az oláhban, mint amilyen erősen ragaszkodnak hazai nyelvükhöz.” Ezek a misszionáriusok nem tudják sem tanáccsal segíteni, sem buzdítással ösztönözni őket az élet megjobbítására. A pápa válaszából (1788) az derül ki, hogy ő nem nézte olyan kritikus szemmel, és nem látta olyan drámainak a moldvai magyarság helyzetét, mint ZÖLD Péter és BATTHYÁNY Ignác...³⁶

A Magyar könyvház című kötetben napvilágot látott beszámolóban egy olyan mondat is olvasható, hogy a csángó-magyarok közül „sokan Felcsíkszékhez tartozó havasokon laknak, s holott nem száthatnak, kukoricával s marhaáru-lással élnek. Mind római katolikusok.

A szentségeket azoktól a plébánosoktól veszik fel, kiknek a szolgálatjokhoz tartozandók az említett havasok”. Így legtöbb közülük Csíkszentmiklóshoz, kisebb részük Csíkszentmihályhoz tartozott, tehetjük mi hozzá.

A csíkszentmiklósi parókia levéltárában találtuk meg ZÖLD Péternek az I. székely határ-őrezred parancsnokához címzett latin nyelvű fogalmazványát.^{36a} Fordításban:

„Méltóságos és Nagyságos Ezredes Úr,
Nekünk Kegyelmes Urunk !

Mostantól számítva több mint harminc esztendeje, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Mínyite-havasának nevezett helyét, amelyet Hegyeshavasnak is hívnak a **Lonkán lakó Magyaroknak**, akiket **Csángóknak mondanak** bérbe adta évi 12 magyar forintért, hogy állataikat, juhaikat ott legeltessék. Erre vonatkozóan léteznek még a néhai Nagyméltóságú L. B. SZTOJKA püspök úr engedélye is. Azonban ebben az évben a szépvízi Czíkó Antal úr társulva az öt pártoló katonákkal, oda, a nevezett helyre hajtotta a juhait és így az Egyházközség kénytelen a 12 forintnyi állandó kárt elviselni, ugyanis ő sem az összeget nem képes lefizetni, sem pedig a juhait elhajtani nem engedi. Sőt az egyházközség 1691-béli törvényivel, amelyet a legelkei ismeretesebben eddig betartottak, valamint a királybíró pecsétjével magát szembehelyezi. Úgy láttuk, hogy ezzel a gonoszszággal szemben más, határozott és eredményes orvoslás nincsen mint az, hogy, ezt a hatalmaskodót, és erőszakos bitorlót a karhatalom igénybevételével távolítsák onnan el. Itt most méltóságodat alázatosan kérjük, hogy az Egyházközség főgondnoka részére katonai jelenlét kirendelését megparancsolni kegyeskedjék, amennyiben ez a törvényes döntés ezeket az eltévelyedetteket onnan el tudná mozdítani. Mindezek közepette az Ön nagyon is tapasztalt kegyeibe és jóindulatába ajánljuk magunkat... Maradunk az Ön...

Készült Csíkszentmiklós hivatalos gyűlésén, 1772. május 11-én.

ZÖLD Péter, delnei plébános által, jelenlegi...(?)”

CARATO 1772. június 13-án Csíkszere-dában, ugyancsak latinul, ezt jegyezte a kérésre: „A Századparancsnok Úr Csíkszentmiklós küldöttének segítséget fog adni, és, nehogy erőszakosan valami történjen, a Hadnagy Úr erre felvi-gyáz”.

Kiemelni kívánjuk ennek a fontos dokumentumnak a közlésekor, hogy a gyimesi lakosság magvát, egyik első szervezett közösséget moldvai származású magyarok alkották.

A gyimesvölgyi csángóknak igenis közvetlen etnikai viszondésük volt, van a moldvai magyarokhoz. 18. századi csíki dokumentumok, a régi moldvai és gyimesi névanyag elemzése is megerősít a fenti állításunkban.

A moldvai magyarságot illetően a 18. századra a ZÖLD Péter írásai tartalmazzák a legfontosabb adatokat. Marcus Bandinust (17. sz.) követően DOMOKOS PÁL Péter felléptéig alig akad hozzámérhető írástudó, akit a csángó-magyarság sorsa ennyire érdekelt volna.

A plébániák sorában másodikként említett Mugyiló nevű helységet nem tudjuk azonosítani. Az egyik leginkább számbajöhető település egy 18. századi besszarábiai, a Prut partján feltüntetett Mohile nevű község, mezőváros (?) lehetne, míg a másik a Dnyeszter keleti partján lévő Mogilev nevű város. De ez utóbbi tudunkkal, nem tartozott Moldvához³⁷.

ZÖLD Péternek lehetnek még írásai, amelyeket nem ismerünk. D. MÁRTINAŞ említi például a DUDÁSSI András pálos szerzetesnek címzett levelét (1787. június 3), amely a vatikáni titkos levéltárban található. Tartalmáról azonban mi mitsem tudunk !

5. ZÖLD Péter emlékezete. Az első kérdés mindjárt a temetésével kapcsolatos. Ha ő alesperes és egyházi nótárius volt, hogyan történhetett meg, amennyiben az anyakönyvi bejegyzés a realitást tükrözi, hogy egyetlen pap, a ferences SZÉKEL Ciprián kísérte el utolsó útján ? Halála pedig nem következett be hirtelen. Már hónapok óta betegeskedett. Különös, sőt különös természetű miatt nem jöttek volna el paptársai ? Vagy tán az ő óhaja volt ez ?

A nemzeti szolidaritás eszméje, amiért ő is küzdött, ilyen halványan pislálkolt kortársai-ban? Hogy egyébről itt szó ne essen !

Arról viszont szó sincs, hogy a csíkiak, legalább egy részük számára ne lett volna világos a megszokottól eltérő, rendkívüli egyénisége. FARKAS Nepomuk János Csíksomlyón lakó nyugalmazott lelkész ZÖLD Péter halála után 1 évvel, 1796-ban írta ARANKA Györgynek: a ZÖLD rokonság vállalta ZÖLD Péter életrajzá-nak összeállítását, hogy ilyenképpen az utókor is

tudomást szerezhesen mozgalmas életéről, munkásságáról. Később ugyanaz a plébános arról számol be, hogy ZÖLD Péter öccsének, ZÖLD Jánosnak az írását a madéfalvi eseményekről elküldte ARANKA Györgynek. Soha nem hallottunk többé erről ! Eltűnt, vagy megvan ma is valahol ?

Vajon mi módon magyarázhatjuk azt az elszomorító tényt, hogy a csíkrákosi templomkertben nyughelyet kapott pap sírjára nem került kökereszt ? Szegény volt a ZÖLD család ? Nem telt egy kökeresztre a kisasszony egyházmegyének, vagy a csíki közösségnek ?

Hogy ZÖLD Pétert ennyi megilletett volna, és nem csupán egy korhadó fejfa, az nem lehet, gondolom, vitás !

Végül is az elődök felelőtlen mulasztását **KOVÁCS Jakab plébános az 1970-es évek végén pótolta**, amikor a csíkrákosi templomkertben ZÖLD Péternek emlékművet állíttatott. Ez FERENCZ Ernő szobrászművész alkotása. Egy emlékmű, amellyel eddig a szülőföld jeles fiának tartozott !

Névét már életében krónikájába foglalta **LOSTEINER Lénárd**, csíksomlyói ferences történetíró. Számára a madéfalvi események írásban való rögzítése szolgáltatott alkalmat, hogy róla és **BEKE Istvánról** írjon³⁹.

Megleppő, de igaz, hogy Csíkbán már 1796-ban **FARKAS N. János** említi ZÖLD Péternek a **MOLNÁR János** kötetében a Magyar könyvházban megjelent írását ! Ugyancsak meglepetésnek számít, hogy egy történeti műben **AJTAY Sámuel** már 1814-ben rá hivatkozva felveti a moldvai magyar települések alapításának idejét és az Ungarisches Magazinra alapozva azt a honfoglalásig viszi vissza⁴⁰.

A csíktaplocai születésű **GEGŐ Elek** úti-naplójában először közli ZÖLD Péter életrajzát. Ő is ismeri az írásait⁴¹.

A csíkszentgyörgyi Domus históriában egy, valószínű 19. század elején bejegyzett szájhagyomány ZÖLD Péternek az ellenállási mozgalomban vitt szerepét részletezi. Sajnos a fenti kötet ma ismeretlen helyen van, ha még egyáltalán létezik. A névtelen leírás szerzőjét **TANKÓ**

Albert csíkszentgyörgyi plébános és alsíki esperes személyében sejtettük, aki a menasági anyakönyv tanúsága szerint a határőrség felállításáról is elítélően írt.

ORBÁN Balázs közismert munkájában **LOSTEINER**t idézi, akárcsak **NAGY Imre** somlyói tanár⁴².

VESZELY Károly és társai 1870-ben kiadott könyvükben megjelentetik, eredeti nyelven a **BATTYHÁNY** püspökhöz írt beszámolót. Ugyanabban az évben **BEKE Antal** közli főbb életrajzi adatait⁴³.

A székely határőrség felállításának eseményeit **SZADECZKY Lajos** történeti művében írta le. Tévesen említi ZÖLD Péter halálának évét, akárcsak **BALLÓ István**. Halála évét mindketten 1788-ra teszik.

A két világháború között hárman is foglalkoznak életével, munkásságával. **BITAY Árpád** tisztázza életének legfőbb állomásait. **DOMOKOS PÁL Péter** magyarra fordítja és közli a **BATTHYÁNY** püspökhöz írt, tárgyalt levelét. **MIKECS László** úgy tartotta, hogy „**Zöld tudósítása igen megbízható, nagyon fontos dokumentum**”. Ezt aláírjuk mi is !

A második világháború után 1957-ben **VÁGÓ Béla** újabb adatokat tesz közzé a madéfalvi veszedelemről, így ZÖLD Péterről is. Egyben tevékenységét „osztályharcos szellemű”, kemény bírálat tárgyává teszi.

Jóval későbbi munka az ismertté és hírhedtté vált **Dumitru MÁRTINAŞ** könyve, amelynek alapvető tézise az, hogy a moldvai magyarok a Székelyföldön elmagyarosított románok utódai. Nincs szegényére semmi hazugság. ZÖLD Péter majdnem minden megállapítását a visszájára fordította⁴⁴.

A Keresztény Szó 1992. augusztusi száma hozta **ALBERT Dávidtól** a ZÖLD Péter iskolái című tanulmányt. A tanulmány szerzőt korábban is foglalkoztatta ZÖLD Péter személyisége, életútja.

A történeti irodalomban az utóbbi évek egyik leghasznosabb könyve az **IMREH István** gondozta „**Látom az életem nemigen gyönyörű**” című kötet. A bünyefnyító bizottság 1764-es

csíki jegyzőkönyveit, a csíkiak vallomásait tartalmazza. Kár, hogy éppen ZÖLD Péterről csúszott be téves adat is a könyvbe. Halála évét itt is 1788-ra teszik. Különben a legfontosabb könyv, forráskötet, amely eddig a határőrség szervezéséről megjelent⁴⁵.

A szépirodalmi művek közül, tudtommal a következőkben szabtak a szerzők hősüinkre ki-sebb-nagyobb szerepet:

CSERES Tibor: Zöld Péter levelei a pápához (Körkép, 1973)

Huszonkét mai magyar elbeszélés (Budapest, 1973)

IMETS Dénes csíki szerzőnek Veszedelem című drámáját a csíkszeredai amatőr színját-szók mutatták be.

KOZMA Mária Vészhalom című novel-láját az Idővallatban tette közzé.

NYÍRÓ József Madéfalvi veszedelem címmel írt regénye a határőrállítás eseményeiről szól⁴⁶.

A madéfalvi veszedelem ihlette az 1970-es évek végén készült két festményen ZÖLD Pé-ter alakja is feltűnik. (Az alkotók: BARABÁS Éva és LÁSZLÓ Zsuzsa festőművészek)

FERENCZ Ernő szobrász domborművön is megörökíti emlékét. A faragvány a csíkrákosi plébánia tulajdona.

1989-et követően szülőfalujában az álta-lános iskola ZÖLD Péter nevét vette fel, Csíksze-redában pedig a Törvényszék melletti utcát nevezték el róla.

Halálának 200. évfordulóján a Csíki Szé-kely Múzeum ZÖLD Péter és kora címmel 1995. június 27-én szimpóziumot tartott, kiállítást ren-dezett⁴⁷.

Jegyzet

1. Kolozsvári Állami Levéltár. Udvarhelyszék iratai. 16/56. Székely láda. BETHLEN - lustra. 1614./421., 453., 461., 463. old.
A lófők - székely lovaskatonák.
TAKÁCS Éva: Csík-Gyergyó-Kászonszék személynevei a XVII. század elején. In: Nyelvtudományok, 1983, Bukarest, 175. old.
2. Az 1643-as lustra. 96. old. A csíki összeírás másolata a Csíki Székely Múzeumban. Eredetije a MOL-ban. F. 136. Székely lustrajegyzékek.

3. Csík-Gyergyó és Kászonszékeken lévő vitézlő rendek rezgestruma. Másolata a székelyudvarhelyi HAÁZ Rezső Múzeumban. Eredetije a MOL-ban. F. 136.

4. ENDES Miklós: Csík-Gyergyó és Kászonszék (Csík megye) földjé-nek és népének története 1918-ig. Budapest, 1938, 522. old.
ZÖLD Jánosnak, ZÖLD Péter öccsének 1771-ben 3 jobbágya volt. (A nemhivatalos fogalmazvány a tulajdonomban.)

5. Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/37/1778/182. old., 27/38/1782/126 - 127. old., 27/39/1784/40/40-41 old.

Felcsík iratai: 28/1/1703/96. old., 28/2/1730/95. old., 28/4/1762/159., 180. old.

Lásd még: 27/22/1698.V.22. Madéfalva.

JÁRTO Erzsébet, a nagynya személyec esetében a források pontatlansága miatt fennáll némi bizonytalanság.

6.Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/523/1710-1711/153-154 old.

7.IMREH István: Látom az életem nemigen gyönyörű, Bukarest, 1994, 217. Old.

Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/524/1770/181 old.,

Gyergyószék iratai: 26/36/1722/36. old.

ZÖLD János valóban Felcsíkon péceceptor és komisszárius volt. Csíksze-redai Állami Levéltár. 27/XLIV/1788/48. sz.

8. ENDES Miklós: I.m. 188. old.

9. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/523/1703/24. old., 47/523/1721/169. old.

Ármális - nemesi levél, nemeslevél. Ármalista - egytelkes nemes. Lásd még: GARDA Dezső: Székely hadszervezet és faluközösség, Gyergyószentmiklós, 1994, 25-26. old.

10. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/523/1727/132. old.

11. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/524/1733/1734/2., 5-14., 170. old. ÉLTES Pétert és BÖJTE Lőrincet 1732-ben, KOVÁCS Miklóst 1733-ban említik utoljára, SÁNTA Kelemen nevét 1734-től jegyzik az anyakönyvben.

12. Csíkszeredai Állami Levéltár. A székelyudvarhelyi gimnázium anya-könyve. 225/1/1744-1745/135-138. old.

13.BITAY Árpád: Adatok ZÖLD Péter életéhez. In: Erdélyi Múzeum, 1934/7-12 sz./374-375 old.

14. A csíktusnádi parókia könyvtára. Leltárszáma: 72. Címe: R. P. Matthiae FABRI: Concionum...Conciones funebres et nuptiales. Köln, 1716

MUCKENHAUPT Erzsébet muzeológus jóvoltából ZÖLD Péter 5 könyv-ét ismerjük. A könyveket (4-et) a ZÖLD Péter és kora című kiállításon mutatjuk be. A többi 4: Martini BONACINAE Compendium...per R. D. Antonium GOFAR...Köln, 1671. Csíksomlyói parókia könyvtára. Ltsz. II. 180

Vita Christi...R. P. Ludovico GRANATENSKI. Köln, 1596. Csíksomlyói parókia könyvtára. Ltsz. II. 223

A gyergyószentmiklói parókia régi könyvgyűjteményében található a Concordantiae Bibliorum Sacrorum Emandatae, Velence, 1719, amelyet ZÖLD Péter plébános 1782-ben O.L.TI István plébánosnak, az unokatest-vérének adományozott. Ltsz. 52

Az 5. könyv Solutiones, non solutiones...a Rev. Patre Martino SZENT-IVANY Tymavice...Anno MDCCIII. Bejegyzés a címlapon: Petri ZÖLD.

15. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/524/1753/32. old.

16. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/339/1754/15. old.

17. DOMOKOS PÁL Péter: A moldvai magyarság. Budapest, 1987, 90. old.
A Csíki Múzeum Közleményei. 1956, Csíkszereda (1957), 44. old.
A határország szervezését Bécs kezdetben BUCCOW generalisra, 1763-ban pedig SISKOVICZ József tábornokra bízta.
18. IMREH István: I.m. 16-18 old.
BALLÓ István: A madéfalvi veszedelem. In: Csíksomlyói főgimnázium értesítője, Csíkszereda, 1906, 54-63 old.
SZÁDE CZKY Lajos: A székely határország szervezése 1762-64-ben, Budapest, 1908, 177-183 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Csíksomlyó: 47/652/13 old.
SZÁSZ János csíksomlyói esperes anyakönyvi bejegyzése szerint 44-en nyugsznak az emlékmű tövében. Legtöbbjük háromszéki. A csíki áldozatok közül ismert nevek voltak BOROS István ügyvéd (prókátor), DEMETER János Csíkszentmiklósról és CSISZÉR István Menaszóújfaluból. 1750-ben BOROS Istvánról jegyezték le, hogy kiváló szellemi képességekkel megáldott ember. A legkeresettebb prókátor volt Csíksban a XVIII. sz. közepén. Lásd még: Historia Domus seu Conventus Csík-Somlyoviensis, 1-2 old.
Csíkszeredai Székely Múzeum, Ltsz. 6194. Az első adóösszeírás (1750) a MOL-ban. Erdélyi kormányhatósági levéltárak. F. 50.
19. DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 95-96 old.
IMREH István: I.m. 212-219 old.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 219-220 old.
20. Csíkszentléleki Domus historia. 47-49 old. A szemöldökgerenda felirata: „Erecta tem(p)ore A DM Dni Petri Zöld P(atri) S(ancti) S(piritu) ac G(enerosi) D(ominii) IO(anni) Boec(k)or A(rchi) C(uratoris), V(ice) J(udici) M(ichaelis) Basa. Anno Dni 1755 14 Maii” A zárójeles feloldások IMETS FÜLÖP Jákótot származnak.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Alcsik iratai: 29/1/1762/47-50 old.
Martinae BONACINAE: Compendium, Köln, 1671
21. BALLA István: I.m. 71-74 old. CARATO nevével úgy írtam, ahogyan ő maga írta.
IMREH István: I.m. 33, 212-216 old.
HEIDENDORFI CONRAD Mihály: Önéletrajzából. In: Erdély öröksége. 1750-1790. Bp. é. n. 112-114. old.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 622 old.
22. DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 90-91 old.
IMREH István: I.m. 28, 41-43 old.
A bécsi haditanácsban már 1764. január 14-én megvitatták a madéfalvi eseményeket. Az elnökölő Anton STUPAN báró a bujtogatókra halálos ítéletet kért, a vezetők kiáltását követelte.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 622 old.
23. BALLÓ István: I.m. 22-29 old.
DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 90-91 old.
IMREH István: I.m. 20, 147-149, 232-244, 258-259, 260 old.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 219-221, 236-238, 239 old.
VÁGÓ Béla: A székely társadalom a madéfalvi veszedelem korában, Bukarest, 1957, 135, 150-152 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. 27/XIX/1765/33. sz.
24. IMREH István: I.m. 212-219 old.
SÁNTHA Alajos: A bukovinai magyarok története, Kolozsvár, 1942, 9-18, 27 old.
VÁGÓ Béla: I.m. 150, 213-214 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai. 27/26/1765/22, 35-36 old.
Jellemző a csíkszéki viszonyokra, hogy arcképe ZÖLD Péternek sem maradt fenn, ahogyan másnak sem az akkori időkben.
25. IMREH István: I.m. 216-217 old.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 236, 630 old.
26. BITAY Árpád: Zöld Péter a csöbörösöki magyaroknál, 1767. In: E.I.Sz. 1924/7 sz., 264-266 old.
- DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 92-100 old.
ENDES Miklós: I.m. 219-220 old.
MOLNÁR János: Magyar könyvház, III, Pozsony, 1783, 414-428 old.
Az első moldvai tartózkodása idején, 1764-ben Moinești-en lakott. A kétsőbbiekben nem tudni hol volt a szálláshelye ZÖLD Péternek.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 243-244 old.
A csíki székely krónika, Budapest, 1905, 206-208 old.
27. FARKAS Irén: Tizenpolcadik századi csíki faragott kőkereszték (kézirat). Köszönet a kőkeresztékről szóló adatokért.
SZÁDE CZKY Lajos: I.m. 243-244 old.
A Csíki Múzeum közleményei, 1956, Csíkszereda (1957), 49-50 old.
(LÁZÁR István levele LÁZÁR Imréhez).
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. 47/209, Delné/1768/9-31 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Gyergyószék iratai. 26/4/1768/10-12 old.
„A moldvai kiszököttek kegyelmi rendelete egy évvel meghosszabbították.”
Csíkdelnei Domus historia. („Historia domestica ab anno 1783”), 1-2 old.
Csicso különválása 1783. július 25-én történt.
Többen úgy tudják, hogy visszatérésekor ZÖLD Péter 100 aranyat nyert.
28. HEIDENDORFI CONRAD Mihály: I.m. 120 old.
Csíksomlyói parókia protokolluma, adóskönyve. 1739-1792, 67 és 92 old.
Csíksomlyói parókia protokolluma, adóskönyve. 1791-1829. Köszönet MUCKENHAUPT Erzsébetnek ezért az utóbbi adatért.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Csíkszék iratai: 27/37/1781/56 old.
Historia domus seu Conventus-Csíkiensis. Csíki Székely Múzeum. Kéziratok könyv. Ltsz. 6194, 1-2, 12 old.
Extractus seu specificatio. (SÁNDOR Lajos plébános és a község közötti peréről.) Csíkszentmiklósi parókia levéltára. (1778-tól szerepel a perben Z. P.)
29. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Szentimre: 47/605/112-213 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/524/116, 201 old.
Szekel Cipriánról lásd P. GYÖRGY József: A ferencrendiek működése Erdélyben, Kolozsvár, 1930, 570 old.
30. Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Szentlélek: 47/339/1526 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Deme: 47/209/9-31, 146-154, 209-214 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Csíkszentimre: 47/605/112-123, 205-211, 272-275 old.
Csíkszeredai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Rákos: 47/524/116-117, 175-176, 200-201 old.
31. IMREH István: I.m. 41-43, 55-56, 110, 118, 147-149, 174-175, 180, 212-219, 258-259, 260 old.
Igencsak szomorú tény, hogy a bünyényfő bizottság előtt a kihallgatáskor a legtöbb tanúságtévő BEKE István és ZÖLD Péter ellen terhelő vallomást tett.
32. BITAY Árpád: ZÖLD Péter egyénisége. In: E.I.Sz. 1927/7 sz., 165-172 old.
DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 89-100 old.
IMREH István: I.m. 41-43, 212-220 old.
VÁGÓ Béla: I.m. 135, 213, 214 old.
33. A Csíki Múzeum Közleményei. 1956, Csíkszereda (1957), 49-50 old.
Ezeket a közleményeket (1956ára, 1957-ára, 1958-ra) KOVÁCS Dénes múzeumigazgató szerkesztette és adta ki.
34. DOMOKOS PÁL Péter: I.m. 92-100 old.
MOLNÁR János: I.m. 414-428 old.
ZÖLD Péter latin nyelvű folyamódványa, amelyet CARATO ezredeshez írt a csíkszentmiklósi parókia levéltárában (1772/164 sz.). GERGELY Géza csíkszentmiklósi plébános segítségével bukkantam a dokumentum-

19. Pálos fordításért VERESS Imre nyugalmazott plébánosnak mondok

köszönetet.

BEARÓ Vincéért lásd SZINYEI József: Magyar írók...I.k.

39. ELBERT Dávid: ZÖLD Péter iskolái. In: Keresztény Szó, 1992/8 sz.

Cskszere dai Állami Levéltár. Anyakönyvek. Cskszék iratai: 1776/204-209 old.

40. BITAY Árpád: ZÖLD Péter egyénisége. In: E.I.Sz. 1927/2 sz., 167 old.

41. DOMOKOS PÁL Péter: L.m. 92-100 old.

42. BEKES László: Csángók (1989), 99-100, 186, 203-206, 235, 341-343, 353, 357-358, 372, 376-380 old.

43. MOLNÁR János: L.m. 414.428 old. ZÖLD Péter forrásairól, sajnos, nemigen mondhatok többet, mint amit ő maga írt.

44. Illustrissime ac Magnifice Domine Colonelle !

Domine Domine nobis Gratosissime.

Amis ab hinc plus quam triginta in alpestri territorio Parochiae Csik Sz. Miklosiensis in alpinis Mynyite dicitis locus quidam Hegyes havassa vocatus annuatum pro florenis Hungaricalibus 12 elocabatur Hungaris in Lunka residentibus, et Csángó dicitis, ut sua ibidem pecora et oves pascare possent. Super quo exstat etiam indultum Excell(enti)ssimi quondam Episcopi L. B. a Sztójka.

Anno vero isto hoc D. Antonius Czík Szépvizsienis associatis quibusdam cjabitus etiam Militibus eo oves suas illocavit, as(s)ide duodecim florennum damnum ut patiatu Ecclesiae necesse est, neque enim eosdem deponere vale, neque oves amovere sinit, immo (quamvis ?) contra Constitutiones Parochianas ad huc A(n)no 1691 factas et usque huc sanctissime observatas Judicis Regy sigillo obviare, seseque defendere nititur. Nullum igitur aliud remedium hic et nunc efficacius eo certius visum est nobis huic malo poni posse, quam ut violentus hic et potentiarius occupator, vi et potentia mediante inde amoveatur. Hinc submississime Illustriatem vestram requirimus dignabitur Gratirose Militarem assistentiam supremo Ecclesiae illius Curatori demandari jubere, quatenus is mos et defactos eosdem inde amoveri possit. Interea vero dum testatissimis Gratijs et aliis favoribus nos recommendamus tenet, una simil com(m)orimur (commoramur ?).

Extradatum ex sessione delegata in Csik Sz. Miklos, Anno 1772 Die 11 Maj

Per Petrum Zöld Parochum Delnensem, tunc (?) actuarius (?) (CARATO válasza !)

Dominus Centurio Commendans assistentiam militarem sessioni delegatae Csik. Szt. Miklosiensis Dabit, et ne Rapt aliquid eveniant Dominus locumtenens super hoc Cavebit.

Szerda, 13-ta junj 1772

Carato/Col.

37. BENKŐ Lóránd: A csángók eredete és települése a nyelvtudományi szemzőgéből. In: Magyar Nyelv, 1989, 3-4 sz., 271-287, 386-405 old. Atlas pentru istoria României, Bukarest, 1983, 41, 44 old.

Cskszentmiklósi parókia levéltára. 1772/164 sz.

Cskszere dai Állami Levéltár. Cskszék iratai: 27/VI/1748/55 sz. Aleskszék iratai: 29/2/1711/123 old.

Călători străini despre țările române. VIII. Bukarest, 1980, 447, 640 old. Moldvai csángó-magyar okmánytár, I-II, Budapest, 1989, 431-439, 446-447, 452, 735, 742-743, 746-748 old.

(Moldvai magyar eredetű családok, nevek Gyimesen: BALIKA, BALIGA, BARTOS, BILIBÓK, FÁBIÁN, FŐCZE, FIKÓ, GALACZI, JÁNÓ, KOZOKÁR, PETRÁS, TANKÓ, stb.)

38. JANCÓSÓ Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, 1955, 208, 223, old. LOSTEINER „nemeslelkű bajnoknak nevezni”, 55 old.

SZÁDECZKY Lajos: A csíki székely krónika. Budapest, 1905, 206-208, 211, 213 old.

39. LOSTEINER Leonard: Cronologia...kératos könyv. A csíkszemlyői Ferences kolostor könyvtára. Adateit később NAGY Imre, ORBÁN Balázs, majd BALLÓ István is közli. felhasználja. 55, 749-752, (597-601 kap.), 810-818 old. (643-644 kap.).

40. AJTAY Sámuel: A világ története... Pest, 1814, 10-11 old.

41. GEGŐ Elek: A moldvai magyar telepekről, Budán, 1838, 74-76, 109-112 old.

42. DOMOKOS PÁL Péter: L.m. 89-91 old.

43. BEKE Antal: Az erdélyi egyházmegyei papnövelde történeti vázlata, Kolozsvár, 1870, 180 old.

44. MÁRTINAȘ, Dumtru: Originea ceangailor din Moldova, Bukarest, 1985. M. D. „szerialitása” abban áll, hogy „bebizonyítja” miszerint a moldvai csángók a Székelyföldön elmagyarosított románok. Őkegyelme arra nem válaszolt, hogy miért nem szíszegnek (nem sz-szel beszélnek !) a csíkszéki románok: a vaslábiak, várhegyaljaiak, salamásiak, lóvészciek és a gyimesi románok? 1786-ban a vaslábi románok úgy beszéltek magyarul, mint a gyergyói székelyek, mégsem mondta senki róluk, hogy magyarok. MÁRTINAȘ számára az a tény, hogy a moldvai csángó-magyarok ismerték és beszéltek a román nyelvet azt bizonyította, hogy román eredetűek. A gyimesi (bálványos-pataki, tarhavas) románok, a lóvészciek is tudnak magyarul, s mégis románok. De MÁRTINAȘ nem az első és egyedül mesemondó. Az „ősi román” eredetűket „demonstrálta” PAL Iosif - PETRU M. is az Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstoriilor de veacuri című könyvében 1942-ben, amelyet Szabófalván nyomtattak ki.

45. ZÖLD Pétert méltató cikkek jelentek meg Cskszere dában születésének 250. évfordulóján 1977-ben: Népe szabadságáért, haladásáért küzdött. (Hargita, 1977. okt. 29). A helyi román lapban: 250 de ani de la nașterea lui ZÖLD Péter - unul dintre conducătorii răscoalei antihabșburgice din 1764. (Informația Harghitei, 1977. október 30). Ez utóbbit valószínű N. B. írta.

Nem tekinthetünk el attól, hogy fel ne idézzük azokat a könyveket, amelyekből méltatlanul kihagyták ZÖLD Péter nevét: Erdélyi katolikus nagyok. Szerkesztik BÍRÓ Vencel - BOROS Fortunát. Kolozsvár, 1941. Egy másik könyv: BITAY Árpád: „...hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást...”, Bukarest, 1977, szerkesztette KOVÁCS Ferenc

BITAY Árpád legalább 4 írásában tárgyalta ZÖLD Péter életét, munkásságát. Innen mégis kimaradt !!

ZÖLD Péter és kora. Szimpozium a cskszere dai Mikó-várban, 1995. június 27-én 11 órai kezdettel.

1. ZEPEZANER Jenő: igazgató, HAÁZ Rezső Múzeum, Székelyudvarhely: DANIEL István, Udvarhelyszék főkirálybírója

2. VITOS Sándor: nyugalmazott főiskolai tanár, Kolozsvár, ZÖLD Péter és szerepe a madéfalvi veszedelmez vezető küzdelemben

3. KELEMEN Sándor: középiskolai tanár, Cskszere da: A madéfalvi veszedelem

4. ALBERT Dávid: középiskolai tanár, Székelyudvarhely: ZÖLD Péter iskoláztatása

5. SZŐCS János: muzeológus, Csíki Székely Múzeum, ZÖLD Péter élete és munkássága.

Viața și opera lui Péter ZÖLD (1727-1795)

(Rezumat)

Lucrarea se axează pe prezentarea dateelor biografice ale preotul catolic Péter ZÖLD,

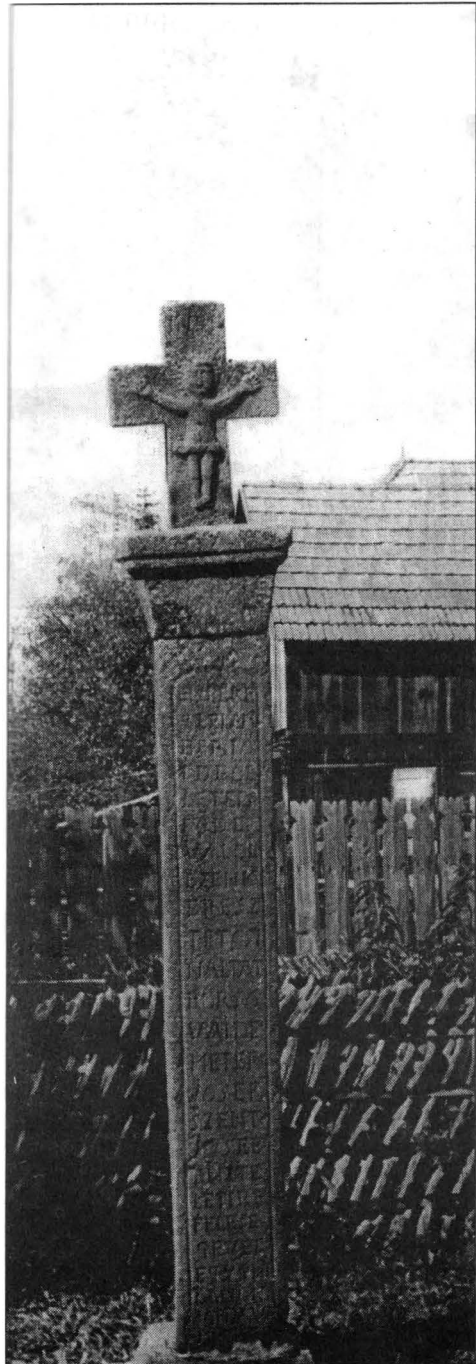
protagonist important al evenimentelor din 1762-64 din Secuime. Este binecunoscut că acestea culminează în ianuarie 1764 lângă Ciceu, prin măcelărirea secuilor neînarmați din Ciuc și Trei Scaune, adunați pentru a protesta împotriva organizării regimentelor de grăniceri (SICULICIDIUM). Evenimente similare, chiar dacă mai puțin sângeroase, se cunosc și în Năsăud, unde se organizează un regiment de grăniceri român. Péter ZÖLD fuge de închisoare în Moldova și devine preotul secuilor refugiați aici, dar este preocupat și de soarta ceangăilor din Moldova și din Ghimeș. Scrie istoria maghiarilor moldoveni, începând cu anul 1420, conduce o misiune catolică dincolo de Nistru, până la Csöbörösök, o localitate dispărută de atunci, cu numeroși credincioși catolici, fără preot. Chemați de contele András HADIK, guvernator al Transilvaniei care încearcă să aplaneze conflictul cu secuii, mulți refugiați se întorc în Transilvania. Se întoarce în Ciuc și ZÖLD, care de acum înainte, timp de două decenii este preotul satului Delnița.

The Life and Work of Péter ZÖLD (1727-1795)

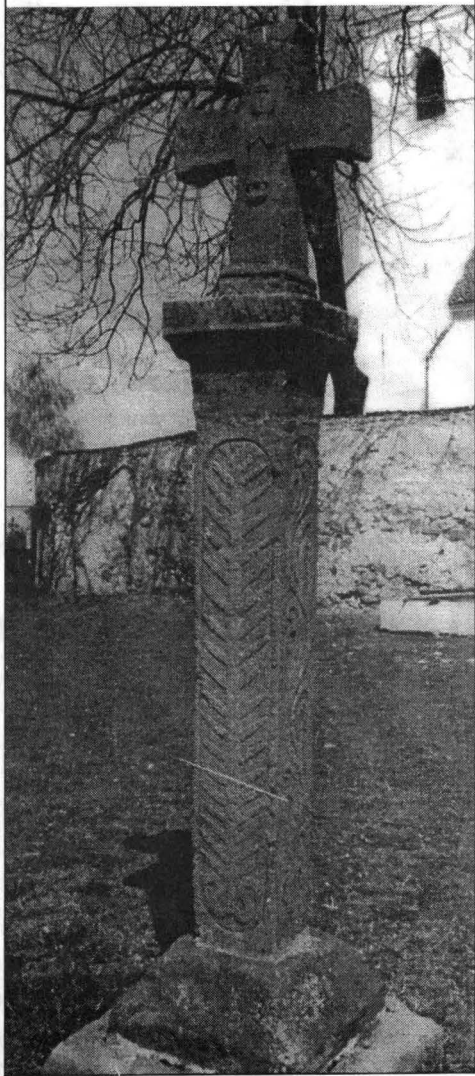
(Abstract)

The paper is based on the presentation of the biographical data of the Catholic priest Péter ZÖLD, who was an outstanding protagonist of the events between 1762-1764 in Székelyföld. It is well-known that these culminated in January 1764 next to Madéfalva (Ciceu, Harghita County) through the slaughter of the Székelys from Csík and Háromszék - who were gathered in order to protest against the organisation of the Székely frontier regiments (SICULICIDIUM). Similar events, if not quite so bloody were well-known in Naszód (Năsăud, Bistrița County) as well, where a regiment of Romanian frontier-guards had been organised. Péter ZÖLD escaped from prison and fled to Moldavia, where he became the priest of the Székelys who took refuge there; but he also was preoccupied by the destiny of the Csángó (the Hungarian group in Moldavia) people. He wrote the history of the

Moldavian Hungarians, starting from 1420, he also led a Catholic mission beyond the Nester up to the Csöbörösök, a place which had vanished since, and which had a lot of Catholic believers without a priest. Called by count András HADIK, governor of Transylvania, who tried to solve the conflict with the Székelys, many refugees returned. Péter ZÖLD comes back as well and becomes priest in the village of Csikdelne (Delnița, Harghita County) for two decades.

1. ábra A csíkszásói kereszt. 1780.

2. ábra A kőkereszt a csíkelnei templomkert előtt. 1780.

3. ábra A madéfalvi veszedelem (Siculicidium) emlékműve. Madéfalva. Magassága 13,20 m. 1899-1905

4. ábra FERENCZ Ernő: ZÖLD Péter emlékműve. Csíkrákosi temolomkert.
(A felvételeket NAGY Gyöngyvér készítette.)

Adatok

az 1849. július-december időszak háromszéki eseményeinek ismeretéhez

(Kivonat)

Az 1848-49-es szabadságharc végén, az orosz intervenció után, a győzelmében biztos Habsburg-hatalom már az utolsó csaták előtt megkezdi új berendezkedését. Háromszék hadszíntérré, majd katonailag megszállt területté válik, sorsa katonai vezetők és a restauráció helybeli kiszolgálói kezébe kerül. A dolgozat, elsősorban levéltári anyag alapján, a részletekbe kínál bepillantást.

Egy héttel a július 5.-i sepsiszentgyörgyi (eprestetői) harcok után, 1849. július 12.-i keltezéssel Sepsiszentgyörgyön a következő levelet címezték "Sepsi al Király Biro Tekintetes Nagy András Urnak tisztelettel", azzal a megjegyzéssel, hogy "igen siető"

„Tekintetes Király Biro Ur !

Naponként 50 szekér tűzifával a S. Szt. György mellett fekvő Tábor ki elégítettése képes nem lehet, mivel a Szüntelen folyó kenyér süttetésre is sok meg[yl] el, a mellett most Cibok Süttetéshez kezdettek oda is szerfelett kívántatik már az olt mellyéki tovább a fa adminisztraciót meg nem bírhattya mihez képest méltoztasson a tisztelt király Biztos ur a tulso járásbol és Kézdi Székből is naponként 60 szekér tűzifa bészolgáltatásáról sietőleg intézkedni mivel egyéb aránt kiálhatatlan rögtöni rendeleteknek eleget tenni képes nem lehet melynek jelentése tisztelettel vagyunk a

Tekintetes Király Biro ur
alázatos szolgálja
Galgotay Antal tanító
Commissarius.”¹

A fenti levél arról tanúskodik, hogy a győztes hadvezetés kökösi-uzoni-szentgyörgyi csaták után véglegesnek tekintette Háromszék leverését, és azonnal intézkedett az új irányítás megszervezéséről. A szotyori földbirtokos NAGY András királybíró bizonyára már korábban érdekeket szerzett a magas tisztség elnyeréséhez. Kinevezése korábban történt, hisz a fenti levél már a 3. számot viseli. Még egy feltételezésre okot ad a levél. A királybíró rendszerint a biztosok javaslatára, de többnyire azok kinevezése után ültették hivatalba, így már arra a tisztségre is kaphattak megfelelő embert. Későbbi keltezésekkel már pontos adataink vannak az új császári és királyi biztosról.

Tisztázásra vár, miért kellett 50-60 szekér fa naponta a „S. Szt. György mellett fekvő Tábor ki elégítettésé”-re ? Kiből formálódott ez a tábor ?

Alexandr Nyikolajevics LÜDERS feladata az volt, hogy Brassó elfoglalása után a Székelyföldet hódítsa meg. A további cél Szeben és Gyulafehérvár, majd az Alföld. A Székelyföldön azonban másként alakultak az események. Július 7-én, félve a szabadságharcosok újbóli visszatérésétől Háromszékre, egy ezredet Uzonnál, 7 zászlóalj, 8 lovasszázadot, 12 löveget Sepsiszentgyörgynél hagyott, maga pedig a sereg zömével Előpatakon át haladva Földvárnál foglalt állást². Ennek a nagyszámú katonának kellett étkezést biztosítani NAGY Andrásnak.

Ferenc József császár 1849. július 19-én nyílt parancsot tett közzé, amelyen Felix SCHWARZENBERG herceg miniszterelnök aláírása is ott található. Ebben tudtára adta Erdély népeinek, hogy báró Ludwig von WOHLGEMUTH-ot, aki a magyar szövegű rendeleteit következetesen báró WOHLGEMUTH Lajosként írta alá, az „Erdélyi Nagy Fejedelemségbe, a szász földet is ide értve” polgári és katonai főkormányzónak nevezte ki, és segítőnek Eduard BACH-ot, a nagyhatalmú belügyminiszter öccsét, a bukovi-

nai hercegség igazgatóját, mint polgári biztost osztotta be. A nyílt parancsban azt is közölték, hogy szigorúan megkövetelik a lakosságtól a ki-nevezettek utasításainak pontos teljesítését³.

Ekkor még harcok folytak Erdélyben. BEM tábornok július 20-án délután 5 órakor az orosz kézen lévő Sepsiszentgyörgyöt visszafog-lalta, s a tábornokot a város lakói legalább olyan örömmel köszöntötték, mint tették azt március 25-én, amikor először látogatott Sepsiszent-györgyre.

BEM július 21-én azt írta KOSSUTH Lajosnak:

„Dolgaink itt nem mennek rosszul. A székelyek elég nagy számban jönnek hozzám, már körülbelül 15 000 ember gyűlt össze belőlük. Sajnos fegyverük nincsen... Jelenleg Mak-sától Angyaloston át Sepsiszentgyörgyig haladó vonalon állok. Tehát majdnem az egész Székely-föld biztosítva van. Szabadon lélekezünk, és foly-tatjuk az új toborzásokat”⁴. Ezen a napon BEM Moldvába indult.

Távollétében, 1849. július 23-án az el-lenség három irányból is Szentgyörgyre támadt. A várost GÁL Sándor védte. Változó szerencsé-vel folyt a harc déltől éjjelig. Az ellenség beron-tott Szemerjára, és felgyújtotta, de győzni nem tudott, sőt a következő nap, székely ellentáma-dást követően Brassó védelmére vonult vissza.

BEM július 25-én, Moldvából visszatér-ve harmadszor is megfordult Sepsiszentgyör-gyön, tennivalókat, utasításokat hagyott hátra, majd PETŐFI Sándorral együtt Marosvásárhely irányába távozott.

GÁL Sándor július 27-én egy utolsó csa-ta után végleg feladta Sepsiszentgyörgyöt, és az Olt völgyében a Tusnádi-szorosig vonult vissza. Itt még sikerrel megállította július 31-én a táma-dókat, de rövidesen vissza kellett vonulnia Szé-kelyudvarhely felé⁵.

A bécsi udvarban világosan látták végle-ges győzelmüket.

Az új kormányzó augusztus 11-én érke-zett Erdélybe, s nyomban felhívással fordult a la-kossághoz, amelyben kérte, hogy segítsék, mert mindenki boldogulását tekinti feladatának. Ta-

gadják meg régebbi híveiket, bánják meg vétkes-tetteiket, igyekezzenek helyrehozni elkövetett hi-báikat, ellenkező esetben szigorú büntetés vár rá-juk. Még ugyanazon a napon egy másik rendel-kezést is közzétett. Ebben ismertette, hogy a la-kosok kötelesek a fegyvereket és lőszereket azonnal beszoigáltatni, ellenkező esetben hadi-vagy rögtönítélő törvényszék elé állíthatnak⁶.

A világsi fegyverletételre két nappal ké-sőbb, augusztus 13-án került sor.

Szeptemberben így írnak Sepsiszent-györgyön az egyik levélben: „Amint a ' katonai csász. kir. Székelyföld Kormányzó alezredes báró Heydte eö Méltosága kormányzói figyemét sem kerülvén el”⁷. Egy ideig, szeptember végéig külön fokozatként működött tehát a székelyföldi kormányzóság is.

Az osztrákok megfelelő vezetőket keres-tek a közigazgatás újjászervezéséhez.

A már említett NAGY András mellett rö-videsen DANIEL Imre és KOVÁCS kapitány ne-vével is megismerkedhetett a megye lakossága.

DANIEL Imre vagyasi földbirtokos csalá-d tagja August HEYDTE kiszolgálója. Az osz-trák parancsnok, miután 1848 novemberében meghódította Erdővidék jelentős részét, DA-NIEL Imrét Bardoc-fiúszék királybírójának ne-vezte ki⁸. Az ő feladata volt Erdővidék harc nél-küli feladásának előkészítése.

A későbbiekben nem lehetett hallani bá-ró DANIEL Imréről, csak az oroszok bevonulá-sakor, mint segítőjükről. A szabadságharc után azonnal feltűnt Háromszéken, mint a hadsereg melletti cs. k. ideiglenes biztos, akit később érde-meiért polgári biztosnak neveztek ki Székelyudvarhelyre. A várost ekkor a kormány-zó az erdélyi hat katonai vidék, közigazgatási te-rület egyikének központjává jelölte ki - ehhez Maros-, Udvarhely-, Csík- és Háromszék, vala-mint Felsőfehér megyének Háromszékbe ékelődött néhány községe és Küküllő megye egy-két helyesége tartozott⁹.

Már a szabadságharc leverését követően, különösen DANIEL Imre Udvarhelyre távozása után feltűnt Háromszéken az egy ideig minden levelet, utasítást rejtélyesen KOVÁCS kapitány-

ként aláíró Háromszék kerületi császári királyi főbiztosa. Később az egyik címzésben Csíkbánkfalvi előnevet használt, és KOVÁCS Istvánként szerepelt. A szabadságharc idején DORSNER ezredesnek (többen DOSCHER-nek írják), a csíki székely gyalog határőrezred parancsnokának bizalmi emberei közé tartozott, s amikor az ezredes árulóvá lett, ő is követte. Egy ideig Gyergyóban tartózkodott, ott próbálta megakadályozni a szabadságharc kitörését. Tetteiért 1849. január 25-én GÁL Sándor parancsára GYULAI Károly hadnagy KOVÁCS István kapitányt elfogta, és Kézdivásárhelyre kísértette¹⁰. A magyar csapatok elvonulása után újból Kézdivásárhelyen tűnt fel, mint a császár hű embere, majd Háromszéken az újjászervezett rend első megbízottjaként alázattal hajtotta végre a parancsokat, s sikerült annyira meggyőltetnie magát, hogy nevét Háromszéken 50 év után is mint a zsarnokság megtestesítőjét emlegették¹¹.

A harmadik vezető a már korábban említett NAGY András. Életével kapcsolatos adatok feltárása még ezutáni feladatok közé tartozik. Annyit tudunk, hogy korábban is a megye vezetői közé tartozott. 1842-ben az egyik Brassóból érkezett levélben a megszólítás „Tekintetes Király Biro Ur!” - kívül a címzés pedig „Nemes sepsiszek helyettes alkirály Birájának Tekintetes Nagy András urnak Szotyorba”. A levélben panaszt tettek UJVÁROSI Elekre, aki a sót, mivel Moldvából hozta, olcsóbban árulta, mint a hivatalosan megszabott ára. NAGY András 1846. december 15-én mint „Székelő Biro és a Dög vész tárgyába néhány falukra kinevezett Fő Biro” írt jelentést GÁL József királybíróknak Illyefalvára. Valószínű azon szotyori család sarja, akiket MIKSZÁTH Kálmán is meglátogatott, és szerepeltetett a Két választás Magyarországon című regényében¹².

A forradalom kezdetén HORVÁTH Albert főkirálybíró mellett NAGY András helyettes királybíró volt. Telkét Feldobolyban megtámadták¹³. Nyomban a szabadságharc leverése után Háromszék egyik irányítója, aki fenntartások nélkül vállalt közösséget a szabadságharc leverőivel.

Egy periratnak köszönhetően részletes adatok maradtak fenn arról, mi történt Uzonban a szabadságharc leverésének napjaiban és azt követően. A kivizsgálást DANIEL Imre rendelte el.

Előrebocsájtjuk, hogy Uzonban és általában Háromszéken, ahol katonaság átvonulására került sor, a szabadságharc utolsó napjait említve többszöri menekülésről, „futásról” beszélnek. Egyik iratban ez olvasható: „A közelebbi múlt Nyári Napokon amint a Helységünkbe sok Zsibongás és sokszoris elfutás volt” - írják a kökösí panaszlevélben¹⁴. Szintén így írnak egy másik levélben is: „A míg a falusi Lakosok bodorgásba voltak”¹⁵. Amikor a magyar csapatok Háromszékről 1849. június 24-25-ét követően Csíkszeredáig vonultak vissza, „velük menekült nagyszámú lakosság is”¹⁶. Uzonban a „futás” olyan emlékezetes volt, hogy a későbbi tárgyalások során az események döntő többségét időben az első és második futáshoz kapcsolták. ZOLTÁNI Ferencné ZAJZON Éva vallomása: „Midőn mi az első betöréskor elszaladtunk”¹⁷. CSORIK Mária GIDÓFALVI István 22 éves szolgálója kétszeri menekülésről beszélt: „magam pedig elmentem bé az udvarra - azonba ismét apámék felpakolodtak s el szaladtak Lisznyoba s ott ültek egy néhány nap”¹⁸. Az időt még pontosabban jelöli a következő vallomás, amelyet BOTÁR János asztalos mester mondott el: „midőn az előbbszöri futásból haza jöttem, egy hetet honn ülve az Inzsinernő Asszony Veres Györgynek méretett hat véka gabonát...kért szegeztem bé a gabonás ajtot - én az ajtot bé szegeztem azon beszézés után harmad nappal újra el futottunk”¹⁹.

Uzonban, más helységeken is, 1849-ben elsősorban az oroszok jelentek meg. Néhány alkalomról pontos adataink vannak. Az orosz csapatok június 24-én Sepsiszentgyörgyre, 25-én Kézdivásárhelyre érkeztek. Az utóbbiaknak át kellett vonulniuk Uzonon is. A magyar csapatok gyors visszavonulása következtében harcra nem került sor, de a faluból a családok egy része mégis elmenekült. Az emlékezetesebb futás akkor következett, amikor június 30-án a székelyek visszatértek és Uzon, valamint Kökös között támadásra készültek, az oroszok pedig a Fekete-

ügyön túl Prázmár környékén sorakoztak. A tulajdonképpeni csata július 2-án zajlott le. Ekkor Uzon lakóinak jelentős része elhagyta a falut, hisz kiszámíthatatlan ideig tartó harc következhetett a falu határában. Ez volt az első „futás”. A magyar csapatoknak vissza kellett vonulniuk. Július 21-én Sepsiszentgyörgy és Uzon között újabb csata készülődött; az orosz csapatok a Feketetűgy bal partjára vonultak vissza. Ezekre a napokra tehetjük a második futás időpontját.

A menekülő, illetve a behódoló falu képezéhez hozzátartozik a fehér zászló kitűzése is. Uzonban MÁRK Samuel is kitűzött egy fehér abroszt zászlóként, azonban vesztére tette, mert kiderült, hogy az a GIDÓFALVI István úrtól eltulajdonított abrosz volt. CSÓRIK Máris, a szolgáló vallomásában elmondotta: „annyit láttam, hogy a MÁRK Samuel Kapujára egy Zászló volt kidugva abból még egy darabot le hasítottam ott-hon az Asszonyrak meg mutattam s az Asszony rá ösmert hogy azon Asztalka terítettjéből való melyen az ezüstök állottak”²⁰.

Még inkább érthetővé válik a menekülés, ha azt is megemlítjük, hogy az oroszok, miután Uzonba bevonultak, néhány embert megöltek. Már korábban közölték azon uzoniak névsorát, akik a szabadságharcban elesetek. 18 nevet soroltak fel. Közöttük FERENC Mózes és KŐMIVES Ferenc neve után azt írták zárójelben, hogy: „öreg békés polgár, az ellenség meggyilkolta”; majd TÖRÖK Péter neve után azt: „idős embert és a román kántort Uzonban az ellenség meggyilkolta”²¹.

„VÁTA Ferentznő MAGYARI Anna 46 Éves” vallomása: „Midőn a kérdezett tábor ide jött Uzonba ide haza voltam de hogy némely falusiakat le lőttek meg ijedtem s el futottam”²². A vallomásból azt is megtudhatuk, hogy FERENC Mózeset az oroszok ölték meg: „a férjemet hogy a muszkák meglőtték meg ijedtem és azon időbe mikor némely Uzoniak raboltak ide haza ülni nem mertem”²³.

Nem szerepel a közölt halottak névsorában BOROZDA nevű. BOROZDA Rosi 15 éves uzoni leány így vallott: „Én Lisznyoba laktam SIMON Ferentz Uramnál - itt meghallottam

hogy apámot a muszkák meglőtték temetésére haza jöttem”²⁴. Rokona vagy testvére a halottnak, BOROZDA Mihály is részt vett a temetésen: „MORINDÁS Boris BOROZDA Mihály 24 éves” mondotta a biztosok előtt: „az öreg Borozda meg halván temetése napján midőn az én uram is a temetésről jött vissza találkozott a mesterrel”²⁵. Ezek szerint a név után ítélve Uzonban cigány is áldozatul esett az oroszok bevonulásának.

A fennmaradt iratokban adatokat találunk a táborozásról is. GYÖRGYBÍRÓ Ádám 28 éves a kivizsgálók előtt, akik tőle a rablásokról érdeklődtek, azt felelte: „Azon időben mikor a Muszka Tábor másodszor bényomult Uzonba a Magyar Tábor után”²⁶. A győzelmet követően egy ideig Uzonban táboroztak az orosz katonák, majd Szotyorba vonultak. Néhány nap elteltével azonban egy csapat orosz újból visszatért Uzonba, s ott felderítették, hol lehet gabonát találni, szekereseket parancsoltak az udvarba, és embereket kerestek, hogy megrakják a járműveket. Közben megbolydult az egész falu abban a reményben, hogy ezalkalommal ők is részesülhetnek bizonyos javakból. Két mozzanatot említünk meg az eseményekből. SZABÓ Mártonné közölte: „midőn az urfi kapujába jöttem láttam az udvaron benn Muszkákat áskálni, engemet egy muszka behajtott az udvarba, én csodálkoztam, hogy mit akar s midőn a pintzéhez elé értem ő mondotta s intette hogy a mit kapok vigyem en semmit nem akartam vinni...”²⁷. GARAI Józsefet is a rablásokról kérdezik az Uzonba küldött biztosok: „Eppen abba az időbe érkeztem haza midőn a Muszkák a Törökbuszat hordottak a Mikes Udvarból, s engemet a hideg lelt a kapuba leültem...hozott az itt volt mesternek akkori szolgálója egy fél vékás szemetmérő kasba, csős Törökbuszat, midőn hozzám ért a szolgáló, az egyik muszka ki vette a kezéből a kast, a másik őtöt vissza vitte az Udvarba játszodtatta, a Törökbuszát melyet a Leánka el vett a muszka a zekeimbe le öntötte melyet én házamba bé vittem...”²⁸.

Hasonló eseményekről tudunk a többi háromszéki településen is.

A korábban említett orosz táborról írt NAGY András kormánybiztos is, keltezés nélkül levelében. A Mlgs Császári Kir. Köz fő Biztosnagot alázatosan” tájékoztatja, hogy „Szotyor mellett a Császári Orosz Tábornak mintegy 3500 főből álló rész 10 napig Lagerbe volt az alatt azokat Szentgyörgy ki kerülésével a többi helységek élelmeztek kenyérrrel s minden egyéb Szükségletekkel”²⁹. Ezen táborozás idejét a följegyzések szerint augusztus elejére tehetjük.

A csaták befejezése után Kézdivásárhelyen is még jó ideig nagyszámú katona tartózkodott. Az egyik levélben pontos számadatot is találtunk. BARTHA Károly ideiglenes alkirálybíró Zágónban 1849. szeptember 13-án keltezi levelét: „Hadsereg melletti ideigl. Biztos Tit Kovács Kapitány Ur, a’ K. Vásárhelyen állomásozó, már most 3400 emberből álló Muszka tábor jobb módali élelmezése véget, K. Vásárhelyen, nekünk Király Birokul öszve jövést rendelt”³⁰.

Panaszkodnak az orosz katonákra az árkosiai is. 1849. október 20-án írt levelet a helybeli biztos, BARABÁS János Szotyorba NAGY András széki királybírónak, amelyben értesíti, hogy október 16-án 380 orosz katona érkezett a faluba, korábban még tiszték is, akiknek élelmezéséről nekik kellett gondoskodniuk, s közli, hogy kénytelen „hivatalosan bé jelenteni és azon kéréssel alkalmatlankodni, hogy ezen Rovat feletti költést a’ sok szegénységnek a’ Nagyrovatba bé tudatni annyival is inkább, mivel mindezen közönségbe szállásoló Katonaság közül a mindennapi fuvarozás, Tiszti élelmit, és fa illetőséggel minden nap el van foglalva”³¹.

Az Étfalván BAKCSI József által írt levelet a bíróválasztás idején küldték, amely október 20-a körül volt, s benne arról tájékoztatják NAGY András királybíró, hogy a faluban „jelenleg nagy számú katonaság állomásozik, és ki tudja meddig fog állomásozni? - Ez az egész falunak nagy terhére van”³².

Szintén októberben, a még Sepsiszentgyörgyön állomásozó katonákról olvashatunk. (Korábban, július 5-én, mikor az orosz katonák bevonultak Sepsiszentgyörgyre, a parancsnokuk, LÜDERS, két órai rablást engedélyezett, amely-

nek azt következményeit nem is említjük, hanem más megőrizte az emlékezet, hogy a székely történelem nagy kárára az oroszok elégették, vagy kútba dobálták, szétszórták a megye, a város, a DACZÓ család levéltárát³³.) Feljegyzik azt, hogy a városban tartózkodó katonákat a tűzoltók épületébe helyezték el, s a város vezetői befalazták azon ajtókat, amelyek az iratokat őrző termekbe vezettek, s mindaddig úgy tartják, amíg a városban orosz, vagy más katonák tartózkodnak³⁴.

Rétyen táborozó orosz katonákról is írnak 1849. szeptember 18-án NAGY András királybírónak. A besenyői biztos GYÁRFÁS Elek arról tájékoztatja, hogy midőn a faluban „a’ biro közönség gyűlést tsinálta... Bizonyos emberek futnak a gyűlésbe hogy négy muszka feljöve Rétyről ‘s a’ Rébbe bé ment... a’ Lovakra ezzel több emberek el szaladnak elfogni... nem tsak meg fogták a muszákot, hanem meg is verték a Birot arra utasítottam, hogy kísértesse el a’ Király Biro Urhoz... midőn egy darabig el vitték lefekütek a’ muszák a’ földre ‘s nem nem tudtak a’ kísérok tovább vinni viszsza kellett hozni... még más muszák is várták a mezőre... el kellett tsapni... egy ora nem tölt el... egy Hadnagy 3 köz legény feljöve Rétyről a’ tegnapi nap minket kiméletlenül le vitték Rétyre SZÉKELLY Ferentz urhoz, szerentsénkre ottan egy igen betsületes Kapitányra akadtunk ki töstént észre vette hogy azon Hadnagy ki le vit Törvénytelenséget tsinált ‘s maga töstént velünk feljöve, a’ bünözököt öszve szedette azok a muszákka ki békültek, ‘s minek utána megis fizettek nints semmi baj”³⁵.

Különböző iratokban ebben az időben gyakran írnak az orosz táborokról más vonatkozásban is: általános ellátásáról, élelmezéséről, bizonyos szükségletek szállításáról stb. 1849. augusztus 31-én NAGY András királybíró levelet küldött: „Közönségesítettik, hogy a hadsereg melletti Cs. Királyi Biztos Urnak folyó Ho 12 éről hozzám tett Intélménye szerint az orosz sereg részére bé Szállítandó minden élelmiszerek - a körülmények változásával folyo Év Augusztus 28 átol kezdve nem kész pénzel fizetnek ki, hanem nyugtatványoztatnak”³⁶.

Többször elhangzott, hogy a községnek az orosz katonák részére lisztet, sőt pénzt is kell beszo­l­gáltatniuk. NAGY András 1849. október 17-én körlevélben közli a községek bírái­val: „E­lelmi Biztos Oszterman Ur jelentvén nekem hogy jelesen az orosz Katonaság számára ki­ro­vandt Kenyérnek való liszt...fogyaté­k­ján van most ezennel azon hanyagos Bi­rák­nak - kik a ki küldött rovatok szerinti Liszt és pénz egész­sz mennyiségek bé adását és fizetését el mulasztani elég merészek voltak - a leg keményebb felelet alatt teszem még egyszer kötelesség­g­gé, hogy jelen rende­letem vételétől számítva 24 ora alatt mind azokat bé szol­gáltatni annyival kevésbé mulassák el, - hogy különben nem tsak büntetés alá fognak utaltatni hanem a mellett az él­el­me­zésbe eshető rövidségből származni szokott ked­vet­lenség is köz vetítőleg egyenesen azon hanyagos Bi­rákra sujtani s ekkor magoknak tulajdonit­sák ami érni fogja”³⁷.

Általánosnak írják azt is, hogy az oro­szok gyakran egy-egy falut megszálltak, s elvet­ték a lakosok él­el­m­ét. NAGY András körlevélben közli a községek helyi bírái­val, hogy ezen rablások nem számíthatók bele abba a mennyi­ségbe, amit a faluknak a megszálló katonák részére az előírásnak megfelelően be kell szol­gáltatniuk: „még azon mentség sem szolgálhat okul hogy az ugyan csak Katonai csapat falujokat meg lepvén több féle terményeket csikartak fel - mint hogy az ilyen esetek atallónosok lévén azok a rendszeres rovat­aluk végre hajtását akadályozo ü­r­ügyül nem fognak nézetni”³⁸.

NAGY András különleges feladat elvég­zésére is felhívta a falusbírák figyelmét. Közli, hogy tájékoztatták őt, az orosz táborból néhány katona megszökött, akik bizonyára, legalábbis egyelőre, nem akartak visszatérni Oroszország­ba, s ezért „név szerint le írt orosz katona szöke­vények felkerestetvén ha meg tanáltnak kísér­tesse­nek a közelebbi Katona Téri parantsnoksá­gra”³⁹.

A fentiekhez hasonlóan írja 1849. szeptem­ber 6-án: „Ugyan a tisztelt Cs. Kir. Biztos ur parantsolatjából ezennel minden helységek Bi­rái­nak szoros kötelességg­gé teszem, hogy a csá­

szári orosz seregből hirtelenül meg szökött 4 kö­z­vit­te­zek ha meg tanáltnak kísértessenek Kézdi Vásárhelyre (DANIEL Imréhez).”⁴⁰

DANIEL Imrének, NAGY Andrásnak el­ső­rendű gondoljai közé tarozott, hogy 1849. augusztus 18-án méltó módon ünnepe­ljék meg Három­szé­ken is Ferenc József császár öfelsége születése napját. Erre szigorú utasítással hívták fel a közsé­gek bírái­nak figyelmét, a papokénak is, s jelentést kértek: minden csendben, rendben zajlott-e le? Ekkor is, mind DANIEL Imre, mind NAGY András egymásnak bizonyították, hogy a háromszéki szé­kelyek elélték a forradalom napjait, s boldogulá­su­k útjának a császár által kijelöltet tekintik.

Üldözik a bujdosókat, a szökött és menek­ülő honvédeket, s azokat, akik mernek emlékez­ni a népszabadság dicső napjaira. Üldözik azokat is, akik szeretteiket keresik, s reménykednek ab­ban, hátha itt, Háromszéken megtalálják. NAGY András írta a falusbíráknak: „Tapasztalván hogy e hatóság némely helységébe oly idegen emberek kobo­rolnak kik magokat törvényes uti levelekkel igazolni nem tudják...felelősségek alatt teszem kötelességg­gé, hogy az e féle gyanus és kivált magyar honból jövő idegenekre éber figyelem­mel vigyázzván”⁴¹.

Azok az iratok, amelyek őrzik a forradalom és a szabadságharc emlékeit, a leverés utáni első hónapok eseményeit, e pár vázlatos adat mellett fényt derítenek egyebekre is: hogyan rabolták ki Uzonban a földbirtokosokat, hogyan próbálták megakadályozni a lopásokat, hogyan fegyverezték le a környező falvakban a romá­no­kat, mit tettek az oroszok más helységekben, ho­gyan kellett beszo­l­gáltatni a fegyvereket, beadni a Kossuth-bankókat, mit tettek a szökött tisztek, szökött katonák, hogyan követelték a falvaktól, városoktól a hadisarcot; körlevelet találunk, amelyben kérik, hogy a balázsfalvi és a nagy­enyedi kollégium könyvtára szétszórt könyveit gyűjtsék össze, ha a megyében található belőlük; bővebben is megtudhatjuk, hogyan változtatták az események az emberek gondolkodását és az egymáshoz való viszonyát.

Ezek bemutatása elkövetkező feladatok közé tartozik.

Jegyzet

1. SÁLvt 28. csomag 105 sz. irat 1.
2. KOVÁCS Endre 1954. 576.
3. ÜRMÖSSY Lajos 1894. 4-5
4. KOVÁCS Endre 1954. 583.
5. NAGY Sándor 1899. 40 és EGYED Ákos 1979. 222.
6. ÜRMÖSSY Lajos 1894. 5.
7. SÁLvt 28. csomag 105 sz. irat 4-5.
8. EGYED Ákos 1979. 124.
9. ÜRMÖSSY Lajos 1894. 8 és ENDES Miklós 1938. 314.
10. NAGY Sándor 1899. 37.
11. Ifj. GÖDRI Ferenc 1899. 95.
12. SOMBORI Sándor 1971. 544 és BERDE Zoltán 1970. 115.
13. EGYED Ákos 1979. 40.
14. SÁLvt 28. csomag 105 sz. irat 6.
15. SÁLvt 28. csomag 105 sz. irat 1.
16. KOVÁCS Endre 1954. 547.
17. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 30.
18. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 35-36.
19. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 60.
20. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 36.
21. SERES András 1992. 61.
22. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 20.
23. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 36.
24. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 35
25. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 13
26. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 59
27. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 53
28. SÁLvt 28. csomag 98. sz. irat 54
29. SÁLvt 28. csomag 87. sz. irat 14.
30. SÁLvt 28. csomag 88. sz. irat 15.
31. SÁLvt 28. csomag 88. sz. irat 41.
32. SÁLvt 28. csomag 88. sz. irat 55.
33. Ifj. GÖDRI Ferenc 1899. 94.
34. SÁLvt 28. csomag 96. sz. irat 166.
35. SÁLvt 28. csomag 88. sz. irat 17.
36. SÁLvt 28. csomag 87. sz. irat 3.
37. SÁLvt 28. csomag 87. sz. irat 5.
38. SÁLvt 28. csomag 88. sz. irat 14.
39. SÁLvt 28. csomag 87. sz. irat 7.
40. SÁLvt 28. csomag 108. sz. irat 7.
41. SÁLvt 28. csomag 87. sz. irat 13.

Irodalom

1. BERDE Zoltán (1970) MIKSZÁTH Kálmán Háromszéken. Gyökerek IV. 1970. 4. (28). sz. 109-127.
2. BONA Gábor (1987) Tábornokok és törzsisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest.
3. EGYED Ákos (1979) Háromszék 1848-1849. Bukarest.
4. ENDES Miklós (1938) Csík-, Gyergyó-, Kászon-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest.
5. KOVÁCS Endre (1954) BEM József. Budapest.
6. Ifj. GÖDRI Ferenc (1899) Sepsiszentgyörgy város története. In: POTSA József: Emlékkönyv 70-100. Sepsiszentgyörgy.
7. NAGY Sándor Háromszék 1848-1849-ki önvédelmi és szabadságharcának rövid történelmi leírása. In: POTSA József: Emlékkönyv 30-41. Sepsiszentgyörgy.

8. SÁLvt, Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár.
9. SERES András (1992) Szemtanúk vallomásai az 1848-49-es szabadságharcról. Novos kft. Csíkszereda.
10. SOMBORI Sándor (1971) Sepsiszentgyörgyre vonatkozó adatok MIKSZÁTH Kálmán „KATHÁNGHY Menyhértjének” magyarázataihoz. Aluta. 541-546.
11. SUPKA Géza (1985) 1848/1849. Budapest.
12. ÜRMÖSSY Ferenc (1894) Tizenkét év Erdély történetéből. I-II. Budapest.

Date privind perioada iulie-decembrie 1849 în Trei Scaune (Rezumat)

Pe la sfârșitul războiului de independență din 1848-1849, puterea habsburgică, sprijinită de armata țaristă, sigură de victoria finală, începe restaurarea. Trei Scaune ajunge loc de bătălie, pe urmă un ținut sub ocupație militară. Soarta scaunului secuiesc este în mâinile conducătorilor militari și ale colaboraționiștilor locali. Lucrarea încearcă să arunce lumină asupra detaliilor, în special pe baza unui material arhivistic.

Data Concerning the Events in July-December 1849 in Háromszék (Abstract)

By the end of the 1848-1849 war of independence the Habsburg power, helped by the Russian troops, and sure of its final victory, starts the restoration. Háromszék becomes a battle field, thereafter a territory under military occupation. The destiny of the district is in the hands of the military leaders and in those of the loyal local civil servants. The paper presents details, especially based on the archivalia.

Székesi Jegyző

Székely

1849^{be}

November 8. kikötés békésleg 1850^{ig}

Mutató Táblája

Arany Jézusnak, melyek ezen Jézus községben
Jegyzettek.

J e g y z ő		Oldal	Mag.	Év.
1.	Kövérő Nap. Cs. K. Köv. J. Dicső és V. K. a' gyűlésen meg jeleni. ut. let. meg. Hivatás.	9.		1.
2.	A. Székely és L. község. egy. alapítás.			2.
3.	A. Község. alapítás. és. Cs. K. Köv. J. Dicső.			3.
4.	A. Székely. fel. alapítás.			4.
5.	D. Község. által. a. H. Köv. J. Dicső. J. Dicső. J. Dicső. alapítás. Cs. K. Köv. J. Dicső. J. Dicső. J. Dicső. alapítás. és. V. K. a'.			10.
6.	A. Község. által. a. H. Köv. J. Dicső. J. Dicső. J. Dicső. alapítás. és. V. K. a'.			11.

A megtorlás évei Háromszéken (1849-1852)

(Kivonat)

A bukott forradalmat ellenforradalmi megtorlás követte. Háromszék területén az események fontosságára való tekintettel ez a folyamat fokozottan érvényesült. A különféle büntetések mellett a kollektív bűnösség elvét is alkalmazták, falusi közösségeket sújtva ezáltal.

A segesvári csatavesztést - ahol PETŐFI Sándor is halálát lelte - 1849. augusztus 13-án a világsi fegyverletétel követte. A szabadságharc elbukott, s megkezdődött a megtorlás, az ellenforradalom hosszú időszaka¹. Különös szívósággal üldözték a székelyföldi események vezetőit, résztvevőit, a székelyeket okolták ugyanis azért, hogy 1848-ban a császári erőknél nem sikerült Erdélyből hátbatámadni, s ezzel idejekorán elfojtani a magyar forradalmat². Erdély katonai és polgári kormányzója azzal a titkos utasítással jött e dél-keleti határtartományba, hogy annak minden különállását, sajátosságát megszüntesse, s beolvassa az összmonarchiába. A helyi kormány szerv székelyét Kolozsvárról ismét Nagyszebenbe helyezték, s a taromány mindenható urai a katonák lettek³. Erdély egyesülése Magyarországgal az úgynevezett Unio természetesen érvényét veszítette. Az ország etnikai viszonyait részben szem előtt tartva 3 román, 2 magyar és 1 szász kerületet (district) alakítottak ki: Szeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely, Fogaras (Țara Oltului) megnevezéssel. Az udvarhelyi kerület lényegében a Székelyföldet: Maros-, Udvarhely-, Csík- és Háromszéket

fogta át, s területén körülbelül 370.000 ember élt. A körzetekre és alkörzetekre osztott hat nagy közigazgatási egység élén egy-egy katonai parancsnok állott, ez gyakorolta a végrehajtó hatalmat, és adta ki a fontosabb rendeleteket, utasításokat. A polgári vezetés a császári biztosoknak alárendelt civil megbízottakon keresztül történt, akik azonban alárendeltségben voltak a katonai parancsnokokkal szemben. Az új felosztás értelmében, amely 1850-54 között volt érvényben, Háromszék sepsiszentgyörgyi kerületre és 4 alkerületre tagolódott: Gidófalva, Kézdivásárhely, Nagyborosnyó és Nagyajta központtal⁴. Az emberek nehezen szokták meg a hagyományos székely közigazgatási szerkezet felszámolását és az idegen megnevezések alkalmazását, annál is inkább, mivel rövid időn belül többször is területileg újjászervezik a vidéket. 1850-ben FÖDERL hadnagy a nagyajtai alkerületből körrendeletben hívja fel a lakosság figyelmét, hogy a beadott kérvényeken gyakran helytelen megnevezést használnak, az alkerületet kerületi főbiztosságnak nevezik. Még egyszer kihangsúlyozza, hogy a sepsiszentgyörgyi a kerületi biztosság, a többiek alkerületiek, és amennyiben ezt a sorrendet nem tartják tiszteletben, kéréseik figyelmen kívül maradnak⁵.

Háromszék kerületi biztosának 1849 november elején KOVÁCS István császári kapitányt tették, aki nevét csakhamar hírhedtté tette. A csíki első székely gyalogezred ditrói századában szolgált, és a kézdivásárhelyi börtönből az oroszok szabadították ki. KOVÁCS kapitány lefoglalta magának irodául és lakásul Sepsiszentgyörgyön a katolikus templommal szembeni huszárezredesi lakot. Innen intézte azokat a rendelkezéseket, amelyekkel örök időkre gyűlöltté tette nevét. Különösen azokat üldözte, akik a KOSSUTH huszároknál szolgáltak, mert az a különítmény, mely Ditróban elfogta, és 1849 januárjában gyalog Kézdivásárhelyre a börtönbe kísérte, KOSSUTH huszárokból állott. KOVÁCS kapitány azokat a németül tudó fiatal altiszteket, akik 1848 előtt a második székely gyalogezredben szolgáltak, és a szabadságharcban tisztekké lettek, maga mellé és az alkerületi biztosságok-

hoz szolgálatra berendelte, az engedetleneket pedig vasra verette. Ilyen módon 17 tisztet fogatott le. Midőn megkezdődött a szabadságharcban részt vett honvédtisztek üldözése és őrizetbevétele, ezek a befogott írkokok összebeszéltek, és KOVÁCS kapitány több rendeletének végrehajtását oly ügyesen kijátszották, hogy igen sok otthon tartózkodó és még le nem tartóztatott tisztnek elfogatását megghiúsították⁶.

Közben megkezdődött a forradalomban résztvevő katonatisztek összeírása. 1850. január 7-én az udvarhelyi katonai főparancsnokságtól körrendelet érkezett, amely szerint minden helységben a biztosok és bírák köteleességévé tették mindazok nevét összeírni, akik a forradalom idején bármilyen gyalog vagy huszár alakulatnál katonatiszti rangban szolgáltak. Az utasítás megjegyzi, hogy ide nem értendők azok a személyek, akik a szabadságharc előtt is tiszték voltak. LÁNYI Sándor nagyajtai alkerületi biztos 1850. június 30-án a falusi bírának továbbított parancsában kiemeli, hogy minden faluban a honvéd tiszteteket pontosan jegyezzék fel, az ellenőrzők szerveket ugyanis azt tapasztalták, hogy részrehajlások következtében többen a jegyzékből kimaradtak. Példának Árapatakat hozták fel, ahol nem írták fel TAMÁSY Mátyás volt honvéd tisztet. Az újonnan készített listákból tehát nem hiányozhatott egyetlen odakívánczó név sem.

Időközben megkezdődött a szabadságharcosoknak a felkutatása, és a megtaláltak ellen elfogatási parancsot adtak ki. Akikre azonban a legnagyobb veszély leselkedett, azoknak nagyrészt sikerült kimenekülniük az országból. Így ment el a világoi fegyverletétel után CZETZ János, később GÁL Sándor és a "Székelyek Kossuthja", BERZENCZEI László⁷. BERDE Mózeszt halálra ítélték, kegyelem útján 4 év múltán kiszabadult josefstadti börtönéből, DOBAI Károly ezredes Nagyszebenben és Josefstadtban raboskodott, NÉMET László volt kormánybiztos 10 évet ült, FÁBIÁN Dániel, BEKE József 6 évet, és ugyanannyit időz BEKE József baróti nemzetőr parancsnok is. PAPP Mihály nyugalmazott őrnagy 1 évi fogság után kiszabadult, de SZABÓ Nándor, a tömösi szoros

egyik bátor védője Olmützi, börtönében pusztult el⁸. A kiskomité, a radikális forradalmárok két vezetőjét, GÁL Dánielt és BIRÓ Sándort nagy erővel körözték. 1850. szeptember 10-én GÁL Dániel még nem került kézre, ez áll ugyanis POTSA segédbiztos utasításában: "forradalmi követ Gál Dániel szorgalmatosan kerestessen fel és felfalálása esetében szigorú őrizet alatt ide kísérendő"⁹. Később hatósági kézre került, halálbüntetést szabtak ki rá, melyet aztán 14 évi fogságra változtattak, végül 7 éves rabság után kegyelmet kapott. BIRÓ Sándort évekig keresték, de nem találták meg, barátai, ismerősei rejtegették. Ezért még 1850. október 19-én személyleírású körözvényt bocsátottak ki ellene: "Biró Sándor volt református pap Rétyen magas termetű, kerek ábrázatú, fekete kondor hajú, fekete szemű, bajuszos és szakállas, ezen forradalmi egyén kerestessen fel és megtalálás esetén kísértessen ezen albiztossághoz"¹⁰.

Az elítélt és meg nem talált tiszték vagyónát felleltározatják és zároltatják. 1850. november 4-én barátosi MIRCSE Dénes, MIRCSE Ferenc és JÓZSA Sándor javainak bírói zár alá helyezését rendelik el. November 23-án GYÁRFÁS Lajos főhadnagy ingó és ingatlan vagyónának az összeírására utasít a haditörvényszék. Hasonlóképpen az árkosi születésű, II. székely ezredbeli hadnagy PAPP Ferenc javait és felleltározzák, de báró SZENTKERESZTI Zsigmond huszárkapitányét is, aki szintén körözés alatt állott, vagyónának a zárolását rendelték el. NAGY Sándor kézdivásárhelyi illetőségű, II. székely ezredbeli kapitány az aradi törvényszék ítélte el, mint ahogy kőröspataki nyugalmazott kapitány MORITZ Dénest is börtönbe zárták és értékeit lefoglalták. A nagyszebeni haditörvényszék felleltározás bűnéért ítélte el alsócsernátoni huszárszázados DAMOKOS Sándort és martonfalvi NÉMET András alhadnagyot.

A honvéd tiszték nem voltak hajlandók a győztes hatalomnak engedelmeskedni, inkább elmenekültek, bujkáltak, de akkor sem vetették alá magukat a császári parancsoknak. 1849 novemberében körrendeletben hozták nyilvánosságra, hogy a szökések úgy elharapóztak, hogy csupán

a székely lovasezredből 83-an adták bujdosásra a fejüket. A jelenség megfékezésére a hatalom pénzbeli ösztönzéssel próbál árulókat beszervezni: a feljelentett gyalogkatonáért 20 forintot fizettek, huszárért a jutalom 40 forint volt. 1850. március 22-én a Kézdi alkerületből Sepsiszentgyörgyre rendelt, de ott meg nem jelent honvédtisztek névsorát tették közzé: CSÜDÖR János, BARTHA János Almásról, KISS János Bélafalváról, KÖNCZEI Gábor, BODÓ Elek Karatánról, BARTÓK Antal Szentlélekről, KUPÁN Dániel, KOVÁTS István Martonfalváról, mindezek ellen természetesen elfogatási parancsot adtak ki.

A forradalom idején megsebesült és a brassói kórházban ápolat háromszéki tisztek tömegesen szöktek meg innen, még mielőtt felépültek volna: GERGELY Miklós Maksárról, BERDE István Egerpatokról, DANCS Bálint Körösről, KOZÁK György Lisznyórol, DEMETER Ferenc Zabolárol, KOMSA Mihály Gelencérol, BODÓ Ferenc Altójaról és még sokan mások.

Az ellenforradalom mindenkire lesújtott, akinek valami köze volt a szabadságharchoz. Csakis ezzel magyarázható, hogy BEM József 1848 decemberében Debrecenből hozott nyomdájának a kezelésére alkalmazott nyomdászokat is üldözték, a 3 mester közül KULFEL Sámuel nem sikerült elfogni. 1850. október 3-án körrendeletben hívják fel a figyelmet az említett kézrekerítésére.

A helyi vezetőket leginkább az nyugtalanította, hogy bizonyos helységekben forradalmi lázítók ütötték fel a fejüket, akik egy újabb szabadságharc kitörésének a lehetőségét hirdették. 1850. február 16-án KOVÁCS kapitány aláírásával ellátott utasítást tettek közzé: "felsőbb helyről kibocsájtott és ezen biztosságtól közhírré tett többszöri magas rendeletek ellenére is több helységek jelesen pedig Bikkfalvától felfelé a keleti hegysarkalatiak azon hibát követték el, hogy veszedelmes lázítókat szenvedtek meg maguk között, s ökök községekben szabadon és feltartóztathatatlanul engedvén bolyongani, sőt ökök vendégszeretettel fogadva nekik segélykezett nyújtottak. Hasonló eset történt Bikkfalván mely köz-

ségbe 2 magyarországi születésű ezen vidékre menekült lázadókat fogadott be kebelére annélkül, hogy öket bejelentették volna, nekik segédkezett s titkos rejtek helyeket ajánlva minden igyekezeteket arra fordították, hogy a felsőbbségnek megtalálásokra arányzott célzata meghúsitasson. Ezeknek folytán a császári királyi alkerületi biztosság Bikkfalva községet értesítendi, hogyha a vendégszeretettel fogadott és elrejtett 2 lázítót, kik nem áttallották Bem és Kosuth visszajövetelüket nyilván hirdetni sőt annak indokait sokakkal elhitették, ezen gyalázatos eljárással a minden becsületet emberektől annyire óhajtott békét és rendet megzavarni. Ha nem adják át 15 napok alatt 1000 pengő forint pénzbírsággal fog büntetni, hasonlólag elkezdve mostantól felsőbb rendeletek értelmében aránylagos pénzüsszeg megfizetésével míg azon helységek valamint az egyes rejtek helyet adók is fenyitenek kik törvényes és egy közeli hatóságától láttamozva lévő különben személyileg bármennyire ajánlandó egyéneknek maguk között mendedék helyet engednek, amint most is több bikkfalvi és magyarosi lakosok büntetnek. Ezen rendelet 3 vasárnapon át a templomban közhírré teendő." Az álhírek terjesztőivel szemben, akik a közvéleményt megtévesztették és a lakosság körében egy újabb szabadságharc kitörésének a lehetőségét hirdették, kemény megtorlást helyeztek kilátásba. 1849. november 12-én Szebenből küldött hirdetmény arról értesíti a helyi szervezetet, hogy egyesek azt terjesztik, hogy a törökök a legyőzött magyar lázongók segítségére jönnek, mellyel a népet nyugtalanítják és ingerültségben tartják. Az ilyen híreket terjesztő személyeket hadbíróóság elé állítással fenyegették. 1850. november 25-én nagyajtai alkerületi rendelkezés is hasonló értelemben szól a lakossághoz, mely szerint nem szűntek meg az alaptalan bujtogató hírek, ezért ha bármi néven nevezendő gazdtalan politikai hírek terjesztéséről tudomást szerez az alkerületi biztosság, a falusi előljáráásokat fogják megbüntetni - hangzik a parancs.

Az emberek tudatában még elevenen él az önkényuralom ellen folytatott dicsőséges küzdelem, melynek emlékét bármennyire ki szeret-

ték volna itani a lakosság lelkéből, nem sikerült, s ez a tény láthatólag izgatta a hatalmat. KOVÁCS kapitány a továbbra is fennálló tömegizgatással kapcsolatosan 1850. szeptember 28-án foglalt állást. Szerinte a forradalom leverésével visszatért a csend ebbe a megrongált hazába. A lakosság nagy része tiszteli és szereti a királyt, vannak azonban olyanok is, akik a haza boldogságát és polgártársaik nyugalmát lábbal tiporják, és azon igyekeznek, "hogy a szerencsétlen forradalmi gyász idejét vissza varázsolják és a hazát ezáltal sirjába döntsék. Rossz hírekkel ámitják a népet, hol egy hol más pártütő vezér vagy külső hatalom haderejének közeledését hirdetik." Egyesek szerinte elhiszik a rémhíreket, és pánikba esnek. Az is előfordult, hogy termésük nagy részét azon okból, nehogy a közeledő török csapatok elprédálják, olcsón elfecsérelték. A továbbiakban igyekeznek a népet megnyugtatni az alaptalan álhírek megcáfolandó: "Az ilyen álhíreknek nem kell hitelt adni, mert azáltal a nép ok nélkül háborgattatik nyugalmában. Az abból keletkező izgatott állapot azonban zsiszbasztja az ipart, kereskedést, földművelést, akadályoztatja az alkotmányos polgári élet korszerű kifejlődését, egyszerű polgári élet korszerű kifejlődését, elősegíti a nyomort. Polgárok, ne higyjetek az afféle ámitásoknak, a birodalomban rend és béke uralkodik mindenhol, Ausztria viszont elfoglalta azt a fényes állását, melyet azelőtt bírt az európai hatalmasságok sorában. Legyetek nyugodtak polgárok, s végezzétek aggodalom nélkül rendes foglalatosságaitokat, tekintsétek ellenségeiteknek azokat, akik álhírekkel nyugalmatokat háborgatják. Székelyek, emlékezzetek vissza a közelebb lefolyt eseményekre, a forradalom előlött 2 évvel hasonló módon kezdődött, nyugtalan egyének azért, hogy a zavarosban halászhasnának előre titkon különféle hírek terjesztésével, később nyilvános bűjtogatásokkal ámitva hintették el a törvény iránti bizodalmatlanság magvait köztetek, felverték ezáltal nyugodalmatokból, belesodortak tudatotokon kívül önkénytelen az örvénybe és így megvakítva titeket segedelmetekkel felforgatták a törvényes rendet, szétépték a polgári kötelékeket. Szétszakasztották volt

azon kapcsot, amely hivséggel, szeretettel és bizodalommal csatolt századok óta törvényes fejedelmekhez és előljáróitokhoz, s azonnal egyes forradalmi főnökök saját kényuralmuk alá hódítva tulajdon maguk titeket rabbilincsen tartottak, kárhuzatos saját céljukra felhasználtak s felsőletek zsarnok hatalmat bitoroltak. Nagyok voltak a forradalom áldozatai, melyre a lakosságot kényszerítették, most pedig békességre van szükség, hogy a jólétet újra meg lehessen teremteni, tehát egy újabb forradalom pusztításai senkinek sem lehet az érdeke és nyugalomra van szükség. Ismét mondom tehát székelyek, tekintsétek ellenségeiteknek azokat, akik álhíreket terjesztenek azzal forradalmat élesztvén nyugodalmatokat háborgatni akarják, azok titeket csak ámitanak, amit hirdetnek nem valóság, fogjátok el őket, ti magatok, szolgáltatassátok méltó büntetés végett az előljáróság kezébe". KOVÁCS kapitány nyilatkozata egyúttal saját politikai állásfoglalását is tükrözi, érzelmeit a magyar nép szabadságharcával szemben, lojalitását és szolgálalkúságát a császári ház irányába. Ezek után még inkább érthetővé válik, hogy miért éppen őrá bízták a forradalom utáni nehéz időszak irányítását Háromszéken.

Egy esetleges újabb forradalomnak még a gondolata is félelemmel töltötte el a hatalom képviselőit, és hogy a legkisebb lehetőségét is kizárják annak, hogy nagyobb csoportosulások keletkezhessenek, 1850. március 27.-i rendelkezés alapján megtiltják a falugyűlések engedély nélküli tartását, május 9-én arról tudósítják a népet, hogy mindenféle összejövétel ezek közé értendő, a búcsújárás is az ostromállapot megszüntetéséig tilos.

Ezután a sok megszorító intézkedés után nem csoda, ha a múlt teljes eltörlése, elfeledtetése volt a szándék. Mindent, ami a forradalomra emlékeztetett, üldözték, és ilyenformán az emberek magánéletébe is beleavatkoztak, nevetségessé tűnő intézkedéseik pedig még a lakosság viselkedésében, szokásaiban is a múltat vélte felidézni. 1850. október 8-án KOVÁCS kapitány ellenőrző körútja alkalmával azt tapasztalta, hogy Háromszék majdnem minden falujában az emberek ka-

lapjának "forradalmi bélése" háromszíni szalagból készült. Elrendelte, hogy mindenki az ilyen fajta bélest azonnal lebontsa, és a bírónak beszolgáltatassa, ellenkező esetben a vétkeseket 3 forinttal büntették meg. November 19-én FÖDERL főhadnagy kézjeggyel ellátott hasonló szellemű rendeletben ez áll: "észrevétetett, hogy a nép között sokan még ma is háromszíni kokárdákat és rebellis egyenruhákat hordoznak, mely egy demonstrációra mutat, hirdessék ki, hogy mindazon egyének, akik a fenn irt lázszító darabokat hordozni merészelik haditörvényszék elébe fognak idéztetni". Azt is rossz néven vették a hatalom emberei, hogy a köznép a hajdani tisztakat továbbra is a forradalmi években használt rangjuk szerint nevezte. 1850. december 11.-i körrendeletben azzal fenyegették az ilyen magatartású személyeket, hogy a forradalom visszaidézésének bűnével vádolják meg őket. Felsőbb rendelet szerint arra utasították a volt huszár- és gyalog ezredekben szolgáló katonákat, hogy a nevükkel és családi számukkal ellátott fekete kaputáblákat azonnal távolítsák el.

A lakosságnál elrejtve lévő különféle fegyverek méginkább nyugtalanították az önkényuralom megszemélyesítőit. KOVÁCS kapitány 1849. novemberében a lakosság tudomására hozza: "meg van hagyva, hogy minden álladalmi portékák ide beadassanak, de sajnos kell mondanom, hogy a többségnél még sok fegyver, sok téli öltönyök vannak, ezek azonnal beadassanak". 1850. április 9-én a kerületi biztosság rosszallásának ad hangot az eldugott fegyverek miatt. Még utoljára felszólítják a népet, hogy 15 nap alatt mindenki fegyverét és az egyéb hadiszereket beszolgáltatassa, akinél pedig május elseje után fegyvert találnak, haditörvényszék elé állítják — hangzott a fenyegetés. Fegyvert csak azok tarthattak, akik erre engedéllyel rendelkeztek, ilyenek főként a vadász mesterek voltak. Kézdi alkerületben például SZACSVAI Jánost nevezték ki erre a tisztségre.

Háromszék településeire a kollektív bűnösség elve alapján közös büntetéseket róttak ki a szabadságharcban való részvételükért, hűtlenség címén¹¹. A bikkfalvi faluközösséget 600 forintra,

Illyefalvát 500-ra bírságotlák a rossz szellem és a rablott portékák elrejtése miatt; Kilyénieket, Kőröspatakiakat, Kálnokiakat 50 forintra; Málnást fegyver és forradalmi zászlók elrejtéséért 25 forintra; Árkost BIRÓ Sándor lázító beszédeinek terjesztéséért 100 forintra, Gidófalvát szintén 100 forintra mert rossz érzelműek, és BEM visszajövetelét várják, állították róluk; Zalánt, Szemerját, Mikóújfalut 100-100 forint hadisarc megfizetésére kényszerítették; a Bodokiakat pedig rossz szellemük miatt 150 forinttal sújtották, azzal a meghagyással, hogy ha a helységek a fegyvereket és egyéb tárgyakat ki nem szolgáltatják, 15 nap múlva a büntetést megismétlik, minden egyénért a közösség tartozik felelősséggel hangoztatott elv érvényesítése értelmében.

Az oktatás, az iskolák átszervezése, az új rezsím németesítő törekvéseinek elsőrendű eszközeként szolgált. A szabadságharc elfojtása után nemsokára, 1849. november 17-én KOVÁCS kapitány intézkedik a falusi elemi iskolák megnyitása felől. Az alkerületi biztosok figyelmébe ajánlja, hogy "az oskolák tanítóira különösen figyelmesek legyenek, hogyha az utolsó forradalomban kicsapongólag szerepeltek, ellenőrizni és becsületes személyekkel kitölteni". A normális iskola Sepsiszentgyörgyön 1850. szeptember 23-án nyílt meg, mely alkalommal a helyi vezetők reményüket fejezték ki, hogy a németül és magyarul folyó oktatást nagy számban fogják látogatni a tanulók. A bécsi kormány politikájában nemcsak a megtorlás és fenyegetés érvényesült, ritkábban ugyan, de jutalmazással, dicsérettel is éltek. Így volt ez Szentlélek falu esetében is, ahol a német nyelv tökéletesítése érdekében német tanítót alkalmaztak, még mielőtt Kézdivásárhelyen megnyílt volna a normális iskola. Báró VOLGEMUTH, Erdély polgári és katonai kormányzója 1850. november 1-én méltányolva a szentlélekiek cselekedetét, pozitív példaként népszerűsítette ezt Erdélyszerte. A rendszer beteges félelmét a népek szabadságharcával szemben talán legszemléletesebben az az eset bizonyítja, amelyik a kézdimárkosfalvi iskolában történt az 50-es évek elején, ahová KOVÁCS kapitány ellenőrző körútja során betévedt, és ahol a gyere-

kek a bibliából feleltek. Az egyik tanuló a zsidókról lévén szó, megemlítette, hogy a szabadságukért harcoltak. Minthogy pedig ilyen rebellis kifejezést tankönyvben nem lehetett eltérni, KOVÁCS kapitány az illető könyv használatát azonnal betiltatta¹².

A tanulmányban felhozott néhány konkrét eset bizonyítja a császárság azon erőfeszítéseit - helyi képviselőiken keresztül a birodalom szélső tartományában - hogy a forradalom utáni politikai helyzetet stabilizálja, amelynek legfontosabb célja egy újabb katonai konfliktus csírának a kioltása volt, az embereket pedig arra kényszeríteni, hogy a központi hatalom kívánalmainak megfelelően alázatossággal és hűséggel szolgálják a császárt.

Jegyzet

1. EGYED Ákos: Háromszék 1848-49, Bukarest, Kriteron, 1978, 224 lap
2. Erdély története III., Budapest, 1987, 1426 lap
3. u.a. 1429 lap
4. u.a. 1432 lap
5. KÓVÁRI László: Erdély történelme, Pest, 1866, VI., 149 lap
6. Kis Batzon, Parancsolatok protokoluma, 1850
7. u.a. a kisbaconni BENEDEK Elek emlékház tulajdonában, a továbbiakban erre nem hivatkozunk.
8. Cs. BOGÁTS Dénes: Sepsiszentgyörgy története, 25-26 lap, Székelyföld írásban és képm., Budapest, 1941
9. Erdély története III., 1427 lap
10. EGYED Ákos: i.m. 224-225
11. Császári Királyi Albiztoság, Kézdi kerület (1850-1851), a továbbiakban erre nem hivatkozunk, a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában
12. BEREZC Gyula: Háromszék vármegye népoktatási intézetének története, Brassó, 1893, 170 lap

Anii represiei în

Trei Scaune (1849-1852)

(Rezumat)

Anii de după înăbușirea revoluției din 1848-49 se pot considera perioada represiei. Toți cei care aveau vreo legătură cu evenimentele revoluționare, au fost persecutați, întemnițați, iar unii participanți au fost executați.

În Trei Scaune, unde împotriva populației era deosebit de aprinsă, și represia a fost pe măsură. Deseori s-a aplicat principiul culpabilității colective, s-au aplicat amende și alte pedepse împotriva comunităților sătești.

A fost interzisă folosirea însemnelor și a uniformei revoluționare, și s-a pedepsit până și discutarea evenimentelor petrecute în timpul revoluției - puterea centrală a vrut să curme orice tentativă de izbucnire a unei noi mișcări revoluționare.

The Years of Repression in Háromszék (1849-1852)

(Abstract)

The years following the war for liberation can be considered the years of repression. Everyone who had something to do with the events was persecuted, starting from imprisonment up to execution.

In Háromszék, where the resistance of the population was outstandingly great, the dimension of the repression was accordingly powerful.

In the case of villages, the repression was performed under the slogan of "collective guilt", very severe measures - such as payments and others - were imposed upon the whole people. The use of the revolutionary uniforms and symbols was forbidden, and people were not allowed to talk about the events of the past as well. This was the way the central authorities tried to avoid the outburst of a new revolution.

Az 1863-64-es választások a székelyföldi városokban

(Kivonat)

1861-gyel Erdélyben is lezárul a neoabszolutizmus korszaka. Összehívják az országgyűlést, de a megyék tisztikara ellenszegül a leszállított cenzusú választás gyakorlatának, - ez nagy mértékben megváltoztatná az országgyűlés összetételét, és ezáltal az udvar engedelmes játékszerévé tenné. 1863-ra az új kancellár és az új gubernátor nagyrészt letörik az ellenállást, és a nyári választások nyomán, ezúttal Nagyszebenbe összehívott országgyűlésen 49 román, 44 magyar, 33 szász jelölt, illetve az őket kiegészítő 11-11-11 kinevezett regalista kellene, hogy megjelenjen. A liberális tábor, amely csak a székely székekben és a magyar városokban győz, távolmarad már a megnyitó ülésről, így nyilvánítván ki, hogy törvénytelennek tekinti az országgyűlést. A kormány négyszer ismételteti meg a választásokat, de semmilyen eszközzel nem képes megtörni a passzív ellenállást. Szerző a történetek székelyföldi részleteit ismerteti.

Az októberi diploma és a februári pátens kibocsátása a neoabszolutizmus végét jelentette. Az uralkodó 1861. szeptemberre elrendeli az erdélyi országgyűlés Gyulafehérvárra való összehívását leszállított cenzus alapján. A főkormányzó és a megyék tisztikara ellenszegül az intézkedésnek. KEMÉNY Ferenc és MIKÓ Imre lemondanak, őket követik a magyar kormányzó-

ki tanácsosok, főispánok és a székely székek főkirálybírái. Ezzel kezdetét veszi a provizórium időszaka. 1861. novemberében az uralkodó NÁDASY Ferenc gróftot nevezi ki kancellárnak és Ludwig Folliot de CRENEVILLE altábornagy lesz az új gubernátor.

NÁDASY kancellár, hogy célját - az erdélyi országgyűlés összehívását és Erdély Reichsratban való képviseletét - elérje, a megyék és a székely székek megrendszabályozásával kezdi működését. A feloszlott törvényhatósági bizottságok helyett új bizottságokat hozott létre, melyekben a kinevezett tisztviselők játszották a fő szerepet. A magyar liberális birtokosság, polgárság és értelmiség befolyását csak a Székelyföldön és a magyar városokban őrizte meg.¹

Az országgyűlést végül 1863. július elsejére hívták össze a jelentősen leszállított cenzus alapján. Választó lett minden 24. életévét betöltött nem cselédsorsú férfi, ha fejadóval együtt legalább 8 Ft egyenes adót fizetett, valamint az értelmiségiek az intellektuális cenzus alapján. Így a szavazótábor teljesen átalakult, hiszen a parasztsorsú nemeseknek, akik eddig hivatalból választhattak, csak 23%-a érte el a cenzust (az 57007 nemesből csak 13184).² A választók száma összesen 82693-ra rúgott, így is a megyékben a lakosság 3,4%-a volt választó, a szászoknál valamivel jobb volt az arány: 5,1%. A választókezületeket is módosították, és itt is nagy aránytalanságok voltak, hiszen olyan mezővárosok, mint Illyefalva, Bereck, Szék, Kolozs és mások megtartva régi kiváltságukat, egy-egy képviselőt küldhettek az országgyűlésre.

Az uralkodó a magyarok becsábitására három javaslatot terjesztett elő az összehívó levélben: a teleggönyv bevezetését, a földtehermentesítést és a hitelbank felállítását, mind égető kérdések a liberális birtokosság számára. Bár az országgyűlési részvétel, vagyis a 48-as követelések feladása nem állott szándékukban, a magyar liberálisok mégis részt vettek a választásokon, elsősorban a maradék megyei pozíciók megtartása és saját politikai súlyuk bizonyítása miatt.³

Az 1863-as nyári választásokon végül 49 román, 44 magyar és 33 szász jelöltet választot-

tak meg, ehhez járult még az uralkodó által kinevezett 11-11 regalista mindhárom nemzet részéről. A liberális tábor győzött a székely székekben (25) és a magyar városokban, ahonnan 17 képviselőt választottak meg. A Székelyföldön Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Illyefalva, Csíkszereda, Bereck, Gyergyószentmiklós és Oláhfalu voltak a kiváltságos helyek, amelyek külön követet küldhettek az országgyűlésre.

Az országgyűlés 1863. július 15-én nyílt meg Nagyszombatban. A magyar képviselők elemek ugyan Szebenbe, részt vettek a HAYNALD Lajos püspök által celebrált misén, de a megnyitó ülésen három regalista kivételével nem jelentek meg, mivel nem ismerték el annak törvényességét. A jegyzőkönyv szerint "nem láttak eredményt ígérő okot" a megjelenésre, sem eszöközt "alkotmányunk megmentésével annak korszerű kifejlesztésére, törvényeinknek tiszteletbe tartására".⁴ Eltávozásuk előtt tiltakozó iratot juttattak el az országgyűlés elnökségéhez és egy memorandumot a császárhoz.

A magyarországi és az erdélyi magyar sajtó helyeselte a politikai passzivitást, a román és a szász semleges maradt.⁵

A magyar képviselők távozása után mandátumaikat a kormány érvénytelenítette, és újabb választásokat írt ki kerületeikben, a regalisták helyett pedig újakat nevezett ki.

NÁDASDY az újabb választásokat 1863. augusztus 14-re tűzte ki. Egy "legfelsőbb kéziratban" a választók lelkére kötötte, hogy csak olyanokat válasszanak, akik elmennek az országgyűlésre, a képviselőkre nézve pedig - mintegy előre látva az eredményeket - kijelenti: "azon férfiak loyálisától elvárjuk, kik már egyszer képviselők voltak, miszerint öök, ha dacára annak, hogy választóik az új választások eszközlése által komoly akaratjukat ezen országgyűlésben saját követeik által képviselve lenni ismételve nyilvánítják, az új netalán reájök eső követ választások folytán is, politikai nézetükkel összeegyeztethetőnek nem találják az országgyűlési tárgyalásokban részt venni, ebbeli megbízásuk el nem fogadását mindjárt kinyilatkoztatják, nehogy választóik az országgyűlés előhaladó tárgyalásaiban még több ideig képviselő nélkül maradjanak, és ismételt új választások eszközzésére, melyek a választók nagy része számára mindig tetemes személyes áldozatokkal és fáradságokkal vannak összekötvö, alkalmat szolgáltatassanak".⁶

A fenyegetés valós volt, mert a választások költségének nagy részét a választóknak kellett állniuk, így a választások többszöri megismétlése a választóknak sem állott érdekében. A megyei és a városi bizottmányok nagy része a kormányszéktől a választások függőben hagyását kérte, amíg a képviselők válaszára a válasz meg nem jön, kérésüket azonban elutasították.

KOVÁCS Bálint sepsiszentgyörgyi főbíró a következőképpen magyarázta meg a választóknak kötelességüket: "...mivel a múltkori választás által többséget nyert Mlgs. báró Szentkereszti Sigmond úr az országgyűlés helyén megjelent ugyan, de a gyűlésbe bé nem menvén az által közönségünköt képviselő nélkül hagyta, minthogy pedig képviselőnek lenni kell városunk részéről, tehát szükség olyant választani ki a gyűlésbe valósággal bé is menvén, ott érdekeinket képviselje." A választás eredményét a főbíró saját levelével együtt küldte fel a guberniumhoz. Ebben így mentegetőzik: "Nem mulattam el én is felséges Királyi Főkörmányszék tellyes tehetségem szerént minden tekintetben a felséges Királyi Főkörmányszéknek az én nézetemmel is meg egyező elvei szerént vezetni a választást, s főképpen a választás megkezdésekor jelen volt egyéneknek tehetségem szerént megmagyarázni azon hátrányt, mi városunkat érheti a' miatt, ha képviselőnk nélkül fog az ország gyűlés határozni, és hogy volt követünk az által, hogy az ország gyűlésen meg nem jelent, már követi állásáról lemondottnak tekintetik, minden igyekezetem mellett sem tudtam eszközölni azt, hogy a 76 személyből álló választók közül, kik megjelentek, 62 egyén tehát az általános többség ne éppen tisztelt Báró SZENTKERESZTI Sigmond urat válassza meg", és még hozzáfűzi, hogy ő személy szerint DANIEL Imrere szavazott.⁷ Az augusztusi választásokon Sepsiszentgyörgyöz hasonlóan az eddigi képviselők régi helyeiken ismét győzelmet arattak, és megint csak lemondtak mandátumaikról.

Őszre az országgyűlés elnapolása előtt NÁDASDY újabb választásokat írt ki, ahogy ÜRMÖSSY írja: "Rendkívül restellte, hogy a hatalomnak minden kezében való összpontosítása dacára is, semmire sem tud menni a magyarsággal és a székelységgel."⁸ A választásokon az eddigieknél erősebb kormányzati nyomás érvényesült. A falubírákkal és a jegyzőkkel együtt az adminisztrátorok faluról-falura jártak és a községi választóktól nyilatkozatokat követeltek, hogy csak olyan jelöltre adják szavazatukat, aki el is megy Szebenbe, ellenkező esetben büntetéssel fenyegetőztek. A fenyegetés reális volt, hiszen ekkor még nem titkos választások voltak, hanem a választóknak a bizottság előtt nyilvánosan kellett jelöltjükre leadni szavazatukat. Új választási bizottságokat alakítottak, amelyekből kihagyták a független elemeket, helyettük hivatalnokokat neveztek ki. A Székelyföldre különös gondjuk volt, Csíkszék adminisztrátora, SZABÓ Ádám egy beszédében például így próbálta a népet meggyőzni: "Hogy a kepe, főadó elengedését, katonáskodási idő leszállítását, a majorsági birtokoknak az álladalom által leendő megváltását, hitelintézet, vasutak, s ezek útján a nép boldogságának, könnyebb életmódjának biztos kilátását ígérem...s hogy az ímént általam elősorolt boldogságokat a nép még nem élvezheti, annak a nemesség és a papság az oka".⁹ A nagy kormányzati nyomás ellenére ismét a hazafias párt győzött kevés kivétellel.

A kormány és az ellenzék párharca ezzel nem ért véget, a kormány egyre inkább presztizskérdést csinált az ügyből, az ellenzéknek pedig egy-egy újabb szavazás erődemonstráció volt, aminek végeztével ismét lemondhattak mandátumaikról. 1864 áprilisában a kormány újabb választásokat rendelt el. Az erőszakoskodások most még jobban fokozódtak: a választási bizottságokat önkényesen állították össze, minden olyan községi bírót és jegyzőt, akire biztosan nem számíthattak, állásából felfüggesztettek, így SZABÓ Ádám a gyermekszentmiklósi jegyzőt, aki nem akart a helyéről elmozdulni, rendőrökkel hurcoltatta fogságba.¹⁰

Oláhfalu kiváltságos hely lakóinak elrendelték, mivel a megválasztott követ, MIKE-

FALVI GÁL János "kinyilatkoztatta, hogy az Erdélyi Ország Gyűlésin meg nem jelened és ott székét el nem foglalandja és helyébe más követ választása rendeltetett meg...olly fel szollitással hivassanak meg, miszerint olly követet válasszának, kiről meg lesznek győződve, hogy az Ország gyűlésre belépend. és ottan meg győződése és lelki ismerete szerént szeretett Hazánk boldogságára telyes erejéből törekedjék".¹¹ Azonban minden erőfeszítés hiábavaló volt, az új követ, SZENTEGYHÁZASOLÁHFALVI BOTH Károly szintén nem jelent meg az országgyűlésen.

A már ismert szentgyörgyi főbíró, KOVÁCS Bálint is felhívta a választókat, hogy "mindenki teljes meg győződése szerént olyan követet igyekezék választani volt követünk helyett - mint aki az országgyűlésbe nem ment bé, a kiről a leginkább feltehető, hogy az ország gyűlésre menvén, ott képviselni fogja közönségünköt".¹² A főbíró ugyanakkor azt nyilatkozta, hogy "minden módot el kíván követni arra, hogy a magas rendeletnek megfelelni kívánó követ választassék", ezúttal is sikertelenül.

A bécsi lapok írták a választások után: "Ezt a dacoskodást tovább tűrni nem lehet. Azonnal ki kellene mondani, hogy az erdélyi királyi kormányszék teljesen és végleg Nagy-Szebenbe helyeztetik át; az arad-szeben-verestoronyi vonalon a vasúti munkálatokat azonnal meg kellene kezdeni. E két intézkedés együtt azon általános meggyőződést eredményezné, hogy a nem kapacitálható magyar disszenterekkel való sikertelen kacérkodásnak ideje teljesen elmúlt".¹³

A választások befejezése után összehívták az országgyűlést, ahol a magyarságra nézve létfontosságú kérdéseket tárgyaltak: a vasúti ügyét, a kárpótlásokat, valamint Erdély új területi felosztását. NÁDASDY most ezekkel akarta zsarolni a magyarokat, ezért a nyárra ismét választásokat írt ki.

Az ötödik és egyben utolsó választást ismét csak Sepsiszentgyörgy példáján ismertetem. 1864. augusztus ötödikén a városi tanács KOVÁCS Bálint főbíró elnökelete alatt gyűlést tart, ahol felolvassák a guberniumnak az újabb választás megtartását elrendelő leiratát "azon

okból mivel városi közönségünknek közelebből választott követe az ország gyűlésre nem ment, s jelenleg képviselő nélkül van városunk”. Ezért intézkednek, hogy “hivattassanak meg jó korán a választási joggal bíró polgárok...és addig is minden tagja bizottná nyunknak működjék oda, hogy már végre olyan egyén választassék meg, ki a tartományi gyűlésre valósággal bé fog menni, s a követ választó bizottná ny is ezen szellemben való működésre hivattasson fel”.

Augusztus 10-én “noha reggeli 8 órakorra tűzetett ki a választás megkezdésének határ ideje, 9 óráig is kevesen jelenvén meg, akkor mégis fel olvastatott a megjelentek előtt a felséges Kir. fő Kormány Széknek 22342 számú rendelete” miszerint a meg nem jelent követ helyett “olyannak választására hivatik fel városi közönségünk, ki az ország gyűlésen meg jelleni kíván, és kiben a választóknak egyéni meggyőződése van, - és mi után ezen elv szerénti választásra élő szóval is erélyesen kívánta a jelen választókat fel hivni főbíró atyánkfia megkezdette a választást, utánna a bizottná ny tagjai, és a többi választók is rendre szavaztak”. Mivel déli 12 óráig csak 72 választó jelent meg, meghosszabbították du. 4 óráig a szavazást, de már csak ketten jöttek el a 114 választó közül. Így 73 szavazattal ismét Báró SZENTKERESZTI Zsigmondot választották meg képviselőnek.¹⁴

A szeptemberben újból megnyíló országgyűlésen az egyik román előadó sajnálatát fejezi ki, “hogya a magyar nemesség, mely a napirenden levő tárgy által (ti. a “megváltható szolgálmányok megváltása”) leginkább van érdekelve, többszöri felhívásra is még mindig nem jelent meg a tartományi gyűlésen, s távollétük által oly sok tudomány, értelmiség és parlamentáris tapasztalat vonatik el az országtól. De a kárt, amely ebből reá nézve származni fog, tulajdonítsa csak magának; különben ítéletet mondani eddigi magatartása felett a történelem dolga”.¹⁵

Az öt ízben megismételt választási harc végül is nem hozta meg a várt sikert a kormány

részére, az erőszakoskodások és ráhatások ellenére mindössze két kormánypárti jelöltet sikerült megválasztatni: GÁBOR Imrét, GÁBOR Áron testvérét Bereckben és TÓTH Samut Kolozson, így az új regalistákkal együtt is csak 11 magyar képviselő foglalta el a helyét a szebeni országgyűlésen, amelyet hamarosan be is zárnak, 1864. október 29-én ugyanis a képviselők egy része Bécsbe megy a Reichsrat ülésére. A szebeni országgyűlés többé nem is ül össze, hiszen az események új fordulatot vesznek, és 1865. november 19-re Kolozsvárra egy új országgyűlést hívnak össze, amelyen már a magyar képviselők is jelen vannak.

Jegyzet

- 1 Erdély története. szerk. KÖPECZI Béla. Budapest 1987 III. köt. 1490-1492.
- 2 Rolf KUTSCHERA: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen: 1688-1869. Köln, Wien, 1985 (Studia Transylvanica). 11. köt. 120
- 3 Erdély története. 1493-1494
- 4 uo. 1495
5. MESTER Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863-64. évi nagyszebeni országgyűlésen. Budapest 1936, 145
- 6 ÜRMÖSSY Lajos: Tizenhét év Erdély történetéből. 1849 július 19 - 1866 április 17. Temesvár 1894, II. köt. 127-128
- 7 Magyar Országos Levéltár. Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak. F 135 Diaetalia. 140. köt. 520
- 8 uo. 141
- 9 uo. 142
- 10 uo. 162-163
- 11 uo. 422
- 12 uo. 503
- 13 ÜRMÖSSY: id. mű. 165
- 14 uo. 479-481
- 15 ÜRMÖSSY: id. mű. 181

Alegerile din 1863-64 în orașele din Secuime (Rezumat)

În anul 1861 și în Transilvania perioada neoabsolutismului ia sfârșit. Se convoacă Dieta, dar administrația din comitate se opune practicii alegerii pe baza censului scăzut - aceasta ar duce la o schimbare radicală a componenței Dietei, care ar deveni astfel jucăria Curții. Noul cancelar și noul guvernator reușește până la urmă să

învingă rezistența, și în 1863, la Sibiu, Dieta urmează să se întrunească în componența dorită: 49 de deputați români, 44 maghiari, 33 sași, respectiv câte 11-11-11 regaliști numiți direct. Tabăra liberală, care câștigă numai în scaunele secuiești și în orașele maghiare, nu se prezintă nici măcar la ședința de deschidere, nerecunoscând legalitatea Dietei. Guvernul repetă de patru ori alegerile, dar cu toate eforturile depuse, nu reușește să învingă rezistența pasivă a liberalilor. Autorul discută în amănunte evenimentele desfășurate în Secuime.

The Elections of 1863-1864 in the Towns of Székelyföld

(Abstract)

In Transylvania, the Era of Neo-Absolutism comes to an end in 1861. The Diet was called together but the administration in the districts opposed the elections based on the low census - which would lead to a radical change inside the components of the Diet, and that would become a toy in the hands of the Court. The new chancellor and the new governor succeeded to defeat the resistance and in 1863 the Diet was to meet at Nagyszeben (Sibiu) in the desired form - 49 Romanian deputies, 44 Hungarian ones, 33 Saxonian (German) and 11-11 royalities named directly. The liberal party which was to win only in Székelyföld and in the Hungarian towns, would not be present at the opening meeting at least, thus unrecognizing the legality of the Diet. The Govern repeated the elections four times but in spite of all efforts it did not succeed in defeating the passive resistance of the liberals. The author presents thoroughly the events that had taken place in Székelyföld.

Előfizetési felhívás

„KORUNK“

1863-ik év huszonegik félévére.

Előfizetési ár: július—septemberre . . . . . 3 ftl.

„ d. c. végéig . . . . . 6 „

☞ Helybeliektől az előfizetések havankénti 1 ftjával is elfogadhatnak.

Az előfizetéseket elfogadja a

„KORUNK“ kiadó-irodája.

A követválasztások IV.

(K. L.) A követválasztás egyedül Dobokamegyében van már hátra. A magyarság minoritásba s ortitása teljesen sikerült.

Hogyan sikerülhetett, midőn az intelligentia és a bírtok tulajdonlóg a magyarságnál van? ezt fogja kérdezni ki viszonyainkat nem ismeri, ezt a jövőkor. Nem árt keveset a dologból földeríteni.

Ausztria háromszázadon át a magyar nemzettel szemben finom politikájá által boldogult, diplomatiájának Taleyrand mondata szerint, azért volt a szó az ajkán, hogy gondolatait, czéljait elleplezze; a francziák császára a pattagó jeleneteket szerető francziáknál ugynevezett államcsinyokat gondolt ki, melyek mint a virághokor közé rejtett bomba egyszerre pattannak: melyiket a kalmazta a kormány Erdélyben e kérdésnél, kérdehetik tán némelyek. Felelet: egyiket sem. Nyílt kártyákkal játszott.

A kormány nem csinál titkot belőle, hogy Pater Dumot azon politikáját követi nolentes volentes protegit vos sua Majestas. Hogy minden oda czéloz, hogy Erdély a Reichsratba vitessék, azt senki sem palástolja. A kormánynak csak két bilentyü megmozdítására volt szüksége; a román hierarchia és a szász bureaucratia felhasználására. Mind két közeg parancsolt, s a nép engedelmeskedett.

A szászok Szebenben, a választás előtti napon tartott communisát gyűlésekben nyíltan kimondák, hogy legjobb követ a hivatalnok; a II Z. egész polemát folytatott azon themára, hogy még csak ügyvédeket sem kell követnek választani; s a szászvárosi követválasztás leírásánál a városi hivatalnokoknak, az ottani katholicus papságnak szemrehányászké dobja oda, hogy ő lge kenyerit eszik, s még sem szavaznak mellette. Szóval itt a hivatal kötelességének tartotta mindazon követjelölteket átvinni, kiket a szász egyetem országosra kizűzött. Igy történt meg, hogy szász részről, egy kettőt kivéve, mind hivatalnok nyerte el a követséget. Mire csak annyit mondhatunk Börnövel. Die öffentliche Meinung ist eine See, und man behandelt, wie eine Suppe.

A románok még nyíltabban dolgoztak. Mit a szász bureaucratia administrativ uton, ők spirituális eszközökkel, indulgentia és interdicium által hajlták végre. Miként Albrecht cardinál, hogy palliumaért a 30,000 aranyat kifizetesse, X. Leotól indulgentia árulhatásra

kosok (többi birtokaikat el a fognák veszteni. Szóval ugy tettek, mint az indiánok, a fagyimölésért magok a fat rohanták meg! stb. Ha már ebből se fejtik ki anarchia, ha a bírtok megzámánásokat a kormány közegek meg fogják akadályozni tudni, valóban akkor el lehet mondani, hogy — Phaeton módjára a nap szekerének urai voltak néhány napig, és a nélkül, hogy felgyújtattak volna, mit nem akartak.

Hogy ily mohón jártak el az illetők, ezt lemm aligha meg fogják köszönni. Az illetők itt csak diadalt kerestek, s győzelmet találtak. III. Napoleon mérsökellisége Sebastopolnál és Villafrancánál szemérsége felöpontja előtt vonult vissza: itt a győzelmi lobogókat épen a szerencse-hegyének csucsára kívánták felütni. A profetiát mindig kerültük, most sem kívánunk egyebet mondani, mint a mit I. Napoleon egy útközében mondott, mikor a más részen még a firtalék mozgásba hozott: ügyünk jó fordulatot kezd venni.

Követválasztási mozgalmak.

Hun y a d m e g y e b e n. Első választókerületben: Balás János, megye-törvényszéki ülnök. Második választókerületben: Pap Péter, görög n. egyesült káplán. Harmadik választókerületben: Demján Péter, szőrő.

V.-Hunyadon: Szencsali Antal, kaszál. bányatiszt.

Beleöszolnok, Releg, június 30.

E hó 27-ke vala azon nap, melyen a leendő országygyűlési követek megválasztására egybehivatánk. Releg, Bethlen, Magyar-Lápos és Alparét valának megyénkben választó helyekül kitűzve, melyek közül a relegi választás körüli eljárást és eredményt közlöm.

Mint szomorú tapasztalást kell feljegyeznünk, hogy a román lelkészek, visszaölve szent hivatásukkal, oly pressiót gyakoroltak a felekezetiökbeli választókra, a mely a múlt sötét századokra emlékeztet.

Erkölesi kényszert tettek, követtek el vidékünk azon esperesei, kik az országgyűlésre küldendő követválasztás tárgyában körleveleket küldének szét, növszerint kiírván azokban a választandó egyént (t. i. Alexander Bohocelu) s elmondták, hogy jelen az idő, midőn a több százados igit a román nemzetnek módjában áll lerázni, s erre legalkalmasabb Alexander B. kiaromán nemzetnek minden fiait szabadá és boldoggá fogja tenni. Ezen körlevelekben vala a román nép egyháziilag elátkozva, a hol nyíltan kimondatott, hogy a föld ne hordozza hátán, a sir ne fogadja be halála után, s a mennyekben ne részeltessék, az örök ödvöböl az olyan román hallgató, kie körlevélnék nem engedelmeskedik. Továbbá ijesztik a népet, hogy féljenek a magyaroktól, mert ezek azon vannak, hogy a szolgálat visszasaálljon, a kurialisták felne szabaduljanak, a román nemzetiség el ne ismertessék s nyelve hivatalosnak el ne fogadassók stb. stb.

Június 27-ke reggelén megkezdődtek a bevonulások. Minden csapat elején a lelkész órádsákkal örömekek zombegése közt löpögelet mint vezették. Látható volt egy díszesen

Magyarhermányi katonák, 1562-1945

(A dolgozatról)

A dolgozat id. MÁTHÉ János magyarhermányi monográfiájának "hadtörténeti" fejezetét képezi. A szerző csaknem négy évszázad időt tekint át, elsősorban az 1788-1945 közötti több mint másfél-száz esztendő. A dolgozat a hagyományos történetírás és az alulnézetből rögzített történelem határán egyensúlyoz, századunk két nagy világgége esetében oral history-elemeket is tartalmaz. Sajátos "békaperspektívája" érdekes és fölöttébb tanulságos képet rajzol elénk: egy székelyföldi település katonai áldozatainak rögzítése által, a katonáskodó közösség sorsán át a történeti keleti határvidék, a Székelyföld egészének mindennapjait is szervesen átható, katonai szempontok meghatározta történelemre nyertünk rálátást. A dolgozat megírása óta számos adat forrása végérvényesen elveszett, ez külön értékkel ruházta fel az írást. (A szerkesztő)

A legrégebb katonai vonatkozású anyagot a székely gyalogos katonarend 1562. évi felkelésével kapcsolatban találjuk Hermányról. A felkelésben résztvett és megtorlásul vagyonelezésére és jobbágyszolgálatra vetett közrendű székelyeket II. János király az 1566. és 1567. évi adományleveleivel százsámra ajándékozta a felkelőket leverő királyi seregben harcolt főrendiek földesúri hatalma alá. Az 1566. évi levélben említik azt a 11 hermányi gyalogosrendűt is, kiket

bardocfalvi JÁNOSI Péternek adományozott. Nevüket későbbi okmányokból ismerjük.

Egy 1618. évi örökségmegosztási okmányban fordul elő PETŐ Pál neve, aki "Brassónál vesze el". PETŐ Pál 1611. július 16-án a BÁTHORY Gábor és RÁDULY vajda seregei közt a brassói papírmalomnál lefolyt csatában, mint a fejedelem darabont katonája esett el.

Az I. RÁKÓCZI György 1655. évi havasalföldi hadjáratában részt vett hermányi katonákat név szerinti ismerjük. BASSARAB vajda ellen fellázadtak "szemény"-nek nevezett zsoldosai, a vajda RÁKÓCZI-tól kért segítséget. RÁKÓCZI székelyei Ploiești mellett szétverték a vajda zsoldosait, a fejedelem a csata után sok székely katonáját tüntette ki vitézségéért. Hermányból DEZSŐ János, idősebb DEZSŐ György, PETŐ Bálint, PETŐ János, BODA János, DAMOKOS Ferenc, BARABÁS István, BARABÁS Bálint, idősebb ALBERT János, HAJDU Gergely és HERMÁNYFALVI KÓFARAGÓ János nyertek primipiláris (lófő) nemesi levelet.¹

II. RÁKÓCZI György 1657. évi szerencsétlen lengyel hadjáratában majdnem az egész erdélyi hadsereg a tatárok fogságába esett. A foglyokat a Krímbe hajtották, arany, ezüst, ékszerek, drága fegyverek alkotta váltságdíjért engedték szabadon. PETŐ Bálintot és KONSZA Jánost is az éveken át gyűjtött ezüst pénzzel tudták családjaik kiszabadítani.

A RÁKÓCZI Ferenc szabadságharcában részt vettek közül "invalidus NÉMET Ferenc" nevét egy 1737. évi örökségmegosztási levélből ismerjük.

A szabadságharc elbukása után a bécsi udvar 1712-ben katonai összeírást rendelt, megtudni, hogy mennyi székely erőt lehet a kétfejű sas védelmére kiállítani. Összeírták a főnemeseiket, lófőket, gyalogkatonákat, azonban a bardóc-széki falvakból a gyalogosok nagyrésze nem jelent meg az összeírásra. A lustrakönyv szerint Hermányból 12 lófő és 6 gyalogos, Kisbaconból 9 lófő és 6 gyalogos, Bibarcfalváról 12 lófő és 1 birtokos nemes állt elő szemlére.²

Később még két odaveszett hermányi katonára nevét ismerjük. Egyikről a DIENES család-

fa leírása emlékezik, mely szerint " Jánosnak fia, DIENES Istók hadi szekér mellé áll a oda van".³ A családfa adataiból megállapítható, hogy DIENES Istók hadba vonulása az osztrák örökösödési háború idejére (1740-1748) esik. 1740-ben III. Károly magyar király elhunytával kihalt a HABSBURG-dinasztia férfiága. Károly még életében elismertette Magyarországon a HABSBURGHÁZ női ágon való trónöröklési jogát (pragmatica sanctio). Leánya, Mária Terézia lépett örökébe. A nyugati hatalmak nem ismerték el a nőági öröklés jogosultságát, emiatt a királynő védekezni kényszerült a támadó francia-spanyol-perosz-bajor szövetséggel szemben. A pozsonyi országgyűlésen Mária Terézia a lovagias magyar nemzetől kért és kapott segítséget, a magyar nemesi felkeléssel megmozdult a magyarság, hogy porkolábjait megmentsse. Ott veszett el DIENES Istók is a csehországi csataterék valamelyikén.

A örökösödési háború kezdetén elrendelték a hadiszerszámok összeírását. Bardócszék 1741. évi jegyzéke szerint Hermányban találtak:

- 2 drb. jó kard
- 1 " rossz kard
- 2 " jó pallas
- 2 " jó flinta (= kovács puska)
- 1 " rossz flinta
- 1 " jó karabély
- 1 és 1/2 jó párpisztoly
- négy 1/2 és egy rossz párpisztoly
- 8 vadászpuska.⁴

A másik eltűnt katona, NÉMET András, a hétéves hadjáratban (1756-1763) halt meg, ugyan e háborúból BALÓ Sándor és BALÓ János sebesüléssel rokkant katonák tértek vissza.⁵

1758 végefelé azon vész hír futott végig a Székelyföldön, hogy tartani lehet egy újabb tatár betöréstől. Összeírták a katonarendőket és előírták, ki milyen fegyverrel induljon: flinta, pisztoly, kard, vasvilla, akinek nincs más fegyvere, az felszegzett kaszával lássa el magát. A hadikészülődésre a hermányiak a többi falvakkal 1758. nov. 21-én Vargyason álltak fegyveresen szemlére. Vezetésre FEKETE Pál kapitányt, MÁTHÉ Sámuel hadnagyot és GÁLL József őrmestert jelölték ki.⁶

Mária Terézia fiának, a későbbi kalapos királynak kedvenc eszméje volt Bajorországnak Ausztriához való csatolása, bekebelezése. A bécsi udvar a bajor trónöröklési zavarokat kihasználva, csapatait bevonultatta Bajorországba. NAGY Frigyes porosz király nyomban fellépett a kétfejjű sas újabb terjeszkedése ellen, mire Mária Terézia 1778. júniusában nagy haderőt vont össze Cseh- és Morvaországban, egymásután rendelték fel a székely ezredeket. A majdnem egy évig tartó hadjáratban, melyet a mi helyi okmányaink "burkus" háború néven emlegetnek, a hermányi katonák kilenc hősi halottal adóztak a Habsburgok nagy hatalmi mániájának. Neveiket KERESZTES János papunk jegyezte fel: "1778/79-ben a Prussus háborúnak elestek a Magyar Hermányi fegyveres katonák közül:

BENEDEK István, BENKÓ Sámuel, KUTI PETŐ János, BOÉR Simeon, NAGY Ferenc, BOTSKOR Dániel, BOTSKOR András, DAMOKOS János, PETŐ Menyhárt."

Tíz évvel később, 1788-ban a székelység ismét vért kellett hogy hullassa a Habsburgok területén területszerzési politikája miatt. 1787-ben II. József császár szövetségre lépett Katalin orosz cárnővel, háborút indítottak a szultán európai birtokainak megszerzésére. Az oroszok sikerrel harcoltak Besszarábia déli határainál, de a Horvátországtól Moldváig hosszú vonalban felállított császári hadak kevés eredményt tudtak elérni a törökökkel szemben. A székely határőrök egyrésze Moldvában harcolt, a KOBURG herceg vezette hadtestben, és az oroszokkal egyesülve keményen megverték a törököket Foksányinál. Ekkor a törökök megkísérelték betörni a Székelyföldre. A 2-ik székely gyalogezred öt százada - melyekben a hermányi katonák szolgáltak - a bodzai szorost védte. 1778. augusztus 11-én éjjel a sötétség leple alatt nagy török csapatok lopóztak előre, és rajtaütöttek az elsáncolt székely táboron, véres kézitusában levertek a védőket. A gyilkos harcban 399 határőr esett el, több százan megsebesültek, és fogságba estek.⁷ A foglyokat Konstantinápolyba vitték, ahol nagy részük szintén elpusztult.

KERESZTES János papunk jegyezte fel: "Ezen esztendőben Búza aratás idején történt

szomorú pusztulása a székelységnek a Törökkel való háború idején a Bodzán, a mely veszedelemben a Magyar-Hermányi katonák közül a következendők vesztenek el azokkal együtt, akik rabságban és ispotályban megholtak.

Házás férfiak:

1. PETŐ Sámuel
2. NÉMET György
3. BOÉR János
4. NAGY Sámuel
5. BARABÁS György
6. BARABÁS András
7. KUTI PETŐ Sámuel
8. BALÓ PÁL János
9. AKÁCSOS Sámuel
10. PETŐ Mihály
11. DAMOKOS Moses
12. BOTZ György

Ifju legények:

1. BALÓ László
2. BALÓ Dániel
3. BOÉR András
4. BALÓ Pál
5. BALÓ Moses
6. BRÁTUI János
7. TSOG Sámuel
8. BOTSKOR Salamon
9. BOTSKOR Dávid
10. NAGY Gergely
11. BEDŐ János
12. PETŐ Dániel I.
13. BALÓ Sámuel
14. PETŐ András
15. DESŐ Jakab
16. PETŐ Dániel II.
17. BALÓ József

Konstantinápolyi rabságban:

1. BALÓ Ádám káplár
2. BOTSKOR András
3. BALÓ András
4. BOTSKOR Mihály
5. PETŐ István
6. NÉMET Ilyés
7. NÉMET Sámuel
8. BENEDEK János
9. BALÓ Moses

10. NAGY Sámuel

Ispotályban:

1. BOÉR Moses
2. MÁTÉ Ferenc
3. BALÓ Josef
4. DESŐ Péter
5. PETŐ Ádám

Harcban elesett 29, fogságban meghalt 10, sebébe belehalt 5, együtt 44 ember. A község akkori 500 fő körüli lélekszámát tekintve, óriási vérvesztéség.

A bodzai harcra emlékező feljegyzés: "BALÓ Ádámot ki Konstantinápolyi Török fogságban halt meg, 29. Julii temettük, tisztességet pedig 23. november tettünk".⁸

KISBACONI BENEDEK Sámuel emlékirata jegyzi, hogy Kisbaconból 27 határőr volt a Bodzán, közülük 13 elesett, négyet Konstantinápolyba vittek, honnan két esztendei raboskodás után a bécsi udvar kiváltotta őket és mind a négyen hazajöttek.⁹

A bodzai csatában elesett székely határőr katonák a Kápolna hegyen, az egykori bodzai vámpéület kertjében vannak elhantolva.

A török háborúkban a székelység nagy veszteségeket szenvedett, a bécsi udvar a törökkel szemben a székelység minden katonáját bevetette, az egyik legrégebb hírlap, a Magyar Kurír 1790. január 1-i száma írta, hogy a török háború folytán a Székelyföldön olyan falvak vannak, melyekben tíz hasznavehető ember alig létezik, a többi mind elvitték a háborúba.

Következett a francia forradalom időszaka, a forradalmi eszmék az uralkodó osztályok és a királyi koronák felé annyira fenyegetők voltak, hogy Lipót osztrák császár és II. Frigyes porosz király szövetséget kötöttek trónjaik védelmére. Ausztria 60 ezer katonát helyezett el Franciaország keleti határán, a felvonulásról a franciák ultimátumban kértek magyarázatot, mire Lipót fenyegető választ adott, ez váltotta ki, hogy a franciák 1792. tavaszán megkezdték a háborút, amely 22 esztendőn keresztül véres zivatarként keringett Európa felett. Ausztria a Napóleontól szenvedett vereségek miatt békét kellett hogy kérjen. A székely ezredek végigharcolták a had-

járatot, a 2-ik székely gyalogezredben harcolt magyarhermányi katonák tíz hősi halottat hagytak a felsőolaszországi és a Rajna menti csatáteleken. KERESZTES János, az egykorú hermányi krónikás jegyezte fel neveiket: "1793-ban kezdődvén a francia háború, amely 1801-ben végződött, el veszték ezen háborúban Magyar Hermányi fegyveres katonák közül:

1. PETŐ Sámuel káplár ágyúgolyóbis által
2. BARABÁS Sámuel is azáltal
3. BOTSKOR József
4. MÁTHÉ Josef
5. DAMOKOS István
6. OLÁH Jénoa fia
7. BALÓ Mihály
8. DAMOKOS Pál
9. NÉMET László
10. NAGY Damokos fia"

A francia háborúval egyidőben folyt a lengyel szabadságharc, mely 1795-ben Lengyelország felosztásával végződött. Poroszország, Oroszország és a vérszomjas, mindenütt jelenlévő Ausztria osztoztak rajta, s bár Ausztria vajmi keveset tett a lengyelek leveréséért, a résztvétel itt is három hermányi életébe került. A lengyel földön meghaláloztak: PETŐ Máté, BALÓ Mihály, KOMPORÁLY Sámuel.

Napóleon növekvő hatalmát ideges féltékenységgel látta a mi Ferenc királyunk, reszketve a gondolattól, hogy Napóleon ki fogja hányni a Habsburg fiókákat a jó meleg bécsi fészekből. Ezt előzendő kötetett újra egy szövetség az oroszokkal és Angliával - immár harmadik - a franciák ellen. Napóleon sem maradt adós, előbb Németországban, a Duna melletti Ulmnál, azután a morvaországi Austerlitznél leverte a tollakat a kétféjű sas szárnyairól. 1805. december 2-án folyt le az austerlitz csata, melyben a balszárnnyon a 2-ik székely gyalogezred két zászlóaljának 1300 legénye harcolt. Ezek közt állottak a hermányiak is.

A székely ezredek ismét megküzdöttek Napóleon gránátosaival, s Hermány népe itt is tíz hősi halottal áldozott a Duna-vidéken és Austerlitznél a Habsburgokért.

Az 1805. évi francia háborúban elesetek:

1. BALÓ István
2. BALÓ Ferencz
3. BARABÁS Dávid
4. PETŐ György
5. PETŐ János
6. BALÓ Pál
7. BALÓ András
8. BENKŐ János
9. NÉMET Sámuel
10. BOTSKOR Benedek

A Pozsonyban kötött béke rövid életű volt, mert Bécs minden alkalmat megragadott, hogy vereségét megbosszulhassa. Két nagy véres ütközetben mérköztek meg az ellenfelek. A Bécs melletti Aspern falunál volt az első, melyet a franciák vesztek el, a második a morva mezőn Wagramnál folyt le, ahol az osztrák sereget tönkrevérték. A székely ezredek ezúttal is bőven öntözték vérükkel az idegen földet, Hermány katonái közül hét porlad Wagramnál.

1. HUSZÁR PETŐ Sámuel
2. BOÉR Moses
3. PETŐ Dávid
4. AKÁTSOS Márton
5. NAGY Pál
6. BOTSKOR Ádám
7. LŐRINTZ István

Napoleon ellen ezúttal porosz-osztrák-orsz-angol szövetség alakult. A székely ezredek ismét nyugatra vezényelték. A 2-ik székely ezred 2216 emberből álló két zászlóalja - köztük a hermányi katonákkal - 1813. április végén indult el a bukovinai Radautzból a nyugati csatátelek felé. A szövetséges hatalmak katonái ereje 1813. októberében a lipcei nagy csatában megverte a francia hadsereget. KERESZTES János emlékezik az ott elesett hermányi katonákról: "A Frantzia Háború végét értük 1814-ik Eszten-dő September Holdnapban. Ebben a hadban el veszték ezen M. Hermányi katonák:

1. BARABÁS András
2. BOTSKOR János
3. BOTSKOR Sámuel
4. RÁDULY Miklós
5. BALÓ Sámuel"

Napoleont elfogták, Elba szigetére száműzték, a győztes uralkodók Bécsben gyűltek össze a zsákmányon osztozkodni, Európa térképét újrarajzolni, azonban Napóleon hatalmas egyéniségének szűk volt Elba szigete, a Bécsben bálozó ellenfeleit 1815. február végén lepte meg a hír, hogy Napóleon kitört börtönéből, újra francia földön van. Franciaország újra óriási hadsereget állított császára mellé, a szövetségesek is hatalmas erőket vonultattak fel az utolsó összecsapásra. Sietve rendelték fel a székely haderőt is a franciák ellen, de mire a helyszínre érkeztek, a belgiumi Waterloo mellett vívott világhírű csatában (1815. jún. 18.) végképp lehányatott Napóleon csillaga. A székely ezredeket a megszálló hadmozdulatokban használták fel. János főherceg altábornagy 1815. aug. 4.-i jelentése szerint a 2-ik székely gyalogezred első zászlóalja - köztük a hermányi katonákkal - Elzász-Lotaringiában, Strassburg előtt állott.¹⁰

A francia háborúk utolsó felvonásáról így emlékezik a hermányi krónikás: "1815-ben kezdődött az 5-ik Francia Háború, a mely háború alatt Strassburgig masírozott a 2-ik Székely regiment, de a Magyar Hermányi katonák mind életbe visszajöttek 1816-ik Esztendő elején".

A francia háborúktól az 1848-as szabadságharcig húzódó évekre esik ifjú BEDŐ Lajos 26 éves határőr katona halála. A törcsvári határőrön lett beteg és Brassóba szállítása közben meghalt. Brassóban temették el 1843 karácsony első napján.¹¹

A 48-as szabadságharc idejéből kevés írott feljegyzés maradt, mivel a község 1848/49. évi és a következő Bach-korszak iratait az első világháború után idegen kéz nagyrésztben megsemmisítette. A kevés okmányt a családoknál őrzött iratokból, a kortárs öregek és veterán honvédek emlékezéséből fűztem össze. Negyvenhat hermányi honvéd nevé tudtam összeírni, kik a délvidékre kivonult háromszéki zászlóalj és huszárosztályból a szerb-horvát felkelők ellen, majd a Dunántúlon a JELLASICS seregével és onnan visszatérve BEM tábornok erdélyi hadseregében a fegyverletételig harcoltak. Az elesettek közül négynek a nevét ismerjük, BARABÁS Já-

nos egyik fia a piskii hídnál, BALÓ János és BARABÁS Sámuel a tömösi szorosban, PETŐ Ádám honvédfőhadnagy a segesvári csatában, ahol PETŐFI Sándor is elveszett. Végigharcolta a nagy küzdelmet, ott volt a rákosi csatában, amikor HEYDTE kapitány hadát kiverték Erdővidékről. Az ütközet előtt a baróti táborban írta meg és küldötte fel feleségének rendelkező levelét. "Ily veszeményes állásba, nem tudva az élet mulékonyságát, rendeleteim Nemes Fiu Bardoc Szék Magyar Hermányi Köz Jegyző PETŐ Ádám e folyó 1848 Esztendő 11-ik Décember igy téssen hozzád Kedves Feleségem BÁNDI Borbála.

Minden leveleim az ládámba egy zatskóba vagynak, eztet vedd kezedhez mind és viseld jól gondját mint tiednek, ...Egy summa adóságom van, aztot fizesse Testvér Bátyámnál levő pusztá jószágom mint örökös, hogyha találna a fátum, hogy én a hazahadjában elvesznék".

A továbbiakban mint az árvai pénzek kezelője ad utasításokat feleségének, majd így végzi: "Mely irományom tevém, hogy tudhassad mint ifju, mit tégy, igazán irtam PETŐ Ádám Notarius".

BEM tábornok 1848 végi és 1849 tavaszi hadjáratával kiverték az osztrákokat Erdélyből, ugyan Magyarországon is mindenhol vesztesre állottak, a megrémült bécsi udvar a teljes vereség szörnyűsége félelmében az orosz cárhoz fordult segítségért. A Kárpát-medencébe betört oroszok egyrésze a predeáli hágón át támadt, ellenük KISS Sándor honvédezzredes, brassói térparancsnok másfél ezer honvédje a predeáli tetőn, majd alább a tömösi szorosban foglalt állást LÜDERS tábornok 28 ezer főnyi hadával szemben. A csata 1849. június 19-én és 20-án folyt le a mammut muszka had és a maroknyi honvéd közt.

Az oroszok nem bírták a tömösi sáncerdőt áttörni, a szoros feletti erdőkön átvezető utakat ismerő pásztorokat fogadtak, s a honvéd vonal mögé kerültek, a csata elveszett, az elesett honvédek százai maradtak a csata színhelyén, a honvédek egy része szuronyharccal kitört a gyűrűből, Hosszúfalu felé menekültek, az Ósánci szorosból Hosszúfalu felé nyomuló orosz oszlop

vezető tisztjét BARABÁS Samu egy nagy fenyőfa mögé húzódva a lováról lelőtte, majd a társai, ZSIGMOND József, LŐRINCZ András és NÉMETH Lajos puskatüzének fedezete alatt sikerült a meredek oldal sűrűjében elmenekülnie.

A szabadságharc után a honvédeket viselt rangjukra való tekintet nélkül közlegényeknek sorozták be az osztrák hadseregbe. A hermányi katonakötelesek nagy része nem állt elő sorozásra, akiket pedig sikerült osztrák mundérba szorítani, az országból kivitték az osztrák koronatarományok helyőrségeibe, honnan szabadságot évekig taró szolgálatuk alatt nem kaptak, egyetlen lehetőségük a levelezéssel előkészített házasságkötés volt, hogy néhány napra hazajöhessenek. Ilyen címen PETŐ János a báró THURSZKY serezből 1856. márciusában Velencéből, TÓKOS Máté a Károly Ferdinánd ezredből Theresienstadtból kaptak szabadságot.

A sorozásra elő nem állt hermányi honvédek és legények az osztrák zsandárok elől felhúzódtak az erdőkbe. Vészkelő patak fejénél két csoportban heten szállásoltak a sűrű bükkerdőben, készen vigyázva, hogy ha szükség, fegyverrel is megvédjék a szabadságukat. Két legény Egyedpatak oldalába, a sűrű cihemben épített tanyát, s bár rejtekhelyüket a zsandárok valami módon megtudták, nem bírták elfogni őket.

Egy másik csoport Fenyőspatak mellett, a kisbacon Istenkas-nak nevezett erdőben vert tanyát, köztük LŐRINCZ András, ZSIGMOND József, NAGY András. Róluk ORBÁN Balázs is megemlékezik: "Az Istenkasa még az 1848-iki forradalmat követő üldözések korszakában is menhelyet nyújtott 5 hermányi honvédnek, kik három évig bujdákolnak ottan, szabadon és függetlenül élve, míg a haza rab igába nyögött; többször küldöttek nagyobb katonai erőt is elfogatásukra, de ők azokat vagy visszaverték, vagy kikerültek, s bár otthon szüleikre egy század katonát küldöttek, ők meg nem adták magukat az amnesztiáig, midőn aztán szépen hazamentek".¹²

E csoportot két ízben is próbálták körülkeríteni, s miután hálóhelyüket sokszor változtatták, nem tudták megfogni, a bodvaji vasgyáron alul a körülkerítő katonákra hátulról puska-

harcba keveredtek, ami egy osztrák altiszt segítségével végződött. A lövöldözés híre a faluban nagy riadalmat keltezt, hogy baj lesz belőle, ami pár nap múlva be is következett. Büntető századot küldtek a faluba, kik között több barcasági szász katona volt. A századot a házakhoz szállásolták be, élelmezni kellett őket, a tisztek elől ellátást követeltek, a bíró volt a felelős érte. A parancsnoki őrszobát a MÁTHÉ György házába rendezték be. Ide kísérték be a bujdosó honvédek hozzátartozóit, hogy rajtuk keresztül megadásra kényszerítsék a törvénnyel szembeszegülőkkel. Ütötték, botozták, halállal fenyegették őket. A LŐRINCZ András feleségét egy bükkfa lapáttal hátulról úgy megverték, hónapokig nem tudott járni. Dédapám - aki akkor még élt - és nagyapámék éjjelenként borzadva hallgatták a megkínzottak jajgatását. A következő sorozásra kerülő legényeket odahívták, borral itatták őket, altiszi előléptetést ígértek, egyes kipuhatolt tágabb erkölcsű fehérmépeknek selyem kendőket hoztak, hogy az erdőn levők búvóhelyeit elarulják. A falu vezető embereit börtönnel fenyegették. PETŐ Mózes pap és Rudolf testvére bocskorosan, foltos zekébe öltözve, a nyomozások idején hetekig bujkáltak Nagyhegy cihereibe az osztrák zsandárok elől. Elővették a román származásúakat, közülük próbáltak egyeseket megvesztegetni, eredménytelenül. A FUTATÓ család egyik tagjának, aki pásztor volt a felső legelőn, 100 ezüst forintot ígértek a tisztek, árulja el a bükkön lakók rejtekhelyét. Váltig mondotta, hogy nem tudja - pedig tudta -, mire egy nyírfához kötötték, és meglövésével fenyegették, s miután így sem tudtak semmit kicsikarni, erősen megverték.

Hiába volt a sokféle kísérlet, a nép annyira gyűlölte az osztrákot, hogy mindent eltűrt, de úgy sem bírtak semmit elérni. A nagy erdők védelmezően hajoltak a hazájukban üldözöttek fölé, elrejtették őket a príbékek szeme elől. A sorozatos kudarc láttán a századot kivonták a faluból, elmentek velük a rendőrügynökök is.

ZSIGMOND Mózes 1859-ben, az osztrák-francia háborúban, Olaszországban, a solferinói csatában esett el.

1866-ban ismét a porosz németekkel hadakozott Ausztria, megakadályozni a német államok egyesülését és megerősödését, azon elvből indulva, mint egy évszázaddal előbb, hogy az ötmillió osztrákot, illetve a bécsi udvart egész Európát dirigáló vezérszerep illeti meg. A poroszok aztán 1866. július 3-án Königrätznél úgy kigyógyították a Habsburgokat ebből az idült betegségből, hogy a következő évben leereszkedtek a magyar nemzet kívánalmainak meghallgatására és teljesítésére is.

A königrázi csatában résztvevő hermányi katonák - MÁTHÉ Sámuel, BOCSKOR Mózes, PETŐ Lázár, GÓDRA Tódor - közül PETŐ Lázár élete végéig kiható gégelövést kapott, GÓDRA Tódor pedig a poroszok fogságába került, honnan két év múlva szabadult.

1878-ban az európai hatalmak berlini kongresszusán Ausztria-Magyarország felhatalmazást kapott az örökös lázadások földjének, Boszniának megszállására, amit nagy áldozatokkal tudott végrehajtani. A megszálló hadseregben résztvevő öt hermányi katona: BENKŐ Sándor szakaszvezető, BALÓ Lajos vizi, BODA Sámuel, PETŐ Márton, FUTATÓ György épen tértek vissza. A Boszniában létesített helyőrségekben (Banjaluka, Mostar, Trebinje, Sarajevo) számos hermányi katona szolgált. 1904-ben 14 hermányi legény szolgált a Boszniába levitt székelyudvarhelyi 82. gyalogezred zászlóaljainál.

Az osztrák-magyar hadsereg sokféle nemzetisége közül a 82-es székely ezred a vezérkar kiemelt bizalmát bírta, midőn 1909-ben a gyári munkásság mozgalmai a Bécs környéki nagy hadianyag üzemeket veszélyeztették, az ezred zászlóaljait Bécsbe vezényelték. Ők adták a híres "Burgwache"-t, a palotaőrseget és más fontos helyek őrszolgálatát, a második zászlóalj Wöllersdorfbán, a hadiipar műhelyei közelében helyezték el.

1912. júniusában, amikor Gróf TISZA István a házszabályok megsértésével a kormánypártiakkal megszavaztatta a katonai javaslatot, és ezért KOVÁCS Gyula képviselő az országgyűlés üléstermében rálőtt - a túlfűtött légkörben várható utcai zavargásokkal szemben a közrend bizto-

sítására Bécsből a 82-es zászlóaljakat Budapestre irányították, onnan egy hónap múlva mentek vissza. Ekkor a bécsi és budapesti események idején 19 hermányi legény volt az ezrednél.

1914 nyarán, békés munkaidőben robbant be a hír, hogy a boszniai hadgyakorlatokra leutazott Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét Sarajevóban PRINCIP szerb diák június 28-án agyonlőtte. A monarchia elégtételt követelt, a szerb kormány megtagadta. Július 28-án hadüzenet ment Szerbiának, 31-én Ferenc József aláírta a monarchia hadseregének mozgósítási parancsát. Kibört az első világháború.

Hermányba augusztus 1-én reggel hozta fel a kisbaconi jegyzői iroda küldönce a mozgósítási parancsot. A később hősi halált halt MOLNÁR Sándor kürtszava mellett PETŐ Mózes községi bíró járta be a falut, és kihirdette a mozgósítást, mely szerint a tartalékos katonák 42 éves korig tartoznak azonnal bevonulni ezredeikhez. A nép az erdei kaszálókön szénacsinalással dolgozott, akik itthon voltak, futottak szerte a határra a hírt széjjelvinni. Mindenki letakarodott a faluba, a bevonuló katonák összegyűlekeztek a régi községháza előtt, a későbbi hősi halált halt BALÓ Miklós szakaszvezető vezényszavára négyes sorokba álltak, BENKŐ Vilmos vitte előtük a daloskör nemzeti lobogóját, búcsúzóul bejárták a falut, s bár a magyargyűlölő Ferenc Ferdinánd haláláért a székelységnek nem volt oka a háborúért lelkesedni, azért a szláv veszéllyel szemben felcsendült a nóta:

- Megállj, megállj kutya Szerbia...

Szemtanúja voltam a történelmi pillanatoknak, a zászló nyomában én is végigjártam a falut, s ott voltam a faluvégi nagy búcsúzkodásnál, amikor közel százan hagyták el a szülőföldet, hogy egy részük soha ne térjen vissza. Nem tudta senki, hogy mennyi derék legény és fiatal családapa fog harcterek jeltelen sírjaiban és a hadifogolytáborok temetőiben örök pihenőre térni.

A tényleges szolgálatban levő 20 legény mellé behívták az 1914-es korosztályt, októberben elmentek az 1915-ösök is, mintegy 140 hermányi katona volt a harcterekre felvonuló hadseregnél. A többség a közös hadsereg 82-ik és a

honvédség 24-ik gyalogezredében, kisebb részük a közös hadsereg 2-ik és a honvédség 9-ik huszárezredeiben, tüzérezredéknél és a műszaki csapatoknál, BALÓ Gyula a haditengerészet "Prinz Eugen" csatahajóján szolgált.

A székely ezredek a galíciai frontra mentek, a 82-esek aug. 16-án Dunajevónál ütköztek meg az oroszokkal, szeptember első napjaiban megjött a hír Hermány első halottairól. A Magyar Vöröskereszt felhívására a község asszonyai egy nap alatt 96 párnát, 159 párnahuzatot, 42 törülközőt, 26 ágylepedőt, sok inget és lábravalót adtak a hadikórházak részére. Ezeken kívül a falu népe minden megtakarított pénzét odaadta a hadiköltségek fedezésére a közbirtokosság és az egyház tőkepénzével együtt, ami falusi viszonylatban hatalmas békebeli összeget - mintegy 150 ezer aranykoronát tett ki.

Üzenet jött a Amerikai Egyesült Államokban élő hermányiaktól, az AKÁCSOS testvérek, János, Ádám és Sámuel, BARABÁS József, BALÓ Jónás és a többiek 280 aranykoronát küldöttek hazafias hangú levél kíséretében anyagi segítségére. "Távol, messze idegenben, szérenyi tettel, fájó szívvel gondolunk sok vihart kiállott hazánkra; ~ védelmére fegyvert nem foghatunk, mert mi is rabok vagyunk! Anglia ráfeküdt a tengerekre, mert ha ez meg nem történik, 1914 augusztusa Amerikából a magyart hazaseperte volna, ..." - írja haza AKÁCSOS János.

Az óriási méretű háború messze tombolt tőlünk, Hermány katonái ott álltak a frontokon Vereckénél, Uzsoknál, a lengyel mezőkön, az olykai pokolban, Doberdó lövészárkaiban, a Montellonál és a déli harcokban. Meghaladt a század, akik az olykai áttörésig estek, vagy megsebesültek. Dunajevo, Piskorovicek, Rudnik és más galíciai helységek emlékeztetnek a hermányi hősi halottakra. A székely ezredek kiválóan harcoltak a "gőzhengernek" nevezett orosz tülerővel szemben, megfizetni az 1849. évi hátbatámadást, a magyar szabadságharc leverését.

A dunajevói harcban három hermányi leány: CSOG Péter, SZŐCS József, DIMÉN Miklós estek el. Az ezred a gorlicei áttörés után 1915. május 7-én átkelt a Vislok folyón, és a rá-

juk zúduló srapelnel- és géppuskatűzben rohantak neki a domboldalban beásott orosz állásoknak, ahonnan az oroszok vad futással menekültek. A rohamban érték a halálos lövések BABORSZKY zászlóst, mikor századát nekivezette az orosz vonalnak. Aranyvitéségi éremmel tüntették ki, melyet az ezredparancsnokság leküldött Hermányba az édesanyjának. Ebben a rohamban esett el BALÓ Gáspár. (Mózes) is.

A Szan folyónál Piskorovicénél tűnt ki a székely bátorság, az orosz gépfegyverektől és a gyalogságtól tömegtűz alatt tartott nyílt terepen lehett a kastélyt és az uradalomra támaszkodó orosz állást megközelíteni. Bár nagy veszteséggel, de a 82-ek kiverték az oroszokat a támpontból. Itt esett el BALÓ Miklós szakaszvezető. A Lublin felé való előnyomulás harcai közben estek el ZSIGMOND József, BOÉR József, CSOG Áron, GYÖRFI József.

1916-ban a lengyelországi Łuczka előtt húzódtak az ezred állásai. Volhyniát észak-déli irányban átszelő, erősen kiépített állásaink ellen BRUSZILOV tábornok nagyarányú támadást készített elő, azt július 4-én a rokitinói mocsaraktól a román határig terjedő 400 kilométeres arcvonalon példátlan erejű tüzérségi tűzzel kezdte meg. A percek alatt orkánná erősödött pergőtűz súlypontja az Olykánál beásott 82-esek állásaira fektült. Tizenkét órán át hullott a gránátzivatar, akkor az oroszok támadásra indultak, de nem tudtak áttörni. Másnap a hajnali órákban újra földrengető tüzet zúdítottak a már rommá lett állásokra. Az ezerszámra robbanó gránátok ekrazitfüstje átláthatatlan homokporfellegbe borította a vidéket, a por eltönte a puskák zárját, a gránátorkán ideje alatt előrejött oroszok rávetették magukat a 82-esekre és a tőlük jobbra álló lengyel ezredre. A székelyek a roham idején többnyire bentrekedtek a beomlott kijáratú óvóhelyeken, a szabdbadba jutottak harcra keltek az állásokat előzőnlő oroszokkal, a kézi harcban esett el KALABÉR József. A lengyelek egy része megadta magát, átmentek az oroszokhoz, így teret nyitottak, hogy az oroszok az ezred vonala mögé kerülhessenek, emiatt a két tűz közé került székelyek óriási veszteséget szenvedtek. A két napon át tomboló eső-

tában 5530 emberből 718 maradt, a többi meghalt, megsebesült vagy fogságba került.¹³

1916-ban, mivel Románia hadbalépése mutatkozott, a 82-es ezredet kivonták a volhyniai frontról, lehozták a Predeal-Rozsnyó szakaszra. A román követ Bécsben aug. 27-én adta át a hadüzenetet, a határvonalon megkezdődött a harc. Gyimesbüknél esett el AKÁCSOS Lajos csendőrőrmester, Vajdakónél PETŐ József őrmestert sebesülve fogták el. A nagy erővel támadó román csapatok elől az ezred Pálosig vonult vissza, ott folyt le a nagy csata, melyben az ezredet nagy veszteség érte, két tiszt és 181 ember fogságba esett, 57 meghalt, több mint száz megsebesült. Később az ezred az ojtózi szoros környékén harcolt, ott orosz csapatokkal kerültek szembe.

1918-ban Románia kivált a háborúból, az ezredet az olasz frontra vitték, a Hétközség fennsíkján harcoltak az olasz-francia vonallal. A Monte Devalnál esett el PETŐ József (Imre fia) tizedes. Az ezred a front összeomlásával nov. 3-án nagyobb részben fogságba esett, honnan egy év múlva szabadultak.

A másik székely ezred - a 24-es honvédek - 1914. aug. 24-én ütköztek meg Galíciában az oroszokkal. Monaszterzskánál esett el PETŐ János (Rudolfé) szakaszvezető, FUTATÓ György. Az ezred részt vett a Lemberg körüli és a Dnyeszternél vívott harcokban, Stanislauánál esett el FUTATÓ István és NÉMET Ferencz. Az oroszok előtörték a Kárpátokban, a 24-esek az uzsoi szorosban kétszer verték meg az oroszokat, ott estek el KALABÉR Sándor és CSOG Sándor, fogságba esett NÉMET András és NÉMET Gergely. A kárpáti harcokban estek el BEDŐ Sándor, MOLNÁR Sándor, AKÁCSOS Bálint, szakaszvezető, KULIK Sándor. Az oroszok kiverése után a galíciai Tuchownál esett el BALÓ G. József, 1917. márciusban Wigodánál SZAKÁCS Árpád tizedes rohamszakasz vezető.

Az orosz békekötés után az ezredet az olasz frontra az Etsch völgyébe vitték, majd Asiago közelében foglaltak állást, itt a franciákkal kerültek szembe, a műszakilag jobban felszerelt olasz és francia erővel vették fel a harcot. A modern fegyverekkel, nagytömegű nehéztűzér-

séggel, repülőgépekkel, gáztámadásokkal fedezett olasz-francia támadások nem tudták a 24-esek állásait elfoglalni. E harcokban GÁL Andrást vakmerően végrehajtott vállalkozásáért első osztályú ezüst vitézségi éremmel tüntették ki.

A szakadatlan harcokban az ezred sok embert veszített, kivonták a tűzvonalból, Budapestre vitték karhatalmi szolgálatra, onnan vissza a Brenta völgyébe, a Monte Sisemolt védő állásba, ott érte a háború vége. Az olasz fronton harcolók közül a piavei csatában esett el honvédszár NÉMET Mózés.

A templomkertben áll a háború emlékköve, melyet a hareterekről visszakerült bajtársak emeltünk 1925-ben. Az emlékoszlopra van felírva:

“Az 1914-1918 évi világháború áldozatainak emlékére.”

A hátlapon 68 név van bevésve, a háború elgázolta e nevek viselőit.

A székelyudvarhelyi 82-es ezredből:

1. BABORSZKY Antal zászlós. BOCZ József lelkészünk nevelt fia. Elesett a Vislok folyónál 1915. május 7.
2. BOCSKOR János. Fogságba esett a Doberdón, meghalt fogolytáborban 1918.
3. BALOG József. Eltűnt Galíciában az 1914. októberi visszavonulásnál.
4. BALÓ Gáspár (Mózésé). Elesett a Vislok folyónál 1915. május 7.
5. BALÓ Géza. Elesett Galíciában a Szan folyónál 1915. május 22.
6. BALÓ Lajos (Rudolfé) tizedes. Fogságba esett 1916-ban Olykánál, sorsa azóta ismeretlen.
7. BALÓ Miklós szakaszvezető. Elesett Galíciában Piskorovicénél 1915.
8. BALÓ Sándor (Lászlóé). Fogságba esett 1915-ben, az orosz forradalomban elesett Penzában, utcai harcban 1918.
9. BOÉR József tizedes. Elesett Lengyelországban Lublinnál 1915. május.
10. CSOG András. Megsebesült Galíciában, meghalt az udvarhelyi kórházban 1915.

11. CSOG Antal. Orosz fogságba esett 1914-ben, sorsa azóta ismeretlen.
12. CSOG Áron. Elesett Lengyelországban Rudniknál 1915. július.
13. CSOG Elek szakaszvezető. 1914-ben Galíciában megsebesült, majd az olasz harctérre került, onnan betegen jött vissza, itthon halt meg 1918.
14. CSOG MOLNÁR Ferenc. Elesett Galíciában a Stryj folyónál 1914 október.
15. CSOG Péter. Elesett Galíciában Dunajevnél 1914. aug. 26.
16. DIMÉN Miklós (Fülei). Elesett Dunajevnél 1914. aug. 26.
17. FUTATÓ János. Fogságba esett a Doberdón 1915-ben, hazajövet meghalt a soproni kórházban 1919. nov. 19.
18. FUTATÓ Mihály. Megsebesült a Doberdón, meghalt a segélyhelyen 1915.
19. GYÖRFI József. Elesett Lengyelországban Rudniknál 1915. július.
20. INCZE Lőrincz. Orosz fogságba került 1915-ben, a Murman vasút építéséhez vitték, ott halt meg ismeretlen időben.
21. KALABÉR János. Betegséget kapott, meghalt a pöstyéni kórházban 1916.
22. KALABÉR József. Elesett Olykánál 1916. június 5.
23. KOMPORÁLY Dénes tizedes. Megsebesült Vereckénél, meghalt a kórházban 1915.
24. MÁTHÉ Lajos szakaszvezető. A román frontról útban az olasz harctérre, vasúti szerencsétlenségben halt meg 1918. Holttestét hazahozták.
25. NÉMET Gáspár. Fogságba esett 1914. nov., meghalt a krasznojarszki fogolytáborban 1916 július.
26. NÉMET CSORBA János. Orosz fogoly lett 1915-ben, sorsa azóta ismeretlen.
27. PETŐ Mózes (Ferenczé). Betegségben halt meg Galíciában 1914. dec.
28. PETŐ József (Imréé) pénzügyőri tizedes. Elesett a Doberdón 1918.
29. PETŐ Sándor (KUTI). Elesett lengyel földön Wladimir Volynskinél 1916.
30. SZŐCS József. Elesett Galíciában Dunajevnél 1914. aug.
31. ZSIGMOND József tizedes. Elesett Lengyelországban Lukownál 1915 jún.
A brassói 24-ik honvéd gyalogezredből:
32. AKÁCSOS Bálint szakaszvezető. Elesett a Kárpátokban Duklánál 1915
33. BARABÁS András. Megsebesült Galíciában, meghalt a segélyhelyen 1915.
34. BARABÁS Sándor. A fronton kapott betegségében halt meg a kórházban 1918.
35. BEDŐ Sándor. Sebébe belehalt a tábori kórházban 1914. nov.
36. BOGDÁN Ferenc. Vasúti szerencsétlenségben halt meg a Kárpátok alatt a szolyvai állomáson 1914. nov.
37. BALÓ József tizedes. Orosz fogságban halt meg 1916. május.
38. BALÓ G. József. Eltűnt Galíciában a Neudorf körüli harcokban 1915. május.
39. BALÓ Ferenc. Elesett Galíciában 1915. szept.
40. CSOG Sándor. Elesett a Kárpátokban Uzsoknál 1915. január.
41. FUTATÓ György. Elesett Galíciában Monaszterzyskánál 1914. aug.
42. FUTATÓ István. Megsebesült Stanislaunál, meghalt a tábori kórházban 1914.
43. KALABÉR Sándor. Eltűnt a Kárpátokban az uzsoi harcokban 1814. dec
44. KALÁNYOS Ádám cigány. Elesett Galíciában 1916. január.
45. KALÁNYOS György cigány. Elesett Galíciában 1916. június.
46. KOLUMBÁN János. A harctéren kapott betegségben itthon halt meg 1918.
47. KULIK Sándor. (A bodvaji hámorhoz telepített cseh szakmunkás család utódja.) Megsebesülve meghalt a Stryji tábori kórházban 1915.

48. MOLNÁR Sándor. Elesett a Kárpátokban Uzsoknál 1915. március.

49. NÉMET András. Fogságba esett Uzsoknál, meghalt a taskenti táborban 1915.

50. NÉMET Gergely. Fogságba esett Uzsoknál. A rendkívül nagyerejű legény 1918-ban ellene szegült a Szibériát uraló magyargyűlölő cseh légionisták parancsnokának, ezért lelőtték.

51. NÉMET Ferencz. Elesett Galíciában Stanislaunál 1914. okt.

52. PETŐ Gergely. Elesett Galíciában Komarmonál 1915. márc.

53. PETŐ János (Rudolfé) szakaszvezető. Elesett Galíciában Monaszterzskánál 1914. aug.

54. PETŐ BARABÁS József őrzető. Elesett a cvereckei szorosban 1914. dec.

55. PETŐ Sándor (Mártoné). Elesett Zuchownál 1915. január.

56. SZAKÁCS Árpád tizedes. Elesett Galíciában Wigodánál 1917. márc.

57. SZAKÁCS Gyula. Az előbbi Árpád testvér-öccse. Sebesült Galíciában dum-dum lövéstől, meghalt a nagyváradi hadikórházban 1918. jan.

58. ZSIGMOND András (Mártoné). Fogságba esett a Kárpátokban, meghalt a krasznojarszki fogolytáborban 1916. febr.

A prágai 2. gyalogezredből:

59. BORZOS Ilyés cigány. Elesett Galíciában 1916. jan.

60. BALOG Ferencz. Sebesült Galíciában, itthon halt meg 1917. febr.

A marosvásárhelyi 9-ik huszárezredből.

61. NÉMET Mózes. Elesett az olasz fronton a Montellónál 1918. jón. A brassói 2. huszárezredből.

62. PETŐ Rudolf. Sebesült Galíciában, meghalt a szatmári hadikórházban 1915.

63. PETŐ Mózes (KUTI). Sebesült Lengyelországban, meghalt a munkácsi hadikórházban 1916. ápr.

A 16. tüzérezredből.

64. AKÁCSOS Ferencz. Olasz fogságból 1920-ban jött haza, a határon súlyosan bántalmazták, itthon behalt.

A csendőrezredből.

65. AKÁCSOS Lajos őrmester. Elesett Gyimesbükknél 1916. aug.

66. AKÁCSOS András. Tábori munkás osztagban teljesített szolgálatot, onnan mint idős korosztályt leszerelték, önként jelentkezett frontszolgálatra, az orosz fronton veszett el 1916-ban.

67. BÁLINT József. Mint 13 éves gyermek szolgált Bükkszádon, a torjai fürdő melletti harcokban halálos lövést kapott.

68. BALÓ József (Gergelyé). Mint polgári személy került román fogságba, meghalt a fogolytáborban 1917. jún.

A község háborús vesztesége:

harcban elesett.....	29
sebesülten meghalt	13
fogságban meghalt	9
harc közben eltűnt.....	5
betegesen meghalt	4
vasúti balesetnél meghalt	2
jogtalanul lelőtték.....	2
jogtalan bántalmazás miatt.....	1
sorsa ismeretlen.....	3
összesen.....	68

A háború folyamán a hadba vonult hermányi katonák száma kétszáz fölé emelkedett, a veszteséget nézve, a harcoló csapatoknál levőknek több mint 40%-a veszett el. Olcsó volt az emberélet a gránáttepte földön, a lövészárkok tájékán, s most, amikor félévszázad múlva emlékezem a bajtársokról, szólok az olasz földben nyugvó PETŐ József Imre fiáról, ő 1917. aug. 31-én, midőn dum-dum lövéstől súlyosan sebesülten, a mindent beborító tűzben éltét kockára téve mentett ki a tűzvonalból.

A harctereken kitüntetett hermányi katonák.

1. ÁFRA György szakaszvezető. Kis ezüst érem kétszer és bronzérem.
2. AKÁCSOS Bénéám őrzető. Kis ezüst érem.
3. AKÁCSOS Dénes. Kis ezüst és bronzérem.
4. BABORSZKY Antal zászlós. Aranyérem.
5. BALÓ Bénéám. Kis ezüst- és bronzérem.
6. BALÓ József (Lászlóé). Nagy ezüstérem.
7. BALÓ Sámuel hadnagy. Katonai érdemkereszt, kis ezüstérem kétszer, bronzérem.
8. BODA Imre. Bronzérem.
9. BOGDÁN György. Bronzérem.
10. CSOG Elek szakaszvezető. Nagy ezüstérem.
11. CSOG Gergely. Bronzérem.
12. CSOG Sándor (hegyi) szakaszvezető. Kis ezüstérem.
13. GÁL András. Nagy ezüst, kis ezüst- és bronzérem.
14. KASSAI (KALÁKA) János őrmester. Bronzérem.
15. NÉMET Dénes. Kis ezüstérem.
16. NÉMET Mózes. Kis ezüst- és bronzérem.
17. PETŐ József (Rudolfé) tizedes. Kis ezüst érem, német érdemkereszt, bronzérem.

Az összeállítás nem teljes, mivel az elhalálozások és okmányok elkallódása miatt többnek az érdemfokozata nem volt biztosan megállapítható.

Gróf TISZA István miniszterelnök a magyar képviselőházban 1918. október 17-én bejelentette: - A háborút elvesztettük. E rövid mondatban benne volt az ország széthullása és a határokon túl maradt magyarság kisebbségi sorsa jutása.

A harctereken 156 esett fogságba. Az oroszországiak a nagy birodalomban szétszórva, nagyobb részt táborokban, mások mezőgazdasági és más foglalkozásra kiosztva éltek. Legtávolabb CSOG Sándor (Imre fia) volt, a Bajkál-tó közelében, Irkutszkban, négy évig.

Néhány feljegyzés a hadifoglyok életéből.

1. PETŐ András. 1914-ben Galíciából a távolkeleti Csitába vitték mezőgazdasági munkára. Az orosz forradalomban sok társával belépett a KOLCSAK tengernagy ellenforradalmi fehér hadseregébe, és abban járta Mongóliát és Szibériát. 1918-ban a vörös hadsereg elfogta, azok is majdnem két évig vitték előre-hátra a harctereken. Ezidőből emlékezik a háború elfajult ember telenségéről. Amikor őket a vörösök - mintegy 700 embert - elfogták, egy mezőre kísérték, ott a tisztak tanácsot tartottak felettük, rövid volt a tanácskozás, a 84 magyart félreállították, az oroszokat több gépfegyverrel halomra lőtték. A távolkeletre sodródott magyar hadifoglyokat az amerikai vöröskereszt felkutatta, összegyűjtötte, átvitték Japánba, Nagaszakiba, onnan a vöröskereszt bérelte német hajón Hong-Kong, Singapúr, Colombo, Bombay, Aden, Suez útvonalon hat évi távollét és 50 napi hajóút után 1920. novemberében megérkezett a trieszti kikötőbe, onnan hat nap múlva Hermányba.

2. MOLNÁR Gergely. 1915-ben Turkesztánba vitték mezőgazdasági munkára. A forradalom idején ő is Oroszország egyik részéből a másikba vetődött, hatévi hanyattatás után az amerikai vöröskereszt juttatta haza.

3. MOLNÁR Jajos. Átlőtt lábbal került fogságba 1915-ben. Az Uralban erdei munkával dolgozott. A forradalom kezdetén a foglyokat szabadon engedték, de az országban folyó harcok alatt nem lehetett hazaindulni. A foglyokról nem gondoskodott senki, mindenki ahogy tudott, úgy nézett megélhetés után. Beállt hajómunkásnak, teherhajókkal járt le a Krímből a török kikötőbe. 1919-ben belépett a vörös hadseregbe, két évig szolgált, jól megtanult oroszul, a második évben századparancsnok lett. 1921. tavaszán a svéd vöröskereszt Svédországon keresztül tette lehetővé hazatérését.

4. KOMPORÁLY Mózes szakaszvezető. A Luck-Olykai pergőtűzben esett fogságba, a szibériai Irbitbe került, ahol a tábor sütődéjében dolgozott, itt alkalma nyílt, hogy a táborban levő hermányi foglyoknak ételmezt juttasson. Aztán a Szibirszk-i táborba vitték, onnan a szaratóvi

sörgyárba került. Szarátovból többen megpróbáltak szökve hazaindulni, de a vörösök vonalán nem tudtak átjutni, közben a cseh légionisták elfogták, és visszakísérték Kazánba, ott a szökésért meg akarták tizedelni őket. Mindenre elszántan éjjel rajtaütöttek az őrségen, lefegyverezték, elmenekültek, nemsokára fogolycseré útján jöhetett haza.

5. AKÁCSOS Árpád. 1915 májusában esett fogságba. Három évig a Donec-i szénbányákban dolgozott, megunta a szünet nélküli nehéz munkát, 1918 tavaszán megszökött, és két hónapi bujkáló és nehéz gyalogút után ért hazai földre.

6. BALÓ G. József tizedes. 1915-ben fogták el, az északi tenger Kola öböl parti alexandrovski táborba vitték, ahol társaival csatorna- és Murmanszk vasút építésén három és fél évig raboskodott. 1918-ban szabadult.

Az olaszok a foglyokat táborokban őrizték, helyzetük kielégítő, sőt egyes táborokban nagyon jó sorsuk volt, munkára nem vitték. Később, a háborús nehézségek miatt az élelmet szűkebbre szabták, de így is jobb helyzetben voltak azoknál, akik a forradalom által felforgatott Oroszországban a belső háború viharában éltek.

A második világháborúban a keleten folyó küzdelem hangja 1944 nyarán már áthallatszott a Kárpátokon, az emberek csöndes éjjelen hallgatták a front tüzéségi szünetet nem hagyó morajlását. Románia 1944. aug. 23-án kilépett a német szövetségből, néhány nap múlva megjelentek Erdővidék felett a két front repülői, s a hónap utolsó három napján az egymást érő légi csaták miatt nem lehetett a mezőre kimenni. Aug. 30-án egész nap légi csaták folytak Erdővidék felett. Egy német gép pilótája halashát felett az orosz Ratákkal folyt tűzharcban fejlődést kapott, onnan a gép délnek fordulva futott lefelé, Barnahágón a szántóföldek feletti dombkaréjon nekifutott egy mozdíthatatlan kőnek, azon felcsapódva mintegy 300 méteres ívben a marhacsapásba vágódott és ott felrobbant. A robbanás a gép motorját a Bükkös-patakba hajtotta, a gép darabokra szakadt, gépágyúinak löszere szétszóródott, a pilóta a vezetőülésben elégett, a levante

ifjak tiszteltadása mellett ROZSONDAY lelkes hősi halottát illető szertartás mellett szept. 2-án temette el.

A front még távol volt, amikor 1944 nyarán a keleti Kárpátokba felvonultatták az idősebb korosztályú zékely határőrzászlóaljakat. A hermányiak és szomszéd falusiak a 15.-be tartoztak. Oklándról indultak a Gyimesi-szoros környékére. Aug. 29-én a Rákóczi vár vonalán történt az összeütközés az oroszokkal. Áldomás patak egyik ágánál, Farkaspallónál BALÓ G. Dénes el-esett, onnan az orosz túlerő elől a front vissza kellett vonuljon. A zászlóaljat kivonták a tűztérből, megkezdték a visszavonulást Magyarországon át, az osztrák határon, Alsólendvánál ért véget. Mivel a zászlóalj nem akart Ausztriába átmenni, a beérkező oroszok előtt letették a fegyvert, onnan gyalog, a román határtól vasúton jöttek haza.

1944. szept. 9-én érkeztek az első orosz csapatok Málnásfürdő felől Nagybaconba, egy csapat Kisbaconba, onnan másnap elmentek. Akik a hadseregnél voltak, a háború végén fogságba kerültek, 1944. októbertől 1945. augusztusáig hosszú vonatok vitték Oroszországba a foglyokat. Hermányból 44 honvéd, 11 határőr, 2 csendőr és 4 levante ifjú volt egy-négy évig fogságban.

1. BALÓ András (Sámuelé). Az Azoritenger közelében, Irmino városka szénbányájában dolgozott két esztendeig. A nehéz munka és a hiányos táplálkozás miatt csonttá-bórré fogyva jött vissza.

2. BALÓ Lajos (GYÖRFI). A Krímbe, Jaltába vitték, ott hegesztő műhelyben dolgozott. 1946-ban Jalta mellett, a livádiai cári palota javítási munkáján dolgozott, ahol a háború alatt ROSEWELT amerikai elnök, CHURCHILL angol miniszterelnök és SZTÁLIN orosz államfő a híres jaltai konferenciát tartották.

3. BARABÁS Imre.

4. AKÁCSOS Árpád.

5. PETŐ János (KUTI). Besztercénél esett fogságba. Több fogolytábor után Foksanyból indították Oroszországba. PETŐ János egy erős vaskapcsot szerzett, amit sikertült magával vinni

és azzal menetközben a vasúti kocsi oldalából három deszkát lefeszítettek. Hajnalban az Adjudi állomás előtt kiugrottak a kocsiból, két korondi és egy almási társukkal. A szökést észrevették, a vonatot leállították, s az őrség géppisztolyainak a környéket végigseprő tüzeiben sikerült a hajnali szürkületben a mezőre kimenekülni és ott török-búzakóró csomókba húzódni, amíg a vonat elment. BARABÁS elszakadt társaitól, és a Kárpátokon át három nap múlva hazaért. AKÁCSOS és PETŐ négy nappal később jöttek meg. Elmondották, hogy amíg az egyik táborból a másikba kísérték, az idősebb oroszok nem annyira, de a fiatalok állati durván viselkedtek, ütötték, rúgták a foglyokat, kevés élelmet és vizet adtak. Az igényesebb németek közül többen elpusztultak.

6. BOGDÁS Sándor (Jánosé).

7. CSEKE Rudolf. A gyergyóditrói fogolygyűjtőben találkoztak. Onnan Piatra-Neamț (Karácsonykő) felé vitték, estére egy faluba értek, ahol az iskola a foglyok részére tuskés dróttal volt elkerítve. A foglyok nem fértek be az épületbe, egyrészt az udvaron maradt éjjelre. Az örök az udvaron levő tűznél disznóhúst sütöttek, s az alkalmat kihasználva, megszőktek. A Kárpátokon végig nyolc napi gyalogúttal értek haza.

8. DEÁK Ferenc. A Moszkva környéki Mozsajsza birtokba vitték, ahol cementgyárban, majd romeltakarításnál dolgozott. A foglyok az éhezéstől tömegesen pusztultak el, 150 főnyi csoportjukból két hónapi munka után harmincketten tértek vissza a mozsajszki táborba.

9. DENDERO Gyula tizedes.

10. NÉMET Vilmos.

11. GÁL Béla levente. DENDERO a két fiatalal a táborban került össze, az Úralba, a magnyitogorszki vasműhöz vitték, ott a hosszú út alatti éhezéstől és a kegyetlen hidegtől legyengült fiatalok rövid idő alatt meghaltak. Gyula egy évig vasércbányában dolgozott, akkor elbocsátották.

12. PETŐ Sándor (Rudolfé). Székesfehérvár közelében fogták el. Bergycsevbe vitték, téglagyárban dolgozott, majd egy korondi társával - aki fazekasmester volt - korongot csináltak

és agyagedényeket készítettek. Őket egy lövedéktől sérült, de karba vett épületben tartották, annak egy felületesen javított részét felfedezve a falat éjjel kibontották, és öt társával elmenekültek. Az előre kibújt három továbbjutott, ők ahogy az utcára jutottak, oroszok kezére kerültek, kik a foglyok szorult helyzetét kihasználva, bakancsukat, köpenyüket, hátizsákjukat elszedték, és úgy elengedték. Csak éjjel mehettek, a nappalt a fás, bokros helyeken töltötték. PETŐ Sándor, mint juhászember, a csillagok állása után tájékozódva vezette társait nyugat felé. A lakott helyeket elkerülték, így élelemhez nem jutottak, csupán a mezőn talált napraforgómaggal és az elhullott búzakaralások szemeivel táplálkoztak. kilenc éjjeli út után az éhezéstől legyengült társaságot az egyik kolhoz birtokán az örök elfogták. Bekísérték a kolhozba és onnan egy közeli városka börtönébe vitték. Értesítették a tábor, mire az őrség utánuk ment, s a vizontlátás öröme istenesen elverték őket, Berdicsevbe érkezve hasonló fogadtatásban volt részük. A szökésért büntetőtáborba kerültek, s mikor az új szállásra megérkeztek, az ismerkedés emlékére ott is állati módon úgy megverték őket, egy hétig lábom járni sem tudtak. A büntetőtáborban találkoztak elszakadt három társukkal, őket még a szökés napján elfogták. Nehéz munkába állították, vasútépítésnél, majd kőbányában dolgoztatták. Négy év múlva engedték szabadon.

13. GÓDRA Lőrinc. Besztercenél fogták el, onnan gyalog a brassói táborba kísérték. Az úton az örök embertelen, vad bánásmódját szenvedték végig. Szászregennél az egyik közeli faluból való fogoly szökni próbált, és beugrott az útmenti tanya melléképületébe. A lovas őr utána vágatott, és a tanyán levőket kezdte verni, hogy adják elő. Ezalatt a fogoly az épület másik oldalán visszafutott a csapatba, a visszatérő őr felismerte, a sorból kirántotta, és fejbőlte. Segesvár felé menet az egyik falu határán pityókát ástak, az út melletti csomóból három fogoly szedett a kenyérszákjába, ezért mind a háromba belelőttek. Lőrinc is Magnyitogorszkban dolgozott három és fél évig.

14. KOMPORÁLY Vilmos őrmester. A Buda váránál körülzárt csapatokkal esett fogság-

ba. A Sztálingrádig tartó úton ők is kegyetlen éhezést és szomjúságot szenvedtek. 1948 őszén vasúti kocsik rakodásán egy lezuhanó farönktől gerinctörést kapott, két évig a voronyezsi és a kijevi kórházban feküdt, onnan a nyíregyházi kórházba szállították, ott további két évig volt kezelés alatt, amíg lábra állhatott. Jelenleg nyíregyházi lakos.

15. NÉMET Árpád (Jánosé). Lengyelországban, Lublinnál fogták el, a lengyel légió katonái kísérték Kazányba. A 12 napig tartó úton káposzta és sós hal volt az ételmezés, de kevés vizet adtak hozzá, emiatt sokat szenvedtek. Négy évig fűrészgárban, majd vasúti kocsik gyárban dolgozott.

16. NÉMET BALÓ József. Varsó alatt esett fogságba. Vasútépítésnél és az Uralban erdőkitermelésnél dolgozott közel négy évig.

17. PETŐ Imre (IMREFI). Borgóbesztercénél esett fogságba. Az egyik Nagybánya melletti községben, midőn a vacsoraosztásnál kapott étellel visszaindult, véletlenül átlépte a foglyok részére kijelölt tér határát, ezért az őt kerestüllötte. A dési kórházban gyógyult fel.

18. TÓKOS Imre levente. Mint 16 éves ifjú került a háború frontjára. 1944 őszén Erdővidék hadszíntérére vált, a falvakból a lőszer szállításhoz fogatokat rendeltek ki - Hermányból hatot -, őt fogathoz levente ifjakat osztottak be: TÓKOS Imre, NÉMET Géza, BOÉR Sándor, PETŐ Gyula, GÁL Béla, a hatodik SZAKÁCS Gábor a saját fogatával.

TÓKOS Imre, GÁL Béla, BOÉR Sándor Alsóoroszfalunál fogságba kerültek, onnan gyalog Brassóba kísérték. Az úton alig kaptak étel-miszert, s a lakosságot, amelyik útközben étel-met adott vagy akart adni, karddal, korbáccsal ütötték a kísérő őrök. Marosvásárhelyen az őrszegyűlt városiakra, akik ennivalót, gyümölcsöt adtak a foglyoknak, az őrök lovaikkal ráhajtottak, korbácsolták. Egy péküzletből kenyert adtak a foglyoknak, bosszúból az üzlet kirakatablá-kát törték össze.

TÓKOS Imrét a foksányi gyűjtőtáborba, onnan Kazánba vitték, ahová egy hónapi út után érkeztek meg. Az úton az éhség és a hideg úgy

elbánt velük, hogy a foglyok egy része a magaez erejéből nem bírta a vonatról leszállani. Kazányban a rettenetes hidegben, ajtó, ablak nélküli barakkokba tették őket. Kazányból Kirgíziába, Cseljabinszkbe vitték. Az éhezés, a hideg és a durva bánásmód megtette a magáét, 1945 őszén csonttá-bőrré fogya, valamikor fehér, de szürkévé vált harisnyájában, mezítláb érkezett haza. Cseljabinszkban sem láttak azóta több székely fehér harisnyát.

19. CSOG József (Józsefé). Ausztriában fogták el a háború utolsó napján. Az úton gyergyószárhegyi KORPOS Lajossal hordták elő a konyhavagonból az ételt a kocsikba, s közben nem egyszer nyílt alkalom a szökésre, melyet KORPOS szorgalmazott, de CSOG úgy vélekedett, nem érdemes testi épségüket s talán életüket kockára tenni, hiszen 3-4 hét múlva úgyis elbocsátják őket. Most jó alkalom van, hogy ingyenes utazással egy kicsit szétnézzenek a Szovjetunióban. Mikor aztán a negyedik esztendőben az éhezéstől már hálni járt beléjük a lélek, KORPOS keserű gúnnyal kérdezte meg CSOG-tól: Na, jól széjjelnéztél-e ?

20. KERESZTES Péter. Bukarestben lakott, a román hadseregben résztvevő háború ki-menetelére döntő hatású sztálingrádi csatában, ott esett fogságba. Mezőgazdasági munkán és az olajkutaknál dolgozott, ahová 500 fogolytársával került. E csoportból nyolc hónap múlva alig 90, csontvázvá vált ember volt életben, a többi az éhezés tönkretette. Melléje a bánásmódot, amilyent elszenvedtek, azt nem lehet elmondani. Négy év után szabadult.

21. ÁFRA György őrmester. Az első világháborúban szakaszvezető. A gyimesi szorosban megsebesülve került fogságba. Az északi Fehér-tenger parti Arhangelszben dolgozott egy évig.

22. BALÓ G. József. A fegyverletétel után, Ausztriában, Sankt-Pöltennél fogták el, a Sopronkőhidai táborba, onnan Konstancára vitték. Az úton az éhezés mellett a szomjúság is kínoztta. Az egy vagonba zsúfolt 52 embernek kevés vizet adtak fel. Konstancán hajóra rakták. Novorosszjiksban tették partra. Szénbányákban

dolgozott, bányamolástól súlyos zúzódást szenvedett. Kórházba küldték, onnan vitték haza.

23. HERMÁNY János. A Dunántúlon, Nagykanizsánál fogták el. Fogolyvonatuk 1945. május 9-én a kurszki állomáson állt, amikor a mozdonyok és a közeli gyárak szirénáinak hangjából megtudták, hogy a háború véget ért. Közel négy évig dolgozott a sztalinogorszki bányavidéken.

24. NÉMET Lajos (HOSSZÚ). Az első világháború alatt 1915-ben a Doberdón az olaszok fogták el, akkor négy évet Olaszországban, most egyet Oroszországban töltött. Színérváraljánál fogták el Géza fiával együtt. A foksáni gyűjtőtáborban még hat hermányi fogollyal kerültek össze: BALÓ András (VIZI), KOMPORÁLY Imre, BOCSKOR Gyula, BALÓ József (hegyi), CSOG János (Jánosé), BOÉR Imre (Zsigmondé). Kurszka szállították, 23 napi éhezés és szomjazó út után érkeztek meg. Közülük hatan egy évet, CSOG János három évet, BOÉR Imre közel négy évet dolgoztak Oroszországban.

Az Ausztriába átment csapatokból többen az amerikaiak és az angolok fogságába estek.

25. BALÓ József (Gáspáré). Az ausztriai Landeknél, a fegyverletétel után jutott amerikai fogságba. Jó élelmezést és bánásmódot kaptak, tettségükre bízták, hogy maradnak, vagy hazatérnek.

26. BALÓ Fábán.

27. KOMPORÁLY Sándor (Józsefé). A fegyverletétel után, Villachnál fogták el az angolok. Táborban voltak három hónapig, akkor megszöktek és hazajöttek.

28. PETŐ Rudolf (Jánosé).

29. BALOG Lajos (Andrásé). A fegyverletétel után, Linz mellett fogták el az amerikaiak. Átadták az oroszoknak, ezek egy hónapig táborban tartották, onnan Oroszországba indították, azonban Máraarosszigetről visszavitték Szegedre, onnan elengedték.

A második világháború halottai:

1. AKÁCSOS Béla (Lajosé) csendőrorrmester. Eltűnt 1944-ben, a Budapestnél folyó harcokban látták utoljára.

2. AKÁCSOS Ferencz. Az előbbi Béla testvére. Meghalt a kurszki fogolytáborban 1947. dec.

3. BALÓ Béla. Meghalt a szapohovai fogolytáborban 1944. szept.

4. BALÓ G. Dénes. Elesett Gyimesben 1944. szept.

5. BALÓ PETŐ Imre. Meghalt az egyik ukrajnai táborban 1945. március.

6. BALÓ József (Ferencé). Elesett Szalárdtelep felett 1944. szept.

7. BENKŐ Sándor. A kijevei fogolytáborban volt két esztendeig, onnan betegen jött vissza, itthon három nap múlva meghalt 1945. dec.

8. BOCSKOR Lajos. Az Alsóvincére költözött Lajos fia. A román hadsereg kötelékében elesett Szlovákiában 1944. dec.

9. BOTÁR István. Elesett a Don-kanyarban 1942. okt.

10. FUTATÓ BALÓ Géza. Meghalt a harkovi fogolytáborban 1945. ápr.

11. GÁL Béla Levente. Meghalt a magnyitogorszki táborban 1944. dec.

12. KALABÉR András. Mint állami útort fogták el Munkács mellett 1944 őszén. Azóta nyoma veszett.

13. KERESZTES József. Mint román katona esett fogságba. Meghalt a fogolytáborban 1944. dec.

14. NAGY Dénes (Andrásé). A család Berethalomban élt, átszökött magyar területre. Elesett Ukrajnában 1944. május.

15. NAGY Imre (Józsefé). A család Héjjasfalván élt, átszökött magyar területre. Elesett Galíciában 1944. szept.

16. NÉMET Béla. Megsebesült Palotailvánál, meghalt Németországban, az ingolstadti kórházban 1945. március.

17. NÉMET Vilmos. Meghalt a magnyitogorszki fogolytáborban 1944. dec.

18. OLTEÁN József. Elesett Ungvár mellett 1944. okt.

19. PETŐ Jakab. Elesett Görgényzentimrénél 1944. szept.

20. PETŐ József (Istváné). Meghalt a kijevei fogolytáborban 1945. március. Véletlenül átlépett a foglyok mozgására kijelölt terület határvonalán, mire a reáuszított farkaskutyák összemarcangolták, az őr pedig puskatussal úgy összeverte, hogy néhány nap múlva belehalt.

21. TANKÓ Domokos. Román fogságba esett. Meghalt a földvári táborban 1945. márc.

22. ZSIGMOND József (Istváné). Eltűnt Gálciában Kolomeánál 1944. április. Századuk szemben oroszok, hátulról partizánok tüzebe került, ott bizonyára elesett.

23. BARTA József. Hadifogságban halt meg az egyik urali táborban 1945.

Magyarhermány második világháborús vesztesége.

Harcban elesett.....	9
a román hadseregben elesett	1
sebesülésben meghalt.....	1
harc közben eltűnt	3
fogságban meghalt	9
betegségben meghalt.....	1
összesen.....	24

A két világháború alatt a község határára nem voltak harcok, 1916. szept. 9-én érkezett egy lovasszázad. 15 lovasból álló járóőrük felment a Kakukkhegy csúcsra, onnan le a Feketehegy pusztájára, ott összeütköztek egy román csapatral, egy német és négy román elesett. A németek visszatérésük után jelentették a halottakat BALÓ G. János bírónak, ő NÉMET Albertet, NAGY Károlyt és CSEKE Józsefet küldte eltemetésükre. Sírjuk a puszta felső szélén kerítéssel és keresztfával lett megjelölve. Az időközben elkorhadt keresztfa helyébe VERES János kisbaconi erdőőr 1952-ben új keresztfát állított, és arra saját fogalmazású verset írt.

Jegyzet.

1. A függőpecsétes oklevelet, melyet RÁKÓCZI a Ploiești melletti Stroeszne falu melletti táborban 1655. július 28-án adott ki, és az egyház irattárában volt lévő, 1942-ben bevitték a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, onnan 1944 őszén a közeledő front elől a múzeum

sok régiségügyi állomáson bombatámadással elégett. Az oklevél eredeti bejegyzése Budapesten a Magyar Országos Levéltárban az Erdélyi Fejedelmi Kancelláriából származó Királyi Könyvek (Libri Regii) XXVI. kötet 587. lapján található. Fénymásolata kezemben van.

2. Sz. O. VII. 189-192.

3. DIÉNES József emlékiratának kiadatlan részében a kolozsvári Áll. Levéltárban.

4. Sz. O. IV. 407.

5. Falusbírósgai Protokollum 1794.

6. JAKAB-SZÁDECKZY: Udvarhely megye története. Bp., 1901, 482-483.

7. Gróf TELEKI Domokos: A székely határőrég története. Bp., 1877, 4.

8. Anyakönyv I/1.10.

9. A kisbaconi ref. egyh. irattára. I/16.

10. Gróf TELEKI Domokos: i.m. 201.

11. Anyakönyv I/2.19.

12. ORBÁN Balázs: A székelyföld leírása. I. 217.

13. AGGHÁZI és STEFÁN: A világháború. Bp., 1934, 212-213.

Date privind istoria militară a unui sat din Secuime (1562-1945)

(Despre lucrare)

Lucrarea constituie capitolul de "istorie militară" al monografiei lui János MÁTHÉ, sen., și discută aproape patru secole de evenimente militare, în special în perioada dintre 1788 și 1945. Pe baza metodicii utilizate lucrarea se situează la limita istoriografiei tradiționale, în cazul celor două războaie mondiale conține până și elemente de oral history. Perspectiva din care privește evenimentele, permite realizarea unei imagini deosebit de interesante. Prin luarea în evidență a sacrificiilor militare ale unui singur sat, prin soarta comunității care a avut pe toată durata în discuție obligații militare, ni se dezvăluie o istorie a evenimentelor, determinată de priorități militare, care se îmbină organic și cu istoria cotidiană: istoria Secuimii, o subregiune istorică de graniță, granița rășariteană a unor puteri est-central-europene. În anii trecuți după elaborarea lucrării izvoarele istorice ale multor date s-au pierdut definitiv, ceea ce îi conferă o valoare în plus. (Redactorul)

Data Concerning the Military History of a Village in Székelyföld between 1562-1945 (About the paper)

The paper is the chapter about „military history“ of the monograph written by János MÁTHÉ, sen. and has in view almost four centuries of military history, specially the years between 1788 and 1945. On basis of the methodology used the paper is to be placed between traditional historiography, in the case of the two world wars it even contains elements of oral history. The standpoint allows the creation of a very interesting image. By having in view the sacrifices of a single village, by the destiny of the community, which during the whole period presented in the paper had the obligation to undertake military service, we come to see a history of the events which was determined by military priorities which organically merge with everyday history: the history of Székelyföld, a frontier sub-region, one of the eastern frontiers of Eastern-Central European powers. During the past years, after writing the paper, the historical sources of very many data vanished, thus conferring to this tempt a greater value. (The editor)

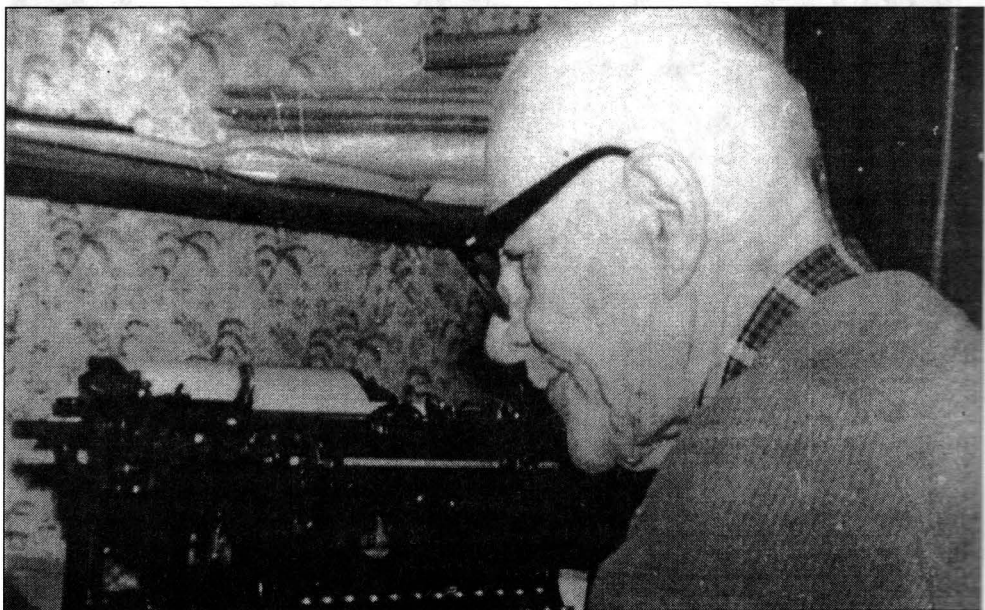

1. ábra Bodzavám. A régi vámház

2. ábra Bodzavám - Kálvária (dl. Chitilä). Az 1788-as sírok a kápolnaron körül fekszenek, hantjaik nagyon el-
posodtak (készült a Dr. FERENCZI István irányította, pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemről érkezett
régészhallgató csoport terepbejárása során).

3. ábra Id. MÁTHÉ János, írógépe mellett

Székelyföldi harci események, 1994. augusztus vége - szeptember közepe

(A dolgozatról)

A Iași-Kisinyovi csatát követően, Románia átállásával Németország nemcsak a Balkán Drínától keletre eső részének ellenőrzését veszíti el, de a Vaskapu-Déli-Kárpátok vonalán kialakított védelem lehetőségét is. A Moldvából visszavonuló német és a magyar csapatok a Keleti Kárpátokban megállítják ugyan a szovjet előnyomulást, de a Vörös hadsereg már Belgrád térségében tör ki az Alföldre, így nemhogy a székelyföldi zsák, de rövid idő múltán egész Észak-Erdély védelme is illuzórikussá válik. Az 1944. szeptember 5-12. közötti, tordai csatáként emlegetett magyar-német ellentámadás a Déli-Kárpátok szorosainak birtokbavételével már rég elkésett (a szovjetek már bent voltak Dél-Erdélyben), és valójában a viszonylag védhetőbb és talán még elérhető Maros-vonal elérését és biztosítását célozta. Az első három nap sikerei után a támadást a román és szovjet csapatok megállítják, egyetlen eredménye Kolozsvár védelmének időleges biztosítása. A magyar hadvezetés különben, erőt kevesellve, eleve ellene volt, a politikusok döntöttek. A tordai csatát megelőző és vele párhuzamos székelyföldi harci események itt közzé tárgyalása a szerző kandidátusi értekezésének ("A tordai csata", 1995) vonatkozó része. A Székelyföld kiürítésével foglalkozó fejezetet az ACTA-1997 évkönyvben kívánjuk közzélni. (A szerkesztő)

Augusztus 24-én a 2. Ukrán Front jobbszárnya kijutott a magyar határ közelébe a Keleti-Kárpátokban. A 40. szovjet hadsereg ékei megközelítették Karácsonkőt (Piatra Neamt), a 7. gárdahadsereg ékei elérték a hegyekbe felvezető Tatros (Totruș) völgyét. Előbbinél a Kirchner-csoport, utóbbinál az Abraham-csoport késleltette a szovjet előnyomulást.

Augusztus 25-én Friedrich KIRCHNER páncélos tábornok, az LVII. német páncélos hadtest parancsnoka Karácsonkő keleti szegélyére vette vissza harccsoportja arcvonalát. Ettől kezdve hosszabb időn át szerepel a német napijelenésekben a karácsonkői hídfő (Brückenkopf Piatranemat)¹

A város tartásával a németek egy szeletét is tartották a moldvai Romániának. Egy út vezet csak onnan fel a hegyekbe, amely feljebb, de még román területen előbb ketté, majd háromfelé ágazik. A legészakibban fel lehet jutni Vatra Dornei román városhoz, amely már a Borgói- és a Radnai-havasok lábainál fekszik. A középső a Békási-tó és a Keleti-Beszterce völgyében a Tölgyesi-szoroson át vezetett Magyarországra, a déli egyenesen felvezetett a Gyilkos-tóhoz (Békási-szoroshoz).

Az első harcok magyar területen azonban nemcsak ott következtek be, ahol a szovjet csapatok megközelítették a határt. A román politikai és katonai vezetés is intézkedéseket tett a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt területek elfoglalására. Ezek egyenesen vezettek a magyar határvédő alakulatok és a román hadsereg közötti ellenségeskedések kirobbanásához. (A román határőr csapatok a hadsereg kötelékébe tartoztak.) Magyar részről ezeket a viszonylag kisebb volumenű összecsapásokat a Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatói alapján lehet figyelemmel kísérni, legalábbis augusztus utolsó negyedében. A szeptemberi tájékoztatók sajnálatosan nem maradtak fenn.

Sőt! Ha szigorúan vesszük a kronológiai elveket, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az első harcok magyar területen nem ott törtek ki, ahol a szovjet csapatok megközelítették a határt. Román részről ugyanis egy nappal korábban

megtörtént a magyar határ átlépése, mint szovjet-ről. Augusztus 25-én Marosvásárhely körzetében a román határőrség kisebb erőkkel harcfelderítő vállalkozásokat indított, amiket a magyar határvédelem még aznap vissza is szorított a határon túra.²

Másnap több helyen történtek román betörések magyar területre. Brassótól északkeletre az aldobolyi román grancsár (határőr) őrs a határt átlépve behatolt Illyefalvára (Iieni). A magyar csendőrök a behatolókat visszavetették a határon túra.³ Makónál, illetve Mezőhegyesnél egy-egy századerejű román harccsoport lépte át a határt, ezeket magyar határavadászok érték vissza.⁴ Az utóbbi területen ismétlődő betörésekkel a továbbiakban nem foglalkozunk, azok kiesnek vizsgálódási körünkéből.

Augusztus 26-án az összefüggő (már amennyire összefüggőnek tekinthető a visszavonuló, illetve menekülő német és az őket üldöző szovjet csapatok és csapattörödékek térben sakk-tábla-szerűen széthúzódot halmaza) front elérte, és átlépte Magyarország (akkori) határát. Ez az a nap, amit a magunk részéről a magyarországi harcok kezdeteként értékelünk.

Ezen a napon egy harcokocsikkal megerősített szovjet gyalogos kötelék Dormánfalva (Dărmănești) irányából feljött az Úz-völgyében, és átlépte a magyar határt. („Von Onesti drückte er in Richtung auf der auf den Ojtoz-Pass bis Gozesti vor und nördl. davon stiess er von Darmaesti im Uzul-Tal mit Infanterie ind einigen Panzern nach Westen über die ung. Grenze bis 12 km nord-ostw. Feltiz.”⁵

A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport 8. német hadseregére vonatkozó idézett napijelentéséből az is kiderül, hogy a szovjet ékek elérték az Ojtozi-szoros keleti bejáratánál fekvő Gorzafalvát (Grozești), de a magyar határt még nem.

Azt tudjuk, hogy kik voltak a védők. Az Ojtozi-szorosba és az Úz-völgyébe egyaránt a német Abraham-csoport részei vonultak vissza. Azt is tudjuk, hogy magyar részről kik helyezkedtek el ezekben a völgyekben. A 70. határavadász csoport kötelékébe tartozó 32. határavadász

zászlóalj 1. százada az Úz-völgyébe települt közvetlen a határra (az ún. Zollamthoz), 2. százada a Csobányos völgyébe, Csobányos-telepre. A 67. határavadász csoport kötelékébe tartozó 26. határavadász-zászlóalj 2. százada az Ojtozi-szorosban a közvetlenül a határon levő Sósmezőn települt. Az erődsszázadok közül a 32/1. Úz-völgy-Zollamt, a 24/1. Ojtoz-telep térségében biztosította a völgyzárakat.

Hogy ki volt a támadó, azt alegység szintre lemenően, ilyen részletesen nem lehet tudni, ahhoz a 2. Ukrán Front anyagában kellene kutatni, Moszkvában vagy Podolszkban, ami jelen pillanatban magyar kutató számára igen körülményes, majdhogynem elérhetetlen. A rendelkezésre álló szovjet (még az, s nem már orosz), illetve a román könyvészeti anyag alapján magasabb egység-szintig azonban meghatározható. A 8. német hadsereg balszárnyával szemben, a Beszterce-hegység északi lejtőin és attól északra a 40. szovjet hadsereg, attól délre, a 8. német hadsereg balszárnyával, illetve a IX. magyar hadtesttel és az annak alárendelt Székely Határvédelmi Erőkkel szemben a 7. szovjet gárdahadsereg harcolt. A 7. gárdahadsereg arcvonalán vetették be a 2. lovas-gépesített csoportot (Gorskov-csoport).⁶

Az Úz-völgyébe betört szovjet csoportot a német forrás harcokocsikkal megerősített gyalogos kötelékként határozza meg. A gyalogos kötelék a 7. gárdahadsereg valamely hadosztályához tartozhatott. A harcokocsikötélék meghatározható: a 23. harcokocsihadtest egyik alegysége volt.⁷

A 23. szovjet harcokocsihadtest és a 7. szovjet gárdahadsereg tehát 1944. augusztus 26-án az Úz-völgyében átlépte a magyar határt, ezzel az összefüggő front belépett az ország területére. Velük szemben a 32/1. magyar határavadászszázad, a 32/1. magyar erődsszázad, a 4. székely határőrszászlóalj őrsői, valamint a német Abraham-csoport védekezett. Megkezdődtek az 1945. április 12-éig tartó magyarországi harcok.⁸

A Csobányos-völgyébe augusztus 26-án visszahátrált a 46. német gyaloghadosztályt és egy német műszaki zászlóalj részeit összefogó Festner-csoport (Gruppe Festner). Itt számottevő

magyar alakulat nem volt állásban, csupán a 32/2. magyar határvadászszázad és a 4. székely határőrszázalaj őrszei. A szövjet csapatok 26-án a Csobányos völgyében is elérték a határt, átlépték azt, de nem hatoltak be mélyen az ország területére. Mivel itt nem ütköztek számottevő ellenállásba, mégis megálltak, ez arra enged következtetni, hogy egy kisebb létszámú csoportról, oldalbiztosító őrsről vagy harcfelderítő járőrrel lehetett szó.⁹

Ezen a napon a dél-erdélyi határon is incidensek voltak. Augusztus 26. volt az a nap, amikor a Barcaságban kirobbantak az ellenségeskedések a német és a román hadsereg között. Szintén ezen a napon vették birtokba a román csapatok a Tömösi- (Predeal-) szorost, a 8. német hadsereg csapattörédei ellenében.¹⁰

A Brassótól délre fekvő szoros elvesztése, pontosabban meg nem szerzése többszörösen súlyos veszteség volt a németek számára, mivel ez volt a legrövidebb és a legnagyobb áteresztőképességgel rendelkező átjáró a Déli-Kárpátokon, s a Bukarest - Ploiești körzetében harcban álló erős német kötelékek ezen át vonulhattak (volna) vissza Magyarországra. A problémát az jelentette, hogy a szoros mindkét oldala eredendően román kézen volt, lévén a Barcaság (Brassó környéke) Romániában maradt a második bécsi döntést követően is. Így nem álltak rendelkezésre magyar csapatok, amelyek fedezték volna a német visszavonulást, illetve a román kiugrást követően azonnal lezárták volna a hágót, mint tették azt a Keleti-Kárpátokban.

A brassói román összekötő törzs egyébként csak ezen a napon, 26-án vált ki a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport kötelékéből. („Das rum. Verb. Kdo., das bei der H.Gr. geblieben war, verlässt die H.gr.”) Valószínűleg ez volt az utolsó, német parancsnoklási szervezetből kivált román parancsnokság.¹¹

A karácsonkői hídfő védelmét a Kirchner-csoporttól egyre inkább a 46. német gyaloghadosztály vette át, ahogyan érkeztek csapattörédei keletről és délkeletről. Augusztus 26-án a hídfő védelmébe bekapcsolódott a Kessel-csoport (Gruppe Kessel), kötelékében a

286. rohamlövegbandárral és két lövészszázaddal.¹²

Augusztus 26.-27.-éhez érve foglalkoznunk kell a magyarországi harcok kezdetével.¹³

Ehhez szükséges - legalább nagy vonalakban - a színhely vizsgálata. A Székelyföld keleti szegélyén az országhatár akkor, a második bécsi döntés nyomán, megegyezett az ún. történelmi magyar-román határral. A Székelyföld délkeleti csücskén három hágó az, amit meg kell ismernünk egy kicsit részletesebben. A három közül a legjobban járható a Csíki-havasok és a Háromszéki-havasok között található Ojtozi-szoros. A moldva felé folyó Ojtoz (Oituz) mentén épített út vezetett fel a 866 méter magasan fekvő hágóhoz. A határ a vízválasztó regáti oldalán, Sósmező (Poiana Sărată) keleti szegélyén volt. Maga a hágó mintegy 4 km-re bent magyar területen kezdődött, s maga is 4 km hosszú volt. Attól Berecken (Brețcu) át Kézdiszék irányába vezetett lefelé a műút. Bereck 6 km-re volt a hágó nyugati kijáratától. Bereck és az attól 2,5 km-re északnyugatra fekvő Lemhény (Lemnia) között félúton érkezett ki a műút az első magyar oldali vízfolyáshoz, az Olta igyekvő Feketeügyhöz. A határon levő Sósmező akkor nagyközség volt, amely Háromszék vármegye Kézdi járásához tartozott. Félúton Sósmező és Bereck között, a hágó nyugati kijáratánál feküdt Ojtoz-telep, közigazgatásilag Bereck része. Román oldalon sokkal közelebb volt a legközelebbi falu, 2 km-re az Ojtoz-menti Herzsa (Hirja). Sósmezőről magyar oldalra csak az Ojtoz-völgyében, a hágó irányába lehetett (legalábbis nagyobb csoportoknak) bejönni, de román oldalról nem csupán az Ojtoz völgyében lehetett feljönni ideig, hanem a Szalánc-patak (Slănic) mentén is. Szaláncról (Slănic Moldova) talajút vezetett a Pap-hegy nyugati lejtőin Sósmezőre.¹⁴

Az Ojtozzal párhuzamosan, attól 20-25 km-re északra, ugyancsak a Tatrosba (Troțuș) folyik az Úz (Uzul). Kevésbé ugyan, mint az Ojtoz völgye, de az Úz-völgye is járható. Akkor karbantartott talajút vezetett át benne Romániából Magyarországra. Az országhatár itt is a vízválasztótól keletre, attól mintegy 7 km-re volt. A

határtól 2 km-re beljebb fekiúdt Úzvölgy-telep (Valea Uzului), a tőle több mint 20 km-re fekvő Csíkszentmárton (Sânmartin) közigazgatási része (Csík vármegye, Csíkszentmártoni járás). A határon külön állt az Űzi vám (a Székely Határvédelmi Erők hadrendjében is szereplő Zollamt Űz). A határtól 4 km-re román oldalon is volt egy telep, Űzmező (Poiana Uzului). A szó szoros értelmében az Űz-völgyében nem volt hágó, a folyócska mentén lehetett bejönni az Űzvölgy-teleptől 10 km-re található Aklos-csárdáig, ahol az északról érkező Bence-patak az Űzba folyik, onnan délnek fordulva azonnal átvágva a vízválasztón, le lehetett ereszkedni délnek a Kászon völgyében. Csíkszentmárton felé az Aklos-csárda melletti elágazótól tovább kellett haladni nyugatnak, ezen az úton a vízválasztót még vagy 8 km megtétele után lehetett elérni. A vízválasztó előtt, közel az Űz forrásához fekszik Egerszék (Eghersec). Nagyobb csoportok az Űz-völgyében feljőve Moldvából az aklosi elágazón át ezen a két úton juthattak be Magyarországra.¹⁵

Az Űztől 5-8 km-re északra, azzal párhuzamosan folyt a Csobányos (Ciobănuş). Hasonlóan a két eddig bemutatott átjáróhoz, ez a folyócska is a moldvai Tatrosba igyekezett. A Csobányos mentén jó időben járható talajút futott, de a három átjáró közül ez volt a legkevésbé járható. A határ 2,5 km hosszan a Csobányos mentén haladt. Onnan, ahol északnak fordulva elhagyja azt, 5 km-re bent magyar területen volt megtalálható Csobányos-telep (Ciobăniş). Az állandó lakóházakkal is rendelkező fűrésztelep közigazgatásilag az attól 17 km-re délnyugatra fekvő Csíkszentgyörgy (Ciucsângeorgiu) része volt. Román oldalon a Tatrosig, ami 7 km-re volt a határtól, nem volt lakott hely, a torkolatnál Csobányosutorok (Gura Ciobănoşul) fekiúdt. Feljönni onnan a határhoz nem lehetett más úton, mint a folyócska mentén. Befelé Magyarországra csak a Csobányos völgyében lehetett haladni, nyugatnak a mintegy 10 km-re levő forrásig, onnan át a vízválasztón és le az 5 km-rel alatta délnyugatra található Csíkménaságra (Armăşeni). A Csobányos-völgyében sem volt szó szerinti értelemben vett hágó. Az Űz és a Csobányos völgye

között terült el a Magyarós-hegy (másutt Mogyorós-hegy), több 900-1100 m közötti magasságú csúccsal, a csúcsok között nagyobb csoportok számára járhatatlan völgyekkel.¹⁶

Augusztus 27-én a szovjet 2. lovas-gépesített csoport részei a 7. gárdahadsereghez tartozó gyalogsággal két, akkor Magyarországon található települést foglaltak el. A 23. harckocsihadtest az Ojtozi-völgyben átlépve a magyar határt a német Abraham-csoport és a magyar 26/2. határvadászszázad védelmét áttörte, és elfoglalta Sósmezőt. A német-magyar csapatok rövid, de heves harc után nem erőltették tovább az Ojtoz völgyének kiszélesedésében fekvő nagyközség védelmét, inkább visszavonultak az Ojtoz-szoros keleti bejáratához, ahol a 24/1. magyar erődsszázad megszállta völgyzár volt található.¹⁷

Sósmező volt megítélésünk szerint az első, közjogilag önálló község, amelyet Magyarországon akkori területén a szovjet csapatok 1944-ben elfoglaltak. Nem Sósmező volt azonban az első, szovjet csapatok birtokába került település, hanem Űzvölgy-telep. Lényeges, hogy Sósmező elfoglalása csak délután történt meg. Reggel az Ojtozi-szorosban álló német és magyar erők még ellenlökést készítettek elő, azonban délután 17,15-kor már Sósmező elvesztéséről futott be jelentés a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz.¹⁸

Űzvölgy-telep elfoglalása ugyanaznap, tehát augusztus 27-én, de néhány órával korábban történt meg. Igaz, Űzvölgy-telep nem volt közjogilag önálló település.

Az Űz-völgyében, tekintettel annak az Ojtoz-völgyhöz képest nehezebben járhatóságára, a Gorskov lovas-gépesített csoport másik hadteste, az 5. lovashadtest is működött.¹⁹ A szovjet csoport, amelynek állományában 20-30 harckocsi is volt, délelőtt meglepetésszerűen elfoglalta a határon lévő vámat, majd Űzvölgy-telepet, s körülzárták a völgyzárát. Az Abraham-csoporthoz, illetve a 32/1. határvadászszázadhoz, a 32/1. erődsszázadhoz és a 4. székely határvadászlóaljhoz tartozó német és magyar katonák az Űz-völgyét szegélyező hegyekre húzódtak fel. A szovjet ékek befutottak az Aklos-csárdáig.²⁰

A német források ugyan Poiana Uzului elvesztéséről beszélnek, de azt egyértelműen meghatározzák, hogy ez a határ magyar oldalán következett be („...drangen feindl. Kav.-Verbände über die Grenze bis in Gegend SW Pojana Uzul for.”)²¹ A határ magyar oldalán viszont Valea Uzului található. Megítélésünk szerint a németek összekeverték a két telepet, Úzmező (Poiana Uzului) illetve Úzvölgy (Valea Uzului) nevét. A jelen bekezdésben hivatkozott visszaemlékezés a Magyarós-hegyen levő magyar állások bekerítését is megemlíti, ami csak akkor volt lehetséges, ha a szovjet csapatok túlhaladták Úzvölgy-telepet.²²

Augusztus 26-án a Csobányos völgyében érték el a szovjet csapatok a Magyarós-hegy északi lábait, illetve az oda az Úz-völgyéből visszavonult magyar alegységek 28-ára virradóra visszavonultak a Csobányos-völgy irányába. Akik északnak mentek le a hegyről, mert nem tudtak még a szovjet csapatok jelenlétéről a Csobányos völgyében, azok fogságba estek, akik északkelet felé húzódtak vissza, 28-án estére megérkeztek Csíkménaságra.²³

Aznap, amikor az első szovjet kötelékek átlépték a magyar határt, a Honvéd Vezérkar 6. osztálya semmitmondó, a lakosság megnyugtatósára szolgáló közleményt juttatott el a sajtónak. A 11 soros kommunikéből a keleti front eseményeivel foglalkozó 3. sor így hangzott: „A magyar hadsereg Kárpáti arcvonalán az elmúlt héten kölcsönös felderítő tevékenységen kívül jelentősebb harccselekményekre nem került sor. Az ellenség helyi támadó vállalkozásait mindenütt visszavertük.” A közlemény nagyobbik része az angol-szász légitbombázásokról szólt.²⁴

Megjegyzendő, hogy a „támadó vállalkozás” kategória az akkori szóhasználatban kis erőkkel végrehajtott harcfelderítést és nem területfoglalásra irányuló előrenyomulást jelentett.

A következő hadijelentés, amelyet szeptember 2-án kelteztek, már bővebben foglalkozott az erdélyi harcokkal. A Mezőhegyes, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy térségében végrehajtott román betörésekkel indít, kihangsúlyozva, hogy azokat saját csapataink minden

esetben visszaverték (ami ekkor még egy-két község elvesztését leszámítva megfelelt a valóságnak).

A Keleti-Kárpátokban a hadijelentés súlyos harcokról tesz említést a Gyimesi-szorostól délre végig a Székelyföldön. Megírja, hogy erős szovjet és román kötelékek több ponton behatoltak az ország területére. A kommuniké szerint magyar, székely (sic!) és német csapatok ezeket minden esetben a határra vetették vissza. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy ez már nem fedte a valóságot. A közlemény említést tesz a magyar csapatok román és szovjet területen végrehajtott harctevékenységről is.²⁵

Augusztus 27-én a Honvéd Vezérkar hadművelleti osztálya már nagyobb erők kikerkezését jegyezte fel a Keleti-Kárpátokban a magyar határ előterébe. Egy szovjet hadtestet jelentettek a Tatros völgyében; láttuk, hogy ez valójában két hadtest volt: a Gorskov lovas-gépesített csoportot alkotó 5. lovas és 23. harcokocsihadtest, valamint a 7. gárdahadsereg egy lövészadosztálya. E három kötelék harcoló állományának létszáma nem volt magas, innen eredhet az, hogy a magyar harcfelderítés egy hadtestnek vélte az Ojtozi-szorosba, illetve az Úz és a Csobányos völgyébe beérkező szovjet erőket.²⁶

Három szovjet hadosztályt jelentettek a Békási-szoros előteréből, a karácsonkői hídfőnél. Ezek a 7. gárdahadsereg 25. gárdalövész hadtestének csapattestei voltak. A Tölgyesi-szoros előterében két szovjet hadosztályt, valamint egy román hadtestet jelentettek. A szovjet hadosztályok a 24. gárda lövészhadtesthez tartoztak, a hadtest innen hiányzó harmadik hadosztálya volt az, amelyik a Gorskov lovas-gépesített csoport gyalogságát alkothatta. A román seregetest a 7. hadtest volt, kötelékében a 103. és 104. hegyi parancsnoksággal (később hadosztállyal), a 8. határőrezreddel és a 17. gyalogezreddel. A később ezen térségben lezajlott harcokban a román erők így, hadtest-kötelékben nem vettek részt. A kosnai nyakkal szemben, illetve attól északra a Máramarosi-havasokig két szovjet hadtestet jelentettek. Ezek a 40. hadsereg kötelékébe tartoztak. Németvásártól északra az 51., attól északra

kabrára a Moldova folyó két oldalán az 50. hadtest helyezkedett el.²⁷

A hadműveleteknek ezen fázisában a szovjet hadosztályok pontos elhelyezkedése nem állapítható meg a rendelkezésre álló források alapján, de az megadható, hogy mely hadtestekbe mely hadosztályok és dandárok tartoztak.

Augusztus 27-én a déli magyar-román határszakaszon nem voltak harcselekmények.²⁸

Augusztus 28-án a Keleti-Kárpátokban, a székelyföldi magyar-román határ déli szakaszának teljes szélességében fellángoltak a harcok. A szovjet csapatok szinte minden járható völgyben átlépték a határt, és felvették a harcrintkezést a Székely Határvédelmi Erővel. Rendhagyó módon a Honvéd Vezérkar 1. osztálya napi tájékoztatója vonatkozó részét teljes egészében idézzük: „2. hds.

A./ K. Kárpát arcvonal: a Szé. hvéd. pk. védőkörletének D. részén az elg. több helyen átlépte az országhatárt. Éspedig:

az Ojtozi szorosban az elg. kb. 6-8 km. teret nyert.

A Lóberc-n lévő saját szd. az öt É-ről megkerülni akaró elg-el harcban áll.

A Baska havasa 1367 hárp. területén saját szd. harcban áll az öt bekerítő elg-el.

Az Uz völgyében elg. pc-osok az Aklóscsárdá-ig jutottak előre. Itt lgv. gá-ink 4 elg. hk-t kilöttek./: ebből 3 drb. T-34-es volt./ A harcok folyamatban vannak. Az Uz völgyből Kászonfelfűz felé orosz előreszivárgás volt megállapítható.

Elg. részek a Csobányos patak völgyében a hv. po. őrsöt visszavetették. Piricskető-nél az elg. a határszöveget birtokbavette.

Az Uz völgyi helyzet tisztázására Csíkszentmárton körzetéből 3 zlj-as csop-al ellentád. van folyamatban. Ennek eredménye még nem ismeretes.”²⁹

Augusztus 28-án a Csobányos völgyében óvatosabban haladó szovjet csapatok elérték és birtokba vették Csobányos-telepet.³⁰ Másnap egy harcokocsikkal is rendelkező szovjet harcfelderítő járőr, átlépve a vízválasztót elérte Csíkszépvíz (Frumoasa) - Csíkcsomortán (Șoi-

meni) - Csíkszentlélek (Lelicieni) előterét, de nem foglalt el lakott helyet. A német napijelentésben szereplő Sóstelek csak egy tanya a Csobányostól néhány km-re folyó Szulta (Sulta) patak mentén, fenn a hegyekben. A 32. határvadász zászlóalj német páncélgépkocsik támogatásával a fenti községektől 9-10 km-re keletre, még mielőtt a szovjet alegységek kiléptek volna a hegyek közül, megállította azokat.³¹

30-án a Csobányos völgyéből 28-án kijutott szovjet ékek betörték Csíkszépvízre.³² Másnap az állásaikból kivetett magyar alegységek a 10. magyar rohamtüzérszázály támogatásával visszafoglalták a községet.³³

Az Úz-völgyében 28-án az arcvonal 3 napra stabilizálódott. Hamarjában összeállított magyar alakulatokból és határőr-, illetve határvadász alegységekből felállított 3 zászlóaljnyi erő, az Abraham-csoport támogatásával 28-án ellenlökést indított, és elérte az Aklos-csárdát.³⁴ Az aklosi elágazóról csak 31-én vonultak vissza, a Csíkszentmárton (Sânmartin) - Pottyond (Potiond) terepszakasza-ra, de még úgy, hogy 2-5 km-rel a falvak előtt beásva magukat, azokat is védték. A visszavonulással viszont feladták Eggerséket (Eghersec).³⁵

A Déli Hadseregcsoport napijelentése arról ír, hogy a magyar ellenlökés nem tört át, s hogy egy szovjet támadás viszont áttört, és teret nyert Csíkszentmárton irányába. Ez a Honvéd Vezérkar napi tájékoztatóinak ismeretében pontosításra szorul. A magyar ellenlökés valóban nem tört át, de nem is ebből a célból indult, hanem a helyzet tisztázására az Úz-völgyében. Eljutott az aklosi elágazóig, ahol a magyar csapatok három napon át lezárták a csíkszentmártoni irányt. Feladatát tehát teljesítette. A szovjet harcfelderítő járőr a másik irányban jutott túl az aklosi elágazón, nem a csíkszentmártoniban. A magyar forrásanyag egyértelművé teszi, hogy az oroszok a Kászon völgyében jutottak le az első falu, Kászonfelfűz határába. Arról a napi tájékoztató nem tesz említést, hogy bevonultak volna a faluba. Sőt, kifejezetten orosz felderítő csoportról ír, azt pedig ismerjük, hogy a szovjet harcfelderítő csoportoknak nem volt feladata lakott települések elfoglalása.³⁶

Két nappal később a Kászon felső folyásánál fekvő négy falu, Kászonfeltíz, Kászonimpér és Kászonjakabfalva (Plăieșii de Sus, Plăieșii de Jos, Imper, Iacobeni) szovjet kézre került. A 30-i napi tájékoztató szerint ugyanis a szovjet csapatok elérték a Kászonjakabfalvától délre telepített völgyzárát. Ott azonban elakadtak, illetve nem erőltették tovább a támadást Kézdiszék irányába. Az Úz-völgyében harcoló szovjet csapatok erejüket a nyugati irányban koncentrálták, ez váltotta ki a 31-i magyar-német visszavonulást az aklosi elágazótól.³⁷

Az augusztus 31-én a Csíkszentmárton - Pottyond terepszakasza visszavonult német-magyar csapatok meg tudták szilárdítani állásaikat. Ezt elősegítette a német Breith-csoport bekapcsolódása az ebben a térségben folyó harcokba. Szeptember 3-án egy erősebb szovjet támadás majdnem áttörte arcvonalukat, de csak majdnem. Ezt a védőszakaszt csak szeptember 11-én éjjelkor kezdték feladni, akkor, amikor már megindult a Székelyföld kiűrtése.³⁸

Megjegyzendő, hogy nem a későbbiekben többször említésre kerülő Hermann Breith páncélos tábornokról, a II. páncélos hadtest, hanem Friedich Breith altábornagról, a 4. hegyihadosztály parancsnokáról van szó.

Augusztus 28-án egy szovjet lovas harccsoport, a Kászon (Cașin) patak mentén (ez néhány km-re délebbre folyik az Ojtoznál Moldva irányába a Tatrosba; nem azonos a Kézdivásárhelynél a Feketeügybe torkolló Kászonnal) átlépte a magyar határt, északnak fordult, és kijutott az Ojtozi-szoros nyugati kijáratánál levő Ojtoztelephez (Oituz). A szoros keleti kijáratához előző nap visszavonult német-magyar erők ennek hatására feladták a szorost és Ojtoztelepet.³⁹ Másnap a német Abraham-csoport részei, a magyar 26/2. határvadász és 24/1. erődsszázaddal ellenlökést indítottak Bereck irányából, és visszafoglalták az Ojtozi-szorost, illetve Ojtoztelepet.⁴⁰

Augusztus 28-án az arcvonal a Gyimesi-szorosban is elérte az országhatárt. Ez a szoros 20 km-re északra található a Csobányos völgyétől. Nem a Tatros oldalvölgye: itt maga a Tatros folyik

Moldva irányába. A tulajdonképpeni szoros elég messze bent volt az országban. Attól a ponttól, ahol a folyó kilépett Magyarországról, légvonalban 12 km-t, de a folyó több mint derékszögű kanyarulata miatt a völgyben haladva felfelé 17 km-t kellett megtenni a szoros alsó bejáratáig, Gyimesfelsőlókig (Lunca de Sus). A határnál, Gyimes községnél (Ghimes) csak a 32. határportyázó század őrséi teljesítettek szolgálatot. A Tatros völgyét feljebb két helyen zárta le völgyzár, Gyimesfelsőloknál, a szoros bejáratánál a 32/2. erődsszázad megszállta zár, s előtte 6 km-re Gyimesközéploknál (Lunca de Jos) a 32/3. erődsszázad biztosította zár. Két zárat azért telepítettek, mert a felsőloki a tulajdonképpeni Gyimesi-szoros bejáratát zárta le, a középloki a falu alatt a Tatrosba torkolló Hidegség völgyét. Ennek a pataknak a völgyében felfelé haladva ugyanis rá lehetett térni a Balánbányán (Bălan) át Gyergyószentmiklóstra (Gheorgheni) vezető hegyi útra, amely a Békási-szorostól Magyarország irányába lefelé vezető völgybe torkollott, s így azon át a Békási-szorost lezáró erők hátába lehetett kerülni.⁴¹

Augusztus 28-án a szovjet Gorskov-csoport 5. lovashadtestének jobbszárnya a Tatros mentén felfelé haladva elérte a határt, elfoglalta annak román oldalán Palánka (Palanca) határtelepülést, az attól 1 km-re levő, magyar oldali Gyimest. Nem ért el azonban maradandó sikert, ugyanis a német Festner-csoport egy része, amelyik a Tatros völgyében Moldva felől visszavonulva éppen aznap ért a határhoz, Brusturoasa felől hátbatámadta a szovjet harccsoportot, s visszafoglalta Palánkát illetve Gyimest.⁴²

A Festner-csoport azonban nem állt meg a határon, hanem tovább hátrált, felfelé a Tatros mentén. 29-én a Gyimesközéplok előtti magyar völgyzárig vonult vissza. Ezzel a határ és a völgyzár közötti falvakat (Gyimes, Tarhavas-pataka, Gyimesbükk) feladta.⁴³

A Gyimesi-szorosban magában 30-án nem voltak számottevő harcok, de a Palánkáról délre a hegyekbe felvezető úton a szovjet oldal-őrsök a Csobányos-völgyet északról határoló hegyekig, s sorra (ellenállás nélkül) elfoglalták az út mentén levő öt kis falut, ebből hármat magyar

területen. Elveszett Gyepceze (Cadaești), Sós-telek (Pajiște) és Kóstelek (Coșnea).⁴⁴

Másnap a szovjet lovasok Csügéstől (Ciugheș) nyugatra átkeltek a vízvázastón, leereszkedtek a Boros patak mentén, elfoglalva Borospatakát (Valea Boroș), Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlak között kijutottak a Tatros menti főúthoz. Gyimesközéplak, amelynek így a hátába kerültek, aznap még nem esett el, oda kelet felől épp aznap érkezett be egy visszavonuló német zászlóalj.⁴⁵

28-án Németvásárhely felől az 50. szovjet lövészhadtest csapatai behatoltak a hegyek közé, s (még román területen) elérték a Békási-tó északi csücskét a XVII. német hadtest védősávjának déli szárnyán. A 46. gyaloghadosztály itt védő részei nem tudták megtartani a tó keleti szegélyét, a szovjet ékek másnap észak felől elérték Békás (Bicaz) települést a Beszterce és a Békás összefolyásánál. A németek a kelet-nyugati irányban igen keskeny, de észak-déli irányban hosszú tó nyugati partján eleve nem foglaltak védőállásokat. Ez a betörés komolyan veszélyeztette a LVII. német páncéloshadtest északi szárnya által tartott karácsonkői hídfő hátát, hiszen a Beszterce keskeny völgyén túl másfélezres hegyek voltak, s ha a völgy elvész, nincs hol visszahúzódnuk Magyarországra, bekerítésbe kerülnek.⁴⁶

Magát Karácsonkő (Piatra Neamț) városát a Kessel-csoport még 27-én feladta,⁴⁷ de attól 8 km-re feljebb a Beszterce völgyében a hídfőállást tovább tartotta. Az előző napi északi szovjet előretörés miatt 30-án az egész hídfőt feladta, s Békásig vonult vissza, lezárva a Békási-szoros regáti feljáratát. Hátát ezzel a manőverrel biztosította, ugyanis onnan már nem volt más felvezető út a hegyekbe, mint a Békás-patak völgye.⁴⁸ Másnap folytatta a visszavonulást, kiűrtette a Békást, és átlépte a magyar határt Gyergyóbékásnál (Bicazu Ardelean).⁴⁹

Augusztus utolsó napjaira számottevően romlott a Bukarest és Ploiești térségében harcoló német csapatok helyzete, ugyanis 29-án a körzetet elérték a 6. szovjet gárda harcokcsihadsergének. A 6. német hadsereg XXIX. hadteste e napon az olajmezők felől kísérletet tett az áttörésre

a Tömösi-szoros irányába, de támadása elakadt a szoros havasalföldi előterében.⁵⁰

A következő két napban a Dél Hadsereg-csoport napi jelentéseiben újabb áttörési kísérletekről olvashatunk a Ploiești térségében harcoló XXIX. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozó német csapatok vonatkozásában. Szeptember 1-jén már azt a bejegyzést olvashatjuk, hogy nem érkezett be róluk további jelentés („keine Meldungen”). A hadtestparancsnokságtól néhány fő gyalogosan átjutott Magyarországra. A Bukarest körzetében küzdő Stahel-csoportról már 30.-a óta nem futottak be jelentések. Ez azt jelentette, hogy az ottani erőket a hadsereg-csoport parancsnokságának elveszettnek kellett tekintenie, nagyobb harcértékű kötelékek beérkezésével a Kárpátokon át Magyarországra már nem számolhatott abból a térségből.⁵¹

Mindenki számára meglepetésként hatott, hogy szeptember 8-án a Stahel-csoporthoz és az 5. légvédelmi tüzérsztyályhoz tartozó 2000 német katona, igaz nehézfegyverek nélkül, a hegyeken át elérte a 6. német hadsereg arcvonalát.⁵²

Szeptember 1-jén a 6. hadsereg a Prut majd Szeret menti arcvonaláról visszavonuló legnagyobb kötelék, a 20 ezer főt számláló Meith-csoport vonatkozásában is megjelent a baljós „keine Meldung” bejegyzés.⁵³

Ennek ellenére a Dél Hadsereg-csoport parancsnoksága nem mondott le a Barcaságból Havasalföldre átvezető Tömösi- és Bodzai-szoros birtokbavételéről. Szeptember elején már nem a 6. német hadsereg visszavonulásának biztosítására szándékoztak elfoglalni az átjárókat, hanem a szovjet csapatok belépésének megakadályozására Erdélybe.

Friessner sietni akart, hogy megelőzze a 2. Ukrán Frontot. Felmérte azonban, hogy elegendő német haderő ehhez napokon belül nem fog rendelkezésre állni. 2-án magához kérte VERESS-t, akinek hadserege e napon lépett a hadsereg-csoport kötelékébe. Többek között arról is beszélt vele, hogy magyar csapatokkal együtt szeretné végrehajtani a szóban forgó támadást. A magyar tábornok nem zárkózott el a kérés elől,

maga is fontosnak látta a Déli-Kárpátok gerincvonalának birtokba vételét. A maga részéről a 7. és 9. tábori póthadosztályt, valamint a 2. páncélosadosztályt említette meg, mint a támadásban majd résztvevő erőket, de kérte azok megerősítését német tábori, páncéltörő és légvédelmi tüzér-séggel.

Szóba került a Vöröstorony-szoros elleni támadás is. (Ez az Olt áttörésében, a Fogarasi-havasok nyugati oldalán húzódik.) A Tömösi- és a Vöröstoronyi-szoros között, délkeletről a Barcaságba átvezető Törcsvári-szorosról (a német források szerint) nem esett szó, de nyilvánvalóan azt is birtokba kellett volna venni. A támadásnak két súlypontja lett volna, Brassó illetve Nagyszeben irányában. VERESS Nagyszeben kijelölésével már a 2. magyar hadsereg várható támadására gondolt, hiszen az a Kolozsvár - Torda - Marosludas vonal folytatásában fekszik. VERESS jelentette FRIESSNERnek, hogy a jelzett három hadosztály legkorábban 3-ától áll rendelkezésére. A támadás kezdőnapját még nem tűzték ki, legalábbis a német forrásban nincs erre vonatkozó utalás.⁵⁴

A felismerés, hogy a szovjet csapatok napokon belül elérik a Vöröstoronyi-szoros is, augusztus 30-án első ízben jelenik meg írásban a német napijelentésekben. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a német katonai vezetők két-három nappal korábban nem gondoltak volna erre az eshetőségre.⁵⁵

A Tömösi-szoros, mint láttuk, a román csapatok már augusztus 26-án lezárták. A Bodzai-szorosot csak három nappal később.⁵⁶ 30-án a Winkler-csoport még áttört Magyarországra irányába a szoroson, ezt követően a Gereke-csoport védőállást alakított ki az átjáró északnyugati kijáratánál fekvő Bodzafordulónál (Intorsura Buzăului).⁵⁷ A Winkler-, Mahlmeister- és Ludwig csoport csak szeptember 1-jén adta fel Nehoiu térségét, s lassan visszavonulva csak 3-án ért be a magyar állásokba Bodzaforduló felett.⁵⁸ A Bodza völgye Nehoiunál szélesedik ki Havasalföld felé, a folyó ott lép ki a magas hegyek közül. Augusztus 29-én délen, a Sepsiszentgyörgytől délnyugatra fekvő Előpataknál

(Válcele), illetve a várostól délkeletré található Bikfalvánál (Bicfalău) voltak elhárító harcok a betört román határőr csapatokkal. A harcban álló két magyar határvédszázad és egy rohamszázad megtámogatására a Sepsiszentgyörgy-Brassó út tengelyében német ellenlökés indult, amely a határon túlra vetette vissza a románokat.⁵⁹

Másnap a románok ismét átlépték a határt. A Honvéd Vezérkarnak egy ezrednyi erő betörését jelentették Előpatak, egy másik ezrednyiét Illyefalva (Ilieni) - Kökös (Chichiș) körzetében. Utóbbi kettőt a románok elfoglalták.⁶⁰ Augusztus 31-én magyar-német erők visszafoglalták Illyefalvát és Kökösöt, viszont egy újabb román betörés nyomán elesett Előpatak. Ezeket a betöréseket leszámítva 30-31-én jelentősebb harctevékenység a déli magyar-román határszakaszon nem folyt.⁶¹

Augusztus 30-án már nem a határőrséghez, hanem a harcoló haderőhöz tartozó román csapatok lépték át a magyar határt az Olt vonaláról, a Baróti-hegység két oldalán. A hegyhadtest számára 30-án érkezett a parancs Bukarestből a határ átlépésére.⁶² Igaz, a román fegyveres erőknél a határőrség a hadsereg része volt, de általában elkülönült a határon szolgálatot teljesítő határőrség a hadműveletek megvívására hivatott seregtestektől.

30-án a 4. német hegyhadosztály részeit már bevetették az Ojtozi-szorosban és az Úz-völgyében. Ez hozzájárult a helyzet stabilizálásához a térségben.⁶³

Az Ojtozi-szorosban 30-án másfél német zászlóalj a 8. székely határőrzászlóaljjal ellenlökést indított és visszavette az előző nap elvesztett berecki határőrlaktanyát.⁶⁴ Berecket másnap rövid időre egy harcokocsikkal megerősített szovjet harcscsoport elfoglalta, de a magyar-német alegek még aznap kiszorították őket a faluból. Az ojtozi völgyzár és Ojtoz-telep azonban véglegesen elesett. Az arcvonal ezt követően Bereck (Brețcu) és Lemhény (Lemnia) északkeleti szejelyén húzódtott.⁶⁵

30-án a kosnai-nyaknál a XVII. német hadtest parancsnoksága román területen a Vatra Dorneit megközelítő 159. szovjet gárda megerősített körlet feltartóztatására magyar alakulato-

kat, egy határvadász és két székely határőr zászlóaljat is harcba vetett a 3. német hegyihadosztály megtámogatására. A német-magyar ellenlökés sikeres volt, Vatra Dornei csak október 1-jén került a szovjet csapatok birtokába. Ezzel a Székelyföld legészakibb csücskén, a Borgói-hágónál (Tihuța) egy hónapra elhárult a szovjet betörés veszélye. Ez annál is inkább fontos volt, mert a Székelyföld szeptember 7-én kezdődött kiűrésével párhuzamosan a kosnai nyakat és az attól északra húzódó kárpáti arcvonalat a német hadvezetés fokozottan kívánta védeni.⁶⁶

Kézdivásárhegyen szeptember 1-jén a szovjet 23. harcokcsihadtest folytatta az előnyomulást. Az Ojtozi-szoros felől behatolt Bereckre és Lemhányba. Északról, a Veresvíz völgyében (Keletről párhuzamosan folyik a Kászon patak) elérték és elfoglalták Esztelneket (Estelnic). Ezzel a szovjet csapatok Kézdivásárhelytől északkeletre kijutottak a magas hegyek közül a Felsőháromszéki-medencébe.⁶⁷

Szeptember 2-án a 4. német hegyihadosztály és a 8. székely határőrszázlój ellenlökést indított Bereck irányába, s időlegesen visszafoglalták a Lemhány - Bereck - Ozsdola vonalat.⁶⁸ 4-én egy újabb szovjet betörés nyomán harmadszor, s immár véglegesen elveszett Bereck. A szovjet harcokcsik Ozsdoláig hatoltak. Ugyanezen a napon egy német ellenlökés visszavette Esztelneket és Kurtapatakat az Ojtozi-szoros kijáratától északnyugatra.⁶⁹

A 4-én Ozsdoláig hatolt szovjet harccsoport nem az Ojtozi-szoros irányából érkezett, mint korábban. A 23. harcokcsihadtest felderítői megtalálták azt a murvával javított talaj hadiutat, amit a román hadsereg munkaszolgálatos alakulatai még 1938-ban építettek meg. Ez Ozsdolát kötötte össze a regáti Putna patak völgyével, 1500 m magasan átszelve a Háromszéki-hegységet, 10 km-re délre az Ojtozi-szorostól. Ez az út magán a gerincen ment keresztül, nem valamely szoroson vagy hágón, ilyenfomán az Árpád-vonal erődítményei sem zárták le azt.⁷⁰

Szeptember 4-én, miután a kora reggel indított szovjet támadás Bereckről nyugatra elakadt, lényegesen csökkent a szovjet nyomás az

Ojtozi-szorosban. A Déli-Kárpátokon való átkelés elősegítésére, illetve az onnan támadásba törtenő átmenet céljából ugyanis a 23. harcokcsihadtest MALINOVSZKIJ marsall ezen a napon átvezényelte Brassó térségébe. A hadtestparancsnokság még aznap megkezdte erői kivonását az Ojtozi-szorosból, és megindította azokat az Ojtozi - Onești - Foksány - Ploiești - Tömösi-szoros mentvonalon Brassó irányába.⁷¹

A Gyimesi-szorosban szeptember 1-jén újabb alakulatok jelentek meg: a 6. szovjet gárda lövészadosztály, a 103. román hegyihadosztály, a 7. román nehézüzérezred és az 1. román páncélos csoport. Mindegyik a 24. szovjet gárda lövészadosztály kötelékébe tartozott, csakúgy mint a 6-án ugyanott bevetett⁷² szovjet gárda lövészadosztály. A friss erők megjelenése azonnali eredményt hozott: keletről, az előző nap elfoglalt Gyepecze (Cadarești) felől átkeltek a vízváltstón, leereszkedtek a Tatros völgyébe annak felső folyásánál, és átvágták a völgyben futó út- és vasútvonalat Gyimesfelsőlok (Lunca de Sus) és Sántatelek (Izvoru Trotușului) között.⁷² Másnap a 10. magyar rohamüzérezstály támogatásával a 46. német gyalogadosztály részeiből álló Festner csoport helyreállította az összeköttetést Gyimesközéplek és Gyimesfelsőlok között.⁷³

Szeptember 1-jén román csapatok lépték át a magyar határt az akkori határral átvágott Szászrégen - Kolozsvár úton Szászrégen irányába, és elfoglalták Mezőörvényest (Urmeniş). Ettől délre 15 km-re egy másik harccsoport is átlépte a határt, s elfoglalta Mezősámsodot (Șincai) és Mezőrűcsöt (Riciu). A 23. magyar határvadászszázlój Mezőörvényest még aznap visszavette, de a másik két község román kézen maradt.⁷⁴

2-án a román hegyihadtest négy csoportja, Illyefalvánál a Doboli, Előpataknál a Vâlcele, Bölönnél a Belin, Barótnál az Agostin csoport tüzéségi előkészítést követően támadásba ment át az Olt folyó Kőkös - Ágostonfalva szakaszán. A jobbszárny Doboli-csoport nem jutott előre. A balszárny Agostin-csoport elérte Barót (Barolt) és azon keresztül Bibarcfalvát (Biborteni) valamint Olaszteleket (Tâlișoara), de a 13. székely

kely határőrzászlóalj feltartóztatta, majd másnap egy német páncéloscsoport (10 rohamlövég és 7 páncélos felderítő harcjármű) által támogatva visszavetette a határon túlra. A közepén támadó két csoport azonban 7-10 km mélyen kijutott a Sugásfürdő (Băile Șugaș) - Szárazajta (Aita Seacă) - Köpec (Căpeni) vonalra, ahol megkapaszkodott. Az arcvonal az elkövetkező napokban itt a mindkét oldalról indított támadások és ellenlökések ellenére számottevően nem változott, bár 4-én a német Thams-csoport visszavette Szárazajtát és Köpecet.⁷⁵

Szeptember 4-én a német-magyar csapatok Sepsiszentgyörgytől délnyugatra újabb betörési kísérletet hártottak el. Ez önmagában még nem érdemelte említést, de mégis riasztó jel volt a hadseregcsoport-parancsnokság számára, hogy a betörési kísérlet szovjet katonák hajtották végre. Igaz, nem volt nagy erejű a támadás, csak egy harcfelderítő járőr vállalkozásáról volt szó, de a támadás ténye azt jelentette, hogy a szovjet csapatok előőrsei már bent vannak Dél-Erdélyben.⁷⁶

Szeptember 4-én a 46. német gyaloghadosztály részeli feladták az utolsó román falut, Tikost (Ticoș-Floarea) a Békási-szorosba felvezető út mentén, miután a szovjet csapatok átkarolták az ott kiépített völgyzárukat. A front ezen a napon a Békási-szorosban is elérte a magyar határt.⁷⁷

Egyre égetőbbé vált, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport aktív harctevékenységet kezdeményezzen, mégpedig a hadműveleti szinten.

Német részről egy dél-erdélyi támadásra vonatkozó elképzelés, már viszonylag korán, napokkal a román kiugrás után felmerült. A Dél Hadseregcsoport egészére vonatkozó konkrét hadműveleti utasítás azonban csak szeptember 2-án született. Azon a napon, amikor a 2. magyar hadsereg, illetve a német Gruppe Siebenbürgen belépett a hadseregcsoport alárendeltségébe.

Hans FRIESSNER vezérezredes, a Dél Hadseregcsoport parancsnoka 2-ára virradóra táviratilag juttatta el hadműveleti utasítását a 6. és 8. német hadsereg, a 2. magyar hadsereg, a Gruppe Siebenbürgen és a mögöttes hadműveleti terület

parancsnoksága számára. Fő irányelvként a Keleti-Kárpátok tartását és Déli-Kárpátok birtokbavételét határozták meg, kiemelve a terep adta lehetőségek maximális kihasználását („...unter Ausnutzung des starken Naturhindernisses des Karpaten...”).

A hadseregcsoport jobbszárnya számára meghatározta a harcászati kapcsolat megteremtését a délkeleti irány főparancsnoksága (Ob. Südost) alárendeltségébe tartozó erőekkel, a Vas-kapunál. Nem határozta meg konkrétan azt a magasabb parancsnokságot, amely ezért felelős, de a későbbi események ismeretében tudjuk, hogy az összeköttetést a Szerbiában harcoló német csapatokkal később az onnan áthozott 4. SS rendőr páncélgránátos hadosztály és a leendő 3. magyar hadsereg kötelékébe tartozó alakulatok teremtték meg. A fő feladatot a hadseregcsoport centrumában a 2. magyar hadseregnek és a német Erdély-csoportnak kellett végrehajtania. Ez támadás volt a román Dél-Erdélyen át a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételére és lezárására („...durch das rum. Siebenbürgen nach Süden vorzustossen und die Passhöhen der Südkarpaten zu gewinnen und zu sperren.”). A 2. magyar hadseregnek Kolozsvár térségében kellett gyülekeznie a támadás megindításához, az Erdély-csoportnak Marosvásárhely körzetében.

FRIESSNER külön is kiemelte a Vöröstoronyi-szoros elfoglalását, mivel földrajzi elhelyezkedése és adottságai következtében az Olt-átjárás mentén húzódó átjáró lehetővé tette nagyobb gépesített kötelékek viszonylag gyors átkelését is a Déli-Kárpátokon át Dél-Erdélybe. Ezt azért hangsúlyozta ki, mert augusztus végéig, pontosabban addig, ameddig a hadseregcsoport vezetése esélyt látott a Ploiești-i olajmezők megtartására, alapvetően a Tömösi- és a Bodzai-szoros birtokba vételéről és védelméről folytak a megbeszélések a katonai vezetők között.

A szintén a hadseregcsoport centrumához sorolt 6. német hadsereg parancsnoksága, legalábbis a szeptember 2.-i hadműveleti utasításban, nem kapott támadó feladatot. Vissza kellett vonni a még a Bodzai-szorosban harcoló erőit, újjá kellett szerveznie az alárendeltségébe tartozó parancsnokságokat és alakulatokat, illetve

ezzel párhuzamosan ki kellett terjesztenie védősávját nyugat felé a 2. magyar hadsereg balszárnyáig. A Bodzai-szoros ezzel az egyetlen olyan átjáróvá vált, amelynek birtoklását és védelmét a továbbiakban a hadseregcsoport nem tekintette feladatának. Ez persze nem jelentette az arcvonal megszakítását (ellenkezőleg, éppen annak folyamatos tétele és kitolása a Kárpátok gerincvonala-lára volt a fő hadműveleti cél), hiszen, mint azt látni fogjuk, a szorosból történő arcvonal-visszavétel csak a magyar területen bent húzódó vízválasztóig tartott, s az új védelmi vonal vezetését éppen annak mentén jelölték ki.

A hadseregcsoport balszárnyán a 8. német hadsereg számára a Keleti-Kárpátok tartását (szó szerint a hadseregcsoport keleti arcvonala, die Ostfront der H.Gr.) határozta meg, azzal, hogy ezen feladat végrehajtásához a hadseregcsoport parancsnoksága folyamatosan erősítéseket küld a hadsereg déli szárnyára, tehát a Székelyföldre.⁷⁸

A szeptember 2.-i német napijelentésben az aznap elért vonal leírásánál új védővonal kiépítésével (Aufbau einer Verteidigungs-front) találkozunk, keletre a támadásra kijelölt körzetektől. Brassótól északkeletre a magyar határ mentén, Előpatak - Kökös vonalában jelölték ki, ettől keletre kiépítésének román területén is folytania kellett úgy, hogy az magába foglalja a Bodzai-szoros erdélyi kijáratánál fekvő Bodzaforduló (Întorsura Buzăului) települést is. Ettől északkeletre tért vissza a magyar-román határhoz, Zágon (Zagon) előtt, majd Kovásznától (Covasna) és Zabolától (Zăbala) keletre húzódott, a Lakóczacsúcs irányába.⁷⁹

A második bécsi döntésben megvont erdélyi belhatár pontosan a Lakócza-csúcsnál találkozott a történelmi határral, s ért ezzel véget. Az erdélyi belhatár, az akkori magyar-román határ délkeleti végszakasza az 1700-1800 m magasságú gerincvonalon húzódott Zágontól Komandó (Comandău) határára át a Lakózáig. A román oldal felé a terep már lejtett. Bodzaforduló ugyan a vízválasztó délkeleti oldalára esett, de védelmével a németek bebiztosították a Magyarország felé a vízválasztón átvezető négy útvonalat. Idáig a

Regátból csak egy út vezetett fel, az itt ágazó ötféle (az ötödik Brassóba vezetett, s nem magyar területre.) A települést leszámítva az új védővonalnak pontosan a gerincvonalon kellett haladnia. Komandó román vagy szovjet kézre kerülésének pontos napja ismeretlen, ott minden valószínűség szerint nem folytak harcok, 5-6 km-rel a gerincvonal alatt.

[...]

Szeptember 4-én a szovjet csapatok behatoltak a román kézen lévő Tömösi- és Vöröstoronyi-szorosba. Erről a 4. német légiflotta felérítő gépeinek jelentései befutottak FRIESSNERhez, illetve GROLMANhoz. A két tábornok a jelentés hatására nem vonta vissza támadásra vonatkozó parancsát, mivel úgy értékelte, hogy a Maros-vonal elérésére még mindig maradt elég idejük. Maradt idejük, de akkor és csakis akkor, ha nem halogatják tovább a déli irányú támadás megindítását. 15.15-kor ki is ment parancsuk a 6. és 8. német hadseregpáncsnoksághoz, hogy a rendelkezésükre álló erővel a lehető legrövidebb idő alatt kezdjék meg a Maros-állás megszállását.⁸¹

GROLMAN minden esetre 18 órakor telefonon beszélt a 6. német hadsereg vezérkari főnökével, GAEDCKE vezérőrnaggyal, negyed órával később REINHARDT vezérőrnaggyal, a 8. hadsereg vezérkari főnökével, s közölte velük, hogy amennyiben a Székelyföldön a délről beáramló szovjet csapatok harcbalépése miatt komolyabb harccselekményekre kerülne sor, akkor a 6. hadseregpáncsnokságnak kell átvennie az LVII. német páncéloshadtest feletti hadműveleti vezetést úgy, hogy a hadtest kötelékében harcoló seregtestek erőinek kétharmadát veszi csak át, egyharmadát meghagyja a 8. hadsereg állományában. Bár a szóbeli parancsban nem tért rá ki külön (vagy azt nem jegyezték fel a hadseregcsoport hadinaplójában), nyilvánvaló, hogy az arcalet kelet felé, az Ojtozi-szorosban harcoló csapatok meghagyásáról volt szó a 8. hadseregpáncsnokság alárendeltségében. Ezzel nem sértették meg azt az elvet, hogy a hadseregcsoport keleti arcvonalát a 8., a délit a 6. hadseregpáncsnokság irányítja.⁸²

Sőt, előzetesen már voltak az LVII. páncélos hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozó erők ilyen megosztására utaló jelek. Szeptember 3-4-én az Olt vonalát és az Orbai-széket tartó német harcscsoportok a 6. hadsereg kötelékébe, az Ojtozi-szorosban harcolók a 8. hadsereg kötelékébe tartoztak, jóllehet mindannyiuk felett a hadműveleti vezetést Friedrich KIRCHNER páncélos tábornok, az LVII. páncélos hadtest parancsnoka gyakorolta.⁸³

A gyakorlati végrehajtás nem az elképzelések szerint alakult. Szeptember 5-én a 6. hadseregparancsnokság átvette az LVII. páncélos hadtest egészét, beleértve az Ojtozi-szoros kijáratánál harcoló Kessel-csoportot, valamint az Úz- és a Csobányos-völgyének kijáratát lezáró 4. hegyihadosztályt is. A Székelyföld déli része ezzel egészében a 6. hadseregparancsnokság hadműveleti vezetése alá került.⁸⁴

A hadseregcsoport vezérkari főnöke egyúttal beszélt a 8. hadsereg vezérkari főnökével arról is, hogy a balszárnyon harcoló XVII. német hadtestnek mi a teendője, ha az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport visszavonulást kezdene.

GROLMAN 16 óraker táviratilag jelentette az OKH hadműveleti osztályának a támadás másnapi megindítását.⁸⁵

[...]

1944. szeptember 5-én 4.45-kor a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport két magasabb parancsnoksága, a 2. magyar hadsereg és a Gruppe Siebenbürgen alárendeltségébe tartozó seregtesetek megindították a támadást Dél-Erdély irányába. A hadműveletet súlyját a magyar alakulatok viselték, az ő arcvonalukon alakult ki az 1944-es magyarországi hadműveletek első olyan, nagyobb titkózettsorozata, amelyet a korabeli szóhasználatban csataként kezdtek emlegetni, s amely a későbbi szakirodalom egy részébe is tordai csataként vonult be.

[...]

Szeptember 5-én az egyéb arcvonalszakaszon hadműveleti szempontból jelentőséggel bíró harctevékenység nem folyt. A 6. német hadsereg Gradl-csoportja Székelykeresztúr térségében állt harcban a határt átlépő kisebb román

harcscsoportokkal, amelyek nem tudtak birtokba venni magyar falvakat. A német napijelentésben szereplő, aszerint románok elfoglalta Sakueni és Bodogaja (helyesen Secuieni, Újszékely, illetve Bodogaia, Alsóboldogfalva) a második bécsi döntésben megvont erdélyi belhatár román oldalára esett. A Thams-csoport Baróttól délre újbab ellenőrkésekkel próbálkozott, de lakott helyet nem tudott visszafoglalni. A Gericke-csoport visszavette arcvonalát Bodzafordulótól északra a magaslatokra, illetve harcfelderítő vállalkozást indított Zágon térségében a határon túlra, de arcvonalszakaszán érdemleges harctevékenység nem folyt. Bodzaforduló feladását az indokolta, hogy szeptember 4-én a 27. szovjet hadsereg 33. lövészhadteste elfoglalta Brassót, így nem volt miért tovább tartani a magyar határon kiépített védőállások előtti hídfőt, célszerűbbnek tűnt visszavonulni azokba, egyben a hegyek gerincvonalára.⁸⁶

A 8. német hadseregnél három helyen zajlott említésre érdemes harctevékenység. Mint láttuk, az Úz- és a Csobányos-völgyéből előző nap vonultak vissza a német-magyar csapatok Csikménáság - Pottyond térségébe. A szovjet csapatok követték őket, s 5-ére esett az arcvonal megszilárdulása az újonnan elfoglalt hátsóbb védőszakaszon. A német Breith-csoport és a 2. magyar tartalékadosztály arcvonalszakaszán a szovjet csapatok a Tatros völgyében előretörték Gyimesfelsőlókig, a 46. gyaloghadosztályén Gyergyószentmiklósig. Ezzel a szovjet 24. gárda lövészhadtest elérte a Gyimesi-szorost, az 51. lövészhadtest elfoglalta a Békási-szorost. A Tatros és a Beszterce völgyében, illetve a hegyekben a kettő között meghúzódó falvak ezzel elvesztek. A Brandenburg ezred egy zászlóalja egyelőre lezárta a Békási-szorostól észak felé, a Tölgyési-hez vezető hegyi utat. A Békási-szoros birtokba vételével a szovjet csapatok itt is kijutottak (az Ojtoz, az Úz és a Csobányos völgye után) a székei medencékbe.⁸⁷

A 8. hadsereg napijelentése azt írja, hogy a Békási-szorosból a hadseregparancsnokság rendelte el az arcvonal visszatételét, de tervezi annak újbóli előretolását. A magunk részéről valószínű-

nek tartjuk, hogy a 46. gyaloghadosztály visszavételét magáig a hágóig tervezték (ez is 15 km-es visszavonulást jelentett volna a határtól), de mivel dél felől, a Gyimesi-szorostól Balánbányán át a Békási-szoros hátában megjelentek a 24. szovjet gárda lövészhadtesthez tartozó harcfelderítő járőrök, a hágó védelme illuzórikussá vált.⁸⁸

A XVII. német hadtest jobbszárnyának visszavétele felkelte az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságának figyelmét, s egyeztetést kért arra az esetre, ha a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságának visszavételére készülne. Ez csatlakozott ugyanis az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz tartozó jobbszárnyán harcoló 1. magyar hadsereghez.⁸⁹

A szeptember 8.-i német napijelentés említést tesz arról, hogy a 6. szovjet gárda harc-ocsihadsereg elérte a Vaskapu-szorost. Az időpontot a német légitfelderítés jól jelentette, de az alakulatot nem tudjuk, hogy az 53. hadsereg nyugati irányú előretörésre kiküldött 75. lövészhadteste volt az, amelyik elérte a Duna áttörését a Kárpáton.⁹⁰

Szeptember 6-án a 6. hadsereg arcvonalán tovább folytak a pozíció-javító harcok. A Thams-csoport a Baróti-hegység nyugati lejtőin visszafoglalta Középpajtát, Sepsiszentgyörgytől valamint Zágontól délnyugatra sikertelen román harcfelderítő vállalkozások zajlottak. Az Ojtozi-szoros kijáratánál Lemhény végleg a szovjet csapatok birtokába került.⁹¹

A 8. hadsereg arcvonalszakaszán az Abraham-csoport sikertelen ellenlökést kísérelt meg a Békási-szoros irányába. A Gyimesi-szorosban a csoport által indított ellenlökés teret nyert, s kijutott egészen Gyimesbükkig, amit a német-magyar csapatok visszafoglaltak. Ezzel ismét magyar kézbe került a gyimesközépleki völgyzár is. A Tatros völgyéből kétoldalt felvezető mellékvölgyekben a német-magyar csapatok nem foglaltak vissza lakott településeket. A XVII. hadtest 3. hegyhadosztálya a Beszterce völgyében Broštenitől északnyugatra 5 km-re vette vissza első állásait, ezzel felhúzódtott a lakott települések fölé. Ez azonban még messze volt a magyar határtól.⁹²

Szeptember 7-én a 6. hadsereg Thams-csoportja elhárított egy román ellenlökést Nagyajta térségében. A Gradl-csoport Székelykeresztúrnál átlépte a határt, és a várost Segesvárral összekötő műút mentén elfoglalt három falut. Ez az akció volumene miatt nem tekinthető a Gruppe Siebenbürgen támadásához való csatlakozásnak, inkább csak állásaikból kívánták kivetni a Székelykeresztúr nyugati peremét nyugtalanító román határőröket, akik aznap betörték a határ magyar oldalán fekvő Fiafalvára (Filiaş). Sepsiszentgyörgy térségében a románok ismét aktíválódtak, a brassói műút tengelyében betörték és elfoglaltak három falut, Illyefalvát, Kököst és Bikfalvát. Az Ojtozi-szoros előterében a Kessel-csoport kísérelte meg sikertelenül Ozsdola visszafoglalását. Lemhényben utcai harcok folytak, de a község nem cserélt gazdát. Este viszont a hadsereg harccsoportjai megkapták a parancsot az A-vonalra történő visszavonulásra (Ajta-pataka - Csernáton - Feketetűgy jobb partja).⁹³

A 8. hadsereg arcvonalán 7-én a szovjet csapatok betörték Gyergyószentmiklós külterületére, de a 46. német gyaloghadosztály kiszorította őket onnan. Ezen a napon is újabb német csoport jelent meg a védelem megerősítésére, a 97. gránátoszredből és a 46. lövészszázalóaljából álló Gruppe Koppenwallner. Szovjet harcfelderítők tűntek fel a Kis-Beszterce völgyében Gyergyótölgyesnél, de a községbe nem hatoltak be. A XVII. hadtestnél ezen a napon nem történt említésre érdemes harcselekmény.⁹⁴

Másnap Gyergyószentmiklóstól keletre a Békási-szoros előterében helyi harcok folytak.⁹⁵ 9-én ezek a helyi harcok folytak tovább, különösebb eredmény nélkül.⁹⁶

9-én a 24. szovjet gárda lövészhadtest 6. gárda lövészadosztály harcocsikkal megerősített harccsoportja ismét teret nyert, a Gyimesi-szoros keleti előterében elfoglalták Gyimesbükköt, és elérte a Gyimesközéplek előtti völgyzárát, ahová a német Abraham-csoport visszavonult.⁹⁷

Szeptember 7-én már olyan mértékű volt a szovjet csapatok beáramlása a Déli-Kárpátok átjáróin keresztül, hogy a hadseregcsoporthoz

rancsnoksága lehetetlennek ítélte a 2. magyar hadsereg és a Lehetetlen Siebenbürgen támadásának folytatását, illetve a Székelyföld további védelmét. A német légifelderítés ekkor már a 6. szovjet gárda harcokcsihadsereg főerőinek átkelését jelentette a Vöröstoronyi- és a Vulkáni-szoroson át, s szovjet páncélos oszlopot jelentett Nagyszé- bentől északra is.⁹⁸

Jegyzet

1. KTB 895. tekeres 7208204. felvétel

2. GOSZTONYI 171. p.;

Mejegyzendő, hogy az augusztus 25.-i marosvásárhelyi román betörésre másutt nem találni adatot, így az kritikával kezelendő. GOSZTONYI fogalmazása egyébként is többféleképpen értelmezhető: „...olyan fegyveres akciók, amelyek nagyságukkal és intenzitásukkal túllépték az e térségben már megszokott magyar-román ellenségeskedések mértékét.” A 25.-i adatot azért tartjuk mégis elfogadhatónak, mert az a nap a román haderő általában vett aktivizálódásának napja a németekkel szemben, s mert 25-ére már valamennyi román tiszt ismerhette a román politikai és katonai vezetői Észak-Erdélyre és a Székelyföldre vonatkozó nyilatkozatait és intézkedéseit.

3. Tájékoztatók 494/a. lap

4. Zákó 21. p.

5. KTB 895. tekeres 7208207. felvétel; a 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept., okt. hónap (HL BEI 3. doboz A/VI/27; 812. lap) 4. p.

6. ZAHAROV 138. p.; AR 72-73., 76. p.; KD-II. 254. p.

7. MINASZJAN 153., 160., 169. p.

8. KTB 895. tekeres 7208207. felvétel; KM-X. 478. p.; Tájékoztatók 494/b. lap

9. SYLVESTER augusztus 26. 12. p.

10. KM-X. 478. p.

11. KTB 895. tekeres 7208211. felvétel

12. KTB 895. tekeres 7208211. felvétel

13. A magyarországi harcok kezdetével a Székelyföld délkeleti szélén elsőként KOROM Mihály foglalkozott. Ezúton (is) szeretném megköszönni értékes segítségét, amit a kérdéssel kapcsolatos konzultációink során nyújtott.

14. Helységnévtár 445. 521. p.

15. Helységnévtár 603. p.

16. Helységnévtár 165. p.

17. KTB 895. tekeres 7208213. felvétel; KM-X. 482. p.; KD-II. 256. p.; MINASZJAN 153. p.

18. KTB 895. tekeres 7208220. felvétel;

19. KM-X. 482. p.

20. Tájékoztatók 496/b. lap; SYLVESTER augusztus 26. 12. p.;

SYLVESTER augusztus 27. 17. p.

21. KM-X. 482. p.

22. SYLVESTER augusztus 26. 12. p.

23. u.o. 177. jegyzet; KD-I. 256. p.

24. 27. számú hadijelentés (Hadijelentések, 674/b. lap)

25. 28. számú hadijelentés (Hadijelentések, 676/b. lap)

26. Tájékoztatók 496/b. lap; ZAHAROV 120-121. p. (vázlat); AR 59., 72-73., 76-79. p.

27. u.o.

28. Tájékoztatók 496/b. lap

29. Tájékoztatók 498/b. lap

30. SYLVESTER augusztus 26. 12. p.

31. KTB 895. tekeres 7208231. felvétel; Tájékoztatók 500-500/b. lap

32. Tájékoztatók 502/b-503. lap

33. Tájékoztatók 504/b. lap

34. KM-X. 485. p.; Tájékoztatók 498/b. lap; SYLVESTER augusztus 27. 17. p.

35. SYLVESTER augusztus 27. 17. p.

36. KTB 895. tekeres 7208224. felvétel; Tájékoztatók 498/b. lap

37. Tájékoztatók 502/b-503. lap

38. KTB 895. tekeres 7208244. felvétel; Sylvester augusztus 27. 17. p.

39. KTB 895. tekeres 7208224. felvétel

40. KTB 895. tekeres 7208231. felvétel

41. VERESS-III. 1., 2. sz. vázlat

42. KTB 895. tekeres 7208224-7208225. felvétel

43. KTB 895. tekeres 7208236. felvétel; Tájékoztatók 500-500/b. lap

44. Tájékoztatók 502/b-503. lap

45. Tájékoztatók 504/b. lap

46. KM-X. 485., 488. p.;

Tájékoztatók 504/b. lap

47. KM-X. 482. p.

48. KM-X 491. p.; Tájékoztatók 504/b. lap

49. KM-X. 493. p.

50. KM-X. 488. p.

51. KTB 895. tekeres 7208238., 7208406. (VIII. 30.); 7208244., 7208412. (VIII. 31.); 7208251., 7208419. (IX. 01.) felvétel

52. KTB 895. tekeres 7208489. felvétel

53. KTB 895. tekeres 7208419. felvétel

54. KTB 895. tekeres 7208254. felvétel

55. KTB 895. tekeres 7208243. felvétel

56. KTB 895. tekeres 7208234. felvétel

57. KTB 895. tekeres 7208241. felvétel

58. KTB 895. tekeres 7208252-7208253., 7208271. felvétel

59. Tájékoztatók 500-500/b. lap

60. Tájékoztatók 502/b. lap

61. Tájékoztatók 504/b., 505. lap

62. AR 77. p.

63. KTB 895. tekeres 7208238-7208239. felvétel

64. Tájékoztatók 502/b-503. lap

65. Tájékoztatók 504/b. lap

66. Tájékoztatók 504/b. lap; KTB 895. tekeres 7208245. felvétel; AR 73. p.

67. KM-XI. 3. p.;

- KTB 895. tekeres 7208251., 7208253. felvétel
68. KTB 895. tekeres 7208257. felvétel
69. KTB 895. tekeres 7208273. felvétel
70. NAGY Jenő (Budapest-XIII. Radnóti Miklós u. 25.) közlése, aki 1944-ben 13 évesen Sárfalván élte át az eseményeket. Sárfalva Oszdola szomszéd faluja Kézdivásárhely irányába.
71. MINASZJAN 169. p.
72. KTB 895. tekeres 7208251. felvétel; AR 79. p.
73. KTB 895. tekeres 7208257. felvétel
74. KTB 895. tekeres 7208252. felvétel
75. KTB 895. tekeres 7208260., 7208265. felvétel; AR 77. p.
76. KM-XI 9. p.
77. KTB 895. tekeres 7208273. felvétel
78. KTB 895. tekeres 7208258-7208259. felvétel, a vonatkozó intézkedés száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3361/44. g.Kdos.
79. KTB 895. tekeres 7208257-7208258. felvétel
81. KTB 895. tekeres 7208277. felvétel; a vonatkozó intézkedés száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3382/44. g.Kdos.
82. KTB 895. tekeres 7208278-7208279. felvétel
83. KTB 895. tekeres 7208266. felvétel
84. KTB 895. tekeres 7208451. felvétel
85. KTB 895. tekeres 7208275-7208276. felvétel
86. KTB 895. tekeres 7208283. felvétel; MINASZJAN 169. p.
87. KTB 895. tekeres 7208283-7208284. felvétel; KM-XI 11. p.
88. KTB 895. tekeres 7208290. felvétel; KM-XI 11. p.
89. KTB 895. tekeres 7208290. felvétel
90. KTB 895. tekeres 7208288. felvétel; ZAHAROV 138-139. p.
91. KTB 895. tekeres 7208461-7208462. felvétel; KM-XI 14. p.
92. KTB 895. tekeres 7208462. felvétel; KM-XI 14. p.
93. KTB 895. tekeres 7208470-7208471. felvétel; KM-XI 16. p.
94. KTB 895. tekeres 7208471-7208472. felvétel; KM-XI 16. p.
95. KM-XI 18. p.
96. KM-XI 21. p.
97. KM-XI 21. p.; KTB 895. tekeres 7208492-7208493. felvétel; AR 79. p.
98. KTB 895. tekeres 7208473. felvétel

A német Dél-Ukrajna Hadsereg-csoport visszavonulása Romániából Magyarországra és a parancsnoklái viszonyok alakulása az 1944. októberi visszavonulásig (Függelék 1.)

A 2. és 3. Ukrán Front 1944. augusztus 20-án indított laşi - Kisinyov-i hadművelete és a három nappal később bekövetkezett román kiugrás olyan katasztrófát eredményezett a német szárazföldi haderő számára, amely nagyságrendjében és hatásában - megítélésünk szerint - a Sztálingrád, Kurszk, vagy

El-Alamein névvel fémjelzett vereséghez mérhető. Ennek politikai és hadászati következményeivel már (ha nem is a teljesesség igényével) foglalkoztunk. Nagyon érdekes az augusztus utolsó harmadában történetek hadműveleti és harcászati leírása is, de úgy véljük, a román felségterületen lezajlott katonai események részletes leírása nem tartozik a dolgozat kereteibe, az elégséges azok összefoglalása. A részletes feldolgozást onnan és attól célszerű kezdenünk, ahol és amikor a visszavonuló német csapatfőredekkel átlépi az akkori magyar-román határt.

A Johannes (Hans) FRIESSNER vezérezredes vezette német Dél-Ukrajna Hadseregcsoporth (Heeresgruppe Südukraine) augusztus 20-án, a szovjet hadművelet megindításakor két német és két román hadseregből állt. Az Otto WÖHLER gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló seregtestcsoporth (Armeegruppe Wöhler) a 8. német és a 4. román hadseregből, a Petre DUMITRESCU vezérezredes vezette seregtestcsoporth (Armeegruppe Dumitrescu) a 6. német és a 3. román hadseregből állt. A hadseregek elhelyezkedése északról délre is ez volt: a 8. német hadsereg Észak-Moldvában állt, arccal északkeletnek, a 4. román a Szeret és a Prut folyók között, arccal északnak, a 6. német a Prut és a Dnyeszter között, arccal északnak, majd a Dnyeszter jobbpartján Tyrzaszpolig arccal északkeletnek, végül a 3. román a Dnyeszter torkolatáig, arccal északkeletnek. A hadseregcsoporth kötelékébe 17 hadtestparancsnokság (10 német és 7 román), ezen belül 49 hadosztály (25 német, 23 román és 1 szlovák) és 5 román dandár tartozott. A hadosztályok közül 3 volt páncélos.¹

A Dumitrescu-seregtestcsoporthot FRIESSNER vezérezredes a hadihelyzet alakulása nyomán augusztus 22-én feloszlatta, hogy a hadműveleti vezetést saját kezébe vegye. A hadseregcsoporth napi jelentésében ezt igyekeztek diplomatikusan megfogalmazni, ugyanis csak az szerepel, hogy a 6. német hadseregparancsnokságot a hadseregcsoporth közvetlen alárendeltségébe helyezték („AOK 6: der H.Gr. unmittelbar unterstellt”).²

Augusztus 20. - szeptember 5. között a hadseregcsoporth összesítése szerint a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporth állományából elvesztett 5 hadtesttörzs és 18 hadosztály „Verloren sind 5 Korpsatbe (IV., VII., XXX., XXXIV. und LI. A.K.) und 18 Divisionen (9., 15., 62., 79., 106., 161., 257., 258., 282., 294., 302., 306., 320., 335., 370., 376. und 384. I. D. sowie die 153. F.A.D.)”. További két, a hadrendből viszont nem törölt hadosztály veszttete el állományának nagyobb részét „Ausserdem sind von der 10. Py.Gren.Div. und der 13. Py.Div. noch hoch geringe Teile vorhanden.”³

A hadrendből törölt seregtestek egy némelyikével később a magyarországi harcokban találkozhatunk (pl. a 15. gyalog- vagy a 153. tábori kiképzőhadosztály), de ezek már az újjaalakítást követően újból felvett hadrendi számú parancsnokságokat, illetve seregtesteket jelölik.

Az augusztus 23.-át követő visszavonulás során a szervezetszerű kötelékek az esetek nagyobb részében felbomlottak, hadosztályok és dandárok részeiből, vagy több seregtest összeverődött részeiből alakultak (legtöbbször alkalmi) harcscoporthok, amelyeket a napjelentések a parancsnok névével említenek. Ez az erdélyi harcok, illetve a tordai csata leírásánál is lényeges, ugyanis egyrészt a német parancsnoklái struktúrában a magyarországi harcok idején is kimutatható ez a gyakorlat, másrészt a magyar területre behátráló német kötelékek többsége is ilyen volt. Példa erre a Gruppe Abraham (Abraham-csoport), amely az Ojtozi-szorosba vonult vissza Moldvából, és megnevezését Erich ABRAHAM altábornagyról, a 76. német gyaloghadosztály parancsnokáról nyerte.⁴

Augusztus 23-án és 24-én Romániából visszavonuló német csapatok még nem érkeztek a magyar határra, a német katonai vezetés e két napon még Moldvában és Havasalföldön akarta a helyzetet stabilizálni, annak ellenére, hogy a német és román szárazföldi csapatok közötti ellenségeskedés már augusztus 24-én kirobbant. Északon, a 8. német hadsereg 3. hegyvidékes-hadosztályának arcvonalán a 3. román határőrezred megtámadta a 138. német hegyvidékesrezdet. Erről a német, szovjet és román források egyaránt beszámolnak.⁵

Augusztus 30-án FRIESSNER vezetésre módosította a 6. német hadsereg és a Wöhler-seregtestcsoport közötti sávhátart a lași keleti szegélye (a 6. hadsereg számára kizárva) - Vaslui (bezárva) - Gâbești (bezárva) - Odobești (bezárva) vonalra. Ez az intézkedés még úgy született, hogy a hadseregcsoporthoz parancsnoka csak a rohamosan romló hadihelyzetre reagált, a már folyamatban lévő román kiugrásról még nem bírt tudomással. Az első hír, mint azt az I/2. fejezetben látjuk, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz parancsnokságához csak augusztus 23-án este 20.30-kor érkezett a bukaresti történekekről.⁶

A 2. Ukrán Front jobbszárnya gyorsan közeledett a Keleti-Kárpátokhoz. Augusztus 24-én a 7. gárdahadsereg elfoglalta Bákót (Bacău), a 40. hadsereg Németvástart (Târgu Neamț), utóbbi már közvetlenül a hegyek lábánál fekszik. A Kárpátokba felvezető Beszterce völgyében azonban Karácsonkő (Piatra Neamț) alatt 10 km-re a KIRCHNER-csoport (Friedrich KIRCHNER páncélos tábornok, a LVII. német páncélhadtest parancsnoka irányítása alatt a 46. német gyaloghadosztály részei) hevenyészett védővonalában a szovjet csapatok elakadtak.⁷

Augusztus 24-én a Honvéd Vezérkarnak német részről jelezték, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz parancsnoksága magyar területre fog települni. Nem tudjuk hova, azt a Vezérkar sem tudta: „Az új törzsszállás helye még nem ismeretes.” Az előkészítő részleg még aznap belépett Magyarországra. GREIFFENBERG meghatalmazott tábornok vezérkari főnöke, JESSEL vezérkari ezredes a fentiekben túl azt is jelezte, hogy az előkészítő tőrrel együtt a németekhez hű román tisztek is megkísérelték a határ átlépését. LÁSZLÓ Dezső altábornagy, a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese a román tisztek belépésének engedélyezését megtagadta.⁸

Augusztus 24-én a 8. német hadseregparancsnokság megkezdte harcálláspontjának áttelepítését Kománfalváról (Comănești) a Gyimesi-szoroson át Csíkszeredára (Miercurea Ciuc). A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz első visszavonuló katonái ezzel, egy nappal a román kiugrás után, átlépték a magyar határt. A hadseregcsoporthoz hadinaplójában a Kirchner-csoport harcálláspontjaként Bistrița (Beszterce) szerepel, de ez nem azonos az észak-erdélyi Besztercevel, ez egy kis település a Beszterce folyó völgyében, Karácsonkővel néhány km-rel feljebb, de még román területen.⁹

Bár az előző nap Bukarestben történtek, illetve az aznapi események egyértelművé tették a román csapatok kiválását a közös arcvonalból, FRIESSNER 24-én külön is intézkedett a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz alárendeltségébe tartozó 3. és 4. román hadseregparancsnokság, valamint az azok parancsnoksága alatt álló román seregtestek kiléptetésére a német hadseregcsoporthoz kötelekéből.¹⁰

Augusztus 25-én a fent már említett Abraham-csoport Aknavásáron (Târgu Ocna) keresztül behátrált az Ojtozi-szoros román oldali felvezető ágába.¹¹ Egyes részei Aknavásárnál nem fordultak be az Ojtozi-szorosba, hanem egy kicsit feljebb menve a Tatros (Trotuș) völgyében Dormánfalvánál (Dărmănești) az Úz (Uzul), Kománfalvánál (Comănești) a

Csobányos (Ciobănuș) völgyébe fordultak és a Magyarországra történő visszavonulást előkészítő tiszti járőrök, legalább az Úz-völgyében, még aznap átlépték a határt.¹²

Ezen a napon a 7. szovjet gárdahadsereg is elérte a Kárpátok keleti lábait. Moinești és Aknavásár között van egy hosszúka elsőhegy, ami párhuzamos a Tatrossal, attól északra keletre. Az Abraham-csoport utódvejei egy napig képesek voltak védeni a két várost, ezzel megakadályozni a szovjet csapatokat a Tatros völgyébe való behatolásban. A fenti három szoros pedig a Tatros jobb oldalágai által vágott egy-egy völgyet jelenti, amelyek átvezetnek Magyarországra.

A szovjet behatolási kísérlet az Ojtozi-szorosba, a Tatros folyása szerint a legalsóbbba, már a 25.-i német napjelentésekben feltűnik: „Entlang des Ojtoz-Tales führte der Russe ... starke Angriffe.”¹³ A szovjet támadás erejét mutatja, hogy Aknavásár keleti szomszéd városa, Onești (a két város mindössze néhány km távolságra fekszik egymástól) 25-én dél után elesett.

Augusztus 25-én a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz az Ojtozi-szoroson keresztül beérkezett Sepsizentgyörgyre. 18 órakeret az ideiglenes harcálláspontot foglalt.¹⁵ Másnap áttelepült Sepsibodokra (ez 9 km-re található Sepsizentgyörgyötől), ahol berendezték a hadseregcsoporthoz szállását. Sepsizentgyörgy túl közel feküdt az akkori magyar-román határhoz, s a román határőrsapattok betörései már ekkor megkezdődtek a térségben.¹⁶

Augusztus 31-én Romániából áttelepült Debrecenbe Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz vasúti szállásokat koordináló törzse (Gen. des Transportens Südkrajne), s még aznap átvette a Tiszától keletre húzódó összes magyar vasútvonal felett az irányítást. Ugyanezen a napon, a szlovák nemzeti felkelés (29.-i) kirobbanásának hatására az észak-magyarországi vasútvonalak irányítása az Észak-Ukrajna Hadseregcsoporthoz hasonló törzsek kezébe ment át.¹⁷

Német részről nem csupán Romániából érkeztek csapatok Erdélybe. A 4. német hegyi hadosztályt, amelynek felváltását az arcvonalban előző nap 2. magyar hegyi dandár befejezte, augusztus 24-én kivonták a 1. magyar hadsereg bal-szárnyán harcoló XLIX. német hadtest kötelékéből, és intézkedtek Romániába történő átirányításáról vasúti szállással.¹⁸

Más kérdés, hogy a hadosztály a hadi események alakulása folytán nem Romániából érkezett, hanem Magyarországra. 27-én belépett a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe, amelynek törzse azt tervezte, hogy a hadosztály Sepsizentgyörgy térségében gyülekeztesse, megerősítse 10 rohamlövettel és két légvédelmi tüzérosztállyal, majd betetik a Barcaság (Brassó körzete) és a Tömösi-hágó (Predeal) birtokbavételére.¹⁹ Az Ojtozi-szoros térségében és attól északra kialakult helyzet miatt azonban 28-án a Barcaság helyett az addigi beérkezett 4 zászlóaljából hármat a Gyimesi- és a Békási-, egyet az Ojtozi-szoroshoz vezényeltek.²⁰ A hadosztály 29-én az LVII. német páncélhadtest alárendeltségébe lépett.²¹

A Tömösi-hágó birtoklása fontosabbnak tűnt a német hadvezetés számára bármely más hágónál (legalábbis a Déli-Kárpátokban), mivel Bukarestből, s attól északra Ploieștiből ez volt a legrövidebb átjáró Erdélybe (Brassóba), Bukarest és Ploiești térségében pedig ekkor még jelentős harcértéket képviselő német alakulatok voltak. Ezek legrövidebb visszavonulási útvonala adott esetben csak a Tömösi-hágón keresztül vezetett.

Ugyancsak fontos volt a Bodzai-szoros birtoklása, mivel a foksányi kapu felől ez volt a legegyszerűbb, Bukarest térségét elkerülő átjáró a Déli-Kárpátokon. A 4. német hegyi-

hadosztály egy részét is itt terveztek harcra vonni, párhuzamosan a Tömösi-hágóban zajló harcselekményekkel. Augusztus 28-ára virradóra FRIESSNER kivonta a LXXII. különleges rendeltetésű hadtest parancsnokságát a 6. hadsereg kötelékéből, s megbízta a Bodzai-szoros visszafoglalásával, illetve tartásával. Ehhez a hadtestparancsnokság alárendeltségébe utalta a 4. hegyihadosztályt.²² Mint fennebb láttuk, ez az intézkedés már nem lépett életbe, még aznap megváltoztatták.

Augusztus 26-án egy újabb német harccsoport, a 46. gyaloghadosztály- és egy műszaki zászlóalj részeiből szervezett Gruppe Festner érkezett meg a magyar határra a Csobányos völgyében. A csoport a 8. német hadsereg kötelékébe tartozott, de hadtestparancsnokság alárendeltségébe (aznap még) nem osztották be.²³ Két nappal később a csoport egy másik része a Gyimesi-szorosba érkezett meg a magyar határra.²⁴

Augusztus 26-án az 1. német hegyi hadosztály is a Székelyföldre érkezett, Sepsiszentgyörgyön megkezdték első szerelvényeiknek kirakását.²⁵

Augusztus 27-től megkezdődött a 97. német vadászadosztály Erdélybe szállítása, vasúton. A seregetestet még aznap a 8. hadseregparancsnokság alárendeltségébe léptették.²⁶

Ugyancsak a 8. hadseregparancsnokság alárendeltségébe léptették a Brandenburg ezredet, amelynek egy zászlóalja légiszállítással augusztus 28-án Szászrégenbe megérkezett.²⁷

Mivel a Moldvából visszavonuló 8. német hadsereg alárendeltségi viszonyai is kaotikusak voltak (nem is beszélve a 6. német hadseregről), kimutathatók a törekvések ezek lehetőség szerinti rendezésére. Augusztus 27-én a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport vezérkari főnöke a német Abraham-csoportot és Festner-csoportot az LVII. páncéloshadtest parancsnokság alárendeltségébe léptette.²⁸

Ezzel a Székelyföld keleti szegélyén álló német csapatok a Békási-szorostól (pontosabban annak előterétől) az Ojtoziig egy hadtest kötelékébe kerültek, nevezetesen a karácsonkői (Piatra Neamt) hídfőt védő Kirchner-csoport, a Csobányos völgyébe visszavonult Festner-csoport, valamint az Úz-völgy és az Ojtozi-szorost védő Abraham-csoport. Másnap, az ugyanitt harcoló magyar csapatokat összefogó IX. magyar hadtestparancsnokság is a 8. német hadseregparancsnokság alárendeltségébe lépett.

Az LVII. páncéloshadtest Kirchner-csoportjától, pontosabban a 46. gyaloghadosztálytól (parancsnoka augusztus 26-tól Reich REUTER ezredes); hiszen Friedrich KIRCHNER altábornagy a hadtest védőszakaszának kiterjesztése folytán egyre kevésbé „ért rá” csak a karácsonkői hídfő védelmi harcainak irányítására, s a parancsnoklási viszonyok bizonyos fokú konszolidálódásával egyre inkább ismét hadtestparancsnokként funkcionálhatott; északra a Tölgyesi-szoros előterébe újabb német harccsoport, s vele egy újabb német hadtestparancsnokság, a XVII. érkezett be.

Ez a csoport augusztus 27-én a Hangu - Piripig te-repszakasza vonult vissza. Hangu a Békás-tó partján fekszik, Piripig a Németvásárt (Târgu Neamt) a Beszterce völgyével összekötő úton, a Stánişoara-hegység egyetlen átjárójának keleti feljártában. A csoport védte területen, a Békási-tó északi csücskénél folyik a tóba a Beszterce és a Kis-Beszterce. Előbbi völgyében Vatra Dorneire lehet eljutni, az utóbbi völgy felvezet a Tölgyesi-szorosba. A XVII. hadtestparancsnokság átvette a védelem irányítását ezen a területen.²⁹

Vatra Dornei felett, a Borgói-hágó keleti bejáratánál található Kosna (Coşna), ami akkor határfalu volt, már magyar területen. A Székelyföldet Észak-Erdélytől elválasztó szűkület keleti felét erről a településről kosnai-nyaknak is nevezték. A

XVII. német hadtestparancsnokság augusztus 27-én a kosnai nyak területén is átvette a védelem irányítását.³⁰ Az elkövetkező napokban az ebben a térségben álló magyar csapatok is a XVII. német hadtestparancsnokság alárendeltségébe léptek.

A két német hadtest közötti sávhatárt aznap, augusztus 27-én még jelölték ki.³¹

Ezzel, legalábbis a parancsnoklási viszonyok vonatkozásában, kialakult a német front a Székelyföld és Észak-Erdély keleti szegélyén. A legészakibb észak-erdélyi kárpáti átjáró, a Borsai-szoros, illetve a Borsai-szoros és a Borgói-szoros között fekvő Radnai-hágó ugyanis Moldva felől szintén Vatra Dornei felől közelíthető meg. A Borgói-szoros a Kelemen-havasok és a Borgói-hegység, a Radnai-hágó a Borgói-hegység és a Radnai-havasok, a Borsai-szoros a Radnai-havasok és a Máramarosi-havasok között szeli át a Keleti Kárpátokat. A Máramarosi-havasok a maga 2000 méteret ostromló csúcsával csapattestek számára járhatatlan, a hegység északnyugati csücskénél pedig már a Tisza forrásvidéke található, amit az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport kötelékébe tartozó 1. magyar hadsereg védett, az Árpád vonalra támaszkodva. Fenn északon a román átállás már nem érezte közvetlenül hatását, az arcvonal augusztus-szeptember fordulóján viszonylag stabil volt.³²

Augusztus 27-én egy újabb német vezetésű szerv jött létre Erdélyben. Arthur PHLEPS (1881. november 29. Berethalom - 1944. szeptember 21. Arad) SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS táviratban jelezte a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokságának, hogy Hitler kinevezte őt teljhatalmú tábornokká Erdély vonatkozásában, („... er zum bevollm. General für Siebenbürgen ernannt sei...”), s hogy aznap meg is érkezik oda. (Végülis aznap még nem érkezett meg.) Táviratában PHLEPS egyben kérte az Erdélybe vasúti szállítást alatt álló 4. német hegyihadosztály feletti rendelkezési jogát, hogy bevehesse azt a Tömösi-szoros elfoglalására.³³

FRIESSNERt és törzsét meglepte PHLEPS kinevezése. Nem tudták, hogy milyen helyet fog elfoglalni a parancsnoklási struktúrában. Érintkezése léptek a szárazföldi csapatok főparancsnokságával, ahol először nem tudták PHLEPS kinevezéséről, majd négy óra elteltével visszajelezték, hogy azt HIMMLER kérdésre a Führer valóban megtegte. A második telefonbeszélgetés során sikerült tisztázni, hogy az új teljhatalmú tábornok a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokságának lesz alárendelve. („Es sei aber selbstverständlich, dass er der H.Gr. unterstellt wurde.”)³⁴

PHLEPS személyének kiválasztása nem volt véletlen. Erdélyi születésű lévén, HIMMLER olyannak tekintette, aki tisztában van a helyi viszonyokkal, s ennek jelentőséget tulajdonított az augusztus 27-én még mindig remélt román politikai viszont-fordulat elérésében. PHLEPS az I. világháború k. und k. vezérkari őrnagyként fejezte be, majd 1941-ig szolgált a román királyi hadseregben, ahol a hadosztálytábornoki rendfokozatig és a hadiakadémia-parancsnokságig vitte.

Az is PHLEPS kiválasztása mellett szólt, hogy nagy gyakorlatot szerzett a hegyes terepen irreguláris alakulatok ellen vívott harcokban és az önkéntes alakulatok szervezésében. 1943. április 21. óta ő volt a mostari székhelyű V. SS hadtest parancsnoka. Irányította a partizánok elleni harcot a boszniai és hercegovinai hegyekben, illetve felügyelte alatt szervezték 1943 őszétől a horvát és bosnyák legénységű 13. „Handschar”, 1944 tavaszától az albán legénységű 21. „Skanderbeg” SS-hadosztályokat.

Úgy látszik, HIMMLER négy dologgal számolt. Egyrészt azzal, hogy (akár a remélt viszont-fordulat után, akár

annak hiányában) Erdélyben a német vonalak mögött partizán-
tevékenység kezdődhet, másrészt azzal, hogy román legénység
előre számolt ezzel az erdélyi szászok és a népi németek
(Volksdeutsch-ok) vonatkozásában. HIMMLERnek negyed-
részt az is eszébe juthatott, hogy PHLEPSnek 1943. szeptem-
berében három olasz század szétverése árán sikerült a Dubrov-
nik környéki olasz alakulatokat „visszatérítenie” MUSSOLINI
hűségére. Hasonló jellegű akciókkal a Dél-Erdélyben állomá-
szozó román csapatok vonatkozásában az SS birodalmi vezetője
vagy a Führer ugyancsak számolhatott.³⁵

Augusztus 28-án Phleps megkezdett Szovátára, és
jelentkezett FRIESSNERnél („...meldet sich beim
Oberbefehlshaber.”). A hadseregcsoport parancsnokát ez az
aktus nyugtatta meg végleg Phleps parancsnoklasi struktúrában
elfoglalt helyét illetően. FRIESSNER a Barcaság és az onnan
a Regátba vezető két hágó, a Tömösi és a Bodza visszafoglalá-
sával bízta meg az SS-tábornokot. Mivel az törzs nélkül érke-
zett, rendelkezésre bocsátotta a LXXII. különleges rendeltet-
ésű (zur besonderen Verwendung) hadtesttörzset. A PHLEPS
előző nap kért 4. hegyihadosztályt azonban közben már elindí-
tották a Székelyföld keleti szegélyére, így az nem állhatott
PHLEPS rendelkezésére. FRIESSNER ezt a tényt közölte is
vele. Ugyanezen a napon, 28-án a hadseregcsoport törzse érte-
sítést kapott, hogy a 8. SS lovashadosztályt Budapest térségé-
ből Erdélybe vezényelték, a PHLEPS által megalakítandó harc-
csoport kötelékébe.³⁶ Ezzel kialakultak a később Gruppe
Siebenbürgen (Erdély-csoport) néven ismertté vált kötelék ke-
retci.

A LXXII. hadtest törzse, amely két nappal korábban
még a foksányi kapu déli szektorának védelmét kapta feladatul
a Bodza torkollattól (a Szeretbe) Bráilág, augusztus 28-án ér-
kezett be Sepsiszentgyörgyre.³⁷ A 8. SS lovashadosztályt szállí-
tító első vasúti szerelvények szeptember 2-án rakodtak ki.³⁸ A
várt támadás a Tömösi- és a Bodzai-szoros birtokba vételére
így augusztus utolsó napjaiban nem következett be.

Augusztus 27-én a Honvéd Vezérkar javasolta a Dél-
Ukrajna Hadseregcsoport törzsszállásának áthelyezését Seps-
bodokról Szovátára. A javaslat elfogadását követően GROL-
MAN vezérőrnagy, a hadseregcsoport vezérkari főnöke meg-
tette a szükséges intézkedéseket. A hadseregcsoport parancs-
noksága 27-én 24,00 órától ideiglenes jelleggel Csikmadarasra
(Mádáras), onnan 28-án déltől Szovátára (Sovata) tette át szék-
helyét. Ez a kisváros Maroszzék és a Görgényi-havasok talál-
kozásánál fekszik, ott, ahol a Kis-Küküllő kilép a hegyek kö-
zül.

Augusztus 28-án változott a Dél-Ukrajna Hadsereg-
csoportot alkotó két német hadsereg parancsnokságának harc-
állásponja is. A 8. hadsereg törzsszállása Maroshévízre
(Toplița) tette át székhelyét, a 6. hadsereg Calvinára.⁴⁰ Előb-
bi város a Maros forrásvidékéhez közel, a Gyergyói-völgy északi
részén fekszik, utóbbi a Bodzai-szoros havasalföldi bejáratá-
nál. Ezen a napon helyezte át törzsszállását az LVII. német
páncéloshadtest parancsnoksága is, a Csobányos- és az Úz-völ-
gyétől nyugatra elterülő Csík központjába, Csikszeredára.
(Miercurea-Ciuc).⁴¹

A 6. hadsereg parancsnoksága nem sokáig maradt a
Kárpátok déli oldalán. Egy napot töltött csupán Calvinában,
törzsszállását 29-én a sokkal biztonságosabb Sepsibenyőre
(Pădureni) helyezte át. Ezzel mindhárom német főbb hadműve-
leti vezetési szerv (a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport, illetve a 6.
és 8. német hadsereg) magyar területre került.⁴² A negyedik
fő vezetési szerv, a megőttés hadműveleti terület parancsnok-

sága (Befehlshaber des rückwärtigen Operationsgebiets) csak
két nappal később, 31-én jött át Magyarországra, Szászrégenre
(Reghin).⁴³

A 6. német hadseregcsoportnak harcállásponja a
továbbiakban, a hadseregcsoportnak alkalmazásának és te-
vékenységi körének változásával (mint azt látni fogjuk), na-
ponta változott. Augusztus 30-án Măkásra (Moacsa), 31-én
Málnásra (Malnaș), szeptember 1-jén Málnásfürdőre (Malnaș
Băi) szeptember 2-án Mărcfalvára (Satu Mare) települt át.⁴⁴

Sepsibenyőn, Málnás és Málnásfürdő Sepsiszent-
györgytől északra, az Olt völgyében fekszik, Maksa a Sepsis-
zentgyörgytől Kézdivásárhelyre vezető úton Sepsiszent-
györgytől keletre. Mărcfalva kissé jobbra van Erdélyben,
Székelyudvarhely felett, ahol a Nagy-Küküllő, közel a forrásá-
hoz, kilép a hegyekből az Udvarhelyi völgybe. Az Olt völgyé-
ben a hadseregcsoport vezérkari főnöke nem érezte elég bizton-
ságnak törzsszállását. Egyrészt éppen ott történtek szinte na-
ponta román betörések, ahol a folyó átlépte a magyar-román
határt, s ha esetleg Sepsiszentgyörgy esik, akkor közöttük és
a románok között nincs számottevő akadály. Másrészt a szeptem-
ber 2.-i nagyobb erejű román támadás nyugat felől eljutott a
Baróti-hegység gerincéig, amely nyugat felől szegélyezte az
Olt völgyét, s 3-án a gerincet átlépő román harcfelderítő járő-
rket már Sepsiköröspatak és éppen Málnásfürdő nyugati szélé-
től vetették vissza.⁴⁵

Augusztus 28-án a Dél Hadseregcsoport újabb had-
osztálya érkezett vissza a Regátból. Nem harcoló alakulatról van
szó, ennek megfelelően nem állt meg a határon, hanem azonnal
hátravontak, és Csikbánfalva - Csikménaság körzetében gyüle-
keztek, azzal a céllal, hogy bevonják az új fő védővonal kiépí-
tésébe. Az 1. szlovák műszaki hadosztályt van szó.⁴⁶

Ez a sereget az eredeti szándéktól eltérően a továb-
biakban nem vett részt az erdélyi hadműveletben, illetve azok
biztosításában és kiszolgáltatásában. A szlovák nemzeti felkelés
augusztus 29.-i kirobbanását követően a hadosztályt a németek
lefejevették. Az erre vonatkozó német parancs 31-én kelt.⁴⁷

A hadosztályt magukat népi németeknek valló tagjai
szeptember 4-én újra felfegyverezték, belőlük egy zászlóaljta ala-
kítottak, s azt átadták a Gruppe Siebenbürgennek.⁴⁸ A többieket
hátraszállították Magyarország belsejébe, ahol a későbbiekben a
Margit-vonal Balaton-Erd közötti szakaszának kiépítésében al-
kalmazzták mint 1. szlovák műszaki hadosztályt. Az erre vonatko-
zó intézkedést azonban csak szeptember 19-én adták ki.⁴⁹

A hadműveletek szempontjából nem volt jelentősé-
ge, csupán érdekesség, hogy más nemzet katonái is voltak Erdé-
lyben. A 3. német hegyihadosztály kötelékében harcolt egy
spanyol önkéntes század, amit csak október 8-án vontak ki az
arcvonalból.⁵⁰

Augusztus 29-én beérkezett Madéfalvára és belépett
a 8. német hadsereg alárendeltségébe a 278. német roham-
lövegosztály,⁵¹ valamint Szászrégenre beérkezve a Branden-
burg hadosztály 4. ezrede.⁵² E napon kapott értesítést a hadse-
regcsoport parancsnoksága, hogy a 75. gyaloghadosztályt az
Észak-Ukrajna Hadseregcsoporttól átvénylik Erdélybe.⁵³ Ez
a hadosztály szeptember 2-án lépett a Dél-Ukrajna Hadsereg-
csoport alárendeltségébe.⁵⁴

Augusztus 29-én az OKH módosította a Dél-Ukrajna
és az Észak-Ukrajna Hadseregcsoport közötti sávhatárt. Az új
sávhatár Csernovic - Kuty - Máramarossziget (Sighetu
Marmatiei) - Nagykároly (Carei) - Debrecen - Szolnok vonalá-
ban húzódtott, valamennyi helységgel a Dél-Ukrajna Hadsereg-
csoport számára bezárva.⁵⁵

A fentiek nyomán aznap FRIESSNER is új sávhatárt jelölt ki a 6. és a 8. német hadsereg között: Rámcicul Sárát (moldvai kisváros, a 6. hadsereg számára bezárva) - Zabola (Zábala, 8.) - Sepsibüksád (Bixad, 8.) - Parajd (Praid) északkelet 15 km 1476-os magaslát - Marosoroszfalu (Rușii-Munți, 8.) - Beszterce (Bistrița, 8.) - Bethlen (Beclean, 6.) - Dés (Dej, 6.) - Zilah (Zalău, 6.).⁵⁶

FRIESSNER ezzel a sávhatárral úgy felezt meg Észak-Erdélyt, hogy a 2. magyar hadsereg leendő hadművelési területe a 6. német hadsereg sávjába esett. Ez feltehetően nem volt tudatos részéről, noha a 2. magyar hadsereg felállítási munkálatairól már tudomással bírt. A két német hadsereg közötti sávhatárt az arcvonalon és annak közelében úgy vonta meg, hogy a 8. hadsereg visszahátrált a Kárpátokba, illetve ahogy várta a 6. hadsereg maradványainak beérkezését a magyar határra. Ettől lejjebb alapvetően a domborzat függvényében döntött. Figyelémmre méltó viszont, hogy nem jelöl ki sávhatárt német és magyar hadseregek között. Ez megerősíti abbéli állásfoglalásunkat, hogy a 2. magyar hadsereg augusztus 30-ától (tehát 29-én még nem) tekinthető megalakultnak.

Magyar részről az első napokban, tehát augusztus 25-30. között nem állapították meg a felállítandó 2. hadsereg számára sávhatárokat, legalábbis a rendelkezésre álló magyar levéltári anyagban nem találni erre vonatkozó intézkedést. A Honvéd Vezérkar hadművelési osztályának anyagában augusztus 30-án találunk először erre vonatkozó utalást. Az intézkedés az 1. és a 2. hadsereg közötti jelölte ki a sávhatárt, sajnos azonban maga az intézkedés nem maradt fenn, csupán az arra történő utalás az aznap intézkedések felsorolásában, így magát a sávhatárt leírni nem tudjuk. Megjegyzendő azonban, hogy az utasítás felsorolásának szövegezése arra enged következtetni: kellett lennie korábban is sávhatárt szabályozó parancsnak: „Az 1. és 2. hds. közötti sávhatárt újból szabályoztuk.”⁵⁷

Megítélésünk szerint ez nem mond ellent a 30.-ai időpont fent jelzett megállapításának, mivel semmi nem zárja ki, hogy a két magyar hadsereg közötti sávhatárt kijelölésére a 2. hadseregparancsnokság szervezésének kezdetekor, akár már augusztus 25-én intézkedhetett a Vezérkar. A két hadsereg közötti sávhatárt egyébként már másnap, 31-én módosították (sic!), de sajnos ez az intézkedés sem maradt fenn, csupán annak megemlítő felsorolása. Ez ugyancsak megerősíti a 30.-ai napot, mint a 2. hadsereg megalakulási dátumát. A 31.-ei módosítás indoklása ugyanis arra utal, hogy a két magyar hadsereg közötti sávhatárt a Honvéd Vezérkar hadművelési osztálya már 30.-a előtt kidolgozta, de csak 30-án adta ki azt a két hadseregparancsnokság felé intézkedés formájában. 29-ére már ki kellett dolgoznia, hogy azonnal módosítania keljen a német hadseregcsoportok közötti sávhatárt 29-ei megváltoztatása miatt: „A Hgr. Süd-Ukraine és Nord-Ukraine közti határ megváltoztatása folytán az 1. és 2. hds. közti határ megváltoztatására intézkedünk.”⁵⁸

Augusztus 29-én a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság olyan direktívát adott ki, amely tartalmazta már a magyar területeket is érintette. A direktíva („szlavka”, a legfelsőbb hadvezetésű származó hadművelési utasítás) a 3. Ukrán Front számára Dobrudzsa és Bulgária irányában szabta meg a továbbtámadás irányát, egyben alárendeltségébe utalta a szovjet Dunai Katonai Flottillát. A továbbiakban ez a szovjet hadseregcsoport kiesik érdeklődési körünkől.

A 2. Ukrán Frontot a direktíva két részre osztotta (nem szervezettileg). A balszárny 27., 53 és 6. gárda harcoksi hadsereg számára nyugati irányú támadást határozott meg. Szeptember 7-ére a három hadseregnek el kellett érnie a

Câmpulung - Pitești - Giurgiu terepszakszát, majd tovább kellett támadnia Turnu-Severin, tehát a Duna vaskapui átörése irányába. A jobbszárny 7. gárda, 40. hadseregnek és 2. (Gorskov-) lovas-gépesített csoportnak a keleti-Kárpátok hágóját kellett birtokba vennie a Máramarosi-havasoktól a hegység délkeleti csücskéig, szeptember 7-ére ki kellett jutnia a Beszterce - Kolozsvár - Nagyenyed - Nagyszeben vonalra, ezzel be kellett fejeznie Románia moldvai területeinek elfoglalását, majd tovább kellett támadnia Szatmárnémeti irányába, egyben elé kellett segítenie a 2. Ukrán Fronthoz jobbról kapcsolódó 4. Ukrán Front átkelését az Északkeleti-Kárpátokon.⁵⁹

A következő szovjet direktíva pontosan egy héttel követte az első olyat, amely tartalmazta már magyar területeket érintett. A Legfelsőbb Főparancsnokság azon a napon adta ki, amikor a 2. magyar hadsereg megindította támadását. (Az egybeesés véletlen, a szeptember 5-i direktíva MALINOVSKIJ marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka felterjesztett elgondolása alapján született, amelynek papíra vetése még a magyar támadás előtt megtörtént.) Alapvető eltérés az augusztus 29-i direktívától, hogy nem a 2. és 3., hanem a 2. és 4. Ukrán Front felé intézkednek benne. Szeptember elején a szovjet hadvezetés már e két front együttműködésével számolt az erdélyi és kelet-magyarországi hadszíntéren.

A 4. Ukrán Front számára azt a feladatot szabta, hogy törjön át az Északi-Kárpátokon, jusson ki Ungvár - Munkács térségébe, majd támadjon tovább Csap - Nyíregyháza irányába, és balszárnyával teremtsen összeköttetést a 2. Ukrán Frontal. A továbbiakban ez a szovjet hadseregcsoport kiesik érdeklődési körünkől.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyának (40. hadsereg, 7. gárdahadsereg) meg kellett gyorsítania átkelését a Keleti Kárpátokon. A jobbszárny támadásának elősegítésére a hadseregcsoport centrumában a 27. hadseregnek és a 6. gárda harcoksi hadseregnek, eltérve az előző direktívában nekik meghatározott feladattól, átkelve a Déli-Kárpátok hágóján támadást kellett indítania Nagyszeben - Kolozsvár irányában, szeptember 15-ére ki kellett jutnia a Szatmár - Kolozsvár - Déva vonalra. A 6. harcoksihadsereg ezen belül külön is feladatot kapott, hogy mindkét hadtestével harcba lépve közbeeső támadási célként 9-ére foglalja el Medgyest, illetve Gyulafehérvárt. Az 53. hadseregnek is jobbra kellett fordulnia, átkelni a Déli-Kárpátokon, s az előbbi két hadsereghez nyugatról kapcsolódva Petrozsény - Déva irányában támadást indítva 19-ére el kellett érnie a Brád - Lugos vonalat. A Kárpátoktól délre a 46. hadseregnek az 53. hadsereg 75. lövészhadtestével együtt, de egyedül kellett folytatnia a támadást nyugati irányban, Szörényvárt (Turnu Severin) céllal. Távolabbi feladatként a front egésze számára a Nyíregyháza - Szeged vonal elérését határozták meg.

A direktíva kettőszította a Gorskov-lovas-gépesített csoportot, de nem szüntette meg, mint hadsereg-szintű szervezeti köteléket. A 23. harcoksi hadtestnek, kilépve az arcvonalból (az Ojtoz-szorosból), a Kárpátokat délről megkerülve át kellett csoportosulnia Brassó térségébe, ahonnan szeptember 8-án támadásba kellett lépnie Csíkszereda irányába. Miután eredetileg, meg kellett felőli is ez volt hadművelési célja, s a Gorskov-csoport másik hadtestének, az 5. gárda lovashadtestnek továbbra ebben az irányban kellett támadnia a Székelyföld keleti szélén fekvő hágókból, e városnál a két hadtestnek újra találkoznia kellett. A szovjet hadvezetés ezzel a manőverrel be kívánta keríteni a Székelyföld déli részén harcoló német-magyar csapatokat.⁶⁰

A 2. Ukrán Front jobbszárnyának a Nyírségben fel kellett vennie az összeköttetést az északkelet felől érkező 4.

Ukrán Frontal. Ezzel szemben a szovjet hadvezetésnél az 1. magyar, 8. német és 2. magyar hadsereg hadművelési szintű bekerítésére vonatkozó elképzelés. Azt, hogy a 2. Ukrán Front egésze, egy hadsereg kivételével Erdélyben folytasson hadműveleteket, bulgáriai fejlemények (átállítás) tették lehetővé.

A szovjet 6. gárda harcokci, illetve a 27. és 53. hadsereg parancsnoki nem várták be a Legfelsőbb Főparancsnokság szeptember 5.-i direktíváját. MALINOVSZKIJ marsall előzetes intézkedése, illetve a hadi helyzet alakulása folytán, a visszavonuló német csapatöredékek üldözése közben már 4-én behatoltak a Déli-Kárpátok román kézen levő átjáróiba. A 4. német légiófflotta felderítő gépei jelentették is a szovjet oszlopok megjelenését a Brassóba átvezető Tömösi- és a Nagyszébenbe átvezető Vöröstoronyi-szorosban.⁶¹

A 23. szovjet harcokci hadtest szintén már a direktíva kiadása előtt, szeptember 4-én MALINOVSZKIJ utasítására megkezdte a manőver végrehajtását.⁶²

Augusztus 30-án újabb német harcscsoportok jelentek meg a 8. hadsereg hadrendjében. A gimesi-szorosban végrehajtandó ellentámadás céljából Csíkszereda térségében megalkították a Scholze-csoportot (Gruppe Scholze). Az Úz-völgyben megjelent a Breith-csoport, az Ojtozi-szorosban a Busch-csoport.⁶³

Szeptember 1-jén a kelet-magyarországi hadművelési terület addigi parancsnoka (bisherige Befehlshaber des Op. Geb. Ostungarn), Emil ZELLNER altábornagy belépett a Dél Hadseregcsoporthoz parancsnokságának alárendeltségébe, mint a Maros-állás kiépítését irányító törzs (Erkundungsstab Zellner).⁶⁴

Szeptember 2-án a 2. magyar hadsereg belépett a Dél Hadseregcsoporthoz alárendeltségébe. A hadseregparancsnokság harcálláspontja ekkor Bethlen (Beclan) községben volt.⁶⁵

Ezen a napon FRIESSNER vezére, a hadseregcsoporthoz parancsnoka összekötő törzset (Durchgangs-Vermittlungsstab) rendelt a 2. magyar hadsereg parancsnokságának alárendeltségébe (der 2. ung. Armee ... untrstellt). Az EISMANN vezérkari ezredes, a 6. német hadseregparancsnokság addigi 1. vezérkari tisztje (1. Gen. St. Off.) vezetése alatt a 114. tűzparancsnokságból (arko 114.) felállított törzs feladatait szabta egyben a 2. hadsereg harcfelelőseinek elősegítését erővel. Ez némileg túlmélt a szövetséges hadseregekhez kiküldött törzsek szokásos feladatain, de a hadművelési feladat fontossága (a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavétele és lezárása) ezt indokolta, s az sem zárható ki, hogy FRIESSNER német alakulatok EISMANN alárendeltségébe utalásával az összekötő törzs bizonyos ellenőrzési funkcióját is alá kívánta támasztani az általa nem egy esetben megbízhatatlannak tartott magyarokkal szemben. FRIESSNER intézkedése alapján a törzs alárendeltségébe e napon a II/818. könnyű tábori és az I/48. légvédelmi tüzérsztyály, a 1179. rohamlövész osztyály, valamint 40 nehéz páncéltörő ágyú (sic! „sowie 40 s. Pak unterstellt.”) lépett be.⁶⁶ EISMANN állomáshelyét a 2. magyar hadsereg parancsnokság törzsszállásán 3-án foglalta el.⁶⁷

A PHLEPS SS-Obergruppenführer parancsnoksága alatt álló Gruppe Siebenbürgen (Erdélyi csoport) szintén 2-án lépett be a hadseregcsoporthoz alárendeltségébe. Fentebb láttuk a csoport kereteinek kialakulását. Szó szerint vett létrehozásáról, tehát parancsnokságának megalakulásáról a német forrásokban nem olvashatunk, csak képzésének folyamatáról. Ezen a néven a 2.-i napjelentésben fordul elő először, így, hogy belépett a hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe („Gruppe Siebenbürgen: der H.Gr. unmittelbar unterstellt”). Úgy véljük, ennek alapján levonható az a következtetés, hogy azt a dátumot, amihez konkrétan a Gruppe Siebenbürgen meg-

alakulását (annak lezárultát) kötnünk kell, szeptember 2-án állapíthatjuk meg. A csoport kötelékébe e napon a 8. SS lovas-hadosztyály, illetve a 75. német gyaloghadosztyály tartozott. Parancsnokságának harcálláspontja Marosvásárhelyen (Târgu Mureș, Neumarkt) települt.⁶⁸

Az OKH egyikéből éppen ezen a napon helyezte ki látásba, hogy az Észak-Ukraina Hadseregcsoporthoz arcvonalán várható szovjet támadás miatt megfontolják a 75. gyaloghadosztyály átcsoportosítását leállításának lehetőségét.⁶⁹ A Dél-Ukraina Hadseregcsoporthoz parancsnokságát ez nagyon meglepte, s igen károsan érintette, hiszen a tervezett dél-erdélyi támadásban a hadosztállyal számoltak, feladatainak végrehajtását kellő erő hiányában nem volt kire bízni. Mind GROLMANN, mind PHLEPS 3-án telefonon lépéseket tett az OKH és az Észak-Ukraina Hadseregcsoporthoz felé az elhatározás megmámsítására, illetve megkísérelték elérni, hogy az parancs formájában ne kerüljön kiadásra.⁷⁰

Kétnapi bizonytalanság után 5-én délután közölte telefonon az Észak-Ukraina Hadseregcsoporthoz vezérkari főnök GROLMANN, hogy miután azideig jelentős szovjet támadás nem indult arcvonalra ellen, átadja a 75. hadosztályt.⁷¹ A hadosztály átirányítása végül is nem történt meg, a várt szovjet támadás annak arcvonalát a galíciai Krosno térségében 9-én törte át, a napjelentések ekkor az Armeegruppe Heinrici kötelékében említik.⁷²

A Gruppe Siebenbürgen vezérkari főnökévé szeptember 2-án a 4. román hadseregparancsnokság mellett korábban működött német összekötő törzs vezérkari főnökét, KRIEBEL vezérkari alezredest nevezték ki. E kinevezési dátum megerősíti a megalakulás 2-ára tételét, annak elismerésével, hogy önmagában természetesen nem fogadható el perdöntő bizonyíték gyanánt.⁷³

Az, hogy az Erdélyi-csoport Marosvásárhely térségében jött létre, meghatározta a következő időszak parancsnoklási viszonyait is a hadseregcsoporthoz belül. Gondolunk itt arra, hogy a 2. magyar hadsereg együttműködése szeptember elején a 6. és nem a 8. német hadsereggel alakult ki közvetlenül (s természetesen az Erdélyi-csoporton túl), s hogy a hadseregcsoporthoz belüli seregtestcsoport (Armeegruppe) képzése is a 6. hadsereggel történt meg.

Bár, mint fentebb láttuk, FRIESSNER a Gruppe Siebenbürgen megszervezéséhez PHLEPS rendelkezésére bocsátotta a LXXII. hadtestparancsnokságot, az a szeptember 5.-i támadás megkezdésekor már nem PHLEPS törzseként funkcionált. Az Erdélyi-csoport vezénylő tábornoka alapvetően már csak a 8. SS lovas-hadosztyály parancsnokságára támaszkodhatott. Szeptember 6-ától a LXXII. hadtestparancsnokság, Georg ZWADE vezérőrmagy megbízott parancsnokkal az élén átvette az LVII. páncélos hadtesttől nyugatra harcoló csoportok, így például a Barót-környéki ellenlökéseket végrehajtó Gruppe Thams felett a parancsnokságot. Egyedül az aznappal alakított Gradl-csoport maradt a 6. hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségében, azzal a feladattal, hogy tartsa a harcászati összeköttetést a 6. hadsereg jobbszárnyán előnyomuló Erdélyi-csoporttal.⁷⁴ A Gradl-csoport alárendeltségébe ezen a napon belépett a 1335. rohamlövészosztály.⁷⁵

Visszatérve néhány napot, szeptember 2-án Désén a Rommel-csoport belépett a 8. német hadsereg alárendeltségébe. Ez egy sorozatvető harcscsoport volt (Nebelkdo. Rommel).⁷⁶

Szeptember 3-án és 4-én a 6. német hadsereg parancsnoksága is igyekezett összefüggő arcvonalat, illetve vezetési rendszert kialakítani, mint az néhány nappal korábban a 8.

hadsergenél már lezajlott. Székelykeresztúr térségben a Gradl-csoport feladata volt (a magyar határbiztosítás megerősítésén túl) az összeköttetés kialakítása a tőle nyugatra ekkor már gyülekező Erdély-csoporttal, egyelőre a 6. hadsergeparancsnokság közvetlen alárendeltségében. Az Olt kanyarulatát, illetve a Baróti-hegységet az LVII. páncéloshadtest kötelékébe tartozó Thams-csoport zárta le. Ettől keletre a Gerecke-csoport csatlakozott, már a Bodza-szoros irányába, ahol a Schmidt- és a Winkler-csoport alkotta a hadsereg balszárnyát.⁷⁷

Szeptember 3-án a 6. hadsergnek mindössze 6 harcokosi, 14 rohamlövés és 10 rohamágyú állt rendelkezésére, nem számítva a magyar csapatok nem nagyszámú nehézfegyverzeteit. Valamivel jobban állt a 8. hadsereg, amely e napon 54 rohamlövészt jelentett. A hadsergecsoport parancsnokságának ezeken túl további 14 rohamlövészt állt rendelkezésére.⁷⁸

Szeptember 4-én EISMANN jelentette a hadsergecsoport-parancsnokság első vezérkari tisztjének, hogy a 2. magyar hadsergnek átadott 20 Pz-IV és 5 Párduc harcokosi megérkezett, de 12 Pz-IV-nek és a Párducoknak hiányzik a kezelőszemélyzet.⁷⁹

A 2. magyar hadsereg parancsnoka szeptember 3-án megkérdezte a német összekötő törzs nála jelentkező főnökét, hogy Gruppe Siebenbürgent alárendelik-e neki. Eismann telefonon kapcsolatba lépett GROLMANnal, aki arra hivatkozva, hogy PHLEPS törzsének nem csupán katonái, de politikai feladatai is vannak, nemleges választ adott. Megüzente viszont VERESSnek, hogy a 2. hadserggel egyidőben az Erdély-csoport is támadást fog indítani délkeleti és déli irányba, ezzel hadsergének balszárnyán számolhat.⁸⁰

Szeptember első napjaiban sajátos parancsnoklási viszonyok alakultak ki a Székelyföld déli részén, az LVII. német páncélos hadtest hadművelleti területén. Szeptember 5-én este 22 órától ez rendeződött azzal, hogy a 6. hadsergeparancsnokság átvette az LVII. páncélos hadtest egészét, beleértve az Ojtozi-szoros kijáratánál harcoló Kessel-csoportot illetve az Űz- és a Csobányos-völgyének kijáratát lezáró 4. hegyihadosztályt is. A Székelyföld déli része ezzel egészében a 6. hadsergeparancsnokság hadművelleti vezetése alá került.⁸¹

Az LVII. német páncéloshadtesttel egyedül az Abraham-csoport nem került át a 6. hadsereg állományába. A 8. hadsereg parancsnoksága északabbra vezényelte át, a Békási-szoros térségébe, ahol átvette a 46. német gyaloghadosztály részei és a 2. magyar tábori póthadosztály feletti parancsnokságot. A 8. német hadsereg jobbszárnyára került Gruppe Abraham feladata lett egyúttal az összeköttetés biztosítása a 6. német hadsereg balszárnya felé.⁸²

Szeptember 5-én, a parancsnoklási viszonyok fenti átalakításának megfelelően új sávhatár lépett életbe a két német hadsereg között: Dormánfalva (Därmănești, Moldva), a 8. hadsereg számára bezárva) - Csikménás (Armănești, 8.) - Csíkcsicó (Ciceu, 6.) - Parajd (Praid, 6.) - Marossárpatak (Glodeni, 6.). A német forrás legkeletibb helységként Sapatakot említi, de ilyen nevű község nem azonosítható. Megadja viszont, hogy ez 15 km-re északkeletre található Marosvásárhelytől. A megadott irányban és távolságon található Marossárpatak, így valószínűsíthetően ez volt a két német hadsereg közti sávhatár legkeletibb pontja.⁸³

Ezzel a sávhatár-meghatározással kapcsolatban két dolog megjegyzendő. Az egyik az, hogy a Gruppe Siebenbürgent, ami pedig a két német hadsereg között helyezkedett el, s nem tartozott egyik hadsergeparancsnokság alárendeltségébe sem, nem határolta el szomszédaitól, erre csak másnap került sor. A másik érdekesség, hogy a Dél-Ukrajna Hadse-

regcsoport anyagában legkorábban szeptember 8-án található sávhatár-kijelölést a 6. német és a 2. magyar hadsereg között.

Az első problémára akkor találtak megoldást, ha előrelapozunk a hadsergecsoport hadinaplójában. Szeptember 8-án ugyanis a Gruppe Siebenbürgent besorolták a 6. hadsergeparancsnokság alárendeltségébe.⁸⁴ Ezzel formálisan is bekövetkezett az, ami szeptember 5. óta a gyakorlatban már nyilvánvaló volt: az Erdély-csoport parancsnoksága hadtestparancsnokságként funkcionált. PHLEPS, akit HIMMLER még augusztus 27-én egész Erdély meghatalmazott tábornokává nevezett ki, nyilván nem örült ennek a besorolásnak. Bár nincs róladatunk, de valószínűsíthetően kísérletet tett a besorolás kivédésére, az azért következett be csak három nappal a támadás megindítása után.

A 6-ai sávhatár-meghatározás tükrözi ezt a huzavonát. Szokatlanul elnagyolt, csupán egyetlen lakott helyet nevez meg egy patak vonalának meghatározásával („Bachgrund bei Fitias”). Fitias egyébként ezen a néven azonosíthatatlan, feltételezhetően a Nagy-Küküllő mentén, Székelykeresztúr közelében fekvő Fiafalváról (Filiaș) van szó.⁸⁵

A 2. magyar és a 6. német hadsereg közötti sávhatár feltételezően már korábban megvonásra került, mint szeptember 8-án. Nem maradt fenn ugyan az erre vonatkozó német intézkedés, de feltételezzük, hogy az vagy FRIESSNER szeptember 2.-i, vagy GROLMAN 4.-i hadművelleti utasításában foglaltatott benne. Egyrészt a támadási célok meghatározásához szükséges volt a két hadsereg támadási sávjának elhatárolására, másrészt megerősíti feltételezésünket a 8.-i sávhatár kijelölésekor alkalmazott fogalmazás, ami új sávhatárról és nem egyszerűen csak sávhatárról szól („neue Trennungslinie”). A 8.-ai sávhatárt annak kapcsán határozta meg, hogy a hadsergecsoport támadó csoportosítása ezen a napon ment át védelembe. Az új sávhatárt északi-déli irányban vonták meg, a Ludas-patak vonalában. Északi végpontja az erdélyi belhatáron található Légen (Legii) volt, Kolozstól északkeletre, a 2. hadsereg számára bezárva, onnan délnek Mezőtőhát (Tăureni, 6.) - Marosludas (Luduș, 6.) - Marosbogát (Bogata, 6.) - Asszonyfalva (Frauendorf, Axente Sever) melletti útilla.⁸⁶

Szeptember 6-án meghatározták a 6. hadsergen belül az LVII. páncélos és LXXII. hadtest közötti sávhatárt is. Ez a Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) - Lövete (Lueta) - Sepsibükszád (Bixad) - Dálnok (Dalnic) - Papóc (Păpăuți) vonalon húzódott, minden helységgel a LXXII. hadtest számára bezárva.⁸⁷

Szeptember 5-én GROLMAN találkozott GREIFFENBERGGEL, s a parancsnoklási viszonyokról tárgyalt vele. Szóba került újabb hadosztályok átirányítása, illetve átirányításának szükségessége a hadsergecsoporthoz, VERESS törekvése a IV. magyar hadtest alárendelésére a 2. magyar hadsergnek, sőt a Heinrich-teregtestcsoport átalérendelése az Észak-Ukrajna Hadsereg-csoport állományából a Dél-Ukrajna Hadsereg-csoportéba.

Az Armeegruppe Heinrichi Gotthard HEINRICI vezérezredes parancsnoksága alatt az 1. német páncélos és az 1. magyar hadseregből állt. A Máramarosi-havasoktól a Duklai-hágóig tartotta az arcvonalat az Északkeleti-Kárpátokban. A rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy az ölet kitől származott, de kigondolóját nyilván ez vezette, hogy a Kárpát-medence hadművelleti vezetése egy kézbe kerüljön. A Dél-Ukrajna Hadsereg-csoportnak ekkor már nem kellett foglalkoznia a Balkánnal, annak keleti fele ugyanis már elveszett, nyugati felén pedig a Délkelet Főparancsnokság (OB Südost) látta el a hadművelleti irányítást.⁸⁸

GROLMAN szempont 7-én, mikor új hadműveleti feladatot szabott a 2. magyar hadsereg és a Gruppe Siebenbürgen számára, egy új hadrendi elem, egy zárosztág (Sperrverband) felállítását rendelte el. A von KESSEL altábornagy, a 2. német páncélosadosztály parancsnoka vezetésével felállítandó zárosztagnak a 2. magyar hadsereg kötelékébe kellett belépnie, azzal, hogy szükség esetén átkerül a német Erdély-csoport alárendeltségébe. Feladata a szovjet páncélos betörések elrekesztése volt, hiszen a 6. szovjet gárda harcokcsíhaderege ékei aznap már túlhaladtak Nagyszebenben. A zárosztág állományához a 8. német hadseregtől az 52. utászászlóalj, a 721. páncélvadászostály részei, a XVII. hadtest egy műszaki zászlóalj, a 6. német hadseregtől a 92. páncélos utászászlóalj, a Gerecke-csoportot, a 905. páncéloscsoportot, a 1015. és 1176. rohamlívegosztályt, a 721. páncélvadászostály részzeit, illetve a II/241. Luftwaffe-légvédelmi tüzérszótályt kellett kivonni.⁸⁹

A Kessel-zárcsoport szeptember 8-án megalakult, első részei beérkeztek Marosvásárhely térségébe, ahol azonban a Gruppe Siebenbürgen kötelékébe léptek be.⁹⁰ A csoport csak öt nap múlva, 13-án lépett a 2. magyar hadsereg alárendeltségébe, közvetlenül a hadseregparancsnokságába. Harcálláspontját e napon Kolozsra helyezte át.⁹¹

Szeptember 12-én GROLMAN intézkedett a 8. hadseregparancsnokság felé, hogy a Brandenburg ezred III. zászlóalját adja át a Kessel-zárcsoport megerősítésére. Egyidejűleg kérte a 6. hadsereg vezérkari főnökét, hogy a székelyföldi arcvonal megrövidítésével felszabaduló erőkből csoportosítson át gyalogságot a Kessel-zárcsoportozhoz.⁹²

14-én az előző nap a Kis-Küküllőtől délre, Erdőszentgyörgytől (Singeorgiu de Padure) a magyar-román határ irányába sikeres ellenlökést végrehajtott Gradl-csoportot beosztották a Kessel-zárcsoport állományába, amely ezzel átkerült a 6. német hadsereg kötelékéből a 2. magyar hadseregébe.⁹³

Alighogy megkezdődött a Székelyföld kiürítése, szeptember 8-án a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága hátravitte törzsszállását Magyarország belsejébe, Szovátról Zajtára. Ez a kisközség Szatmárnémetitől 12 km-re északnyugatra fekszik, a trianoni határon, de már magyar oldalon. Persze GROLMAN nem ezért választotta ki Zajtát, hanem azért, mert innen közvetlenül vezet vasútvonal az ország belseje irányába, itt végződik a Mátészalkáról kiinduló szárnyvonal. Szatmárnémetiből azonban, amit a szakirodalom nagyobb része a hadseregcsoport harcálláspontjaként említ, nincs ilyen irányú közvetlen összeköttetés, csak előbb délnyugatnak Nagykárolyon, vagy északkeletnek Máramaroszigeten keresztül. A 6. német hadseregparancsnokság ugyanezen a napon a Maros-Torda vármegyében található Petelére (Petelea) települt át.⁹⁴

Szeptember 13-án a 6. hadsereg parancsnoksága tovább települt hátrafelé, a Bethlentől 13 km-re nyugatra található Batára (Baca).⁹⁵

Jegyzet az 1. függelékhez

1. KM-X. 458-459., 506-507. p.

2. KTB 895. tekeres 7208164., 7028179. felvétel, a vonatkozó parancs száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3223/44. g.Kdos

3. KTB 895. tekeres 7208454. felvétel, a vonatkozó dokumentum száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3388/44. g.Kdos

4. KM-X. 517. p.; KTB 895. tekeres 7208213. felvétel

5. KTB 895. tekeres 7208191. felvétel; ZAHAROV 112. p.; AR 72. p.; RO 28. p.

Megjegyzendő, hogy ez utóbbi forrás általában az ellenségeskedés kirobbanásáról ír a német és a román csapatok között, nem csupán egy helyen lezajlott román támadásról.

6. a sávhátarra vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208344. felvétel az első hírre vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208187. felvétel

7. KTB 895. tekeres 7208190-7208192. felvétel; AR 63. p.

8. A Honvédelmi Vezérkar hadműveleti osztály összefoglalója az 1944. augusztus 23-25.-i intézkedésekről 3. p. (Intézkedések 167. lap)

9. KTB 895. tekeres 7208192. felvétel

10. KTB 895. tekeres 7208192. felvétel

11. KTB 895. tekeres 7208203. felvétel

12. SYLVESTER augusztus 26. 12. p.

13. KTB 895. tekeres 7208374. felvétel; AR 63. p.

14. KTB 895. tekeres 7208203. felvétel

15. KTB 895. tekeres 7208272. felvétel; Tájékoztatók 494/b. lap

16. KTB 895. tekeres 7208376. felvétel

17. Kszv napló 3533. p.

18. Tájékoztatók 488., 490/b. lap

19. KTB 895. tekeres 7208221. felvétel

20. KTB 895. tekeres 7208228. felvétel

21. KTB 895. tekeres 7208232. felvétel

22. KTB 895. tekeres 7208228. felvétel

23. KTB 895. tekeres 7208208. felvétel;

Megjegyzendő, hogy itt Gruppe Fessner olvasható, de ez valószínűleg elírás, mivel a további felvételeken Gruppe Festner olvasható.

24. KTB 895. tekeres 7208224-7208225. felvétel

25. KTB 895. tekeres 7208211. felvétel

26. KTB 895. tekeres 7208214. felvétel

27. KTB 895. tekeres 7208228-7208229. felvétel

28. KTB 895. tekeres 7208214. felvétel

29. Tájékoztatók 496/b. lap; KM-X. 482., 485. p.;

Megjegyzendő, hogy a magyar forrásokban egy helyütt XLII. német hadtest olvasható. Ez bizonyára elírás, s a XVII. hadtestet jelenti. XLII. hadtest a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport kötelékében nem volt.

30. Tájékoztatók 496/b. lap

31. KTB 895. tekeres 7208222. felvétel

32. KD-II. 254. p.

33. KTB 895. tekeres 7208222. felvétel; a vonatkozó távirat száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3280/44. g.Kdos.

34. KTB 895. tekeres 7208222. felvétel

35. KD-II. 255. p.; E-G. KRÄTSCHEMER: Die Ritterkreuzträger der Waffen-SS (Schütz, Preussisch Oldendorf, 1982 - 3. kiad.) 509-512. p.; K. G. KLIEFMANN: Die Waffen-SS. Eine dokumentation (Der Freiwillige, Osnabrück, 1965) 229. p.

36. KTB 895. tekeres 7208229. felvétel; a LXXII. hadtest südszékének rendelkezésre bocsátásáról intézkedő parancs száma: H.Gr. Südukraine Ia. Nr. 3294/44. g.Kdos.

37. KM-X. 478. p.; KTB 895. tekeres 7208229. felvétel;

A rendelkezésemre álló német forrásokban nem találtam arra vonatkozó utalást, hogy augusztus 28-án hol volt a LXXII. hadtest szervezetszerző

parancsnoka, Sigismund von FÖRSTER gyalogsági tábornok. Arra viszont igen, hogy helyét megbízott parancsnokként szeptemberben (pontos nap megadása nélkül) Georg ZWADE vezérőrnagy vette át.

38. KTB 895. tekeres 7208265. felvétel

39. KTB 895. tekeres 7208223. felvétel

40. KTB 895. tekeres 7208225. felvétel

41. KTB 895. tekeres 7208382., 7208393. felvétel

42. KTB 895. tekeres 7208400. felvétel

43. KTB 895. tekeres 7208413. felvétel

44. VIII. 30-ra vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208407. felvétel; VIII. 31-re vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208413. felvétel; IX. 1-re vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208421. felvétel; IX. 2-re vonatkozóan: KTB 895. tekeres 7208425. felvétel

45. KTB 895. tekeres 7208265. felvétel

46. KTB 895. tekeres 7208225. felvétel

47. KTB 895. tekeres 7208279., 7208417-7208418. felvétel

48. KTB 895. tekeres 7208577. felvétel

49. KTB 895. tekeres 7208279-7808280. felvétel

50. KTB 895. tekeres 7209005. felvétel

51. KTB 895. tekeres 7208236. felvétel

52. KTB 895. tekeres 7208234. felvétel

53. KTB 895. tekeres 7208234. felvétel

54. KTB 895. tekeres 7208258. felvétel

55. KTB 895. tekeres 7208279. felvétel

56. u.o.; Megjegyzendő, hogy DÉS nem szerepel a forrásokban. Szerepel viszont a térképeken és helységnévtárakban fellelhetetlen Burglos. DÉS éppen belesik a Zilah - ... - Bethlen - Beszerce vonalra, s német neve Burgschloss. Ez esetben valószínűleg elírásról lehet szó.

57. Intézkedések 178. lap, a vonatkozó intézkedés száma: 4619 / M. hdm.1.vkf-44.

58. Intézkedések 179. lap, a vonatkozó intézkedés száma: 4698 / M. hdm.1.vkf-aa.

59. ZAHAROV 134-137. p.

60. ZAHAROV 138-139. p.; MINASZJAN 171-172. p.

61. KTB 895. tekeres 7208277. felvétel

62. MINASZJAN 169. p.

63. KTB 895. tekeres 7208239., 72082442., 7208244. felvétel

64. KTB 895. tekeres 7208255. felvétel

65. KTB 895. tekeres 7208258. felvétel

66. KTB 895. tekeres 7208259., 7208276. felvétel

67. KTB 895. tekeres 7208268. felvétel

68. KTB 895. tekeres 7208239., 7208427. felvétel

69. KTB 895. tekeres 7208262. felvétel

70. KTB 895. tekeres 7208268. felvétel

71. KTB 895. tekeres 7208291. felvétel

72. KM-XI. 21. p.

73. KTB 895. tekeres 7208260. felvétel

74. KTB 895. tekeres 7208463. felvétel

75. KTB 895. tekeres 7208466. felvétel

76. KTB 895. tekeres 7208264. felvétel

77. KTB 895. tekeres 7208266. felvétel

78. KTB 895. tekeres 7208267., 7208269. felvétel

79. KTB 895. tekeres 7208276. felvétel

80. KTB 895. tekeres 7208269. felvétel

81. KTB 895. tekeres 7208451. felvétel

82. KTB 895. tekeres 7208695. felvétel

83. KTB 895. tekeres 7208451. felvétel

84. KTB 895. tekeres 7208713. felvétel

85. KTB 895. tekeres 7208463. felvétel;

86. KTB 895. tekeres 7208713. felvétel

87. KTB 895. tekeres 7208463. felvétel

88. KTB 895. tekeres 7208286. felvétel

89. KTB 895. tekeres 7208476. felvétel

90. KTB 895. tekeres 7208482. felvétel

91. KTB 895. tekeres 7208528. felvétel

92. KTB 895. tekeres 7208523. felvétel

93. KTB 895. tekeres 7208541. felvétel

94. KTB 895. tekeres 7208483-7208484. felvétel

95. KTB 895. tekeres 7208529. felvétel

A 2. magyar hadsereg felállítása és szervezete (Függelék 2.)

A román kiugrás pillanatában Észak-Erdélyben a IX. magyar hadtestparancsnokság és a Székely Határvédelemlégi Erők Parancsnoksága alá tartozó erők állomásoztak.

A IX. (kolozsvári) hadtest kötelekése eredetileg a 25. (nagyváradi) és a 26. (kolozsvári) gyaloghadosztály, valamint a 27. (marosvásárhelyi) könnyűhadosztály tartozott. Ezek 1944. augusztus 23-án távol voltak a hadtesttől, még korábban a frontra vezényelték azokat, az 1. hadsereghez.¹

A román kiugrás pillanatában, 1944. augusztus 23-án a IX. hadtest csekély erőkkel rendelkezett. Ezek közül is csak a 9. határvadász dandár volt teljes harcértékű (feltöltött), a többi feltöltetlen keretlakulat.² A hadtest parancsnoka dánokai VERESS Lajos (1889, Sepsiszentgyörgy - 1976, London) altábornagy (szeptember 1-től vezérrezdes) volt. Bocsátását 1942. november 15. óta töltötte be a kolozsvári hadtestparancsnokság élén, 1944. augusztus 25-től a kormányzó őt bízta meg a 2. hadseregparancsnokság megalakításával. A hadsereget 1944. október 16-ig vezette, akkor a kormányzó akadályoztatásának esetére homo regiusnek jelölt tábornokot a 8. német hadsereg vezérkari főnöke letartóztatta. Augusztus 25-től a hadseregparancsnokságot gyakorlatilag a IX. hadtestparancsnokságra alapozva állította fel. A IX. hadtest parancsnokságát nem tartotta meg, azzal vitéz KOVÁCS Gyula (1893, Tordatúr - 1963, Cleveland) vezérőrnagyot (szeptember 1-től altábornagy) bízta meg, akit november közepén VASVÁRY Frigyes vezérőrnagy követett. A hadtest vezérkari főnöke MIKLÓS Gyula vk. alezredes volt.³

A 9. határvadász dandár (parancsnoka SZÁSZ Ferenc vezérőrnagy) parancsnoksága Csíkszeredán székelt. Alárendeltségébe három határvadász csoportban négy határvadász

zászlóalj tartozott. Mind a négy rendelkezett három határvadász és egy nehézfégyverszázzal, utóbbi állományában egy géppuskás (12 géppuska) és egy aknavető (4 cső) szakasszal, valamint a zászlóalj-közvetlenek között egy árkászszázzal, egy távbeszélő szakasszal, egy aknavető szakasszal (2 cső) és két páncéltörő szakasszal (4, illetve 2 cső). A határvadász csoportok vonata csoportonként két fogatolt vonatoszlopból, egy hegyi (málhásállat) vonatoszlopból, egy taligaoszlopból, egy löszerkezelő oszlopból, egy fogatolt egészségügyi oszlopból és egy gépkocsizó egészségügyi szakaszból állt. A 65. határvadász csoport parancsnoksága Gyergyószentmiklóson, az ennek alárendelt 21. határvadász zászlóalj parancsnoksága Gyergyótölgyesen székelt. A zászlóalj 1. százada Gyergyóbékásra, a 2. százada Bélborra települt ki. A 70. határvadász csoport parancsnoksága Csíkszeredán, az ennek kötelékébe tartozó 32. határvadász zászlóalj parancsnoksága Gyimesfelsőlokon volt. A zászlóalj 1. százada az Úz-völgyébe települt fel, közvetlen a határral (az ún. Zollamthoz). 2. százada a Csobányos-völgyébe települt fel, a határtól beljebb fekvő Csobányos-telepre, illetve a csobányosi völgyzárhoz. A 67. határvadász csoport parancsnokság (Sepsiszentgyörgy) kötelékébe két határvadász zászlóalj tartozott. A 24. zászlóalj parancsnoksága Kézdivásárhelyen volt, 1. százada Bereckre települt ki. A 26. zászlóalj parancsnoksága Sepsiszentgyörgyön székelt, 2. százada az Ojtoziszorosban a közvetlenül a határon lévő Sósmezőn települt. Ez a négy zászlóalj használta a hegyi megnevezést is.⁴

Volt még két, az előbbiekkal azonos szervezeti határvadász csoport, amely nem tartozott a 9. határvadász dandár kötelékébe, a 68. és a 69. Ezek is a Székely Határvédelmi Erkhöz tartoztak, amelynek parancsnoka 1944. július 1. - október 16. között vitéz HORVÁTH Ferenc (1898, Brassó - 1971, Stuttgart) vezérőrnagy volt, aki vitéz nemes felsőbírója KOZMA István (1896, Csíkszereda - 1951, Budapest) vezérőrnagyot követte ebben a beosztásban (HORVÁTH után már nem neveztek ki senkit a Székely Határvédelmi Erkh parancsnokává). A 68. határvadász csoport parancsnokság és az annak alárendelt 34. határvadász zászlóalj Székelyudvarhelyen települt, a 69. határvadász csoport parancsnokság Marosvásárhelyen, úgyszintén az ennek alárendelt 23. határvadász zászlóalj parancsnoksága. Az ugyanennek kötelékébe tartozó 22. határvadász zászlóalj parancsnoksága Besztercén volt. Ez a két határvadász csoport csupán annyiban különbözött a 9. határvadász dandárba besorolt háromtól, hogy zászlóaljai nem bírtak hegyi megnevezéssel, illetve hogy állományukba egy-egy kerékpáros század is tartozott. A Székely Határvédelmi Erkh Parancsnoksága alá volt rendelve a IX. hadtest parancsnokságának.⁵

A 9. határvadász dandár kötelékébe tartozott az 59. portyázó zászlóalj parancsnokság (Tusnádfürdő), alárendeltségében két portyázó századdal (95/1. Barót, 3 órs; 59/2 Sepsiszentgyörgy, 4 órs), a 26. határvadász zászlóalj határszakaszán. További hat portyázó század helyezkedett el a többi hat határvadász zászlóalj tevékenységi körzetében. Hadrendi számuk meggegyezett a zászlóalj hadrendi számával, kivéve a 22. portyázó századot, amelynek parancsnoksága Tekén települt. Órseik száma változó volt: 21. század 6, 32. század 5, 24. század 4, 34. század 7, 23. század 13 és 22. század 7 órs. A hat portyázó század a hat határvadász csoportparancsnokság alárendeltségébe tartozott.⁶

A történelmi magyar-román határon (a második bécsi döntés nyomán keletkezett nem) már 1940-től megkezdődött az Árpád-vonal kiépítése. Összefüggő védővonalat nem képezett, de 1944. augusztusában több eleme (elsősorban völgyzárak) már állt. Ezeket a Radnai-havasoktól az Ojtozi-

szorosig tizenkettő erőd alosztály (század) biztosította. A 9. határvadász dandár kötelékébe tartozó három határvadász csoportparancsnokság alárendeltjei voltak, hadrendi számuk (perezetten) megegyezett ezek határvadász zászlóaljaiak hadrendi számával. Kivételt egy század képezett, az 59/1. (Tusnádfürdő), amely az egyetlen portyázó zászlóalj hadrendi számát viselte, a 26. határvadász zászlóalj helyett. A további tizenegy elhelyezkedése: 21/1. Békás, 21/2. Maroshévíz, 21/3. Borszék, 21/4. és 5. Gyergyótölgyes, 21/6. Palotailva, 32/1. Úz-völgy-Zollam, 32/2. Gyimesfelsőlók, 32/3. Gyimesközéplók, 24/1. Ojtoz-telep, 24/2. Kászónújfalú.⁷

A Székely Határvédelmi Erkh kötelékébe tartozott húsz székely határőr zászlóalj. E milic-jellegű elhelyezkedése a határvadász csoportok működési területéhez kötődött: 65. csoport: 1. és 2. zászlóalj (Gyergyószentmiklós), 3. (Ditró); 70. csoport: 4. zászlóalj (Csíkszerpízfő), 5. (Karcfalva), 6. (Csíkszereda); 67. csoport: 8. zászlóalj (Kézdivásárhely), 10. (Kovászna), 11. és 12. (Sepsiszentgyörgy), 13. (Barót); 68. csoport: 14. zászlóalj (Székelyudvarhely), 15. (Oklánd), 17. (Székelykeresztúr), 18. (Parajd); 69. csoport: 19. zászlóalj (Marosvásárhely), 20. (Erdőszentgyörgy), 21. (Ákosfalva), 22. (Mezőmadaras), 27. (Nyárádszereda). Egy székely határőr zászlóaljba négy határőr század, egy nehézfégyver század (nehézpuska, páncéltörő, aknavető szakasz 2-2-2 csővel), egy árkász és egy távbeszélő szakasz tartozott. A 9. határvadász dandár illetékességi területén diszlokáltak zászlóaljak (1-13.), amelyek a hegyi megnevezést is használták, rendelkeztek még egy huszár szakasszal és egy kerékpáros rajjal. A többi zászlóalj (14-27.), amelyek nem használták a hegyi megnevezést, ennek fordítottjával: egy kerékpáros szakasszal és egy huszár rajjal rendelkeztek.⁸

A Székely Határvédelmi Erkh Parancsnokságának közvetlen alárendeltje volt a 2. és a 9. határvadász dandáré az 1. székely tüzérosztály, kötelékében négy-négy hegyi úteggel, útegenként 4 csővel. Az 1. osztály parancsnoksága Csíkszeredán, útegei Csíkszeredán, Gyimesfelsőlokon, Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön (ideiglenesen Uzonban), a 2. osztály parancsnoksága Besztercén, útegei Gyergyótölgyesen, Désen, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen települtek. A Székely Határvédelmi Erkh tüzérosztagéba tartozott a IX. székely légvédelmi tüzérosztály, amelynek parancsnoksága, könnyű légvédelmi ágyús útege (3 csővel) és légvédelmi gépágyús útege (6 csővel) egyaránt Ditrón települt.⁹

A Székely Határvédelmi Erkh közvetlen alakulata volt még a 2. székely huszárszázad (Csíkszereda, ideiglenesen Szilágysomlyó), amit az 1943-as hadrend még nem ad meg; a X. székely utászászlóalj (Sepsiszentgyörgy) egy kerékpáros és egy hegyi utászszázaddal, ellentétben az 1943. évi hadrenddel, amelyben még mindkét utászszázad kerékpárosként szerepel; a X. székely híradózászlóalj (Csíkszereda) három könnyű vezetékes távbeszélő és egy hegyi távbeszélő századdal, itt az 1943-as hadrend még egy könnyű vezetékes, egy rádiós és egy híradó-építő századdal számolt. A vonalalakulatok csak tőredéke létezett 1944. augusztusában, ezek mind be voltak sorolva a 9. határvadász dandárba: két gépkocsizó- egy fogatolt-, egy fél taliga- és egy fél hegyi (málhásállat) vonatoszlop, egy gépkocsi szereszlop, egy kerékpáros géppuskás, egy árkász, egy távbeszélő szakasz és egy vonatműhely. Minden vonalalakulat a román kiugrás pillanatában Csíkszeredán települt. Az 1943. évi hadrendben meghatározott vonalalakulatok közül nem volt meg a légvédelmi géppuskás század, egy gépkocsi vonatoszlop, a taliga- és a hegyi vonatoszlop fele-fele, három ellátóoszlop, három gépkocsizó, két fogatolt- és egy vegyes

(gépkocsizó és fogalott) egészségügyi oszlop, egy egészségügyi szeroszlop, egy löellátó oszlop, egy hegyi lőszerkezelő oszlop, egy élelmész oszlop, egy sütőoszlop, egy egyesített hadihíd- és rohambűri oszlop, két személyirányító állomás és a székely határőr zenekar.¹⁰

A IX. hadtest keret jellegű alakulata volt a 25. pót gyalogezred (25/I. II., III. pót gyalogzászlóalj) Nagyvárad-Zilah térségében, a 26. pót gyalogezred (26/I., II., III. pót gyalogzászlóalj) Kolozsvár - Décs - Beszterce körzetében, a 27. pót gyalogezred (27/I., II., III. pót gyalogzászlóalj) Marosvásárhely - Székelyudvarhely - Sepsiszentgyörgy térségében, a 9. pót tüzérezred (9/I., II. pót könnyű ágyús osztály) Kolozsvár körzetében, továbbá a hadtest-közvetlen 101. pót néhez tarackosoztály Margitta térségében és a 14. pót kerékpáros zászlóalj Kolozsvár körzetében.¹¹

Ezek az alakulatok alkották a későbbi 2. magyar, illetve 8. német hadsereg román kiugrásakor már meglévő alakulatait. Ezeket től augusztus 24-től kezdődően több seregettestet, egységet irányítottak Észak-Erdélybe.

A román kiugrás után azonnal intézkedések láttak napvilágot a magyar-román határ megerősítésére. Ebben szerepet játszott a román vezetés magatartása (I. Mihály király és Sănătescu tábornok, miniszterelnök I/1. fejezetben hivatkozott megnyilvánulásai és cselekedetei), az általában feszült magyar-román viszony, az I. világháborús tapasztalat (amikor 1916-ban Románia megtámadta a vele élvileg szövetségi viszonyban álló Osztrák-Magyar Monarchiát), az augusztus 25-től állandósuló román betörések a Székelyföldre, nemkülönbön a német és a román csapatok közötti ellenségeskedések kirobbanása augusztus 24-én.¹²

A legfontosabb intézkedések közé tartozott, hogy a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese, vitéz LÁSZLÓ Dezső (1893 Lovászpatona - 1949 Budapest) altábornagy már augusztus 24-én teljes határozatot rendelt el a magyar-román határon.¹³

Azért ő intézkedett, mert a Honvéd Vezérkar főnöke, vitéz nemes VÖRÖS János (1981, Csabrendek - 1968, Balatonfüred) vezérezredes távol volt az országtól, az OKH-n (Oberkommando des Heeres, német szárazföldi csapatok főparancsnoksága) tett éppen látogatást. LÁSZLÓ altábornagy a kormányzóra hivatkozva sürgönyöztetett VÖRÖS vezérezredesnek, hogy azonnal, repülőgéppel térjen haza. Ugyanabban a táviratban, szintén HORTHY-ra hivatkozva, felhívta a németek figyelmét Dél-Erdély és Szlovákia (!) biztosítására. VÖRÖS vezérezredes csak 25-én hajnali 2.50-kor érkezett haza, különvonaton.¹⁴

LÁSZLÓ altábornagy még 23-án este 23.30-kor előzetesen intézkedett a pót seregetestek mozgósítására. Ezek a gyaloghadosztályokhoz képest gyengébb felszereltségű, gyengébb harcértékű alakulatok voltak. Két pót gyalogezredből álltak, azok három zászlóaljából, de volt pót hadosztály (a 7. és 9.), ahol egy zászlóalj csak két századból állt, s zászlóaljak nehézfegyverzetet száradonként 6-6 golyószóró jelentette. Ez utóbbiak páncéltörő fegyverekhez is csak úgy jutottak, hogy VÉRESS Lajos altábornagy, a IX. hadtest parancsnoka Apahidán a román hadseregnek szállítási alatt álló német 7,5 cm-es páncéltörő ágyúkat foglaltak le. E két hadosztály tüzérségi löveganyaga I. világháborús volt, gépi vontatószerkezetek nem voltak, lovak hiányoztak, előbbiek nem egy esetben Bánffyhyunad környékén „bevonultatott” bivalyokat fogtak.¹⁵

Az Apahidán lefoglalt 10 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyút végül a 25. gyaloghadosztálynak adták át, kezelésmélyeztet azokhoz a 2. tüzérosztályt biztosított, amelyeket löveganyaga még a Kárpátokban nagyrészt megsemmisült.¹⁶

Augusztus 24-én hajnalban (3.45-kor), már az éjjelre összehívott koronatanács ülése után LÁSZLÓ altábornagy aláírásával intézkedés ment ki a Fővezérség hadilétszáma emelésére. Ez a Honvéd Vezérkar azon, viszonylag kis létszámú, közvetlenül a Honvéd Vezérkar főnöke alárendeltségében álló törzse volt, amely a hadrakelt seregetestek hadműveleteit, illetve pótlásait és anyagi ellátását irányította. Ugyanekkor ment ki intézkedés a pót seregetestek mozgósítására (azok megerősítésére) és felvonulatására, Észak-Erdély és a Székelyföld katonai biztosítására a IX. hadtestparancsnokság felé. Utóbbiba beletartozott, hogy a Székely Határvédelmi Erőknek azonnal meg kellett szállniuk a Keleti-Kárpátok átjáróját.¹⁷

Augusztus 24-én intézkedtek a felállítás alatt álló 5 új határhadász zászlóalj felvonulására. A 60. és 61. zászlóaljt Nagyvárad-Gyula térségében a határa vezényelték, ezek a továbbiakban kiesnek érdeklődési körünkől. Az 5 zászlóaljt Bánffyhyunad-Kolozsvár térségébe irányították, a 7. zászlóaljat a Székelyföld déli hajlatába, az Ojtozi-szorostól a Bodzai-szorosig, a 33. zászlóaljat a Radnai- és a Borgói-hágóra. Ez utóbbi mellett 4 új erőd alosztályt is felállítottak: 33/1. Óradna, 33/2. Nagyiilva, 33/3. Marosborgó, 33/4. Tibuczka.¹⁸

Ugyancsak 24-én intézkedtek a Honvéd Vezérkar I. osztálya a 101. és 102. sz. páncélvonat, valamint a 10. rohamtüzérosztály felvonulása Kolozsvár térségébe. A Katonai szállítási vezetősége a két páncélvonat beérkezését már másnapra jelezte.¹⁹

A két páncélvonat még 24-én útbaíndult, a 101. Kölcseyből, a 102. Felsővisóról. 26-án mindkettő beérkezett Déscra, a 102. azonnal továbbíndult Marosvásárhelyre.²⁰

A 10. rohamtüzér osztály is azonnal útnakindult Szigetvárról, de 25-én Békécsabán az átutazó osztály egyik üteget a helyi parancsnokság önkényesen kirakotta; intézkedését a Honvéd Vezérkar I. osztályának vezetője, NÁDAS Lajos ezredes utólagosan (de még 25-én) jóváhagyta.²¹

25-én a 10/1. és 10/2. rohamtüzér üteget szállító vasúti szerelvények beérkeztek Déscra.²² Két nappal később a lemaradt üteg is elindult Békécsabáról Déscra.²³

24-én intézkedtek a 153. kórházvonat útnakítására Hajdúszentgyörgyről Kolozsvárra. Pontosán egy hónappal később, szeptember 24-én Bánrévérről útnakindították Kolozsvárra a 152. kórházvonatot is.²⁴

Ugyancsak augusztus 24-én intézkedett MIKLÓS Gyula vezérkari alezredes, a Központi szállítási vezetőségi parancsnok, hogy a 3. vasúti szállítási körzet (parancsnoka SOMOS Mihály alezredes) Zsibóra települjön és koordinálja az Észak-Erdélybe beérkező vasúti szerelvények kirakását. A körzet parancsnoka aznap meg is kezdte ott működését.²⁵

Két nappal később MIKLÓS alezredes intézkedése alapján Mádéfalvára települt a 2. vasúti szállítási körzet (parancsnoka SZÁSZ Géza ezredes), azzal a feladattal, hogy koordinálja az Észak-Erdélybe és a Székelyföldre (Románia felől is) beérkező német katonai szerelvények fogadását és kirakását. A körzet parancsnokának a Heeresgruppe Südkukraine törzsenek rendelkezésére kellett állnia.²⁶

LÁSZLÓ altábornagy intézkedéseinek sorába tartozott az a megkeresés is, amit Hans von Greiffenberg gyalogsági tábornok budapesti német katonai attaséhoz, egyben 1944. április 25. óta a Wehrmacht magyarországi maghatalmazott tábornokához (bevonnachtiger General der deutschen Wehrmacht in Ungarn) juttatott el. Ebben arra kérte a német tábornokot, járjon közre német csapatok bevetése érdekében Dél-Erdély megszállítására.²⁷ A román-magyar határ lezárására vonatkozó korábbi intézkedés (lásd fent) dacára a Központi száll-

lítás vezetőség csak augusztus 27-én rendelt el tilalmi óramint feldőlést viselő vízijárművek belépésére Magyarországi területére.²⁸

A mozgósított póthadosztályok felvonulatására még augusztus 24-én intézkedett a Honvéd Vezérkar. Ennek megfelelően elrendelték a 2., 6., 7., 8. tábori póthadosztály felvonulását a magyar-román határ Nagyvárad-Székelyföld szakaszára.²⁹

A 2. póthadosztályt VERESS altábornagy még felvonulás közben, augusztus 27-én a Székelyföldre irányította, először a Tölgyesi- és a Békási-szoroshoz, másnap ezt az Úz-völgyében és az Ojtozi-szorosban kialakult helyzet miatt megváltoztatva Csíkszeredára. 27-én a hadosztály alárendeltségébe belépett a 65. és 69. határőrségi csoport, valamint a 10. rohamtüzér osztály.³⁰ A 2. tábori póthadosztály augusztus 28-án a Székely Határvédelmi Erők Parancsnokságának, ezzel gyakorlatilag a IX. hadtest parancsnokságának alárendeltségébe lépett.³¹

A négy tábori póthadosztály felvonulása augusztus 26-án kezdődött meg, egyidőben az ugyancsak Észak-Erdélybe irányított II. hadtestparancsnoksággal (parancsnoka KISS István altábornagy 1944. május 15. – november 15. között, vezérkari főnöke DEZSERY János vezérkari alezredes).³²

A II. (székesfehérvári) hadtestparancsnokság csak 29-én fejezte be az áttelepülést Észak-Erdélybe. Végszállítmánya a II. tábori híradó pót százada volt.³³

A 6. és 8. tábori póthadosztály a későbbiekben a 3. magyar hadsereg hadműveleteiben vett részt, így kiesnek érdeklődési körünkől. Ugyanezen okból kiesik az augusztus 24-én Békéscsabához felvonultatott 1. lovas póthadosztály (augusztus 30-tól harcértéke miatt visszaminősítve 1. pót huszárezredé), illetve a 4. és 5. tábori póthadosztály. Bár 28-án intézkedés ment ki a IV. hadtest parancsnoksághoz, hogy a 4. hadosztályt vonják ki a bányási arcvonalból, és az 1. páncélos hadosztályból képzett harcsoporttal („központi gyors tartalék”) együtt irányítsák az 1., illetve 2. hadsereghez, ezek a seregtestek is a 3. hadsereg harcaiban vettek részt a továbbiakban.³⁴ Az ugyancsak mozgósított 9. tábori póthadosztály felvonulatására Észak-Erdélybe nem kellett külön intézkedni, azt ugyanis IX. hadtest parancsnokság állította fel (minden hadtest parancsnokság az irányítása alatt álló honvéd területén egy, a saját hadrendi számát viselő tábori póthadosztályt állított fel). A 9. hadosztály felvonulását 26-ára, tehát a másik négy hadosztály felvonulásának kezdetére befejezte.³⁵ 30-án a hadosztály kötelékébe lépett be a budapesti karhatalomból kivont 1. pót gyalogezred.³⁶

A 9. tábori póthadosztályt (a 7. tábori póthadosztálylyal együtt) 30-án VERESS altábornagy a Honvéd Vezérkar 1. osztálya intézkedése alapján Kolozsvár-Apahida térségében összevonta, és a II. hadtestparancsnokság alárendeltségébe léptette.³⁷

Az ugyancsak mozgósított 1. és 2. hegyi pótandár csak augusztus 30-tól lépett a 2. hadsereg, azon belül a II. hadtest alárendeltségébe. Előzőleg, 28-án 0 órától az 1. hegyi pótandár (1 napra) a XVII. német hadtest parancsnokság alárendeltségébe lépett az Észak-Erdélyt a Székelyföldről északkeleten elválasztó ún. Kosnai-nyaknál. Ugyanott, ugyanezen német hadtest kötelékébe rendelté lépni 28-án a 9. határőrségi hadosztály, az 1. hegyi pótandár helyett VERESS altábornagy. „Az 1. hegy. táb. pótdd. felvonulásának elhúzódása miatt a 2. hds. pk. e dd. helyett a 9. hv. dd. pl. csop-ját rendelte alá a Kosnai-nyak előterében álló XVII. né. hdt-nek.”³⁸ A magyar határőrségi hadosztály

belépésére a német hadtestparancsnokság alárendeltségébe azonban csak három nappal később, 31-én került sor.³⁹

Az 1. hegyi pótandár vasúti szállítása augusztus 27-én, a 2. hegyi pótandáré 28-án kezdődött meg.⁴⁰ Az 1. hegyi pótandár egynapos alárendeltsége a XVII. német hadtestnek csak elvi jelentőséggel bírt, gyakorlatilag nem, mivel a danár szállítása me a katonai-nyakhoz irányult, hanem Kolozsvár térségébe.

A 2. tábori póthadosztály végszállítmánya szeptember 5-én rakott ki, a 7. és 9. tábori póthadosztályé 7-én.⁴¹

A sorolt pót seregtestek parancsnokai voltak ekkor: 2. tábori póthadosztályt CZZLENNER Imre vezérkari ezredes; 7. FINTA József vezérőrnagy; 9. vívő MINDSZENTHY János vezérőrnagy.⁴²

A leendő 2. hadsereg azonban nem lehetett csupán pót seregtestekből összeállítani. Ahhoz, hogy támadólag léphessen fel, szükség volt már harcoló alakulatok átcsoportosítására. Ennek megfelelően a Honvéd Vezérkar 1. osztálya augusztus 24-én kivonta az Északkeleti-Kárpátokban harcoló 1. magyar hadsereg kötelékéből a 25. gyaloghadosztályt és a 2. páncélos hadosztályt. E két seregtest 30-tól elvileg már a 2. hadsereg kötelékébe tartozott, de átszállítás még folyamatban volt Észak-Erdélybe. Ténylegesen csak szeptember 3-án léptek be a 2. hadseregparancsnokság alárendeltségébe.⁴³

Augusztus 26-án újabb két seregtestet vontak ki az 1. magyar hadsereg arcvonalából: a 20. gyaloghadosztályt és a 27. könnyűhadosztályt. Előbbi a már ismert okból csak ki érdeklődési körünkől: a IV. hadtest (a későbbi 3. hadsereg) arcvonalszakaszára irányították. A 27. hadosztály a Tatárhágótól déli irányban hajtott végre menetet, Beszterce térségébe, ahol 30-ától a IX. hadtest kötelékébe lépve elvileg annak balszárnyához kapcsolódott. A gyakorlatban azonban ez egy hetet késett, mivel a 27. hadosztály szeptember 4. után indult csak el Körömszerdahály körzetéből, ahol az augusztus 26-i kivonást követően gyülekeztek.⁴⁴

A két hadosztály kivonása egyébként olyan lassan haladt, hogy kivonásukra szeptember 7-én a Fővezérnek újabb intézkedést kellett kiadni.⁴⁵ A német napijelentések szerint szeptember 12-én a 27. hadosztálynak még mindig csak egy zászlóalja érkezett be, amit akkor már a 8. német hadsereg Vatra Dornei-i hídfőjébe irányítottak, a XVII német hadtesthez.⁴⁶

Volt olyan (meg nem valósult) elképzelés is, hogy a 27. hadosztályt, együtt a 20. hadosztályal, a IV. hadtest támadásához használják fel, annak alárendeltségében. Erre a Fővezérség 9-én intézkedett, amit 12-én vissza is vont.⁴⁷

Később felmerült egy olyan elképzelés is, hogy a 3. magyar hadsereg megerősítésére kivonják a 2. magyar hadsereg kötelékéből a 2. magyar páncélos hadosztályt és a 8. német hadseregből a 27. könnyűhadosztályt. A Fővezérség hadműveleti osztályának erre vonatkozó intézkedése szeptember 22-én ment ki a 2. hadseregparancsnokság felé, de a tordai csata épp ekkor fordult súlyosra, ezért másnap az intézkedést hatálytalanították.⁴⁸

A tordai helyzet átmeneti stabilizálódásával az elképzelés újra felmerült, de megvalósítására akkor sem került sor, mivel a 2. magyar hadsereg arcvonalszakaszáról a 23. német páncélos hadosztályt vonták ki, s a hadsereg csoport parancsnoksága egyetlen páncélos csoportosítást igényelt a 2. magyar páncélos hadosztályt meghagyta a 2. magyar hadseregnél. A 27. magyar könnyűhadosztály átcsoportosítása viszont a Vatra Dornei-i hídrő kiürítésével párhuzamosan megindulhatott.⁴⁹

Augustus 24-én a IX. hadtest székelyföldi harcainak támogatására Cuno Heribert FÜTTERER repülő tábornok, budapesti német légügyi attasé, a Luftwaffe meghatalmazott tábornoka (Bevollmächtigter General der deutschen Luftwaffe in Ungarn) kivont a budapesti légvédelmi tüzérszoportból két német közepes légvédelmi tüzérsztyát, és Brassóval átellenben a Székelyföldre irányította. Az elsödélegesen páncélférisítési céltalattal (a 8,8 cm-es légvédelmi lövegek kiválóan megállták a helyüket mint páncéltörö ágyúk) odairányított két osztyát 25-ére megérkezett a Székelyföldre, de kijelölt helyégy üzem-anyaghiány következtében nem jutott el.⁵⁰

Ez megkönnyítette a 2. Ukrán Front harcocsizó alakulatának belépését magyar területre Brassó irányából, pontosabban azon hágók irányából, amelyek román kézen voltak és maradtak, s amelyek a Barcaságra nyíltak. E hágókön (Törösvár, Tömös) a szovjet csapatok harc nélkül özőnlöktek át, lezárásuk német részről nem sikerült, mint késöbb látni fogjuk.

Szeptember 4-én a támadó erök megerősítésére a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoksága a 2. magyar hadsereg alárendeltségébe utalta a német 114. tüzérparancsnokságot, vele a II/818. könnyű tábori tüzérsztyát, az I/48. légvédelmi tüzérsztyát és a 1179. rohamlövegosztyát.⁵¹

Szeptember 4-én a Fővezérség is intézkedett egy újabb rohamtüzérsztyát, az 1. átírányítására a 2. magyar hadserehez.⁵² A Központi szállítás vezetéségy iratanyagai szerint az 1. rohamtüzérsztyát szállítása csak 13-án kezdödött meg, az 1/3. ütteggel, az 1. hadsereg hadműveleti területéről, Maros-hévízre.⁵³

Szeptember 1-jére a két magyar hadtest (II. és IX.) hadrendje „összeállt”. Eszerint a Kolozsvár térségében álló, s majd az 25-ei támadás súlyát viselő II. hadtest kötelekébe tartozott a 5. gyalog-, 2. páncélos-, 7. és 9. tábori póthadosztyát, valamint az 1. és 2. hegyi pótdandár. A Székelyföldet keletről és délről védö IX. hadtest kötelekébe a 27. könnyű- és 2. tábori póthadosztyát, valamint a Székely Határvédelmi Erök csapatteci, köztük a 9. határavadászdandárhoz tartoztak. Megjegyzendö, hogy a szeptember 1-jei dátum csak elvi határ, az egyes seregetek belépése az egyes hadtestparancsnokságok alárendeltségébe ettöl vissza és előre néhány nappal eltért.⁵⁴

A két magyar hadtest közé, illetve a hadtestek seregeteici közé is német parancsnokságok és alakulatok ékelödtek. A németek szervezete és alárendeltségi viszonyai (s ez érintette a magyar alárendeltségi viszonyokat is) augusztus 25. után, szeptember elsö dékájának végégy naponta változtak, annak függvényében, ahogyan az egyes német parancsnokságok, csapattecek, csapattöredékek vissza tudtak vonulni magyar területre Moldvából, kisebb számban Havasalföldröl.

Függetlenül a politikai döntéshözö folyamatötl, tehát attöl, hogy a Honvédség támadólag lépjen-e fel Romániával szemben, vagy a határok további megerősítésére, azok védelmére szorítkezzen, az hamar eldölt, hogy a magyar-román határ mentén felvonult és felvonulás alatt álló csapatokat egy hadseregparancsnokság alatt célszerű összevonni. A Honvéd Vezérkar augusztus 25-én 9 órától kezdödö értekezletén eldölt, hogy erre a célra a m. kir. 2. hadseregparancsnokságot fogják (újra) felállítani, s a feladattal a IX. hadtest parancsnokát, VERESS Lajos altábornagyot bízzák meg. VERESS altábornagy erröl még aznap tudomást is szerzett.⁵⁵

A 2. hadseregparancsnokság megalakulására a szakirodalomban több időpont olvasható.⁵⁶

A Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplójában augusztus 27-én találunk elsöször utalást a 2. magyar hadseregre, oly módon, hogy VERESS altábornagy IX. hadtestparancsnok,

kinevezésére kerülö 2. hadseregparancsnok látogatását jegyzik fel („Am Nachmittag macht Feldmarschall-Leutnant Veress (sic!), der Komm. General des IX. ung. A.K., der Oberbefehlshaber der 2. ung. Armee werden soll, dem Oberbefehlshaber Besuch.”).⁵⁷ Ugyanitt német részről már szó esik a 2. magyar hadsereg alárendeléséről a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportnak, amire VERESS altábornagy azt válaszolja, még nem ismer erre vonatkozó parancsot („Verres erklärte, dass er sich, auch wenn noch kein Befehl von oben vorliege, dem Oberbefehlshaber der H. gr. unterstellt betrachte.”).⁵⁸ A Hadseregcsoport parancsnoksága még aznap 22.15-kor táviratban (száma: Ia N. 3284/44 g.Kdos.) kérte a megalakuló 2. hadsereg beosztását az OKH-töl, 23.25-kor pedig egy másik táviratban (száma Ia Nr. 3285/44 g.Kdos.) a parancsnoklási viszonyok tisztázása érdekében („...bis zur Klärung der Befehlsverhältnisse...”) a IX. magyar hadtest már bevetett csapatteceit a 8. német hadsereg parancsnokságának rendelte alá. Ez utóbbit azért bocsátotta ki, mert a 8. hadsereg vezérkar főnöke a nap folyamán tiltakozott az ellen, hogy a magyar határ mögé viszhátráló német csapattöredékek magyar vezetés alá kerüljenek. Ekkor vetödött fel elsöször egy, a 8. német és a 2. magyar hadseregböl álló seregetestecsoport (Armee-gruppe) megalakításának gondolata.⁵⁹

A 2. magyar hadsereget két nappal késöbb, 29-én említik újra a Hadinaplóban, amikor az OKH vezetési rendszert szabályozó táviratára hivatkozva (száma Ia Nr. 122/44 g.Kdos.) leírják, hogy az OKH a 2. hadseregnek a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport alárendeltségébe léptetésére intézkedett („Die in Neubildung begriffene 2. ung. Armee sowie der Befh. Op. Geb. Ostungarn würden der H.Gr. unterstellt.”).⁶⁰ Maga az alárendeltségbe lépés csak szeptember 2-án következett be, közvetlenül a hadseregcsoport parancsnoksága alá, nem pedig a 8. német hadseregparancsnokságon keresztül. („2. ung. Armee: der H.Gr. unmittelbar unterstellt.”).⁶¹ Az viszont figyelemre méltó, hogy VERESS altábornagyot még 29-én sem címzik hadseregre, csak hadtestparancsnoknak („Komm. General des IX. ung. A.K., Feldmarschall-Leutnant VERESS”).⁶²

A 2. magyar hadseregparancsnokság megalakulásának pontos napja a rendelkezésre álló levéltári anyag szerint nem állapítható meg, az 1944. augusztus 28-29-30-ára tehető (hacsak nem fogadjuk el tényként a szakirodalomban meglelt időpontok egyikét - lásd az 56. jegyzetet -, amelyek esetében azonban megfontolásra készítenek az egymástól eltérö adatok).

A Honvéd Vezérkar hadműveleti osztyát fenmaradt napi intézkedéseiben augusztus 25-én szerepel elsöször a 2. hadsereg kifejezés, de még csak VERESS altábornagy hadseregparancsnoki megbízására való, nem pedig a hadseregparancsnokság felállítására vonatkozó intézkedés formájában.⁶³

Ugyanitt az augusztus 26-i anyagokban a IX. hadtest megnevezés szerepel. a 2. hadsereg nem.⁶⁴ Az augusztus 27-i napi intézkedésekben egyik megnevezés sem fordul elő.⁶⁵ Augusztus 28-án sem fordul elő egyik megnevezés sem, azonban itt az intézkedések felsorolásában találunk egyet, amelyben a Honvéd Vezérkar főnöke javaslatot tesz a német meghatalmazott tábornoknak (Greiffenbergnek) „...az Erdélyben alkalmazott erök alárendeltségi viszonyainak szabályozására...”. Maga az intézkedés sajnos nem maradt fenn, csupán a róla szóló utalás (megnevezés), de a fent hivatkozott augusztus 25.-i intézkedés alapján alapos okunk van azt feltételezni, hogy a javaslatban már szerepel a 2. hadsereg megnevezés. Ugyanez vonatkozik az augusztus 28.-i intézkedések felsorolásában található vezérkarfőnöki irányelvekre „...egy esetleges D. Erdély-i elönyomuláshoz...” is.⁶⁶

A szakirodalomba innen kerülhetett be az augusztus 28-i megalakulási dátum, illetve ezen vezérkarfőnöki javaslat alapján kerülhetett be (a 61. jegyzetben hivatkozott) augusztus 29-i német parancsba a 2. magyar hadsergparancsnokság megnevezés. KÁLMÁN Dániel is augusztus 28-ára teszi a 2. hadsergparancsnokság megalakulását. A Honvéd Vezérkar 1. osztály augusztus 29-i napi intézkedésében nem fordul elő sem a 2. hadsereg sem a IX. hadtest megnevezés. Valószínűsíthetően a fentiekből vezethető le, hogy a szakirodalomban augusztus 29. a 2. hadsergparancsnokság megalakulási dátumaként nem található, ez azonban önmagában még nem zárná ki, hogy a megalakulás esetleg 29-én történt volna meg.⁶⁷

Az augusztus 30.-i napi jelentésekben már több helyen is előfordul a 2. hadsereg vagy a 2. hadsergparancsnokság megnevezés, mint azt fentebb láttuk. Ezt adja meg VERESS vezérzetes is 56. jegyzetben idézett munkájában. Igaz, VERESS háromkötetes könyvét később írta (és szerkesztette), s nem egy adatát emlékeztető (vagy emigrációban élő bántársai emlékeztető) alapozva írta le, ami lehetőséget ad a tévedésre, de egy ilyen jelentőségű napra, hogy mikor lett belőle (funkcionáló, s nem előzetesen kinevezett) hadsergparancsnok, feltehetően jól emlékezett.

Nem perdöntő, de figyelemre méltó, hogy a rendelkezésre álló román anyagban csak szeptember 1-jén említik először a 2. magyar hadsereget, az azt megelőző napokban (augusztus 23-tól) csak az Észak-Erdélyben lévő magyar (és persze német sergtesztet és egységeket nevezik meg (egyébként pontosan és helytállóan).⁶⁸

A Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatóiban augusztus 25-én találkozunk először a 2. hadserg megnevezéssel. Ugyanúgy sorolják fel, mint a már hónapok óta létező I. hadsereget, azonban a fogalmazás félig jelen, félig jövő idejű: „A IX. és II. hdt. feletti parancsnoklást hds.pk-i hatáskörrel azonnali hatállyal átveszi vitéz dálnoki VERESS Lajos altgy. Ilyen minőségben mint a m.kir. 2. honvéd hadsereg pk-a működik. Személyére iszől kinevezésre külön történi intézkedés. A vezetés egyelőre a IX. hdt. pság. törzssével gyakorolja.”⁶⁹

A további napi tájékoztatókban minden nap már a 2. hadserg megnevezéssel találkozhatunk, amely alatt foglalják össze a IX. és a II. hadtest arcvonalszakaszán történeteket. Ezt első olvasatban úgy lehetne minősíteni, hogy a 2. hadsereg már augusztus 25-én megalakult. A magunk részéről azonban az idézett tájékoztató részlet alapján úgy ítéljük meg, hogy 25-én VERESS altbörnagy megbízására (még nem kinevezésére) történt intézkedés, s hogy ez az intézkedés egyben a 2. hadsergparancsnokság felállítására (megszervezésének kezdetére) vonatkozó parancsként is értelmezhető, illetve 1944-ben annak kellett értelmezni. Vagyis 25-én (a IX. hadtestparancsnokság bázisán) megkezdődött a hadsergparancsnokság felállítása, csakúgy, mint a hadserg szervezétének kialakítása.

A Honvéd Vezérkar napi tájékoztatói alapján olyan határnap nem állapítható meg, amikor a 2. hadsergparancsnokság szervezése befejeződött volna olyan értelemben, hogy azzal mind a magyar, mind a német katonai vezetés ugyanolyan teljes értékű hadsergparancsnokságnak számolhatott, mint az 1. magyar hadsereg parancsnokságával. Sajnálatos, hogy a 25.-i intézkedés maga nem maradt fenn, ugyanis a szervezési intézkedésekben általában határidő is szerepel. Az eredeti intézkedésben (valószínűleg) benne foglaltatott határidő perdöntő volna a 2. hadserg megalakulására vonatkozóan. Ennek hiányában azonban következtetéseket levonására szorultunk. A 25.-ei, általunk korainak vélt megalakulási időpontnak egyébként ellentmond KÁLMÁN Dániel fent idézett 28.-ai adata is.

Figyelemre méltó, hogy a Központi szállítási vezetőség naplójában csak augusztus 30-án találkozunk először a 2. hadserg megnevezéssel: „Hm.15.261/m.1.b.-944.sz. rendelettel elrendelve azonnali megalakítása a 2-hds. hír.pk. és törzsének...” A Központi szállítási vezetőség naplója azért érdekes ebből a szempontból, mert abban az egyes parancsnokságok és alakulatok mozgósítása és felvonulása igen jól nyomom követhető.⁷⁰

A fent elemzett német forrásanyag, illetve a Honvéd Vezérkar hadművelési osztályának napi intézkedései és a Központi szállítási vezetőség naplója alapján a magunk részéről, annak fenntartásával, amit a gondolatmenet elején az időpont pontos meghatározásáról megállapítottunk, 1944. augusztus 30-át tekintjük a 2. magyar hadsergparancsnokság megalakulása legvalószínűbb dátumának, olyan értelemben, hogy ez a nap a hadsergparancsnokság megszervezésének befejező időpontja: Ennek megfelelően a 2. magyar hadsereg megalakulását 1944. augusztus 30-ára tesszük.

Megerősíti álláspontunkat az Észak-Erdélyben harcoló két magyar hadtest helyzete. Láttuk, hogy a II. hadtestparancsnokság csak augusztus 29-én érkezett be Észak-Erdélybe, s hogy a később kötelekében harcoló seregtekébe zöme 30-án lépett be alárendeltségébe. Ez kizárja a korai megalakulást, ha egybevetjük azzal, amit a következőkben mutatunk be a IX. hadtestparancsnokság vonatkozásában.

A IX. magyar hadtest beosztása korábban megtörtént a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport kötelekébe, a hadtestparancsnokság augusztus 28-án a hadsergcsoport közvetlen alárendeltségébe lépett. („IX. ung. A.K.: der Heersgruppe unterstellt.”)⁷¹ Vezetési struktúrában elfoglalt helye a Székelyföld kiürítéséig nem változott, ugyanis hadműveletileg a II. magyar hadtest és a IX. hadtest között helyezkedett el a német Gruppe Siebenbürgen (Erdély Csoport), a 6. német hadsereg LXXII. hadtest, LVII. páncéloshadteste, később a 8. német hadsereg XXIX. hadteste, s emiatt a hadsergcsoport parancsnoksága „nem adta vissza” a IX. hadtestet a 2. hadsergnek.

A Székelyföld kiürítésével a helyzet megváltozott, s ezt az alárendeltségi viszonyok megváltozása is követte: a IX. magyar hadtest, a hadsergcsoport parancsnoksága szeptember 12-én a 8. német hadsergparancsnokság alárendeltségébe utalta. Ez 14-én lépett életbe.⁷² A szeptember 12-én kiadott parancs kivette a 27. könnyűhadosztályt a IX. hadtest kötelekéből, és a 8. német hadserg közvetlen alárendeltségébe utalta. Ez utóbbi már a Vatra Dornei-i hídfő védelmének megerősítésével függött össze.⁷³

Jegyzet a 2. függelékhez

1. CSIMA 263. p.
2. VERESS III. 21. p., XVI. fejezet 3. sz. vázlat
3. KD II. kötet: A hadsereg 1943-as átszervezéséről az összeomlásig 1943-1945. 257. p. HÉ 114., 123. p.
4. VERESS III. XVI. fejezet 1., 2. sz. vázlat; Megjegyzendő, hogy a M. kir. honvédség összehívott M. hadrendje 1943. augusztus 10-én (Hadrend) a Székely Határvédelmi Erőkhöz tartozó 9. határvadászdandár hadrendje három határvadászcsoport (65., 67., 70.) kötelekében négy határvadászszázalajt sorol fel: 21 (65. csoport), 24. és 26. (67. csoport), 32. (70. csoport). További két határvadászcsoportot sorol a Székely Határvédelmi Erőkhöz: a 68. csoportot, kötelekében a 34., illetve a 69. csoportot, kötelekében a 22. és 23. határvadász zászlóaljjal. A VERESS III. XVI. fejezet 3. sz. vázlaton Kolozsvár térségében megjelenik egy, a Hadrendben nem szereplő határvadász zászlóalj, a 70. Megité-

- lésnik szerint ez rajzolási hibából adódhat, vagy VERESS Lajos emlékeinek pontatlanságából.; KD-II. 254. p.
5. u. o.
6. Hadrend; VERESS III. XVI. fejezet 1., 3. sz. vázlat
7. u. o.
8. u. o.
9. u. o.
10. u. o.
11. VERESS III. XVI. fejezet 3. sz. vázlat; Megjegyzendő, hogy ez sem felel meg mindenben az 1943. augusztus 10-i Hadrendben felsorolt pótlakulatoknak (ld. 4. jegyzet).
12. KTB 895. tekeres 7208191. felvétel
13. Vkf. I. o. napi intézkedések. Intézkedések. 171. lap; Vkf. I. o. napi tájékoztatók, Tájékoztatók, 488/b. lap; CSIMA 263. p.
14. Emlékeztető az augusztus 23.-i és 24.-i intézkedésekről I., 5. p. (in: Intézkedések 165., 169. lap)
15. Intézkedések 165. lap A 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept., okt. hónap, BEI. 3. doboz, A/VI/27. 4.p.; CSIMA 263. p.; VERESS III. 21. p.; KD-II. 255. p.
16. A 25. gyaloghadosztály hadműveleti naplója 1944. IX. 1 - XI. 30-ig (HL 9/a doboz II. 1478., a továbbiakban 25. ho.) 9. lap
17. Intézkedések 165., 171. lap. A Fővezérség hadilétszámra emelésére vonatkozó intézkedés száma: 7864/M.1.vkf-44.; az Erdély védelmével kapcsolatos intézkedéseké: 4542/M.hdm.1.vkf-1944., Tájékoztatók 488/b. lap
18. CSIMA 263. p.; Veress III. XVI. fejezet 2. sz. vázlat; Intézkedések 166., 168., 171. lap; Tájékoztatók 488/b. lap
19. Intézkedések 168. lap; CSIMA 263. p.; Tájékoztatók 488/b. lap
20. Kszv. napló VIII. 24-re vonatkozóan: 3466. p., VIII 26-ra vonatkozóan: 3485. p.
21. Intézkedések 170. lap; Tájékoztatók 493. lap; Kszv. napló 3466. p.
22. Kszv. napló 3474. p.
23. Kszv. napló 3494. p.
24. a 153. sz. vonatra vonatkozóan: Kszv. napló 3467. p.; a 152. sz. vonatra vonatkozóan: Kszv. napló 3741. p.
25. Kszv. napló 3471. p.
26. Kszv. napló 3485. p.
27. Intézkedések 171. lap, az erre vonatkozó intézkedés száma: 4557/M.hdm.1.vkf-1944.
28. Kszv. napló 3496. p.
29. Tájékoztatók 489. lap; CSIMA 263. p.
30. CSIMA 264. p. Tájékoztatók 496/b., 498/b. lap; BEI 5. p.; KD-II. 254. p.
31. VERESS III. 22. p.; CSIMA 265. p.; Megjegyzendő, hogy CSIMÁNÁL meg itt található a 3. tábori póthadosztály is, szeptember 1-jén a Székely Hátvédelmi Érőkhöz sorolva, azonban ez a seregest csak itt található meg, más forrásokban nem. Még a hadseregparancsnok igen részletes szeptember10-15-i hadrendi vázlat (Veress III. XVI. fejezet 5. vázlat) sem említi.
32. CSIMA 264. p. Tájékoztatók 494/b. lap; KD-II. 257. p.; Megjegyzendő, hogy ADONYI-NAREDY Ferenc vezérkari őrnagy, a 25. gyaloghadosztály vezérkari főnöke szerint a II. hadtest vezérkari főnöke NÉMETH Ferenc vezérkari alezredes volt (25. ho. 14. lap)
33. Kszv. napló 3509. p.
34. CSIMA 264. p. Intézkedések 176-178. lap
35. Tájékoztatók 494/b. lap
36. CSIMA 264. p.
37. CSIMA 264. p.
- Intézkedések 178. p., a 7. és 9. tábori póthadosztály elővárosára vonatkozó parancs száma: 4657/M.hdm.1.vkf-4.; Tájékoztatók 503. lap
38. CSIMA 264., 265. p. Intézkedések 176. p., az 1. hegyi pótdandárra vonatkozó 28.-i alárendelő parancs száma 4603/M.hdm.vkf-44.; Tájékoztatók 497., 498/b. lap
39. Tájékoztatók 504/b. lap
40. az 1. hegyi pótdandárra vonatkozóan: Kszv. napló 3492. p.; a 2. hegyi pótdandárra vonatkozóan: Kszv. napló 3501. p.
41. a 2. tábori póthadosztályra vonatkozóan: Kszv. napló 3572. p. a 7. tábori póthadosztályra vonatkozóan: Kszv. napló 3592. p. a 9. tábori póthadosztályra vonatkozóan: Kszv. napló 3592. p.
42. KD-II. 257. p.
43. CSIMA 263. p.; Megjegyzendő, hogy a CSIMÁBAN található augusztus 23.-i dátum a 25. gyalog- és a 2. páncélosadosztály át-alárendelésére vonatkozóan tül korai. Az Intézkedések 165-169. lapjain besorolt Emlékeztető augusztus 23.-i és 24.-i intézkedésekről augusztus 24.-i alárendelő parancsot valószínűsít. A két hadosztály átszállításra azonban a 2. hadsereg hadműveleti területére csak 30-án történt intézkedés (Intézkedések 178. lap, 4661. és 4659/M.hdm.1.vkf-44. sz. intézkedés); KD-II. 255. p.
44. KTB 895. tekeres 7208280. felvétel; Kszv. napló 3634. p.
45. CSIMA 266. p; Intézkedések 173., 185., 190. lap, a 27. könnyűadosztály kivonására vonatkozó első intézkedés száma: 4590/M.hdm.1.vkf-1944., a gyűlékezési körlétre vonatkozó: 131./Föv.hdm.-44.IX.3.; a 20. és 27. hadosztály kivonására vonatkozó második intézkedés: 279./Föv.hdm.-44.IX.7.; DT 337. p.
46. KTB 895. tekeres 7208517. felvétel
47. Intézkedések 191. lap, a vonatkozó intézkedések száma: 372./Föv.hdm.-44.IX.9., illetve 469./Föv.hdm.-44.IX.12.
48. Intézkedések 228., 230. lap, az átirányításra vonatkozó intézkedés száma: 796./Föv.hdm.-44.IX.22., a hatálytalanításra vonatkozó: 832./Föv.hdm.-44.IX.23.
49. Intézkedések 231-233. lap
50. Intézkedések 170/b. lap
51. KTB 895. tekeres 7208276. felvétel
52. Intézkedések 185. lap, a vonatkozó intézkedés száma: 11./Föv.hdm.-44.IX.3.
53. Kszv. napló 3646. p.
54. CSIMA 265. p.; VERESS III. 21-22. p.; KD-II. 257. p.
55. „1944.VIII.25. vitéz dálnoki VERESS Lajos altbgy. 2. hds. pk-ul való megbízására intézkedünk (: 4572/M.hdm.1.vkf-44.))” Intézkedések 169., 172. lap
56. CSIMA 263. oldalán augusztus 25.-re utal, mint a felállítás kezdetét („végleges megszervezéséig”), de nem ad meg egyértelmű megalakulási dátumot; Augusztus 28. található DT 337. oldalán; KD-II. 253. oldalán; Augusztus 30. olvasható Veress III. 22. oldalán; Borus József: A magyar királyi honvédség a Szovjetunió elleni háborúban 11. oldalán (Az 1944. év történelmi, História könyvek, Budapest, 1984); GOSZTONYI 171. oldalán; Szeptember 2. ZAHAROV, 135. oldalán; A Wehrmachtführung napi jelentéseiben csak szeptember 5-én, tehát a támadás megindítása napján szerepel először a 2. magyar hadsereg - magyar alakulatok természetesen korábban is említetnek (in: KM-XI. 11. p.)
57. KTB 895. tekeres 7208215. felvétel
58. u. o.
59. KTB 895. tekeres 7208221. felvétel
60. KTB 895. tekeres 7208237. felvétel
61. KTB 895. tekeres 7208258. felvétel; Ez ellentmond a CSIMA 265. oldalán található megállapításnak, miszerint a 2. magyar hadsereg a 8. német hadseregparancsnokságon keresztül lett volna alárendelve a Dél-Ülrajna Hadseregcsoport parancsnokságának. A hadseregcsoport további napi jelentései is közvetlenül említik a 2. hadsereget, nem a 8. hadsereggel együtt.

62. KTB 895. tekeres 7208233. felvétel; tekeres 7208233. felvétel;
 63. Intézkedések 172. lap, a vonatkozó intézkedés száma: 4572./M.hdm.1.vkf-44.
 64. Intézkedések 173-174. lap
 65. Intézkedések 175. lap
 66. Intézkedések 176. lap, a vonatkozó javaslat száma: 4601./M. hdm. 1. vkf-44.; a vonatkozó irányelvek: 4613./M.hdm.1.vkf-44.
 67. Intézkedések 177. lap
 68. AR 76. p.
 69. Tájékoztatók 492/b. lap
 70. Kszv napló 3523. p.; a vonatkozó bejegyzés száma: 11825 / Kszv. Hdm. 944.
 71. KTB 895. tekeres 7208225. felvétel; Veress III. 22. p.

A szembenálló felek (Függelék 3.)

1944. szeptember 1-től életbe lépett a román hadsereg új csoportosítása és vezetési rendszere. Addig gyakorlatilag Marosvásárhelytől keletre a 4. román hadseregnek sem voltak alakulatai Erdélyben. Az 1. és 4. hadseregparancsnokság között „felosztottak” Erdélyt. Az 1. hadseregparancsnokság áttelepült Dévára, és átvette a vezetést a Dél-Erdély nyugati felén, a Partiumban és a Bánságban állomásozó román csapatok felett (pontosabban ezeket tartotta meg korábbi alárendeltségi közül). A továbbiakban ez a hadsereg kikerül látókörükből.¹

A 4. hadseregparancsnokság, amely Nagyszebenben (Sibiu) települt át Bákóról, szeptember 1-jén átvette a vezetést a 6. hadtest, 6. területiális (teritorial) hadtest, a gépesített (motomechanizát) hadtest és a hegyihadtest (munte) felett. A négy hadtestparancsnokság települési helye és parancsnoka a fenti sorrendben: Medgyes (Medias), Nicolae TĂTĂRANU hadtesttábornok, október 21-től Emanoil LEOVEANU hadosztálytábornok; Gyulafehértár (Alba Iulia), Gheorghe STAVRESCU hadosztálytábornok; Balázsfalva (Blaj), Gheorghe ROZIN hadtesttábornok; Brassó (Braşov), Ion DUMITRACHE hadtesttábornok. Szeptember 1-jén a 4. hadsereg állományába 113 759 katona tartozott.²

Jobból balra haladva a román hegyihadtest a Bodzai- (Buzău) szorosától Héjjasfalváig (Vânători) zárta le a magyar-román határt, állományában 5 osztaggal vagy csoporttal (detaşament). A dobolyi (Doboli) csoport a Brassótól délre található hágókat zárta le a Bodzai-szorostól a Törcsvári- (Bran) szorosig. A bukíki (Vâlcele) csoport Brassótól nyugatra helyezkedett el. A bölöni (Belin) csoport Miklósvárszékel szemben helyezkedett el, északra Brassótól. Az ágostonfalvi (Agostin) csoport az Olt észak-délnyugat kanyarulatát zárta le a Bardócszékel szemben. A homoródi (Homorod) csoport az Olt Fogaras felé vezető völgyét zárta le. A hegyihadtestnek rendelték alá (szintén szeptember 1-i hatállyal) az 1. román lövészhadosztályt, Vladimir CONSTANTINESCU ezredes parancsnoksága alatt.³

A hegyihadtest és az attól balra álló 6. hadtest sávhátárát Nádpatak (Rodbav, a 6. hadtest számára kizárva) - Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, kizárva) vonalában húzták meg.⁴ Ez a sávhátár szeptember 5-én sem változott meg.

A 6. hadtest kötelékében a 6. kiképző gyalghadosztály (Segesvár térségétől a Kis-Küküllőig, parancsnok Mihail CORBULEANU dandártábornok) és a 11. kiképző gyalghad-

osztály (a Kis-Küküllőtől Marosapóig, parancsnok Edgar RĂDULESCU ezredes) foglalt védőállást az országhatár mentén. A hadtesthez tartozott még a 21. kiképző gyalghadosztály (Polihron DUMITRESCU dandártábornok) és az 1. önálló tüzezőosztály. A hadtest területén települt a 4. hadseregparancsnokság közvetlen alárendeltségébe tartozó keleti különleges csoport (Detaşament Est), amely Marosvásárhelyen szemben a határon helyezkedett el, valamint a 7. hegyivadász zászlóalj, a Nagy-Küküllő völgyében, szintén a határon.⁵

[...]

A szovjet hadseregek értelmezése kissé eltért a románétól, de sokkal jobban a magyarétól és a németétől. Békéidőben a magyar és német hadseregparancsnokság is meghatározott, jobbára állandó alárendeltekkel (hadtestekkel és közvetlenekkel) rendelkezett, de háborúban alapvetően olyan magasabb vezetési szerv funkcióját látta el, amelynek alárendeltségébe a konkrét feladattól és helyzettől függően más és más seregtesteket utaltak. Nem egyszer fordult elő, hogy a hadseregparancsnokságot addigi alárendeltjei nélkül más arcvonalzakaszra vezényelték át. Ilyen volt pl. a 2. magyar hadseregparancsnokság átvezénylése a Tiszántúlról a Dunavonal védelme irányításának átvételére 1944. október 20-án. A románoknál is ez mutatható ki az 1944. szeptember 1-i átszervezések során, de az is megfigyelhető, hogy törekedtek az egyszerű már kialakult magasabb kötelékek egybentartására. Erre példa a 4. román hadsereg további harci útja Magyarország területén 1944. őszén és telén.

A szovjet hadsereg etnikai eltérége maga is állandónak tekintett kötelek volt. Nem is szerencsés esetükben hadseregparancsnokságról beszélni, sokkal helytállóbb hosszabb időn át fennálló szervezeti egységnek tekinteni a szovjet hadseregeket. A korabeli szovjet szabályzatokban, kiképzési utasításokban visszatérő fogalom az „összekovacsolás”. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem volt változás a szovjet hadseregek állományában. Helyezték át komplett hadtesteket egyik hadseregtől a másikhoz, de állítottak fel újonnan hadseregeket is, pl. 1945. január 26-án a Dunántúlon a 26. összefgyvernemi hadsereget.

A Rogyion J. MALINOVSKIJ marsall vezette 2. Ukrán Front Filipp F. Zmascenko vezérezredes irányította szovjet 40. összefgyvernemi hadseregét 1944. augusztus/szeptember fordulóján az Sz. P. MERKULOV vezérőrnagy, illetve A. D. RUMJANCEV vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 50. és 51. lövészhadtest alkotta. Az 50. hadtest állományába a 133. és 240. lövészadosztály (I. I. DUBROVIN ezredes, T. F. UMANSZKIJ vezérőrnagy) valamint a hozzávetőleg dandárerőnek megfelelő 54. és 159. gárda megerődített körlet (M. T. KARNACEV ezredes, I. N. VINOGRADOV ezredes), az 51. hadtestébe a 38., 232. lövész- és 42. gárda lövészadosztály (Sz. P. TYIMISKOV vezérőrnagy, M. J. KOZIRJ vezérőrnagy, V. F. MARGELOV vezérőrnagy) tartozott.

A 7. gárda hadsereg (Mihail Sz. SUMILOV vezérezredes) kötelékébe a 24. és 25. gárda lövészhadtest (P. P. AVGYEJENKO vezérőrnagy, G. B. SZAFIULIN altábornagy) tartozott, állományukban a 6., 72. és 81. gárda lövészadosztály (I. F. OBUSENKO vezérőrnagy, A. I. LOSZEV vezérőrnagy, M. A. ORLOV ezredes) illetve a 36. gárda, 53. lövészadosztály (I. F. OBUSENKO vezérőrnagy, A. I. LOSZEV vezérőrnagy, M. N. SZMIRNOV vezérőrnagy).

A Szergej V. TROFIMENKO vezérezredes parancsnoksága alatt álló, a későbbiekben a szovjet seregtestek közül a leggyakrabban előkerülő 17. hadsereg állományába a 35. gárda-, illetve a 33. és 104. lövészhadtest (Sz. G. GORJACSEV

altábornagy, A. I. SZEMJONOV vezérőrnagy, A. V. PETRJEUSZKIJ altábornagy) tartozott. A 35. hadtestet 3. gárda légideszant-, 93. gárda lövész-, valamint a 2. román hegységadosztály (N. V. JEREMIN ezredes, A. J. Kruze vezérőrnagy, október 14-től Sz. V. SZALICSEV ezredes, Constantin IORDĂCHESCU hadosztálytábornok) a 33. hadtestet a 78., 203 és 337. lövészadosztály (N. M. MIHAJLOV vezérőrnagy, G. Sz. ZDANOVICS vezérőrnagy, T. P. GOROBEC ezredes), valamint a román „Tudor Vladimirescu” hadosztály (Nicolae CĂMBREA ezredes), a 104. hadtest a 4. gárda-, 180. és 206. lövészadosztály (K. D. PARFENOV ezredes, V. A. KIN-GYUHN vezérőrnagy, F. I. DREMENKOV ezredes) alkotta.

A 6. gárda harcokcsihadseréget (Andrej G. KRAVCSENKO vezérezredes) az 5. gárda harcokcsi- és a 9. gárda gépesített hadtest alkotta (M. I. SZAVELJEV altábornagy, K. A. VOKOV altábornagy), állományukban a 6. gárda gépesített és 20., 21., 22. gárda harcokcsidandárral, illetve a 46. gárda harcokcsi- és 18., 30., 31. gárda gépesített dandárral.

Az Ojtozi-szoros, később Marosvásárhely környéki harcokban és a tordai csatában részt vett a 2. lovas-gépesített csoport (gorskov-csoport), állományában a 23. harcokcsi és az 5. gárda lovashadtesttel (A. O. AHMANOV altábornagy, Sz. I. GORSKOV altábornagy). Azokat a 3., 39., 135. harcokcsidandár és 56. gépesített dandár, illetve a 11., 12. gárda- és 63. lovashadosztály (L. A. SZLANOV ezredes, V. I. GRIGOROVICS vezérőrnagy, P. M. KRUTOVSZKIH vezérőrnagy) alkotta.

A 2. Ukrán Front többi hadserege, az 53. és a 46., illetve az 1. gárda lovas-gépesített csoport (a szeptember 29-én alakult Plijev-csoport) a 2. magyar hadsereggel szemben folytatott hadműveletekben érintőlegesen sem vett részt.⁶

Jegyzet a 3. függelékhez

1. AR 74-77. p.

2. AR 74-77. p.;

A létszámadatokra vonatkozóan: Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez (szerk.: BITAY Ödön, Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 142. p.)

3. AR 76. p.

4. AR 76. p.

5. AR 76. p.

6. AR 87-89. p.

Irodalom

1. CSIMA János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945) (HM Központi Irattár, Budapest, 1961; rövidítése: CSIMA)

2. DOMBRÁDY Lóránd - TÓTH Sándor: A magyar királyi Honvédség 1919-1945 (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987; rövidítése: DT)

3. GOSZTONYI Péter: A magyar honvédség a második világháborúban (Európa, Budapest, 1992, 2. kiadás; rövidítése: GOSZTONYI)

4. Hadijelentés-gyűjtő (Hadtörténelmi Levéltár, a Honvéd Vezérkar 6. osztályának saját számára kiadott hadijelentései, 304/a. doboz; rövidítése: Hadijelentések)

5. HOLLÓSY-KUTHY László: Elményeim a második világháború alatt 1939-1945 (Fejér megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1992; rövidítése: HÉ)

6. Honvéd Vezérkar 1. osztály napi intézkedései (HL Vkf. 1. o. 304/a. doboz; rövidítése: Intézkedések)

7. Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatói (HL Vkf. 1. o. 304. doboz; rövidítése: Tájékoztatók)

8. A m. kir. honvédség összevont M. Hadrendje 1943. augusztus 10-én (HL 9352/m.1.b. 1943; rövidítése: Hadrend)

9. KÁLMÁN Dániel: A m. kir. Honvédség a 2. világháborúban (Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 2779. fsz.; rövidítése: KD) I-II

10. Központi szállítási vezetőség naplója (HL Kszv. 3. doboz; rövidítése: Kszv. napló)

11. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine (Hadtörténelmi Levéltár, Mikrofilmtár, 895. tekercs; rövidítése KTB; ugyanezen rövidítéssel 1944. szeptember 24. után ... der Heeresgruppe Süd)

12. Magyarország helységnevtára 1944 (M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1944; továbbiakban: Helységnevtár)

13. Magyarország a második világháborúban. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1959)

14. MARINESCU, A. - ROMANESCU, Gh.: Armata Română în războiul antihitlerist. Album de scheme (Editura Militară, București, 1980; rövidítése: AR)

15. A 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept. okt. hóban (Hadtörténelmi Levéltár, Békéslőkészítő Iratok, 3. doboz A/VI/27; rövidítése: BEI)

16. MEHNER, Kurt: Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wehrmachtführung im zweiten Weltkrieg 1939-1945 (Biblio, Osnabrück, 1984; rövidítése: KM) I-XII.

17. MINASZJAN, M. M.: Oszvobozsgyénije naródoV Jugo-Vosztocsnij Evropü (Vojenizdat, Moszkva, 1967; rövidítése: MINASZJAN)

18. SYLVESTER Lajos: Úz-völgyi hegyomlás - IV. (Új Magyarország, 1994. augusztus 23-27.; rövidítése SYLVESTER)

19. VERESS Lajos, dálnoki: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920-1945) I-II-III. (Danubia, München, 1973; rövidítése: VERESS)

20. ZAHAROV, M. V.: A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944-1945 (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1973; rövidítése: ZAHAROV)

21. ZÁKÓ András, resznekai: Őszi harcok 1944 (Hungaria-Kráter, Budapest, 1991; rövidítése: ZÁKÓ)

Lupte în Secuime, între sfârșitul lui august și mijlocul lui septembrie 1944

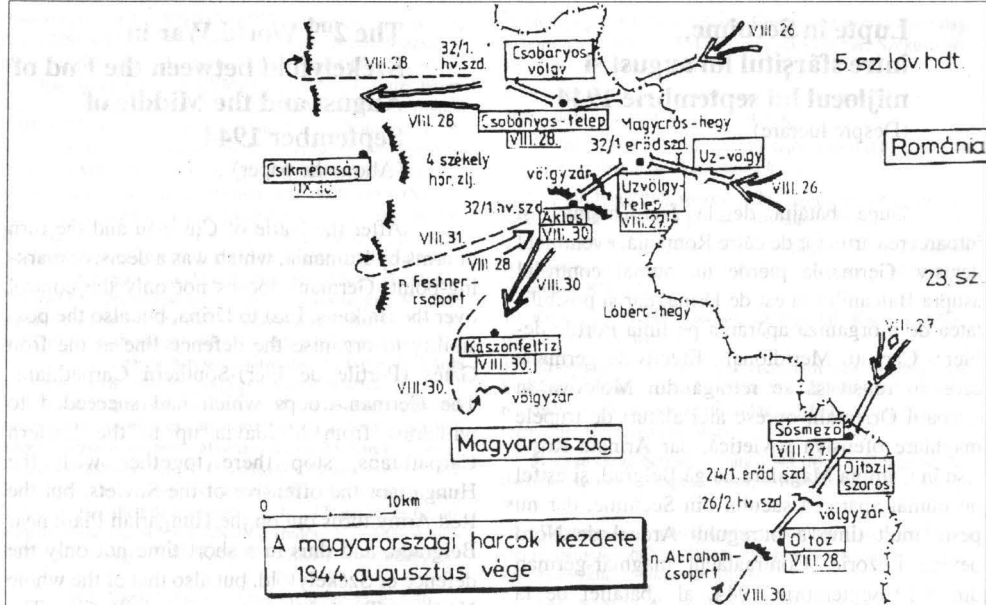
(Despre lucrare)

După bătălia de la Iași-Chișinău și întoarcerea armelor de către România, eveniment decisiv, Germania pierde nu numai controlul asupra Balcanilor la est de Drina, dar și posibilitatea de a organiza apărarea pe linia Porțile-de-Fier - Carpații Meridionali. Efectivele germane care au reușit să se retragă din Moldova în Carpații Orientali, opresc aici alături de trupele maghiare ofensiva sovietică, dar Armata Roșie iese în Câmpia Maghiară lângă Belgrad, și astfel nu numai apărarea sacului din Secuime, dar nu peste mult timp a întregului Ardeal de Nord devine iluzorie. Contraatacul maghiar-german din 5-12 septembrie 1944, al „bătăliei de la Turda” s-a pornit oricum prea târziu pentru a ocupa trecătorile Carpaților Meridionali (sovieticii erau deja în sudul Transilvaniei), și scopul său era de fapt atingerea și asigurarea liniei Mureșului, relativ mai ușor de apărat. După succesele din primele trei zile, contraatacul este oprit de către trupele române și sovietice, având un singur câștig, asigurarea apărării Clujului pentru o scurtă perioadă. Conducătorii militari maghiari, conștienți de insuficiența forțelor maghiare, erau de altfel de la început împotriva contraatacului, politicienii au decis. Tratarea luptelor din Secuime, dinaintea bătăliei de la Turda și cele concomitente, face parte din lucrarea de doctorat a autorului („Bătălia de la Turda”, 1995). Un alt capitol, referitor la evacuarea Secuimii, dorim să publicăm în anuarul ACTA-1997. (Redactorul)

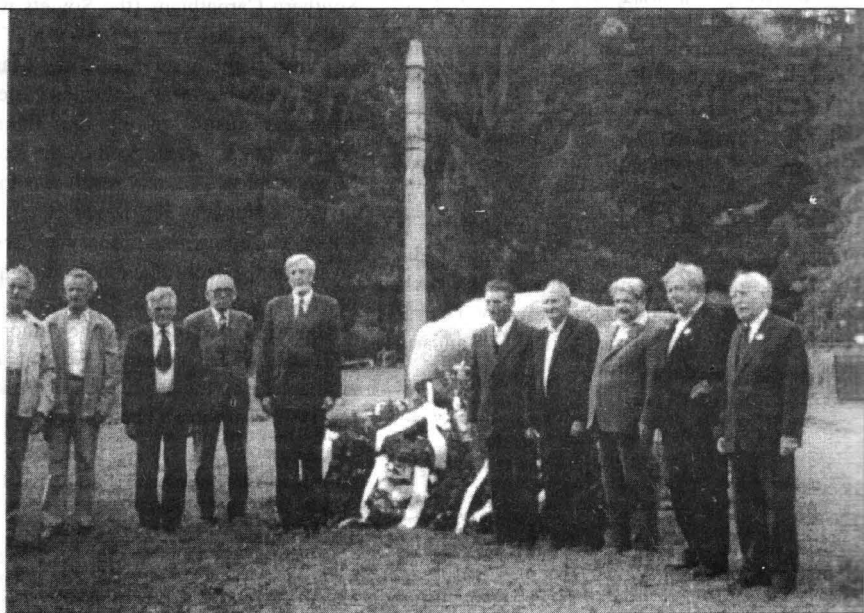
The 2nd World War in Székelyföld between the End of August and the Middle of September 1944

(About the paper)

After the battle of Chișinău and the turn of arms by Romania, which was a decisive marking-point, Germany loses not only the control over the Balkans, East to Drina, but also the possibility to organise the defence line at the Iron Gates (Porțile de Fier)-Southern Carpathians. The German troops which had succeeded to withdraw from Moldavia up to the Eastern Carpathians, stop there together with the Hungarians the offensive of the Soviets, but the Red Army turns out on the Hungarian Plain near Belgrade, and thus in a short time not only the defence of Székelyföld, but also that of the whole Northern Transylvania became an illusion. The counter-attack of the Hungarians and Germans from the 5th to the 12th of September 1944, that of the „battle of Torda” (Turda) was started much too late however to occupy the passes of the Southern Carpathians (the Soviets were already in the Southern-Transylvania), and its purpose was in fact the assurance of the Maros (Mureș) River line, which was somewhat easier to defend. After the success of the first three days, the counter-attack was stopped by the Romanian and Soviet armies. The only result was the assurance of the defence of Kolozsvár (Cluj) for a short while. The Hungarian military leaders, who were aware of the lack of enough Hungarian forces, had made their decision. The paper is a chapter of the doctoral dissertation of the author (The Battle at Torda, 1995). We would like to publish another chapter - on the evacuation of Székelyföld - in the 1997 yearbook. (The editor)

1. ábra A térképet a következő kötetből vettük át: Magyarország a második világháborúban, Lexikon A-ZS. MHTT, PETITREAL Kk., Bp. 1996, 99. o.

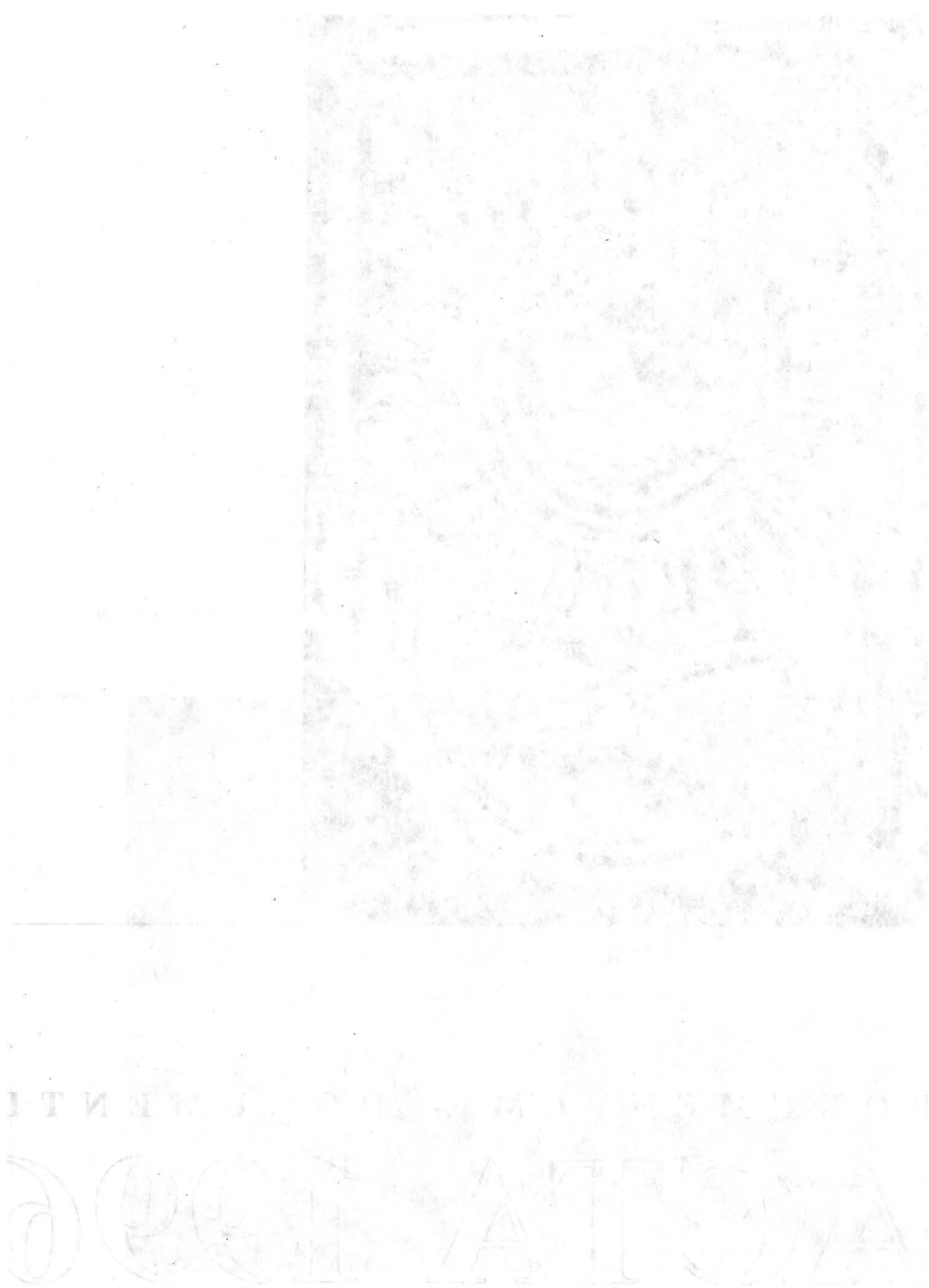

2. ábra Úz-Völgye, 1996. aug. 26. Veteránok és megemlékezők (balról jobbra: PÁLDEÁK Béla, Sepsiszentgyörgy; BOÉR Imre, Barót; BARTHA Mihály, GOCZ József, Sepsiszentgyörgy; meghívott JESZENSZKY Géza, Budapest; GOCSMAN Sándor, Sepsiszentkirály; KOVÁCS Béla, VENCZEL Ferencz, Sepsiszentgyörgy; SÓS Ferenc, Kőkös; Dr. SZÓCS Dániel, Sepsiszentgyörgy).

D O K U M E N T U M - D O C U M E N T E

ACTA 1996

A túloldalon: Napos, holdas, kígyós, csillagos csempe - Csíkszentmihály - Cibrefalva.
M: 18,5x14 cm, 17. sz. (?), SZŐCS Vince gyűjteménye, most ismeretlen helyen. (A felvételt SZŐCS János bocsátotta rendelkezésünkre.)

KÁSZONI Gáspár

(1896-1989)

Száz éve született, Baróton. A nagyszebeni Teresianumban végzett elemi osztályok után ugyanitt tanult órásmesterséget. A Teresianum adta lehetőséget, a szász példát és a német nyelvet sohasem felejtette el. Gyerekefféjjel vonul be, hogy az első világháború galíciai frontján tapasztalja meg az esztelen öldöklés világát, és sebesülten kerüljön orosz fogságba. Orosz szanitécek mentették meg az életét. Hat évig hadifogoly Szibériában, majd Japánban. A szibériai fogolytáborban számos tanult emberrel hozza össze a sors, ezt vallotta második, igazi iskolájának. Japánból Triesz-ten át tér haza, több földijéhez hasonlóan, a már Romániához tartozó Erdélybe. Baróton alapít családot, órásmester, résztvesz a baróti közéletben, a brassói „Encián” Turista Egylet alapító tagja. Erdővidék helytörténetének kutatója lesz. A második bécsi döntés Nagyszébenben éri, Kolozsvárra menekülnek, 1944-ig itt postai alkalmazott. Frontszolgálatosként hagyja el Kolozsvárt, a felvidéki Dobsina mellett esik román fogságba. Átadják az oroszoknak, nyelvtudása segíti a helyzetfelismerésben és a szökésben. 1946-1958 között kolozsvári közalkalmazott, majd ismét órásként Baróton. Több évtizedes gyűjtéssel létrehozza az Erdővidéki Múzeumot, gazdag anyaggal régészettől ipartörténetig, néprajzi anyagtól régi okiratokig. Ez 1979-ben, Baróti Tájékmúzeum néven, a baróti CSÁSZÁR-féle házban, az akkor Kovászna Megyei Múzeum nevet viselő Széchenyi Nemzeti Múzeum részlegeként nyert intézményi keretet. A tájmúzeumot 1984-ben előtt zárják be, végül a fordulat után az érdektelenség vet véget létezésének. Sürgős baróti felszólításnak engedve, a Székely Nemzeti Múzeum raktáraiba szállítja a pusztulásnak induló anyagot. Sorsa és létrehozójának sorsa az általa emlegetett, a baróti Diákdomb előtti járda alatt pihenő, a vérceri örutoronyból származó római pecsétbelyegzős tégladarabokra emlékeztet. KÁSZONI Gáspár 1989-ben hunyt el, 93 éves korában.

Id. MÁTHÉ JÁNOS

(1898-1986)

Magyarhermányban született, 1909-1912 között a székelyudvarhelyi és a nagyenyedi református kollégiumok diákja volt. Könyvszeretétét családjából hozza, testvérbátyja Kolozsváron református esperes. Gazdaember marad szülőfalujában, de autodidakta értelmiségivé kezezi magát, aki otthon van a régi gyűjtemények, levéltárak világában is, és KELEMEN Lajossal, LŐRINCZE Lajossal levelez, a vidékkel foglalkozó történészekkel, vagy innen származó személyiségekkel, mint NAGYBACONI NAGY Vilmos. Szülőfalujának és környékének múltját, világát kutatja. Első írása az akkori helyi lapban (Erdővidéki Hírlap) jelenik meg, 1924-ben. A Megyei Tükörben (Kovászna megyei helyi lap) Barót, Zalánpaták, Bodvaj történetéről jelennek meg írásai. 1970-ben a Falvak Dolgozó Népében a magyarhermányi utcai népi játékokat ismerteti, a Magyar Nyelvőrben és a bukaresti Művelődésben Magyarhermány tájszójegyzékét közli. Cikkei, hozzászólásai jelennek meg a Korunk, az Új Élet, a Hét, a Brassói Lapok, a Jóbarát hasábjain. A helytörténeti munkát rossz szemmel nézi a hatalom, közlési lehetőségeit behatárolja a cenzúra. Bodvaj történetét tárgyaló írása (részeit lásd jelen kötetben) már a bevezető elején, az első három lapszám után megszakad, minden indoklás nélkül. A „Változó valóság” (Kriterion, 1978) kötetben megjelent, a magyarhermányi családokat tárgyaló dolgozatán is erősen érződik, hogy a politikai szempontok alapján is közölhető témát kereső szerkesztő nagyon esetlegesen válogatott. Munkáinak egy részét a politikai rendőrség kobozza el egy házkutatás alkalmával, így vesz nyomuk, más részét a család próbálja menteni, halála után. Az erdővidéki kollektivizálást, az 1944-es szárazajtai eseményeket feldolgozó írásai még előkerülhetnek, de biztosan megőrződött munkája csak a Magyarhermányról írott, tanulmányértékű, szakszerűen adatolt fejezeteket tartalmazó monográfia, melyet önmagában életműnek tekinthetünk. Tíz éve hunyt el, munkásságának feldolgozása időszzerű adósságunk.

Gáspár KÁSZONI

(1896-1989)

Născut la Baraolt (jud. Covasna), acum 100 de ani, a făcut școlile elementare în Teresianum, la Sibiu. Aici și-a făcut și ucenicia, în meseria de ceasornicar. Nu a uitat niciodată limba germană, șansa oferită de Teresianum și exemplul dat de sași. În primul război mondial cade prizonier, și timp de șase ani stă în Siberia, apoi în Japonia. În lagărele de prizonieri se întâlnește cu oameni învățați, consideră această perioadă a doua sa școală, cea adevărată. Întors în Baraoltul natal, devine ceasornicar. Participă la viața publică a localității, este membru fondator al asociației turistice (maghiare) din Brașov, „Encián”, se preocupă de istoria locală a Bazinului Baraolt. Între 1940-1944 și 1946-1958 este funcționar la Cluj. Se întoarce la Baraolt și întemeiază în urma unui muncii de mai multe decenii Muzeul Bazinului Baraolt. Muzeul are un bogat material arheologic, istoric, de istoria industriei locale, etnografic, etc. și se va deschide în 1979, ca o secție a Muzeului Județului Covasna (numele de atunci al Muzeului Național Secuiesc). Se va închide în 1984, dar de fapt va fi desființat abia după 1989, din lipsă de interes. În urma insistențelor autorităților locale, Muzeul Național Secuiesc este nevoit să transporte în grabă materialul muzicistic care a început să se degradeze, în magazinele sale, la Sf. Gheorghe. Gáspár KÁSZONI a decedat în 1989, și se odihnește în cimitirul de la Baraolt.

Gáspár KÁSZONI

(1896-1989)

Born at Barót (Baraolt, Covasna County), one hundred years ago, he did his schooling in the Teresianum, at Hermannstadt (Sibiu). There he also did his apprenticeship in the watch-making trade. He never forgot the German language, the chance offered by the Teresianum and the example given by the Saxons. During the First World War he falls prisoner and has to stay in Siberia, then in Japan, for six years. In the prisoner-camps he meets learned people, considering this period a second one of schooling, the real one. Returned in his natal town Barót, he is founding member of the Hungarian Hiking Association in Brașov, „Encián”, and gets involved with the local history of the district Erdővidék (Baraolt Basin). Between 1940-1944 and 1946-1958 he is a clerk in Kolozsvár (Cluj). Then he returns to Barót and founds after a period of many years work the Museum of Erdővidék (Baraolt Basin). The museum has rich collections of archaeological, historical, ethnographical material, and will be extended in 1979 also into a section of the Museum of the County Covasna (the name given to the Székely National Museum at that time). It will in 1984, but will in fact be definitively closed after 1989, because of the lack of interest. Due to the insistence of the local authorities, The Székely National Museum has to urgently transport the museistical material which started to turn into degradation in the deposits at Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). Gáspár KÁSZONI passed away in 1989 and rests in the graveyard at Barót.

János MÁTHÉ, sen.

(1894-1986)

Născut la Herculian (jud. Covasna), a făcut școli la Odorheiu Secuiesc și la Aiud, între 1909-1912. Dragostea față de carte a moștenit-o din familie, fratele său a fost protopop reformat la Cluj. Rămâne toată viața agricultor în Herculian, dar se face intelectual autodidact, familiar și în lumea arhivelor și a colecțiilor vechi documentare. Face corespondență cu Lajos KELEMEN, Lajos LŐRINCZE, sau cu istoriograful care abordează probleme ale trecutului zonei, cu personalități născute aici, ca Vilmos NAGYBACONI NAGY. Cercetează trecutul și lumea satului natal și al zonei. Prima sa publicație apare în 1924, în ziarul local de atunci (Erdővidéki Hírlap). Articolele sale apar în revistele Magyar Nyelvőr, Művelődés, Korunk, A Hét, Új Élet, Jóbarát, și în presa locală (Megyei Tükör, Brassói Lapok), în domeniul istoriei, etnografiei, lingvisticii. Puterea nu vede bine cercetările istorice, și posibilitățile sale de publicare sunt limitate. Lucrarea referitoare la istoria furnalului de la Bodvai (vezi părți ale sale în volumul prezent), se întrerupe pe paginile ziarului Megyei Tükör după primele trei părți, la jumătatea introducerii, fără nici o explicație, iar lucrarea din volumul „Változó valóság” (Kriterion, 1978), referitor la familiile din Herculian, se vede că a fost ales de redactor din cauza cenzurii. O parte a manuscriselor sale dispar cu ocazia unei percheziții efectuate de Securitate și în urma acesteia, dar până și monografia satului Herculian în sine, întocmit de János MÁTHÉ, sen. se poate considera o operă a unui vieți. A decedat în 1986, acum zece ani.

János MÁTHÉ, sen.

(1898-1986)

Born at Magyarhermány (Herculian, Covasna County), made his studies at Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) and Nagyenyed (Aiud), between 1909-1912. His interest for study and love for books was inherited from the family, as his brother was archdeacon at Kolozsvár (Cluj). All his life he remains at Magyarhermány involved with agriculture, but becomes a literate by self-education. He gets familiar with the world of archives and with the old documentary collections. He had been in relationship with Lajos KELEMEN and Lajos LŐRINCZE, with the historiographers who were interested with the problems of the past of that region, with remarkable personalities born there, like Vilmos NAGYBACONI NAGY. He does research-work of the past and the world of his natal village and of the surroundings. His first publication appears in 1924, in the times' local paper (Erdővidéki Hírlap). His articles are published in the magazines Magyar Nyelvőr, Művelődés, Korunk, A Hét, Új Élet, Jóbarát, and in the local press (Megyei Tükör, Brassói Lapok), in the fields of history, ethnography, linguistics. The government does not very much approve the historical research, thus his publication possibilities are limited. The paper on the history of the Bodvaj furnace (see parts of it in this present volume) is cut down in the pages of the newspaper Megyei Tükör after the first three episodes, at the midst of the introductory part, and without any explanation, while the paper in the volume „Változó valóság” (Kriterion, 1978), about the families in Magyarhermány is evidently chosen to this volume by the editor because of the census. Part of his manuscripts disappear once with a house search done by the Security guards, but even the monograph of the village of Magyarhermány, set together by János MÁTHÉ, sen., can be considered a life's work. He passed away a decade ago, in 1986.

Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947-1950 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez

(Kivonat)

A bonyhádi Székely Múzeum az 1945-ben a Völgységbe telepített, hányatott sorsú bukovinai székely töredék múzeumának jött létre. A kézdivásárhelyi születésű BODOR György, aki a telepítésben is rendkívüli szerepet játszott, átfogó tervvel rendelkezik: gazdasági szövetséget, iskolát, művelődési egyesületet is alapít a völgyégi székelyeknek. Múzeumigazgatónak HERPEI Jánost kéri fel, 1947-ben. HERPEI ekkor még Keszthelyen tartózkodik, politikai okokból nem tér vissza Erdélybe - ő hajtotta végre, mint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum akkori múzeumőre, felsőbb utasításnak engedve, a múzeum legértékesebb anyagának balsikerű, úgy tűnik, az anyag teljes pusztulásával végződő evakuálását a háború végén. HERPEI, bár ugyanakkor a szekszárdi, a balassagyarmati, a székesfehérvári múzeum igazgatását is felajánlják neki, a Székely Múzeumbeli tisztet vállalja el, ezt a székely ügy iránti elkötelezettségével indokolja. Vele tart Sepsiszentgyörgy óta hűséges társa, BARABÁS Jenő altiszt is. Felmerül annak a gondolata, hogy az új múzeumot a Székely Nemzeti Múzeum evakuált anyagának roncsaira alapozzák, de HERPEI ezt nem tartja

reálisnak: jelentéktelen mennyiség, és a helyét ennek is Sepsiszentgyörgyön látja. A néprajzos ORTUTAY Gyula, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter (1947-50) a belső migráció kutatását állítaná a múzeum tevékenységének központjába, de a közben, 1949-ben államosított intézményt 1950-ben maga kénytelen beszüntetni, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnökeként, román állami nyomásra. A román kormány a név ellen tiltakozik, álláspontja szerint Románián kívül nem élnek székelyek. A bonyhádi muzeális anyagot a szekszárdi múzeumba, a könyveket Tolna vármegye levéltárába szállítják. Szerző, aki 1941-1944-ben maga is a Székely Nemzeti Múzeumban dolgozik, de frontszolgálatos már anyagának evakuálása idején, és később két alkalommal, 1945-ben és 1947-ben is a közvetítő szerepét játssza az elszámoló HERPEI és az új sepsiszentgyörgyi múzeumőr, a költőként és egyetemi tanárként ismertebb SZABÉDI László között, HERPEI János emlékének ajánlja ezt a dolgot.

Mint az ma már köztudomású, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum ládába csomagolt válogatott anyaga 1944. szeptember 2-án indult el hosszú vándorútjára, melynek végállomása a keszthelyi Balatoni Múzeum. Innen a kiürítési parancsok értelmében többször is útnak indították, majd hosszabb ideig a zalaegerszegi pályaudvaron vesztegelt, ahonnan légitámadáskor a nyílt pályára vontatták ki a Székely Nemzeti Múzeum anyagát tartalmazó vagonat a Balatoni Múzeum vagonjaival együtt. 1945. március 28-ról 29-re virradó éjszaka erre nem volt idő, és az eseményeket a hivatalos jegyzőkönyv így rögzítette: „...a Székely Nemzeti Múzeum két vagonja, mely lőszert szállító szerelvény tőszomszédságában állott, az egyik lőszeres kocsiért találat következtében a zalaegerszegi pályaudvaron porrá égett”. A vagonokból csak vasrészek maradtak meg, azok is deformálódott állapotban. A szétre-

pült tárgyak maradványait, főleg a fémek egy részét, még aznap széthordták az arra járók, bár HEREPEI és a Zalaegerszegre menekült sepsiszentgyörgyiek mindent elkövettek a maradékok megmentése érdekében. Összesen csak 44 db apróbb tárgy töredéket és 95 érmét sikerült megtalálni. Ezeket a Balatoni Múzeum tulajdonától szétválogatták, majd a Közgýjtémények Országos Felügyelősége visszajuttatta a Székely Nemzeti Múzeumnak Sepsiszentgyörgyre.

Abban az életrajzban, melyet HEREPEI Jánosról¹ közreadtam, már említést tettem a rövid életű bonyhádi Székely Múzeumról. Azt gondoltam, hogy az utókor számára a rendelkezésemre álló írott források, visszaemlékezések segítségével egy kicsit részletesebben is bemutatom ennek az intézménynek alig három éves történetét.

A bukovinai székelyek ősei 1763-65-ben a székelyföldi határőrség erőszakos szervezése, a Madéfalvi veszedelem székelygyilkossága után menekültek Moldvába. 1775 után, amikor Bukovina Ausztria részévé vált, oda átszivárogva megalapították Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva és Józseffalva községeket. Ezek lakossága a múlt század második felére annyira elszaporodott, hogy Magyarországra való településükre gondoltak. 1883-ban az Al-Duna mellé telepedett közülük közel 4000, de Déva, Vajdahunyad környékén is létrehoztak telepeket és máshol is Erdélyben. 1905-1914 között Kanadában egész falvakat alapítottak, 1924-ben még Brazíliában is létrejött egy bukovinai székely telep (Boldogasszonyfalva). 1941-ben a magyar kormány néhány család kivételével Bácskában, a két világháború között létesített, de a háború következtében elhagyott szerb telepesfalvakban biztosított helyet számukra. Ez azonban csak 1944-ig tartott, amikor a partizánok elől el kellett menekülniük. Ezután eljutottak Fejér, Vas, Zala, Veszprém megye falvaiba, de az országhatárt sohasem lépték át nyugat felé.

1945 tavaszán dr. BODOR György ügyvéd vetette fel annak lehetőségét, hogy a bukovinai székelyeket Tolna megyében, Bonyhád központtal, a Völgységi járásban kellene letelepíteni.

Ehhez a Nemzeti Parasztpártot, az Országos Földhivatalt és annak akkori elnökét, KERÉK Mihályt megnyerte. Végül az ügyet az akkori belügyminiszter ERDEI Ferenc is jóváhagyta. Az eredetileg többségükben sváb falvak csaknem kiürültek, mert a lakosok vagy elmenekültek, vagy kitelepítették őket. BODOR kormánybiztosi megbízást kapott, és NÉMETH Kálmán segítségével az egymással állandó összeköttetésben lévő bukovinai székelyek döntő többsége 1945 májusában már Bonyhádön és környékén gyülekezett².

Pontos lélekszámukat nem ismerjük, csak a családokat tartották nyilván. „Így a Dunántúlon 3321 bukovinai székely, 702 erdélyi székely és 141 moldvai csángó család, összesen 4164 család nyert letelepítést Tolnában és Baranyában. Az Észak-Bácskában maradt 500 bukovinai családdal együtt 4664 az új telepes családok száma. Lélekszámukat sajnos pontosan nem ismerjük³.” A családok számát 4-5 főre téve az összes telepesek lélekszámát kb. 20000 főre tehetjük⁴. A bukovinai székelyek a házakon, kerteken, szőlőn kívül 34593, a moldvai csángók 1569 kh földet kaptak. A székelyeknek történetjuttatásról nincsenek adataim.

A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete Bonyhád 1947. elején kelt kimutatása szerint az alábbi székely telepeket tartották nyilván: Tolna megye. Völgységi járás: Bonyhád, Cikó, Mőcsény, Bonyhádvarasd, Tevel, Zomba, Kéty Majos, Aparhant, Mucsfa, Izmény, Kisvejke, Nagyvejke, Závod, Tapód, Nagymányok, Grábóc, Lengyel Kakasd. Simontornyai járás: Felsőnána, Kalaznó, Hőgyész, Diósberény, Duzs, Varság. Központi járás: Bácszék. Baranya megye: Hegyháti járás: Egyházaskozár, Szársz (itt csángók laktak). Pécsváradi járás: Hidas. Mohácsi járás: Palotabozsok, Véménd, Somberék, Himesháza, Hercegszabar. Bács-Bodrog megye: Bajai járás: Vaskút, Gara, Csátalja. Tehát 38 községben telepedtek le, de döntő többségük Tolna megyében élt és él napjainkig is.

A letelepülés elhúzódozó folyamatának már az elején megkezdődött a székely gazdaság megszervezése. Ennek fő kezdeményezője

ugyancsak BODOR György volt (1904-1976), aki Kézdivásárhelyen született, majd a budapesti egyetemen jogot végzett, később ügyvédi és bírói vizsgát tett, és Budapesten 1932-től ügyvédi irodát nyitott. A BARTHA Miklós Társaság tagja, egy ideig főtitkára éppen úgy, mint a BAJCSY-ZSILINSZKY Endre alapította és vezette Magyar Radikális Pártnak. 1940-es évek első felében vállalati jogász; foglalkozott történeti (KOSSUTH Lajos amerikai útjával), kisebbségi, néprajzi kérdésekkel is. 1945-ben egyik szervezője a Nemzeti Paraszt Pártnak, de az őszi választások után nyilvánosan bejelenté kilépését a következő indoklással:

„...Most a választásokon képviselőnek jelöltek Tolna-Baranyában. Azért ott, mert én telepítettem oda a bukovinai székelységet. A település harcaiban a 33 székely falu népével összefortunk, s ők kértek titeket erre a jelölésre, azt akarva, hogy legyen a parlamentben szószólója e település érdekeinek is. Megegyeztünk abban, hogy érdemben első helyen jelöltök, mert a pártnak ott egész biztos mandátuma csak egy van. Így határozott az intézőbizottság is. Én belevetettem magam székely falvainkban a pártért indított választási harcba. Mire előjöttem a választás előtt, meglepetve láttuk, hogy a politikai morál furcsa értelmezésével, a megegyezés ellenére érdemben a harmadik helyre jegyeztetek be...

Nos barátom, ebből azt látom, úgy érzitek, hogy az én politikám, az én magatartásom számára a Paraszt Pártban nincs hely. Ezért érzem kényszerűségnek kilépésemet.

Nehéz szívvel teszem ezt.

Közületek sokakhoz régi közös küzdelem emlékei fűznek. Együtt voltunk BAJCSY-ZSILINSZKY Endre lapjaiban a „Szabadság”-ban, majd a „Független Magyarország”-ban. Együtt küzdöttünk a BARTHA Miklós Társaságban, majd a német elnyomás megerősödésével megszükkült vagy titkos kis köreinkben a konzervatív rendszer hibái ellen és a népi demokráciáért. Távozásomkor két kérésem van.

Az egyik a tolna-baranyai székelységre vonatkozik. Ez a nép 180 éve nem vett részt a magyar politikában. Most tanul jární. Én ezt a né-

pet odavettem a Nemzeti Paraszt Pártba. Nyugodtan tettem ezt, hisz tény, hogy a párt melléjük állt, s nagy becsületet szolgáltatt e település ügyének... minden ügyében, minden bajában segítsétek ezután is, úgy mint eddig tettétek... igaz és magyar ügyet szolgáltok vele...

Másik kérésem az..., hogy nyíltan színt kell vallani... Lépjetekek arra az útra, amelyen KOSSUTH Lajostól BAJCSY-ZSILINSZKY Endréig a demokráciának minden igazán magyar harcosa járt” (1945. XI. 15).

BODOR György a továbbiakban sem állt félre, hanem tovább intézte, mint elnök az általa létrehozott Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének (Bonyhád) ügyeit.

Már 1945. augusztusában elküldte a Miniszterelnökségre a „Bonyhád-vidéki Székely Kuratórium” létrehozásának tervét. Erre 1945. szeptember 13-án kapott választ egy olvashatatlán aláírású államtiktártól (?):

„Megkérlek, légy szíves tájékoztatni, vajon a bokuvinai székely telepesek tolna megyei telephelyeiken leendő megjavítása érdekében készített javaslataid eddig milyen eredménnyel jártak? A javaslatok közül eddig mi valósult meg? Ki, illetőleg melyik minisztérium gazdája ennek a kérdésnek, amely kezében tartja, szorgalmazza a javaslatok gyakorlati megvalósítását?”⁵

Most azonban nem annyira a gazdasági megszervezés, hanem a művelődésre, azon belül is a SZÉKELY MÚZEUM megalapítására fordítsuk figyelmünket.

A KIS ÚJSÁG 1945. augusztus 10. számában egy rövid hír jelent meg arról, hogy Bonyhádon egy SZÉKELY MÚZEUMot kívánnak létrehozni. Ebben az időben HERPEINEK felajánlották a szekszárdi, balassagyarmati vagy a székesfehérvári múzeum igazgatását. Amikor azonban a cikkekcskét elolvasta, levéllel kereste fel NÉMETH Kálmán plebánus urat, aki minden hányódásban vezette és védte a bukovinai székelyeket, mert Őt sejtette a kezdeményezés mögött. Mindjárt elkészített egy tervezetet is, hogy ha azal egyetért, mindjárt terjessze fel a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak. Jelezte, hogy nem vállalja el egyik múzeumot sem a fentebb felső-

roltak közül: „Szívesen elhagynám érette a jól megalapozott múzeumok kényelmes igazgatói székét, csakhogy ismét a székely nép szolgálatába állíthassam minden tudásomat és erőmet! Istenem, milyen jó lenne ismét erdélyi feladatokért dolgozni!”⁶

Úgy látszik, hogy a levél csak nagy késséssel jutott el NÉMETH Kálmánhoz, és azt átadhatta BODOR Györgynek, aki 1946. április 27-én kelt levelében megírta:

„NÉMETH Kálmán barátomtól tudom, hogy igazgató úr állítólag Keszthelyen van. Már ősz óta foglalkoztat egy gondolat, hogy a Dunántúl megteremtett kis Székelyföldön csináljunk egy székely múzeumot. Ebben össze kellene gyűjtsünk lehetőleg mindent, ami itt, Csonka-Magyarországon a székely dolgokból úgy levél-tári, mint egyéb anyagból összegyűjthető. Ha a szentszékelyi múzeumnak valamije megmaradt volna és itt van, az lehetne az alap. Nagyon kérem írja meg nekem, helyesli-e ezt a tervet, lehetségesnek tartja-e, és véleménye szerint mit tehetnék ennek érdekében. Kérem, tudassa tehát velem terveit és nézeteit minél előbb.”⁷

A felvetett gondolattal kapcsolatban különböző oldalakról bizonyos óvatosság nyilatkozott meg. A tartózkodás okát dr. BALÁS Gábor véleménye fejezi ki, aki abban az időben „Budapest Székesfőváros tiszti főügyészhelyetteseként működött. HERPEI tudakozódó levelére többek között ezt válaszolta: „Véleményem szerint alapvető elv, hogy a Múzeumnak otthon kell lennie. A székelység pedig Székelyföldön van elsősorban, de mindenképpen csak Erdélyben... Pillanatnyilag várni kell az események alakulását, a végcél: vissza a Székelyföldre”. Ugyanilyen választ adott a Múzeumok Országos Főfelügyelősége Budapestről. Ekkor még nem írták alá a Párizsi békeszerződést (1947. II. 10).

Idéznem kell HERPEI véleményét BODOR Javaslatának egy pontjával kapcsolatban: „A Székely Nemzeti Múzeum kihozott értékeiből csupán csak egy kis kosárnyi maradt, ezt azonban, amikor itt lesz az ideje, haza fogom juttatni; erre azonban feletteseim rendelkezését várom.”⁸ A dolgok jobb megértése érdekében

egy kis kitérőt kell tennem, melynek során bizonyos kérdésekben saját szerepemet be kell mutatnom.

1940. decemberétől a Kolozsvári Tudományegyetem Bölcsészeti Kara Magyar Nyelv-tudományi Tanszékén SZABÓ T. Attila mellett gyakornokként működtem. 1941. szeptember 4-én a Magyar Nemzeti Múzeum státusába múzeumi segédörként kinevezést kaptam a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz, ahol a néprajzi gyűjtemény kezelését és gyarapítását kaptam feladatul. 1942. októberében Losoncra vonultam be, majd onnan kérésemre áthelyeztek Sepsiszentgyörgyre a 27. Székely Gyalogezredhez, melynek kötelékében 1944. áprilisától kezdve frontszolgálatot teljesítettem. Augusztus 11-én megsebesültem, majd Sátoraljaújhelyen, Debrecenben ápoltak. Így a Székely Nemzeti Múzeum kijelölt anyagának elrendelt elcsomagolásában, majd szállításában és bolyongásában nem vettem részt. Státusom értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumában 1944. októberében megkezdtem szolgálatomat, mivel Székelyföldre nem mehettem vissza. A Székely Nemzeti Múzeum ügyét, amennyire lehetett, nemcsak figyelemmel kísértem, hanem igyekeztem segíteni is.

1945. július 8-án BALOGH Edgár, a Magyar Népi Szövetség alelnöke és LÁSZLÓ Gyula múzeumi előadó Kolozsvárról levelet intézett HERPEI Jánoshoz, melyben többek között ezeket írták:

„Megdöbbenéssel értesültünk az Igazgató úr által SZABÓ T. Attila egyetemi tanár úrnak küldött jegyzőkönyvekből a Székely Nemzeti Múzeum válogatott anyagának pusztulásáról, s egyben elszomorodva olvastuk annak az emberfeletti küzdelemnek eredménytelenségét, amelyet az Igazgató úr folytatott a fasiszta közönnyel és cinizmussal szemben a gyűjtemény megmentéséért.

A MNSZ mint a romániai magyarság képviselője, elsőrendű feladatának tekinti, a három székely vármegyével együttesen, hogy a Székely Nemzeti Múzeumot korszerű gyűjteménnyé alakítsa, és ásató, valamint gyűjtő mun-

kával a hiányokat idővel pótolja. E munka megkezdésére kértük a Magyar Nemzeti Múzeum Elnökségétől dr. BALASSA Iván múzeumi őr ideiglenes jellegű kiküldetését Sepsiszentgyörgyre, s egyben felkértük őt, hogy készítsen részletes jegyzéket a Székely Nemzeti Múzeum már előzetesen Budapestre vitt értékeiről s pusztulásból megmaradt tárgyairól és a tárgyakat a szállítási nehézségek elmúltáig a MNM-ba helyezze letétbe a tulajdonjog fenntartásával.

Az igazgató úrhoz, aki annyi szeretettel és becsülettel fejlesztette a múzeumot, az a kérésünk, hogy legyen szíves BALASSA dr-t e munkájában tanácsaival és felvilágosításaival támogatni.

...a MNSz a SzNM újjáépítésének elindítására háromtagú direktóriumot javasolt, amelynek tagjai BÖZÖDI György, SÁNDOR Gábor és Fadgyas Anna, e bizottság bevonja a munkába MOZSOLICS Amália ősrégészt, BALASSA Iván néprajzi kutatót, mindkettőt mint a MNM kiküldöttjét és végül SZÉKELY Zoltánt, akire a római régiségek rendezése vár.”⁹

1945. kora őszén kalandos utazás után érkeztem meg Sepsiszentgyörgyre, ahol megbízásomnak mindenben igyekeztem eleget tenni. Ebben az időben lett SZABÉDI SZÉKELY László (1907-1959) a Székely Nemzeti Múzeum igazgatásával megbízott múzeumőr, akivel őszinte barátságot kötöttünk. Megrendeztem a „Székely kenyér története” c. kiállítást, melynek rajzait LÁSZLÓ Gyula készítette el. A munkámat FADGYAS Anna, SÁNDOR Gábor és mások nagymértékben segítették. 1947-ben még egy alkalommal ellátogattam a SzNM-ba, és igyekeztem annak munkáját segíteni. Itthon pedig mindent elkövettem, hogy a nagy égésből megmaradt, alig használható tárgyat felettes hatóságaink diplomáciai úton hazajuttassák.

Az a hálátlan feladat várt rám, hogy HERPEI és SZABÉDI között közvetítsek. Mindez csak az könnyítette meg, hogy megbízott bennem mind a kettő. Így végül is a kettőjük közötti ellentét feloldódott. 1947. március 27-én SZABÉDI a sok kemény szó között már ezt írja HERPEINEK:

„Ami a bonyhádi csángó-múzeum dolgát illeti, őszintén örvendek, hogy mégiscsak ízelődnek megfelelő munkakört kaptál. Ez azonban szorosan nem tartozik ránk... Azt azonban remélem, hogy a bonyhádi csángó-múzeum és a sepsiszentgyörgyi székely múzeum közt előbb-utóbb barátságos viszony fog kialakulni, hiszen gyűjtőkörök rokon.”¹⁰

A SZÉKELY MÚZEUM megvalósítása akkor indult meg, amikor 1947. február 6-án kelt levelével BODOR György megkereste HERPEI Jánost, és körvonalazta, hogy mi mindent tettek viszonylag rövid idő alatt a bukovinai székelyek művelődési szintjének emelése érdekében:

„Az ottani székely kulturális munka terén eddig a következők történtek.

1. Külön Székely Szabadvédelmi kerületünk van, kizsákvita a megyei keretből. Vezetője KOVÁCS Pál, helyettese SZAKÁCS Antal.

2. Egyik községünkben, Tevelen (KÖRÖSI CSOMA Sándor Székely Tanintézet néven) szakosított általános iskolát létesítettünk, ami gyermekek növekedésével együtt érettségig nő. A kultusz elismerte az iskola székely jellegét. Igazgatója FÖLDI István, 12 székely tanár és tanárnő van, köztük VASS Gyula és felesége is.

3. Harmadik lenne a Múzeum. Megemlítem, hogy lenn él Kakasdon TÖRÖK Pali, aki nagy szeretettel veti most rá magát a múzeum létesítésének munkájára.

4. Tervünk a „TELEKI Pál Tudományos Intézet” a múzeum mellett egy székely táj- és népkutató intézmény létesítése is. Ez csak terv, de a kultusz a gondolatot rokonszenvvel fogadta.

Csak tájékoztatásul jegyzem meg, hogy a bonyhádi szövetkezeti központunkat KONCZ István baróti ügyvéd vezeti. A környékre eddig mintegy 30 székely tanítót tudunk kinevezetni. Lassacskán szaporodik egyéb értelmiségünk is.

A Székely Szövetkezet nevében tehát felkérem Igazgató Urat, hogy a megbízást vállalja el.

Ha előzőleg szét akar ott nézni, kérem értesítését. Bárhogy határoz, elvárjuk szíves választát. Budapest, 1947. február 6. Őszinte híve

BODOR György a Völgységi Telepek Központi Szövetkezetének Elnöke.”¹¹

Ebből a levélből jól kitetszik BODOR elgondolása. Eszerint megalakította azt a gazdasági szövetkezetet, mely az anyagi élet alapját képezte. Ezután következett az iskola, melyhez azért próbált minél több székely pedagógust megnyerni, hogy a szülőföldhöz való tartozást elősegítse. Az iskolán kívüli művelődést is rendkívül fontosnak tartotta, és ezért hozta létre a „Székely Szabadművelődési Kerületet”. Ez és az iskola igazában csak úgy működhetett, ha múzeum és kutató intézet segíti azt. Azt hiszem, hogy jobb szervezeti keretet ma sem lehetne létrehozni, de az ún. „fordulat” éve (1949) áthúzta a terveket.

HEREPEI a felkérésre nem sokat gondolkozott, hiszen Keszthelyen elég nehéz körülmények között éltek, ezért már február 22-én írt levelében bizonyos feltételekkel elvállalta a megbízatást, és válaszáat ezekkel a szavakkal zárta: „Nagy örömmel üdvözlöm tehát a bonyhádi székely múzeum gondolatának megérését és magvalósulás előtt való állását. Ajánlatodat köszönettel elfogadom...”¹²

1947. elejére megváltozott a helyzet, és ezt mutatja BALÁS Gábor febr. 13-án kelt levele:

„BODOR Györggyel, aki a telepítést intézte, megtárgyaltuk a felmerülő kérdéseket, és arra gondoltunk, hogy a levelezésünkben már régebben megpendített múzeum gondolata most aktuális lenne. Bonyhádon helyiségként... a szövetkezet házában néhány üresen álló szobája kínálkozik. A minisztériumban eljárva hajlandóságot tapasztaltunk arra, hogy az ottani telepek részére múzeum létesítését lehetővé tegyék. A TELEKI Pál Intézetben is igen érdeklődtek a telepek iránt, és hajlandók lennének népkutatási központot a helyszínen kijelölni.”¹³

A körülmények megváltozásának egyik tényezője lehetett, hogy 1947. február 10. aláírták a Párizsi békét, és a Trianoni határok megmevedtek. A visszatérés lehetősége csökkent illetve megszűnt. Feltétlenül elősegítette a megoldást ORTUTAY Gyula, akinek akadémiai székfoglalója:

A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás, mely 1947-ben meg is jelent.¹⁴ Mint vállalás- és közoktatástügyi miniszter (1947-1950) a kutatás tárgyául első helyen a bukovinai székeleyeket emelte ki, és az áttelepültekkel kapcsolatban megállapította: „Ezt a munkát feltétlenül el kell végezni, hacsak nem vagyunk végtelenül közömbösebbek saját népünk, etnikai strukturánk, paraszti műveltségünk alakulása iránt.” A kutatás legfelső irányításában a Magyar Tudományos Akadémiára gondolt, de különösen a múzeumoknak szánt nagy szerepet, és a „...közponzilag megszervezett, szakemberek által irányított intézmények mellett még valósággal a társadalmat is megmozgató intézkedésekre is lesz szükségünk, hogy... a külső munkatársak, műkedvelők, levelezők, gyűjtők serege is mellénk álljon.”¹⁵ Ebben az elgondolásba a bonyhádi Székely Múzeum terve nagyon jól beleillett.

1947. március 5-én a Völgységi Telepek Központi Szövetkezetének bonyhádi székházában a Székely Múzeum és a Székely Táj- és Népkutató Intézet megalapítását a következők határozták el: dr. PÁKAY Zsolt min. osztálytanácsos, dr. RADNÓTI Aladár a Közgyűjtemények Országos felügyelőjének állandó helyettese, HEREPEI János múzeumigazgató. A VTKSz. választmánya által kiküldött Múzeumi Bizottság: FÖLDI István, KISSVÁRDAY Gyula, dr. id. TÖRÖK Pál, dr. BODOR György, LÁSZLÓ Antal, VASS Gyula, KOVÁCSI Pál szabadművelődési felügyelő és helyettese SZÁKÁCS Antal. Meghívott vendégek: ÉRMÉNYI János bonyhádi főjegyző, DOMOKOS István bonyhádvarasdi, BARABÁS Gáspár cikói, CSOBOTH Gáspár vérmédi, RÓZSA Lajos tabódi székely telepes bírák.

A VTKSz. kiküldött Múzeumi Bizottsága egyhangúan kimondja, hogy „Székely Múzeum Egyletté” alakul át. Az egylet alapszabályainak az erre vonatkozó hatósági előírások megtartásával való előkészítésére HEREPEI János múzeumigazgató urat kéri fel.

„A magát ily módon megalakultnak ki mondó Múzeum Egylet kéri a Kultuszminisztérium jelenlevő képviselőit, hogy a Miniszter úr-

nak tegeyen előterjesztést HERPEI János úrnak és altisztjének Bonyhádra való áthelyezésére. Kéri azt is, hogy őt a Bonyhádi Székely Múzeum, valamint a Bonyhádi Táj- és Népkutató Intézet megszervezésével és vezetésével bízta meg.

A maguk részéről felajánlják az intézmény elhelyezésére szolgáló helyiségeket díjmentesen. „Felajánljuk az összes dologi kiadások fedezését, így a helyiségek fűtését, világítását és takarítását.”

A megüresedett német házak közül az Országos Földhivatal az igazgatónak egy két, az altisztnek (BARABÁS Jenő) egyszobás házat, kisebb huzavona után kiutalt. A VKM pedig gondoskodott az áthelyezésről. Így a munka, igaz sok nehézséggel, megindulhatott. A Múzeum Egyesület első közgyűlését 1947. augusztus 8-án Tevelen (Tolna m.) tartotta, melyen az alapszabályokat elfogadták. A működési területe elsősorban a Völgységi-járás, de az egész ország, ahol „letelepedett székelyek és csángók élnek”.

„Az Egyesület feladata:

A székelység és csángóság múlt és jelenbeli életének s lelkületének, továbbá környezetének és körülményeinek tüzetes megismerése s közkinccsé tétele, hasonlóképpen az új életlehetőségek közé szakadt székelyek és csángótörzsek ősi műveltségének megőrzése és fejlesztése érdekében feladatául választotta a körébe tartozó szellemi és tárgyi adatoknak módszeres alapon való gyűjtését, feldolgozását és az eredmények hozzáférhetővé tételét, valamint közműveltségük gyarapítását.”

A továbbiakban a belső szervezet, a különböző tagsági fokozatokat és a működés szervezetét mutatja be. Maga az intézmény három részre tagozódott: 1. Múzeum, 2. Táj- és Népkutató Intézet, 3. Közművelődési Csoport. A Közgyűlés által megvitatott és elfogadott alapszabályokat a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz terjesztették fel, hogy azt jóváhagyásra a Magyar belügyminisztériumhoz juttassa el.

Az első közgyűlésen megválasztották az Egyesület rendes tagjait, akiknek száma legfeljebb 24, de legkevesebb 15 helyet be kell tölteni.

1. Dr. BODOR György, 2. BOGNOCZKI Géza ref. lelkész Hidas, 3. DANCS Pál tanár Tevel, 4. ELEKES Dénes r. kat. plébános Kalaznó, 5. FAZAKAS Ede ny. tanító Bátaszék, 6. FÖLDI István igazgató-tanár Tevel, 7. HADIKFALVI István igazgató ellenőr Majos, 8. KIS-VÁRDAY Gyula igazgató Vémend, 9. KONCSAG Sándor igazgató Lengyel, 10. Dr. KONCZ István ügyvéd Bonyhád, 11. KOVÁCS Pál tanácsos, szabadművelődési felügyelő Bonyhád, 12. MIKLÓS Gergely tanfelügyelő Szekszárd, 13. Dr. NÉMETH Kálmán esperes-plébános Bátaszék, 14. Dr. PUSKÁS Ödön törvénytisztelő jegyző Bonyhád, 15. SEBESTYÉN Antal főesperes-plébános, pápai kamarás Kisdorog, 16. SZAKÁCS Antal szabadművelődési felügyelő helyettes Bonyhád, 17. SZÓTS Gergely ált. iskolai tanító Bonyhád, 18. Dr. TÖRÖK Pál ügyvéd Kakas, 19. TÖRÖK A. Pál szövetkezeti igazgató Kakas, 20. VASS Gyula tanár Tevel, 21. Dr. BALÁS Gábor székesfővárosi tisztifőügyész-helyettes Bp. - 2 évre meghívott tagok: 1. BARABÁS Gáspár bírósági tanácsos, tevel gazda Hadikfalva részéről, 2. CSINGÁR István tevel gazda Szárász a moldvaiak részéről, 3. MOLNÁR József tevel gazda, ellenőr Kakas Andrásfalva részéről, 4. SÁNTHA Menyhért tevel gazda Majos Istensegíts részéről, 5. SZÉKELY Albert tevel gazda Bátaszék Józseffalva részéről.

Egyesületi tiszteleti tagok:

1. Dr. BARABÁS Andor ny. főispán Diósd, 2. Dr. BODOR Antal egyetemi rt. tanár Bp., 3. DEMETER Béla ny. koll. igazgató Kakas, 4. Dr. Tuszádi ÉLTHES Gyula egyetemi rk. tanár Bp., 5. FARKAS Ferenc Országos Szövetkezeti Hitelintézet elnöke Bp., 6. Dr. GELEI József egyetemi ny. r. tanár Szeged, 7. GYALLAY-PAP Domokos író Bp., 8. Dr. GYULAI Zoltán egyetemi ny. r. tanár Bp., 9. Dr. HAMAR Sámuel pü. igazgató Szeged, 10. Dr. KERESZTES Ede ügyvéd Bp., 11. KISS István törvénytisztelő bíró Bp., 12. KODÁLY Zoltán zenetudós Bp., 13. Dr. MIKÓ Tibor miniszteri tanácsos Bp., 14. dr. PARÁDI Jenő ny. miniszteri osztályfőnök Bp., 15. Dr. ROSKA Márton egyetemi ny. r. tanár Szeged, 16. Dr. SZILÁGYI László mi-

niszteri tanácsos Bp., 17. TAMÁSI Áron író Bp., 18. VARGA Nándor Lajos képzőművészeti főiskolai tanár Bp., 19. VERESS Péter honvédelmi miniszter Bp.

A fenti névsort úgy igyekezett összeállítani, hogy a rendes tagok a környékről kerüljenek ki, míg a tiszteleti tagok döntő többségükben székel, erdélyi származásúak legyenek, akik a fel-sőbb támogatást tudják megszerezni.

Tulajdonképpen csak az 1948. és az 1949. évet számíthatjuk olyan teljes évnék, amikor a nagyon sanyarú körülmények között, de mégis fenn lehetett tartani a Székely Múzeum Egyesület működését. Erről a két évről készített HERPEI János részletes jelentést, mely nemcsak eredményeket, hanem azokat a hallatlan nagy nehézségeket is mutatta, mellyel az egyszemélyes múzeumnak meg kellett küzdenie, hiszen a nagy családös hivatalsegéd kénytelen volt olyan munka után nézni, melyből meg tudtak élni. Így minden munkát magának HERPEI Jánosnak kellett végeznie. A helyzet még csak súlyosbodott, „amikor a múzeumunkat létrehívó testület ugyancsak anyagi természetű okok miatt hosszas huzavona után kénytelen volt kimondani működésének megszüntetését. Ezzel elvesztve lábunk alól az elhelyezés és a dologi kiadások fedezetének biztosítására szolgáló anyagi bázist”.¹⁶ A nehéz helyzetet mi sem mutatja jobban, a teljes évi bevétel 2 500 (kétezeröttszáz) forintot tett ki, melyet teljes egészében ki is fizettek lakbérre, fűtésre, világításra, irodaszerekre, postára és mindössze 300 ft. maradt gyűjtemény-gyarápításra. Az új életformát kialakító kifosztott telepések nem voltak hajlandók megválni a nagyon kevéske megmaradt emlékeiktől. Ezért a könyv és levéltári anyag gyarapodott távolabbi ajándékkal, de aránytalanul kevesebb tárgyat sikerült megszerezni.

Az utolsó, 1949. év súlyos nehézségeit és helyben való topogását legjobban jellemzik azok a sorok, melyek HERPEI éves jelentésében olvashatók: „1949. évi kiadásaink legnagyobb és legterheesebb tételét a lakbér összege teszi. Nagyságban utána a postaköltség következik, bizony-ságául annak a körülménynek, hogy a jövedel-

münket képező támogatások növelésére minden tőlünk telhető igyekeztünk megtenni. Öröndetes tényképpen kell már megállapítanunk, hogy anyagi küzdelmeink ellenére gyűjteménygyarápításra több mint kétszer annyi összeget áldozhatunk, mint a megelőző esztendőben. Igaz, hogy e többletkiadást a fűtésre és irodaszerekre fordítandó összegeken kellett megtakarítanunk.”¹⁷ Ebben az évben magam is jártam a bonyhádi Székely Múzeumban, és bizonyíthatom azt az ember-telen küzdelmet, melyet HERPEI János végzett az intézmény megmaradásáért.

1949. 13. törvényerejű rendelet kimondta valamennyi múzeum államosítását. HERPEI abban reménykedett, hogy ez megkönnyíti helyzetét, hiszen maga állami státusban volt korábban is. Ekkor alakult meg a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (NMOK), melynek elnökévé ORTUTAY Gyulát nevezték ki, aki elmondta nekem, hogy a bonyhádi Székely Múzeumot kénytelen megszüntetni, mert Románia tiltakozott működése ellen, mondván, hogy széke-lyek csak az ő határai között laknak. Így az az OTRUTAY Gyula, aki a migráció néprajzi kutatását kívánta középpontba állítani, annak egyik szervét, a bonyhádi Székely Múzeumot, kényte-len volt 1950-ben megszüntetni:

„A Vallás- és Közoktatástügyi Minisztérium f. hó 10-én kelt. ...rendelete alapján a bonyhádi székely múzeumegyesület további működését azonnali hatállyal megszüntetem. A székely múzeumegyesület tulajdonképpen jogi értelemben nem is volt múzeum. Működését az alapítólevél jóváhagyásra való beterjesztésekor, a jóváhagyás reményében ténylegesen megkezdte ...rendelet szerint nem volt jóváhagyható, tehát létre se jött.”

A megszüntetés indoklása bizonyos mértékig sántított, mert minden további nélkül lehetett volna államosítani. Ami pedig a jóváhagyásra való hivatkozást illeti: nagyon nehezen képzelhető el, hogy magasan képzett, nagy gyakorlattal rendelkező ügyvédek, bírák, minisztériumi tisztviselők a jelzett törvénytelenséget ne vették volna észre, így ezt mindenképpen a kívülről jövő nyomásnak lehet tekinteni.

A bonyhádi Székely Múzeum Egyesület alapszabályainak 20. §. rendelkezett:

„Megszűnés esetében, közvetlen utód hiányában, értékeinek, gyűjteményeinek és ügykezelési anyagának nem székely és nem csángó vonatkozású részét a felszámoló a szekszárdi Tolna vármegyei Múzeumnak kell örökletétképpen átadni, a múzeum egyéb javait, tárgyait, könyvtárát, felszerelési és berendezési anyagát kezelésre és gondozásra egy újabb székely Múzeum létesülésiég egyszerű letétképpen a Magyar Nemzeti Múzeumba, vagy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, vagy a székely telepések lakhelyéhez közel eső valamelyik élet erős múzeumba kell elhelyezniök. A felszámoló kötelesek megnevezni azokat a természetes, vagy jogi személyeket is, akik az esetleges új székely múzeumnak való átengedéséről rendelkezhetnek.”

Az átadás-átvétel kérdéséről az intézményt megszüntető rendelet nagyon pontosan megírta, de az nem volt minden vonatkozásban megegyező az alapszabállyal:

„...a bonyhádi székely múzeumegyesület múzeális anyaga a szekszárdi múzeumba, a szépirodalmi könyvei a Tolna vármegye levéltárába szállítandó, és a vármegye kezelésébe adandó. Természetesen az egyesület tárgyainak átadás-átvételéről jegyzőkönyvet kell felvenni.”¹⁸

Az átadás-átvétel 1950 június 25-én megtörtént. Dr. NOVÁK József, a szekszárdi múzeum igazgatója vette át HERPEI Jánostól és ezzel megszűnt a Bonyhádi Székely Múzeum.

BODOR György, aki a Székely Múzeum megalapításának egyik kezdeményezője volt, annak felosztásáról értesülve egy magán levélben többek között ezeket írta 1950. július 5-én:

„Leveledet, aminek mottója lehetett volna 'fuiumus' Küngösre (Csajág Veszprém m.) küldték utánam... Nyugodt lelkiismerettel mondom... nem láttam előre a későbbi fejleményeket. A székelyek homogén letelepítését sem a hatóságok támogatásával, inkább annak ellenére hajtottam végre. Ez volt a helyzet a földműves szövetségi hálózat és a Völgységi megszervezésnél és a teveli iskola megnyitásánál is. Szent meggyő-

ződésém volt akkor, hogy néhányunk akaratareje a múzeum fejlődését is biztosítani fogja. Másképp történt. 948 tavaszán ismertem fel a fejlődés irányát, a jelentkező új erők jelentőségét, súlyát. Levontam a felismerés konzekvenciáit első sorban szövetkezeti téren. És nem lepett meg, ami azután szükségszerűen folytatódott: a szabadművelődéssel, Tevellel, és most utolsónak a múzeummal” (kézirásos magánlevél).

Így tehát az a széleskörű, jól átgondolt szervezet, mely a bukovinai székelyek és a hozzájuk kapcsolódó más székely töredékek gazdasági, szellemi megmaradását kívánta szolgálni, megsemmisült, de néprajzi vizsgálatuk tovább folytatódott, sőt közülük nőttek ki olyanok, akik történetükkel, népi műveltségükkel foglalkoztak. Feltétlenül szükséges lenne egy olyan bibliográfia összegyűjtése és kiadása, mely 1945-től a bukovinai székelyekről írtakat pontosan összefoglalná, és a további kutatást elősegítené.

HEREPEI János életének további útját megírtam, de érdemes lenne valakinek azokkal is foglalkozni, és emléküket megörökíteni, akiket a fentiekben megemlítettem. BODOR Györgyről tudjuk, hogy „Külpolitikai érdekek veszélyeztetése” miatt letartóztatták (1962), és három és fél évi börtönre ítélték; közkegyelemmel szabadult 1963-ban.¹⁹ A bukovinai székelyek megkíséreltek újabb és újabb szervezeteket létrehozni, de ez már történetüknek egy más szakasza.

Jegyzet

1. HERPEI János: A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Bp. 1988. Sajtó alá rendezte: BALASSA Iván, HERNER János, KESERŐ Bálint. Akadémiai Kiadó.
2. ÖSY-ÖBERDING József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle 1967: 183-194.
3. ÖSY-ÖBERDING i. m. 188.
4. L. még BELÉNYESY Márta: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél Bp. 1958; SEBESTYÉN Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd 1972; KÓSA László: Magyar Néprajzi Lexikon 1: 384. Bp. 1977.
5. ME. 6394/1945.
6. 178/1945. sz.
7. 66/1946. sz.
8. 66/1946. sz. 1946. május 23.
9. 160/1945. sz.
10. 90/1947. sz.
11. 26/1947. sz.
12. 26/1947. sz.

13. 29/1947. sz.
 14. Két előadás. Bp. 1947.
 15. Etnographia LVIII/1947/287.
 16. 453/1948. sz.
 17. 308/1949. sz.
 18. MOK. 6247/1950. sz.
 19. Magyar Életrajzi Lexikon III, 87. Bp. 1981 Akadémiai Kiadó.

**Muzeul Secuiesc din Bonyhád
 (R. Ungară, jud. Tolna),
 1947-1950 (Contribuții la
 istoria postbelică a Muzeului
 Național Secuiesc)**
 (Rezumat)

Muzeul Secuiesc din Bonyhád a fost întemeiat în cadrul unui program bine gândit. György BODOR care s-a născut la Tg. Secuiesc, a jucat un rol deosebit de important deja la colonizarea secuilor din ținutul Völgység (jud. Tolna, R. Ungară). BODOR pune bazele unei societăți economice, întemeiază școli și o asociație culturală, muzeul ar trebui să servească și el educația culturală a celor nou stabiliți. Secuții de aici constituie un fragment al grupului secuiesc din Bucovina, descendenți în mare parte ai celor refugiați în 1764, după măcelul de lângă Ciceu, când secuții au încercat să protesteze împotriva constituirii regimentelor de grăniceri (v. și lucrarea lui János SZÓCS, din acest volum). Refugiații care nu au vrut să se întoarcă după aplanarea conflictului, au fost colonizați de către contele András HADIK în sate bucovinene din zona Siretului. La începutul celui de-al doilea război mondial majoritatea acestora sunt transmutați în Voivodina, în locul sârbilor refugiați sau alungați de aici. La sfârșitul războiului mulți vor cădea victimă răzburării sârbilor întorși, cu toate că ei nu sunt de vină de cele întâmplate. Cei scăpați, ajunși din nou pe drumuri, sunt dirijați spre satele șvabilor refugiați, sau deportați din Völgység. BODOR ia legătura cu János HERPEI care trăiește în acel timp la Keszthely, și acesta acceptă să devină director al noului muzeu, cu toate că i se oferă aceeași funcție la încă trei muzee: Szekszárd, Balassagyarmat, Székesfehérvár. Își argumentează opțiunea prin faptul că vrea să servească în continuare secuimea. În România, în secuimea propriu-

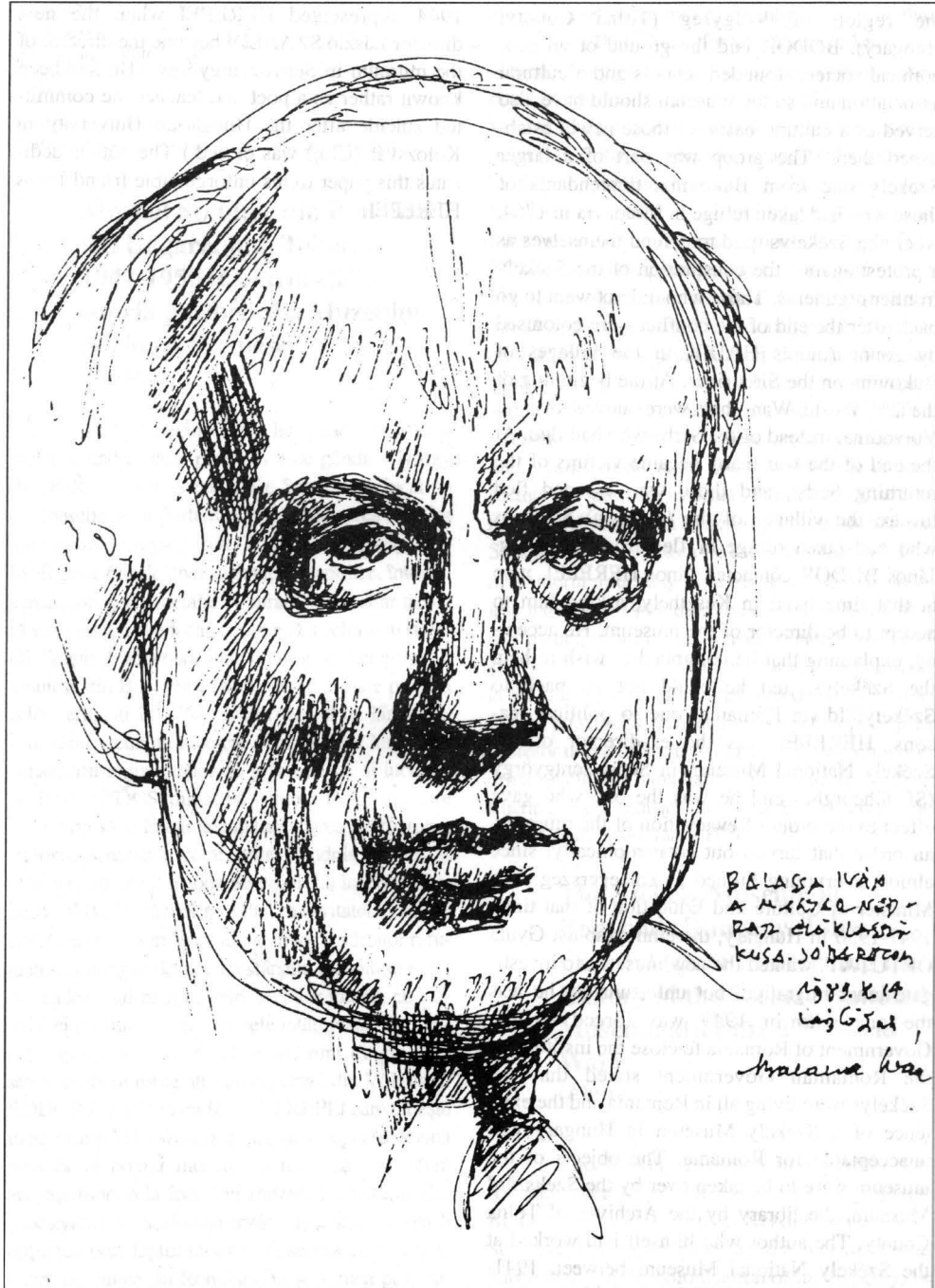
zisă crede că nu se mai poate întoarce, din motive politice: HERPEI este fostul director al Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe, cel care a executat ordinul de evacuare a materialelor cele mai valoroase ale muzeului, evacuare cu un deznodământ catastrofal - se pare că aproape totul s-a distrus în timpul bombardamentului de la Zalaegerszeg. Ministrul de atunci (1947-1950) al Cultelor și al Învățământului din Ungaria, etnograful Gyula ORTUTAY ar vedea principala sarcină a noului muzeu în cercetarea migrației interioare, dar el însuși va trebui să desființeze instituția naționalizată în 1949, în anul următor, ca și președinte al Centrului Național al Muzeelor și Monumentelor Istorice, în urma presiunilor guvernului român care susține că în afara granițelor României nu trăiesc secuii, și existența unui Muzeu Secuiesc în Ungaria constituie în consecință un gest de iredentă. Fondul muzeistic al muzeului desființat va fi preluat de către Muzeul din Szekszárd, iar biblioteca de către Arhivele jud. Tolna. Autorul a lucrat și el la Muzeul Național Secuiesc între 1941-1944, dar fiind chemat pe front, nu a mai participat la evacuarea materialelor, iar în 1945 și 1947, în timpul predării muzeului, l-a reprezentat la Sf. Gheorghe pe HERPEI, față de noul director, László SZABÉDI, cunoscut mai mult ca poet și ca profesor universitar, cu soarta tragică - s-a sinucis în urma desființării universității maghiare de la Cluj. Lucrarea este dedicată în amintirea prietenului de neuitat al autorului János HERPEI.

**The Székely Museum in
 Bonyhád (Hungary, Tolna
 County) (Data Concerning the
 History of the Székely National
 Museum after the 2nd World
 War)**
 (Abstract)

The Székely Museum in Bonyhád was founded after very thorough reflections. György BODOR who was born in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc, Romania), had played a very important part already in the colonisation of the Székelys in

the region of Völgység (Tolna County, Hungary). BODOR laid the ground of an economical society, founded schools and a cultural association and so the museum should have also served as a cultural basis for those newly established there. The group was part of a larger Székely one from Bukovina, descendants of those who had taken refuge in Moldavia in 1764, when the Székelys tried to defend themselves as a protest against the constitution of the Székely frontier regiments. Those who did not want to go back after the end of the conflict were colonised by count András HADIK in the villages of Bukovina on the Siret river. At the beginning of the 2nd World War, they were moved over to Voivodina, instead of the Serbs who had fled. At the end of the war many became victims of the returning Serbs, and those who escaped fled toward the villages of the (German) Schwabs who had taken refuge or fled from Völgység. János BODOR contacted János HERPEI, who at that time lived in Keszthely, asking him to accept to be director of the museum. He accepted, explaining that he continued to wish to help the Székelys, and he could not go back to Székelyföld (in Romania) due to political reasons. HERPEI was the ex-director of the Székely National Museum in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) and he was the one who gave effect to the order of evacuation of the museum, an order that turned out catastrophically, since almost everything burned at Zalaegerszeg. The Minister of Culture and Education of that time, 1947-1950 in Hungary, the ethnographer Gyula ORTUTAY, wanted the new museum to investigate inner migration, but unfortunately he was the one who in 1949 was forced by the Government of Romania to close the institute, as the Romanian Government stated that the Székelys were living all in Romania and the existence of a Székely Museum in Hungary was unacceptable for Romania. The objects of the museum were to be taken over by the Szekszárd Museum, the library by the Archives of Tolna County. The author who himself had worked at the Székely National Museum between 1941-

1944, represented HERPEI when the new director László SZABÉDI became the director of the museum in Sepsiszentgyörgy. (He had been known rather as a poet and teacher; he committed suicide after the Hungarian University in Kolozsvár (Cluj) was closed.) The author dedicates this paper to his unforgettable friend János HERPEI.

BALASSA IVÁN
A MÁRKÓ-NEGY-
RÁZS ÉLŐKÖLTSÉGI
KUSA. SÓBÁRTOC
1989. X. 14
László Gyula,
Molnár László

Zalai légihelyzet, 1944-45 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világhábo- rús történetéhez)

(Kivonat)

A Székely Nemzeti Múzeum 1944-ben menekített anyaga az eddig ismert források szerint a zalaegerszegi vasútállomást ért 1945. március 27/28-i bombatámadásban pusztult el. Szerző tisztázza a légi támadás előzményeit és körülményeit. 1945. márciusban még működött a német- és részben az ennek alárendelt magyar lokátorhálózat is, és 1944 végétől ez már elsősorban Bécs és éppen a zalai olajvidék - az egyetlen, még német kézen maradt európai kőolajmező - védelmét szolgálta. Zalaegerszeg hadászatiilag még mindig jelentéktelen, félreeső vasútállomását azóta már két, amerikai légitámadás is érte. 1945. március 16-án elesik Budapest, és a Vörös Hadsereg újra támadásba lendül a hosszú ideig lemerевedett dunántúli frontvonalon. Légi kötelékei alacsony repülésben támadnak, a lokátorok nem jelzik idejében a gépeket, ezért késik el a légiriadó. A zalaegerszegi bombázás is a csapatok előnyomulását készíti elő, néhány órával a bombázás után a város el is esik. Ezért nem készül a szokásos módon részletes jelentés az eseményről, és a városban is csak utólag rekonstruálják a történeteket.

Cél: lehetőleg minél többet megtudni arról a légitámadásról, amelyik 1945 márciusának

utolsó dékadjában a zalaegerszegi vasútállomáson elpusztította a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum oda menekített műtárgyait.

Az előzmények: a Székely Nemzeti Múzeum műtárgyainak jelentős részét 1944 nyarának végén, a gyors ütemben előretörő Vörös Hadsereg csapatai elől a korabeli múzeumi és műemléki felügyelőség először Kolozsvárra, majd Keszthelyre és végül Zalaegerszegre menekítette. Egerszeg mellett valószínűleg az szólhatott, hogy bár megyeszékhely volt, vasútállomása egy aránylag jelentéktelen mellékvonalon épült fel, amelynek hadászati jelentősége elenyésző volt, ellentétben a közeli Nagykanizsa és Szombathely pályaudvaraival. Ennek ellenére - mint később részletezem - az amerikai légierő 1944 végén két ízben is bombázta kisebb kötelékekkel.

A helyzet: a múzeum anyagát tartalmazó vagonok az állomás rendezővágányain állottak. A korabeli légoltalmi előírásoknak megfelelően légiriadókor minden esetben, a többi szerelvényvel együtt kihúzták a nyílt vágányokra, hogy így csökkentsék a veszélyeztetettségüket. A bombatámadás napján, 1945. március 27/28-án erre nem volt már lehetőség. Néhány hónappal korábban, 1944 nyarán általában 15-20 perccel a támadás előtt szólaltak meg a szirénák, és jelezték a légiriadót. Ez lehetővé tette, hogy a légiriadó és az első bombák lehullása közötti időben az emberek elérjék az óvhelyeket, és elfoglalják helyeiket, a vasutasok és a gyárakban dolgozók végrehajtsák meghatározott feladataikat. 1943-44-ben a német és a magyar légvédelem hatékony lokátorhálózatot épített ki, amely képes volt a magasan szálló amerikai és más légikötelékeket, vagy egyes gépeket időben észlelni. A német hálózat első vonala követte az Adriai-tenger vonalát Dubrovniktól egészen Triesztig. E láncot a Zágráb és Belgrád térségében kiépített állomások egészítették ki. A második vonal Ausztria déli részén települt. A magyar hálózat keretében két magyar tervezésű és gyártmányú több mint 300 km-es hatósugarú „Sas” típusú lokátor települt Sári és Dunapentele térségében. Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően e hálózat kiegészítésére német

állomások épültek Pécs, Kecskemét, Celledömök, Lovászpata, Veszprém, Pápa és Szered körzetében. Az állomások pusztasorsolásából egyértelműen kitűnik, hogy elsősorban Bécs és környezete, illetve Budapest és a zalai magyar olajvidék, olajipar védelme volt a feladatuk, Északkelet- és Keletmagyarország - ezen belül Észak-Erdély - gyakorlatilag kívül esett a lokátorok hatósugarain. A magyar légvédelem és légvédelem központi harcálláspontja Budapesten, a Gellért-hegyben kiépített, úgynevezett „Szikla-központ”-ban működött. Az egész vázolt körzetet - tehát az Alpok vonalától keletre, egészen a Tiszántúlig terjedő hatalmas területet a Bécs melletti Cobenzben kiépített német központ fogta össze. Zalaegerszeg, mivel Bécs távolabbi megközelítési útvonalán fekszik, a német lokátorok által többszörösen lefedett területen helyezkedett el. A vázolt rendszer 1945 márciusában - a magyarországi elemek kiesésével - de még működött.

1944 januárjában a 15. amerikai légi hadsereg, mintegy 1500 repülőgéppel Dél-Olaszországban, Bari-Foggia térségében kiépített repülőterekre települt át. Ezzel Magyarország a nehézbombázók - B-17-es „Flying Fortress” („Repülő erőd”) és B-24-es „Liberátor” - hatósugarába került. Az 1944. április 3-ával megkezdődött sorozatos bombatámadások legfontosabb célpontjai a vasúti berendezések, pályaudvarok, rendező-pályaudvarok, állomások, vadászrepülőgépgyárak és olajipari berendezések voltak. Mint említettük, Zalaegerszeg vasúti mellékvonalon feküdt, így állomása csak a háború utolsó hónapjaiban vált fontosabbá. Akkor, amikor az ország területének nagyobb részét a Vörös Hadsereg már elfoglalta, és a német hadi gépezetnek egyetlen természetes kőolajforrása a zalai (lispei) olajmezők voltak. Az első bombatámadást a 15. amerikai légihadsereg gépei 1944. október 7-én hajtották végre Egerszeg ellen. Aznap reggel mintegy 700 nehézbombázó szállt fel Dél-Olaszországban a Bécs környéki kőolajfinomítók bombázására. Mellékcélpontként bombázták a győri repülőteret és az érsektúrvári, komáromi pályaudvarokat is. Mintegy harminc gépből álló kötelék pe-

dig megtámadta Szombathely és Zalaegerszeg pályaudvarát, illetve vasútállomását. A második légitámadás december 6-án érte az állomást. Aznap 270 bombázó bevetésével támadták Sopront - ez pusztító erejű volt -, Nagycenket, Hegyeshalmot, Szombathelyet, Pozsonyt és Grazot, Maribort. Az egerszegi állomáson okozott károkat viszonylag hamar helyreállították. Egyik támadás sem volt pusztító erejű.

1944 végén Budapest körül bezárult a Vörös Hadsereg gyűrűje. A főváros ostroma nagy szovjet erőket kötött le. Az 1944. augusztus 20-ai jassi-kisinyovi áttérés óta szakadatlanul támadásban levő 2. és 3. Ukrán Frontok kifulladásra, és az arcvonalak a Dráva-Nagybajom-Balaton-Székesfehérvár dél-Bicske-Esztergom általános vonal magasságában megmerevedtek. A fővárosban ostromgyűrűbe szorult német-magyar erők felmentésére tett német kísérletek sikertelennek bizonyultak. 1945. február 13-án Budapest elesett. A második világháború utolsó német támadásának, a Balaton és Duna között megindított „Tavaszi ébredése” fedőnevű német ellentámadásnak sikertelenségét követően 1945 március 16-án lendült újra támadásba, Nyugat-Magyarország, majd Bécs elfoglalására a Vörös Hadsereg. A 3. Ukrán Front a főcsapást Székesfehérvár-Pápa-Sopron-Bécs irányába tervezte mérni. A balszárnyán, másodrendű irányba támadó erők feladata volt Szombathely-Zalaegerszeg elfoglalása és a Balatontól délre védő német-magyar erők bekerítése. Egerszeg irányába a 27. szovjet hadsereg erői törtek előre. Harckukát a 189. csatarepülő, majd a 262. éjszakai bombázó hadosztályok támogatták. Az amerikai légierő március 26-án bombázta utójára Szombathely pályaudvarát, majd a hadászati együttműködés követelményeinek megfelelően, hogy ne zavarják az előretörő szovjet csapatok harcászati légi erejének tevékenységét, a továbbiakban csak ausztriai célpontokat bombáztak.

A Vörös Hadsereg támadó csapatai előtti közlekedési, katonai és egyéb célokat mintegy 100-150 km mélységben bombázták, illetve fedélzeti fegyvereikkel támadták a szovjet csatarepülő és zuhanóbombázó kötelékeket. E támadások

teljesen váratlanul érték a városokat, pályaudvarokat és a lakosságot. Szinte nem is maradt idejük a védekezésre. A korábbiakban röviden bemutatott lokátorhálózat magyarországi állomásainak túlnyomó többségét a szovjet csapatok már fölszámolták, csak a bécsi hálózat déli és nyugati elemei működtek valamennyire ép állapotban még. A támadó szovjet csatarepülő kötelékek azonban többnyire alacsonyan repülve közelítették meg a célokat. A lokátorok észlelési magassága alatt repültek. Rácsapásaik nagyon gyorsak voltak. Ha egyáltalán megszólaltak a szirénák, és jelezték a légiriadót, akkor az már vagy a támadással egyidőben történt, vagy oly röviddel előtte, hogy nem lehetett hatékonyan védekezni. Ismereteim szerint a múzeum anyagát elpusztító szovjet légitámadást sem előzte meg riasztás. A vagonok bent álltak az állomáson, nem volt lehetőség kihúzni a nyílt vonalra. Közvetlen közelében pedig lőszer szállító vagonok is álltak. Feltehetően ez is közrejátszott a műtárgyak pusztulásában. Mivel március 27/28-ára a szovjet csapatok már jócskán megközelítették a város előterét - március 27-én a Vörös Hadsereg harcokosi egységei elfoglalták Tapolcát és környékét, majd szinte akadálytalanul támadtak tovább Egerszeg irányában -, a magyar közigazgatás és légoltalom is a városban a felbomlás, agonizálás állapotában volt. Teljes volt az összeomlás. Aki átélte azokat a napokat, emlékezhet rá, hogy az emberek egy része már a menekülésen törte ilyenkor a fejét, sőt az óvatosabbja el is indult. Nem véletlen, hogy alig készültek hivatalos feljegyzések, jelentések az eseményekről. A bombázásokról az előírásoknak megfelelően, a városi légoltalmi parancsnoknak, azaz a rendőrkapitánynak a támadást követő hat órán belül föl kellett terjesztenie az első, majd 24 órán belül az első összefoglaló jelentést. E jelentésekben részletesen le kellett írni a bombák pusztítását, a veszteségeket és a keletkezett károkat, illetve a tett intézkedéseket, a mentő munkák helyzetét... és így tovább. A zalaegerszegi támadásról eddig nem találtam semmilyen jelentést.

A szovjet bombatámadás gyakorlatilag zavartalan lehetett. A várost nem védte légvédel-

mi tüzérség. Ha volt is légvédelem - erre sincs nyom - az csak valamelyik ott állomásozó magyar vagy német alakulat csapatlégvédelme lehetett. A magyar és a német vadászipülő kötelékek tevékenysége is ugyancsak visszaesett. Erejük fölmorzsolódott az óriási - gyakran nyolc-tízszeres vagy még többszörös - túlerőben lévő amerikai légikötelékekkel vívott hősi és eleve reménytelen harcban. A közeli Szombathelyen állomásozó 101. magyar vadászipülő ezred, a félelmes hírvé „Pumák”, pont aznap, március 27-én települtek át új repülőterükre, az ausztriai Grosspeterdorfra, végleg elhagyva Magyarországot. A körzetet nem védte semmilyen vadászipülő kötelék.

Nagyon nehéz a szovjet okmányokból is kihámozni egy-egy támadás adatait. A szovjet csatarepülő századok bevetésére többnyire a harcban álló, előretörő csapatok kérései alapján adtak parancsot. A visszatérő kötelékek parancsnokainak nem kellett az amerikai hadászati bombázó kötelékek parancsnokaihoz hasonló, minden kérdésre részletesen kitérő írásos jelentést készíteniük. Legtöbbször elegendő volt szóban, vagy térképen jelenteni a bevetést, a bombatámadás végrehajtását és eredményeit. Ezek az adatok azután bekerültek az ezredek napi összefoglaló jelentéseibe, illetve naplóiba. Természetesen részletezés nélkül. Tapasztalataink bizonyítják, hogy legtöbbször a nyilvánvaló túlzásokat is elfogadták a jelentések során. Megjegyzem, ez nem valamiféle „szovjet sajátosság” volt, az amerikai jelentések „pontossága” is hasonló volt. Ha például elfogadnánk az 1944-április-június hónapokra vonatkozó légi-győzelmi jelentéseiket, akkor gyakorlatilag 1944 június közepétől egyetlen magyar és német vadászipő nem maradt volna hazánk légterében. Sőt szlovák sem! A jelentések szerint ugyanis a ténylegesen meglévő gépszám többszörösét lőtték le a légiharcok során. Hasonló volt a helyzet a bombatámadásokról szóló jelentéseknél is. Gyakran jelentettek megsemmisítettnek olyan célokat, ahol ugyancsak mellédobták a bombákat. Ezért célszerű minden bombázási vagy légiharc jelentést összevetni a támadást elszenvedő magyar város, terület légol-

talmi, légvédelmi jelentésével - ha megvan -, mert csak akkor kapjuk meg a valóságot megközelítő adatokat.

Ez volt a múzeum műtárgyai pusztulásának háttere. Szovjet levéltári forrásaim nem voltak. A történelmi feldolgozások, visszaemlékezések... stb. pedig csupán megjegyezték, hogy a 189. csatárepülő hadosztály kötelékei szünet nélkül támogatták a támadó csapatokat.

Budapest, 1996. május 23-án

Megjegyzés:

Mivel érdemi levéltári anyagokat nem tudtam felhasználni nem lábjegyeztem az írást.

Felhasznált fontosabb irodalom

1. VERESS D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája 1944-1945. Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984
2. PATAKY Iván - ROZSOS László - SÁRHIDAI Gyula: Légi háború Magyarország felett. I-II. Zrinyi Kiadó. Budapest, 1991-1992.
3. CZESANY, Maximilian: Allierter Bombenterror. Druffel Verlag. Leoni am Starnbeger See. 1986.
4. M. SZABÓ Miklós: A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Zrinyi Katonai Kiadó. Budapest, 1987.
5. DOMBRÁDY Lóránd - Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség 1919-1945. Zrinyi Katonai Kiadó. Budapest, 1987.
6. BANNY, Leopold: Krieg im Burgenland. Verlag Nentwich-Lattner. Eisenstadt, 1983.
7. CARTER-MUELLER: The Army Air Force in World War II. Combat Chronology 1941-1945. Washington, 1973.

Situația aeriană din Zala, 1944-1945 (Contribuții la istoria Muzeului Național Secuiesc în timpul celui de-al doilea război mondial)

(Rezumat)

Conform izvoarelor cunoscute până acum, materialul evacuat în 1944 al Muzeului Național Secuiesc s-a distrus în timpul bombardării stației de cale ferată de la Zalaegerszeg (R. Ungară), în noaptea de 28/29 martie 1945.

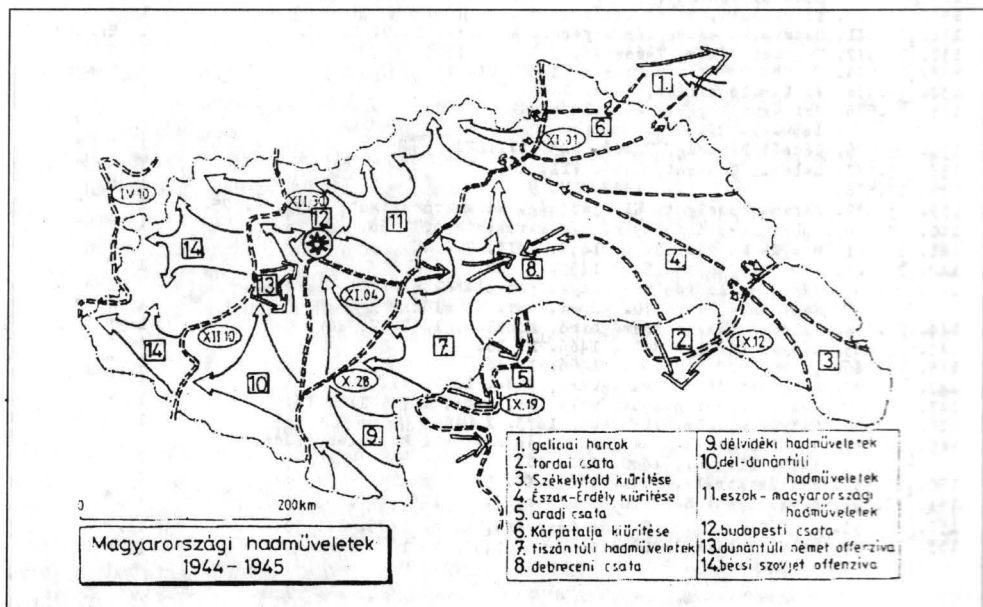
Autorul clarifică antecedentele și circumstanțele acestui atac aerian. În martie 1945 rețeaua de radiolocație antiaeriană germană și parțial și cea maghiară, subordonată acesteia, era încă în funcțiune, mai mult, acestea servesc în primul rând apărarea Vienei și întocmai a zăcămintului petrolifer din Zala - singura sursă de țiței în Europa, rămasă în acest moment în mâinile Germaniei. Orașul Zalaegerszeg însă, datorită poziției sale periferice, nici acum nu prezintă importanță strategică. Cu toate acestea, stația sa de cale ferată este bombardată, fără a se produce pagube mai importante, de două ori de către aviația americană, deja în 1944. La 16 martie 1945 Budapesta asediată este ocupată de Armata Roșie, și aceasta pornește din nou în atac pe frontul din vestul Ungariei, în stagnare de mai mult timp. Aviația sovietică atacă în zbor la mică înălțime, ceea ce explică faptul, de ce nu este interceptată de radiolocație, și de ce întârzie alarma aeriană la Zalaegerszeg. Stația este bombardată în scopul pregătirii atacului la sol, și după câteva ore orașul este deja ocupat. De aceea nu dispunem de rapoarte obișnuite, și inclusiv cei din oraș vor putea reconstitui evenimentele numai ulterior.

The Air-Raids in Zala between 1944-1945 (Data Concerning the History of the Székely National Museum during the 2nd World War)

(Abstract)

According to the sources known so far, the material of the Székely National Museum evacuated in 1944 was destroyed during an air-raid at the railway station at Zalaegerszeg (Hungary) in the night of 28/29 March 1944. The author clarifies the circumstances of this aerial attack. In March 1944 the radio location net of the German army and partly the Hungarian one were still functioning. Moreover, these were meant to protect Vienna and the petrol laymen

from Zala - the only source of petrol in Europe which at that moment was still in the hands of the Germans. The town of Zalaegerszeg, given its marginal position could not be an important strategical point even then. Even so its railway station was bombed, without any significant damages - twice by an American aircraft already in 1944. On the 16th of March 1945, the burned up town of Budapest is occupied by the Red Army which starts again the attack on the front of Western Hungary, a part that had for a long time stood untouched. The Soviet aircraft attacked flying at a low height, a fact which explains that it was not detected by the radio location, and why the air-alarm at Zalaegerszeg was so late. The station was being bombed in order to prepare the ground attack and in a few hours the whole town was occupied. That is why we do not have the usual common data, even those living in the town could reconstitute the events only later.

1. ábra A térképet a következő kötetből vettük át: Magyarország a második világháborúban, Lexikon A-Zs, MHTT, PETITREAL Kk. Bp. 1996, 291. o.

96.	23.536.	Váradhegyfoki Convent 1325. VI. 26.	1	drb.
97.	23.537.	Boleszló esztergomi érsek. Boleszló, 1326. V. 14., V. 17. 1441. VI. 30.	1	"
98.	23.538.	Budai Káptalan, 1331.	1	"
99.	23.539.	Róbert Károly, Pozsony, 1337. IX. 7.	1	"
100.	23.540.	Nagymartoni Pál országbíró. H. n. 1340. I. 26.	1	"
101.	23.541.	" " " " Visegrád, 1345. V. 15. " " " " " 1349. IV. 25.	1	"
102.	23.542.	Hártya meghatározandó. 1349. IV. 25., IX. 15., 1355. XI. 29.	1	"
103.	23.543.	Nagy Lajos, Buda. 1354. IX. 22., 1360. III. 20.	1	"
104.	23.544.	Hártya meghatározandó. 1360. III. 20., 1364. IX. 1., 1753. I. 1.	1	"
105.	23.545.	Nagy Lajos, Visegrád. 1361. I. 17.	1	"
106.	23.546.	Várad Káptalan, 1364. V. 11.	1	"
107.	23.547.	Budai Káptalan, 1374. XI. 4.	1	"
108.	23.548.	Leleszi Convent, 1381. III. 22.	1	"
109.	23.549.	Csanádi Káptalan, 1395. I. 27.	1	"
110.	23.550.	Zsigmond király, Visegrád. 1396. V. 31.	1	"
111.	23.551.	Budai Káptalan. 1402. V. 17.	1	"
112.	23.552.	Meghatározandó hártya. 1403. /?/, 1416.	1	"
113.	23.553.	Zsigmond király, Buda, 1407. III. 2.	1	"
114.	23.554.	" " " " 1407. V. 31.	1	"
115.	23.555.	Besenyi János birtokait elzárólosítja. H. n. 1410. V. 30.	1	"
116.	23.556.	Zsigmond király. Visegrád, 1411. VII. 24.	1	"
117.	23.557.	Lővey család egysége Garai nádor előtt. Káráz, 1412. I. 14.	1	"
118.	23.558.	Eberhard szágrái püspök. H. n. 1415. I. 18.	1	"
119.	23.559.	Kövesligeti János, Maramarosziget, 1415. I. 22.	1	"
120.	23.560.	Dohai László. H. n. 1420. I. 28.	1	"
121.	23.561.	Zsigmond király, Buda. 1420. II. 27.	1	"
122.	23.562.	" " " " 1421. V. 10.	1	"
123.	23.563.	" " " " Tata, 1425. V. 30.	1	"
124.	23.564.	" " " " Buda, 1427. II. 3.	1	"
125.	23.565.	" " " " , Pozsony, 1435. III. 20.	2	"
126.	23.566.	" " " " 1429. VI. 24.	1	"
127.	23.567.	Pálóczy Mátyás országbíró, Helmeoz, 1431. X. 20.	1	"
128.	23.568.	" " " " " Buda, 1436. XI. 24., 1469. XII. 10.	1	"
129.	23.569.	Leleszi Convent, 1439. III. 6.	1	"
130.	23.570.	I. Ulászló, Buda, 1443. I. 22.	1	"
131.	23.571.	Határozat emberölés ügyében. Medgyes, 1449. II. 6.	1	Építési
132.	23.572.	Hunyadi János, Temesvár, 1451. I. 15.	1	"
133.	23.573.	" " " " Széchenyi, 1452. VI. 14.	1	"papir
134.	23.574.	V. László király, Buda, 1456. IV. 2.	1	"
135.	23.575.	Szilágyi György és Valkóvidéki Benedek, Maramarosziget, 1456. V. 23.	1	"
136.	23.576.	Técsői Biróság, Técső, 1456. VI. 24.	1	"
137.	23.577.	Leleszi Convent, 1456. VII. 28.	1	"
138.	23.578.	" " " " 1457. IV. 9.	1	"
139.	23.579.	Maramaroszigeti Előjáróság, Maramarosziget, 1457. V. 25.	1	"
140.	23.580.	Upori László főispán, Maramarosziget, 1458. II. 28.	1	"
141.	23.581.	Mátyás király, Buda, 1458. VIII. 7.	1	"
142.	23.582.	" " " " 1459. X. 18.	1	"
143.	23.583.	János és András nagybányai porkolábok niasillai levelái. Nagybánya, 1460-70. Körül, nov. 11. előtt.	1	"
144.	23.584.	Pálóczy László országbíró, Köhalm, 1462. V. 26.	1	"
145.	23.585.	Mátyás király, Buda. 1466. X. 16.	1	"
146.	23.586.	" " " " " 1466. X. 16.	1	"
147.	23.587.	Rozgonyi János országbíró, Buda, 1471. II. 18.	1	"
148.	23.588.	Bálint bácsi püspöki vikárius, Bács, 1571. III. 14.	1	"
149.	23.589.	Mátyás király, Visegrád, 1475. X. 16.	1	"
149.	23.590.	Outhi Országh Mihály nádor és a titeli Káptalan, Buda, 1479. XI. 26., 1480. III. 10.	1	"
150.	23.591.	Mátyás király, Buda. 1482. XI. 5.	1	"
151.	23.592.	Kövesligeti Sandrin és Simon, H. n. 1484. III. 3.	1	"
152.	23.593.	" " " " és testvére, H. n. 1485. IX. 30.	1	"
153.	23.594.	Bolti Balázs és László. H. n. 1487. V. 10.	1	"

155

ZATHURECKY István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856)

(Az emlékiratról)

ZATHURECKY István (1821-1858) a Székely Nemzeti Múzeumot megalapító CSEREYNÉ ZATHURECKY Emília édestestvére. Főhadnagyi, majd századosi rangban szolgálja végig a szabadságharcot. Várfogságra ítélik, és csak 1856-ban, amnesztiával szabadul Kufsteinből. Imecsfalván lesz a valószínűleg a börtönben szerzett betegsége áldozata, sírja a baróti ZATHURECKY-temetőben található (l. a kötet vonatkozó dolgozatát). Emlékirata elsősorban három szempontból érdekes: betekintést nyújt az összeomlás idejének fegyelmi gondjaiba, kiegészíti a Beszterce-vidéki mellékhadszíntérre vonatkozó hiányos ismereteinket, és bepillantást enged a nagyszebeni hadbírótság 1849-es működésébe (ennek iratai elvesztek), valamint a kufsteini börtönviszonyokba, amelyekre vonatkozóan ezidőből egyetlen másik kellőképpen tárgyilagos magyar forrást ismerünk.

Előszó

Az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc résztvevői tucatjával írták meg naplójukat, s százával hagytak hátra többé-kevésbé részletes emlékiratokat. Az emlékiratírók között vannak tábornokok és közlegények, ezredesek és hadnagyk, őrnagyk és századosok, miniszterek és katonák, képviselők és kormány-

biztosok. A tucatnyi kiadott napló és többszáz kiadott emlékirat mellett azonban mindmáig fontos diáriumok és memoárok pihennek kéziratban, a kutatók által ismerten vagy ismeretlenül. A szabadságharc végig szolgáló 31 tábornokának fele hagyott hátra emlékiratokat vagy naplót, ám mostanáig mindössze ötnek van megbízható kiadása, s például a hat altábornagy memoárjai közül VETTER Antalé, MÉSZÁROS Lázáré és Henryk DEMBINSKI-é csak töredékesen vagy megbízhatatlan kiadásban hozzáférhető. Nem jobb a helyzet az alacsonyabb rangban szolgálók memoárjával sem. A múlt században két folyóirat is, az ABAFI Lajos által szerkesztett Hazánk és a KUSZKÓ István által szerkesztett 1848-49. Történelmi Lapok hasábjain programszerűen jelentek meg a különböző visszaemlékezések, de a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára vagy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára még mindig több mint száz kiadatlan visszaemlékezést őriz. A vidéki levéltárakban, s főleg a határon túli közgyűjtemények hungaricanyagában pedig megbecsülhetetlen számú memoár várja a kutatókat.

ZATHURECKY István itt közölt emlékirata a Székely Nemzeti Múzeum kézirattárából került elő. E mű története szintén nincs tanulságok nélkül. A kézirat tartalma ugyanis eddig sem teljesen ismeretlen a kutatás előtt.

A szerző családjára vonatkozó adatokat a múlt század nagy magyar családgtörténésze, NAGY Iván állította össze. A zaturcsai ZATHURECKY család egyike Turóc vármegye legrégibb nemes családjainak. Eredetét 1255-ig vezeti vissza. Az idők folyamán a család több ágra szakadt; Békés, Bihar és Nógrád megyébe egyaránt kerültek ZATHURECKYek. Az emlékirat szerzője, ZATHURECKY István huszár százados egy ilyen ág leszármazottaként született az udvarhelyszéki Olaszteleken. Apja, ZATHURECKY István, ZATHURECKY János és JÉSZENSZKY Zsuzsanna második gyermeke, 1817-ben telepedett le Olaszteleken, s szerzett itt és Baróton "szép terjedelmű javakat". Feleségétől, NAGY Juliannától tizenkét gyermeke szüle-

tett. Legidősebb fia, Gedeon (szül. 1817) Bihar megyében, Cékén telepedett le. Második fia, Lajos, 1848-ban halt meg. A harmadik fiú volt István, az emlékirat szerzője. A három fiú után negyedikként egy lány, Emília született. Ő CSEREY Jánoshoz ment feleségül. Julianna BOÉR Albert, Mária SZENT-IVÁNYI Ignác felesége lett. A hetedik gyermek, László neje BOÉR-leány volt. Utána még öt testvérük született, Károly, József, Lujza (BARTHA Sándorné), Gábor és Gyula.¹

A múlt század második felében, az 1867-es kiegyezést követően egyre többször fogalmazódott meg az az igény, hogy fontos lenne összeállítani az 1848-49-es szabadságharc honvédtiszti karának valamifajta életrajzi gyűjteményét. Ezt a célt szolgálták a honvédegyletek megjelent listái csakúgy, mint a Közlöny és a Komáromi Lapok alapján készült, meglehetősen bonyolult névsor a honvédtiszti kinevezésekről. Az első ilyen vállalkozás EGERVÁRI POTEKIN Ödön, a szabadságharcban a 14. (Lehel) huszárezred hadnagya nevéhez fűződik, aki a kiegyezés után létrehozott magyar királyi honvédség törzstiszteinek, köztük volt negyvennyolcasoknak az életrajzi gyűjteményét jelentette meg. EGERVÁRI gyűjtése azonban a megjelenéskor jóval szélesebb kört ölelt fel, ám az összegyűjtött anyag jelentős része kéziratban maradt. Szintén egy ilyen életrajz-gyűjtemény összeállítását kísérelte meg Bács-Bodrog vármegye fiatal jegyzője, DUDÁS Ödön az 1870-1880-as években. 1878-ban a Vasárnapi Újság hasábjain szólította fel a szabadságharc résztvevőit és rokonaikat a honvédtisztek életrajzi adatainak megküldésére. A válaszadók között volt özv. CSEREYNÉ ZATHURECZKY Emília is, aki Imecsfalváról 1878. március 27-én küldte meg DUDÁS-nak testvére, ZATHURECZKY István huszárszázados életrajzi adatait, "amint összeállíthattam különféle irataiból". Kérte, hogy DUDÁS az elkészült munkából két példányt küldjön neki utánvéttel. Az életrajzi adatok a következők voltak:

"Alsó-Zathursay ifj. ZATHURECZKY István született Bardócszéknben, Olasztelken 1821-ben. Atyja idősb ZATHURECZKY István

kitűnő gazda és nemzetgazdász; anyja TASNÁDI NAGY Júlia, kitűnő honleány és jó anya.

Tanulmányait Brassóban kezdte s bevégezte Székelyjudvarhelyt, mint kitűnő matematikus és rajzoló.

1842-ben belépett a DOBRA ezredes vezénylete alatt álló székely huszár ezredhez mint hadapród. Előlépett 1844-ben mint hadnagy; az 1848. függetlenségi harcban SOMBORI ezredes által kinevezetett főhadnagyi rangba. Itt jelét adta a hazaszeretetnek, mert jelen volt az agyagfalvi gyűlésen, és URBAN ellen győzedelmeskedett Sz[ás]z[régennél. M[ar]os[vásár]helyen a székelyeknek GEDEON ellen folytatott rövid szerencsétlen kimenetelű ütközete után Uzonban nyert állomást. Az osztráknak Háromszékre betörhetése elleni előőrségnél részt vett a magy[ar]ellenes százsz és oláh felkelőkkel vívott csatákban Sz[ás]z[hermá]nyánál. Midőn BEM tábornok az erdélyi hadjáratot megkezdte, több győzelmei után Szebent megtámadta; ZATHURECZKY már mint százados volt a BEM táborában. Részt vett a csatákban az első orosz invázió és Brassóban állomásozó osztrák hadsereg tömösi szorosnál kiűzéséig. Ez alkalommal adta BEM a III. osztályú magyar katonái érdemjelvényt".

A továbbiakban ZATHURECZKY István emlékirata alapján ismertette a nyári hadjárat és a börtönének történetét. Ha DUDÁS részletesebb adatokat szeretne, "utalom a tudvágyat azon híven feljegyzett naplóra, melyet nevezett fogsága alatt írt, és a Székely Nemzeti Múzeum irománytárában őrizés végett letétetett". Ebből az utalásból tudjuk, hogy ZATHURECZKY emlékirata már ekkor a Székely Nemzeti Múzeum kéziratárában volt. A továbbiakban így folytatta:

"1856-ban, midőn az amnesztia útján megszabadult, Barótra indult szülőihez, de nem élvezhette szabadságát, mert hazája sorsának bánata felett elgyengülés következtén, az 1858-ik évnek június 24-én szívvízkórságban Háromszéken, Imecsfalván nővére, CSEREY Jánosné karjai közt kiadta lelkét, az élők közül elköltözött."

DUDÁS ezeket az adatokat használta fel ahhoz a rövid életrajzhoz, amelyet ZATHURECZKY-ről írt. (A testvér adatait BONA Gábor kutatása alapján csupán ott kell kiegészítenünk, hogy ZATHURECZKY 1841-ben állt be a cs. kir. hadseregbe, s 1845-ben, nem pedig 1844-ben lett hadnagy. 1848-ban ezrede ezredesi osztályában, ai 1. században volt hadnagy, s alakulatával Gidófalván állomásozott).²

DUDÁS 1884-ben az "Egyetértés" című lap hasábjain megjelent újabb felhívásában felszólította a résztvevőket és rokonaikat, küldjék be az 1848-49-es magyar honvédség tisztikarának életrajzaira vonatkozó adataikat. A felhívásra ezúttal is tucatjával érkeztek válaszok. DUDÁS gyűjteményében a két felhívás eredményeként közel hatvan honvédtiszttól vagy honvédtisztról maradtak fenn többé-kevésbé részletes visszaemlékezések és levelek.

DUDÁS ezen felhívására válaszolt július 11-én Nagyszebenből ZATHURECZKY Károly, a 82. cs. kir. gyalogezred alezredese. Mint írta, az 1870-es években egy hasonló felhívásra már megküldte a testvérére, ZATHURECZKY Istvánra vonatkozó adatokat, s ezt most is szívesen megtenné. "Azon szívességre kérem a nagyon tisztelt tekintetes urat, vélem közölnie, hogy ha a boldogult testvérem nem volna-é azok közé felvéve, hogy még annyit, amennyire emlékezünk, feljegyezhesünk és a közlést megtehesük" - írta. DUDÁS a levelet július 13-án kapta meg, s 19-én válaszolt reá. ZATHURECZKY István életrajza nem ismeretlen előtte, fel is vette munkája I. kötetébe. Az életrajzi adatokat még ZATHURECZKY Emiliától kapta meg. "Bár né tán még fennmaradt arcképét is megkaphatnám! - folytatta - kinek elérésére és naplójának közölhetése szempontjából e levelemmel együtt egy időben bátor voltam Imecsfalvára [ZATHURECZKY Emiliának] is írni". Kérte tehát ZATHURECZKY Károlyt, küldje meg neki a napló eredetijét használatra, s netaláni önálló kiadásra.

Az alezredes augusztus 8-án válaszolt. Mint írja, özvegy CSEREY Jánosné ZATHURECZKY Emília meg fogja neki küldeni ZA-

THURECZKY István minden iratát és naplótöredékét, s ő azok használható részét a hónap végéig továbbítani fogja DUDÁS-nak. Leveléhez mellékelte ZATHURECZKY István 1856-ban készült arcképét. "Hajzata szőke gesztenye színnel vegyült volt" - írta testvéréről.

Következő levelét egy hónap múlva, szeptember 8-án küldte az udvariasan érdeklődő DUDÁS-nak. Közölte, hogy írt a Székely Nemzeti Múzeum őrének, NAGY Géza tanár úrnak és testvérének, CSEREYNÉnek. NAGY Gézát kérte, hogy szíveskedjen "az boldogult testvéremet, Istvánt, azaz tőle s reá vonatkozó ottan letéteményezett irományokat haladéktalanul nékem megküldenie", de eddig még nem kapott választ. CSEREYNÉ-től csak 1849-1855 között Nagyszebenből és Kufsteinből, a fogságból írott leveleket kapott. Végül közölte, hogy ZATHURECZKY Istvánt BEM kinevezte törzstisztnek (őrnagnak), de a Közlönynek ez a száma nem található. Megemlítette, hogy ZATHURECZKY Károly volt 12. (Nádor) huszárezredi főszázados szintén rokonuk volt, s Zaturcsán, Turóc megyében halt meg. Ő maga a NAGY Iván munkájában felemlített 8. testvér. 1849-ben közhonvéd, majd őrmester BEM alatt, 5 csatában vett részt, "de igen fiatal és gyenge testalkatú lévén, a menetek meghurcoltak, annak következtében sokat betegeskedtem - de egyszersmind a katonai pályára való lépésemet ezen előbbi körülmény, hogy szolgáltam a honvédségnél, előkészítette, így szolgálók azolta a közös hadseregben".³

A levelezés folytatása hiányzik. Nem tudjuk, hogy DUDÁS végül is megkapta-e a kért emlékiratot; valószínűleg nem. Az ő vállalkozása is félbemaradt, s kéziratos anyaggyűjtését csak a 20. század második felében használta fel a kutatás. BONA Gábor a szabadságharc hadseregének századosairól szóló munkájában a DUDÁS hagyatékában található adatokat is felhasználta ZATHURECZKY István életrajzának írásánál.⁴

Az emlékirat - ahogy a korszakról szóló visszaemlékezések általában - nem mentes a dátumbeli tévedésektől. Mégis értékes forrás, több szempontból is. A szöveg elején leírt epizód a székely huszárszázad lázadásáról a honvédsereg

fegyelmi problémába enged bepillantást. A katonák ugyanis - ellentétben a közvéleményben élő képpel - csak ritkán kerültek tüközetbe vagy csatába, s szolgálati idejük nagyobb részét olyan unalmas és megerőltető szolgálatban töltötték, mint amilyenről ZATHURECZKY is ír.

Érdekes az emlékirat azért is, mert egy olyan mellékhadszíntér, a Beszterce-vidék eseményeiről jegyez fel adatokat, amelynek magyar forrásanyaga meglehetősen hiányos és pontatlan. A kiváló magyar hadtörténész, GYALÓKAY Jenő is kénytelen volt megállapítani e harcokról írott tanulmányában, hogy egyetlen olyan magyar kútfő van, THOROCZKAY Sándornak a 73. honvédszászlóalj történetéről szóló emlékirata, amely a hivatalos osztrák összefoglalótól, Wilhelm RAMMING ezredesnek a nyári hadjáratról szóló munkájától függetlenül szól a hadieseményekről. "Sajnos, ez se mentes azoktól a hibáktól, amelyeket minden olyan író elkövet, aki már csak évtizedek elmúltával, emlékezetből veti papírra mondanivalóját".⁵ Bár THOROCZKAY munkáján kívül további két visszaemlékezést is ismerünk a besztercei harcokról⁶, ZATHURECZKY munkájának értékét az adja, hogy valamennyinél korábban, s a börtönbeli elzártság következtében - úgy tűnik - a megjelent irodalomtól függetlenül vetette papírra munkáját. A kézirat megírásának ideje pontosan megállapítható: a dévai fegyverletételről szólva a szerző megjegyzi, hogy immáron öt éve raboskodik. Tehát 1854-ben írta munkáját. 1854-ig csupán RAMMING már említett hivatalos osztrák, Heinrich von NEIDHARDT orosz hivatalos összefoglalója, illetve CZETZ János és PATAKY Mihály meglehetősen pontatlan munkái láttak napvilágot az erdélyi nyári hadjárat történetéről.⁷

Szintén fontos az emlékirat azért, mert emlékezet után ugyan, de közli ZATHURECZKY nagyszebeni hadbírószági vallomásának anyagát. A nagyszebeni hadbírószág iratai ugyanis vagy elkallódtak, vagy valamelyik romániai levéltár mélyén pihennek, s ily módon az itt élélt honvédtisztek peranyaga számunkra egyelőre ismeretlen.

Fontosak és jellemzőek a börtönvekről feljegyzett epizódok is. ZATHURECZKY Kufsteinben raboskodott, s tucatnyi honvédtiszten és politikuson kívül fogolytársa volt a költő CZUCZOR Gergely. A kufsteini börtön kényszerű lakója volt TELEKI Blanka és LŐVEI Klára is. ZATHURECZKY emlékirata mentes mind a romantikus túlzásoktól, mind a későbbi börtönemlékiratokat jellemző kedélyességtől. Hasonló írásművet csupán egyetlen egyet ismerünk a kufsteini viszonyokról, CSIKY Sándor képviselő és kormánybiztos szintén kényszeratos naplóját. CSIKY 1853. április 12-én jegyezte fel, hogy ZATHURECZKY-t a kufsteini vártorony 8. számú zárkájába helyezték, június 5-én pedig SZIGETI Miklóssal, a 11. honvédszászlóalj volt őrnagyával tették egy szobába, a 27 1/2. számúba, amely a kazamatákban volt.⁸ ZATHURECZKY - mint ezt testvérének levele és saját naplója is mutatja - valószínűleg a börtönben szerzett betegségébe halt bele nem sokkal szabadulása után. Kufstein ugyanis a legegészségtelenebb várbörtön volt valamennyi közül - ha egyáltalán lehet egy börtönt egészségesnek nevezni. A fiatalon elhunyt huszárszázas tehát ugyanúgy a magyar szabadságot áldozta egészségét és életét, mint azok a vértanúk, akikre minden október 6-án emlékezünk. Megérdemli tehát, hogy a baróti temetőben megtalálható sírjára minden március 15-én és október 6-án kerüljön friss virág.

ZATHURECZKY István emlékirata

Jegyzet. 1849-ben május 1-ére az 11. székely lovas ezred 1-6 őrnagy 2-ik századával⁹ Besztercéről Borgóprundra rendeltettem, hol Tiha nevű falu [és] Marosény közt egy 4 emberből álló post¹⁰ szünteleni tartása vala egyik ága a szolgálatnak, más részről a napontai hivatalos közlekedés fönntartása Borgóprund és Beszterce közt; és még egy más, 1 tizedes és 6 emberből álló kis csapat hason célra el vala küldve.....Az egész század álla mintegy 56 lovasból, mely közt 30 lónak kisebb-nagyobb sebei lévén, a szolgálatra teljesen alkalmatlanok valának, ezek napontai szorgos gyógyíttatása, emellett újoncok, amennyibe terhes szolgálatok engedheté, kiképzése vala egyik főbb teendőim ága, nem említve a sok küzdelmeket, a szükséges lótap beszerzésével (4-5 napig nem lételét), melyek csak lovaink kézen legeltetése át[al] pótolhaták valamennyibe sat[ó]b[bi]; ily körülmények közt tele el május hava, amikor az 1-6 őrnagy 1-6 századát Besztercéről föl kellett vala váltanom, de főparancsnok TÓTH Ágoston¹¹ Besztercéről BEM által eltéttéven és helyibe DOBAY József¹² vállalván el azon parancsnokságot, felszólítottam ez utóbbi-tól, mivel a közelgő orosz bejövételről is tudomása már meglevén, maradjak a századdal előbbi állomásomba, június végével mulhatatlanul megtörténend a század felváltása; mit vala most tenni, mint csendesesen túrni és várni a megszabadítás óráját, mely hogy így történék, vagyis kellene történnie, okait a következőkben tudom. WEÉR György 1-ső kapitány¹³ Besztercén idejét talán igen jól és kényelmek közt tölthetvén, az előtte igenis tudva levé szigorú életet Borgóprundon látva, ötet arra bírták, hogy befolyását DOBAY és BOTÁR őrnagynál¹⁴ is fogadnába vegye stb., eredménye lón az, hogy WEÉR, mint lovas főkapitány a kórház felügyeletével bíztatik meg, mint különben azon hadnagy, MÁRIAFY Albert úr, kit mint számfelettit a századhoz véve (több, különösen időtöltési jó tulajdonaiért, mert szolgálattévőre szükség nem lett volna, de ezt talán nem is tudta legyen) elvé-

gezhet vala, annyival is inkább, mivel midőn a század elrendelése Borgóra katonai szigorral hagyaték meg, azaz: Mindenki és minden, mi hozzá tartozik, semmit és senkit Besztercén hátra nem hagyni, foglalja el B[orgó]p[ru]nd állomását, MÁRIAFY hadnagy hasonlóul minden szolgálattételi cím nélkül Besztercén maradása kivívatott. De a beteg lovat és katonapoggyászát ottan, hol jobb gondosság és ápolásra számíthatni és eszközölni lehetségesebb lesz vala, kénytelen valék a silány helyre, közelebb kiteve az ellennek martalékául, azaz a havasra felvinni és vitetni. 1849-be június 10-én B[orgó]p[ru]ndon következő dolgok történének e századnál, midőn tapasztaltatott az, hogy a lovak gyógyítására fordítandó minden működések hiába történének - tapasztaltván az is, hogy lovat sok fáradozások után mégis kigyógyítanak, 2000 s egynehány lépés lépésbe lovaglászai után, újra két-3 nap múlva a használhatatlanok sorába visszajönnek; minekutána minden nyereg- és más szerszámok is használható jó állapotba tetetődtek és csakis a szolgálattétel nem teljesítési rosszakarata az, mi minden fáradozásnak ellenszegül, és a lovak sebei szán[t]szándékos felszaggatása, a meggyógyítottaknak szán[t]szándékkal nem kímélete, de sőt újbóli ösvetörése szán[t]szándékos törekvésök többeknek, annál fogva a század kormány át[al] 3 versen¹⁵ közhírré tétetett azon szigorú rendelet, miszerint ha még azon nevezett eset fordul elő, hogy a kigyógyított sebes hátú ló a lépést igénylő szolgálat mellett is újból fellovogoltatnék, azon hiba teljességgel továbbá túrteni nem, de sőt, a hibát cselekvő huszonöt pálccával büntettetni fog. Mindezen gyakori közhírré tétel ellenére G[ÁL] közhuzárnak lova, mint tökéletesen egészséges átadódván, 9-én reggel míglen B[orgó]prundtól a tihai posztig és onnan vissza lovagolt lépésbe, már azon estve lova ismét teljesen használhatatlannak jelenteték bé; megvizsgáltatódván a tény, szembetűnőleg kitetszik a szán[t]szándékos tett. - A gyakori ily esetek példaadást szükségképp már igénylék, és a kiadott rendelet életbe lépését megkívánák - mivégre a századk[ormány] napostiszt f[ő]hadnagy CSEH Demeter úrnak rendelést ada a reggeli jelentési

(rapport) alkalommal GÁL közhuszárra 15 pálcá utéseket kiszolgáltatni, mit midőn a nevezett tiszt úr teljesíttetni kívánna, két legény elébe lépe azon elhatározott kifejezéssel, miszerént ők teljességgel nem engedik és nem fogják engedni semmi pálcabüntetést, mit teve a [f]őhadnagy, azt, hogy ily erőszakos ellenszegülés elébe erőszakkal föllépni nem tudván, annyival is inkább, hogy ezen esetért egészen meglepetődvén, jelentését a század[parancsnok]nak tevé, mire a két szószóló egyén tüstént előrendeltetvén, minden kérdésekre csak azon feleletet adá, miszerint ők az egész század akaratának jelentői, és azért bizattak meg légyen, miszerint senkit is megjelelni nem akarnak. A századba levő altisztek és egyenként e tárgy felől kikérdeztetvén, nem tudással védék magokat. - Ezen erőszakos ellenszegülést úgy tekinvén, mint fellázadást, még újból is mind a két fellépett egyének, N. N. komolyan megintetének a katonai törvény szigoráról, minden összeesküvés stb. [irányában], de még ezen felvilágosítások után is előbbi tettek mellett maradvá és elbízva abban, miszerént mindnyájukat büntetni nem lehetend, fellépésük mellett szilárdul kívánnak maradni.

Ily körülmények hatályos fellépett kívánván, a nevezett két egyén letartóztatottnak nyilvánították a századk[ormány] át[al] mindaddig, míglen megnevezendnek egy egyént, ki által küldettek, és e fellépésre bíráttak, ellen esetben a törvény súlya rájuk mérendi a legkeményebb büntető részét - egyszersmind a történeendőkről a helybeli főparancsnoksághoz, alezr[edes] DAMASZKINDnak¹⁶ [sic!] jelentés intéztetvén, amidőn ez történne, WEÉR Gy[örgy] százados épp a hely színére érkezik, és a történekekről értesülvén, az egész századot a térparancsnokság udvarába béréndelteté, a büntetendő egyénre a kimért 15 p[álcá] utéseket pedig a század kemény megdorgálása közt végrehajtotta. Rendelést tévén egyszersmind a két fellépő egyének végett is, miszerént írásbeli jelentés mellett egyenest a besztercei főparancsnoksághoz illő fedezet mellett haladék nélkül bekísértessenek, hol ő, mint Besztercén lakó, személyesen elintézend a kemény vizsgálatot (ha mégis megnevezni nem

akarnak senkit). - Ezeknek története után a század legénysége szállásukra bocsátatott, a két nevezett egyéneken kívül, kikről írásbeli jelentés készítették az osztály- és főparancsnokságnak Besztercére, továbbá a helybeli előrségi főparancsnokságtól kikértek a két egyén bekísérésére megkívántató fedezet. Mindez történt délelőtti 11 óráig. - délutáni 4 órakor álla a szükséges kíséző fedezet elő, amikor még ottan lévő WEÉR kapitányt két egyén kérti pajtásukért megjelent, a nevezett kapitány úr válaszáat úgy intézé, mint ha már neki a századdal mi dolga se lenne ő különben örömet engedne meg, ha én is megengednék, ezzel a kéroket hozzám utásít. (itt jegyzem meg azt, hogy a nevezett kapitány úr már egyszer felhagyott rendelkezési jogairól lelépven - újból gyakorlatba vevé a végrehajtó hatalmat - ellenben az engedményezőt magától távolítá, tehát egy óráig parancsnok tetszésileg! holnapig teljességgel még a dolgokba avatkozástól is félve, mérföldek távolságát keresé!)

Én szem előtt tartva azon kényes állást, mely következőleg és talán épp a vész pillanatba újból előállhatna, ha mint a jeleni történetek is minden hatás nélkül enyésztetnének rögtön el, egy ily eljárás úgy tekinték, mint az engedelmesség bármikori felmondására a mérges fegyvert önmagam átnyújtani oda, - minekutána előleges megintés, a dolog kimenete előleges megmutatása se bírta a kedélyeket lecsillapításra, nyakason történék hát az ellenszegülés; másrészt pedig a főhadnagy és egyszersmind a századkormány kompromisszát¹⁷ is szem előtt tartva - annyival inkább, minthogy a komoly eljárásra minden megtétettek - oda utasítám a két kéro, várják el csendben mit már a törvény határozand. - Ezen végválaszt nekem kelle adni akkor, amidőn a dél-előtti parancsnokságot szereplő W[JEÉR] úr délután már úgy szerepelt, mint ki örömet engedne, de az engedményezési hatalom más (ti. az én) kezei közt létez (mily szép példája a hatalom mutogatásának és a közszeretet megnyerésének! tanu[!]ságu szolgálhat).

A kiadott válasz után estvefelé a két, a többiek nevében fellépett egyén elkísértetik B[org]prundról le Besztercére. Ez nap és éppen

ezen bekísérés alkalommal levélhordozáson és más szolgálattételre 15 nap N. helységben volt 1 tizedes és 6 közember jövének haza a századhoz esvére.

A század kormányzása újból kezeim köze jöven vissza, estve rendelést tevék, másnap reggel 1/2 [?] óraker a század lóháton kirukkolás, és a beteg lovak szintén elővezetése aránt [!] stb.

Június 11-én a nevezett időben a szállásom előtti utcán készen felállítaték a század. SÁNDI Sz. főhadnagy belépe jelenteni, és egyszersmind további rendeleteim kikérni, mire tüstént két egyén is, ERŐS Lajos és N. a szobába lépe, kinyilatkoztatván azt, miszerént ők jelentik, hogy ők és a század legénységé többet velem nem szolgálának, én okát kérdezém, miért? (Amikor SZÁNTÓ Lajos kapitány¹⁸ és egyszersmind térparancsnok ezen fellépésen nagyon felindulva, így szóla közbe, mindkettőt tüstént áridáltatni¹⁹ kell). Kérdésemre válaszolni nem tudva, SZ[ÁNTÓ] k[apitány] nyilatkozatára megijedvén, a két egyén a szobából gyorsan ki, és a századhoz tére vissza, ottan fennszóval kiálták, "ugye, pajtások, mindnyájunk akarata? - Mind béjövetelekor a két egyénnek, mind kimenetelekor, a században nagy zúgás és morgás történt, hanem egy egyén által is fennszóvali kitörés. Ezen én belátva a dolog mibenlétét, egyszersmind minden kitörési alkalmat csak azon okból is mellőzni kívánván, hogy egy ily szomorú fellépés a más gyalog székely csapatok közé is nehogy béharapózzon, és az egész ügynek ártalmára légyen, mi annál könnyebben megtörténhet vala, midőn a hosszas silány helyeni állomás, a rendetlen élelmezés meguntatták a prundi állomást, meghagyám SÁNDI tiszt úrnak a század legénységének szállásokra való rögtöni távoztatását, a lovak lenyergelését és istállóba békötetését, hol mindenki tartózkodjon lova mellett mindaddig, míglen a trombíta nem szólítandja.

A legénység szétoszlék szállásaikra. - Az altisztek egybehívatván, személy szerint kikérdeztetének:

1-ör Micsoda ok indította a legénységet nyílt ellenszegülésre újból is?

2-ör Miképpen eszközöltetett ezen kitörés?

3-ör Az altisztek a legénységgel együtt lévén mind szállásban mind p[e]d[ig] szolgálatok pontos teljesítése mellett, mindezeokról, mik a szállásokon és istállóknban történnek, tudomással bírni kelletvén, mennyit és mit tudnak az érintett dologból?

4-er Ki légyen a dolog kezdője? s több kérdések, mikre minekutána mind csak nem-tudással válaszolának, azon gondolat támada tehát bennem, hogy a játéknba bizonyos altisztek lévén avatkozva, ők szintén oly hibásak, mint akikről kérdeztetvén, nem kívánnak mit se tudni.

A dolgok ily állásánál a férfias fellépés mellőzhetetlennek tetzedvén [!], magam mennék egyenesen le DAMASZKIN alezredes és helybeli főparancsnokhoz a történeteket jelentendő, s egyszersmind erélyes fellépésre felszólítandó, mi meg is törtévnén, 2 századnak a 31-ik honvédszászlóaljából²⁰ rendelet téteték rögtön DAM[ASZKIN] ezredes szállása melletti téren, mely gyakorló helyül is szolgálá, fegyverbe felállani. Trombíta fúvatván, a zavargó csapat kiállítatik gyalog, csak oldalfegyverrel, és levézetteté a gyakorló helyre, ahol midőn sorba felállott, a gyalogosztály négyszegzet képeze, a gyalog lovascsapatot körülfogá, a főparancsnok komoly felszólítást intéze hozzájuk - hanem senki sem felelt, továbbá a két egyént, kik fölléptek, kikérdeztvén küldetésökre vonatkozólag, hasonlóan nem felelének, csak nagy zúgást és mormogást akarának kezdeni. - Mire a gyalogcsapat parancsnoka "szuronyt szegez"-t vezényelvén, mit a honvédek legnagyobb engedelmség jelei közt tevének. D[AMASZKIN] parancsnok látván a lázadás mivoltát, parancsolá a fegyverletételt a huszároknak, kik midőn vonakodás jeleit mutatnák, a gyalogság célba vevé fegyvereit, mire rögtön kardjaikat leoldák, és egy rakásra dobák, kivévén a két őrmestert, kik előre lépének és jelenték a dologról mit se tudások és azokba részvétlenségöket, mint derék altisztekhez illő, kardjaik meghagyása mellett a sorból kiléptök parancsoltaték. - A gyalogság a fegyvereik elvétetve, aztat a parancsnok őt kirendelt őrizet alá

helyezék, valamint az egész század legénységét egy üres épületbe, kivéve a két indítottat, kik külön záratok. - Ezek történet reggeli 9 óráig.

Minekutána a mondottak történte után lovas alkalom rendelve készen lévén, azon egy segédtsit írásbéli jelentéstétel mellett azon meg-hagyással küldeték D[AMASZKIN] alezredes át[al] bé Besztercére a főparancsnoksághoz, hogy ottan a kirendelendő hadbírót oly sürgösen küldje Prundra ki, hogy az naplemente előtt rögtönítélő törvényszékét megtarthassa, amelyhez az megkívántató ülnökök is egyszerűsminde kinevezettek, mindezek pontosan mentek és vitettek véghez, kivéve a hadbíró VERÉBI Somát²¹, ki szokásához híven ragaszkodva, annyira késék megjelenésével, hogy csaknem délután 1/2 5 óra megvala, (midőn egy úgynevezett rokonhiős oldala mellett ülve) megérkezék Borgóprundra.

A kijelölt törvényszék tagjai egybegyűlve lévén, a nevezett hadbíró munkálatát megkezdé, mégpedig oly értelmesség, gyakorlottság jelei bebizonyítása mellett, miszerént ő a dolgot ott kezdé meg, hol más, azon fokot értő bíró azt végezni szokta - természetes, ezt is, szokott együgyűség és mi több, tudatlansága következtébe, még legnagyobb lassúsággal, elannyira, hogy 5 óra elteltével még nem tudott három sort protokollba²² venni - ekkor, minekutána először is bévádolt két egyént, kik mint az egésznek lázítóijelölvék, kihallgatta vagy kérdezgette volna - felkéret engemet a törvényszék elébe lépni kikerdezésre, hol nekem a következő protokollirat intézteték, olvastaték fel:

“3-or Előállítatik és felhívatik N. N. kapitány úr, mint tanú stb. stb.”, mire magam nem tudom, szégyen, vagy harag következtében elmosolyogván - óvást intézék a hadbíró azon kitétele ellen, hol én mint tanú állítottam elő, holott az egész tárgy alatti dolog a vezényiletem alatt álló csapatától éppen ellenem intézteték, tehát én itt teljességgel nem mint tanú, de sőt inkább mint vádló léphetek fel, és az ellenem intézett tényről így adhatok felvilágosítást, de tanúsítást senki ellen vagy mellett teljességgel nem.

Erre még inkább zavarba jövén a neveztem hadbíró, tétovázásába csak nem jövén semmi

új gondolat eszébe, - cáfólása ily hangzatú vala: mindenképpen tanú, mely szót gyakran midőn újítgatna, pangásából kiragadák az ülnökök, kik egyenkint fel kezdvén szólalni, s maga az elnök is, KÁLNOKY Sándor őrnagy²³ nekem adván állításomra igazat, továbbhaladánk, vizsgálati irányt is változtatva.

Én mindenenket, mik nekem mint sz[ázad]kormányzónak jelenteték és történének, magam diktálom le az írónak stb., melyeket személyem végeztivel további folytatásul a hadbíró úr működésire hagyván, távozám.

Ezek után a századnál levő tiszték is minnyáján [!] a dolog történetét személyesen felsorolák sat., satb. - a hosszas tudatlanság koronáját feltéve hadbíró VERÉBI Soma azzal, hogy a nap eltelvén, mit sem intéze el. - Másnap a legénységgel megam elbocsátattatám, kivéven ERŐS Lajost és N., mint szónokokat, kik a besztercei úgynevezett börtönbe bekísértettek, hol pe-reik elintézendők léznek - sat. Ezen eljárás után a zavargási kedv a század legénysége részéről örökre eltávoza. - Másnap két egyén hozzám jöve, és sírva kére, engedjek meg a legénységnek elkövetett igazságtalanságáért, mert ők mindnyáján átlátják nagyon is, mennyire megsértettek engemet, és mily őszintén bánják hibás lépésöket, és hogy őket esküvel kötelezték le, hogy ki ne mondjanak senkit és semmit, ők készek utolsó pillanatokig csak hogy engedelmem megnyerjék, mit kívánok s parancsolok, tenni, stb.

Én a kérőknek szívesen megengedék, mivel már korábban belátván, hogy valaki át[al] valának felbujtogatva, - a Besztercére első nap bévitt két egyént is visszafogadám - a későbbi kettő már törvényes kereset alatt állván - a végelintézt el kelletik várni, mi meg is jöve vagy 3 hét múlva a minisztériumtól, éppen midőn Szeretfalvánál másodszer táborozánk²⁴ - az ítélet mindkettőre (kik a muszkák bejövetelekor a századhoz visszajövettek) szóla “halált” - minek végrehajtását én elengedém mindkettőnek, mint aki megkegyelmezési joggal fel valék hatalmazva. - Megjegyzendő még ezen tárgy felől az, hogy a történetek után oly tisztelet- és engedelmességgel vala minden egyes ember, minőt a

legmiveltebb egyének se volnának képesek minden körülmények közt oly pontossággal végbevinni.

1849. június 21-én délelőtti 9 óraker Tihánál az orosz seregek Bukovina felől bérontanak, kemény csatározás és ágyúzás után visszanyomatánk estvére Borgóprundig, holott sánclóságaink védelme alatt az éjet fegyverbe állva, mi pedig lovainkon ülve töltők el, estvére segítségünkre megjött a másik lovasszázad és BOTÁR őrnagy és KOZMA Aajos százados²⁵, valamint DOBAY alezredes a SÁROSI zászlóaljával²⁶ és a határvéd zászlóaljjal.²⁷ - de már első nap a kis töltény hiány oly nagy vala, hogy az ellen csatárait ágyúgolyókkal kelle hátunktól távortartani.

22-én Juni délelőtti 8 1/2 óraker az ellen át[al] megtámadtatánk sánclomatunk ellenibe ágyúit a körülvevő hegyekre felvontatván, onnan iszonyúan tüzele keresztbe mireánk - a középben gyakran rohammal nyomult előre, de mindig visszavereték, s csakis két órai heves mindkét részről tüzelés után kintelenítették mi állásunkat odaengedni, midőn az ellen sokasága át[al] mind jobb-, mind balszárnyain megkerültének. - Sűrű golyózápor közepette húzódnak lassan vissza Felső-Zsoszényig, ahol négy ágyúval (a lovasság fedezete alatt) mindaddig schachba tartók, míglen saját gyalogságunk rendezett menete létesülhetett. - Borgórusznál [!] átkelénk a hídon és az egész kis seregünk zárakozva [!] folytathatá hátravonuló útját. - az orosz erejét a hegyek közül már kiterjeszthetvén, kozák lovasai által mindenütt nyomban üldöze. - Jád falun seregünk átmenve, annak napnyugoti végén kissé pihenni akarván, megállapoda, ekkor az már utánunk nyomult orosz lovascsapat minket beérvén, tüstént mintegy 20-30 lépésnyi távulra előre jöve, keményen kezd mireánk tüzelni, kiket egy sebes rárohanással nyakra-főre visszaszalasztánk (annyira meg valának a kozákok által lepetve húszeráink, hogy háromszor vezénylék, és mégis, mintha leszögezték volna mindnyájukat, úgy nem mozdult[ak], ekkor pisztolyom kiragadva, elordítám magam: "rajta", és mintha álmaikból költöttem volna fel, úgy rohanának az ellenre)

vagy 200 száz [sic!] lépést üldözök, mi alatt seregünk is a sátorfát felszedvén, csak továbblábalt, ezáltal ágyúink is tért nyerének, és Aldorf előtt, Jád felé arányozva [!], két ágyú az országúton felállították - mi az ellen megszalasztását végezve, visszafordulánk, és sebesen ágyúink felé lovaglánk, az ellen ezt látva, ismét megfordult, és utánunk igyekvék, de midőn kiütnék magokat, egypár ágyúgolyó köszöntvén, további üldözésekkel felhagyának. - Seregünk hátrálását folytatá Besztercén, Szépnýir- f[első?]. a[lsó?]. Balászfalván és éji 12 óraker Somkeréken keresztül - itt a mezőn megtelepedénk és meghálánk.

23 Juni - Visszavonulásunkat folytatva érénk Bethlenbe, itt táborunkhoz csatlakozék a Naszód vidékéről hátravonult sereg²⁸ - Sándor Laci²⁹ alatt.

24 Juni utunkat folytatók Kudu, Csicsókeresztúr, F[első]őrön át Rettegre, hol egy kissé pihenvén a sereg, és így Désre érkezék. Rettegről egy század lovasság visszaküldetett Bethlenbe, hová még estvére meg is érkezünk, az előőrök kiállítása után egy portyázó csapatot elindítottánk Somkeréki, szintén egész éjen át folytatók portyázatainkat Naszód felé is.

25-én délelőtt, minekutána Lekence és Naszód felőlről [!] az ellenről tudomást szerzénk, visszatérénk a Sajó jobbpartján, utunk Omlásalja, Árpástó, Sz[ent]margita, Sz[ent]benedekig, hol délután 2 óraker a Sajó jobbpartján egy malom alatt átúsztatánk, és bemenék Désre, onnan le a Dés előtt fekvő táborba, honnan

26-án az egész tábor BEM vezérlete alatt visszaindul és aznap Somkerékre ére. - itt töltök e napot, míg minden rendelések megtételének.³⁰

27-én Egy kis csapat elindították Sz[ent]András, Magyaros, Királynémeti és Besenyőn keresztül Besztercére - a főtábor szintén ide indult más úton, úgymint³¹

28. Juni 849. Balászfalván, Szépnýiren át Besztercére, innen ki Aldorfra, hol előőrseinket a Jádot elfoglalt ellennel szemközt kiállítók.

29-én Juni 849.³² reggeli 6 óra körül³³ megkezdők mi részünkről a csatát, s az ellen előőségét csak gyorsan visszanyomók, - Jádból is

kiűzvé, gyors előnyomulásunk át[al] az ellen jobb- és balszárnyát, melyek több csapat gyalogokból állának, a mieink szuronnyal nyomák vissza. - Seregünk középpontját kormányozó BEM maga, négy ágyúval az országútján az ellen felé keményen tüzelte, balfelől alig 150 lépés távra egy ágyúval mi 42 lovasok egyarányt haladánk BEMMEL előre, tőlünk még balra az erdőt elfoglalá egy osztály vadász³⁴ és Sárosi őrnagy zászlóalja³⁵ - ily állásba az ellen háromfelőli szörnű kemény ágyútüze közt előre nyomulánk a Borgóruszt [!] és a Jád határai közt az országútján átfolyó kis, mélyárkú patakon levő kőhídig, melyre B[EM] ágyúit felállíttatván, ezen állásból igen keményen ágyúztata, mi, hogy vele a lineát megtarthassuk³⁶, kényszeríték az mély árkon egyenkint átkelni, ágyúinkat hátunk megett hagyva, hogy így a B[EM] ágyúit fedezhessük, melynek fedezete csak 1/2 század gyalogság³⁷ vala, kik az árkot foglalták el. - Az árkon átkelve a legkeményebb ránktüzelés ellenére is, mintegy 50 lépést előhaladánk, és egy vonalba felállánk, úgyhogy a B[EM] ágyúit is egyszersmind a mi hátrahagyott ágyúinkat fedők, ekkor Ruszt[!] felől le felénk a téren az ellenfél összes lovassága miránk és ágyúinkra célozva, előre felénk nyomula, segítette a leghathatós kereszttűz által is - hátok mögött jövének az osztrák drago nyosok, a részünkről rájuk irányzott tüzelés nem vala képes őket feltartani, hanem egyenes nekünk rohanának, mi csakhamar visszavereténk, a legnagyobb zavarba tudánk a hátunk megettí árkon átvergődni, mely alkalommal 7 huszár sebesítették meg - én ellenben, midőn a legénység megfordult, vissza az ellen közé bélőve és utánvága, körül valék véve mindenfelől, de minekutána egyet közülük lelőttem és oly közel valék, hogy a minden felőli megtámadásba nem valának képesek dzsidájokkal átszúrni, már visszafordulni akarék, midőn kardmarkolatszíjam kiszakadván, kardom nem használhatám, mely pillanatba oly kemény ütések jövének váll- és nyakam körül, hogy eszmélet nélkül rogytam bé az ellenség lovassága lábai alá, szerencsémre egy kis szúrást is kapván és vérezvén nyakam, továbbá arca is borulván a földre, halottnak gondolva,

rajtam átlavagola több ezer lovasnál, mikor magamhoz térék, én is csak a közel árok védelmébe ajánlám magam, lovam egyenest visszanyargalt Beszterceig, stb. - itt seregünk középpontját az ellen áttörvén, visszavereténk és a szüntelen kemény ágyúzás közt az ellentől mindenütt nyomban követve, visszavonulánk egész Szeredfalváig [!] - hová estve érénk és az ellen is megállapodék, ez nap igen sokat veszte az ellen lovassága, a mi gyalogságunk tüze át[al], valamint a gyalogsága is.³⁸

30-án Juni Szeredfalváról [!] reggel elindulánk és Harinán (Müntzdorf), Galácon, Dipse, N[agy]idán keresztül Tekére érénk, hol a tegnap szétszórt seregrészek összeszedetének, - és aznap itten pihenénk.

1-ső Juli 849. délután 2 óraker ismét, és pedig Szászpéntek, N[agy]sajó, Solymoson keresztül Oláhbudakra, hová csakis egész éjen áti szüntelen menet után másnap reggel érénk, mintegy 4 óraker, itt 6 kozák lovat fogva el az előcsapat - egy órai pihenés után menetünk folytatók Péterújfalun és Szászuújfalun át, onnan le Vindára, az ellen felől tudomást szerezheténk.³⁹

3-án Beszterce előtt táborba szállánk.⁴⁰

4-én reggel 3 óraker az ellen Vinda és Aldorf felől megtámadá, és csakhamar visszanyomván, üldözte egész nap ismét Szeretfalváig, hol állást vevénk.⁴¹ B[EM] elment 3 székre[!]⁴² - egy zászlóalj⁴³ Bilakra rendeltetett, ily állásban maradánk 8 nap a szabad ég alatt szüntelen esőzés- és koplalásnak kitéve.

13. Juli.⁴⁴ Az ellen megtámadá Billakot (Szeretfalva felől csak demonstrálván), mire kisdéd összeolvadt seregünk visszavonulását rendezen megkezdé, szándékozván Tekére juthatni, egy rész a seregből az előbbi állásban marada Szeretfalván, és képezé az utolsó csapatot, az ellen utunkat állá Dipse és Galac közt, az utócsapatunknak pedig a mi hátunk megett Harinán 3 felőli megtámadás és utunk elállása veszély közt Galacról kitérénk jobbra a hegyekre, és szüntelen ágyúzás közt érénk délután 4 órakerre [!] Szászsztentgyörgyre, egy hirtelen támadó iszonyú égháború és jégesőzés megszünteté a további veszekedést, - mi utunkat folytatók Bongárd,

Füzkút, Sz[en]tmihály, Lelke, Kecsed, N[agy]ceg, K[is]ceg, Mezőszilvás, Mezőörményesig, hová csakis reggelre érünk el.

14. és 15. Júliust Örményesen pihenők ki.

16. Juli Királyfalván és Faragon keresztül vissza Tekébe.

17-én és 18-án Teke előtt táborozánk.

19-én délután az ellen megtámadá, éji sötétség és iszonyú záporosőzés közt visszavonulánk Oláhújfalun át, és a mezőn vagy réten meghálánk.⁴⁵

20-ik Juli Szászrégen körül táborozánk.

21-én az orosz három felől teve támadást és visszavere ez nap Petek, Körtvélyfalva, Gernyeszezen át Sáromberkig, itt a mezőn meghálánk.⁴⁶

22-én Gernyeszegnél betérünk és Szegényszeredánál átmenve, Erdősz[en]tgyörgyre húzódnánk, honnan

23-án Havadtő, Kelementelke és Balavásárán keresztül Marosvásárhelyre - hová Kolozsvárról B[ár] KEMÉNY Farkas mintegy 2-2500 emberével⁴⁸ megjött, valamint néhányan azok közül is, kik a segesvári szerencsétlen csata⁴⁹ után elszéledve valának, úgy maga BEM is, itten töltők időnket, míglen

Augusztus 2-án korán reggel megindulánk, és aznap estve nagy sár- és esőbe Gálfalvái haladánk.

3-k Aug. Bogács, Pócstelkén keresztül Medgyesig, mi⁵⁰ pedig még aznap estve Paratěj felé előrségre menénk, és az éjet ott is töltők, honnan

4-ik Aug. reggel megindulánk és Kiskapus, Asszonyfalva és Egerbegyen át vívén utunk, hol megpihenénk.

5-ik Aug. Szelindek és Nagycsűrön keresztül Szeben alá nyomulánk, hol kemény csatázás után HASFORD⁵¹ orosz tábornok seregét⁵² megverők, Szebent elfoglalók, és az előttünk futó oroszokat Schellenbergen⁵³ át Vesztenyig, hol már egészen be is esteledve lévén, a mezőn meghálánk, ezalatt

6-ik Aug. LÜDERS⁵⁴ is Segesvár felől Szeben alá megérkeze összes erejével, és BEMet

kisded erejével csaknem egészen megsemmisíté. - A Veszteny alatt álló magyar sereget⁵⁵ is HASFORD megtámadá, melynek azonban sikerült ötet kissé megcsalni, és azalatt minden veszteség nélkül a hegyeken keresztül Orlátra át, onnan pedig Szászsebesre vonulni. - Szászsebesen a Fehérvár⁵⁶ alatt volt seregek is csatlakozának a Szeben alól menekülő sereghez, és így mindössze 6 ezeren leheténk, mi beteg lovainkkal Lámkerékre rendelteténk, Hol maradánk

13-ik aug., amikor seregünk az oroszok át[al] megtámadaték, és visszaveretteténk Szászvárosig.⁵⁷ Mi Lámkerékről a marosváradjai[a]kkal együtt Alvinc felé ki [!] a sereghez, mely akkor már a legnagyobb zavarba vala.

14-én reggel menénk a piski hídig, hol seregünk rendbe szedődék, mely rövid idő alatt a dévai vár légebe repüle⁵⁸, mi még aznap estve Déva alá táborba szállánk, itt hallók azon hírt, hogy GÖRGEI fegyverét lerakta sat.

15-én estve Dévától elmenénk Lesnekre, hol mindaddig valánk, míg

17-én estve ismét Dávára visszajövének.

18-ik Augusztus 1849. délután mintegy 6 óraker fegyvereinket előleges alkudozás után az oroszoknak adók! - Aranyhegyekről álmodánk - s hogy a való, mely keservesen ébreszte fel, mutatják már a vasbilincsek, melyek testünket sérték, és nemsoká a lelkünket is a testtel együtt örökre meggyilkolandják. - A győző nagy lelkületében bízánek. De mennyire felele meg bizodal-munknak, mutatja ez is, hogy 5-ik éve már szigorú rabságomnak s éltem is véghanyatlásához igen közeleg, midőn e kis rövid jegyzetem írom.

Szászsebesig orosz katonaság véd- és örködése alatt jövének; itten cs[ászári]-k[irályi] osztrák katonaság kísére bé Szebenbe a külváros egyik utcájába, honnan

Augusztus 22-én 1849. Nagyszebenbe a katonai laktanyába hivatánk, neveink felírása végett, mondván, útlevelünk átvétele után azonnal szülőföldünk tűzhelyéhez távozhatunk, az névjegyzék sötét estig folytatatték, mikor az író tiszt úr eltávozván, minket a laktanya udvarán kéntete meghálni, s természetesen a legnagyobb szemétkébe, éhes gyomor és nyári gyenge öltönybe, senki-

nek is eltávozni nem engedték meg. - míg e' velünk történe, azalatt lovaink, portékáink, nyeregzsereinkre kezét tevének és elrablák.

1-ső fogságunk idejét töltök itt a kaszárnyába - 2-ő később a "Nap" nevű korcsmába, 3-or innén vivének az apácák kolostora egyrészébe - 4-er később az APOR- vagy SEKULÁRI-házba és 5. végtére a Cistercienci⁵⁹ barátok zárdájába, hová már csak a volt osztrák cs[ászári] k[irályi] katonatisztekot vivék, kiket a "Napnál" elkülönítve, a kaszárnyába vittek; ellenben a volt honvédtisztek nagyobb részint az ezredekhez beosztattak közvitézeknek. Mikor az apácák épületében valánk, természetesen még mind bizonytalanságba jövődő sorsunk felett, meglátogata jó anyám Milivel, a barátok zárdájába létemkor testvérem, Lajos nálam járt, úgy Jóska és Károly.⁶⁰

1850-ik év februárius 16-án haditörvényszék elibe kísértetem, és HORSZKY katonai hadbíró által mene végbe az általános kihallgatásom (azaz Summarischer Verhör) az hozzám intézett kérdésekre szóról szóra a következőket mondtam toll alá:

1. ? Ursache meiner Verhaftung etc.?

Mir ist dies durchaus nicht bekannt, weil ich ein Verbrechen nach meiner Uiberzeugung im Angesichte des ehrenhaften Standes den ich zu bekleiden die Ehre hatte, nie mir zur Schuld habe kommen lassen; sondern eingedenk meines Eides den in jüngster Zeit vor dem Herrn Generale DÖRSNER⁶¹ geleistet habe, im Interesse meines Königs und Vaterlandes stets bereit war bei jeder Gelegenheit mein Leben zu opfern?? Ich bin nach der Dévaer ehrenhaften Capitulation mit hunderten meiner Kameraden hierher gewissen worden, und befinde mich seit jener Zeit in Haft (in den die Ungarn in allgemeinen schmähhlich und gesetzwidrig, und aus national Haß parteilich behandelt werden) ohne zu Wissen, warum?

2. ? Sie haben in der ung[arischen] insurg[enten] Armee gedient etc.???

Allerdings mußte ich, wie Alle übrigen Kameraden des Regiments, die Befehle meiner hohen Vorgesetzten befolgen, weil ich hinzu seit

Beginn meines ehrenhaften Standes beruffen [!] war, - ohne je in Politischer Rücksicht zu untersuchen ob ähnliche befohle annehmbar vorwerflich sind, - anderseits aber war mein Vorsatz auch nicht jenen Eid - den ich für König und Vaterland geleistet habe, auf eine Weise zu brechen, wo meine Ehre gebe und markt worden mußte, - weil in den Kriegs-Artikeln, die ich mir als Soldat besondere Richtschnur genommen hatte, nirgends aufgewiesen werden kann, - daß sonach auf Grundlage dessen von meiner Station über vorläufig erhaltenen Befehl im Monath Februar 1849 gegen die siebenbürgischen Rebellen ziehen - wo ich an verschidenen Örtern den zeitweise ergangenen Weisungen gemäß ohne jedoch meine Standarte je verlaßen zu haben, treu meiner Pflicht erfüllte.

3. ? Sie haben gegen Gen.⁶² agirt etc.? Proclamation?⁶³

Ich habe gegen k.⁶⁴ nie gefochten, wohl gegen die aufständische Bauern. - Von einer Proclamation habe ich nie eine Sylbe gehört, auch durchaus nicht gelesen, weil solche, wenn einige erlassen waren durch Höhere wahrscheinlich rückbehalten worden sind.

4. ? Sie mußten die Unabhängigkeits-Erklärung etc.⁶⁵

Ich weiss diess nicht einmal zu beurteilen, was es zu bedeuten hat - übrigens wird kein sterblicher zu behaupten im Stande seyn, daß ein solcher Beschluß jeden Truppen publicirt wäre.

5. ? Haben Sie etwas annoch anzugeben?

Ich habe sonst gar Nichts mehr anzugeben, nur muß ich endlich zu bemerken, daß ich nie ein Rebell gegen meinen König war, auch nie einem Eid gebrochen habe - wofür ich nach den Gesetzen bestraft werden könnte.⁶⁶

1850. ápril 5-én elítéltettem ugyan Loderer auditor által, velem együtt BENEDEK Lajos⁶⁷ fogolytársam is (7 hó és 18 nap tarta pe-rem).

1850. ápril 14-én publikáltatt elítéltetésem KLEIBERT auditor át[al]. "Az ítélet kötélt általi halál, javaim konfiskálása⁶⁸, mind fekvő, mind pedig felkelhetőben [!] a had által okozott

károk pótlásául” - mely ítélet WOHLGEMUTH gubernátor⁶⁹ át[al] tizenkét évi vasban töltendő várfogságba változtatott átal - nem számíttatván a kereseti idő alatt szintén fogságban töltött 9 hó és 26 nap; e' pótléku még ráadás is.

1850. június 14-én délután 1 óraker az szebeni barátok zárdájából, hol eddig fogva tartatám, 13-kat fegyverek közt bekísérének a Stokházbá.⁷⁰

1850. június 17-én⁷¹ vasat tevének bal kéz- és jobb lábamra.

1850. június 16-án adának napontai fizetést, 6 kr[ajcár]t.

1850. július 14-én K[ároly] testvérem Galíciába masírozva.[!]⁷²

1850. augusztus 22-én a Stokházból húszan elviteténk K[ároly]fehérvárra, hova 24-én érkezünk meg.

22-ik augusztai [!] kísérteténk ki Szebenből.

1850. szeptember 1-én Fehérvárról tizenheten elindítának a kufsteini várba, kik közül 13-an szeptember 27-ére meg is érkeztek, én még [meg] három pajtásaim, mint betegek, Pesten maradánk, és csak október 22-én érkezünk meg kínzási helyünkre, lakásba tétetem a toronyba, 8 számba, b[á]r[ó] Schlechtához.⁷³

Nevezetesebb események, melyek az 1852-ik és a többi következő évek folytán fogságomba engemet nemüleg is érdeklőleg adván elő magokat, és azokat ide bárminő csekélységgel, de feljegyezgetém; természetesen sokakat elhallgatni kénitetém, mivel a körülmények tiltják az igazságok mindenkorai feljegyzését.

Január 1-én 1852. délután együtt valánk a mi szobánkba LESZKINSKY⁷⁴, Br. SCHLECHTA, REVICZKY László⁷⁵, ANGYAL Antal⁷⁶, OLCSEVSZKY Adolf⁷⁷, SZABÓ Farkas⁷⁸, BENEDEK Lajos, gr[óf] NITZKY Kristóf⁷⁹, SZONTAGH Frigyes⁸⁰, AMSBERG⁸¹, WEBER János⁸², LILL Adolf⁸³, VEGELE János⁸⁴, KÁROVI Antal⁸⁵, BENÓ István⁸⁶, PAP Lajos⁸⁷, SZIGETI Miklós⁸⁸, KÁLNOKY Sándor és én, kik négyen együtt lakánk a 29. számú szobába, a délutáni szabad 2 órát egy barátságos osonyozás⁸⁹ közt beszélget-

ve, jól töltők el. - a fent előfordultak 9-en folyósonkon lakók, a többi hozzánk kérezzék [sic!] a várparancsnok úrtól.

Január 7-én arcképem megküldém Pelsucre.⁹⁰

22-én retour recepisze⁹¹ megjött Barótról - nálunk⁹² LESZKINSKY és br. SCHLECHTA - Sz...fachtaba [?].

24-én G[róf] LÜTTI⁹³ megszabadult és Olaszhonba visszatért - Lill és Vegele a toronyba felvitetett, helyükbe lehozták HUSZAK⁹⁴ és KRASSNI⁹⁵ cseh papokat - a délutánt, ámbár sétálni készülénk és a sor találá, mégis szobánkba bezárva töltők, mivel költöztetés történt.

25-én Várparancsnoksági parancs olvasott fel az írási visszaélés következeiseiről.

“A hallgatás csak a szégyen bévallása volna” (MARAT)

Jegyzet.

1850-n október 22-én délután mintegy 5 óraker érkezém Kufsteinba, mikoron is kemény kikutatásom után, estve bezárattam az. ún. Császár-toronyba a VII. számú szobába, br. SCHLECHTA Camillohoz.

23. Okt. Nagyon elgyengült, beteges állapotba téve, elannyira, hogy a sok csigagradicsokoni följárás lélekzetem merőbe megfojtván - kéréam a főfoglár át[al] a t. c. várparancsnokságot, a vár alsóbb részébe való kiköltöztetésemért, kérésemnek következeise a lőn, hogy az orvos feljött rögtön egy jó adag labdacsoit küldve, és én régi helyemen maradtam.

25. APPERT lovag úr a börtönöket vizsgálva, nálam is járt, kinek szenvedőtársam mindazon lényeges hiányokat, melyek szenvedéseink napjait nehezítik, soronkét előszámlálá - a legjobb vigaszok után távoza el tőlünk, véle vala várparancsnok LONCAROVÉC⁹⁶ úr is.

2-ik november leköltözém a Császár-toronyból a Kaszárnya udvarba a 19-ik számú szobába - SZÉLL József⁹⁷ Vas megyei, dömölki és HOPELS Miklós⁹⁸ gráci szenvedő társaimhoz - ezen lehozatalom köszönhettem csaknem VÉGELE orvosnak, kinek le kell vala a toronyból jönnie, ő mindazonát[al] azt megköszöné azon

jegyzetével, miszerint egy beteg társát (engem) vigyék helyébe.

November végén várparancsnok úr személyesen hirdeté nekünk azt, miszerént a fgy. [?] kormányánál következő jótéteményeket eszközölje ki számunkra.

1-ór fizetésünk 10 kr[ajcár] léve, ez javítaték naponként 15 kr[ajcár]a.

2-or írószközök használhatása megengedtetését.

3. Egy kellemetlen tárgy mellőzését, ki a szobából (maradt).

4. több foglok [!] együtt sétálhatását.

5. az ablakról a drótröstélynek levétesését stb. (maradt)

December havába adá várparancsnokunk azon lesújtó rendeletet ki, hogy egy fogoly is ne merészeljen jó reményt táplálni szabadulása felől, mert fő- s várparancsnok úr még egy jottát sem engedend.

17. December is csaknem 1 1/2 évi kínlódás után egy odvas fogam a helybeli orvos át[al] kihúztattam.

25. decembris főfoglár FRAUENGRUEBER eltétették a várba át a 4. hadsereghez, helyébe jöve Bregenzből főfoglár MATSNIK (bár ne jön vala).

28-ik Februarii 851. érkezett hozzánk 16 szenvedő társnak szabadon bocsátása, kiknek börtönajtójuk általános örömünkre végleg megnyílnak - ezek között egyik¹⁰⁰ velem lakott.

1. Martii 851. átköltözém eddigi laktanyámból az első emelet 16 számába, PAP Lajos és SZÉLL Józseffel.

18. Martii jött meg az engedmény írszerek kézhez kaphatása és 9 együtti sétálhatásainkról ti. kik egy folyósón lakánk, kivéve a 14. sz[ám]ú szobabélieket.

19. Ünneplők SZÉLL József társunk névnapját, hozzánk engedé várparancsnok úr jönni ez nap délután CZUCZOR Gergely¹⁰¹, MOTESICZKY István¹⁰² és LESCZINSZKY Sándort, ez nap jövének először öszve több fogolyársainkkal, mivel ez nap vevé kezdetét a többek együttsetálása.

20. Martii 1851. Visszakaptuk béléptünkről [!] elszedett evőszközeink - tehát öt hó múlva újból kés- és villáinkkal eheténk - amit eddig csontból készült kés- és villa át[al] kénteleníteténk pótolni. - Ezen engedmények leírhatatlan örömet szülének, annyival is inkább, mivel rokoninknak gyakran írni többé nem gátoztathaték, mit addig egy hóba csak egyszer szabada teljesíteni, továbbá nem kellették többé kenyerünk leszelésire mindig a főfoglártól a kést elkérni, vagyis inkább a kenyeret átala leszeletni sat.

25-én Martiusnak történék az, hogy felmenve minden második vasárnap a toronyba isteni tiszteletre, s minden egyes fogoly szuronyos katona közötti állása megszüntetett, csakis a befoglaló sor két végére álla egy-egy ór. Ez nap megengedtetett a 14. számnak is a velünki sétálás (Reviczky László és HERMANN¹⁰³, később SZONTÁGH Frigyes), már mostan az egész folyósón lakók együtt sétálánk.

26. Értésültünk várparancsnok LONCAREVICH ezredes úrnak nyugalomba visszatételéről - 16. április eljött nyugalmazása.

18. április megjött ezredes NEHIBA József úr¹⁰⁴, mint új várparancsnokunk azon kiírhat[an] ös [öröm?]: Anyanyelv[en] sz[abad] írni.

20-án április itten járt generális B[ár]ó HANDEL úr Bécsből, mint a t[isztelt] minisztériumtól kiküldött biztos, az itteni soknemű panaszok megvizsgálását kieszközlendő. - Új ezredes urunk a legőszintebben nyilvánítá nekünk jó akaratját irányunkba és legelőször is engedményezé azt, miszerint délelőtt is, délután is szobáink ajtajai 1 1/2 óráig nyitva maradhasson.

6-ik május 851. megengedé ezredes várparancsnok urunk az magyar hírlapok megrendelhetését, és következőleg a várkaszárnya udvarán levő templomba menetelt, akkor ti., midőn a sor talál a templomba menetre.

12. Juli 851. olvastatott fel a politikai foglokkal [!] mikénti bánásról szóló 849-ik módosítási rendelete a justicis hadügyminisztériumnak¹⁰⁵, melynémű módosítást az 1806. évi rendelet kívánna.

Rövidítések jegyzéke

1848-49. TL 1848-49. Történelmi Lapok. Szerk. KUSZKÓ István.

BONA, 1987 BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. 2. kiadás. Bp., 1987.

BONA, 1988. BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.

GYALÓKAI, 1937 GYALÓKAY Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. HK 1937.

Kufsteini ekv. A kufsteini várban rabságot szenvedett magyar hősök emlékkönyve. Összeállította a Budapesti Evangélikus Leánygimnázium "Szép Magyarországgal Beszélők Egyesülete" ("Szembé"). Bp., 1937.

MOL Magyar Országos Levéltár

NÁDAY, OSZK OSZK Kéziratár. Oct. Hung 1902. NÁDAY Károly anyaggyűjtése a kufsteini foglyokról

NÁDAY-SÁFRÁN NÁDAY Károly - SÁFRÁN Györgyi: Történeti kutatások Kufsteinban - Czuczor Gergely rabsága. Bp., 1984.

OHB MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség iratai 1848-1849.

THOROCZKAY THOROCZKAY Sándor: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben. Hazánk. Szerk. ABAFI Lajos. VIII. k.

Az életrajzi jegyzetek írásánál felhasználtuk még CSIKY Sándor jegyzékét: "Kufsteini politikai foglyok 1848-tól". MOL R 33. Az 1848/49-es forradalomban résztvevők cítlézésére vonatkozó iratok. 1849. 476-477. f.

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központozási szabályoknak megfelelően, de az eredeti hangzások megtartásával közöljük. A szövegben előforduló neveket úgy írtuk, ahogy a név tulajdonosa maga használta azt. A szerző névtípusait természetesen tiszteletben tartottuk, de jegyzetben jeleztük a helyes alakot. A rövidítéseket [ ]-ben feloldottuk. Ahol a feloldás nem egyértelmű, ott [?]-et használtunk.

(Az emlékiratban előforduló családnevek majuszkulás kiemelését a kötet szerkesztési szempontjai indokolják. A szerkesztő)

Jegyzet

1. NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 319-326. o. Pótlék-kötet uo., 1868. 367-368. o.
2. BONA, 1988. 667. o. és Gustav RITTER AMON von TREUENFEST: Geschichte des k. k. 11. Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren. Wien, 1878. 327. o.
3. OSZK Kéziratár. Föl. Hung. 1368. DUDÁS Ödön: A magyar hadsereg tisztikara 1848-49-ben. ZATHURECZKY
4. BONA, 1988. 667. o.
5. GYALÓKAY, 1937. 2. o.
6. B. RIEVICZKY József: A borgó-brundi csata. (In:) VAHOT Imre-GÁNÓCZY Flóris szerk.: Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratról. Pest, 1861. I. k. 128-39. o.;

SZŐLLŐS Östván: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjárataban. 1848-49. TL 1897.

7. [RAMMING, Wilhelm]: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850. [N]EIDHARDT], H[einrich] v[on]: Bericht über die Kriegooperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I-III. Berlin, 1851.; CZETCZ, Johann: BEM's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850.; PATÁKY Mihály: BEM in Siebenbürgen. Leipzig, 1850.

8. MOL. R 33. Az 1848/49-es forradalomban résztvevők cítlézésére vonatkozó iratok. CSIKY Sándor naplója.

9. A huszárezredet nyolc zászadból álltak. Ezeket kétszázadonként osztályokba egyesítették. Az osztályokat a vezénylő törzstisztről ezredesi, al-ezredesi, 1. és 2. örnagyi századoknak nevezték. ZATHURECZKY tehát ekkor az ezred 6. századában szolgált.

10. őrs

11. TÓTH Ágoston (1812-1889), cs. kir. alszázados, 1848-ban honvéd vezérkari örnagy, majd alezredes, a kolozsvári, 1849. febr. végétől ezredes, a beszercei katonai kerület parancsnoka. 1849. jún. 15-től a IV. hadtest parancsnoka, majd a déli hadsereg vezérkari főnöke. Várfogságot szenved. A modern magyar térképészet egyik megteremtője. Életrajzt ld. BONA, 1987. 321. o. és IMÉRDI-MOLNÁR László: FELSŐSZOPORI TÓTH Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképészet úttörőjének élete és működése. A "Térképészeti Közlöny" 8. számú különléte. Bp. 1938.

12. DOBAY József (1820-1898), cs. kir. hadnagy, 1848-ban honvéd örnagy, a 31. zászlóalj parancsnoka. 1849. máj. végétől alezredesi rangban a beszercei hadosztály parancsnoka, júl. végétől ezredes. Várfogságot szenved. 1869-ben reaktívtálgák, 1885-ben altábornagyi rangban nyugalmazták. Életrajzt ld. BONA, 1987. 136. o.

13. WEJER György (1811 v. 1813 - ?), cs. kir. alszázados a 11. (székely) huszárezredben, 1849. januárjától fősászados ugyanott, májustól téparancsnok Tekén, majd Bethlenben. Aradon előbb rangfölszatra lépik, majd felmentik és nyugalmazták. Életrajzt ld. BONA, 1988. 657-658. o.

14. BOTÁR Károly (1806-?), cs. kir. alszázados a 11. (székely) huszárezredben, 1848. októbertől fősászados ugyanitt, dec. 2-án fogságba esik, s csak 1849. márc. 11-én szabadul ki. Máj. 29-től örnagy, osztályparancsnok előző ezredében. Várfogságot szenved. Életrajzt ld. BONA, 1987. 116. o.

15. alkalommal

16. DAMASZKIN György (1815-1867), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848-ban honvéd főhadnagy, százados majd örnagy, a 3. honvédszászlóalj, 1849. februárjától a 73. honvédszászlóalj parancsnoka, jún. 21-től alezredes, a beszercei hadosztály parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzt ld. BONA, 1987. 130. o. és BONA Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. (In:) uő. szerk.: Szerbek és magyarok a Dunán mentén 1848-1849-ben. [I.] Bp., 1983. 158/159. o.

17. kompromittálását

18. SZÁNTÓ Lajos (1815-1883), cs. kir. hadnagy a 11. (székely) huszárezredben, 1848-ban főhadnagy, 1849-ben al-, majd fősászados ezrednél. Várfogságot szenved. Életrajzt ld. BONA, 1988. 569. o.

19. elfogatni

20. A 31. honvédszászlóalj ekkor PUHL Ferenc Ignác (1819-1886) örnagy vezetésével Besztercén és Borgóprundon állomásozott, összesen 739 főnyi létszámmal. I. d. erre a beszercei hadosztály 1849. jún. 11-i harcrendjét. Közli 1848-49. TL. 80-81. o.

21. VIIRIBY Soma (1823?-1885), honvéd hadbíró, publicista.

22. jegyzőkönyvbc

23. KÁLNOKI (KÁLNOKY) Sándor (1810-1875), cs. kir. főhadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezredben, 1848-ban al-, majd fősászados, 1849. februárjától örnagy, ezrede 1. zászlóaljának, majd az abból alakuló 83. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Júl. elejétől alezredes, dandárparancsnok. Várfogságot szenved. Életrajzt ld. BONA, 1987. 192. o.

24. júl. 13-14-én

25. KOZMA Alajos (1813-?), cs. kir. főhadnagy a 11. (székely) huszárezredben, 1848 szept.-étől alszázados a 15. (Mátyás) huszárezred székelyföldi osztályánál, 1849. máj. végéig főszázados, ismét a 11. huszárezredben. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. BONA, 1988. 340. o.
26. SÁROSI Ferenc (1807-1871), cs. kir. hadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezredben, 1849. márc. végéig őrnagy, ezrede 2. zászlóaljának, majd az ebből alakuló 84. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. BONA, 1987. 289. o. - Az említett alakulat tehát a 84. honvédszászlóalj volt, amely jún. 20-án 704 főt számlált. L.d. erre az erdélyi hadsereg létszámkimutatását, közli 1848-49. TL 1894. 206-207. o.
27. A beszercei hadosztálynál ekkor két határvéd- vagy tartalék zászlóalj, az 1. és a 2. szolgált, INCZE Gyergely (1806-?), illetve LEZSÁK Lajos (1805-1866) őrnagyok vezetésével. THOROCZKAY 32. o. szerint a beérkező zászlóalj LEZSÁK-é volt (6 tervedésből LESTYÁN-t ír.)
28. Ez a 12. és a 76. honvédszászlóaljból és négy lövegéből állott. GYALÓKAY, 1937. 21. o. THOROCZKAY 30. o. tévesen egy század huszárt is ide sorol.
29. SÁNDOR László (1815-1875), cs. kir. hadnagy a 14. (1. székely) határőr gyalogezredben, 1848. nov. végéig százados, 1849. márciusától őrnagy, ezrede 1. zászlóaljának, majd az ebből alakuló 76. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Várfogságot szenved. 1869-ben reaktiválják. Életrajzát ld. BONA, 1987. 287-288. o.
30. Ez jún. 25-én történt. GYALÓKAY, 1937. 44. o.
31. BEM már jún. 26-án megszállta Besztercét. GYALÓKAY, 1937. 44. o., MOL. OHB 1849:8856. Bem jelentése. Honvéd, 1849. jún. 27. és júl. 7. BEM jelentései.
32. Ez jún. 27-én történt. GYALÓKAY, 1937. 46-53. o.
33. THOROCZKAY 37. o. és OREUSZ szerint az ütközet délelőtt 11 órakor kezdődött. CSÉFALVAY István: A beszercevidéki harcok (1849. jún. 20-29.) orosz forrás nyomán. HK 1934. 86. o. Ezt az időpontot fogadja el GYALÓKAY, 1937. 46. o. is.
34. Ezek a 3. vadászrezdhez tartoztak.
35. THOROCZKAY 36. o. is a balszárnyon említi a 84. honvédszászlóaljat, de tévesen KÁLNOKY Sándort jelöli meg parancsnokként.
36. azaz hogy egy vonalban maradhassanak vele
37. Ez THOROCZKAY 37. o. szerint a 73. honvédszászlóalrhoz tartozott.
38. ZATHURECZKY nem említi a jún. 28-i. Jád és Szeretfalva közötti ütközetet, amely magyar vereséggel ért véget. GYALÓKAY, 1937. 55-62. o.
39. GYALÓKAY, 1937. 63. o. szerint ez jún. 30-án történt. De BEM még júl. 1-én is Tekéből küldött jelentést KOSSUTH-nak. MOL. OHB 1849: 9134
40. BEM júl. 2-án szállta meg Besztercét. GYALÓKAY, 1937. 63. o. MOL. OHB 1849: 9108.
41. Erre az ütközetre júl. 10-én került sor. GYALÓKAY, 1937. 67-76. o.
42. júl. 11-én. GYALÓKAY, 1937. 79. o.
43. Ennek az alakulatnak az elnevezése nem állapítható meg.
44. Erre az ütközetre júl. 16-án került sor. GYALÓKAY, 1937. 81-86. o.
45. Ez júl. 21-én történt. GYALÓKAY, 1937. 89. o.
46. Ez júl. 23-án történt. GYALÓKAY, 1937. 91-96. o.
47. KEMÉNY Farkas (1797-1852) kilépett cs. kir. huszár főhadnagya, 1848. szept.-étől nemzetőr őrnagy, 1849. februárjától honvéd alezredes, ápr. elejétől ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Emigrál. Életrajzát ld. BONA, 1987. 194. o.
48. KEMÉNY seregét a 123. honvédszászlóalj, a II. vadászrezd egy osztálya, némi lovasság és tüzérség alkotta. A II. vadászrezdét osztályt azonban visszavitte magával Kolozsvárra. LEHÓCZKY József: Adalékok a szabadságharcis honvéd vadászrezdek történelméhez. 1848-49. TL 1895. 340-341. o.
49. 1849. júl. 31-én LÜDERS gyalogsági tábornok orosz csapatai Segesvár és Fehérgyáza között mértek súlyos veszteséget BEM kb. 2400 fő-
- nyi seregére. Az ütközet történetének legjobb feldolgozását ld. GYALÓKAY Jenő: A segesvári ütközet (1849. július 31.) HK 1932.
50. ti. a lovasság. BEM lovasságát a 10. (Vilmos) huszárezred egy, a 11. (Székely) huszárezred két és a 15. (Mátyás) huszárezred egy százada, ezenkívül egy szakasz nyerges díszlás alkotta. GYALÓKAY Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp., é.n. 136. o.
51. HASFORD (Gaszford), Gusztav Hrisztianovics (1790-1874), orosz altábornagy, a 15. gyaloghadosztály parancsnoka, később Nyugat-Szibéria főkormányzója, az államtanács tagja.
52. A nagyszabedű orosz helyőrséget 5 gyalogzászlóalj, két század kozák és 16 löveg alkotta; összlétszáma kb. 5000 fő volt. [Heinrich v]on [NIEDHARDT]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. III. k. 107-108. o.
53. magyarul: Selimbér, Selimbér vagy Sellenberk
54. LÜDERS, (LIGYERS) Alexandr Nyikolajevics (1790-1874; 1862-től gróf), orosz gyalogsági tábornok, az V. hadtest parancsnoka, később Lengyelország helytartója.
55. Ennek összetételét nem ismerjük. THOROCZKAY 45. o. szerint a külföldi parancsnok KÁLNOKY Sándor volt, de - szokása szerint - a 84., és nem a 83. zászlóalj parancsnokának teszi meg. PÜNKÖSTI Gyergely emlékirata szerint KÁLNOKY két zászlóaljjal maradt hátra Vesztenéni. LEHOCZKY Tivadar: Szabadságharcunk történetéhez. PÜNKÖSTI Gyergely volt honvédőrnagy emlékiratából. Hazánk. Szerk. ABÁFI Lajos. X. k. 165. o. A magyar források alapján a 12., 31., 50., 72., 73., 83., 84. és 123. honvédszászlóalj, illetve 2 (vagy 4) század vadász vett részt az ütközetben. Az adatok összevetéséből és PÉCH József kéziratos visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a KÁLNOKY alá rendelt másik zászlóalj az 50. volt.
56. Gyulafehérvár.
57. Ez aug. 12-én történt.
58. Ez aug. 13-án történt.
59. azaz ciszterciata
60. ZATHURECZKY Lajos, István második legidősebb bátyja NAGY Iván szerint 1848-ban meghalt. József A. P., Károly a 8. testvér volt. NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 324. o. Pótlék-kötet. Pest, 1868. 365-366. o.
61. Helyesen: DORSNER, Franz (1795-1853), cs. kir. ezredes, a 14. (1. székely) határőr gyalogezred parancsnoka, 1848. okt. közepétől a csikgyergyói székely dandár parancsnoka. Nov. elején ezredet tisztikarával meghódította PUCHNER előtt. 1849. jan. elején Nagyszabedűben menekül. A nyári hadjáratban összekötő tiszt LÜDERS mellett. Életrajzát ld. BONA, 1987. 357. o.
62. valószerűleg az erdélyi főparancsnokságról, azaz Gen[er]alkommand[ó]ról van szó.
63. A hadbíró kérdése nyilván PUCHNER 1848. okt. 18-i és 22-i kiáltványaira gondol. Az elsőben az uralkodó okt. 3-i és 4-i manifestumaira hivatalosa felmondta az engedelmességet és az országgyűlésnek és az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, illetve ostromállapotba helyezte Erdélyt. A másodikban 1849. jan. 21-ét tűzte ki a volt cs. kir. katonáknak a cs. kir. zászló alá való visszatérésre. Mindkét kiáltványt közli KÓVÁRI László: Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. Pest-Kolozsvár, 1861. 103-106. és 108-109. o.
64. azaz cs. kir. csapatok ellen
65. A hadbíró kérdése arra vonatkozott, hogy ZATHURECZKY miért szolgált tovább azután is, hogy a magyar országgyűlés 1849. ápr. 14-én kimondta a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását és Magyarország függetlenségét.
66. A vallomás fordítása a következő:
- I. Elfogatosom oka sat.?

Egyáltalán nem ismert számomra, mivel meggyőződésem szerint azzal a becsülettel állással szemben, melyet viselni szerencsém volt, bűn nem vehető a szememre; hanem belegendolva a legutóbbi időkben DORSNER tábornok előtt tett eskümbé, királyom és hazám érdekében állandóan kész voltam életemet áldozni?? A dévai becsület megadás után bajtársaim

százival együtt ide utasítottam, s azóta fogságban vagyok (amelyben a magyarokat általában gyalogzatosok, törvénytelenesen és nemzeti gyűlöletből fakadó részrehajlással kezelik), anélkül hogy tudnám, miért?

2. Ön a magyar fölkelő hadseregben szolgált sat.?

Csakugyan követnem kellett, ahogy minden más, az ezredben szolgáló bajtársamnak is, magas előjáróm parancsait, mivel becsületen állásom kezdete óta erre voltam hivatva, - anélkül, hogy azokat politikai szempontból vizsgáljam, vajon a hasonló módon parancsokat elfogadható módon adtak-e ki, - másrészt nem volt szándékom egy olyan esküt - melyet a királyra és a hazára tettem, oly módon megszegni, hogy becsületembe kerüljön, - mivel a hadicikkekben, amelyek nekem, mint katonának, zsinórmértékül szolgáltak, sosem mutattott ki, hogy egy katona fel lenne hatalmazva a töle megkívánt esküt saját felelete szerint megszegni vagy egészen elvetni, - ennek alapján kellett állásomról előzetesen kapott parancs alapján 1849 februárjában az erdélyi lázadóok ellen vonulnom - ahol a legkülönbözőbb helyeken az időnként érkező utasítások szerint anélkül, hogy zászlómat bármikor elhagytam volna, híven teljesítettem kötelességemet.

3. Ön a főhadparancsnokság ellen cselekedett sat.? A kiáltvány?

Sosem harcoltam a cs. kir. csapatok ellen, csupán fölkelő parasztok ellen. - A proklamációról egy szót sem hallottam, és egyáltalán nem olvastam, mivel az ilyenek, ha néhány ki is bocsátottat, az előjárók által valószerűleg visszatartattak.

4. Önnek [ismernie] kellett a Függetlenségi Nyilatkozatot sat.?

Sosem volt módom megfőlni, mit is akar jelenteni - egyébként egyetlen halandó sincs abban a helyzetben, hogy azt állíthatná, miszerint ezt a határozatot minden csapatnak kihirdették.

5. Van még valami hozzáadnivalója?

Egyáltalán semmi hozzáadnivalóm nincs, csupán azt kívánom megjegyezni, hogy sohasem voltam királyom elleni lázadó, s soha nem szegtem meg eskümet - amiért a törvények szerint büntethető lennék.

67. BENEDEK Lajos (1821-?), cs. kir. alhadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezredben, 1848. októberétől ezrede 2. zászlójával a Székelyföld, majd novemberől Háromszék védelmében harcolt. 1849. márciusától főhadnagy, májustól százados az alakulatából szervezett 84. honvédszászlóaljban. Várőrságot szenvedt. Életrajzát ld. BONA, 1988. 108. o. és Kufsteini ekv. 16. o.

68. elkobzása

69. WOHLGEMUTH, Ludwig von, báró, (1788-1851), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok, 1849 júliustól Erdély katonai és politikai kormányzója.

70. Stockhaus, azaz fogház

71. helyesen: 15-én

72. Károly honvéd őrmesterként szolgált BiM alatt. A fegyverletétel után beállt a cs. kir. hadseregbe. Az 1860-as években már főhadnagy, 1882-ben a cs. és kir. 82. gyalogezred alezredese volt.

73. SCHLECHTA, Camillo, báró, fró, a bécsi légió tagja, előbb halálra, majd 12 év várfogságra ítélték. 1850. aug. 1-én börtönét 6 évre szállították le. 1852. szept. 11-én Theresienstadba szállították.

74. STARBEK von LESZCZYNSKY, Alexander (1802-?), a bécsi I. kerületi nemzetőrség parancsnoka, 1848. decemberben 12 évi várfogságra ítélték.

75. REVICZYK László (1805-1868), táblabíró, 1849 januárjától a "Bihar megyei Szabad Magyar Vadászcsapat" szervezője és parancsnoka. 1849 márciusától Zaránd megyében szolgált, júliustól a zarándi dandárnál őrnagy. Halálra, majd várfogságra ítélték, 1854-ben szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 404-405. o. és Kufsteini ekv. 36. o.

76. ANGYAL Antal (1813-?), Bécsben a Hirsch gyógyszerész tulajdonosa. Fegyverrejtegetésért 1849. jún. 3-án halálra, majd 8 év sáncmunkára ítélték, könnyű vasban, 1850. febr. 27-én várfogságra változtatják, júl. 29-én börtönébe felét cserélték. Kiszabadult 1852. máj. 7-én. Életrajzát ld. Kufsteini ekv. és NÁDAY, OSZK.

77. OLSZEWSKI, Hieronym Adolf (1827-?), cs. kir. alhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben, 1848. nov. végétől főhadnagy, 1849. februárjától százados zászlóaljánál, a későbbi 74. honvédszászlóaljánál, a nyári

hadjárat idején ideiglenes zászlóaljparancsnok. Halálra, majd 8 év várfogságra ítélték. 1852. jún. 28-án szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1988. 447. o. és NÁDAY-SÁFRÁN 92. o.

78. SZABÓ Farkas (1815-1869), cs. kir. főhadnagy az 52. (Ferenc Károly) gyalogezredben, 1848. jún. közepétől a 12. honvédszászlóalj századosa, 1849. júl. közepétől őrnagy, a zászlóalj parancsnoka. Várőrságot szenvedt. 1852. jún. 28-án szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 298. o. és Kufsteini ekv. 38. o. és NÁDAY, OSZK.

79. NICZKY Kristóf, gróf (1814-1868), 1849 szeptemberében 12-én esküszegésre bujtotatásért 5 év sáncmunkára ítélték. 1850. okt. 15-én börtönétés várfogságra változtatják. 1852. máj. 19-én kegyelem útján szabadult. Életrajzát ld. Kufsteini ekv. 34. o. és NÁDAY, OSZK.

80. SZONTÁGH Frigyes (1825-1854), cs. kir. hadnagy a 10. (Vilmos huszárezredben, 1848. okt. 24-én alakulta 185 katonájával hazaszőkik Bukovinából, csatlakozik a honvédsereghez. Novemberből al-, 1849. februárjától főszázados, aug. 1-től őrnagy és osztályparancsnok ezredében. Várőrságban hal meg. Életrajzát ld. BONA, 1987. 314. o. és Kufsteini ekv. 41. o.

81. AMSBERG, Georg von (1821-?), cs. kir. hadnagy a 18. (Koburg) huszárezredben, 1848. okt. 28-án ezrede 8. századával Galficból Magyarországra szökök. Nov. végétől főszázados a 16. (Károlyi), majd a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezredben. Halálra, majd várfogságra ítélték, 1858 júliusán szabadult. Kivándorol az Államokba, a polgárháborúban ezredes, majd tábornok az északi hadseregben. Életrajzát ld. BONA, 1988. 74. o., NÁDAY-SÁFRÁN 25-26. o. és ÁCS Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861-1865. Bp., 1964. 51-52. o.

82. WEBER János (1805-1869), cs. kir. főszázados a 37. (Máriássy) gyalogezredben, 1848. dec. elejétől a zászlóalj parancsnoka, 1849. jan. közepétől őrnagy, a zarándi dandár parancsnoka, márc. végétől a 77. honvédszászlóalj parancsnoka, máj. végétől beteg, júl. közepétől a szegedi, majd az aradi táborparancsnokság szolgálatára várfogságot szenvedt, 1852. jún. 28-án szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 334-335. o., HABERMANN Gusztáv: Személyi adatairól a szegedi polgár-szadok történetéből. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. Szeged, 1992. 297-298. o. és Kufsteini ekv. 44-45. o.

83. ILLI, Adolf, von LILJENBACH (1811-?), cs. kir. főhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben, 1848. okt. elejétől százados a hadügyminisztérium tábori osztályán, a továbbiakban is vezérkari szolgálatot lát el. Várőrságot szenvedt, 1856-ban szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1988. 374. o.

84. VEGELE János (Johann VEGELE?), fró, a bécsi légió tagja, 20 év várfogságra ítélték, majd a börtönét 5 évre mérsékelik. Kiszabadult 1854. jan. 3-án.

85. Helyesen: KAROVE Antal (1814-?), cs. kir. főhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben, 1848. szept. végétől százados a 28. honvédszászlóaljban, jún. végétől a 43. honvédszászlóalj őrnagyja, júl. közepétől dandárparancsnok a IX. hadtestben. Várőrságot szenvedt, 1855-ben szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 189. o. és Kufsteini ekv. 20. o.

86. BENŐ István (1799-1867), nyugalmazott cs. kir. főhadnagy, 1848 okt. végétől Aranyosszék nemzetőr őrnagyja, 1849. júl. közepétől a 134. honvédszászlóalj őrnagyja. Várőrságot szenvedt, 1852. jún. 28-án szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 107. o. és Kufsteini ekv. 17. o.

87. PAP Lajos (1826-1882), cs. kir. hadnagy a 16. (1. román) határőr gyalogezredben, 1848. jún. közepétől főhadnagy a 10. honvédszászlóaljban, okt. elejétől százados, 1849. febr. elejétől őrnagy a hadügyminisztérium tábori osztályán, majd a felundai hadsereg vezérkaránál, máj. közepétől az erdélyi hadseregben. Aug. 12-től alezredes. Várőrságot szenvedt, 1857-ben szabadult. Életrajzát ld. BONA, 1987. 257. o. és Kufsteini ekv. 35. o.

88. SZIGETI Miklós (1824-1904), cs. kir. hadnagy a 16. (1. román) határőr gyalogezredben, 1848. nov. elejétől főhadnagy a 11. honvédszászlóaljban, 1849. febr. elejétől százados, ápr. végétől őrnagy ugyanitt. Várőrságot szenvedt, 1857-ben szabadult. 1869-ben reaktiválják. 1872-től alezredes, 1877-ben nyugalmazzák. Roppant érdekes emlékirataik is 1848-49-es tevékenységéről: Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, újközzététel az erdélyi 1848-49-ki eseményekről. Egy honvéd magánjegyzete. Kolozsvár, 1868. Életrajzát ld. BONA, 1987. 310. o. és Kufsteini ekv. 40. o.

89. uzsonnázás
 90. Pelsőérc
 91. tértivevénye
 92. ti. ZATHURECZKY cellájában
 93. Az illető neve CSIKY Sándor listáján gróf LUDI-ként szerepel. Csak annyit jegyezti fel róla, hogy 1 évre ítélték.
 94. Anton HUSZÁK (CSIKY szerint HUSZÁG), prágai pap.
 95. Anton KRASSNI prágai pap.
 96. helyescc: LONČAROVIC
 97. SZÉLL József (1813-1886), cs. kir. alszázados a 34. (Porosz herceg) gyalogezredben, honvéd őrnagy, egy ideig a 34. gyalogezred 1-2. zászlóaljának parancsnoka, 1848. dec. 28-án Bábólnánál a 2. zászlóalj élén sebesülten fogságba esik. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. BONA 1987. 310. o. és uő. Vas megyei 48-as honvéd törzstisztek nyomában. Vasi Szemle, 1984/3. 405-406. o.
 98. HOPPELS, Nikolas, cs. kir. hadnagy, a grazi nemzetőrség zászlótartója, előbb halálra, majd kegyelmeből 6 év várfogságra ítélik, 1851. febr. 28-án szabadul.
 99. ti. az éjjeliedényét.
 100. Nikolas HOPPELS
 101. CZUCZOR Gergely (1800-1866), bencés tanár, költő, nyelvész. A "Kossuth Hírlapja" hasábjain közzétett "Riadó" című verséért várfogságra ítélik, 1851. máj. 22-én szabadul Kufstein-i fogságára ld. NÁDAY-SÁFRÁN
 102. MOTTICZKY István (1802-?), Trencsén megyei birtokos, cs. kir. kamarás, 1848-49 fordulóján külföldről történi fegyverszállítással megbízott kormánybiztos, 5 év várfogságra ítélik, 1850. jún. 18-án büntetését felére szállítják le, 1852. máj. 30-án szabadul.
 103. HIRMANN (1849-ben URAL) Benjamin (1799-1874), cs. kir. alszázados az 5. (Radetzky) huszárezredben, 1848. dec. közepétől főszázados, ezrede tartalék (kiképző) századának parancsnoka. Halálra, majd 8 év várfogságra ítélik, 1854-ben szabadul. Életrajzát ld. BONA, 1988. 259. o. és Kufstein-i évk. 25. o.
 104. NEHIBA József (1796-1853), cs. kir. ezredes, a kufstein-i vár parancsnoka.
 105. azaz a hadügyminisztérium igazságügyi osztályának

Memoriile lui István ZATHURECZKY, 1849-1856 (Despre memoriile, rezumat)

István ZATHURECZKY (1821-1858) este fratele lui Emília ZATHURECZKY (doamna CSEREY), întemeietoarea Muzeului Național Secuiesc. Participă la luptele din războiul de independență de la 1848-1849 la gradul de locotenent major și mai târziu de căpitan. Este condamnat la închisoare, și este eliberat, prin amnistie, abia în 1856. Moare la Imeni, cu puțin timp mai târziu, din cauza bolii aduse din temuta închisoare de la Kufstein, și este înmormântat la Baraolt (cimitirul ZATHURECZKY, v. și lucrarea din volumul prezent). Memoriile sale prezintă importanță în special sub trei aspecte: dau informații privind problemele de disciplină

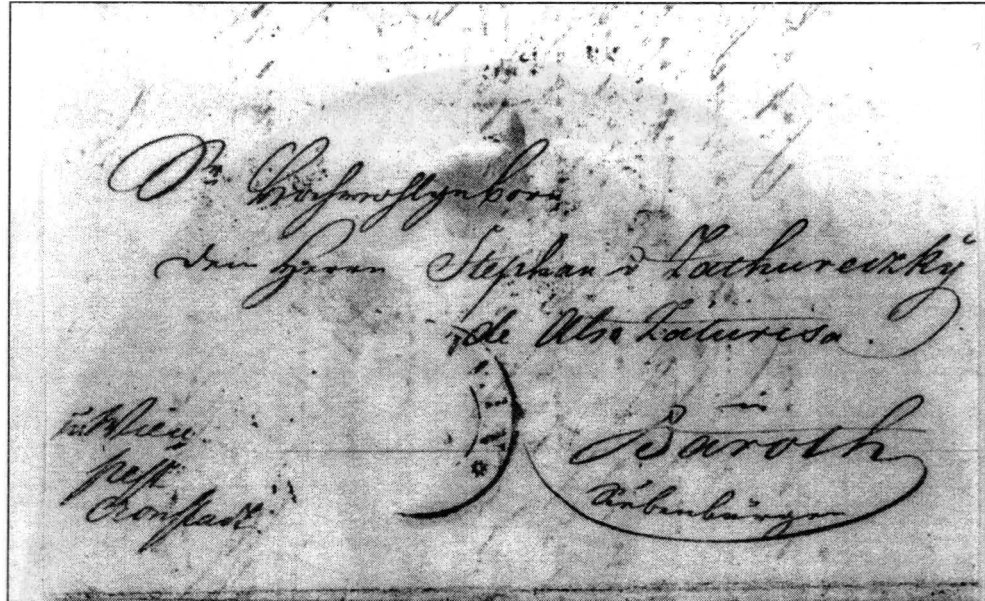
militară din timpul luptelor și completează datele privind evenimentele militare din zona Bistriței, insuficient cunoscute, permit să aruncăm o privire asupra funcționării curții marțiale de la Sibiu în 1849, documentele căreia s-au pierdut, respectiv asupra condițiilor de închisoare din Kufstein, referitor la care la această dată mai dispunem de un singur alt izvor maghiar suficient de obiectiv.

The Memories of István ZATHURECZKY, 1849-1856 (About the memories)

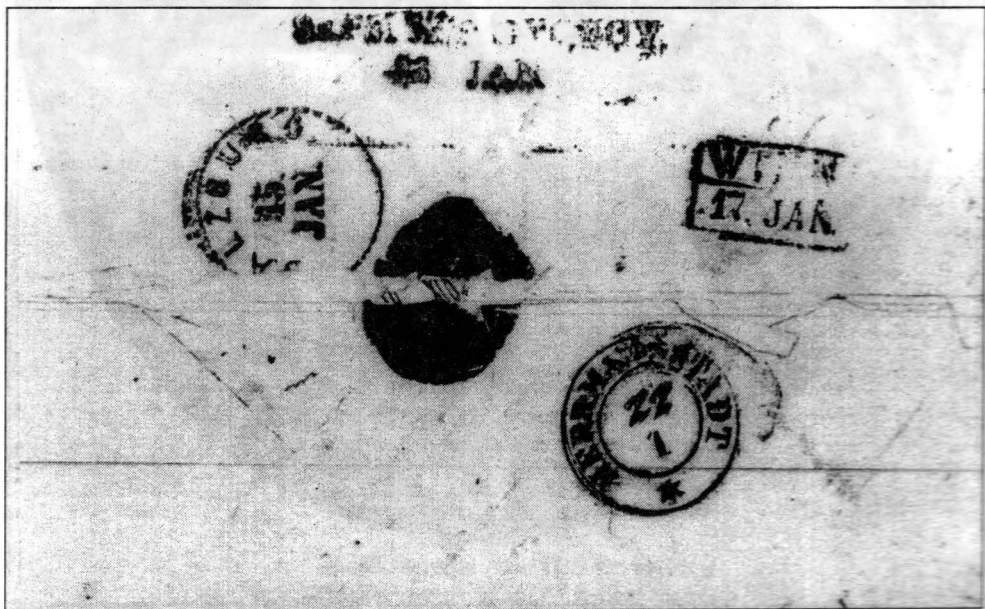
István ZATHURECZKY (1821-1858) is Emília ZATHURECZKY's (Lady CSEREY, the founder of the Székely National Museum) brother. He took part at the battles of the war of independence (1848-1849) as lieutenant major and later on as captain. He was put to jail and released by amnesty only in 1856. He died at Imecsfalva (Imeni) short time afterwards due to the illness he had got in the jail of Kufstein and was buried at Barót (Baraolt, the ZATHURECZKY Cemetery in the previous paper). His memories are important especially for three aspects: the offer information regarding the military discipline during the fights, the complete the data regarding the military events in the Beszterce (Bistrița) region, which were very little known about, and they also let us have a look upon the functioning of the Military Court from Nagyszeben (Sibiu) in 1849, whose documents were lost, as well as upon the conditions in the jail of Kufstein. Referring to this date we have access to an other single Hungarian source which is objective enough.

72 877

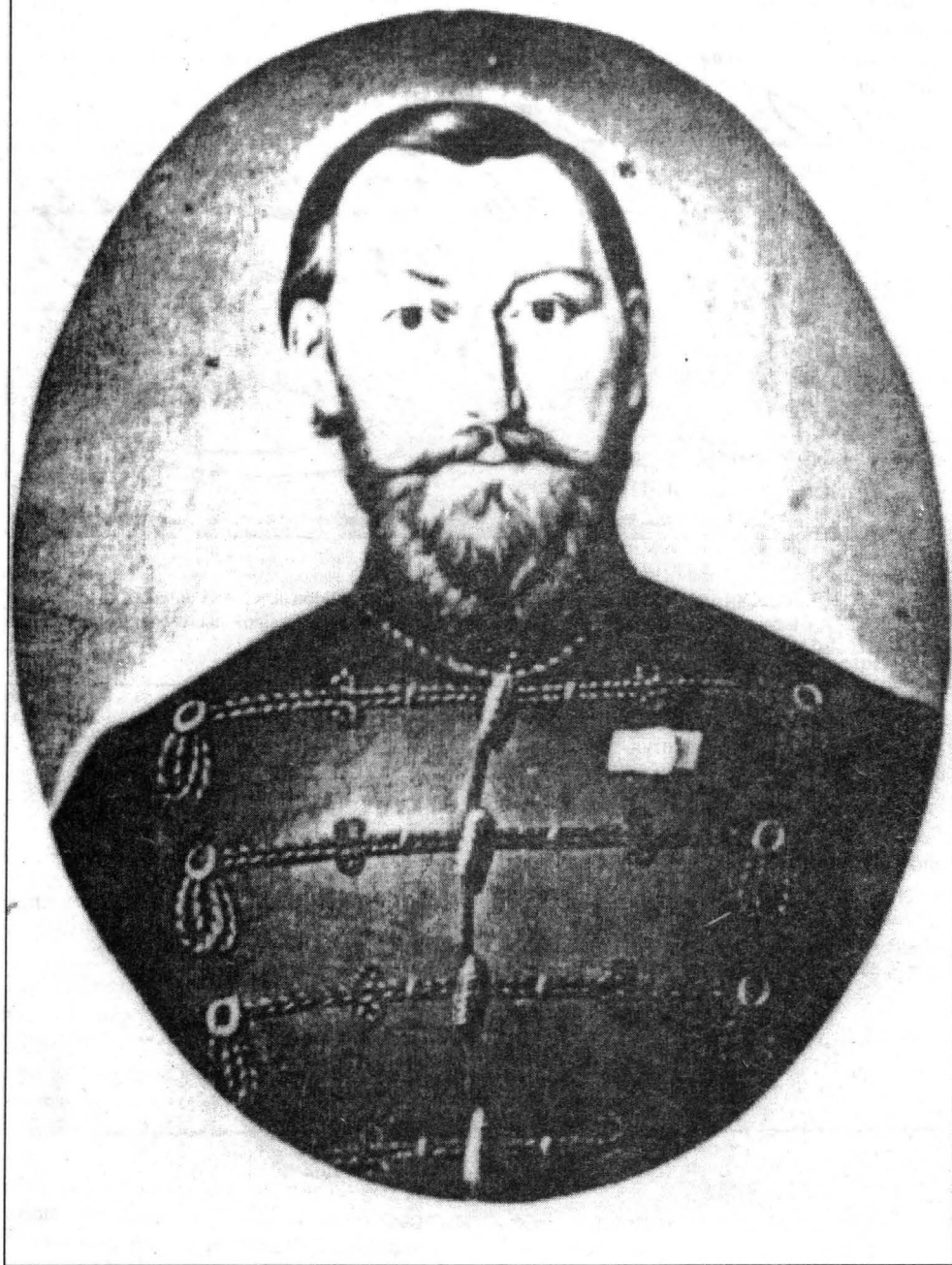

1. ábra ZATHURECZKY István 1851. jan. 13-án keltezett, fogságból küldött levele édesapjának, alsózaturcsai ZATHURECZKY István úrnak, Barótra (Erdély). A viaszpecséttel lezárt levélről sajnos, hiányzik a bélyeg, a feladó postai pecsét első betűivel: [KUFST]EIN.

2. ábra A levél útja nyomonkövethető: Salzburg (15. jan.), Bécs (17. jan.), Nagyszomban (22. jan.), Sepsiszentgyörgy (23. jan.)

A nyomdai munkálatokat
a sepsiszentgyörgyi T3 Info Kft. végezte
Felelős vezető: TULIT Attila, igazgató

A kötészeti műveletet
a csíkszeredai ALUTUS Rt. végezte
Felelős vezető: HAJDÚ Áron, igazgató

ISBN-973-97932-0-7
ISBN-973-97932-1-5
ISSN-1224-7901